

Kirkkomaalari
MIKAEL TOPPELIUS

REINO MÄHÖNEN

Kirkkomaalari
MIKAEL TOPPELIUS

REINO MÄHÖNEN

SUOMEN MUINAISMUISTOYHDISTYKSEN AIKAKAUSKIRJA
FINSKA FORNMINNESFÖRENINGENS TIDSKRIFT
78

KIRKKOMAALARI MIKAEL TOPPELIUS

SUOMEN MUINAISMUISTOYHDISTYKSEN AIKAKAUSKIRJA
FINSKA FORNMINNESFÖRENINGENS TIDSKRIFT
78

Kirkkomaalari
MIKAEL TOPPELIUS

REINO MÄHÖNEN

HELSINKI 1975

Toimittaja – Redaktör:
LARS PETTERSSON

ISBN 951-9056-20-3
OY WEILIN+GÖÖS AB · TAPIOLA 1975

Sisällysluettelo

TOIMITTAJAN ALKUSANAT 9

ALKUSANAT 11

I POHJANMAA 1600- JA 1700-LUVULLA 13

Talouselämä 13
Pohjois-Pohjanmaalle perustetaan uusia seurakuntia 15
Papisto 17
Pohjois-Pohjanmaan rakennusmestareita, kirkkoja
ja kellotapuleita 1600- ja 1700-luvulla 19
Oulun porvariston harrastuksia 23

II MIKAEL TOPPELIUKSEN EDELTÄJIÄ JA AIKALAISIA 26

Mustasaari, Hailuoto, Isokyrö ja Vöyri 26
Varhaisia 1600-luvun maalauksia 26
Christian Wilbrandt 26
Kemi 28
Hans Burchard, Johan Svart, Abraham Barckman ja Anders Jöransson 28
Lauri Gallenius ja Tornion kirkon maalaukset 29
Diedrich Möllerum 32
Margareta Capsia 34
Olof Ekelund 35
Petter Bergström 36
Daniel Hjulström 37
Johan N. Backman sekä Johan ja Emanuel Alm 41
Erik Westzynthius vanhempi ja nuorempi 45
Emanuel Granberg ja Paltamon kirkon maalaukset 47
Thomas Kiempe 60

III MIKAEL TOPPELIUKSEN ESIVANHEMMAT 62

IV MIKAEL TOPPELIUKSEN ELÄMÄNVAIHEET 65

Oulu 65
Iisalmi 68
Tukholma 68
Paluu Pohjanmaalle 75
Ammattimaalari 75
Avioliitto ja perhe 75
Kuparikaivoksen osakkaana 76
Taloudellinen asema 77
Runoniekka 78
Kuolema 81
Luonteenpiirteitä 82

V TYÖSKENTELYN PÄÄKOHDAT 92
Iisalmi 92
Hailuoto 92
Leppävirta, Kuopio, Pieksämäki ja Pielisjärvi 92
Oulunsalo 93
Pielavesi 93
Paavola 93
Pudasjärvi 93
Pulkkila 94
Lohtaja 94
Siikajoki 94
Lapinlahti 94
Maaninka 94
Kannus (Ylikannus), Georg Forsmanin muotokuva 94
Haukipudas 95
Toholampi 95
Kiiminki 95
Piippola 95
Ilmajoki 95
Tohmajärvi 96
Kempele 97
Rantsila 97
Messeniuksen muotokuvan korjaus 97
Kuivaniemi ja Nurmes 97
Jalasjärvi 97
Kauhajoki 97
Tyrnävä 98
Uusikaarlepyy, Mathesiuksen perheen muotokuvia 98
Vähäkyrö, Forsmanin perheen muotokuvia 98
Revonlahti 98

VI AMMATTIMAISTA MAALARINTYÖTÄ 174

VII TOIMINTA-ALUETTA JA TYÖKOHTEITA KOSKEVIA HAVAINTOJA 175

VIII MIKAEL TOPPELIUKSEN TAITEEN ANALYYSIA 177

Tekniikka 177
Kirkkorakennus Toppeliuksen ajan uskonnollisessa maailmankatsomuksessa 178
Maalausten sijainti Toppeliuksen koristamissa kirkoissa 180
Dekoraatiota ja ornamentiikkaa 182
Kuva-aiheita ja niiden ikonografiaa sekä sommittelun esikuvia 183
V:n 1642 Raamatun kuvia Toppeliuksen maalausten esikuvina 183
Sacra Scriptura Loquens in Imaginibus 189
Matthaeus Merianin grafiikka 192
Brosamerin grafiikka 194
Rubensin taiteen piiriin kuuluva grafiikka 196
Georg Engelhardt Schröderin ja Mikael Toppeliuksen Pyhän Ehtoollisen yhteinen esikuva 202
Muita maalauksia ja esikuvia 204

Väriasteikko 206
Omaa synteesiä 206

IX LOPPUKATSAUS 209
X KRONOLOGINEN TAULUKKO 211
XI SELOSTAVA LUETTELO MIKAEL TOPPELIUKSEN MAALAUKSISTA 214
VIITTEET 253
LÄHTEET 270

Lyhenteet

Lyhenteet

ATA	= Antikvariskt-Topografiska arkivet, Tukholma
FM	= Finskt Museum, Helsingfors
FMU	= Finlands medeltidsurkunder
HYK	= Helsingin yliopiston kirjasto
HYTHL	= Helsingin yliopiston taidehistorian laitos
KA	= Kirkonarkisto
KM	= Suomen kansallismuseo, Helsinki
MT	= Mikael Toppelius
OK	= Oulun kaupunginarkisto
OMA	= Oulun maakunta-arkisto
MV	= Museovirasto, Helsinki
REA	= Registrum ecclesiae Aboensis
RVA	= Ruotsin valtionarkisto (Riksarkivet), Tukholma
SM	= Suomen Museo, Helsinki
SMY	= Suomen Muinaismuistoyhdistys
SMYA-FFT	= Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja — Finska Fornminnesföreningens Tidskrift, Helsinki
VA	= Suomen valtionarkisto, Helsinki
YIV	= Yli-intendentinvirasto (Överintendentsämbetet), Tukholma

Toimittajan alkusanat

Peräpohjolan kansanopiston rehtori, fil. kandidaatti ja sittemmin fil. lisensiaatti sekä kouluneuvos *Reino Mähönen* (*22.5.1904 †15.1.1975) kävi syksyllä 1951 neuvottelemassa kanssani taidehistoriallisesta tutkimusaiheesta. Päädyimme useastakin syystä Mikael Toppeliukseen. Arvelimme, että Emil Nervanderin jäljeltä seikkaperäisempää käsittelyä vaille jäänyt teema voitaisiin hoitaa tekijän toimipaikalta Alatorniolta käsin luontevammin kuin jokin ulkomainen aihe.

Reino Mähönen ryhtyi työhön suurella innolla ja antaumuksella. Vaivojaan säästämättä ja ilman mainittavaa julkista tukea hän inventoi Mikael Toppeliuksen tietoonsa saamansa tuotannon, valokuvautti sen lähes kokonaan ja kävi läpi vastaavan arkistoaineiston. V. 1963 hyväksytyssä lisensiaattitutkielmassa olivat pääkohteina Toppeliuksen teosluettelo ja graafiset esikuvat.

Tämän jälkeen Reino Mähönen laajensi ja syvensi ohjelmaansa erityisesti niihin taustailmiöihin, jotka Nervanderin tutkimuksissa ymmärrettävistä syistä eivät voineet olla kovinkaan paljoa esillä. Syyskuun lopulla 1973 hän jätti käsikirjoituksensa minulle tarkastettavaksi. Sovimme silloin, että mahdollisuuksien mukaan täydentäisin sellaisia lukuja, joihin liittyviä arkistopoimintoja ja muita tietoja minulla olisi valmiina Pohjanmaan kirkkotaidetta koskevista tutkimuksistani. Valitettavasti lupaamani täydennystyö edistyi odotettua hitaammin. Reino Mähösen kuoltua katsoin velvollisuudekseni saattaa hänen Toppelius-monografiansa painokuntoon siitäkin huolimatta, ettei tulos enää voisi olla hänen itsensä lopullisesti hioma ja hyväksymä.

Tekijän alkuperäisjäsennystä myötäillen olen melkoiselta osalta uusinut I luvun seurakuntien perustamisia sekä rakennusmestareita, kirkkoja ja kellotapuleita esitteleviä jaksoja. II luvun kirkkomaalarien esittelyä olen täydentänyt viime vuosien tutkimustuloksia paremmin vastaavaksi. Erityisesti olen pyrkinyt täsmentämään Emanuel Granbergia koskevia tietoja. Reino Mähösen selvittelyn huomattavia tuloksiahan on, että Paltamon maalaukset ovat Granbergin eivätkä Toppeliuksen. IV lukuun olen lisännyt jonkin verran Tukholman vuosia ja Toppeliusten taloa koskevia tietoja. V lukuun olen liittänyt Messeniuksen muotokuvan korjauksen ja Forsmanin perheen akvarellimuotokuvat. Lyhyen VII luvun olen kirjoittanut osittain Mähösen karttaluonnoksen (kuva 283) ja keskusteluissa esiin tulleiden seikkojen nojalla.

Työn typografisesta asusta on huolehtinut faktori Lasse Johanson.

Jollaksessa elokuussa 1975

Lars Pettersson

Alkusanat

Kirkkomaalari *Mikael Toppeliuksen* kuolemasta oli kulunut 22 vuotta, kun yleisö sai ensimmäisen kerran kirjallisuuden välityksellä tutustua häneen. Sara Wacklin (1790—1846) julkaisi 1844—1845 Hundrade minnen från Österbotten, jossa hän antaa vanhasta maalarista tärkeänä pidettävän luonnekuvan. Hän kirjoittaa, että Mikael Toppelius oli kaikilta ominaisuuksiltaan arvostettu ja viisas mies, jonka silmissä välähti kuje ja joka nauroi kaikelle. Hän oli vanhanajan viisaitten kaltainen.

Kirkkomaalarin taidetta Sara Wacklin kuvaa ranskalaisen valistuskirjallisuuden näkökulmasta. Hän esittelee Haukiputaan Viimeisen tuomion, jossa punaposkiset enkelit taivaan ihanuudessa tanssivat peräti polkkaa. Sieltä ne tirkistelivät alas helvettiin ja nauroivat, kun paholaisenpojat pitkillä kynsillään repivät nuoria tukasta.[1]

Vuonna 1870 perustetun Suomen Muinaismuistoyhdistyksen ensimmäisenä puheenjohtajana toimi kirkkomaalarin pojanpoika kirjailija Sakari Topelius.[2] Yhdistyksen toimesta ryhdyttiin mm. kirkkomaalausta koskeviin arkistotutkimuksiin ja järjestettiin ns. taidehistoriallisia retkikuntia. Vasta sitten kun Suomen Muinaismuistoyhdistys 1896 ja 1899 oli järjestänyt kuudennen ja seitsemännen taidehistoriallisen retkikunnan, saatiin Helsinkiin näytteille asetettujen piirrosten ja akvarellien perusteella selvempi käsitys Toppeliuksen elämäntyöstä.[3] Vuoden 1896 näyttelyssä oli kävijöiden joukossa myös Sakari Topelius, joka oli sanonut: "Jag har fått vara med om en målares uppståndelse."[4] Innostus ei kuitenkaan päättynyt tähän. Vuoden 1900 Pariisin maailmannäyttelyyn myös Suomi sai oman paviljonkinsa, jonne Muinaismuistoyhdistys Teollisuushallituksen luvalla sai asettaa näytteille akvarelleja ja valokuvia Suomen keskiaikaisista sekä myöhemmistä kirkkomaalauksista ja puuveistoksista. Mikael Toppeliuksen kirkkomaalauksista näyttelyssä oli viisi akvarelli- ja valokuvajäljennöstä.[5] Pariisin maailmannäyttelyyn lähetetyn aineiston tarkoituksena oli, kuten SMY:n pöytäkirjasta käy ilmi, "att intressera en konsterfaren utländsk publik för de nordligaste reflexerna af den europeiska konsten."[6] SMY:lle myönnettiin näytteillä olleista esineistä palkinnoksi hopeamitali ja kunniakirja.[7]

Vuonna 1891 ilmestyi Eliel Aspelinin Suomalaisen taiteen historia pääpiirteissään, jossa myös Mikael Toppelius esitellään maamme taiteilijoiden joukossa.[8] Merkittävimmin kirkkomaalarin elämäntyötä on tutkinut taidehistoriallisiin retkikuntiin innokkaasti osallistunut Emil Nervander. Hän julkaisi 1905 teoksen Michael Toppelius och hans kyrkomålningar. Samana vuonna ilmestyivät myös hänen kirjoittaminaan, mutta suppeampina Den finska kyrkomålaren Michael Toppelius och hans verk ja Suomalainen kirkkomaalari Michael Toppelius ja hänen teoksensa, joista jälkimmäinen Edvard Richterin suomentamana. Viimeksi mainitut teokset kuuluvat Kansanvalistusseuran toimituksiin.[9] Uudemmat Mikael Toppeliusta koskevat esittelyt, joiden laatijoista mainittakoon Johannes Öhquist, K.K. Meinander ja Onni Okkonen, perustuvat miltei yksinomaan Emil Nervanderin tutkimuksiin.[10]

Tämän tutkimuksen kirjallisina lähteinä on ensi sijassa käytetty Pohjois- ja Etelä-Pohjanmaan sekä Savon ja Karjalan kirkkojen tilejä, inventaarioluetteloita ja kirkonkokousten pöytäkirjoja sekä Mikael Toppeliuksen muistiinpanoa Min Vandringslista. Näiden perusteella on pyritty pääsemään selville kirkkomaalarin työmatkoista ja hänen kirkonkoristeluistaan. Hyviä viitteitä olen tietysti saanut ennen kaikkea Nervanderin teoksista ja muistiinpanoista. Oulun maakunta-arkistossa säilytetyistä huutokauppapöytäkirjoista, pe-

runkirjoituksista ja veronkantokirjoista on saatu aineksia Mikael Toppeliuksen kodin kuvaukseen ja tietoja hänen omaisuudestaan ja varallisuudestaan sekä kirjastostaan. Rippikirjat ja viisitoista säilynyttä kirjettä valottavat kirkkomaalaria ihmisenä, kertovat hänen vanhuudestaan ja antavat viitteitä hänen uskonnollisesta elämänkatsomuksestaan. Tutkimuksessa on saanut melkoisen sijan erityisesti Pohjois-Pohjanmaan 1600- ja 1700-luvun talouselämä ja uusien seurakuntien perustaminen, papisto ja sen saama opetus Turun akatemiassa sekä Oulun porvarit ja heidän harrastuksensa. Tällä kaikella on pyritty hahmottelemaan luonnollista taustaa Mikael Toppeliuksen taiteelle. Maalauksia esiteltäessä ja analysoitaessa on otettu huomioon kuvien sijainti kirkoissa, maalaustekniikka, värit ja muoto. Maalausten sommitelmien esikuvia on löytynyt hartauskirjojen illustraatioista, Rubensin taiteen piiriin kuuluvasta grafiikasta ym:sta. Näistä esikuvista on saatu myös lähtökohtia maalausten suppealle ikonografiselle tarkastelulle.

Elämäkertaa koskevia tietoja on ehkä eniten hävinnyt Oulun palossa 1822. Osaksi pieteetin puutteesta, osaksi tulipalojen vuoksi kirkkomaalauksia on joutunut tuhon omaksi. Niinpä tutkimukseen on jäänyt aukkoja, joita ei ole ollut mahdollista täyttää. — Toisaalta Nervanderin jälkeinen perusteellisempi lähdetutkimus on tuonut esiin uutta aineistoa Pohjanmaalta. Sen varassa on voitu Mikael Toppeliuksen elämäntyötä paremmin selvittää ja täsmentää. Mainittakoon tästä vain kirkkomaalarille kuuluvien töiden määrittely, graafiset esikuvat ym. Siitä voidaankin löytää syy tämän tutkimuksen tekoon.

Tutkimustyössä on Helsingin Yliopiston taidehistorian professori Lars Pettersson antanut tukeaan, rohkaisuaan ja erittäin arvokkaita ohjeita. Hänelle pyydänkin tässä saada esittää syvästi kunnioittavan kiitokseni. Samoin kiitän professori Riitta Pylkkästä sekä fil. tohtoreita Marta Hirniä ja Henrik Grönroosia auliisti annetuista neuvoista sekä käyttööni luovutetuista tärkeistä lähdekirjoista. Nöyrä kiitokseni tulkoon myös Oulun, Etelä-Pohjanmaan ja Savo-Karjalan Maakunta-arkistojen virkamiehille käyttööni hankituista kirkonarkistoihin kuuluvista asiakirjoista. Edelleen pyydän saada kiittää eri arkistojen ja kirjastojen ystävällistä henkilökuntaa Tukholmassa, Hampurissa, Berliinissä, Amsterdamissa ja Roomassa. Ilman heidän arvokasta apuaan en olisi voinut saattaa tutkimustyötäni päätökseen.

Torniossa 15.9.1973

Reino Mähönen

I Pohjanmaa 1600- ja 1700-luvulla

Talouselämä

Pähkinäsaaren 1323 tehtyyn rauhansopimukseen vedoten Novgorod ja sittemmin Moskovan suuriruhtinaskunta eivät hyväksyneet Ruotsin intressejä Pohjois-Pohjanmaalla. Erimielisyydet aiheuttivat täällä jatkuvia sotia ja hävitysretkiä, jotka vaikeuttivat rauhallista kehitystä. Vasta kun Ruotsin ja Moskovan välillä oli 1595 solmittu Täyssinän rauha, jossa raja vedettiin Oulujärven takaa Jäämereen, voidaan poliittisten olojen katsoa Pohjois-Pohjanmaalla vakiintuneen. Rauha merkitsi käännekohtaa Pohjois-Pohjanmaan niin taloudelliselle kuin henkiselle kehitykselle.[11]

Puolustuksesta oli kuitenkin edelleen huolehdittava. Niinpä Oulun linna uusittiin ja Kajaaniin rakennettiin kokonaan uusi varustus. Näkyvimmin Pohjanmaan väestön luottavainen suhtautuminen alkaneeseen rauhallisempaan kauteen ilmeni 1600-luvun alkupuolella kaupunkien perustamisanomuksissa, joihin auliisti suostuttiin. Oulu perustettiin 1605[12], Vaasa 1606[13], Kokkola 1620[14] ja Tornio 1621[15]. Takamaiden pohjoisosissa harjoitettiin vähäisen maanviljelyksen ohella erätaloutta — ainakin veroluetteloiden mukaan 1500-luvulla Iistä Tornioon, kun taas etelämpänä Kalajoelta Liminkaan ulottuvan alueen asukkaat jäivät vaille entisiä erämaiden tuomia nautintaetuuksia Kustaa Vaasan ajaman asutustoiminnan takia.[16] Luonto avautui vielä eränkävijälle melko koskemattomana. Milloin ei tyydytty metsänriistaan, pyydettiin järvistä kalaa. Kuitenkin lohenpyynti, jota harjoitettiin Oulu-, Ii-, Kemi- ja Tornionjoessa, herätti ahnemielistä kiinnostusta ei vain jokien rantojen talonpojissa, jotka saivat lohta patoihinsa joka päivä, vaan myös Eteläs-Suomen ja Ruotsin kauppiaissa. Eikä kruunukaan malttanut olla tavoittelematta siitä osaansa.[17] Pohjanlahden selkä avautui merikalastajille laajana ja houkuttelevana. Merelle mentiin pyytämään lohta suurilla rysillä ja silakkaparvia vangittiin tiheillä nuotilla. Kalajoen, Pyhäjoen, Salon ja Limingan miehet pyydystivät keväisin merellä tavallisesti paaston aikoina rasvaista hyljettä.[18]

Erätalouden rinnalla maanviljelys oli melko vähäistä. Eikä lohipadoilta juuri ehditty pienille peltotilkuille.[19] 1500-luvun lopulla kuitenkin voidaan havaita peltoviljelyn lisääntyneen jo niin, että esim. Limingassa luettiin 1 ha peltoa taloa kohti. Tämä oli vielä vähäistä. Maanviljelys ei tahtonut ottaa edistyäkseen, koska varttunut miesväki piti suurten lohijokien rannalla edullisempana kalastaa ja käydä riistamailla kuin viljellä maata.[20]

Jokilaaksojen vankkaa heinää kasvavat luonnonniityt olivat karjanhoidon edellytyksenä. Muun muassa Tornionlaaksossa niittyjen antama tulo arvioitiin 1500-luvulla maaveroa määrättäessä.[21] Muuallakin Pohjois-Pohjanmaan rantapitäjissä hoidettiin karjaa menestyksellisesti. Tämä suuntaus oli vielä H.G. Porthanin mielestä luonnollinen, ja hän piti varmana, että karjanhoidosta oli tuleva maamme pohjoisten seutujen ja maanviljelyksestä eteläisten pääelinkeino.[22] Mielipiteen reaalisen pohjan todistaa mm. se, että Oulu 1700-luvun lopulla kohosi maamme tärkeimmäksi voinvientikaupungiksi.[23]

Kun muut tulolähteet, kuten metsästys ja kalastus, eivät enää niinkään tuottaneet, turvauduttiin koskemattomiin metsiin. 1600-luvulta lähtien Pohjois-Pohjanmaan talouselämää edisti tervanpoltto, josta tulikin talonpoikain merkittävä tulolähde.[24] Terva oli tärkeä vientiartikkeli erityisesti Hollantiin ja Englantiin näissä maissa elpyneen laivanrakennustoiminnan ansiosta. Tervaa ja pikeä käytettiin kyllästämään pitkiä matkoja purjehtivia puulaivoja vettymistä ja lahoamista vastaan.[25] Tervanpolttoa harjoitettiin elinkeinona melko kauas sisämaahan aina Pietarsaaren, Kokkolan, Kalajoen ja muiden silloisten pitäjien latvoille asti sekä Paltamon sydänmailla. Yleensä tervaa poltettiin 8—10 peninkulman päässä rannikolta eli niin kaukana sisämaassa, kuin sitä vielä kannatti rannikolle kuljettaa.[26] Tervanviejänä pyrki ensimmäisestä sijasta Oulun kanssa kilpailemaan Pohjanmaalla vain Kokkola.[27] Vaikka Valtio rajoitti metsänhaaskauksen takia tervanpolttoa, eivät kiellot monessakaan tapauksessa paljoa auttaneet. Hallavuosien sattuessa ja raskaiden verojen takia oltiin pakotettuja turvautumaan metsästä saatuun tuloon. Tervanpolton mainitaan useissa tapauksissa pelastaneen talonpojan suoranaisesta perikadosta.[28] Kallista metsää haaskattiin myös kaskiviljelyä harjoitettaessa. Tämä viljelytapa oli vallalla 1600- ja 1700-luvulla tervanpolttorajan itäpuolella ns. Kajaanin läänin, Kuusamon seutujen sekä Savon mäkisillä mailla. Katovuosien kohdatessa tuotiin viljaa Ouluun mm. Savon kaskimailta.[29]

Merkantilistinen talouspolitiikka asetti Pohjanmaan kaupalliselle elämälle suuria rajoituksia. Ko-

ko Pohjanlahden rannikolla ei ollut ainoatakaan tapulikaupunkia. Kaupunkien porvarit eivät päässeet lasteineen purjehtimaan Tukholmaa etemmäksi. Tapulioikeuksia alettiin myöntää vasta 1700-luvun loppupuolella. Maakauppa oli kokonaan kielletty. Rannikon talonpoikaisväestöllä oli kuitenkin lupa viedä omia tuotteitaan kaupaksi Turkuun ja Tukholmaan. Talonpojat purjehtivat 300—400 tynnyriä vetävillä aluksilla, joiden rakentajiksi mainitaan Kalajoen, Pyhäjoen, Hailuodon ja Kemin rantamaiden kirvesmiehiä.[30] Pohjalaiset olivatkin taitavia laivanrakentajia. Mainitaan mm., että amiraliteettikollegio värväsi v. 1672 Kruununkylästä 30 kirvesmiestä Tukholmaan ja sittemmin Karlskronan veistämöille, jonne myöhemmin siirtyi vielä 40 kirvesmiestä Pietarsaaresta. On hyvin otaksuttavaa, että näillä matkoilla pohjalaiset laivanrakentajat saivat nähdä paljon uutta ja opettavaa, mikä rakentamisen alalla yleensä tuli olemaan tärkeätä.[31] Siirtolaisuus Ruotsiin oli muutenkin huomattavaa. Sieltä haettiin parempia elämänmahdollisuuksia ja samalla, vaikka ei aina tietoisesti, myös oppia.[32]

1700-luvun alkupuolella maaseutuväestön asuntona oli vielä aivan yleisesti savupirtti. Augustin Ehrensvärdin muistiinpanot 1747 antavat tässä suhteessa tietoja Varsinais-Suomen ja Hämeen elämästä.[33] Carl von Linné taas kirjoittaa Pohjois-Pohjanmaan oloista 1732 matkustaessaan Torniosta Kemin kautta Iihin seuraavasti: ''Bönderna gingo i pyrten, röken stod dem i ögonen, deras ögon runno dervid, ändock voro de räddare om warmen än ögonen''.[34]

Savupirtistä siirryttiin kuitenkin vähin erin tupaan, kun savujohteisten uunien ohella ruvettiin käyttämään lasi-ikkunoita. Tästä talonpoikaisväestön asumistavan muutoksesta on esimerkkejä Satakunnasta ja Hämeestä 1700-luvun puolivälistä lähtien.[35] Oulun kaupungin taloista oli 1700-luvun puolivälissä vielä lähes puolet savupirttejä. Toisaalta Pohjanmaan rannikolla mainitaan talonpoikaisväestöllä jo 1700-luvun lopulla olleen yleisesti valoisia tupia, joiden sisustukseen alkoi kuulua — voimakkaan ruotsalaisen kulttuurivirtauksen vaikutuksesta — kukkamaalauksilla koristettuja huonekaluja, pöytiä ja kellokaappeja, vakkoja, arkkuja jne.[36]

Pohjois-Pohjanmaan talouselämässä alkoi 1700-luvulla uusi vaihe, kun suurta hävitystä aiheuttaneiden sotien, ison- ja pikkuvihan, aika oli päättynyt. Herpaantumattomalla sitkeydellä ponnisteltiin elinkeinoelämän kohentamiseksi.[37] Valtiovallan käsityksen mukaan maamme kurjaan tilaan oli kiinnitettävä huomiota jo emämaan Ruotsin idänpolitiikankin kannalta.[38] Näin asetettiin 1753 erityinen talouskomissio tutkimaan Suomen taloudellista tilaa.[39] Enemmän myönteisiä tuloksia ehkä sittenkin saavutettiin uuden talouspoliittisen opin fysiokratian ansiosta. Se suosi maanviljelyksen edistämistä, mikä sopi Turun akatemian luonnontieteelliseen ja utilitaristissuuntaiseen opetusohjelmaan. Näin lähdettiin edistämään yhä tehokkaammin uudisviljelystä, mikä Pohjois-Pohjanmaan asutustoiminnan kannalta tuli sitten olemaan erittäin merkityksellistä. Varsinaisen aiheemme näkökulmasta on tärkeä fysiokratiaan liittyvä kiinalaisen filosofian, kulttuurin ja taiteen ihailu.[40]

Uudenkaupungin rauhan jälkeen Pohjois-Pohjanmaan kauppa koki uudelleenjärjestelyn. Pohjanmaan kaupungit, nimenomaan Oulu, saivat hoidettavakseen Pohjois- ja Keski-Savon sekä Pohjois-Karjalan viljan välityskaupan Tukholmaan, koska Viipurin menetyksen mukana entiset kauppatiet itään olivat sulkeutuneet.[41] Karjalasta ja Savosta Ouluun suuntautuvan liikenteen edistämiseksi ryhdyttiin 1700-luvun puolivälistä lähtien suunnittelemaan maanteitä vesi- ja talviteiden lisäksi. Vuonna 1742 raivattiin ratsain kuljettavaan kuntoon tie, joka kulki Kuopiosta Pulkkilan ja Limingan kautta Ouluun. Talvisin sitä pitkin voitiin reellä vedättää tavaroita. Posti oli jo ennen isoavihaa käyttänyt samaa tietä Savonlinnasta Ouluun. Vasta 1783 tämä tie saatiin rattailla ajettavaan kuntoon. Kustaa III:n aikana ryhdyttiin rakentamaan ns. Karjalan emätietä Kuopiosta Tohmajärvelle. Kuopiosta Kaaviin tie oli valmiina 1792. Maantie, joka kulki Pielisensuusta Pielisjärven pitäjän ja Nurmeksen kautta Kajaanin rajalle, valmistui osaksi vuoden 1803 tienoilla.[42]

Perimätieto kertoo Savosta Ouluun suuntautuneesta liikenteestä, että savolaiset tekivät ns. suolanhakumatkoja myös vanhoja kulkureittejä pitkin: kesällä veneillä Oulujärven vesistöjä pitkin Ouluun sekä talvisin talviteitä pitkin muihinkin Pohjanlahden satamakaupunkeihin. Viljalla ja tervalla vaihdettiin taloudessa välttämätöntä suolaa.[43]

Oulun kauppapiiriin katsottiin vielä maaherra Göösin 1773 laatimien selostusten mukaan kuuluvan Iin, Pudasjärven, Oulun, Hailuodon ja Limingan pitäjät. Pohjoisessa Oululla oli lisäksi yhdessä Tornion kanssa Kemin pitäjä ja etelässä Raahen kanssa Siikajoen pitäjä. Käytännössä Oulun kauppa-alue ulottui sitä paitsi Pohjois-Savossa Kuopion seuduille ja Pohjois-Karjalassa Liperiin saakka. Kajaani ei itse asiassa lainkaan pystynyt kilpailuun.[44]

Tämän laajan alueen kauppatavaroiden välitys lähinnä Tukholmaan kohotti Oulun porvariston taloudellista asemaa. Oulusta tuli Pohjois-Pohjanmaan sekä talous- että kulttuurielämän johtava keskus. Asiaan on epäilemättä myös vaikuttanut v. 1775 tehty päätös lääninjaosta, jonka seurauksena Oulusta seuraavana vuonna tuli maaherrankaupunki.[45]

Pohjois-Pohjanmaalle perustetaan uusia seurakuntia

Pohjois-Pohjanmaan vanhimpien seurakuntien alkuvaiheet ovat monin kohdin hämärän peitossa. Salo, Kemi ja Ii on nähtävästi kaikki perustettu Turun hiippakunnan alaisen Pietarsaaren kappeleiksi pian Pähkinäsaaren rauhan jälkeen, Kemi ja Ii joka tapauksessa ennen vuotta 1374.[46] Salo oli sittemmin itsenäisenä kirkkoherrakuntana ainakin jo 1432, Kemi 1443 ja Ii 1477. Limingan varhaisvaiheista ei ole tietoja, mutta 1477 edellytettiin, että siellä olisi kirkkoherra. Iin annekseina mainitaan 1488 Kello ja Simo.[47] Hailuodossa näyttää olleen myöhäiskeskiaikainen kappeli tai seutukirkko, Kalajoella niinikään kappeli. Molemmat viimeksi mainitut ovat kaikesta päättäen kuuluneet Salon emäseurakuntaan.[48] Upsalan hiippakuntaan kuulunut Tornio on perustettu viimeistään n. 1340 Luulajan alaiseksi kappeliksi, joka sitten 1432 oli kiistattomasti pastoraattina. V. 1482 sen yhteydessä mainitaan ensi kertaa Särkilahden kappeli.[49] Vain Torniossa ja Kemissä oli keskiajan lopulta lähtien kivikirkko kun taas muualla Pohjois-Pohjanmaalla on tyydytty puukirkkoihin. Etelä-Pohjanmaalla oli kivikirkko Pietarsaaressa, Kokkolassa, Mustasaaressa, Kyrössä ja Närpiössä.[50]

Väestön lisääntyminen ja pitkät kirkkomatkat olivat 1500-luvulla kuten aiemminkin syynä uusien kirkkopitäjien perustamiseen Pohjois-Pohjanmaalle.

Kalajoen ensimmäinen kirkkoherra nimitettiin 1537.[51] Aiemmin Saloon kuulunut Pyhäjoki on nähtävästi v:sta 1573 lähtien ollut itsenäisenä kirkkoherrakuntana.[52] Hailuodon entinen kappeliseurakunta esiintyy omana pastoraattina vasta v:sta 1587.[53] Siikajoki vuorostaan on päässyt kappeliseurakunnaksi joskus ennen v:tta 1591.[54]

Limingan entiselle alueelle savolaisen uudisasutuksen vaatima Oulujärven seurakunta näyttää olleen valmiina jo 1556. Kirkko ja pappila tehtiin Manamansaloon, mutta ne poltettiin venäläishyökkäyksen aikana 1570-luvun lopulla. Tämän jälkeen Oulujärven seurakunta perustettiin uudelleen 1590-luvun lopulla keskuspaikkanaan Paltaniemi. Kirkkopitäjän nimeksi tuli myöhemmin Paltamo.[55]

Tornionjokilaakson kirkollisista oloista määräsi Kustaa Vaasa 1530, että Särkilahti eli Ylitornio oli erotettava itsenäiseksi kirkkopitäjäksi. Hankkeen toteuttaminen siirtyi kuitenkin seuraavan vuosisadan alkuun.[56]

Kun Pohjois-Pohjanmaa 1600-luvulla pääsi edellisillä vuosisadoilla vallinneesta sodan ja epävarmuuden tilasta, uusien seurakuntien perustamisen painopiste siirtyi Pohjanlahden jokien suupuolelta yhä kauemmaksi sisämaahan. Täällä yhä voimistuva tervanpoltto antoi asukkaille parempia toimeentulomahdollisuuksia.

Kalajokilaakson ensimmäinen kappelikirkko rakennettiin pitäjän etäisimpään kyläkuntaan Reisjärvelle jo 1620-luvulla. Virkakautensa lopulla Iisak Rothovius antoi luvan Alavieskan, Ylivieskan, Haapajärven ja Sievin kappelikirkkojen rakentamiseen, ja ne pystytettiin 1649—54 välisenä aikana. Pidisjärvelle eli Nivalaan rakennettiin pieni saarnahuone 1682. Vain Ylivieska, Haapajärvi ja Sievi saivat ennen isoavihaa oman papin. Lisäksi oli Kallankarilla 1680 tehty saarnahuone.[57]

Kun Pyhäjoen suurpitäjä alkoi jakautua siitä muodostettiin ennen isoavihaa kolme kappeliseurakuntaa. Pyhäjärvellä ja Haapavedellä oli kirkko ainakin jo 1647, kun taas Oulaisten kirkko rakennettiin 1682 todennäköisen saarnahuoneen seuraajaksi. Oman kappalaisen Pyhäjärvi sai 1650 ja Haapavesi 1691, mutta Oulainen oikeastaan vasta 1756. Emäseurakunnan pitäjänapulainen oli tosin toiminut siellä v:sta 1653.[58]

Salon emäseurakunnan alueelle Siikajoen varteen rakennettiin viimeistään v:een 1660 mennessä kolme kirkkotupaa eli saarnahuonetta, joista yksi Sipolaan, yksi Luohuaan ja yksi Revonlahdelle. Seuraavassa vaiheessa tämä saarnahuonejärjestelmä osittain korvattiin Rantsilan ja Pulkkilan kappelikirkoilla, joista ensin mainittu lienee rakennettu v:ien 1658 ja 1663 välillä tai n. 1671, jälkimmäinen 1671. Vihannissa oli 1688 saarnahuone, jonka 1691 tehty seuraaja jo oli kirkon muotoinen. Paavolassa vihittiin luvatta aloitettu kappeli 1691. Kun Siikajoki 1689 erotettiin Salosta omaksi pastoraatiksi siirtyivät Rantsila, Pulkkila ja Paavola uuden emäseurakunnan alaisuuteen. Rantsilassa oli ilmeisesti kappalainen 1670-luvun alusta lähtien, Pulkkila sai pitäjänapulaisen 1691 ja oman kappalaisen 1702, Paavola vuorostaan pitäjänapulaisen 1702. Kun Salon ja 1649 perustettu Raahen pastoraatti yhdistettiin 1691, Raahen kaupunkikirkosta tuli Salon pastoraatin emäkirkko ja Salon kirkosta kappeli.[59]

Limingan pitäjästä lohkaistiin ensimmäisenä 1606 Oulun kaupunki- ja maaseurakunta, joka ulottui merestä Oulujärveen saakka. Tähän suurseurakuntaan perustettiin viimeistään 1639 Muhoksen kappelikunta, jossa kuitenkin lienee ollut kirkko jo vähää aiemmin. Lisäksi rakennettiin Oulunsaloon 1665 kirkko, joka v:een 1803 oli vain saarnahuoneen asemassa mutta käytännössä varsinkin merenkulkijain suosima ns. uhrikirkko. Itse Liminkaan on lisäksi perustettu Lumijoen ja Tyrnävän kappelikunnat, joissa molemmissa oli kirkko ainakin v:sta 1647 lähtien ja Tyrnävällä kappalainen v:sta 1655. Sitä paitsi Kempele sai kappelikirkon n. 1688—91 ja pitäjänapulainen sijoitettiin tänne 1740.[60] Laajan takamaan suurpitäjäksi muo-

dostuneesta Paltamosta erkani 1600-luvulla ensin Sotkamo, josta ilmeisesti lyhyen kappelikauden jälkeen 1647 tuli itsenäinen kirkkoherrakunta. V. 1655 erkani vastaavasti Kajaanin kaupunki, jonka ensimmäinen kirkko rakennettiin n. 1653—55.[61]

Iin kirkkopitäjään rakennettiin ilmeisesti 1630 Haukiputaan kappeli, johon seuraavana vuonna saatiin oma kappalainen. Etäinen Pudasjärvi lohkaistiin pastoraatiksi 1639 aiemman kappelivaiheen jälkeen. Ylikiiminkiin rakennettiin saarnahuone ilmeisesti 1691 ja Iin pitäjänapulainen muutti sinne 1737. Kuivaniemellä lienee jo 1600-luvun lopulla ollut saarnahuone.[62]

Huomattavan pitkälle jakautuivat 1600-luvulla Kemin vanha kirkkopitäjä ja siihen liittynyt Kemin Lappi. Uusimpien tutkimusten mukaan Rovaniemen ensimmäinen kappeli olisi todennäköisesti rakennettu jo n. 1603—07 Korkalon kylään, mutta poltettu 1611 ja sitten taas uusittu, ehkä 1632, jonka Mathesius ilmoittaa rakennusvuodeksi. Oma pappi saatiin 1644. Kemijärvellä oli vasta rakennettu kappeli 1647 ja oma pappi seuraavasta vuodesta. Tervolan ensimmäisestä kirkosta on vanha tieto, että se olisi tehty jo 1627, kun taas toiset tiedot viittaavat v:iin 1651—52. Oma pappi täällä oli v:sta 1673. Viimeiseksi rakennettiin rannikolle Simon saarnahuone n. 1693—95. Pappi saatiin vasta 1760, kun Kemin pitäjänapulainen asettui Simoon.[63]

Kemin Lapin mahdollisesti ensimmäinen pyhäkkö oli Kittilässä. Se mainitaan 1620 Kaarle IX:n aikaiseksi ja lienee jäänyt lyhytaikaiseksi saarnahuoneeksi. Seuraavassa vaiheessa rakennettiin Inarin kirkko n. 1646—48, ja aluksi täällä oli myös kappalainen. Jo esitelty Kemijärven kirkko palveli myös Kemin Lappia. Kun pitkällisten valmistelujen jälkeen Kemin Lapin pastoraatti lopulta perustettiin 1673, kysymys sen keskuspaikasta kuitenkin jäi auki v:een 1685, jolloin asia ratkesi Kuusamon hyväksi. Pastoraatin nimeksikin tuli v:sta 1691 Kuusamo ja ensimmäinen varsinainen kirkko rakennettiin saarnatuvan seuraajaksi 1694. Uuden kirkkoherrakunnan alaisuuteen perustettiin 1688 Sodankylän kappalaisen virka ja itse kappelikirkko pystytettiin hankalien valmistelujen jälkeen 1689.[64]

Tornion kirkkopitäjän jaossa 1606 Ylitornio pääsi omaksi pastoraatiksi ja joen suupuolelle jäänyt osa kävi vastedes Alatornion nimellä. Tähän emäseurakuntaan kuului 1621 privilegionsa saanut Tornion kaupunki senkin jälkeen, kun se 1640-luvulla oli saanut oman kirkon.[65]

Ylitornion uuteen pitäjään joen länsipuolelle rakennettiin 1617 Hietaniemen kappeli, ja pitäjän kappalainen asettui sinne 1637. Könkään rautaruukki Pajalassa muodosti v:sta 1655 saarnahuonekunnan, jossa erityinen ruukinsaarnaaja huolehti sielunhoidosta.[66]

Tornion Lapissa Kaarle IX:n aktiivisuuden tuloksena oli Enontekiön Markkinaan rakennettu kirkko; työ oli alkamassa kesällä 1607. Pian tämän jälkeen lienee rakennettu Rounalan kirkko. Molemmat olivat kaiketi pieniä ja vaatimattomia. Myöhemmän suunnitelman mukaan perustettiin 1673 Jukkasjärven pastoraatti ja siihen Enontekiön kappeli sekä myöhästyneenä Kautokeinon pastoraatti ja sen anneksiseurakunta Utsjoki. Kautokeinon kirkko rakennettiin 1701, Utsjoen 1700 tai 1701.[67]

Suuren Pohjan sodan ja hattujen sodan vuoksi kirkon alueellinen organisoimistyö 1700-luvun alkupuolella oli lähes kokonaan lamassa. Uusien seurakuntien perustamiseen päästiin vasta pikkuvihan jälkeen, kun kaikinpuolinen elämän kohentaminen näytti olevan välttämätöntä. Lähinnä myssypuolueen valtaanpääsyn ansioksi on luettava se, että Pohjois-Pohjanmaan asuttaminen ja kehittäminen sai erityistä huomiota osakseen. Ajateltiin tämän toimenpiteen edistävän väestön siirtymistä yhä kauemmas sisämaahan, mikä oli jo maanpuolustuksen kannalta tarpeellista. Huomattava merkitys oli myös v:n 1775 isojakoasetuksella, joka vahvasti edisti takamaiden asuttamista.[68]

Pitkä ja taloudellisesti ankea aika oli valmistanut meilläkin maaperää vastaanottamaan utilitaristista ajattelutapaa. Maamme korkeimman oppilaitoksen Turun akatemian opetusohjelma suunniteltiin hyötynäkökohtien mukaiseksi. Tämä sai lisäksi tukea maamme johtoasemassa olevilta miehiltä. Siitä kertoo mm. maaherra L. J. Ehrenmalmin lausunto, jonka mukaan vain yliopisto-opetuksen laskema tieteellinen perusta voi antaa vakavaa kestävyyttä taloudelliselle kehitykselle.[69]

Turun akatemiassa taloudelliseen ajatteluun kasvatetut papit olivat avainasemassa uusia seurakuntia perustettaessa. Tästä kertovat mm. maaherrojen kuninkaalle lähettämät kirjeet. Valaiseva näyte on varamaaherra Johan Mathesiuksen kirje 18. 3. 1763 Kärsämäen kappelin perustamisasiassa:

"Att landtmannen i flera ställen i thetta län, nu täflar om the ohyggeligaste stenbackars upbrytande till åker, siöars, kiärr och mossars rödiande och uttorckande, och åtskilliga till förene här i landet obrukeliga nyttiga växters planterande, är att tillskrifva sådana presters exempel, som vid academierne jemte the hufvud sakeliga öfningarne förvärfvat sig god insigt i Historiae Naturali och hvad till landtbruket hörer."[70]

Pitkät kirkkomatkat olivat seurakuntalaisille hankalia. Ne vaikeuttivat myös pappien työtä ja näin jouduttiin vaatimaan uusien seurakuntien perustamista. Paljon puhuva näyte sisältyy maaherran kirjeeseen kuninkaalle Paltamon kirkkopitäjän jakamisasiassa 3. 2. 1763:

"Enär presterne således, hvar å sin kant i socknen, giordt sin kringresa, uppgår resan hvarje gång till 84 5/8 dels mihl, som i underdånighet hosfogade af vice pastoren och capellanen Simon Appellgreen, efter 20:års erfarenhet af berättelser upprättade Charta, närmare bestyrcker—."[71]

Tärkeimpänä tässä kuitenkin pidettiin sitä, että kristinopin sanomaa levitettäisiin mahdollisimman laajoihin kansalaispiireihin ja että voitaisiin valistaa kansaa ja opettaa sille moraalisesti hyväksyttäviä käytöstapoja. Miten tärkeänä pidettiin seurakunnan perustamista Kuhmoniemelle, siitä kertoo maaherran huolestunut kirje kuninkaalle 27.6. 1750.[72]

C. F. Mennanderin (1712—1786) ollessa Turun piispana 1757—1775 Pohjois-Pohjanmaa koki uusia seurakuntia perustettaessa kirkon ylemmän johdon taholta erityistä myötämielisyyttä. Siihen ei ollut syynä vain se, että Mennander lukeutui maakunnallisesti pohjalaisiin, vaan myös hänen aikaansa nähden melko vapaa ja edistysmielinen katsantotapansa.[73]

Alueemme seurakuntajakoa koskevat uudistukset pikkuvihan päättymisestä 1800-luvun alkukymmenille olivat yleistendenssiltään samankaltaiset kuin 1600-luvulla, mutta painopiste oli nyt korostetummin idässä ja pohjoisessa.

Kalajoen emäseurakunnassa Alavieska pääsi kappelikunnaksi 1782 ja Pidisjärvi eli Nivala vastaavasti 1802. Rautio muodostettiin 1796 Sievin kappelin alaiseksi rukoushuonekunnaksi.[74]

Pyhäjoella Oulainen pääsi kappelikunnaksi 1756 ja Kärsämäki 1764. Merijärvi vuorostaan perustettiin saarnahuonekunnaksi 1779 ja sai kappelinoikeudet 1821.[75]

Siikajoella Piippola muodostettiin saarnahuonekunnaksi Pulkkilan kappeliin 1769, Revonlahti saarnahuonekunnaksi 1775 ja Paavola kappeliksi 1811.[76]

Limingan alueella Temmes muodostettiin saarnahuonekunnaksi 1766 ja kappeliksi 1796.[77]

Oulun laajasta seurakunnasta Muhoksen kappeli erosi 1766 omaksi pastoraatiksi, johon samalla liitettiin Utajärven 1761 perustettu kappelikunta. Oulunsalo vuorostaan pääsi kappelikunnaksi 1803.[78] Sotkamon kirkkoherrakuntaan muodostettiin Kuhmoniemen kappelikunta 1754.[79]

Paltamoon perustettiin 1783 Säräisniemen kappelikunta. Hyrynsalmi erotettiin 1786 Paltamosta omaksi pastoraatiksi, johon samalla liitettiin periaatteessa jo 1764 perustetut Puolangan ja Suomussalmen kappelikunnat. Ristijärvi muodostettiin sittemmin 1805 Hyrynsalmen kappeliksi.[80]

Iin emäseurakunnassa Ylikiiminki sai kappelinoikeudet 1772 ja Kiiminki 1781. Viimeksi mainitussa oli kirkko jo v:sta 1760. Myös Kuivaniemelle rakennettiin kirkko 1761—62 ja pitäjänapulainen asui siellä v:sta 1772. Olhavan eli Nybyn lasitehtaan kirkko rakennettiin 1785 ja tehdasseurakunnalla oli oma saarnaaja 1786—1803.[81]

Kemin suurpitäjästä erkani Kemijärvi 1776 omaksi pastoraatiksi ja Rovaniemi 1785, minkä jälkeen Simo 1796 muodostettiin kappelikunnaksi.[82]

Kuusamosta lohkaistiin Sodankylä 1747 erilliseksi kirkkoherrakunnaksi. Sen alaisuuteen rakennettiin 1777 Kittilän saarnahuone.[83]

Kauimpana pohjoisessa toimeenpantiin 1747 muitakin uudistuksia. Tornion Lappi jaettiin Jukkasjärven, Enontekiön ja Kautokeinon pastoraatteihin. Utsjoki erotettiin Kautokeinosta itsenäiseksi kirkkoherrakunnaksi ja siirrettiin Härnösandin hiippakunnasta Turun hiippakuntaan, Inari vuorostaan Kuusamon alaisuudesta Utsjoen kappeliksi.[84]

Alatornion pitäjän Karunki sai oman papin 1749 ja erotettiin Karl Gustavin pastoraatiksi 1782. Ylitornion alueelle perustettiin Muonionniskan kappelikunta 1788. Haminan rauhan jälkeen perustettiin Tornionjoen Suomen puoleiselle rannalle 1812 Karungin kappeli, Ylitornion pastoraatti ja tähän Turtolan kappeli. Samalla Muonionniskasta tuli itsenäinen kirkkoherrakunta.[85]

Papisto

Katolisella ajalla Pohjanlahden rannikolle perustetuissa seurakunnissa papinvirkoja hoitivat todennäköisesti ensi sijassa Lounais-Suomesta lähteneet sielunpaimenet. Tornion papit lienevät kuitenkin olleet pääasiallisesti ruotsalaisia.[86] Pohjanmaan papeista vain harva oli 1500-luvun jälkipuoliskolla ja 1600-luvun alussa pohjalaista alkuperää, "nämäkin katolisajan vanhoista kantapitäjistä tai niiden välittömästä naapuristosta". Esim. Westzynthiusten kantaisä Henricus Nicolai, joka toimi Pietarsaaren kirkkoherrana 1543—69, oli mahdollisesti Uudeltamaalta.[87] Huomattavimmat Lounais-Suomesta 1500-luvulla ja 1600-luvun alussa Pohjanmaalle siirtyneistä pappissuvuista olivat Frosterukset, jotka olivat tulleet Lohjalta 1573[88], Lithoviukset, jotka olivat tulleet Kaarinasta 1575[89] sekä Mathesiukset, jotka olivat siirtyneet Turusta.[90] Vasta 1600-luvulla havaitaan Pohjanmaan sekä suomenettä ruotsinkielisistä kantapitäjistä lähteneen pappissukuja. Suomalaisilta paikkakunnilta olivat lähteneet seuraavat: Calamniukset Lohtajalta, Peldanit Ilmajoelta, Prochmanit Hailuodosta, Peitziukset Kälviältä sekä Kelheviukset ja Antellit Saloisista.[91]

Pohjanmaan pappissuvut olivat läheisessä yhteydessä rikkaaseen vouti- ja porvarisluokkaan. Suhteiden perustana olivat avioliitot. Ruotsalaisperäiseen Sursillien sukuun Pohjanmaan pappissuvut

solmivat suhteita jo 1500-luvulta alkaen. Niinpä Pietarsaaren kirkkoherra Henrik Westzynthius nai Eerik Ångermanin eli Sursillin tyttären Katarinan.[92] Katarinan jäätyä leskeksi hän solmi uuden avioliiton Lithoviusten suvun kantaisän Henrik Laurinpoika Lithoviuksen kanssa, josta tuli Limingan kirkkoherra 1575. Katarina oli Lithoviuksen toinen puoliso.[93] Avioliittojen kautta Sursillien suku esiintyy myöhemmin monisäikeisesti Pohjanmaan papiston sukuvyyhdessä.[94] Voutisuvuista muuttuivat sittemmin pappissuvuiksi sellaiset kuin alkuaan skotlantilaiset Forbukset[95], Granbergit 1. Lochtoviukset[96], Siniukset[97] jne.

Pohjanmaan pappien vaaliin vaikutti 1600-luvulla merkittävällä tavalla patronaattioikeus, jota ylimykset käyttivät hyväkseen alueillaan toimitetuissa papinvaaleissa. Niinpä Vöyrin vapaaherrakunnan vouti Vernberg järjesti pojalleen Vöyrin kirkkoherran viran. Samoin Kaarleporin kreivikunnan päällysmiehen Forsmanin pojasta tehtiin Uudenkaarlepyyn kirkkoherra ja Kajaanin vapaaherrakunnan voudin Hjertan pojat nimitettiin toinen toisensa jälkeen Cajanus-nimisinä kirkkoherran tai koulumestarin virkoihin milloin Sotkamoon, Paltamoon, Kajaaniin tai muualle.[98]

Osittain pohjalaisperäisiä pappissukuja olivat Pohjois-Pohjanmaalla Paldaniukset, Etelä-Pohjanmaalla taas Alstadiukset ja Brennerit.[99]

Turun akatemian perustamisesta lähtien maamme papit samoin kuin muutkin virkamiehet pyrittiin kasvattamaan kotimaassa.[100] Pohjalaiset opiskelijat näyttävät alusta alkaen innokkaasti hakeutuneen mainittuun korkeakouluun. Pohjalaisten huomattavaa lukumäärää osoittavat Pohjalaisen osakunnan nimikirjat.[101] 1700-luvun kolmannella neljänneksellä Pohjalainen osakunta olikin Turun akatemian osakunnista suurin.[102] Eniten opiskelijoita oli pappis-, porvaris- ja talonpoikaissäädyistä.[103] Eniten opiskeltiin teologiaa ja filosofisia aineita.[104] Tämä oli Pohjanmaata suosivan piispa C. F. Mennanderin aikaa, jolloin Pohjanmaalle perustettiin lukuisasti uusia seurakuntia, ja näin papeille tarjoutui enemmän virkoja.

Turun akatemian opetusohjelmaa virkistivät 1700-luvulla uudet filosofiset ja luonnontieteelliset opit, joiden merkitys tuli erityisesti näkyviin pappien kasvatuksessa. Lähinnä saksalainen filosofi Christian Wolff ja ruotsalainen Carl von Linné antoivat Turun akatemian opettajille uusia ja edistyksellisiä virikkeitä. Wolff tahtoi matemaattisesti todistaa uskonnon totuuksia, myös jumalallista ilmestystä, ja näin hän antoi vakavaa ajattelunaihetta suhtauduttaessa vallitsevan ortodoksian perinnäisiin tapoihin.[105] Sanotaan, että Wolffin filosofia alkoi vähitellen murtaa yliopistomme aristotelelaisuutta.[106]

Carl von Linnén uutta antava puoli yliopiston opetusohjelmassa tuli taas näkyviin ainutlaatuisena innostuksena realiaineisiin, lähinnä luonnontieteisiin. Luonnossa nähtiin järjestelmä, minkä olemassaolon empiiriset tutkimukset todistivat. Tämä järjestelmä ei enää ollut perinteellisen teologian mukainen.[107] Nämä tekijät yhdessä loivat uuden uskonnollisen käsityksen, neologian, jossa havaitaan piirteitä rationalismista ja suuri annos ajalle ominaista utilitarismia.[108] Ei ole suinkaan katsottava vähäiseksi sitä merkitystä, joka wolffilaisen filosofian ja linnéläisen luonnontutkimuksen omaksuneilla Turun akatemian opettajilla oli pappien kasvattajina. Heistä mainittakoon vain Henrik Hassel (1700—1776), Johan Welin (k. 1744), Carl Mesterton (1715—1773), Johan Browallius (1707—1755) ja Carl Fredrik Mennander.[109] Ajan tieteellistä ajattelua edustaa oivallisesti Mennanderin maisterinvihkiäisissä 1748 pitämä juhlaesitelmä aiheesta ''Academian edistämästä yleisestä onnellisuudesta''. Siinä korostetaan kristillisten tieteiden merkitystä, koska ne yhteiskunnan sieluna vahvistavat sisäistä onnellisuutta, kun taas toiset tieteet edistävät yhteiskunnan aineellista vaurastumista ja ovat näin ollen ulkonaisen onnellisuuden edellytyksenä.[110]

Turun akatemian edistysmielisen ja valistushenkisen opetuksen ansiosta monet papit ryhtyivät innokkaasti toimimaan Pohjanmaan seurakunnissa niin taloudellisen kuin hengellisen ja henkisen elämän edistäjinä. Kirkollinen opetustyö ja taistelu taikuutta ja huonoja tapoja vastaan muodosti kuitenkin pappien päätehtävän.[111] Heidän oli otettava vakavasti kansan lukutaidon edistäminen. Pappien ammatin pedagogisena välineenä niin meillä kuin Ruotsissakin oli katkismus, jonka pääkappaleiden osaamista vaadittiin ehtoolliselle pääsyyn, avioliittoon mentäessä, kummiksi pääsemiseen jne.[112]

Opetustyö oli usein papeille sangen vaikeaa samoin kuin taistelu kansan hyvien ja puhtaiden tapojen puolesta. Lukemaan opetettaessa alettiin yhä enemmän vaatia myös luetun ymmärtämistä. Huono-oppisia ja haluttomia kohtasivat kirkon ankarat rangaistukset, jalkapuu ja rahasakot, joista monet Pohjanmaan kirkkoneuvostojen ja pitäjänkokousten pöytäkirjat kertovat.[113] Edistysmielisten teologien ja pappien suosimana lehtenä ilmestyi 1770-luvun alusta lähtien Åbo Tidningar (sen toimittajina mainitaan H.G. Porthan ja Jaakko Tengström), jossa opettavien kertomusten, runojen ja historiallisten tositapahtumien avulla levitettiin valistuneita mielipiteitä.[114] Ihmisten oli vapauduttava ennakkoluulojen sumusta ja annettava järjen valon johtaa tekoja.[115]

Valistuneet mielipiteet todella vaikuttivat. Sitä todistavat mm. Sotkamon kirkkoherra Juhana

Frosteruksen (1720—1809) "Hyödyllinen huvitus luomisen töistä" -teoksen melko modernit filantrooppiset ajatukset:

"Jumala on tehnyt kaiken ihmisten sukukunnan yhdestä verestä kaiken maan piirin päällä asumaan ——. Me olemme yksi Jumalan perhe tässä suuressa maailman huoneessa. —— Ihmiset tarvitsevat toinen toistansa eikä taida yksinäisyydessä aikaan tulla ja onnelliset olla. —— Rakkaus ihmisten kesken, joka on niin terveellinen ja suloinen, pidettäisiin tarkasti mielessä, niin ihmisten elämä olisi hyvä ja onnellinen ——."[116]

Myös kirkkomaalari Mikael Toppeliuksen poika Johan Gabriel Toppelius julistaa 1790 Pohjalaisessa osakunnassa pitämässään puheessa "Velvollisuuksia vihamiehiämme kohtaan" valistuneen pappismiehen tavoin humaanisia ajatuksiaan sanoessaan, että kaikilla ihmisillä on sama arvo Jumalan silmissä ja että hän tahtoo edistää kaikkien hyvää sen perusteella, että ovat ihmisiä. Ja puhuja vakuuttaa edelleen, että hänen tulee eroituksetta pitää kaikkia veljinään ja mikäli hänestä riippuu edistää kunkin menestystä.[117]

Monella tapaa suurempaa hengen vapautta vaaliva Turun akatemia herätti opiskelijoissa tieteellisen kiinnostuksen kotiseutututkimukseen. Tämä tapahtui lähinnä taloudellisen hyödyn tavoittelun takia.[118]

Mutta se tuli sitten monessa tapauksessa johtamaan pappeja suurisuuntaisempiinkin taloudellisiin ponnisteluihin, kuten esim. Pielisjärven kirkkoherra Jaakko Stenius vanhempaa (1704—1766) kaikin puolin kohentamaan seurakuntansa aineellista hyvinvointia.[119] Rantsilan kappalainen Kristfrid Ganander (1741—1790) taas innostui maamme pakanallisten uskomusten tutkimiseen ja julkaisi Mythologia Fennica -teoksensa osoittaen sillä, miten laaja-alaisesti Turun akatemia antoi opiskelijoilleen virikkeitä.[120]

Valtiollisen määräysvallan siirryttyä vapaudenaikana säädyille myös pappissääty sai enemmän yhteiskunnallista merkitystä.[121] Korkeamman sivistystason ansiosta monet papeista tulivat kuuluisiksi yhteisten asioiden ajajina esim. valtiopäivillä. Muistettakoon heistä vain Kokkolan kirkkoherra Antti Chydenius (1729—1803) ja hänen sitkeä taistelunsa liberaalisen talouspolitiikan sekä vähäväkisten yhteiskunnallisen oikeuden puolesta.[122] Voidaan mainita muitakin Pohjanmaan pappeja, jotka vapaudenajalla tulivat valtiopäivämiehinä huomatuiksi, kuten esim. Pyhäjoen kirkkoherra Petter Niklas Mathesius (1711—1772) ja Limingan kirkkoherra Matthias Pazelius.[123]

Oli paljon pappeja, jotka eivät hyväksyneet neologian pintapuolisuutta ja sitä, että uskonto alennettiin jokapäiväisen elämän arkijärjestelmäksi.[124] Näin perinteellinen oikeaoppinen kirkko asettui monessa suhteessa uusia suuntia vastustavalle kannalle. Ruotsissa Kalmarin piispa Herman Schröder mainitsi eräässä kirjeessään, että uusi uskonnollinen suunta on "recht heidnisch und ziemlich atheistisch."[125] Myös monet pietistisen suunnan edustajat niin Suomessa kuin Ruotsissakin näkivät kirkon neologiassa pelottavaa uskonnon profanoimista. He sanoivat, että papit olivat hylänneet Jumalan välittämän sisäisen sanan eivätkä sen takia voineet olla enää Jumalan lapsia ja ystäviä.[126]

Kirkon piirissä vallitsevista erimielisyyksistä huolimatta pappissääty erityisesti Pohjanmaalla, jossa ei ollut aatelistoa, keskitti itselleen huomattavasti valtaa korkeamman sivistystason, seurakuntien johtajan aseman ja välttämättömäksi katsotun kansansivistystyön takia. Yhteiskuntaluokkana pappissääty ulkonaisestikin erosi muista sekä vaateparren[127] että ylellisemmän asumistavan takia.[128] On hyvin ymmärrettävää, että papit tunsivat oman arvonsa jopa ylemmyyttäkin, johon lisäksi liittyi seurakuntalaisilta vaadittua kunnioitusta.[129]

Pohjois-Pohjanmaan rakennusmestareita, kirkkoja ja kellotapuleita 1600- ja 1700-luvulla

Kuten talouselämää koskevassa luvussa totesimme, pohjalaisten kirvesmiesten taito on jo 1600-luvulla ollut laajalti tunnettu. Rannikkopitäjistä Ruotsin telakoille värvätyt, tarkkasilmäiset ja käsistään pystyvät miehet saivat otaksuttavasti matkoillaan herätteitä ja oppia muuhunkin kuin vain laivojen rakentamiseen.[130] Kuitenkin on vain vähäisiä tietoja siitä, että samat kirvesmiehet olisivat toimineet sekä laivan- että kirkonrakentajina. Enimmäkseen nämä alat näyttäisivät olleen eri miesten käsissä.[131] Varsinkin kirkonrakennusmestarit olivat tavallisesti maalaismiehiä ja pääammatiltaan maanviljelijöitä, jotka lisäansioiden tarpeessa liikkuivat laajoillakin alueilla, jopa oman maakunnan ulkopuolella.[132] Puukirkkojen ja tapulien rakentamisessa itse ammattitaidon perinne Turun seutua ehkä lukuun ottamatta jatkui ja säilyi voittopuolisesti maalaismiljöössä, kun taas muurarin ja varsinkin maalarin ammatti olivat korostetusti kaupunkilaiset.[133]

Nimeltä tunnetuista 1600-luvun pohjalaisista kirkonrakentajista vain muutamat toimivat nimenomaan Pohjois-Pohjanmaalla. Heistä on tässä syytä mainita erityisesti liminkalainen Matti Joosefinpoika Härmä, joka rakensi Tornion kirkon (1684—86) ja mahdollisesti myös Kempeleen kirkon (n. 1688—1691) sekä Simo Matinpoika ja Israel Simonpoika Annala Haukiputaan Kellosta. Viimeksi mainituista Simo Matinpoika korjasi Iin kirkkoa 1670, kun taas Israel Simonpoika rakensi Iin uuden kirkon 1693—94 (paloi 1942) ja ilmeisesti Tornion kirkon torninkaton 1695.[134]

Johtavana puukirkkotyyppinä oli Pohjanmaalla koko 1600-luvun länsitornillinen tai torniton pitkäkirkko, ns. tukipilarikirkko, jonka ensimmäiset edustajat luultavasti rakennettiin Etelä-Pohjanmaalle keskiajan lopulla ja viimeiset Lappiin Kustaa III:n aikana. Yleisratkaisu on lähinnä goottilainen. Teknisenä erikoisuutena ovat sivuseiniä jäykistävät ontot lamasalvospilarit, joihin liittyy pitkittäiset ja poikittaiset sidehirret sekä alkuperäisessä asussaan koristeelliset konsolit. Runkohuoneen välikattona on tavallisesti pyöristetysti kulmikas ja tasalakinen, laudoista tehty tynnyriholvi.[135] Tornion kirkon sisäkatto tekee tästä poikkeuksen. Siinä on neljä tasalakista kupua, joissa on sekä myöhäisgoottilaisten tiiliholvien että renessanssin peiliholvien piirteitä.[136] Tukipilarikirkon edustajista mainittakoon tässä Tornion, Kempeleen ja Iin ohella Oulu (1613, purettiin 1769), Hailuoto (n. 1620, paloi 1968), Saloinen (siirretty 1622, palanut 1930)[137], Vöyri (1626—27, laajennettu ristikirkoksi 1777), Muhos (1634), Raahe (n. 1651—54, paloi 1908), Tyrnävä (1664, paloi 1865), Oulunsalo (1665, purettiin 1870), Tervola (1687—89), Sodankylä (1689) ja Kristiinankaupunki (1700).[138]

Tukipilarikirkkoa muotonsa puolesta parhaiten vastaavat kellotapulit olivat joko melko yksinkertaisia pukkitapuleita tai kookkaampia, verrattain umpinaisia ja toisinaan läpikäytävällä varustettuja torneja goottilaisperinteisin yksityiskohdin. Jälkimmäistä mallia on vielä säilynyt Tornion tapuli (n. 1686—88)[139]. Samankaltainen, joskin läpikäytävää vailla, oli Oulun vanhan puukirkon vieressä. Sitä voidaan tilien valossa seurata v:sta 1650 lähtien v:een 1728, jolloin se purettiin.[140] Tällaiset tapulit käsiteltiin ulkoapäin yleensä vain tervalla tai tyydyttiin niissä sittemmin seinien osalta punamultasivelyyn.[141]

Mainittujen tapulien tilalle tuli asteittain ns. pohjalainen renessanssitapuli. Maakunnallisena lähtökohtana oli ilmeisesti Mustasaaren ja Vaasan kirkon viereen 1674—75 pystytetty, pohjakerrokseltaan harmaakivinen tapuli. Isoonvihaan mennessä ehdittiin Etelä- ja Keski-Pohjanmaalle rakentaa alun toistakymmentä uudenmallista tapulia. Tyyppi on alusta lähtien sisältänyt variaatiomahdollisuuksia. Tavallisesti siihen kuului kirkkotarhaan johtava läpikäytävä ja usein komeat portaalisommitelmat sekä helein värein maalattu, eri rakennusaineita tarkoittava polykromia. Vaativana pidetty maalaustyö on usein annettu kaupunkilaisten maalarimestarien, jopa taidemaalarien tehtäväksi. Yleisilmeeltään tapuli monesti oli komean porttitornin luonteinen.[142]

Uudenkaupungin rauhan jälkeen alkoi renessanssitapulin ekspansio myös Pohjois-Pohjanmaalla. Vuosisadan puoliväliin asti Vöyrin, Kruununkylän, Kokkolan ja Kälviän mestarit olivat uutuuden levittämisen johdossa. Tyyppi kulkeutui nopeasti myös Ylä-Norrlantiin sekä Savon ja Karjalan pohjoisosiin.[143]

Pohjois-Pohjanmaan ensimmäisen renessanssitapulin rakensi vöyriläinen Johan Knubb (n. 1678—1740) Paltamoon 1726, tosin ristikirkon länsitorniksi. Seuraavana tuli 1728 saman mestarin tekemä Oulun tapuli, jonka esikuvaksi määrättiin Uudenkaarlepyyn tapuli v:sta 1702. Oulun uusi kellotorni säilyi kaupungin paloon asti 1822. Seuraavat pohjois-pohjalaiset renessanssitapulit olivat: Kalajoki 1733 (Anders Eerikinpoika Brofall Kokkolasta), Siikajoki n. 1733 (rykm. adjutantti A. Remahl), Liminka 1733 (puuseppä Grels Norling Kajaanista), Sievi 1735—37 (A.E. Brofall), Pyhäjoki 1738—39 (Johan Knubb), Pyhäjärvi 1738—39 (Johan Knubb), Rantsila vähää ennen 1739, Pulkkila 1739 (kirkkoväärti Antti Juhananpoika Junno), Ylivieska 1746 (Iisak Nissi Kälviältä), Raahe 1746—47 (Iisak Nissi), Lumijoki 1747, Ylikiiminki n. 1748—49 ja Tervola 1749.[144]

Tästä lähtien tapulien rakentaminen Pohjois-Pohjanmaalla jäi muutamin poikkeuksin sikäläisten mestarien tehtäväksi. Ensimmäisenä varmana tapauksena oli Kemi 1751 (puuseppä Zachris Bonge Oulusta) ja tämän jälkeen seurasivat Haukipudas 1751 (Heikki Väänänen Ylikiimingistä), Haapavesi 1751 (Matti Tapaninpoika Jylkkä Kalajoen Metsäkylästä) ja Vihanti 1752 (seppä Juho Tilus?). Matti Jylkkä (1713—82) rakensi myöhemmin 1758 vielä Oulaisten tapulin sekä muutamia kirkkoja, joihin tuonnempana palataan.[145] Heikki Väänänen (1724—89) sitä vastoin erikoistui tapulien rakentamiseen. Haukiputaan jälkeen olivat vuorossa Ii 1753—54, Oulunsalo 1756, Kuusamo 1759, Hailuoto 1760, Pudasjärvi 1761, Tyrnävä 1762, Utajärvi 1764, Rovaniemi 1765, Kempele 1768—69, Simo 1773, Kemijärvi 1774, Kuivaniemi 1775. Sitä paitsi hän uudisti Muhoksen kirkon länsitornin katon 1757, teki Iin kirkontorniin lopullisen katon 1758 ja rakensi Utajärven tukipilarikirkon 1762 sekä mahdollisesti Kuivaniemen kirkon 1761—62.[146] Aiemmin Väänäsen tekemäksi oletettu Kiimingin tapuli v:lta 1777 on osoittautunut kiiminkiläisen Pentti Paason työksi.[147]

Alueemme eteläpuolelta tulleiden mestarien rakentamia ovat vuosisadan puolivälin jälkeen ainakin seuraavat tapulit: Paavola 1759 (Anders Brofall), Kajaani 1759—60 (Matti Honka Kokkolan pitäjästä) ja Muhos 1762 (Matti Honka). Myös Iisalmen tapuli näyttäisi kuluvan tähän ryhmään (Anders Brofall 1759?).[148]

Huomattavasti hitaammin kuin renessanssitapuli juurtui Pohjanmaalle sen rinnakkaisilmiönä pidettävä ristikirkko. Tukholmasta käsin ja ensi sijassa

Katariinan kirkon (Jean de la Vallée, perust. 1656) vaikutuksesta laajoilla alueilla lanseerattu ristikirkko oli 1660-luvulta lähtien alkanut kotiutua Etelä- ja Itä-Suomeen. Pohjanmaalla sen käyttöönotulo myöhästyi.[149] Mustasaaren kirkkoherra Olavus Bratt oli 1666 kreivi Oxenstiernalle ehdottanut ahtaan kirkon laajentamista etelään ristikirkkoa muistuttavalla tavalla.[150]

Vaikka ristikirkon idea siis jo oli aktuellina, Pohjanmaan ensimmäinen ristikirkko kuitenkin pystytettiin vasta 1690—91 Pietarsaaren kaupunkiin (rak.mestarina Tuomas Mullijn Isostakyröstä).[151] Toinen tuli 1694 Kuusamoon[152] ja kolmas 1695—96 Kokkolan kaupunkiin, jossa pitkäkirkkoa laajennettiin ristivarsilla (Mullijn).[153] Neljäs, joka yhä on säilynyt, tehtiin Siikajoelle 1701.[154] Oulussa 1695 tehty päätös pitkäkirkon laajentamisesta ristivarsilla jäi toteuttamatta.[155] Kristiinankaupungissa oli palaneen kirkon seuraajaksi 1698 päätetty rakentaa ristikirkko, mutta tuloksena oli kuitenkin länsitornillinen tukipilarikirkko.[156] Uudenkaarlepyyn nykyistä 1708 rakennettua kirkkoa suunniteltaessa 1707 sisältyi Elias Brennerin laatimiin vaihtoehtoisiin piirustuksiin myös ristikirkko (fullkombl. Kårs Kyrckia).[157] Toteutettu pyhäkkö on länsitornillinen ja särmikäskuorinen pitkäkirkko runkoa kapeammin ristivarsin.

Isonvihan jälkeen, mutta ennen 1700-luvun puoliväliä rakennettiin Pohjanmaalle vain neljä ristikirkkoa. Kaksi ensimmäistä, Paltamo 1726[158] ja Pietarsaaren kaupungin kirkko 1728—31[159] tehtiin Johan Knubbin johdolla, kun taas Kajaani 1731 ja Sotkamo 1737 olivat Kajaanin linnan puusepän Grels Norlingin käsialaa.[160] Vaikuttaa todennäköiseltä, että Knubbin käyttämästä muotokielestä ainakin muutamat piirteet jäivät pitkäksi aikaa pysyviksi pohjalaisessa ristikirkkoarkkitehtuurissa.[161]

Vuosisadan puolivälissä alkaneen, poikkeuksellisen vilkkaan uudisrakennus- ja korjaustoiminnan johtavana mestarina oli koko maakunnankin näkökulmasta Matti Honka (1713—74) Kokkolan pitäjästä, jota täydellä syyllä voidaan pitää pohjalaisen puukirkkoarkkitehtuurin suurena uudistajana. Esiasteita löytyy eräistä Ruotsin 1600-luvun jälkipuoliskon kivi- ja puukirkoista sekä kruununkyläläisen Hans Biskopin isonvihan jälkeen Norrlantiin rakentamista puukirkoista. Hongan erikoisalana oli ristikirkon pohja- ja tilaratkaisun entistä suurempi keskittäminen ulko- tai sisäkulmia viistämällä tai keskitilaa laajentavia kulmaulokkeita käyttämällä. Ensin mainitusta vaihtoehdosta ovat esimerkkeinä Alaveteli 1752—54 (v:een 1817), Oulainen 1753, Paavola 1755—56, Kiiminki 1760, Ilmajoki 1764—65 ja Lappajärvi 1765, seuraavasta Teerijärvi 1774 ja viimeisestä Lohtaja 1768, jossa Katariinan kirkon vaikutus on tavallista selvempi.[162]

Matti Hongan jälkiä seurasi Jaakko Suonperä (1726—97) Kälviältä, jonka käsialaa ovat Haukipudas 1762, Pulkkila 1768 ja Säräisniemi 1779—81, kaikki ulkokulmaviisteisiä.[163] Samaa tyyppiä on myös Piippola 1768—70, jonka ainakin aloitti Anders Brofall.[164] Vaatimattomissa tapauksissa turvauduttiin vielä Hongan kuoltua aivan yksinkertaiseen ristikirkkoon kuten Revonlahdella 1775.[165]

Itäsuomalaisen ristikirkon kaiketi Haminasta säteilleet erikoisuudet eivät tiettävästi levinneet Pohjanmaalle asti. Aiheemme kannalta ovat kuitenkin mielenkiintoisia August Sorsan Pieksämäki (1752) sekä Kitee ja Liperi (molemmat 1757—60). Ensin mainitussa on ulospäin kapenevat ristivarret, kun tas jälkimmäiset olivat ns. kahtamoisia.[166]

Perinteellisen pitkäkirkon, Uudenkaarlepyyn tapaisen ratkaisun, ristikirkon ja renessanssitapulin yhteensulautumina esiintyy Pohjanmaalla 1700-luvun alusta lähtien kirkkoja, joiden päätunnusmerkkejä ovat länsitornina toimiva kellotapuli, pituussuuntaan korostettu päätila, toisinaan särmikäs kuori sekä tukipilarien välttäminen. Tähän ryhmään kuuluu tavallaan jo Paltamo 1726, Johan Knubbin valmiiksi rakentama Pyhäjärvi 1738—39 sekä Toholampi 1764—65, Kärsämäki 1764—65 ja Reisjärvi 1766—67, kaikki kolme Matti Jylkän tekemiä.[167]

Samankaltaisia piirteitä sisältää myös Temmes 1767, jonka rakensi paikkakunnan oma taitoniekka Antti Louvet (1735—1808).[168]

Etelämpänä vielä Salomon Köhlströmin (1746—1827) Jalasjärvi 1799—1800 jatkaa Paltamon kaltaisen tapuli-ristikirkkoyhdistelmän traditiota.[169]

V. 1740 annetun päätöksen mukaisesti oli Ruotsin valtakunnassa ennen uuden kirkon rakentamiseen ryhtymistä hyväksytettävä piirustukset sekä maaherralla että tuomiokapitulilla. Vaativammasta arkkitehtonisesta kontrollista ei vielä ollut kysymys. V. 1752 voimaan astunut määräys, jonka mukaan julkisten rakennusten piirustukset oli alistettava yli-intendentin tarkastettaviksi, ei vielä tarkoittanut kirkkoja. Kuninkaallinen kirje 22.3.1759, joka oli osoitettu maaherroille ja tuomiokapituleille, määräsi myös kirkot yli-intendentin ennakkotarkastukseen siinä tapauksessa, että uudisrakennusta tai isompaa korjausta varten anottiin kolehtiapua. Puisia kellotapuleita oli vältettävä ja kellot mikäli mahdollista ripustettava kirkon kiviseen länsitorniin, johon ei tulisi rakentaa korkeata ja suippoa kattoa, vaan ainoastaan kohtuullinen pääte.[170]

Yli-intendentti C.F. Adelcrantzin laatima ja Kustaa III:n 31.7.1776 vahvistama asetus julkisista rakennuksista vei ennakkokontrollin vielä pitemmälle. Tämän mukaan myös kirkkoja koskevat uudisrakennus- ja suuremmat korjaussuunnitelmat

sekä sisustusten tärkeimmät osat oli piirustusten muodossa alistettava kuninkaan vahvistettaviksi riippumatta siitä, oliko kysymys kolehtiavusta vai ei. Yleismääräykseen, jonka mukaan vast'edes kaikki julkiset rakennukset oli tehtävä kivestä, voitiin erityisistä syistä myöntää poikkeuslupia. Tavoitteena oli paitsi tulipalojen vaaran vähentäminen valtakunnan saattaminen rakennusten ja muistomerkkien osalta hyvän maun ja valistuneisuuden edellyttämään asuun.[171] Käytännöksi muodostui, että yli-intendentinvirastossa tehtiin paikkakunnalta lähetetyn, usein vanhoillisen ehdotuksen pohjalta uudet ja muotokieleltään ajanmukaisemmat piirustukset. Näissä oli kuitenkin pyritty ottamaan huomioon ainakin tilantarve sekä varsinkin Suomen osalta maaherran ja tuomiokapitulin usein toistuva lausunto puukirkon puolesta. Sitä paitsi esiintyy yli-intendentinviraston vastaehdotuksissa tapauksia, joissa arkkitehtoninen perusidea on kehitetty paikkakunnalta lähetetyn piirustuksen varasta, mutta ensisijassa vain detaljit edustavat uusinta muotia. Kun sitten Tukholmasta lähetetyt ja kuninkaan vahvistamat uudet piirustukset piti toteuttaa, edellytettiin luultavasti aivan yleisesti, että piirustuksista puuttuvat yksityiskohdat ratkaistaisiin rakennusmestarin harkinnan mukaan. Tämä koski monesti varsinkin kattotuoleja ja holveja, sidehirsiä ja niiden konsoleita sekä ovilevyjä ja ikkunoiden detaljimuotoja.[172]

Jo 1749—53 oli Mustasaaren ja Vaasan alkuaan keskiaikainen kivikirkko laajennettu ristikirkoksi muurarimestari Johan Wissmanin johdolla maaherra Gustaf Abraham Piperin (1692—1764) laatiman projektin mukaan. Sisätila oli nyt kauttaaltaan varustettu tiilisellä tynnyriholvilla ja kirkko oli valkaistu sekä sisältä että ulkoa.[173] Yleisvaikutelmassa pyrittiin nähtävästi maltillisen rokokooklassisismin myötäilyyn. Pohjanmaan residenssikaupunki oli saanut maakunnan tavallaan uudenaikaisimman ja kaiketi esikuvaksi tarkoitetun pyhäkön, jonka nimeksi nyt tuli Sofia Albertina. Samankaltaiset piirteet lienevät sävyttäneet Närpiön kivikirkon sisätilaa v:ien 1771—73 laajennustöiden valmistuttua. Suunnittelussa ja toteutuksessa näyttää Matti Hongalla olleen ratkaiseva osuus. Hänen ohellaan mainitaan vaasalainen muurarimestari David Olander.[174] Pohjanmaan kolmas suuri kivikirkko 1700-luvulla, Oulun mansardikattoinen ristikirkko Sofia Magdalena, rakennettiin pitkällisten valmistelujen jälkeen sundsvallilaisen Daniel Hagmanin (k. 1777) suunnitelmien mukaan ja hänen johdollaan 1771—76, otettiin käyttöön 1777 mutta valmistui sisustuksen puolesta lopullisesti vasta 1797. Interiööri lienee mahdollisuuksien mukaan sävytetty kustavilaisen uusklassillisuuden normeja myötäileväksi. Kirkko oli Turun tuomiokirkon jälkeen maamme kookkain pyhäkkö ja 1776 maaherrankaupungiksi päässeen Oulun suuri ylpeyden aihe.[175]

Pohjanmaan seuraava kivikirkko, Munsala 1777—92, oli suunniteltu yli-intendentinvirastossa 1775, siis vähää ennen Kustaa III:n rakennusasetusta. Työmaasta tuli pienelle kappeliseurakunnalle kiusallisen raskas.[176]

Kun sitten kuninkaan 1783—84 tekemän Italianmatkan jälkeen korostetumpi uusklassillisuus pääsi Pohjanmaallakin etualalle, monipuolisimpana ja näkyvimpänä rakennusmestarina esiintyi Jaakko Rijf (1753—1808). Hän oli Pietarsaaren pitäjässä vaikuttaneen mutta 1777 Uudenkaarlepyyn Socklotin kylään asettuneen rakentajasuvun jäsen, joka 1783—84 opiskeli siviiliarkkitehtuuria Tukholman Maalari- ja Kuvanveistäjäakatemiassa. Rijf hallitsi hyvin sekä kivi- että puukonstruktiot ja toimi paljon yhdessä isänsä Tuomas Rijfin (1726—1803) ja veljensä Kaarle Rijfin (1756—1801) kanssa. Kirkkoja he usein näyttävät rakentaneen urakalla täysin valmiiksi. Toisinaan sattui kyllä pahojakin epäonnistumisia.[177] Jaakko Rijfin kirkoille ovat tunnusomaisia kokonaisotteen juhlallinen monumentaalisuus ja yksityiskohtien vähemmän oikeaoppinen mehevyys.[178] Hän on toteuttanut sekä yli-intendentinviraston suunnitelmia että kokonaan omia projekteja. Toisinaan hän on täydentänyt virallisia suunnitelmia omilla, huomattavan kookkaillakin lisäyksillä, joita ei erikseen vahvistettu Tukholmassa. Pohjois-Pohjanmaan näkökulmasta tärkeimpiä Jaakko Rijfin töitä ovat Saloisten tapuli 1786—87 (YIV 1785, 1786)[179], Ylikiimingin kirkko 1786—88 (YIV 1785, Rijf 1788)[180], Suomussalmen kirkko 1787 (Rijf 1786)[181], Puolangan kirkko 1792 (Rijf 1786)[182], Kemin kivikirkko 1794—97 (YIV 1786, Rijf 1798)[183], Alatornion kivikirkon laajennus 1794—97 (Rijf 1792, YIV 1793, Rijf 1797)[184] ja Sotkamon tapuli 1806 (Rijf 1803, YIV)[185].

V:n 1776 rakennusasetuksen ja kuninkaan Italianmatkan seurausten alaisena pohjoispohjalaisena rakennusmestarina on vielä erityisesti mainittava Simon Silvén (1747—98), Matti Jylkän poika Kalajoen Metsäkylästä.[186] Hänen varhaisimmat työnsä Nurmeksen kellotapuli (1773) sekä Sievin (1775) ja Kallankarin (1780) kirkot perustuvat tyylillisesti vielä pääasiassa Matti Hongan ja Matti Jylkän tuotantoon, samoin hänen ehdotuksensa Merijärven (1777), Haapaveden (pian 1.3.1781 jälkeen) ja Rantsilan (5.7.1781) sisäviisteisiksi ristikirkoiksi, kun taas Vihannin (1.10.1781) ja Alavieskan (1.10.1787) piirustukset merkitsevät ratkaisevaa muutosta yli-intendentinviraston vaatimaan yksinkertaisempaan suuntaan. Rakentaessaan Merijärven (1781), Vihannin (1784) ja Rantsilan (1785) taitekupuiset kirkot Silvén sittemmin noudatti yli-intendentinviraston vastaehdotuksia, jotka kunin-

gas oli hyväksynyt. Näin meneteltiin myös Alavieskassa 1795.[187] Silvénin rakentajantaidon näytteenä oli myös Loviisan kirkko, jonka hän toteutti maaherra Riddercreutzin piirustuksen mukaan.[188]

Paljon suppeammalla alueella kuin Silvén työskenteli kiiminkiläinen Pentti Paaso, joka yllä mainitun Kiimingin tapulin ohella rakensi ainakin Pudasjärven kirkon 1780—82 yli-intendentinviraston 1778 laatiman piirustuksen mukaan. Kysymyksessä on taitekupuinen ristikirkko, jossa länsi- ja itävarren ulkokulmat on viistetty.[189]

Mielenkiintoisten tilaratkaisujen ja rakennusteknisten kokeilujen esittäjänä on vielä syytä mainita maanmittari Henrik Holmbom (1731—1805), josta 1776 tuli Oulun läänin komissiomaanmittari.[190] Hänen kirkkoehdotuksistaan originelleimmat ovat Kalajoki (1776) ja sen kanssa lähes identtinen Pudasjärvi (1777), molemmat isolla taitekuvulla varustetut.[191] Myöhemmistä ovat tiedossa Hyrynsalmi (1780) ja Ristijärvi (1783) sekä Kemin kivikirkon laajennusehdotus (1782). Mikään näistä ei toteutunut.[192]

Oulun rakennustaitoisista porvareista useimmin mainittuja on Henrik Wacklin (1735—1802). Hän kirjoittautui Upsalan yliopistoon 1755 ja perehtyi laivanrakennukseen Tukholman kaleeriveistämöllä. V:sta 1763 hänet mainitaan kotikaupungissaan kauppaporvarina ja laivanvarustajana. Hän suunnitteli Ouluun 1780-luvulla eräitä julkisia rakennuksia kuten pakkahuoneen ja ravintolan sekä maalasi uuteen kivikirkkoon Kristus ristillä -aiheisen alttaritaulun.[193] Ylikiiminkiä varten hän 1783 teki ristikirkkosuunnitelman, jota ei toteutettu.[194]

Kauimpana pohjoisessa vaikuttaneista kirkonrakentajista toimeliaimpia oli Eerik Lantto Ylitorniolta. Kemissä hänet mainitaan 1777 ja 1782 lehterin pystyttämisen yhteydessä.[195] Torniossa hän ainakin 1780 johti kirkon katon uudelleenpaanuttamista, luultavasti myös 1781.[196] Kun Enontekiön n. 1650 tai 1661 rakennettua kirkkoa pidennettiin 1791 oli Lantto lupautunut rakennusmestariksi ja ohjelmaan sisältyi uusi tukipilaripari ja uusi kuoritravee. Kaikesta päättäen suunnitelmat toteutuivat aiotulla tavalla.[197] Vaativampi tehtävä oli Karl Gustavin vielä säilynyt ristikirkko 1796, johon näyttää sisältyvän silloin uudistettavana olleen Alatornion kivikirkon piirteitä.[198] Jo 1789 mainitaan Lanton tekemä projekti Pajalan kirkkoa varten. Tämä valmistui sitten 1797 kaiketi juuri hänen johdollaan.[199]

Yllä hahmotellun rakennustoiminnan paikallinen valmistelu on varsinkin 1700-luvulla huomattavalta osalta tapahtunut kollektiivisena yhteistyönä kirkkoherran johtamissa pitäjänkokouksissa ja kihlakunnantuomarin johtamilla käräjillä. Ylempinä instansseina olivat toisaalta rovastin- ja piispantarkastus sekä tuomiokapituli, toisaalta maaherranvirasto.[200] Näistä viimeksi mainitut kirkonrakennusasioissa usein tekivät kuninkaalle yhteisen esityksen. Myös toteutus oli laajassa mitassa seurakuntalaisten yhteistyötä, näin sekä aineshankintojen että päivätöiden osalta. Itse rakennustyön tekninen suunnittelu ja johto on kuitenkin pyritty antamaan mahdollisimman taitavalle ja luotettavalle rakennusmestarille, jonka oli oltava paikalla työn kaikissa ratkaisevissa vaiheissa. Sisustustöitä jatkettiin usein vielä vuosikausia sen jälkeen, kun kirkko jo oli otettu käyttöön ja vihitty.[201] Tähän myöhempään vaiheeseen sijoittuu tavallisesti myös sisävalkaisu tai laajempi kuvakoristelu silloin, kun nämä yleensä tulivat kysymykseen.

Oulun porvariston harrastuksia

Kuten talouselämää koskevasta luvusta näimme, pohjoisen alueen luonnonrikkaudet loivat edellytykset Oulun porvariston taloudelliselle yrittäjyydelle 1600- ja 1700-luvulla. Porvarit joutuivat taloudellisten etujensa takia ankaraan, jopa häikäilemättömään kilpailuun toisten Pohjanlahden kaupunkien, kuten Tornion, Raahen ja Kokkolan kanssa. Mainittakoon vain, miten Oulun porvarit 1730-luvulla kaikin tavoin yritttivät karkoittaa torniolaiset Kemijokisuun lohiapajilta, vaikka nämä naapurit olivat olleet lohta pyytämässä siellä jo 1600-luvulta saakka. Tässä kiistassa oululaiset sitten veivätkin voiton.[202]

Voidakseen yhä enemmän hyötyä Pohjanmaan lohenkalastuksesta Oulun porvarit isonvihan jälkeen vuokrasivat edullisesti talonpoikien patoosuuksia, sekä kruunun että talonpoikien padoista.[203] Lohijokien suille muodostuneisiin kauppasatamiin porvarit rakensivat varastoaittoja, joihin talonpojat tulvaveden aikana toivat suuria määriä porvareille myytäväksi tarkoitettua tavaraa.[204] Näistä kauppatavaroista on erityisesti mainittava terva, lohet ja Lapin turkikset, joiden välittäminen ulkomaille tuotti porvaristolle huomattavia voittoja.[205]

Kun maakauppa vapaudenajalla jatkuvasti oli kielletty, ylläpidettiin jokisuilla edelleenkin markkinapaikkoja. Oulun porvaristolle olivat erityisen tärkeitä Iin ja Kemin markkinat. Varsinkin viimeksi mainitut muuttuivat määräaikaisista sellaisiksi, että Oulun lohi- ja tervaporvarit viipyivät niillä säännöistä piittaamatta koko kesän. Markkinat kehittyivät myös sosiaalisesti paheksuttavaan suuntaan kansan menettäessä tavaransa polkuhintaan etenkin Oulun ''alemmalle ja kehnoimmalle porvaristolle''. Kuvaan kuului lisäksi vilkas viinakauppa. Näistä epäkohdista rahvas ja papisto valittivat useilla valtiopäivillä.[206]

Pohjois-Pohjanmaalla vallitsi yleisesti porvareitten ja talonpoikain välillä kaupan alalla hyvin pitkälle viety velkakauppasuhde aina 1700-luvun lopulle saakka. Kaupunkien porvarit ottivat vastaan etenkin tervaa ja myös kiinteistöjä hoitaakseen talonpoikain verorasituksia. Näin syntyi talonpoikain riippuvuussuhde kaupunkien porvareihin nähden, mikä ei suinkaan aina ollut talonpojille edullista.[207] Kysymys oli jo niin vakava, että se otettiin esille v:ien 1765—66 valtiopäivillä. Siellä väitettiin röyhkeitten oululaisten saattaneen talonpojat velkaorjuutta muistuttavaan tilaan. V. 1767 sitten rajoitettiinkin Kemin ja Iin markkinaaikoja.[208]

Kaupantekoon talonpoikaisväestön kanssa antautuivat paitsi varsinaiset porvarit myös papit, kruunun virkamiehet ja upseerit sekä aliupseerit. Tällöin oli usein kysymys itse asiassa laittomasta maakaupasta.[209]

Jo 1746 Vaasaan kokoontuneet Pohjanmaan porvarien edustajat olivat saaneet maaherra Gustaf Creutzin antamaan kuulutuksen, jossa määrättiin, että maistraattien oli jaettava porvaristo taidon ja elinkeinon mukaan luokkiin. Kaupanteko-oikeus tulisi myöntää vain sellaisille, jotka maksoivat kruunulle ja kaupungille vähintäin 6 kuparitaalaria veroa. Epäkohtia ei kuitenkaan vielä saatu loppumaan.[210]

Oulun porvariston monipuolinen taloudellinen yrittäjyys ilmeni muullakin tavoin. Pudasjärven Iinattivaaran kuparilöydöstä oli yritetty käyttää hyväksi jo suurvalta-ajan lopulla. V. 1725 tehtiin uusi, jälleen epäonnistunut yritys. Mahdollisesti lisärohkaisua saatiin Jällivaaran, Kiirunavaaran ja Luossavaaran v. 1735—36 löydetyistä malmialueista. Lopulta v. 1767 muutamat Oulun porvarit anoivat lupaa kokeilla Iinattivaaran hylätyllä kuparikaivoksella. Toiminta saatiin tosin käyntiin, mutta se ei vuosisadan loppuun mennessä johtanut riittävän suotuisiin tuloksiin.[211]

Pohjois-Pohjanmaan vielä suhteellisen runsaat metsävarat, jälleenrakennustoiminnan tarpeet ja lisääntynyt ulkomainen menekki aiheuttivat 1700-luvun puolivälistä lähtien sahateollisuuden tuntuvan nousun. Oulun porvarit osallistuivat halukkaasti tähän toimintaan, joka ei kuitenkaan vielä vapaudenajan loppuun mennessä saavuttanut varsinaisesti huomattavaa asemaa maakunnan talouselämässä.[212]

Laivanrakennusalan pääpaikkana Pohjois-Pohjanmaalla oli Oulu useine laivaveistämöineen. Kaupungin laivanrakentajat ja -varustajat teettivät aluksia myös lähistön maalaiskylissä, mm. Kuivaniemellä ja Haukiputaalla. Mastopuita hankittiin usein kauempaa Oulujokea myöten uittamalla. V:n 1760 suuren valmistusmäärän jälkeen seurasi uusi nousu 1780-luvun alussa ja sitten kohta vuosisadan vaihteen jälkeen. Ostajista useimmat olivat tukholmalaisia, mutta 1770-luvulta lähtien jonkin verran aluksia myytiin myös ulkomaille.[213]

Oulun 1700-luvulla vielä melko agraarinen porvaristo — melkein jokaisen porvarin omaisuuteen kuului viljelyksiä, niittyjä ja karjaa[214] — purjehti ennen tapulioikeuksien saamista yksinomaan Tukholmaan, jonne vietiin lähinnä lohta, voita, tervaa ja puutavaraa sekä hyvinä vuosina viljaa. Tukholmasta laivat toivat suolaa, viljaa, nautintoaineita ja siirtomaatavaroita sekä monenlaisia käsityö- ja manufaktuurituotteita.[215] Tähän tuontiin sisältyivät myös monenlaiset tarveaineet Pohjois-Pohjanmaan kirkonrakennustyömaille. Kirkkojen tilit osoittavat verrattain havainnollisesti, miten mainitun alueen seurakunnat ostivat Oulun porvareilta nauloja, maaliöljyä, vernissaa, värejä ym.[216]

V:sta 1765, jolloin Oulu sai tapulioikeudet, merikaupan vienti- ja tuontitavarat olivat suunnilleen samat kuin aiemmin[217], eivätkä porvariston seurakunnille tekemät palvelukset näytä oleellisesti muuttuneen. Vaikka kaupungin laivat nyt saattoivat esteettä purjehtia aina Välimeren satamiin saakka vanhat kauppasuhteet Tukholmaan olivat jatkuvasti etualalla.[218] Myös kulttuurielämän ratkaisevat virikkeet saatiin Tukholmasta. Sieltä ostettiin arvokkaimmat huonekalut, kankaat, koruesineet ja yleensä lähes kaikki, mikä oli hienoa ja toi loistoa arkeen ja juhlaan. Oulun porvariskulttuuri koki selvästi todettavan nousukautensa Kustaa III:n aikana. ''Näköalat avartuivat, varakkuus kasvoi, elintaso oli korkea, tavat hienostuivat'' (Halila).[219]

Perunkirjoituksissa mainitaan joukko esineitä, jotka valottavat oululaisten kontakteja vaativamman, usein kaiketi Tukholmasta hankitun taidekäsityön ja kuvataiteen kanssa. Kauppias Michael Wacklinin kodissa oli 1764 kullattu kannu, johon kuuluvassa mitalissa oli kuningas Freedrikin ja kuningatar Ulriikan rintakuvat. Toisen, sisältä kullatun kannun kannessa oli vastaavalla tavalla Kustaa II Aadolf hevosen selässä ja edelleen kannu, jonka kansimitali oli Kaarle XII:n lyöttämä Narvan taistelun muistoksi.[220] Sara Uhlbomin jäämistössä oli 1766 nuuskarasia, johon oli kuvattu antiikin taruston Kharon.[221] Brita Pilckarin kuolinpesässä oli 1767 Kaarle XII:n hopeinen hautajaismitali ja kaksi kullattua kannua, joista toisen mitalissa oli Neitsyt Maria ja toisen Kaarle XI.[222] Kauppias Petter Ananderilla oli 1771 kullattu kannu, jonka kanteen liittyi Kustaa II Aadolfin mitali.[223]

Harvemmin perunkirjoituksissa mainitaan varsinaisia muotokuvia. Daniel Krögerin jäämistössä oli 1673 yhteensä 14 muotokuvaa (konterfej). Näistä yksi esitti häntä itseään, kun taas muiden aiheista ei ole tietoa.[224] Margareta Hannuntyttären jäämistös-

sä oli 1684 Juhana III:n, Kaarle X Kustaan ja hänen kuningattarensa, Kaarle XI:n ja lisäksi vainajan neljän sukulaisen muotokuvat.[225] Leskiruustinna Susanna Cajanan kodissa oli 1745 kuningatar Hedvig Eleonoran ja Kaarle XII:n muotokuvat sekä lisäksi pieni muotokuva, jonka mallia ei mainita.[226] Kauppias Georg Durckströmillä oli 1751 kuningatar Kristiinan rintakuva hopeakehyksissä, mutta koska laitteeseen kuului ketju[227], oli luultavasti kysymys riippuvasta medaljongista.

Poikkeuksellisen varakkaan raatimiehen ja kauppiaan Klaus Jenderjanin pesässä oli 1704 Kristuksen piinaa, kuolemaa, hautaamista ja ylösnousemusta esittävä vaskipiirrossarja, johon kuului yhteensä 15 kuvaa. Tämän lisäksi kokoelmaan kuului perintötaulu (arftafla) ja P. Franciscusta esittävä sommitelma.[228]

Polttimon vahtimestarin Johan Renbergin jäämistössä oli 1783 ''Åtskilliga målningar på mänskliga sinnen''. Ne merkittiin yhteensä 4 killingin arvoisiksi[229] ja lienevät olleet kuvina vaatimattomia.

Piirilääkäri Johan Dahlgrenilla oli kuollessaan 1797 laajan lääketieteellisen kirjakokoelman lisäksi joitakin kuparipiirroksia sekä Dahlbergin Svecia antiqva & hodierna, joka sisälsi ''kopparstick öfver alla städer, kongsgårdar och Herregårdar i Sverige''.[230]

Porvariskotien interiöörimaalaus, josta Oulusta on maininta Lauri Galleniuksen valituksessa v:lta 1699 Samuel Niskan tuvansisustusta ja Raahesta hankittua maalaria tarkoittaen[231], on kaikesta päättäen jatkunut 1700-luvun puolelle. Vähäisenä näytteenä voidaan mainita kauppias Henrik Estlanderin perunkirjoituksessa 1750 esitelty leivintuvan kamari, jossa oli ''gemen målning på väggar och tak''.[232] Oletettavasti tällaisten maalisivelyjen teko ja täydentävät koristelut monesti on uskottu kaupungissa toimineille maalareille. Yllä mainitun Michael Wacklinin uuden rakennuksen alakerran salissa ja kamarissa oli 1764 maalatut paperitapetit, kun taas yläkerrassa oli maalattu sali ja kamari sekä maalatuin buldaanitapetein varustettu kamari. Samanaikaisesti mainitaan vanha, torin puoleinen rakennus, jossa salin ohella oli mm. yksi tapetoitu kamari.[233] Kauppias Fredrik Wacklinin ja hänen veljensä vaimon Katarina Widmarkin perunkirjoituksessa 1779 mainitaan alakerran sali ja kolme kamaria, jotka kaikki oli tapetoitu.[234] Kaunovärjäri Anders Gustaf Bredenbergin uudessa kaksikerroksisessa talossa olivat 1798 alakerran eteinen, sali, kaksi kamaria ja keittiö täydellisesti sisustetut[235], mikä tarkoittanee jo kustavilaisen kauden normaalia kiinteää sisustusta.

Taiteellisesti lahjakkaita henkilöitä Oulun porvariston keskuudesta lähti useita. Suurinta kuuluisuutta saavuttaneen Frans Mikael Franzénin (1772—1847)[236] ja tuonnempana kosketeltavan kirkkomaalarin Lauri Galleniuksen sekä jo esitellyn Henrik Wacklinin lisäksi on ensi sijassa mainittava muotokuvamaalari Isak Wacklin (1720—1758), joka opiskeli ja toimi ulkomailla. Häntä ei kylläkään Oulussa juuri nähty.[237] Oulun musiikkielämän keskeisenä henkilönä vaikutti 1700-luvun loppupuolella lääninkirjanpitäjä ja sittemmin lääninkamreeri Erik Tulindberg (1761—1814). Hän toimi säveltäjänä, keräsi kansanmusiikkia ja piti vireillä kamarimusiikkiharrastusta, josta musikaalisesti lahjakkaat nuoret saivat tukea.[238]

1700-luvun ihminen sai kokea maailmankatsomuksen muutoksen, jonka aiheuttivat lähinnä luontoon kohdistuneet tutkimukset. Turun akatemia ja Upsalan yliopisto vaikuttivat sangen paljon ''valistuneessa'' hengessä Oulun porvariskodeista opiskelemaan lähteneisiin nuoriin.[239] Oulussa alkuaan västeråsilainen apteekkari Johan Jakob Julin (1752—1820) näkyvimmin ilmaisi uutta, luontoon kohdistuvaa kiintymystä. Hänen puutarhassaan viljeltiin monia lääkekasveja ja hänen luonnontieteelliset kokoelmansa olivat maamme suurimmat yksityishenkilön omistamat.[240]

Turun akatemian ja Upsalan yliopiston vaikutus ilmeni Oulun johtavan porvariston ja oppineiden usein varsin suurissa kirjastoissa, jotka sisälsivät luonnontieteelliseen, filosofiseen ja kriittiseen ajatteluun sekä laajempaan maailmankatsomukseen johtavia ja myös neologiaa käsitteleviä teoksia.[241] Alemman porvariston ja varsinkin käsityöläisten kodeissa oli eniten pietististä, syvempää kristillistä hartautta käsittelevää kirjallisuutta.[242]

II Mikael Toppeliuksen edeltäjiä ja aikalaisia

Vanhastaan on tiedetty, että Toppelius kirkkomaalarina liittyy pohjalaiseen ammattiperinteeseen ja että hänellä on ollut useita enemmän tai vähemmän tunnettuja edeltäjiä, joiden yksittäisiä teoksia ja laajempia kuvasarjoja vielä hänen aikanaan oli runsaasti nähtävissä. Toisaalta Pohjanmaalla toimi samanaikaisesti Toppeliuksen kanssa myös muita kirkkomaalareita. Yleiskuvan selventämiseksi onkin paikallaan, että luomme katsauksen Toppeliuksen edeltäjiin ja aikalaisiin. Muutamissa varhaisissa tapauksissa vain maalaukset ovat tiedossa tai säilyneet, kun taas henkilötiedot puuttuvat kokonaan.

Mustasaari, Hailuoto, Isokyrö ja Vöyri

Mustasaaren-Vaasan alkuaan keskiaikaisen kirkon raunioista Juhani Rinne tapasi v:n 1910 tutkimuksessa kalkkimaalausten katkelmia, joista selvimmät liittyivät tornin länsiseinään. Maalauksiin on kuulunut myös figuuriaiheita. Ornamentiikan eräille yksityiskohdille Wennervirta on osoittanut vastineita Espoon, Siuntion, Inkoon ja Rauman maalauksista[243], joten ajoitus voisi olla pyöreästi n. 1490—1520.

Hailuodon n. 1620 rakennetun puukirkon vesikattolaudoitukseen sisältyi vanhemmasta rakennuksesta siirrettyjä veistolautoja, joihin liittyi primitiivisten, tervalla siveltyjen turnajaiskuvien, hannunvaakunoiden ja muiden maagisten merkkien katkelmia. Lisäksi täällä oli kaiketi P. Laurentiuksen halstaria tarkoittava kuvio. Kysymyksessä lienevät Hailuodon myöhäiskeskiaikaisen kappelin kattopaanutuksen aluslaudat ja näiden ''tervamaalaukset'', jotka olisivat näkyneet alapuolella olleeseen tilaan.[244]

Isonkyrön kivikirkon vuosiluvulla 1560 merkityt al secco -maalaukset ovat kohtalaisen hyvin säilyneet ja muodostavat laajimman renessanssia edustavan maalaussarjan Suomessa. Niiden teettäjä rovasti Jaakko Geet oli aiemmin toiminut kuninkaan hovipappina, joten hän varmaankin oli hyvin perillä ajanmukaisen sisustustaiteen vaatimuksista. Ylimmän kuvasarjan graafiseksi lähtökohdaksi jo Emil Nervander osoitti Lyypekin raamatun (1494) puupiirrokset. Keskimmäisen kuvasarjan Riitta Pylkkänen on todennut perustuvan Hans Brosamerin n. 1544 syntyneen passiosarjan puupiirroksiin. Alimman, viimeiseksi maalatun kuvasarjan malleja olisi Pylkkäsen mukaan etsittävä lähinnä postillakuvituksesta ilman, että eksaktia lähtökohtaa vielä voidaan osoittaa. Maalausten vyöhykejaon ja kuvakenttiä erottavien pylväiden käytön sekä muutamat karakteristiset yksityiskohdat Pylkkänen johtaa renessanssin suosimista kuvakudoksista, joista tässä erityisesti tulisivat kysymykseen pohjoissaksalaiset seinäverhot. Anonyymiksi jääneen maalarin osittain itsetiedottomasti luoman, pintaa myötäilevän monumentaalityylin tunnusmerkkinä Pylkkänen pitää kömpelön ja karun voiman ohella juhlavan koristeellista kaukovaikutusta. Syntyperältään maalari mahdollisesti olisi ollut saksalainen.[245]

Vähäisistä katkelmista päättäen Isonkyrön mestari olisi koristellut myös Vöyrin puukirkon, jonka hirsimateriaalia näyttää sisältyvän seurakunnan nykyiseen v. 1626—27 rakennettuun tukipilarikirkkoon.[246]

Varhaisia 1600-luvun maalauksia

Keskenään verrattain samankaltaisia maalauksia ja tällaisten katkelmia on tavattu Hailuodon kirkon alkuperäisen itäisen pilariparin poikittaisesta sidehirrestä, Saloisten kirkossa olleista kolmiotauluista ja Vöyrin kirkon vesikattolaudoitukseen siirretyistä holvilaudoista. Hailuodossa kysymyksessä oli ensi sijassa Viisaitten ja tyhmien neitsyitten sarja, joka varmasti oli v:n 1659 maalauksia vanhempi. Saloisten kuviin sisältyi vuosiluku 1632 ja Vöyrissä takarajana on kirkon rakennusaika 1626—27. Tyyli ja käsiala ovat nähtävästi kaikissa näissä maalauksissa siinä määrin toisenlaiset ja graafisemmat kuin Saloisten ja Hailuodon myöhemmissä, paremmin tunnetuissa kuvakoristeluissa, ettei kysymys voine olla esim. saman mestarin varhaistuotannosta.[247]

Christian Wilbrandt

Tutkimusta vanhastaan askarruttaneet Saloisten, Hailuodon ja Pyhämaan kirkkojen maalauskoristelut v:ilta 1641, 1659 ja 1667 ovat Hailuodon maalausten esilleoton jälkeen saaneet tärkeätä lisävalaistusta Lars Petterssonin Hailuodon kirkkoa käsittelevässä monografiassa. Mainituissa kirkkointeriööreissä maalausten käsiala oli valtaosaltaan sama. Eriasteiset eroavuudet ja toisistaan poikkeavat tyyliainekset johtuivat nähtävästi apulaisista, uusista impulsseista ja maalarin karttuvasta iästä. Ilmeisesti

Kuva 1. Christian Wilbrandt: Pyhän Hengen vuodatus. Hailuodon kirkon alttariseinän eteläosa. Yksityiskohta v:n 1659 maalauskoristelusta. Liimaväritemperalla hirsiseinälle. Valok. Paavo Korhonen 8.11.1965. HYTHL.

saman mestarin töitä on katkelmina säilynyt eräissä muissakin Pohjanmaan kirkoissa tai niistä peräisin olevissa hirsissä ja holvilaudoissa: Uusikaarlepyy n. 1637—38, Vähäkyrö 1642, Laihia 1643 tai 1645. Tähän ryhmään liittyvät läheisesti myös Lohtajan kirkosta Kansallismuseoon siirretyt Granbergien votiivitaulut (n. 1675).

Saloisten, Hailuodon ja Pyhämaan interiööreissä koristelu- ja kuvitusohjelmat ovat keskenään melko samanlaiset. Kirkkosalin seinillä on alinna maalattu draperia. Tämän jälkeen seuraa myötäpäivään kohtauksia Jeesuksen elämästä ja kärsimyshistoriasta alkaen Syntymästä ja päättyen Pyhän Hengen vuodatukseen (kuva 1). Kehystyksenä on rehevää hedelmä- ja kukkaornamentiikkaa sekä punos- ja kierrenauhoja. Näiden ohella esiintyy raamatunlauseita ja selittäviä tekstejä. Päätyseinien yläosassa on Saloisissa ja Hailuodossa samaan tapaan kehystettyjä Vanhan testamentin aiheita. Pyhämaalla näitä päätysommitelmia vastaavat kuoriseinämän Syntiinlankeemus ja P. Yrjänä. Saloisten tynnyriholvissa on alinna seisovat apostolit, istuvat evankelistat ja seisovat profeetat, kaikki arkadikaariaukoissa. Ylempänä on enkelihahmoja komeaan kasettikattokuviointiin sovellettuina ja keskellä iso ympyräsommitelma, jossa on esitelty Pyhä Kolminaisuus. Hailuodon holvissa on samankaltaiset arkadikaaret kuin Saloisissa ja näissä apostoleita, evankelistoja, Johannes Kastaja, Paavali ja Augustinus. Ylempänä on rivissä kolme isoa ympyräsommitelmaa ja kussakin enkeli sekä täytteenä akantus-, kukka- ja hedelmäornamentiikkaa. Pyhämaan laakean holvin keskiakselissa on laakeriseppeleiden kehystämät enkelit tähtien koristamalla pohjalla sekä täytteenä samankaltaista ornamentiikkaa kuin Hailuodon holvissa.

Kuvasommitelmien tärkeimpinä lähtökohtina ovat olleet hartauskirjojen puupiirrokset ja ehkä muutkin graafiset esitykset. Eniten käytetty näyttäisi olleen Hans Brosamerin passiosarja n. v:lta 1544. Muista lähteistä mainittakoon monogrammisti ᛗ:n eli Jacob Mores vanhemman puupiirrokset (n. 1588) Kustaa Aadolfin Raamatussa (1618) ja Matthaeus Merianin raamatunkuvat (n. 1630). Varsinkin seinien kuvakenttien kehysornamentiikka, mutta myös kuvapintojen käsittely perustuu, kuten jo Riitta Pylkkänen on todennut, renessanssin kuvakudoksiin. Muutamin kohdin on nimenomaan kysymys brysseliläisten 1500-luvun kuvatapettien traditiosta, sellaisena kuin se levisi Pohjois-Saksaan ja Ruotsiin.

Karakteristisena detaljina Pettersson mainitsee punos- ja kierrenauhan, joka juontuisi Brysselissä 1515—19 Rafaelin kartonkien mukaan kudotuista Vatikaanin Sikstuksen kappelin apostolitapeteista.

Maalaustyylillä on verrattain läheisiä yhtymäkohtia Ruotsissa Kaarle IX:n aikana erityisesti hänen herttuakunnassaan harrastettuun linnojen maa-

lauskoristeluun ja sen jälkivaikutukseen. Seurakuntakirkoissa olisi Petterssonin mukaan mahdollisesti tavoiteltu kuvatapetein verhottujen linnankappeleiden tilavaikutelmaa.

Ainoa Pohjanmaalta tiedossa oleva maalari, jonka tekemiksi mainitut kuvakoristelut sopivat kronologisessa ja alueellisessa mielessä, olisi Petterssonin arvion mukaan Christian Hendhersson Wilbrandt. Ehdottoman sitovasti Wilbrandtin nimeen kytkettäviä töitä ei tosin ole tavattu, mutta kokonaistilanne puhuisi siksi vahvasti hänen puolestaan, että asiaa voitaisiin pitää varmana. Wilbrandt esiintyy Vaasan manttaaliluetteloissa v:sta 1643. Hän kuoli Oulussa marraskuun lopulla 1677, mutta hänet haudattiin Vaasaan. Hän oli työskennellyt Oulun kirkossa 1639 ja 1658, Kokkolan pitäjän kirkossa 1640 ja Lohtajan kirkossa ennen v:n 1641 heinäkuuta. Sukuperältään Wilbrandt kaiketi oli saksalainen mutta ehkä Ruotsissa syntynyt. Hänen appensa oli Kokkolan pormestari Carl Jönsson ja anoppinsa Kokkolan kirkkoherran Carolus Erici Sursillin tytär. Varsin todennäköiseltä näyttää, että Wilbrandt 1630-luvun lopulta kuolemaansa asti 1677 olisi ollut Pohjanmaan johtava kirkkomaalari. Saloisten ja Hailuodon kirkkojen tuhouduttua ovat eheinä säilyneet vain hänen vanhuuden kautensa työt Pyhämaan interiööri ja Granbergien votiivitaulut.[248]

Kun Pietarsaaren pitäjänkirkon sisämaalauksesta 1642 huolehti Jochim Pictor (oletettavasti Jockim Neiman Turusta)[249], syynä hyvinkin olisi voinut olla Wilbrandtin erityisesti figuurimaalauksen osalta vaatimaton ammattitaito.

Kemi

Kemin maaseurakunnan myöhäiskeskiaikaisen kivikirkon puisessa tynnyriholvissa olevat maalaukset on varustettu merkinnällä ''Anno 1650 den 13 sept'', mikä tarkoittanee maalausten valmistumisaikaa. Itse holvi, kattotuolit ja vesikatto on kaikesta päättäen uusittu vähää ennen v:tta 1640 tapahtuneen palon jälkeen. Jeesuksen elämää ja kärsimyshistoriaa esittelevät maalaukset (kuva 2) ovat suorakaiteisina kenttinä, väriasteikoltaan kovin niukat ja lisäksi pahasti kuluneet. Pukuhistoriallisesti ne sisältävät vanhoillisia aineksia kuten pitkiä turkishameita, mikä osittain johtunee paikallisista kylmistä oloista. Maalausten tekijä ei ole tiedossa eikä tyylillisesti läheisiä vastineita toistaiseksi tunneta.[250]

Hans Burchard, Johan Svart, Abraham Barckman ja Anders Jöransson

Varsin vähäisiksi jäävät Wilbrandtin rinnalla tietomme muutamista muista 1600-luvun jälkipuoliskolla toimineista maalareista.

Kajaanin vapaaherrakunnan alueella, erityisesti Kajaanissa ja Raahessa toimi 1663—70 Hans Burchard (Burckhart, Börckhart) eli Hannu-maalari, josta mainitaan, että hän oli viipurilaisten maahan kutsuma saksalainen. Vaikka hän ensi sijassa näyttäisi tehneen koristemaalaustöitä lienee silti mahdollista, että hän olisi maalannut esim. joitakin alttaritauluja. Raahessa hän esiintyi konterfeijarina.[251] Hänen tuotannostaan ei tiettävästi mitään ole säilynyt nykypäiviin, ja enin osa on todennäköisesti tuhoutunut jo isonvihan aikana.

Lappajärven nykyistä edellisestä, 1636 rakennetusta ja 1765 puretusta kirkosta Aspegren ilmoittaa, että sitä laajennettiin ja parannettiin 1661, minkä jälkeen sen 1666 maalasi eräs Johan Svart (en Joh. Svart).[252] Nykyistä, Matti Hongan 1765 rakentamaa ristikirkkoa korjattaessa arkkitehti Heikki Havaksen johdolla kesällä 1965 tavattiin

Kuva 2. Jeesus Pilatuksen edessä. Kuvakenttä Kemin maaseurakunnan kirkon holvimaalauksista v:lta 1650. Liimavärillä holvilaudoille. Valok. Oskari Niemi 1938. MV.

Kuva 3. Anders Jöransson: Ehtoollinen. Alttaritaulu v:lta 1687. Öljyvärillä kankaalle. Laihian kirkkomuseo. Valok. Gunnar Bäckman, Vaasa.

vesikattolaudoituksesta ilmeisesti edellisen kirkon holvilautoja ja niistä liimavärillä tehtyjä maalauskatkelmia, mm. enkelinpäitä ja pilviä. Kysymyksessä voisivat olla Johan Svartin työn jäännökset. Käsiala ja tyyli poikkeavat selvästi esim. Wilbrandtin maalauksista.[253] Sukunimi voisi viitata Kokkolaan, jossa 1651—72 oli pormestarina Daniel Johansson Svart.[254]

Kokkolan kaupunkikirkon sisämaalaustyössä, joka pääosaltaan tehtiin v:n 1676 puolella, oli mukana Abraham Barckman -niminen maalari, joka näyttää vastanneen työn vaativimmasta osasta.[255] V:sta 1681 hän esiintyy Vaasan manttaaliluetteloissa, sai kauppiaan oikeudet 1683 ja kuoli 28.2.1695.[256] Oulun uudella kuoritraveella 1682—84 pidennetyn kirkon sisämaalaustyössä hän oli 1684—85. Muistotaulun mukaan 1639 ensimmäisen kerran maalattu kirkko olisi nyt 1685 toistamiseen koristeltu maalauksilla ja nimenomaan Barckmanin toimesta.[257] Kysymyksessä olisi kuitenkin voinut olla ensi sijassa uuden kuorin koristelu ja kirkon alkuperäisessä osassa säilyneiden, Wilbrandtin maalausten kunnostaminen.[258] Lapuan kirkon sisävalkaisun ja ''illumineerauksen väreillä'' Barckman suoritti 1687[259] ja 1690 oli ainakin tarkoitus, että hän maalaisi Vaasan urut.[260] Mikäli nyt tiedetään, Barckmanin töitä tai niiden katkelmia ei ole säilynyt.

Vaasaan maalariksi asettunut Anders Jöransson (1663—1704), jonka Barckman 1690 tekemässään valituksessa mainitsi entisenä renkinään, oli Barckmanin sairauden aikana ottanut koristellakseen Maalahden kirkon.[261] Kysymyksessä oli luultavasti ensi sijassa n. 1688 suunnitellun jatkoksen koristelu.[262] Jo 1687 Anders Jöransson on maalannut Laihian kirkkoon Ehtoollista esittävän alttaritaulun (kuva 3), jota nyt säilytetään kirkkomuseossa. Se on merkitty ''Anders Jörenson Anno 1687''.[263] Käsiala ja tyyli eivät ole kovin kaukana Wilbrandtista ja voitaneen ajatella, että taulu heijastelee myös Barckmanin tuotantoa.

Lauri Gallenius ja Tornion kirkon maalaukset

Eri yhteyksissä verrattain paljon huomiota osakseen on saanut Lauri Gallenius (n. 1658—1753), joka v:sta 1688 oli kotikaupunkinsa Oulun maalarina. Lähtökohtana on ollut J.R. Aspelinin 1899 julkaisema tutkielma, jossa pääpaino oli elämäkertatiedoilla.[264] Näitä on sittemmin ratkaisevissa kohdissa onnistuttu täydentämään ja täsmentämään.[265] Säilyneiden asiakirjatietojen valossa Gallenius oli voimakastahtoinen, omia etuja tarvittaessa suuriäänisesti ajava mies. Kysymys ei kuitenkaan ollut yksin kaupunginmaalarin etujen valvomisesta vaan myös taiteilijan yhteiskunnallisesta arvostamisesta.[266]

Galleniuksen varhaisin tiedossa oleva työ, Raahen kirkon Vaellus Emmaukseen (kuva 4) v:lta 1684 on Kansallismuseossa.[267] Oulunsalon 1870 puretun kirkon 1689 tehdystä, ilmeisesti koko päätilan käsittäneestä sisäkoristelusta on vain vähäisiä katkelmia tallessa.[268] Hailuodon 1686 lisätyn kuori-

Kuva 4. Lauri Gallenius: Vaellus Emmaukseen. V:lta 1684. Öljyvärillä kankaalle. Raahen kirkosta. KM. Valok. MV.

traveen 1690 maalatusta koristelusta, joka käsitti sivuseinät, pilarit ja näiden sidehirret sekä holvin vastaavan jatkoksen, on säilynyt vain akvarelleja, piirroksia ja valokuvia. Vaikka Gallenius selvästi on pyrkinyt myötäilemään Wilbrandtin 1659 käyttämää aiheistoa tyyli on kuitenkin ratkaisevasti toinen, enemmän barokin maalaustavan mukainen. Mielenkiintoisimpia ovat Ecce homo -sommitelma, runsaudensarvia pitelevät naisfiguurit sekä holvin kasettikenttiin maalatut allegoriset hahmot ja Vanhan testamentin kuninkaat.[269] Muissa sellaisissa tapauksissa, joissa Galleniuksen nimi mainitaan, ei välttämättä näyttäisi olleen kysymys näin laajasta työstä. Toisaalta Pyhäjoella on 1699 mahdollisesti koristeltu koko kirkkosali, mutta maalarin nimeä ei ilmoiteta.[270] Galleniuksen erillisistä taulumaalauksista ovat säilyneet Sotkamon Ehtoollinen (kuva 5) v:lta 1719 Kansallismuseossa [271], Evijärven Ehtoollinen v:lta 1748 Pohjanmaan historiallisessa museossa [272] ja Pietarsaaren kaupunkikirkon seitsemän taulua Kansallismuseossa. Viimeksi mainittujen aiheina ovat Kaksi kohtausta apostoli Johanneksen elämästä, Kristus ristillä (kuva 6), Paavalin kääntymys, Lazarus ja rikas mies, Epäilevä Tuomas, Ehtoollinen ja Ylösnousemus. Näistä Kristus ristillä -taulun lahjoitti taiteilijan poika 1731 vastavalmistuneeseen puukirkkoon. Seuraavana saatiin Ylösnousemus 1733, Tuomas- ja Lazarus -taulut 1743, Paavali- ja Johannes -aiheet 1744 ja viimeisenä Ehtoollinen 1746.[273]

Galleniuksen töiden esiintyminen Pietarsaaressa ja Evijärvellä selittyvät hänen perhesuhteistaan. Hänen ensimmäinen vaimonsa Katarina Lundina (k. ennen 1.3.1737) oli Pietarsaaren kappalaisen Petrus Lundinuksen ja kemiläisen rovastintyttären Katarina Pictorian tytär.[274] Hänen poikansa Laurentius Gallenius (1690—1737) toimi v:sta 1722 Pietarsaaressa, aluksi pitäjänapulaisena ja pedagogina sekä v:sta 1725 kappalaisena. Vaimona tällä oli emäseurakunnan rovastin Johannes Gezeliuksen tytär Maria Kristina (k. 1749).[275] Pojanpoika Laurentius Gallenius (1725—94) pääsi 1753 Kokkolan kappalaisen apulaiseksi ja 1758 Pietarsaaren pitäjänapulaiseksi ja pedagogiksi.[276] Itse maalari Gallenius muutti jo 1727 Pietarsaaren kaupunkiin. Vaimonsa kuoltua hän meni 1737 uusiin naimisiin oululaisen lesken Valborg Zebulonin (1684—1741) kanssa, mutta muutti 1742 toistamiseen Pietarsaareen [277], jossa hän kuoli 95-vuotiaana 25.3.1753.[278]

Yllä mainittujen maalausten graafisia malleja ja lähtökohtia ei toistaiseksi ole tarkemmin selvitetty. V. 1741 Galleniuksen hallussa kuitenkin oli muutamia maalaus- ja kuvakirjoja, jotka saattaisivat valaista esikuvien luonnetta.[279] Vertailu Wilbrandtin tarkemmin tunnettuun aihepiiriin näyttäisi osoittavan, että Galleniuksella on täytynyt olla käytössään runsaampi, monipuolisempi ja osittain ehkä myös uudenaikaisempi mallisto.

Nervander on kerran ohimennen huomauttanut siitä, kuinka Gallenius keskitti taiteensa silmiin (som ju i ögonen koncentrerade sin konst).[280] Havainto on ilmeisesti aivan oikeaan osuva, sillä hänen henkilöidensä silmät ovat todella tavallista elävämmät ja säteilevämmät, toisinaan jopa klassillista ihannetta

Kuva 5. Lauri Gallenius: Ehtoollinen. Alttaritaulu v:lta 1719. Öljyvärillä kankaalle. Sotkamon kirkosta. KM. Valok. MV.

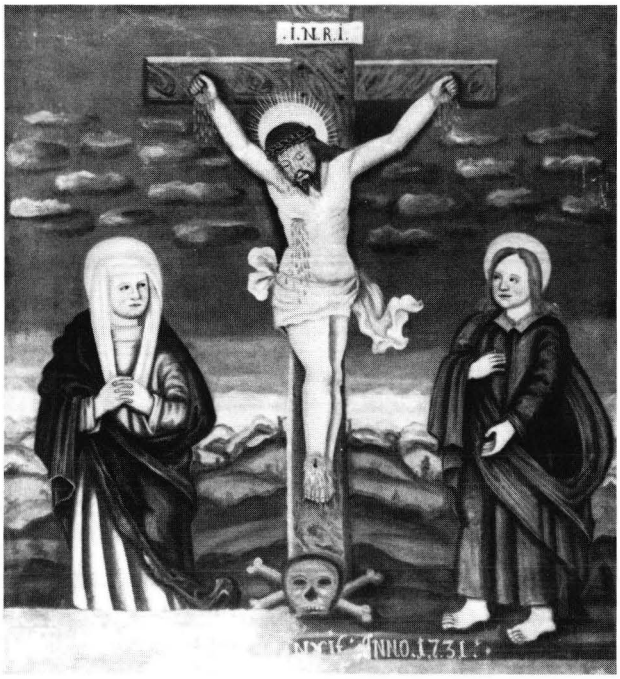

Kuva 6. Lauri Gallenius: Kristus ristillä. V:lta 1731. Öljyvärillä kankaalle. Pietarsaaren kaupungin kirkosta. KM. Valok. MV.

Kuva 7. Lauri Gallenius: Enkeli ilmestyy Marialle. Kuvakenttä Tornion kirkon itäisimmän holvikuvun maalauksista v:lta 1688. Liimavärillä holvilaudoille. Valok. Paavo Korhonen 1964. HYTHL.

Kuva 8. Lauri Gallenius: Kaanaan häät. Kuvakenttä Tornion kirkon itäisimmän holvikuvun maalauksista v:lta 1688. Liimavärillä holvilaudoille. Valok. Paavo Korhonen 1964. HYTHL.

myötäilevät. Syntymäaikansa puolesta Gallenius olisi hyvin ehtinyt olla sekä Wilbrandtin että Barckmanin oppilaana. Viimeksi mainitun työskentelystä Oulun kirkossa 1684—85 hän epäilemättä oli hyvin perillä ja itse hän teki samassa kirkossa maalaustöitä jo 1687 ja 1688.[281] Isonvihan jälkeistä yleistendenssiä kuvastaa kaiketi myös se, että Galleniuksen kaikki vanhuudenkauden teokset ovat erillisiä taulumaalauksia.

Nils Cleve on jo 1951 viitannut mahdollisuuteen, että Tornion kirkon holvikupujen maalaukset olisivat Galleniuksen.[282] Itse olen selvitellyt tätä kysymystä 1968. Katsoin tällöin, että kirkkoherra Gabriel Tuderuksen 1688 kustantamat itäisimmän kuvun maalaukset Vanhan ja Uuden testamentin aiheineen (kuvat 7 ja 8) tyyli- ja käsialaseikkojen vuoksi epäilemättä on luettava Galleniuksen tuotantoon. Idästä laskien toisen kuvun Henrik Eerikinpojan 1687 kustantamat maalaukset olisivat nekin Galleniuksen huolimatta siitä, että stukkipäällysteisen holvipinnan vaikutelmaa tavoitteleva yleisohjelma akantuskiemuroineen ja tammenlehväseppeleineen on aivan erilainen. Ratkaisevana pidän kilpiä ja nauhoja kantavien enkelien (kuva 9) läheistä sukulaisuutta Jeesuksen syntymän enkelien kanssa.[283] V. 1972 olen tarkistanut näitä havaintoja enkä halua kieltää sitä mahdollisuutta, että akantus- ja seppelekoristelu olisi jonkun muun kuin Galleniuksen työtä.

Tornion itäisimmän holvikuvun maalausten graafisia esikuvia olen löytänyt monogrammisti M:n eli Jacob Mores vanhemman puupiirroksista (n. 1588), joita käytettiin sekä Kustaa Aadolfin Raamatun (1618) että Biblia Fennican (1642) ja myöhemmin postillojen ja kuvaraamattujen kuvitukseen.[284] Lisäksi vaikuttaa ilmeiseltä, että molempien holvikupujen maalauksissa on David Klöcker Ehrenstrahlin taiteeseen viittaavia tyylielementtejä.[285]

Galleniuksen maalaamina voitaneen myös pitää Paltamon (1741) ja Paavolan (1745) Ristiinnaulitsemistauluja, jotka Aspelin tosin on liittänyt Erik Westzynthius vanhempaan. Ne muistuttavat läheisesti Pietarsaaren yllä mainittua kuvaa ja niistä tulee puhe tuonnempana Westzynthiuksen yhteydessä.

Galleniuksen erikoisasema pohjalaisessa kirkkomaalauksessa voitaneen määritellä siten, että hän muodostaa sillan karoliinisesta kaudesta isonvihan yli uuteen aikakauteen. Viimeisen tiedossa olevan työnsä, Evijärven Ehtoollisen hän maalasi 90-vuotiaana 1748.

Diedrich Möllerum

Vain verrattain vähäisessä määrässä Pohjanmaan kirkkomaalausta sivuaa Diedrich Möllerum. Myös hänen kohdallaan J.R. Aspelinin ja Emil Nervanderin julkaisemiin tietoihin on ilmaantunut jonkin verran lisättävää ja korjattavaa.

Aspelinin mukaan sukuperältään ehkä tanskalainen konterfeijari Möllerum oli syntynyt v. 1642 ja ilmestyi Uumajasta käsin syksyllä 1684 perheineen Turkuun. Täällä hän jo v. 1685 osti talon ja elätti itseään mm. Tuomiokirkkoon tekemillään pikkutöillä vannomatta kuitenkaan porvarisvalaa. Lisäksi hän harjoitti suoneniskentää. Syksyllä 1689 hän sai 110 taalaria linnassa maalaamastaan salista ja kol-

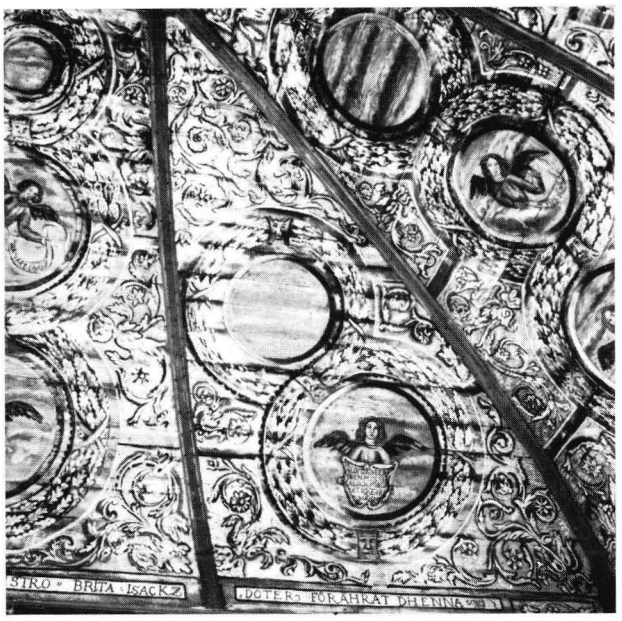

Kuva 9. Lauri Gallenius: Kilpiä ja nauhoja kantavia enkeleitä. Tammenlehväseppeleiden ja akantuskiemuroiden ympäröimiä kuvapintoja Tornion kirkon toiseksi itäisimmän holvikuvun maalauksissa v:lta 1687. Seppele- ja akantuskoristelu mahdollisesti jonkun muun kuin Galleniuksen työtä. Liimavärillä holvilaudoille. Valok. Paavo Korhonen 1964. HYTHL.

mesta kamarista. Elokuussa 1690 hän möi talonsa ja näyttäisi muuttaneen takaisin Uumajaan, mutta joutui kuitenkin v. 1692 ja 1694 käymään Turussa talokauppansa jälkiselvittelyjen vuoksi. Kevättalvella 1698 hän oli jälleen Turussa, jossa hänen tyttärensä oli naimisissa linnan vahtimestarin kanssa. Syyskuussa 1699 hän ilmoitti tulleensa pyydetyksi Tornioon, mutta sai mm. vanhuutensa ja vuodenajan takia luvan jäädä Turkuun seuraavaan kevääseen ehdolla, ettei hän aiheuttaisi haittaa kaupungin omille maalareille. Raahen kirkkoon hän jo v. 1691 oli maalannut Martinus Peitziuksen ja tämän perheen votiivitaulun, ehkä paluumatkallaan Uumajaan. Tornioon hän oletettavasti lähti keväällä 1700 ja signeerasi täällä v. 1701 kaupunkikirkon saarnatuolin maalauskoristelun, josta hän sai 538 taalaria 16 äyriä. Myös Tornion vanha alttaritaulu, Ehtoollinen v:lta 1701, näyttäisi olevan hänen käsialaansa. Tammikuussa 1702 Möllerum oleskeli Tukholmassa, jossa hän jonkin aikaa oli asunut Södermalmilla. Hän oli silloin aikeissa matkustaa Turkuun. Pitemmälle Aspelin ei onnistunut Möllerumin vaiheita seuraamaan.[286]

Ensi sijassa Nervanderin havaintoihin perustuivat Aspelinin antamat tiedot Tornion kirkossa olevista töistä. Nervanderin käsitys, että myös molempien kuoriholvien maalaukset ehkä olisivat Möllerumin, ei sitä vastoin ole saanut pysyvää kannatusta.[287] Nervanderin maininta Muhoksen alttaritaulusta, joka käsialasta päättäen olisi Möllerumin tekemä[288], kaipaa yhä tarkistusta.

Tornion kaupungin juhlakirjassa v. 1921 K.K. Meinander esitti tarkistettuja tietoja Möllerumin osuudesta Tornion kirkon koristeluun. Holvikupujen maalauksista hän on sitä mieltä, etteivät ne olisi saman henkilön tekemät, mutta hän ei esitä mitään arveluja maalarien henkilöllisyydestä. Että saarnatuolin on v. 1701 maalannut Diedrich Möllerum, käy ilmi sekä tileistä että itse saarnatuolissa olevasta merkinnästä, jonka mukaan Möllerum maalasi sen 28.8.—12.10.1701 välisenä aikana. Itse saarnatuolin puutyön olisi mahdollisesti tehnyt Nils Fluur, joka v. 1703 valmisti kuoriaitauksen. Samaan ohjelmaan kuuluisivat otaksuttavasti saarnatuolin viereisen ikkunan ja sakariston oven kehystykset. Ehtoollis-aiheisesta, sakaristoon siirretystä alttaritaulusta Meinander toteaa heikosti näkyvän maalausvuoden 1701 ja aiemman (Nervanderin) päättelyn, että taulu olisi Möllerumin maalaama.[289]

Muotokuvateoksessaan v:lta 1931 Meinander pyrki osoittamaan, että Pietarsaaren pitäjänkirkosta Pohjanmaan museoon siirretty Laurentius Johannis Prytzin (k. 1692) votiivitaulu (kuva 10) voisi olla Möllerumin maalaama. Vertailukohteena hän käytti Raahen kirkon palossa v. 1908 tuhoutunutta Peitziuksen signeerattua votiivitaulua.[290] Niin ikään Möllerumin maalaamiksi hän arvioi Kalannin kirkkoherran Mikael Brunlöfin (k. 1720) ja Maria Henrikintytär Wärdhin Kansallismuseossa olevat muotokuvat v:lta 1686. Meinander pitää näitä muotokuvia niiden taiteellisesta vaatimattomuudesta huolimatta parhaisiin kulttuurikuvauksiimme kuuluvina.[291] V. 1932 hän julkaisi Ilmajoen kirkkoherran Gabriel Peldanin (1633—99) ja Margareta Raumannan (s. 1643) muotokuvat, jotka Möllerum on signeerannut (DM f.) v. 1690. Näiden avulla varmistui myös Brunlöfien muotokuvien tekijäkysymys.[292]

Osoituksena Möllerumin liikkumisesta Etelä-Pohjanmaalla juuri v. 1690 on K.V. Åkerblomin v. 1941 julkaisema tieto Mustasaaren—Vaasan kirkon urkujen maalauskysymyksestä. Syyskuussa 1690 ilmoittautui nimittäin konterfeijari Didrich Mollerum Turusta maalatakseen kirkon urut (orgewärck utstoffera). Vastauksena oli, että kirkko tällä kertaa oli varaton.[293]

Sulvan kirkkoon 1800-luvun alussa lahjoitetun P. Yrjänä ja lohikäärme -maalauksen A. Appelgren ja G. Rosenholm ovat hyvillä perusteilla halunneet liittää Möllerumin tuotantoon. Sommitelma näyttäisi juontuvan Rafaelin Louvressa olevasta maalauksesta ja maalaustavassa on yhtymäkohtia Prytzin votiivitauluun.[294]

Länsipohjan Råneån v. 1642—46 rakennettua ja 1850-luvulla purettua tukipilarikirkkoa esittelevässä tutkielmassaan v:lta 1955 Engelbert Byström on tuonut tärkeää lisävalaistusta Möllerumin elämä-

Kuva 10. Laurentius Johannis Prytzin (k. 1692) votiivitaulu Pietarsaaren pitäjänkirkosta. Öljyvärillä puulle. K. K. Meinanderin mukaan se voisi olla Diedrich Möllerumin maalaama. Pohjanmaan museo, Vaasa. Valok. P. O. Welin 1972. MV.

kertaan. Kirkkoon oli tehty uusi saarnatuoli v. 1693, minkä jälkeen Nils Fluur Torniosta v. 1701 teki kaikkiin ikkunoihin kehystykset (zirater). Kun sitten konterfeijari Diedrich Möllerum kesällä 1702 teki kirkossa maalaustöitä 500 taalarin edestä,[295] oli todennäköisimmin kysymys samankaltaisesta, upeana puusepäntyönä tehdyn sisustuksen maalaamisesta kuin Torniossa. Nykyisen kirkon sakaristossa olevan kirkkoherra Gullicius Blixin muotokuvan olisi maalannut v. 1702 D. Müller[296], mikä tuskin voi tarkoittaa muuta kuin Diedrich Möllerumia. Sakaristossa on vanhastaan myös Blixin vaimon Catharina Rhenin muotokuva[297], jota voisi epäillä saman maalarin tekemäksi.

Entistä täsmällisempiä tietoja Möllerumin oleskelusta Torniossa esitti Ilkka Mäntylä Tornion kaupungin historiassa v. 1971. Sen jälkeen kun Nils Fluurin kanssa 1696 oli sovittu uuden saarnatuolin valmistamisesta kirjoitti maistraatti 5.6.1698 Möllerumille Turkuun, pyytäen häntä saarnatuolia maalaamaan. Raastuvan kokouksessa 26.8.1701 todettiin, että ''hänen on kuultu olevan niin etevä taidossaan, että hän osaa maalata hyvin Jumalan kunniaksi ja kirkon kaunistukseksi ja koristaa saarnatuolin kullalla ja hopealla''. Alatornion käräjillä 6.—8.7.1702 merkittiin pöytäkirjaan, että hän on anonut ja päässyt Länsipohjan läänin parturiksi eli lääkäriksi.[298]

Möllerumin pääansiot ovat ainakin säilyneen aineiston valossa muotokuvamaalauksen ja votiivitaulujen alalla. Turun linnan interiöörimaalaus sekä Tornion ja Råneån kirkkojen kiinteään sisustukseen liittyvä maalauskoristelu tuovat hänet kuitenkin lähelle muuta tässä luvussa käsiteltävää kirkkomaalausta.

Taiteelliselta kvaliteetiltaan hänen teoksensa epäilemättä nousevat useimpien Pohjanmaan 1600-luvulta tiedossa olevien yläpuolelle. Vaikka Möllerumilla ilmeisesti oli vaikeuksia tehtävien saamisessa hän kuitenkin näyttäisi tarjonneen palveluksiaan ensi sijassa varakkaiksi arvioimilleen seurakunnille ja papeille. Oulun seudulta hän tiettävästi ei ole saanut tilauksia.

Margareta Capsia

Iältään Galleniusta nuorempi mutta maalarinuransa osalta osittain hänen aikalaisensa oli Margareta Capsia (1690—1759), joka isonvihan päätyttyä miehensä Jakob Gavelinin kanssa asui Vaasassa ja Koivulahdella sekä v:sta 1730 Turussa kuolemaansa asti. Pohjanmaalta on tiedossa vain muutamia hänen töitään. Pietarsaaren pitäjänkirkon Ehtoollinen v:lta 1725 on signeerattu ja nyttemmin Kansallismuseossa. Se liittyy Caspar Schröderin upeaan alttarilaitteeseen v:lta 1705.[299] Paltamon Ehtoollinen (kuva 11) v:lta 1727 on signeeraamaton. Nils Cleve on v. 1968 esittänyt käsityksen, että taulu mahdollisesti olisi Capsian maalaama. Tarkempi vertailu Pietarsaaren maalaukseen osoittaa, ettei muuta mahdollisuutta itse asiassa ole.[300] Kvaliteetti on molemmissa näissä tauluissa Pohjanmaan näkökulmasta huomiota herättävän korkea. Tekijän opinnoista ei toistaiseksi ole mitään tietoja. Tyylin ja ilmeiden perusteella voisi ehkä epäillä, että

Kuva 11. Margareta Capsia: Ehtoollinen. Alttaritaulu v:lta 1727. Öljyvärillä kankaalle. Paltamon (Paltaniemen) kirkko. Valok. MV. Vertailu Pietarsaaren pitäjänkirkon signeerattuun alttaritauluun (KM) osoittaa, että tekijä epäilemättä on molemmissa sama.

Capsia olisi saanut vaikutteita Martin Mijtens vanhemmalta (1648—1736), joka v:sta 1677 toimi Tukholmassa.[301] Toisaalta ainakin Pietarsaaren Ehtoollinen näyttäisi nojautuvan Merianin vastaavaan raamatunkuvaan.[302] Sitä vastoin Lohjan kirkon v. 1738 lahjoitettu Ristiltäotto, jonka Caius Kajanti on osoittanut Capsian maalaamaksi, ilmeisesti on sommiteltu Rubensin vastaavia aiheita lähtökohtina käyttäen.[303]

Olof Ekelund

Vaasan porvariksi v. 1708 otettu ja v. 1740 kuollut Olof Ekelund teki isonvihan jälkeen maalaustöitä useissa Pohjanmaan kirkoissa Kemistä pohjoisessa Kristiinankaupunkiin etelässä. Hänen erikoisalanaan näyttäisi tavallisen sisämaalauksen ohella olleen saarnatuolien, lehterinkaiteiden ja kuoriaitausten koristelu[304] sekä jossain määrin myös kellotapulien maalaaminen. Ensimmäinen isompi tehtävä oli Vetelin kirkon sisävalkaisu v. 1725. Seinille maalattiin samalla kuuteen kohtaan lehtikiehkuroiden ympäröimiä raamatunlauseita.[305] Kokkolassa Ekelund v. 1726 nosti palkkion kellotapulin maalauksesta sekä v. 1739 ja 1740 eräistä pienemmistä töistä. Kälviällä hänelle v. 1726 ja 1727 maksettiin uuden, nyttemmin Kansallismuseossa olevan saarnatuolin (kuva 12) maalaamisesta. Limingassa oli v. 1727 saarnatuolin maalaus, Kalajoella samana vuonna laajempi, arvattavasti sisätilaan liittyvä työ sekä v. 1737 tapulin maalaus ja sakariston val-

Kuva 12. Olof Ekelund: Evankelistat Markus ja Luukas Kälviän kirkon saarnatuolissa, jonka maalaamisesta Ekelund on saanut maksun v. 1726 ja 1727. Öljyvärillä puulle. KM. Valok. Matti Ruotsalainen 1975. MV.

kaisu.[306] Haapavedellä Ekelund v. 1730 teki sisävalkaisun ja kuorin pohjoisseinään muistotekstin.[307] Sievissä hän samana vuonna ja vielä 1740 sai maksun saarnatuolin maalaamisesta. Kemissä hän v. 1732 maalasi ja kultasi kuoriaitauksen puolapuut kun taas Tyrnävällä samana vuonna ilmeisesti oli kysymyksessä laaja sisävalkaisu.[308] Närpiössä hän v. 1736 maalasi uuden saarnatuolin ja lehterinpalkin (kaiteen?).[309] Kristiinankaupungissa hän v. 1736 maalasi koko interiöörin siten, että yleisvalkaisun ohella holvin lakeen tuli iso, seppeleen ympäröimä taivasnäkymä, seinien alaosiin rintapaneelivyöhyke ja lehterinkaiteeseen nähtävästi jo nyt maisemasommitelmat. Nämä verrattain kaavamaiset koristelut peittyivät v:n 1872 sisävalkaisussa mutta saatiin esille v:ien 1958—64 restauroinnissa.[310] Kari Appelgrenin mukaan Lapuan kirkosta Pohjanmaan museoon siirretty lehterinkaide olisi luultavasti Ekelundin maalaama.[311]

Ekelundin työskentelyn alueellinen laajuus selittynee jossain määrin isonvihan jälkeisen tilanteen vaatimaksi jälleenrakennus- ja kunnostamistoiminnaksi, jota tuomiokapitulin ohella varmaankin myös Pohjanmaan läänin maaherra Vaasasta käsin on pyrkinyt ohjaamaan.

Ekelundin kahdesta tiedossa olevasta lapsesta poika Olof Ekelund mainitaan ensimmäisenä Turun Akatemiasta valmistuneena lääketieteen tohtorina. Hän kuoli pikkuvihan aikana Pietarissa.[312]

Petter Bergström

Emil Nervanderin ja J. R. Aspelinin tutkimuksissa esiin tulleesta maalari Petter Bergströmistä on Annabrita Ehrnrooth löytänyt huomattavan määrän lisätietoja. Hänen alustavan tutkielmansa valossa Bergström esiintyy vähemmän taitavana ja poikkeuksellisen liikkuvana maalarina, jonka töitä, pääasiassa erillisiä tauluja, on tiedossa Ylä-Norrlannin, Ruotsin Lapin, Pohjois-Pohjanmaan ja Suomen Lapin sekä Savon kirkoista. Tukholman maalariammattikunnan pöytäkirjoissa Petter Bergström esiintyy säännöllisesti v. 1726—32, mutta ei näytä itse pääkaupungissa saavuttaneen mestarin arvoa. V. 1733 on sitten Piitimen kaupungin kirkon tileissä maininta: ''målaren ifrån Stockholm mästar Petter Bergström''. Sittemmin hän majaili Luulajassa ja Torniossa sekä nähtävästi myös Limingassa. Mahdollisesti Oulusta hän 1744 muutti Uudenkaupungin rauhassa Venäjän puolelle jääneeseen Viipuriin, jossa hän kuoli 13.2.1749.

Piitimessä Bergström saarnatuolin lisäksi maalasi lehterin. Ala-Luulajassa on hänen tekemänsä Ecce homo -taulu. V. 1740 hän koristeli Limingan kellotapulin läpikäytävän holvin ja maalasi seuraavana

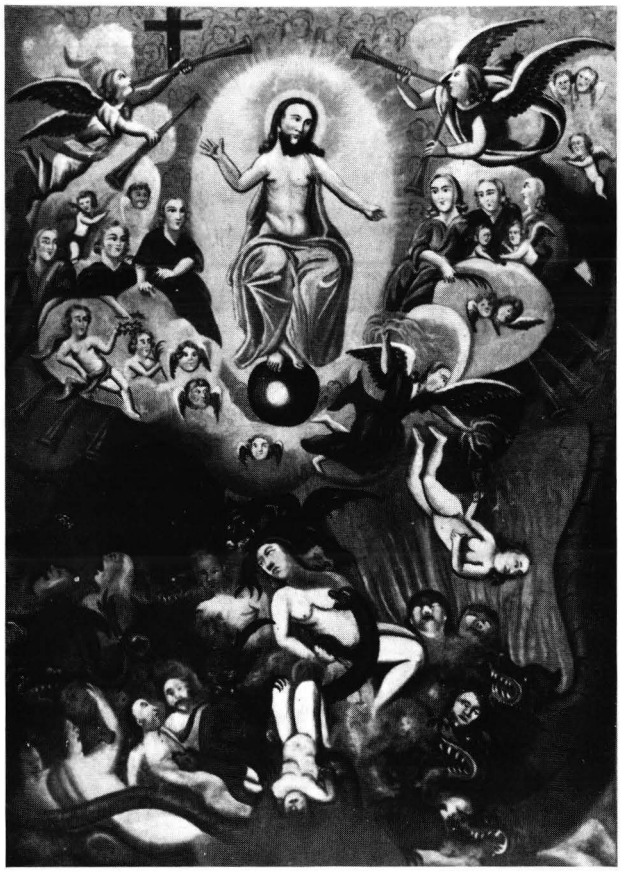

Kuva 13. Petter Bergström: Viimeinen tuomio. V:lta 1741. Öljyvärillä kankaalle. Limingan kirkko. Valok. MV.

vuonna kirkon alttaritaulun (kuva 13). Hänen maalaamansa Pudasjärven ja Sodankylän Pyhä Ehtoollinen muistuttavat Diedrich Möllerumin tekemänä pidettyä Tornion kirkon Ehtoollista. Rovaniemen kirkkoon hän maalasi Kuninkaiden kumarrusta esittävän alttaritaulun. Hänen uskonnollisia maalauksiaan on lisäksi Ruotsin Ylitornion ja Ylikainuun kirkoissa sekä Savon Ristiinan kirkossa. Sitä paitsi hänen töitään on tiedossa Kuopion ja Säämingin kirkoista.[313]

Daniel Hjulström

Ekelundin kuoltua v. 1740 ja ennen kuin Johan Alm oli saanut mestarinkirjansa v. 1765 kirkkomaalaus Etelä-Pohjanmaalla ainakin Vaasan perinteellisessä vaikutuspiirissä näyttäisi olleen tilapäisissä käsissä. Tähän vaiheeseen sijoittuu Daniel Hjulström, josta ensimmäisinä ovat julkaisseet tietoja K.K. Meinander, Emil Nervander, Z. Schalin ja J.R. Aspelin.[314] Vaikka Hjulströmistä nyttemmin on huomattavasti runsaammin tietoja, kokonaiskuva kuitenkin on ratkaisevissa kohdissa hämärä.

Närpiön kirkossa tarmokkaan rovasti H.J. Carlborgin aloitteesta v. 1732—48 tehtyjen laajennus-, korjaus- ja sisustustöiden loppuvaiheessa maalattiin rovastin 18.4.1749 päiväämän selostuksen mukaan sakariston v. 1746 tehtyyn välikattoon (ilmeisesti pohjois-eteläsuuntainen lautaholvi) vasemmalle (länsitaipeeseen) kirkkoherrojen luettelo, jonka päätteenä oli vuosiluku 1748. Luettelon kehystyksenä oli yläpuolella Närpiön pitäjän vaakuna, toisella sivulla laakerinmarjaoksa, toisella palmunoksa, alapuolella alttari ja tulenlieska ympyrässä, jota kiersi teksti: Sigillum Clericorum Orient: Botniae. Holvin oikealle sivulle (itätaipeeseen) maalattiin Närpiön kappalaisten luettelo. Myös tämän ympärillä oli kaunis maalaus. Holvin lakeen oli maalattu kolmioon sijoitettu silmä ja ympärille säteitä sekä ympyrään liittyvää tekstiä.[315] Kirkon takaosan lehterinkaiteeseen maalattiin rakennus- ja sisustustöiden kulkua yksityiskohtaisesti selostava muistoteksti, jonka loppupuolella todettiin, että kesällä 1748 ''Mäster Daniel Hiulström från Swerige'' maalasi uudet urut, urkulehterin sekä sakariston ja ristivarren välikatot 850 kuparitaalarin hinnasta. Teksti päättyy sanoihin: ''Sit Soli Summo gloria Summa Deo! Sileat invidia, res ipsa loqvitur.[316]

Rovasti Carlborgin toisen, ilmeisesti v. 1763 tehdyn selostuksen loppuosa esittelee lehterinkaiteen muistotekstin miltei täsmälleen samassa muodossa kuin v:n 1749 selostus. Lisäyksenä on kuitenkin tullut viimeisen peilipinnan teksti: ''resten fullbordades och Levanten kringom Chorfönstredt målades 1749.''[317]

Carlborgin selostusten ja K.I. Nordlundin myös tileihin perustuvien lisätutkimusten valossa voitaneen Hjulströmin maalaustyön tulokset melko tarkoin määritellä. Niihin on lehterinkaiteen muistotekstissä lueteltujen kohteiden lisäksi ilmeisesti kuulunut myös itse muistoteksti sekä kuori-ikkunan levantti eli verhosommitelma. Työn pääosa sijoittuu v:een 1748 ja pienempi osa v:een 1749. Kaikesta tästä on nyt tallessa tiettävästi vain lehterinkaiteen kuusi peilipintaa, joihin tekstien ohella sisältyy myös figuuriaiheita.[318]

Nordlundin mukaan ruotsinmaalainen Hjulström asui kuten hänen palvelijansa (betjänt) Anders Runström Närpiön maalaustyön aikoihin Kristiinankaupungissa.[319]

Uudenkaarlepyyn kirkossa Hjulströmin tekemä maalauskoristelu on päinvastoin kuin Närpiössä suurimmalta osalta säilynyt. Se liittyy v. 1749—60 toimeenpantuun isoon korjaukseen, jonka kulkua voidaan seurata sekä kirkkoneuvoston pöytäkirjoista että tileistä.[320] Urkulehterin teosta kirkon länsiosaan oli tehty päätös 2.8.1749. Työn johdossa oli sitten v. 1749—50 puuseppä Henrik Berg. Melkein valmiina lehteri oli 19.2.1751.[321] Itse alttarin teossa oli jo v. 1749 puuseppä Abraham Eliasson.[322]. Saarnatuolin ja alttarilaitteen teosta tehtiin ehdotus 7.1.1750. Alttarilaitteen valmistaminen uskottiin

nähtävästi heti Abraham Eliassonille ja työ oli valmiina 24.2.1751. Samana päivänä hänen kanssaan sovittiin saarnatuolin teosta, joka vuorostaan oli valmiina 16.2.1753.

Hjulströmin työskentely kirkossa näyttäisi perustuneen 27.8.1749 tehtyyn sopimukseen, jota ei kuitenkaan ole tavattu. Sopimuksessa on ilmeisesti edellytetty maalarin ja ainakin yhden oppipojan vapaata asuntoa raatimies Wesslerin luona.[323]. Päättäen siitä, että holvin keskustaan maalatussa sommitelmassa on vuosiluku 1749, holvimaalaukset olisivat valmistuneet v:n 1749 puolella. Jo 8.4.1750 maalari tiedusteli ohjeita lehterille tulevien maalausten suhteen, jolloin hänelle vastattiin, että hänelle asiasta ensi tilassa tiedotetaan.

Alttaritaulun maalaamisesta tehtiin 19.8.1750 erillinen sopimus, jonka mukaan Hjulström maalaisi sen kuvineen päivineen kultausta lukuunottamatta 600 taalarin palkkiota sekä vapaata ruokaa ja asuntoa vastaan. Eräänlainen kirkko- ja alttaritaulumaalauksen välikatselmus pidettiin 24.2.1751, jolloin maalari pyysi telineitä alttaritaulun kehyksen pohjustamiseen ja kirkkoneuvosto puolestaan alttaritaulun kaikkien kuvien parantamista. Kirkon tilien mukaan Hjulström on nostanut yhteensä 1600 kuparitaalaria, josta viimeisen, sopimuksen mukaisen erän v. 1751.[324] Hjulströmin työ on siis ilmeisesti rajoittunut vuosiin 1749—51. Tämän jälkeen kirkkoneuvosto joutui huolehtimaan Hjulströmin kauppias Collinille jäämästä 300 taalarin velasta; ongelmaa käsiteltiin 22.11.1752 ja 1.8.1756. Saarnatuolin ja alttaritaulun keskeneräiseksi jääneestä maalaustyöstä neuvoteltiin ensimmäisen kerran 23.5.1754, jolloin pormestari Wesslerille luvattiin valtakirja maalarin hankkimiseksi Tukholmasta. Seuraavan kerran asia oli esillä 15.3.1755, jolloin raatimies Isac Neumania kehotettiin ''at correspondera med Uhlå Mållaren'', mikä arvattavasti tarkoitti Mikael Toppeliusta. Vasta 20.3.1757 oli uusi maalari tiedossa. Varapastori Remahlin ehdotuksesta päätettiin nimittäin ottaa alttaritaulun kultaamisen täydentämiseen sekä saarnatuolin kultaamiseen ja maalaamiseen maalari Johan Alm, jonka kanssa varsinainen sopimus kaiketi oli tehty 11.5.1757.[325] Ennakkoa Alm nosti jo syyskuussa 1757, jolloin tehtävästä ilmoitettiin, että se käsitti alttaritaulun ja saarnatuolin maalausta ja kultausta.[326] Valmiin työnsä katselmusta Alm pyysi 18.6.1758. Urakkasopimuksen 3 000 taalarista hän sai viimeisen erän 31.10.1758 ja samalla lisäksi 300 taalaria.[327] Kuitenkin juuri Alm lienee maalannut urkujen takaiseen seinään vuosiluvulla 1759 varustetun laakeriseppeleen ja muistorunon.[328] Almin osuus kirkon maalaustyössä rajoittuisi näin ollen v:iin 1757—59.

Yllä esitettyjen tietojen valossa Hjulströmin osuus Uudenkaarlepyyn interiöörissä voidaan pääkohdiltaan erottaa Almin osuudesta. Kari Appelgrenin Alm-tutkimuksensa yhteydessä tekemä molempien maalarien välinen rajankäynti on jo tuonut esiin oleellisimman.[329]

Hjulströmin tai hänen apulaistensa käsialaa ovat ensinnäkin holvimaalaukset (kuva 14), kaiketi pääasiassa v:lta 1749. Keskellä on voimakkaasti kehystetty, pilvien reunustama ympyräsommitelma ja siinä Fredrik I:n monogrammi sekä teksti ''Anno 1749 Vivat Frideric.'' Muina aiheina ovat seppeleet, medaljongit, raamatunlauseet ja pasuunaa puhaltavat enkelit sekä muodoiltaan vaihtelevat

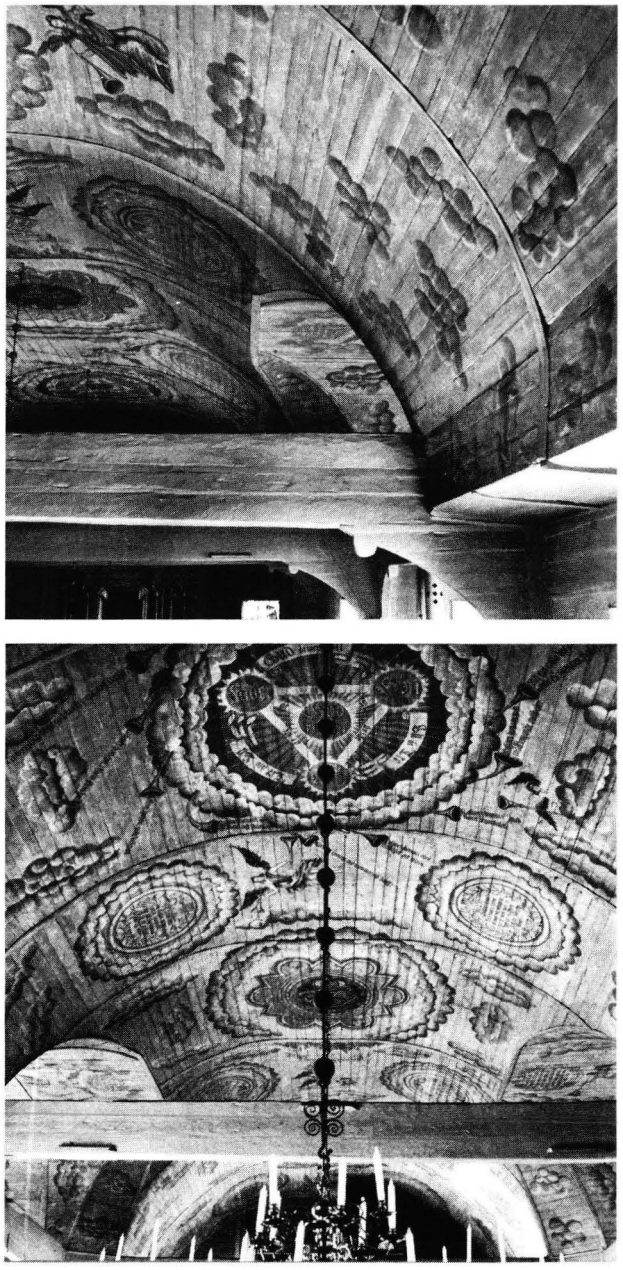

Kuva 14. Daniel Hjulström: Uudenkaarlepyyn kirkon holvimaalauksia itään ja länteen nähtyinä. Pääasiassa v:lta 1749. Liimavärillä holvilaudoille. Valok. Lars Pettersson 1957.

pilvenhattarat. Värityksen yleissävy on vahvasti siniharmaa. Kuori-ikkunoiden sinisellä ja keltaisella maalatut verhosommitelmat voisivat hyvinkin kuulua samaan työvaiheeseen.[330]

Lehterinkaiteen kuvakentät Hjulström on hyvin ehtinyt maalata ennen paikkakunnalta poistumistaan. Appelgrenin huolellisen tyyli- ja käsiala-analyysin mukaan medaljonkikehyksiset apostolit, puolivartalokuvina attribuutteineen, olisivat kokonaan Hjulströmin. Sitä vastoin kuudessa, tiettyjä tekstejä illustroivassa kuvassa olisi Hjulströmin käsialan ohella Johan Almiin viittaavia piirteitä, näin erityisesti Kristus elämän kaivo- ja Johannes-aiheissa. Johan Alm olisi siis maalannut valmiiksi tai parannellut edeltäjänsä aloittamia kuvia.[331]

Alttaritaulun kaksi alinta kuvaa, Ehtoollinen ja Kristus ristillä, olisivat kuten arkistotiedotkin osoittavat, Hjulströmin tekemät. Ne vaikuttavat nykyisessä asussaan verrattain heikkotasoisilta. Sommittelu perustuisi Ehtoollisen osalta Rubensin Milanon Brera-galleriassa olevaan maalaukseen (1630—32) ja Kristus ristillä saman mestarin Antwerpenissä olevaan tauluun (1610—11). Välittäjinä ovat tietysti olleet kuparipiirrokset. Ylin kuva, Kristus voitonlippuineen, olisi luultavasti Johan Almin maalaama.[332]

Saarnatuolin maalaukset ovat sekä arkistotietojen että tyylillisten seikkojen perusteella aivan ilmeisesti Almin, mikä ei tietystikään estä, että Hjulström olisi ennen poistumistaan tehnyt ehdotuksia ja luonnoksia.[333]

Verrattain hyvin Hjulströmin henkilökuvauksen peruspiirteitä edustanevat Appelgrenin karakterisoimat Uudenkaarlepyyn lehterinkaiteen apostolit. Heidän raskaasti ja kömpelösti laskostetuissa puvuissaan on eniten punaista ja sinistä ruskein ja harmain vivahtein. Kasvot ovat leveät, usein korostetuin poskipäin, nenät leveät ja silmät syvällä. Kasvojen monista yhteisistä piirteistä huolimatta niissä kuitenkin on näkevinään henkilökohtaista luonnehdintaa. Kädet ovat huomattavan isot ja sormet pitkät. Samankaltaisia piirteitä esiintyy Närpiön säilyneissä lehterinkaidekuvissa.[334]

Kokonaisuutena ja tilataiteellisesti Hjulströmin maalaukset Uudenkaarlepyyn kirkossa ovat Pohjanmaan tuolloista kirkkomaalaustilannetta ajatellen varsin merkittävät. Tyylillisesti ne vielä liittyvät myöhäisbarokkiin eikä selviä rokokoopiirteitä esiinny lainkaan. Kuvasommitelmat rajoittuvat holviin, alttaritauluun ja lehterinkaiteeseen, kun taas seinämaalausten tilalla on vain verhosommitelmat. Yleisvaikutus on ilmeisesti ollut vanhoillisempi kuin Mustasaaren-Vaasan kivikirkossa v:ien 1749—53 laajennustöiden valmistuttua.

Alavuden kirkkoon Hjulström v. 1749 maalasi pienen P. Kolminaisuus -aiheisen taulun, jossa symboliikka Kari Appelgrenin mukaan olisi samanlainen kuin Uudenkaarlepyyn holvin keskikuviossa. Taulu onkin samalta vuodelta kuin Uudenkaarlepyyn holvikoristelu.[335]

Jo v. 1897 ja 1899 J.W. Ruuth oli Porin kaupungin historian ruotsin- ja suomenkielisissä laitoksissa maininnut Porin kirkon sisäkoristelusta, jonka olisi tehnyt v. 1752 vaasalainen maalari Hjulström.[336] Ruuthin kaupunkihistorian uudessa laitoksessa v:lta 1958 Mauno Jokipii on täydentänyt ja täsmentänyt näitä tietoja myös Pohjanmaan kirkkomaalauksen näkökulmasta tärkeällä aineistolla.[337] Toimenpiteet alkoivat kirkonkokouksessa 21.1.1750, jolloin rovasti Lebell esitteli porilaisille pohjalaisen maalarin Daniel Hjulströmin, joka hänen pyynnöstään oli laatinut suunnitelman kirkon koristamisesta maalauksin. Suunnitelma hyväksyttiin ja toteutettiin tiettävästi sellaisenaan. Keskeiset kohdat olivat seuraavat.

Katto (holvi) maalataan taivaan siniseksi valkoisin pilvin ja enkelein, jotka pitelevät kädessään raamatullisilla kielillä kirjoitettuja lauseita ja koristeellisia esineitä. Keskelle kattoa ja kirkon etuosaan tulee P. Kolminaisuuden nimi koristeellisin kirjaimin. Edelleen kattoon tulee vielä muitakin koristeita. Seinät maalataan kestävällä värillä valkoisiksi. Ovien ja ikkunoiden ympärille tulee levantti- eli verhokuvio, jossa on siroja ripsuja, kappoja ja köynnöksiä. Harmaalla värillä tehdään miehenkorkuinen paneelaus ympäri kirkon. Eteen, kuorin seinälle maalataan kummallekin puolelle viiniköynnösten ja rypäleterttujen ympäröimä pyramidi. Lehterien kaiteet marmoroidaan kauniisti ja kaiteen peileihin maalataan sopivia vertauskuvia tai Raamatun kertomuksia esittäviä aiheita. Peilien ympärille tehdään kullatut listat, kaikki tämä öljyväreillä. Jos tiettyjä vertauskuvia halutaan, maalari toivoo, että ne hankitaan hänelle etukäteen malliksi. Altapäin lehterit maalataan valkoisiksi ja niihin kuvataan sinisiä pilviä. Lehtereiden pilarit marmoroidaan öljyvärein. Kirkon penkit marmoroidaan sinisellä värillä aivan vaalealle pohjalle. Penkkien ovipeilit käsitellään kilpikonnanluun tapaan punaisella ja mustalla värillä, listat jollakin muulla sopivalla värillä. Kaikki tämä tapahtuu öljyvärein. Kuorin aita marmoroidaan sopivin öljyvärein ja sen portin päälle tehdään joitakin koristeita. Ovet ja ikkunanpuitteet maalataan sisältä vaaleanruskein öljyvärein. Kaikesta tästä Hjulströmille luvattiin palkkioksi 1 500 kuparitaalaria.[338]

Porin kirkon maalaustyön alullepano viivästyi Uudenkaarlepyyn vastaavan työn takia ja siksi, että Pohjanmaan läänin maaherra oli vaatinut Hjulströmiä maalaamaan Korsholman maaherranresidenssiä. Tästä on maininta kirkonkokouksen pöytäkirjassa 20.7.1750. Vasta keväällä 1751 Hjulström

saapui oppipoikineen Poriin ja maalaustyö valmistui syyskesällä 1752.[339]

Kun otamme huomioon Poriin 1700-luvun alkuvuosina rakennetun kirkon yleismuodon[340] vaikuttaa siltä, kuin sen sisätila maalausohjelman toteuduttua olisi suuresti muistuttanut Uudenkaarlepyyn kirkkoa.

Porin kirkon viereen maalaustyön aikoihin rakennetusta kellotapulista oli kirkonkokouksessa 2.6.1751 päätetty, että tapulin huippuun tehtävän pallon ja auringon kultaisi oikealla dukaattikullalla maalarimestari Hjulström.[341]

Porin kaupungin palossa v. 1852 tuhoutui kirkon ohella myös kaikki se, mikä Hjulströmin maalauskoristelusta oli jäljellä.[342]

Pieksämäen v. 1752 rakennetun ristikirkon maalauskoristelusta on Nervanderin ja Aspelinin julkaisuista lähtien tiedetty, että siihen osallistui Mikael Toppeliuksen ohella Daniel Hjulström. Ajankohta olisi n. 1760—62 ja maalausten pääosa peitettiin v. 1875. Kappalainen Viktor Berner on v. 1905 lähettänyt Nervanderille selostuksen siitä, millainen kuvakoristelu hänen muistikuvansa mukaan oli. Lehterinkaiteen ja saarnatuolin maalaukset olivat esillä v:een 1896, jolloin ne peitettiin.[343] Nyttemmin ne ovat uudelleen esillä. V:n 1970 restauroinnissa osoittautui, ettei holvi- ja seinämaalauksista ollut mitään varteenotettavaa säilynyt.

Kirkon 200-vuotisjulkaisuun laatimassaan tutkielmassa Niilo Salovaara selvitti maalaustyön vaiheet arkistolähteiden valossa. Pitäjänkokouksessa 1.1.1760 pastori Samuel Krogius ehdotti kirkon kaunistamista maalauksin, johon nyt oli hyvä tilaisuus, koska Mikkeliin oli saapunut kirkkomaalaukseen tottunut mestari nimeltä Daniel Hjulström. Käräjillä 18.2.1760 tehdyssä kirjallisessa sopimuksessa seurakunta sitoutui maksamaan Porista olleelle maalari Daniel Hjulströmille paitsi ylläpidoksi suoritettavaa 1 kappaa viljaa ja vähän voita jokaisesta talosta sekä rahaa 110 (1 100?) taalaria sitä vastaan, että hän maalaa ''öljyvärillä kaiken muun paitsi katon ja seinät, jotka sivellään vesivärillä lukuunottamatta eräitä paikkoja, jotka niissäkin kaipaavat öljyväriä.'' Maalarin tuli hankkia kaikki värit seurakunnan kustantaessa liidun ja liiman. Näihin menoihin pitäjäläisten oli suoritettava 4 taalaria kustakin talosta. Hjulström teki sitten nämä työt kesällä v. 1760 ja 1761. Loppukuitissa helmikuulta 1762 hän tunnustaa saaneensa sopimuksen mukaisen urakkapalkkion sekä lisäksi maksun erikoistyöstä, joka koski alttaritaulun ja kahden lehterin maalaamista. Näistä töistä hän sai yhteensä 1 450 taalaria.[344]

Myöhemmin on kirkontilien mukaan 11.6.1762 tehdyn sopimuksen perusteella maksettu maalareille Hjulström ja Toppelius 271 taalaria 8 äyriä. Sopimuskirja ei kuitenkaan ole tallella eikä pitäjänkokousten pöytäkirjoissa ole asiasta mainintaa. Näin ollen ei tiedetä mitä maalaustöitä sopimus koski. Rovasti Paul Krogiuksen muotokuvan Toppelius oli seurakunnan pyynnöstä maalannut jo v. 1760.[345]

Kesällä 1774 Hjulström lupautui vielä maalaamaan Viimeistä tuomiota esittävän taulun 600 taalarin korvauksesta.[346] Bernerin mukaan taulussa näkyneen tapulin tuuliviirissä oli vuosiluku 1775 (1773?), joten taulu oletettavasti oli valmistunut v. 1775. Se poistettiin kirkosta v. 1875 ja on sittemmin tuhoutunut.[347]

Nervanderin käsitys Hjulströmin osuudesta Pieksämäen kirkon koristeluun perustui ratkaisevasti Bernerin selostukseen ja Uudenkaarlepyyn kirkon tarjoamaan vertailuaineistoon. Holvissa oli valkoisella pohjalla vaaleita pilviä ja näistä eri suuntiin esiinpistäviä pasuunoita, Jumalaa ylistäviä raamatunlauseita, tekstinauhoja piteleviä lentäviä enkeleitä ja raamatunlausein varustettuja tauluja ojentavia, seisovia enkeleitä. Raamatun sitaatit olivat ilmeisesti suomenkieliset. Seinillä ei ollut varsinaisia maalauksia, mutta kylläkin ehkä jonkinlaisia draperioita sekä kuorin peräseinällä muutamia kaaren yhdistämiä pilareita ja lisäksi Mooses ja Aaron. Nervanderin mielestä holvikoristelu sopisi Hjulströmin tekemäksi, Mooses ja Aaron sekä seinien muut dekoraatiot Toppeliuksen maalaamiksi. Viimeinen tuomio ei Nervanderin mielestä sopisi kummankaan tuotantoon.[348]

Kirkon 200-vuotisjulkaisussa L. Wennervirta varsinaisesti käsitteli Toppeliuksen maalauksia. Hjulströmin tekemiksi hän arveli saarnatuolin kaiteen Lutherin ja Melanchtonin kuvia, (kuva 82) jotka nojautuisivat Cranachin alkuperäisteoksiin, sekä mahdollisesti holvimaalauksia, joita hän selosti H. Tepposen Pieksämäen pitäjänkertomuksen mukaan. Viimeisen tuomion kuulumisesta Hjulströmin tuotantoon hän luonnollisesti oli selvillä. Hjulströmin ja Toppeliuksen keskinäisestä suhteesta hän oli sitä mieltä, että Hjulström arvattavasti oli Toppeliuksen apulainen.[349]

Salovaaran esiintuomista seikoista voitaneen kuitenkin päätellä, että Hjulström suoritti kirkon sisämaalauksen ja holvinkoristelun itsenäisenä yrittäjänä eikä Toppeliuksen apulaisena.

Maalarina Hjulström tähänastisista tiedoista päättäen on ollut kovin liikkuva. Ruotsista tulleena hän ehti vaikuttaa ainakin kolmen läänin alueella ilman että häntä toistaiseksi olisi tavattu minkään kaupungin henkikirjoista tai kirkonkirjoista.[350] Joka tapauksessa hän ehti oleskella Suomessa runsaan neljännesvuosisadan.

Johan N. Backman sekä Johan ja Emanuel Alm

Kokkolan seudulla toiminut Johan N. Backman (1706—65) oli J.R. Aspelinin v. 1903 julkaiseman artikkelin mukaan syntynyt 1706, muuttanut Kokkolaan 1744 ja sieltä Alaveteliin 1754, jossa hän olisi kuollut 1768. Backmanin tuotannosta Aspelinilla oli tiedossa Jalasjärven Ristiinnaulitseminen (1750), Alavuden samanaiheinen taulu (1761), Keuruun Jalkojen pesu (1751), Saarijärven Ehtoollisen asettaminen (1756) ja Alavetelin vastaava taulu (1757). Alavetelin kirkolle hän v. 1754 lahjoitti taulun Sokeana syntynyt saa näkönsä. Samaan kirkkoon hän lisäksi maalasi Samarialaisen naisen (kuva 15) ja Viimeisen tuomion sekä mahdollisesti saarnatuolin kuvat. Backmanin seinämaalauksista Aspelin mainitsee Kruununkylän kirkon kuvat, jotka tileistä päättäen sijoittuvat v:iin 1755—61. Niistä osa siirrettiin v. 1822 rakennettuun uuteen kirkkoon ja ovat kuten Backmanin maalaama saarnatuoli siinä säilyneet. Alavetelissä asuessaan Backmanilla oli oppilaanaan Erik Westzynthius nuorempi, joka täältä siirtyi Tukholmaan.[351]

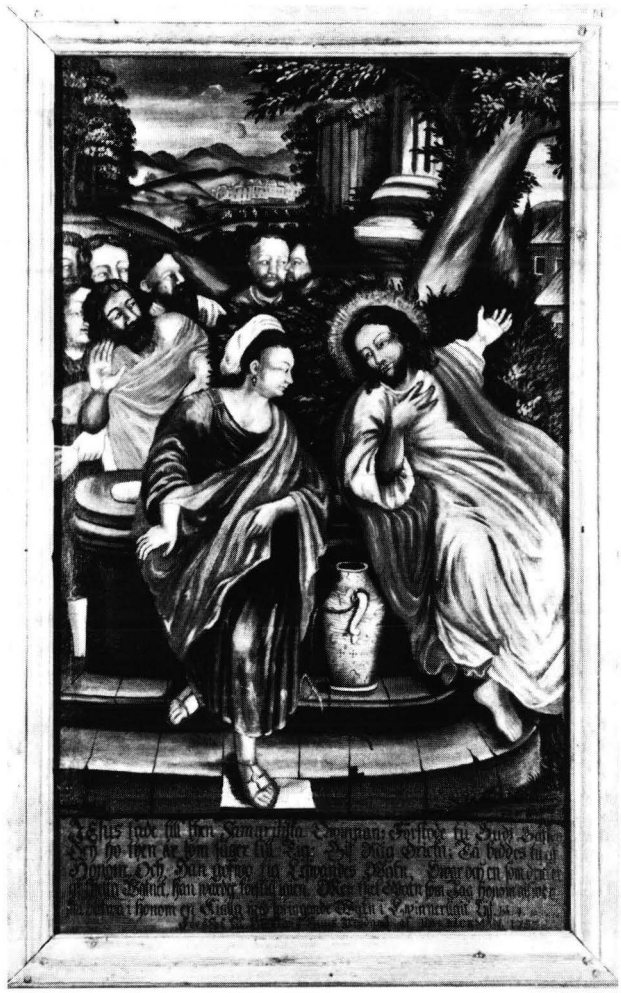

Kuva 15. Johan Backman: Jeesus ja samarialainen nainen. Maalarin lahja Alavetelin kirkolle v. 1753. Öljyvärillä kankaalle. Valok. MV.

Backmanin ja hänen vaimonsa Marja Laibergin perunkirjoitusluettelon nojalla Riitta Pylkkänen on sittemmin osoittanut, että Backman oli kuollut jo elokuussa 1765 ja että hän ilmeisesti oli kotoisin Alavetelin Bastubackan tilalta, jonka hänen kuolemansa aikoihin omistivat hänen veljensä Matts ja Lars Nilsson Bastubacka. Backman oli 13.7.1741 saanut privilegion perustaa Kokkolaan tapettivalmistamo, mistä syystä häntä myös sanottiin tehtailijaksi. Jäämistö poikkeaa sen verran tavallisesta talonpoikaisesta esineistöstä, että perheen elintapoja täydellä syyllä voi sanoa pikkuporvarillisiksi.[352]

Julkaisemattomassa pro gradu -tutkielmassaan v:lta 1967 Marja Leena Wegelius on tuonut arvokasta lisävalaistusta Backmania koskeviin ongelmiin. Pylkkäsen esittämä käsitys syntyperästä on entisestään varmistunut. Koulutuksensa Backman on saanut tapettimaalari Jacob Schönfeldtin luona Västeråsissa. Teosluetteloa on voitu täydentää ja täsmentää. Tärkeimpiä lisäyksiä ovat Kaarlelan alttarilaite (1747—49), Alavetelin Ehtoollisen tarkistettu maalausvuosi (1741), Vetelin alttaritaulu (Ehtoollinen ja Kristuksen ylösnousemus 1751), Toholammin kolmiosainen alttaritaulu (Ehtoollinen, Kristus ristillä, Vaskikäärme 1761) ja Hämeenkyrön Ehtoollinen (1750). Graafisista malleista ja lähtökohdista on ensi sijassa mainittava monogrammisti M:n eli Jacob Mores vanhemman puupiirrokset (n. 1588) Kustaa Aadolfin Raamatussa (1618), Biblia Fennicassa (1642) ja näiden muutamissa seuraajissa sekä Matthaeus Merianin raamatunkuvat (n. 1630).[353]

Pohjalaisesta näkökulmasta Johan Backman on kirkkomaalarina mielenkiintoinen mm. talonpoikaisen syntyperänsä ja Västeråsissa saadun tapettimaalarin koulutuksen takia, tavallaan myös sikäli, että hän tapettitehtaastaan luovuttuaan palasi kotitalonsa maille ja täältä käsin harjoitti maalarinammattiaan.

Vaasan kaupunkiin asettuneista 1700-luvun maalareista on aiheemme kannalta merkittävin Johan Alm (1728—1810), jonka elämänvaiheista ja toiminnasta nyttemmin on käytettävissä Kari Appelgrenin tutkimus. Almin syntyperää ei ole onnistuttu tarkaan selvittämään; mahdollisesti hän polveutui Pietarsaaren raatimiehestä ja kauppiaasta Johan Almista, joka isonvihan aikana pakeni Tukholmaan. Maalari Johan Alm mainitaan ensimmäisen kerran 1755 Tukholmassa. Tällöin hän oli tapettitehtailija A. Ljungqvistin kisällinä ja aikeissa lähteä Vadstenaan. V. 1757 hänet otettiin jatkamaan Uudenkaarlepyyn kirkon Daniel Hjulströmin jäljeltä kesken jäänyttä sisämaalaustyötä ja samana vuonna hänet vihittiin sikäläisen tullikirjurin tyttären kanssa. V:sta 1761 Alm asui perheineen Vaasassa ja sai 1765 Tukholman maalari-am-

Kuva 16. Johan Alm: Ehtoollinen. V. 1765—66 maalatun alttaritaulun alaosa. Öljyvärillä kankaalle. Ilmajoen kirkosta. Ilmajoen museo. Valok. MV.

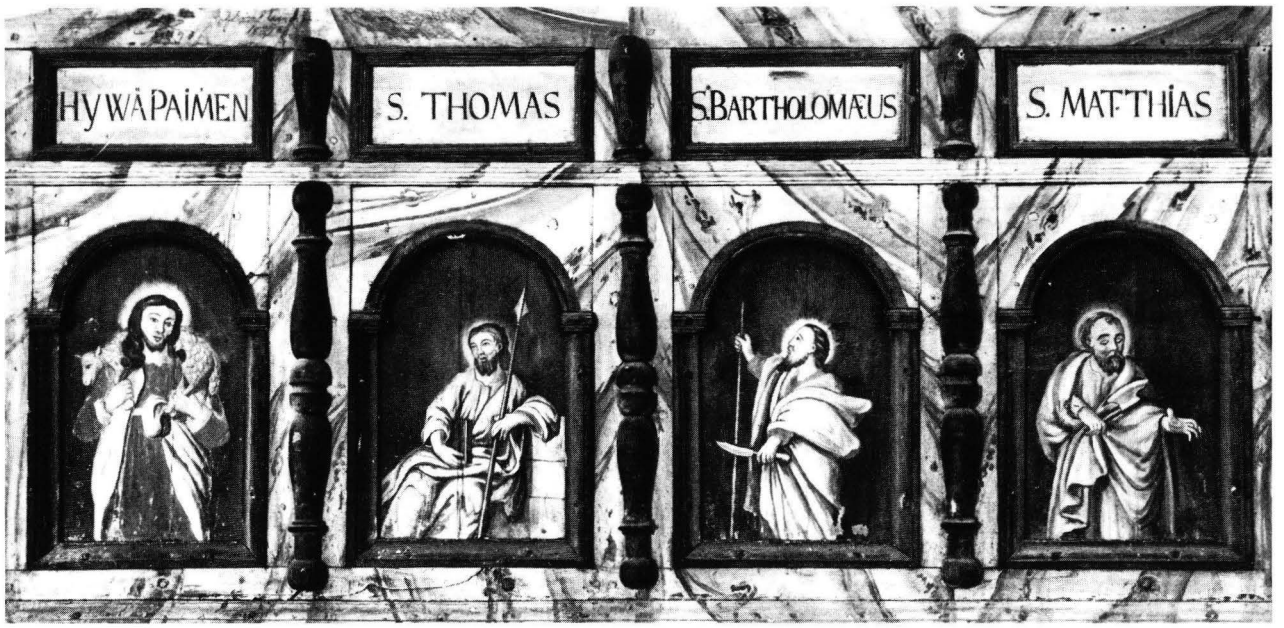

Kuva 17. Johan Alm: Hyvä paimen ja kolme apostolia sekä marmorointia. Osa lehterinkaiteesta, jonka Alm v. 1771—74 maalasi muun kiinteän sisustuksen ohella. Öljyvärillä puupohjalle. Isonkyrön vanha kirkko. Valok. SMY:n VII taidehist. retkikunta 1899. MV.

mattikunnalta mestarinkirjansa. Apulaisia hänellä oli 1790-luvulta lähtien ainakin viisi.

Johan Almin töitä on tiedossa ainakin seitsemästä kirkosta. Uudenkaarlepyyn maalaukset sijoittuvat v:iin 1757—59 ja ne liittyvät saarnatuoliin, lehterinkaiteeseen ja alttarilaitteeseen. Alavudella hän v. 1759 maalasi valmiiksi saarnatuolin, jonka Hjulström oli jättänyt keskeneräiseksi. Koivulahdella hän koristeli vanhan saarnatuolin uudelleen ja maalasi v. 1765 suurikokoisen Viimeisen tuomion, nähtävästi Rubensin Münchenissä olevan taulun mukaan tehtyä kuparipiirrosta lähtökohtana käyttäen. Vaasan kirkolle hän teki pikkutöitä 1766— n. 1790 välisenä aikana. Ilmajoen uuteen puukirkkoon hän maalasi alttaritaulun ja saarnatuolin v. 1765—66. Alttaritaulun molemmat osat, Ehtoollinen (kuva 16) ja Kristus ristillä, muistuttavat sommittelultaan Uudenkaarlepyyn vastaavia osia, ja molempien mallina lienevät olleet Rubensin maalausten mukaan tehdyt kuparipiirrokset. Ylistaron kirkkoon v. 1768 tehdyistä töistä on tallessa vain kaksi maalattua, siluettimaista puulevyä. Isonkyrön kirkossa Alm v. 1771—74 maalasi puuseppä Abraham Runströmin valmistaman kiinteän sisustuksen. Pääkohteina olivat saarnatuoli, lehterinkaide, alttarinikkunan kehystys sekä penkkikorttelien ja alttarinkaiteen peilipinnat. Lehterinkaiteen (kuva 17) Hyvän paimenen, apostolien ja evankelistojen ohella työ käsitti ensi sijassa rokokoohon perustuvaa ornamentiikkaa ja marmorointia.

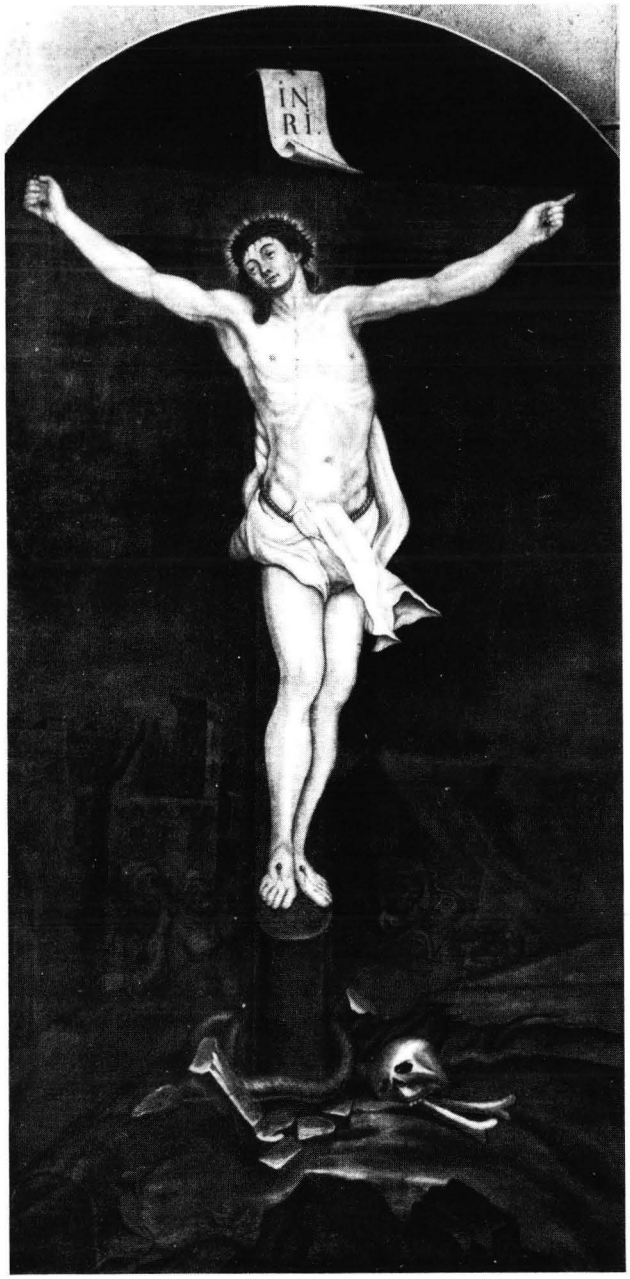

Kuva 18. Emanuel Alm: Ristiinnaulittu. Alttaritaulun pääosa. V:lta 1794. Öljyvärillä kankaalle. Kaustisen kirkko. Valok. MV.

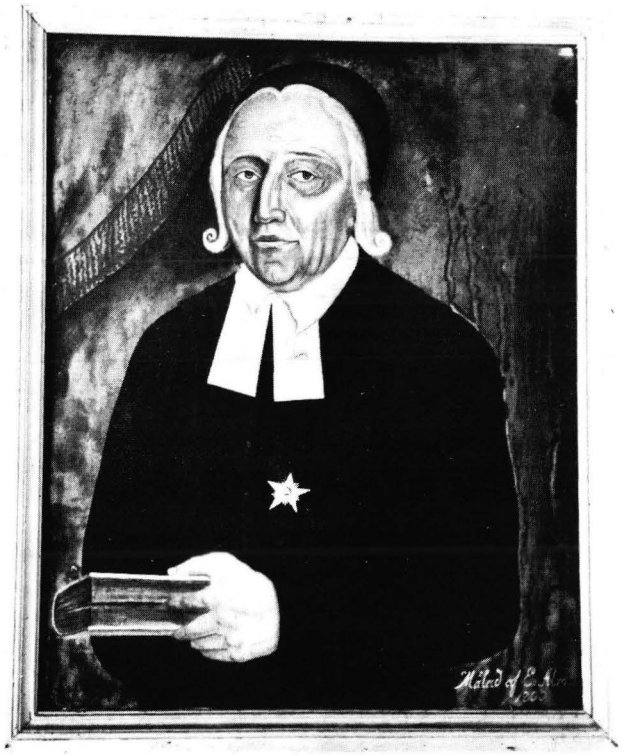

Kuva 19. Emanuel Alm: Rovasti Anders Chydeniuksen muotokuva. V:lta 1800. Öljyvärillä kankaalle. Kaustisen kirkko. Valok. MV.

Alm maalasi kuvansa mieluimmin puupohjalle tai kankaalle ja nimenomaan kehystettyinä, mutta tiettävästi ei kertaakaan suoraan seinälle. Isokokoisia töitä on vain muutamia. Kuvasommitelmissaan Alm olisi välttänyt esikuvista poikkeamista ja yksityiskohtien pois jättämistä. Väriasteikossa olisi enemmän myöhäisbarokin raskautta kuin rokokoon ilmavuutta.

Varsinaisen kirkkomaalauksen ohella Almin tuotantoon voidaan ilmeisesti lukea jonkin verran stafliamaalausta, mahdollisesti eräitä tapettimaalauksia sekä suuremmalla varmuudella joukko maalattuja huonekaluja ja muita esineitä.[354]

Johan Almin pojista kolme esiintyi myös maalareina. Näistä Gabriel (1763—88) oli Kunink. Maala-

ri- ja Kuvanveistäjäakatemian oppilaana v. 1785 merkinnällä, että hän oli Armeijan laivaston kersantti. Emanuel Alm (1767—1809) oli saman akatemian oppilaana v. 1788 ja asettui pysyvästi Vaasaan jatkamaan isänsä verstasta.[355] Hänen kirkkoihin maalaamistaan tauluista on tiedossa ainakin muutamia. Perhon kirkkoon hän maalasi Ristiinnaulitun v. 1796.[356] Kaustisen kirkkoon hän v:n 1794 sisävalkaisun yhteydessä maalasi kolmiosaisen alttaritaulun, jossa aiheina olivat Ehtoollinen, Ristiinnaulittu (kuva 18) ja Kristuksen taivaaseenastuminen toistensa yläpuolella. Tämän laitteen oikealle puolelle hän v. 1803 maalasi Jeesuksen syntymän ja Itämaan tietäjät, kun taas hänen kisällinsä J. Sortell samalla maalasi vasemmalle puolelle Syntiinlankeemuksen. Lisäksi Alm ja Sortell maalasivat yhdessä pohjoisristiin Viimeisen tuomion.[357] Laihian kirkkoon tuli v. 1807 Golgata ja Ehtoollinen.[358] Emanuel Almin tekemiä muotokuvia tunnetaan kolme ja ne ovat kaikki Kaustisen kirkossa. Kappalainen Jakob Simelius on maalattu v. 1794, rovasti Anders Chydenius (kuva 19) v. 1800 ja kappalainen Samuel Reinhold Chydenius v. 1803.[359] Akatemiaopinnoistaan huolimatta Emanuel Alm ei näytä esim. piirustuksessa aina päässeen edes isänsä tasolle.[360] Toisaalta hänen muotokuvissaan kankeasta yleisotteesta huolimatta näyttäisi olevan kohtalaista näköisyyden ja karaktäärin tavoittelua.

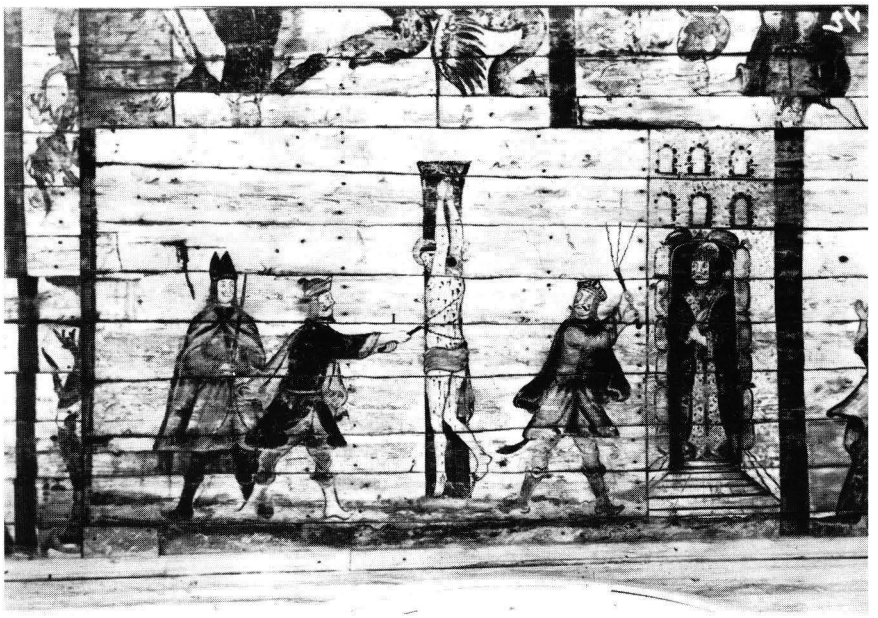

Kuva 20. Erik Westzynthius vanhempi: Kaanaan hää, Kristuksen ruoskiminen sekä P. Yrjänä ja lohikäärme. Ilmeisesti v. 1749 Alavieskan silloisen kirkon holvilaudoille maalattuja kuvia, jotka siirrettiin v. 1795 valmistuneen kirkon sakariston välikattoon ja tuhoutuivat kirkon palossa v. 1916. Valok. K. K. Meinander 1905. MV.

Erik Westzynthius vanhempi ja nuorempi

Oulun ja Kokkolan välisellä alueella pikkuvihan aikoihin ja sen jälkeen toimineista maalareista erottuvat jo nimensä puolesta Erik Westzynthius vanhempi (1711—57) ja hänen poikansa Erik Westzynthius nuorempi (1743—87).

Erik Westzynthius vanhempi oli syntynyt Raahessa sikäläisen pitäjänapulaisen ja pedagogin Johan Westzynthiuksen poikana. V. 1722—40 isä oli kuitenkin Ylivieskan kappalaisena. Äiti Margareta Fortelius oli Paltamon kappalaisen Ericus Forteliuksen ja Anna Cajanuksen tytär. V:sta 1737 maalarin puolisona oli Beata Simontytär Raudaskoski, ilmeisesti Ylivieskan samannimisestä talosta. Pariskunnan ilmoitetaan asuneen Sievin Rääsiössä, joka oli kappalaisen virkatalona. Westzynthius näyttäisi tavallaan toimineen pitäjänkäsityöläisenä, vaikkei asiasta lienekään suoranaista mainintaa.[361]

Laajempia kirkonkoristelutehtäviä Westzynthius näyttää saaneen ainakin muutamia. Thomas Stenbäckin muistiinpanoissa Raahesta ja Salosta (n. 1757—73) on Raahen kirkosta seuraava maininta: ''Hon hwitlimmades och med några målningar bepryddes 1746 af N Westzynthius tillika med Salo Klåckaren And: Siureen med Kyrckans egen bekåstnad''. Aspelin on pitänyt varmana, että kysymyksessä oli Erik Westzynthius. Seinillä ja laipiossa olleet kuvat olisi peitetty v:n 1848 sisävalkaisun yhteydessä.[362] Alavieskan kirkon sisävalkaisutöistä Westzynthius on v. 1749 nostanut useita palkkioeriä ja Aspelinista lähtien on katsottu, että uuden kirkon sakariston välikattoon siirretyt, v:n 1916 palossa tuhoutuneet kuvasommitelmat (kuva 20) olivat Westzynthiuksen käsialaa. Aiheista mainittakoon Abraham uhraa Iisakin, Simson, Kaanaan häät, Kristuksen ruoskiminen, Kristuksen taivaaseenastuminen, P. Yrjänä ja lohikäärme sekä vielä identifioimaton aihe, jossa ritari ja kauhtanaan puettu mies taluttavat kuningatarta.[363]

Westzynhiuksen taulumaalauksista Aspelin luetteli kolme nimikirjaimilla E.J.W. signeerattua Ristiinnaulitun kuvaa: Paltamo 1741, Paavola 1745 ja Pielavesi 1746. Näistä viimeksi mainittu on Kansallismuseossa ja sen perusteella Aspelin piti Westzynthiusta heikoimpiin taiteenharjoittajiimme kuuluvana.[364] Itse asiassa vain Pielaveden kuvassa (kuva 21) on mainitut nimikirjaimet, kun taas Paltamon ja Paavolan taulut käsialasta päättäen ovat hyvin lähellä Lauri Galleniuksen tekemänä pidettyä Pietarsaaren Ristiinnaulittua.

Westzynthiuksen muusta toiminnasta on löytynyt hajatietoja erityisesti kirkkojen tileistä. Kirkon sisävalkaisusta hän on saanut maksun Sievissä v. 1745 ja Toholammilla v. 1752, sakariston sisävalkaisusta sekä lehterin ja kuoripenkkien maalauk-

Kuva 21. Erik Westzynthius vanhempi: Ristiinnaulittu. V:lta 1746. Öljyvärillä puulle. Pielaveden kirkosta. KM. Valok. Matti Ruotsalainen 1975. MV.

sesta Kälviällä v. 1754, kellotapulin maalaamisesta Pyhäjoella v. 1747, Ylivieskassa v. 1748 ja 1752, Alavieskassa v. 1750 ja Lohtajalla v. 1753. Pyhäjoella hän v. 1747 sitä paitsi maalasi sakariston, kastemaljan jalustan, morsiustuolin, kaapin ja pöydän. Sievissä hänelle v. 1740 maksettiin taulusta, jossa oli Kristuksen krusifiksi ja Kalajoella v. 1745 taulusta kirkon koristukseksi.[365]

Ainakin Alavieskan Kaanaan häät voisi sommittelun ja eräiden yksityiskohtien suhteen olla koottu Merianin raamatunkuvista. Toisaalta tyylillinen yleissävy vastaa eniten myöhäisbarokkia. Rokokoosta ei vielä varsinaisesti ole kysymys.[366]

Erik Westzynthius nuorempi oli siis äitinsä puolelta ylivieskalaista talonpoikaissukua. Isänsä kuoltua hän oli Johan Backmanin oppilaana Alavetelissä, siirtyi Tukholmaan v. 1767 todennäköisesti opintojaan jatkamaan ja vaikutti sittemmin maalarina Kokkolassa. Meinanderin mukaan hän olisi ollut myös Emanuel Granbergin oppilaana. Hän kuoli naimattomana Merijärven kappalaisen Abraham Laurinin luona 15.4.1787 kaiketi maalausmatkalla. Kokkolassa hänellä ei näytä olleen omaa taloa.[367]

Nuoremman Westzynthiuksen kuvista ovat pääosiltaan säilyneet Oulaisten kirkkoon v. 1779—82 maalatut sommitelmat. Seinillä olevat kuvat on rokokookehyksineen päivineen sivelty suoraan hir-

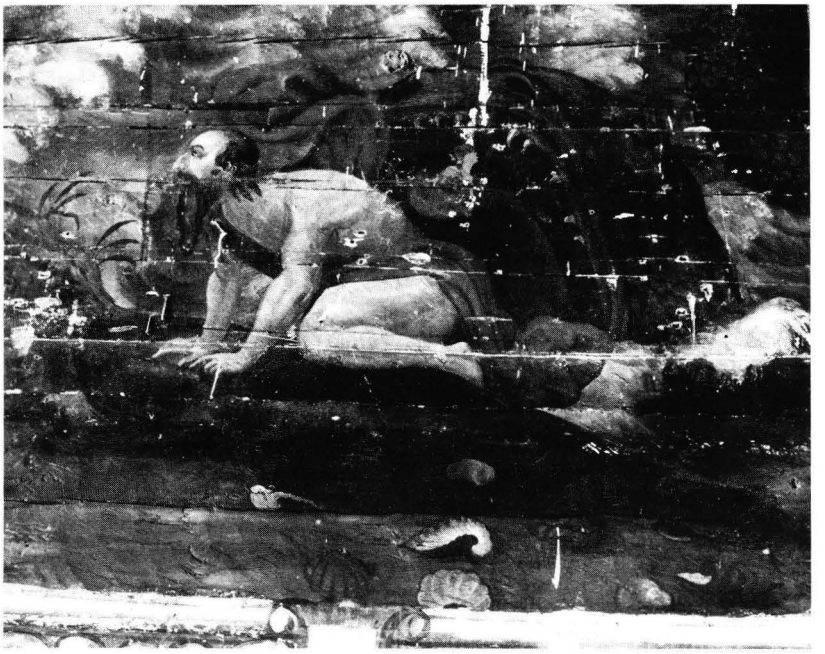

Kuva 22. Erik Westzynthius nuorempi: Joonas merihirviön kidassa, Kristuksen ylösnousemus, Ylösnousemus ja viimeinen tuomio. Öljyvärillä hirsiseinille maalattuja sommitelmia v:ilta 1779—82. Oulaisten kirkko. Valok. Heikki Nieminen, Oulu.

sipinnalle (kuva 22). Aiheina ovat Syntiinlankeemus, Joonas merihirviön kidassa, Paimenten kumarrus, Kristuksen ylösnousemus, Ylösnousemus ja viimeinen tuomio sekä Helvetti. Holvien risteyskohdassa oli vielä Kaikkinäkevän Jumalan kuva. Sakaristoon johtavan oven päällä oli muistokirjoitus ja merkintä, että maalaustyön oli suorittanut v. 1782 E.W. Kansallismuseoon on joutunut mm. kankaalle maalattu Ehtoollinen (kuva 23), jota myöskin täytynee pitää Westzynthiuksen työnä.[368] Oulaisten maalausten sommittelumalleina ovat käsittääkseni pääasiassa olleet Merianin graafiset raamatunkuvat.[369] Väriasteikossa huomio kiintyy erityisesti värien kylmyyteen, josta Meinander on aikanaan huomauttanut.[370]

Kuva 23. Erik Westzynthius nuorempi: Ehtoollinen. Luultavasti n. v:ilta 1779—82. Öljyvärillä kankaalle. Oulaisten kirkosta. KM. Valok. MV.

Erik Westzynthius nuoremman muusta toiminnasta on kuten isänkin kohdalla hajatietoja kirkkojen tileissä. Kaarlelassa hän v. 1768 sai maksun numerotaulun ja laulutuolin maalauksesta sekä v. 1773 kuninkaan puheiden kehyksistä. Kokkolassa oli v. 1769 kysymys numerotaulun maalaamisesta ja sitten v. 1771—73 erilaisista pikkutöistä sekä 1785 penkkien maalaamisesta. Kalajoella maksettiin v. 1773 kuninkaan puheen kullatuista kehyksistä ja v. 1774 kirkonoven maalaamisesta. Alavieskassa maksettiin v. 1783 uudesta maalatusta tuntiviisarista. Haapaveden uuteen ristikirkkoon hän maalasi oven yläpuolelle sijoitetun muistotaulun ja sai siitä maksun v. 1786.[371] Pietarsaaren kaupungin kirkon v. 1773—74 tehdyn saarnatuolin maalasi v:n 1775 syyskuuhun mennessä Roosin mukaan Jacob Westzynthius Kokkolasta[372], mutta itse asiassa työn lienee tehnyt juuri Erik Westzynthius.

Emanuel Granberg ja Paltamon kirkon maalaukset

Emanuel Granberg (1754—87?) oli syntynyt Vihannissa sikäläisen kappalaisen Mikael Gumsen (1715—61) ja Anna Cajanuksen (1720—65) poikana. Isän vanhemmat olivat Vähänkyrön kirkkoherra Johan Gumse ja Susanna Alftan, äidin vanhemmat Lohtajan kirkkoherra Gustaf Cajanus ja Susanna Granberg. Äidinäiti, jonka sukunimen maalari omaksui jo nuoruudessaan, oli Lohtajan kirkkoherran Ericus Laurentii Granbergin tytär. Maalarin vanhempi veli Gustaf Gumse (1744—1805) toimi Oulun pitäjänkirjurina ja nimismiehenä, kun taas nuorempi veli Abraham Cajanus (1757—91), joka otti äitinsä sukunimen, oli Kristiinankaupungin varapedagogina v. 1783 ja Oulun koulun apologistana v:sta 1787 kuolemaansa asti.[373] Genealogisesti Emanuel Granberg näyttäisi olleen tavallista vahvemmin ankkuroitunut pohjalaisiin pappissukuihin. Vanhempien kuoltua hän oletettavasti oli lähisukulaisten, ehkä jonkun Granbergin hoivissa.

Sen perusteella, että Granbergia v. 1773 sanottiin volontääriksi hänen aloittaessaan työnsä Muhoksen kirkossa, J.R. Aspelin v. 1898 arveli hänen opetelleen maalaustaiteen perustiedot jossakin Tukholman sotakoulussa.[374] Nervander ilmoitti kuitenkin jo v. 1899 tarkemmin Granbergin sotilasarvon, joka on merkitty Muhoksen v. 1778 maalatun Vaskikäärme-taulun (kuva 24) takasivulle: "Fri volent:r vid Kemi company:e."[375] Kysymys olikin ilmeisesti Pohjanmaan rykmentin Kemin komppaniasta, jonka ruotuja ja virkataloja oli myös Oulun seudulla.[376] Kuten Hofrén ja Ehrnrooth ovat huomauttaneet, sotamiehillä ja laivamiehillä (soldater och båtsmän) oli oikeus harjoittaa käsityöläisammattia toimeentulonsa parantamiseksi.[377] Näin ollen myös Granberg on voinut toimia maalarina, vaikkei se tapahtunutkaan ammattikuntalaitoksen puitteissa.

Granbergin ensimmäinen suuri työ näyttäisi olleen Muhoksen kirkon 31.5. ja 7.11.1773 sovittu sisävalkaisu ja kuvakoristelu, joka toteutettiin v. 1773—78. V:n 1828 inventaarion mukaan kuvia oli vain seinillä. Sakariston seiniä ja alttaritaulua lukuunottamatta kuvat peitettiin paperilla v:n 1872 uusgoottilaisessa korjauksessa, mutta paljastettiin mahdollisuuksien mukaan uudelleen v. 1959. Jo v. 1899 ja 1900 oli peitetyt kuvat ja niiden jäännökset väliaikaisesti otettu esille ja dokumentoitu.[378]

Sakariston seinämaalaukset, jotka koko ajan ovat olleet esillä, käsittävät varsinaisilla seinäpinnoilla pohjoisseinän länsiosasta alkaen myötäpäivään laskien seuraavat kuvasommitelmat: Saul ja Samuel, Jeesus Getsemanessa, Pietari kieltää Jeesuksen, Magdaleena Jeesuksen jalkojen juuressa, Tuhlaaja-

Kuva 24. Emanuel Granberg: Vaskikäärme. Alttaritaulu v:lta 1778. Öljyvärillä kankaalle. Muhoksen kirkko. Valok. MV. — Valkaistulle hirsiseinälle hahmoteltu verhosommitelma ja sitä pitelevät enkelit ilmeisesti myös Granbergin.

poika sikopaimenena, Vaellus Emmaukseen, Martta ja Maria (kuva 25). Pohjoisseinän ikkunan yläpuolella on lisäksi pilvi- ja enkelisommitelma, itäseinän oven (alkuaan ikkunan) yläpuolella lehti- ja kukka-aiheinen kenttä sekä kirkkosaliin johtavan oven yläpuolella Aabrahamin palvelija kaivolla.[379]

Itse kirkkosalin seinillä oli varsinaisten kuvasommitelmien ja raamatunlauseiden ohella kaksi muistotekstikenttää, joista toisessa kirkon ja seurakunnan vaiheet, toisessa tiedot Granbergin maalaustyöstä, jonka ilmoitetaan alkaneen v. 1774 ja käsittäneen myös alttaritaulun Vaskikäärme korvessa. Tämä öljyväreillä kankaalle v. 1778 maalattu työ (kuva 24) on jatkuvasti eheänä säilynyt. Kuoriseinän maalauksista voitiin todeta yhden kuvasommitelman katkelmia. Eteläseinällä oli idästä laskien Ehtoollisen jako (kaksi pappia, ehtoollisvieraat kirkon alttarikaiteen eteen polvistuneina), identifioimaton aihe Vanhasta testamentista?, (kuva 26), Eleasarin ja Rebekan kohtaaminen kaivolla (kuva 27), Daavid ja Goljat (kuvat 28 ja 29), tämän aiheen kanssa samassa kentässä kirkon maalausta tarkoittava muistoteksti sekä viimeisenä Jaakobin uni. Kuvattoman länsiseinän jälkeen seurasi pohjoisseinällä ensimmäisenä Enkeli vapauttaa Pietarin vankilasta, kirkon ja seurakunnan vaiheita tarkoittava muistoteksti sekä tämän yhteydessä Viimeinen tuomio, edelleen Kristus lohduttaja (kuva 30), Jeesus ja samarialainen nainen (kuva 31) sekä viimeisenä katkelma aiheesta, joka mahdollisesti on tarkoittanut Nikodemuksen käyntiä Jeesuksen luona.[380]

Nervander on näitä Muhoksen maalauksia innostuneesti esitellessään erityisesti korostanut Granbergin ominaisluonnetta, hänen kauneudentajuaan, reipasta ja nopeaa piirustustaan, eloisia asentojaan sekä hänen väriensä "iloista leikkiä" ja tunnelman runollisuutta. Toisaalta Nervander toteaa Granbergin seuranneen Mikael Toppeliuksen käsittelemiä aiheita syyllistymättä silti suoranaiseen imitatioon. Niinpä Kristus lohduttaja perustuisi Paavolan v. 1765 maalattuun alttaritauluun (kuva 126)[381] Samankaltaisin sanakääntein Muhoksen maalauksia ovat sittemmin karakterisoineet Öhquist, Meinander ja Okkonen, viimeksi mainittu kuitenkin pidättyvämmin ja vanhemman taidekauden gravyyrien osuutta korostaen.[382] Alttaritaulun

Kuva 25. Emanuel Granberg: Vaellus Emmaukseen sekä Martta ja Maria. Yksityiskohtia. Liimavärillä hirsiseinille maalattuja sommitelmia v:ilta 1773—78. Muhoksen kirkon sakaristo. Valok. Heikki Nieminen, Oulu.

Kuva 26. Emanuel Granberg: Abigail ja Daavid. Liimavärikuva v:ilta 1773—78. Muhoksen kirkko, päätilan eteläseinä. Armas Lindgrenin akvarelli v:lta 1900. MV. Valok. MV.

Kuva 27. Emanuel Granberg: Eleasarin ja Rebekan kohtaaminen kaivolla. Liimavärikuva v:ilta 1773—78. Muhoksen kirkko, päätilan eteläseinä. Armas Lindgrenin akvarelli v:lta 1900. MV. Valok. MV.

Kuva 28. Emanuel Granberg: Daavid ja Goljat-sommitelman Daavid. Liimavärikuva v:ilta 1773—78. Muhoksen kirkko, päätilan eteläseinä. Daavidin kasvot täydentänyt Lauri Välke 1959. Valok. Veikko Kiljunen 1960. MV.

Kuva 29. Emanuel Granberg: Daavid ja Goljat-sommitelman Daavid. Liimavärikuva v:ilta 1773—78. Muhoksen kirkko, päätilan eteläseinä. Armas Lindgrenin akvarelli v:lta 1900. MV. Valok. MV.

Kuva 30. Emanuel Granberg: Kristus lohduttaja. Liimavärikuva v:ilta 1773—78. Muhoksen kirkko, päätilan pohjoisseinä. Armas Lindgrenin akvarelli v:lta 1900. MV. Valok. MV.

Kuva 31. Emanuel Granberg: Jeesus ja samarialainen nainen. Liimavärikuva v:ilta 1773—78. Muhoksen kirkko, päätilan pohjoisseinä. Armas Lindgrenin akvarelli v:lta 1900. MV. Valok. MV.

kohdalla voidaan esikuvaksi vaikeuksitta tunnistaa Rubensin Vaskikäärme-aihe. Eteläseinän identifioimaton aihe on selvästi Abigail ja Daavid (1. Sam. 25:2—42). Sekä tämä sommitelma että Eleasar ja Rebekka näyttäisivät perustuvan Merianiin.[383]

Muhoksen kirkon lehterinkaiteesta paljastettiin 1959 lisäksi viiden profeetan rintakuvat, jotka aivan ilmeisesti ovat Granbergin maalaamat.[383a]

Syntymäseurakuntansa Vihannin v. 1784 rakennetussa ristikirkossa Granberg elokuussa 1787 tehdyn urakkasopimuksen mukaan ja ilmeisesti vielä samana syksynä maalasi kirkon tornin (taitekuvun lanterniinin) öljyvärillä rahapalkkaa vastaan. Saman sopimuksen mukaisesti hän maalasi alttariseinälle Ristiinnaulitun ja Ehtoollisen allekkain ja koristeli kuoria muutenkin maalauksilla. Näistä sisämaalauksista hän ei halunnut käteistä maksua vaan tyytyi seurakunnan hänelle luovuttamiin ruokatavaroihin. V:n 1847 sisävalkaisun jälkeen Granbergin työstä ovat jäljellä vain alttariseinän yllä mainitut kuvat (kuvat 32—34) rokokookehyksineen.[384] Ne antavat kuitenkin yhä vielä varsin selvän käsityksen taiteilijan maalaustavasta.

Granbergin muista teoksista jo Aspelin mainitsee Västanfjärdin kirkon alttariseinälle v. 1787 vesiväreinä (ilmeisesti liimavärein) maalatun Ristiinnaulitsemisen sekä Raahen kirkon alttariseinällä olleen Ristiinnaulitsemisen ja Ehtoollisen.[385] Västanfjärdin kuvaa koskevat tiedot näyttävät olevan vaikeasti tarkistettavissa ja viimeksi mainitut (kuvat 35 ja 36) ovat nyttemmin Kansallismuseossa.[386] Elias Robert Alceniuksen kertoman mukaan Granberg olisi maalannut Oulaisten pappilan salin tapetit ja salin viiden oven yläpuolelle ihmisen viisi aistia. Nämä ''todelliset'' ja huomiota itseensä kiinnittäneet taideteokset olisi sittemmin siirretty Merijärven pappilan eteiskamariin, jossa niitä ei kuitenkaan näkynyt. Muutenkin perimätieto on pitänyt Granbergia taitavana kirkkomaalarina, joka olisi jättänyt jälkeensä hyviä töitä. Sara Wacklinin maininta Granberg-nimisestä, erinomaisesta maisemamaalarista, joka Oulussa olisi koristellut monen talon seinät, ei voine tarkoittaa ketään muuta kuin Emanuel Granbergiä.[387]

Paltamon (nyk. Paltaniemen) v. 1726 rakennetun kirkon maalauksista Nervander ilmoittaa Suomen Muinaismuistoyhdistyksen VII taidehistoriallisen retkikunnan raportissa v:lta 1899, että seinä- ja holvimaalaukset (kuva 37) ovat Mikael Toppeliuksen mutta saarnatuolin maalaukset v:n 1778 tileistä päättäen todennäköisesti Emanuel Granbergin.[388] Toppelius-monografioissaan Nervander sittemmin pitää juuri Mikael Toppeliusta Paltamon seinä- ja holvimaalausten tekijänä ja arvelee, että työ olisi suoritettu 1780-luvun alussa tai alkupuolella Simon Appelgrenin ollessa kappalaisena (1776—84). Maalausten kovakouraisesta uusinnasta v. 1851 hän myös oli tietoinen, samoin siitä, että Viimeinen tuomio (kuva 38), peitettyä alaosaansa lukuunottamatta tuolloin oli jätetty koskematta.[389] Granbergin työskentelystä Paltamossa Nervander ei enää maininnut mitään, ja näin joutuivat seinä- ja holvikuvat varauksetta Toppeliuksen nimiin, jopa hänen pääteoksiinsa kuuluviksi.[390]

Tutkimustyöni kuluessa kiinnitin jo varhaisessa vaiheessa huomiota siihen seikkaan, ettei Toppelius mainitse Vaelluslistassaan sanaakaan Paltamon maalauksista, vaikka hän siinä tuo esille jokseenkin tarkasti muita, vähäisimpiäkin töitään. Kirkon tileissä ja kirkonkokousten pöytäkirjoissa ei esiinny Mikael Toppeliuksen nimeä. Sitä vastoin tileissä on merkintöjä maalari Emanuel Granbergille v. 1778, 1779 ja 1781 maksetuista eristä. Ne oli itse asiassa jo Nervander huomannut. Piispantarkastuspöytäkirjassa 20.1.1781 on lisäksi maininta, että kirkkoa parhaillaan maalataan ja koristellaan.[391] Granbergin tunnettujen töiden vertaaminen Paltamon kirkon maalauksiin tuo esille niin paljon samanlaisuutta henkilöiden hahmottelussa, itse henkilötyypeissä, terävällä siveltimellä varjostamisessa ja usein miniatyyrimäisessä aiheen käsittelyssä, että jo näidenkin seikkojen perusteella luulisi voitavan pitää kirkon seinä- ja holvimaalauksia Emanuel Granbergin tekeminä.[392]

Työni ollessa jo viimeistelyvaiheessa sain tietooni asiakirjan, joka kiistattomasti varmistaa Emanuel Granbergin Paltamon maalausten tekijäksi. Pyrkiessään Kristiinankaupungin 23.7.1784 kuolleen maalarin Johan Biratin[393] seuraajaksi maalarinoppilas Emanuel Granberg hakemuskirjelmäänsä liitti kaksi raamatunhistoriallista kuvaa, ulkonäöltään ikäänkuin musteella tai tussilla tehdyt, sekä lupauksen myöhemmin toimittaa Paltamon pitäjästä, jonka kirkon hän oli maalannut ja koristellut, tätä koskevan todistuksen. Asiaa käsiteltiin maistraatin kokouksessa 15.11.1784, mutta sitä lykättiin siksi kunnes Granberg esittäisi lisänäytteitä taidostaan ja asiaankuuluvat todistukset.[394] Mikäli nyt tiedetään Granberg ei asettunut maalariksi Kristiinankaupunkiin.

Paltamon kirkon nyt Granbergin tekemiksi todetut maalaukset Nervander on esitellyt Toppeliukselle kuuluvina.[395] Tekijäkysymyksen ratkettua on tietysti paikallaan, että aiheet luetellaan uudelleen Granbergin yhteydessä.

Holvin tasaisessa laessa on itäsakaran kohdalla kahden hevosen vetämät nelipyöräiset vaunut (perimätiedon mukaan Eliaan taivaaseenlähtö), tästä itään tyhjä tekstinauha, länsisakaran kohdalla lentävä, poikasiaan selässä kantava kotka ja tähän liittyvä tekstinauha (Joh. 8:12), pohjoissakaran kohdalla Kristuksen kidutusvälineet enkelilasten pitele-

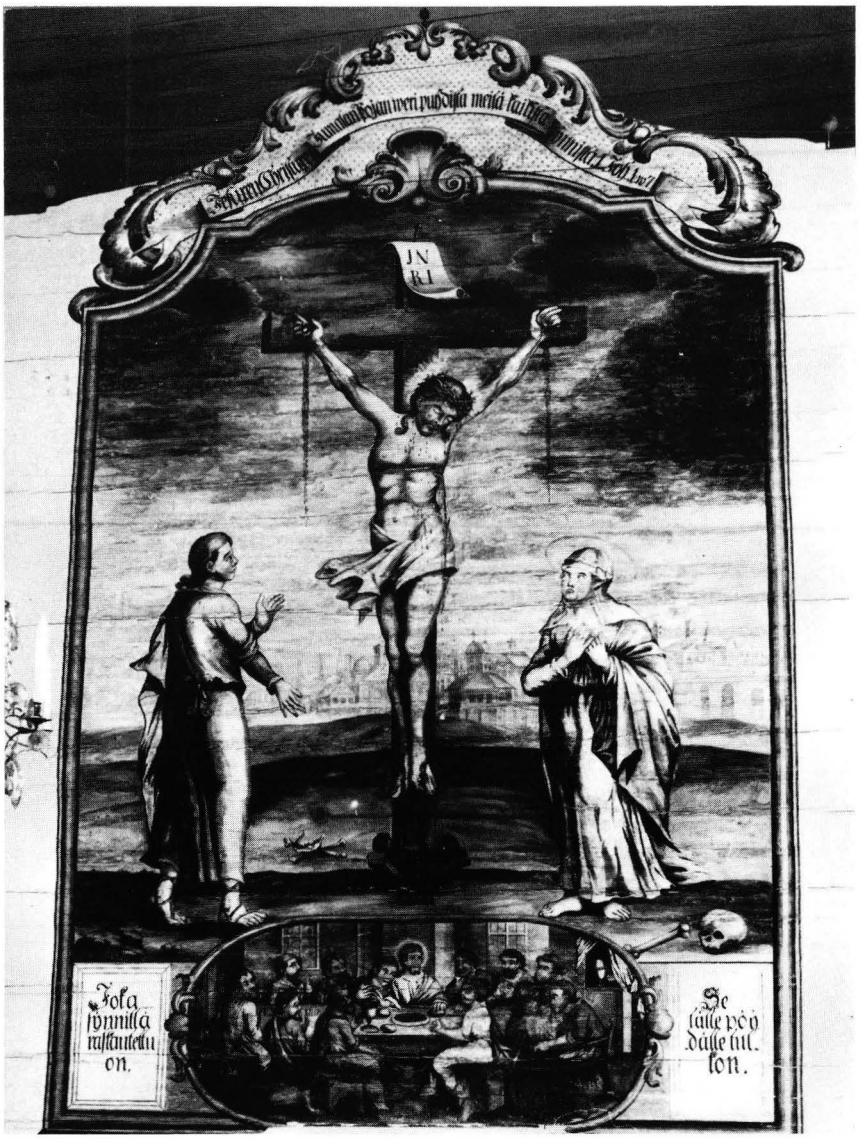

Kuva 32. Emanuel Granberg: Ristiinnaulittu ja Ehtoollinen. Alttaritaulu, ilmeisesti v:lta 1787. Liimavärillä seinäpinnalle. Vihannin kirkko. Valok. Heikki Nieminen, Oulu.

Kuva 33. Emanuel Granberg: Vihannin alttaritaulun Ehtoollinen. Valok. Heikki Nieminen, Oulu.

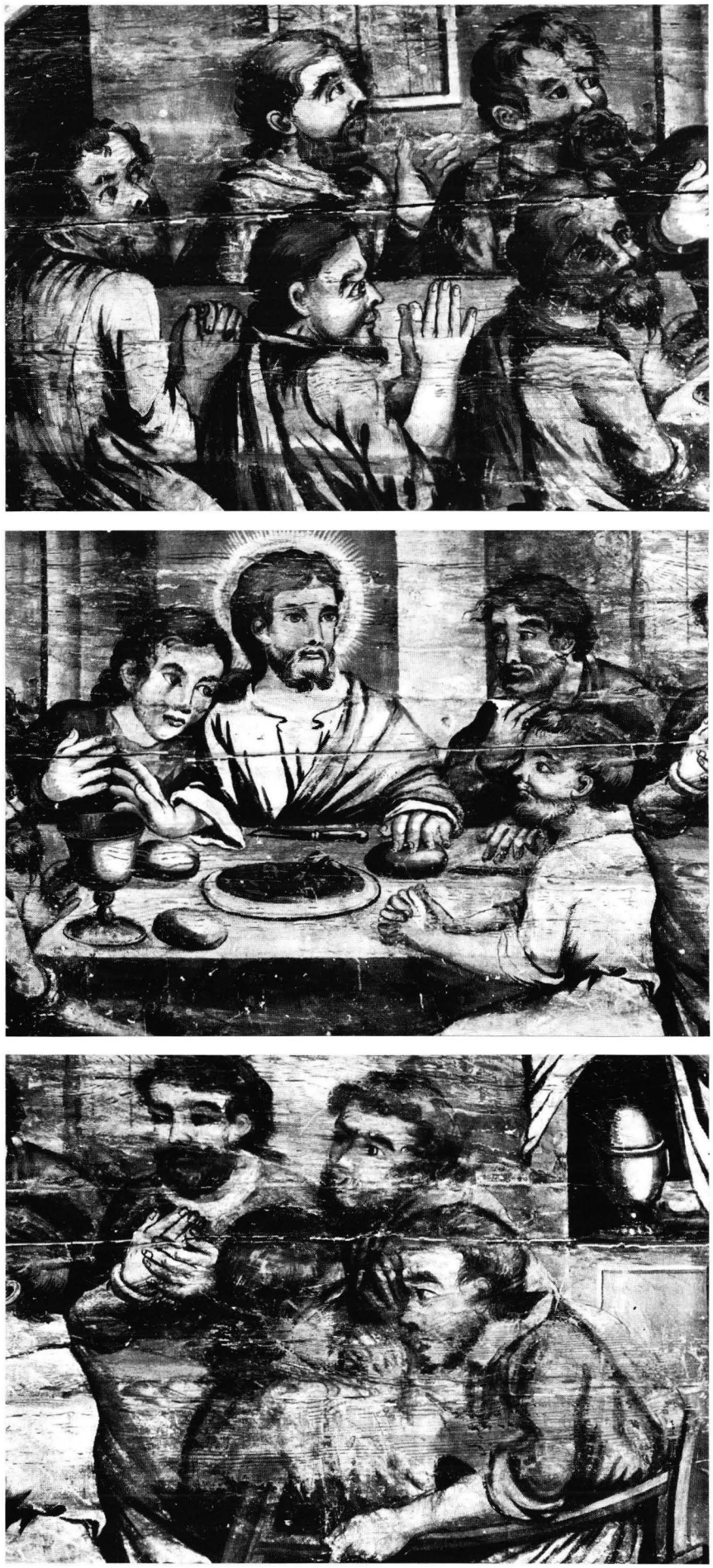

Kuva 34. Emanuel Granberg: Vihannin alttaritaulun Ehtoollinen. Yksityiskohtia. Valok. Heikki Nieminen, Oulu.

minä pilvenhattarataustaa vasten, eteläsakaran kohdalla seitsenhaarainen kynttilänjalka enkelilasten pitelemänä, niinikään pilvenhattarataustaa vasten sekä ristineliön kohdalla iso opaion-sommitelma taivastaustoin ja enkelilapsin, jotka pitelevät kahta tekstinauhaa (Psalmi 94:9). Ristineliön kulmien pendentiiveissä on evankelistat verrattain laajoina interiöörikuvina, koillisessa Matteus, kaakossa Markus, lounaassa Luukas ja luoteessa Johannes.

Suurin osa kuvasommitelmista on holvitaipeissa, soikeiden rokokookehysten ympäröiminä. Sarja alkaa kuorin kaakkoissivulta ja jatkuu myötäpäivään ympäri kirkon. Kuoriholvin kaakkoistaipeessa on Eevan luominen ja etelätaipeessa Syntiinlankeemus ja Karkoitus paratiisista. Eteläsakaran kohdalla ovat Kain surmaa Aabelin, Vedenpaisumus, Nooa lähtee arkista, Aabraham uhraa Iisakin, Jaakob painii enkelin kanssa sekä Mooses ja palava pensas. Länsisakaran etelätaipeessa ovat Enkeli ilmestyy Neitsyt Marialle ja Jeesuksen syntymä, pohjoistaipeessa Jeesus pesee opetuslasten jalat ja Jeesus Getsemanessa. Pohjoissakaran kohdalla ovat Pietari kieltää Jeesuksen, Jeesus Kaifaan edessä, Jeesus Pilatuksen edessä, Jeesusta ruoskitaan, Pilatus pesee kätensä ja Ristinkanto. Kuoriholvin pohjoistaipeessa ovat Kristus ristillä ja Kristuksen hautaanlaskeminen, koillistaipeessa Kristuksen taivaaseenastuminen ja itätaipeessa Maailman synnit.

Ainoana pystyyn hirsipintaan maalattuna sommitelmana on länsisakaran päätyseinän Viimeiner tuomio, joka samalla on kuvakentistä suurin.

Saarnatuolin maalauskoristelusta (kuva 39) ainakin pöntön neljä medaljonkikuvaa (kuva 40) näyttäisivät säilyneen jotakuinkin alkuperäisessä asussaan ilman päällemaalausta. Kokofiguureina esitetyistä henkilöistä ensimmäinen vasemmalta on miekasta päättäen Paavali, kolmas avaimesta päättäen Pietari ja neljäs isoa ristiä pitelevä Filippus.[396]

Medaljonkikuvien käsiala on kuitenkin siinä määrin Granbergin varmoista teoksista poikkeava, ettei näitä kuvia nähdäkseni voida lukea Granbergin tuotantoon.

Pohjoissakaran holvinlaen Kristuksen kidutusvälineet -sommitelmasta Nervander on esittänyt, että se perustuisi Taravalin samanaiheiseen maalaukseen Tukholman linnankirkon katossa.[397] Käsittääkseni voidaan Paltamon maalauksille sitä paitsi löytää esikuvia lähinnä Biblia Fennican (1642) ja Bönbokin (1590) puupiirroksista, Matthaeus Merianin kuvittamista teoksista (1625—27 ja 1630) ja Rubensin taiteen piiriin kuuluvasta grafiikasta.[398]

Granbergin viimeisistä vaiheista Aspelin v. 1884 julkaisi hänelle kerrotun tiedon, että maalari olisi kuollut maalatessaan Sotkamon kirkkoa.[399] V. 1898 Aspelin ilmoitti tämän tiedon perustuvan sekaannukseen; perimätiedon mukaan Mikael Toppelius

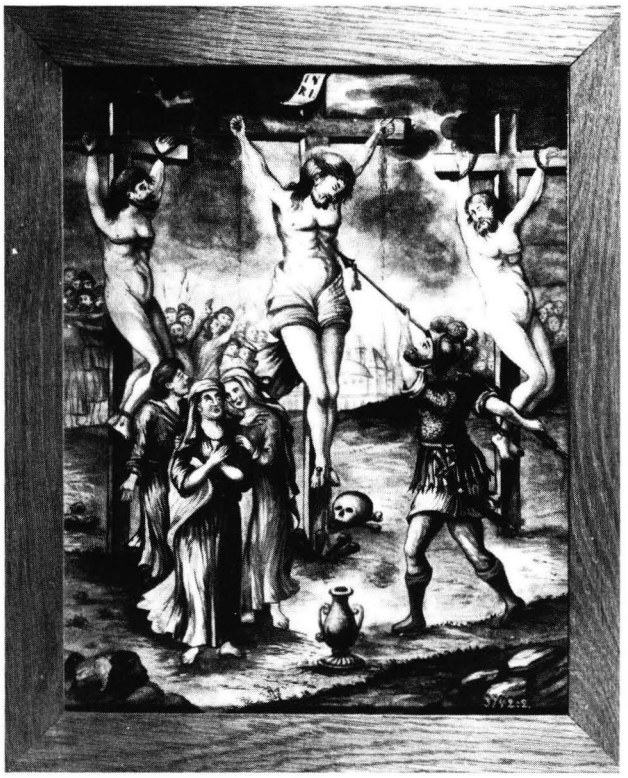

Kuva 35. Emanuel Granberg: Ristiinnaulittu. Akvarelli. Raahen kirkosta. KM. Valok. T. Ahvenisto 1971. MV.

Kuva 36. Emanuel Granberg: Ehtoollinen. Akvarelli. Raahen kirkosta. KM. Valok. T. Ahvenisto 1971. MV.

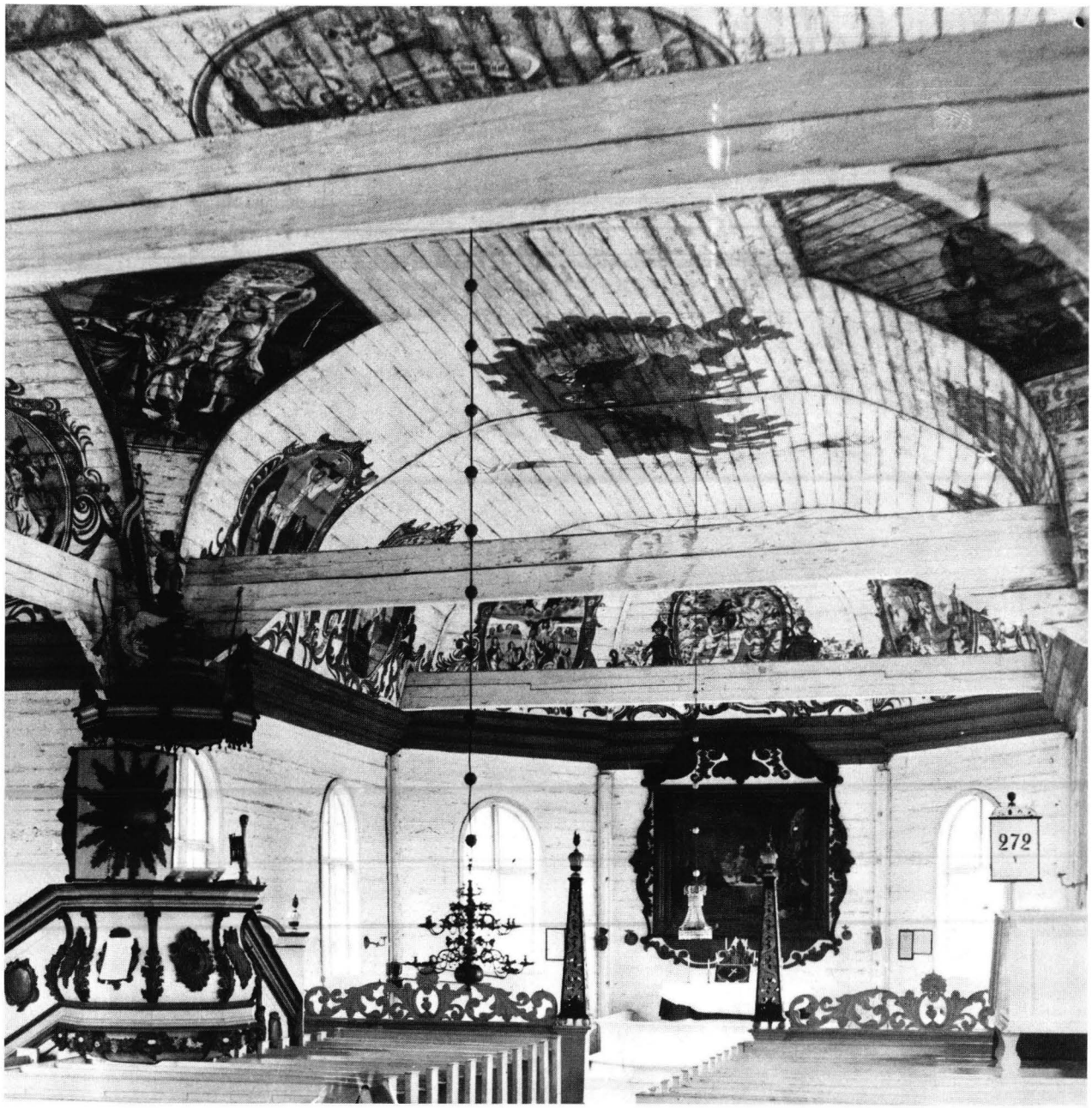

Kuva 37. Emanuel Granberg: Paltamon kirkon holvimaalaukset. Liimavärillä holvilaudoille. Ilmeisesti v:ilta 1778—81. Pekka Qveflanderin osittain varsin kovakouraisesti korjaamat 1851. Valok. SMY:n VII taidehist. retkikunta 1899. MV.

oli Sotkamossa lopettanut ''vaelluslistansa''. Granbergista Genealogia Sursilliana puolestaan ilmoittaa vain, että hän kuoli naimattomana. Oulun v. 1794 laaditusta manttaaliluettelosta hänen nimensä puuttuu; edellinen säilynyt luettelo on 20 vuotta vanhempi.[400] V. 1907 julkaisemaansa kirkkomaalariluetteloon Aspelin on merkinnyt Granbergin kohdalle aikarajat 1754—87 siten, ettei 1787 ilmeisestikään tarkoita kuolinvuotta vaan viimeistä tiedossa olevaa toimintavuotta (Vihanti ja Västanfjärd 1787).[401] Nervander oli jo v. 1901 huomauttanut, että kuolinvuosi oli tuntematon.[402] Kuitenkin jo Meinander näyttää käsittäneen vuosiluvun 1787 kuolinvuodeksi, ja samoin on menetellyt Okkonen sekä Kojonen Sursillien suvussa.[403] Itse asiassa Granbergin kuolinpaikasta ja kuolinvuodesta ei toistaiseksi ole löytynyt luotettavaa asiakirjatietoa.

Sotkamon nykyistä edellisen kirkon nyttemmin Kansallismuseossa olevasta saarnatuolista (kuvat 41 ja 42) Nervander kategorisesti ilmoittaa, että se on Toppeliuksen maalaama ''i en lycklig stund under hans ungdomsfriskaste artistiska utvecklingstid''. Käsitystään hän perustelee tyylillisillä ja käsialaseikoilla, mutta näyttää samalla tajuavan, että työ on Toppeliuksen muusta tuotannosta jossain määrin poikkeava. Maalaustyön tarkasta ajankohdasta hä-

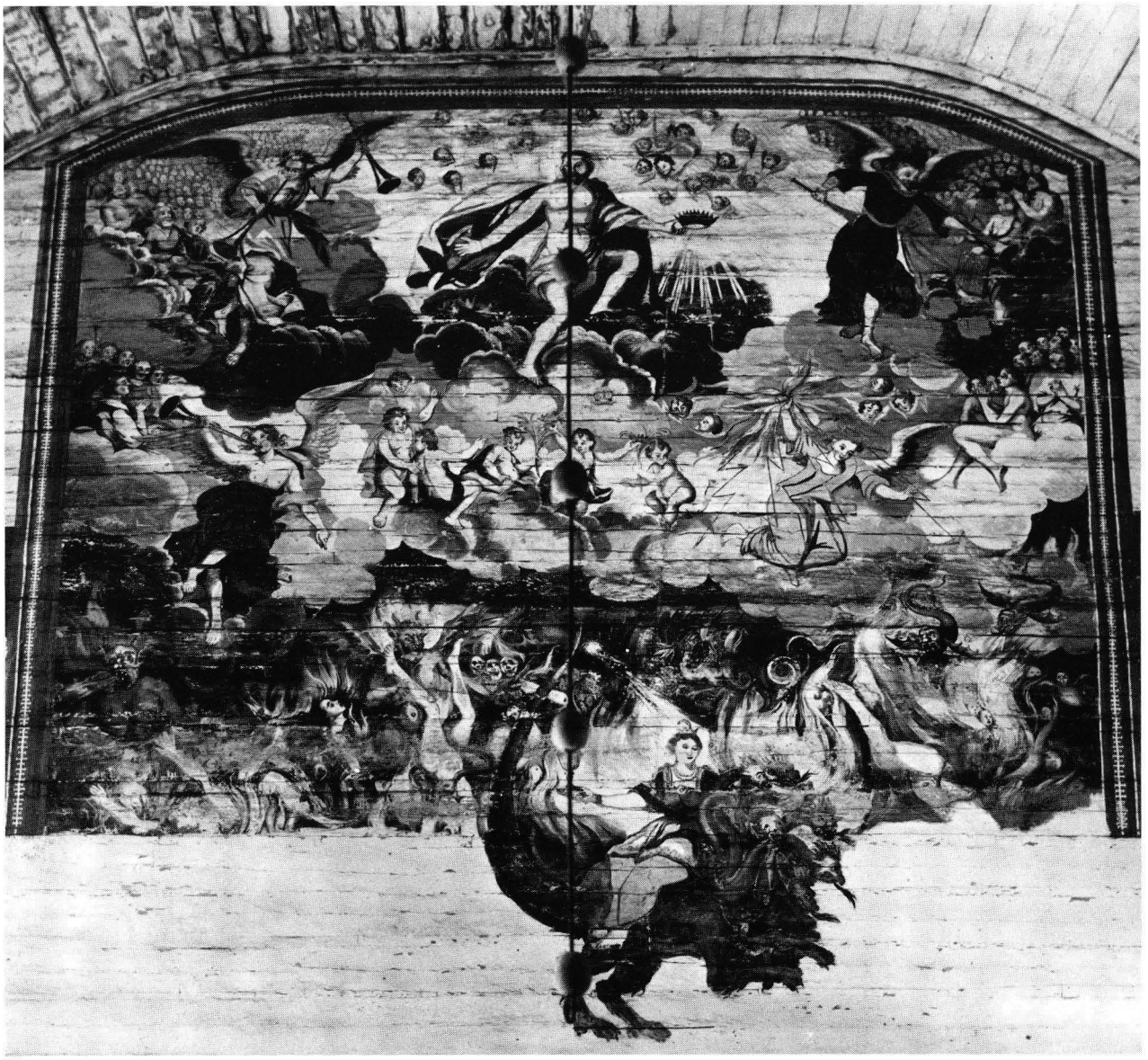

Kuva 38. Emanuel Granberg: Viimeinen tuomio. Paltamon kirkon länsisakaran päätyseinässä. Liimavärillä hirsiseinälle. Ilmeisesti v:ilta 1778—81. Valok. SMY:n VII taidehist. retkikunta 1899. MV.

nellä ei ole tietoa. Pöntön peilipintoihin on kuvattu Kristus ja evankelistat (kuva 41), viimeksi mainitut istuvina ja verrattain komplisoiduissa asennoissa sekä mietteliäin tai inspiroiduin ilmein. Peilipintojen välissä on kolonnettien lisäksi kukka-aiheista koristelua, joka toistuu porraskaiteen kehysosassa. Tämän kaiteen neljässä peilipinnassa (kuva 42) on ilmavien ornamenttikiemuroiden sisäpuolella kussakin pienikokoinen allegorinen henkilösommitelma, ''Usko'', ''Toivo'', ''Rakkaus'' ja ''Kärsivälisys''. Porraskaiteen yläosassa on lisäksi sanat ''Bona, Bene, Breviter'', saarnaajalle osoitettuina. Vallitsevaksi tyylipiirteeksi Nervander toteaa rokokoon.[404] Hänen varsin myönteinen karakterisointinsa on jättänyt jälkensä myöhempiinkin Toppeliusta koskeviin esityksiin.[405]

Sotkamon ristikirkko oli, kuten jo todettiin, Kajaanin linnan puusepän Grels Norlingin rakentama v. 1737. Uuden saarnatuolin oli puuseppä Grels Sommarfelt (= Norling?) tehnyt jo v. 1729—30 edelliseen kirkkoon, josta se ilmeisesti siirrettiin tämän seuraajaan. Loppuvuodesta 1746 maksettu punamultaerä sekä Tukholmasta hankittu pellavaöljy ja väriaineet eivät riittävän selvästi viittaa saarnatuoliin. V. 1750 oli kirkossa isompi maalaustyö, jota varten tehtiin telineet. Maalarina oli Claes Mattlin[406], nähtävästi sama oululainen maalari, joka v. 1754 oleskeli Tukholmassa ja josta v. 1760 todetaan, että hän oli siellä konduktöörinä. Hän oli Oulun porvarin Johan Matilaisen poika.[407] Vielä v. 1841 Sotkamon kirkosta sanotaan, että se oli sekä ulkoa että sisältä maalaamaton, lukuunottamatta

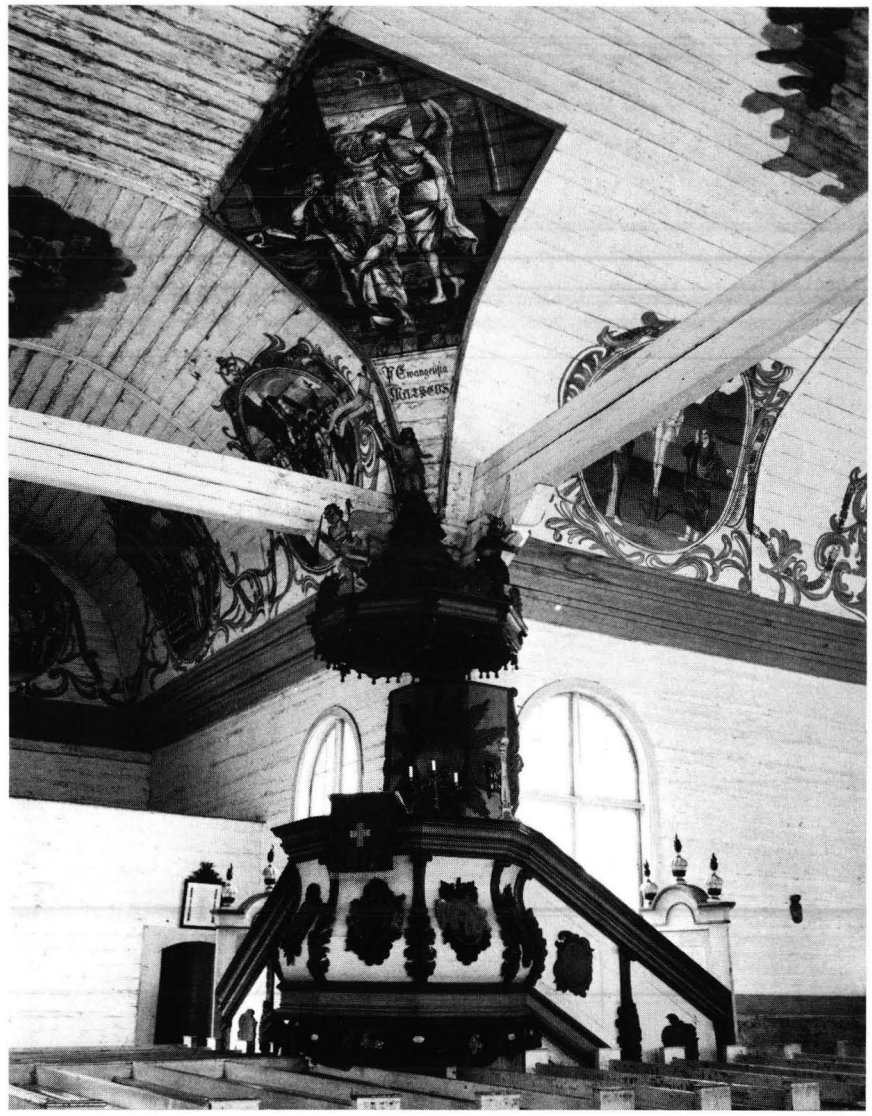

Kuva 39. Paltamon kirkon saarnatuolin on ilmeisesti valmistanut oululainen puuseppä Zacharias Bonge v. 1759 (Fränti 1967, s. 23). Pöntön medaljonkikuvia ei nähtävästi voida lukea Granbergin eikä myöskään Toppeliuksen tuotantoon. Valok. Heikki Nieminen, Oulu.

saarnatuolia ja numerotaulua.[408] Koska Mattlinista kuvamaalarina ei toistaiseksi ole mitään tietoja jää jäljelle mahdollisuus, että saarnatuoli olisi saanut maalauskoristelunsa joskus 1700-luvun jälkipuoliskolla ilman, että maalarin palkkiota olisi maksettu kirkon varoista. Maalarin henkilöllisyyttä etsittäessä ratkaisevaksi tekijäksi jää siis tyylin ohella käsiala.

Käsitykseni on, että Sotkamon saarnatuolin maalaukset tekotapansa ja myös käsialan puolesta ovat huomattavasti lähempänä Emanuel Granbergiä kuin Mikael Toppeliusta. Itse asiassa jo Nervander totesi Sotkamon Johanneksen muistuttavan Paltamon holvipendentiivien Johannesta. Evankelistain esikuvina maalari on ilmeisesti käyttänyt Matthaeus Merianin kuvajulkaisuja.[409] Tilanne olisi kai määriteltävä siten, että Sotkamon saarnatuolikuvat eivät ole Toppeliuksen mutta tuskin myöskään Granbergin.

Granbergin ja Toppeliuksen välisten suhteiden selvittely herättää pakostakin kysymyksen olisiko Granberg mahdollisesti ollut Toppeliuksen oppilaana. Tyylillisesti tämä ei tuntuisi olevan mahdotonta. Kuitenkin Granbergin ilmaisu ja siveltimen jälki keskimäärin on ratkaisevasti toinen kuin Toppeliuksen. Toistaiseksi opettaja-oppilassuhdetta valaisevia asiakirjatietoja ei ole tavattu.

Kuva 40. Paltamon saarnatuolin neljä medaljonkikuvaa. Öljyvärillä puupohjalle. Valok. Heikki Nieminen, Oulu.

Kuva 41. Sotkamon kirkon saarnatuolin maalauskoristelua. Öljyvärillä puupohjalle. Yleiskuva sekä evankelistat Luukas ja Markus lähikuvina. KM. Maalaustyö ei ole Toppeliuksen mutta tuskin myöskään Granbergin. Valok. Matti Ruotsalainen 1975. MV.

Kuva 42. Sotkamon kirkon saarnatuolin maalauskoristelua. Öljyvärillä puupohjalle. Porraskaide. KM. Valok. SMY:n VII taidehist. retkikunta 1899. MV.

Thomas Kiempe

Vähää ennen Erik Westzynthius nuoremman ja Emanuel Granbergin väistymistä ilmestyi Pohjanmaalle uusi kirkkomaalari Thomas Kiempe. Hänen elämänvaiheistaan ja tuotannostaan on nyttemmin Annabrita Ehnroothin perusteellinen selvitys, joten voimme tässä tyytyä muutamien pääkohtien referoimiseen. Kiempe oli todennäköisesti syntynyt Ruotsin Ylitornion Matarengissa v. 1752 ja nähtävästi identtinen Thomas Thomasson Lönbomin kanssa, joka v. 1767 otettiin Länsipohjan rykmenttiin volontäärinä "piiparin" toimeen ja 1771 ylennettiin toiseksi rumpaliksi oikeudella käyttää nimeä Kiempe. Ero rumpalille myönnettiin v. 1776.[410] Nordmalingissa maalari Kiempe v. 1783 vihittiin avioliittoon Piteån porvarin Olof Horteliuksen tyttären Helenan kanssa. V. 1785 pariskunta muutti Uuteenkaarlepyyhyn ja sitten lyhyin väliajoin Etelä-Pohjanmaalla paikkakunnalta toiselle, kunnes Thomas Kiempe, hänen vaimonsa ja v. 1788 syntynyt poikansa Gust. Eric esiintyivät viimeisen kerran yhdessä v. 1807 asuen Lapuan Ylihärmässä. Kiempe itse näyttäisi olleen elossa vielä alkuvuodesta 1808, mutta Vaasan triviaalikoulua käynyt poika on nostomiehenä joutunut sotaan 1808—09 ja kuollut sotavankeudessa.[411]

Luultavimmin Kiempe olisi ollut jonkun norrlantilaisen maalarimestarin oppipoikana; muutamat piirteet viittaavat Härnösandissa asuneeseen

Abraham Segerströmiin. Toisena mahdollisuutena olisi jonkun maalarinammattiin perehtyneen sotilashenkilön luona saatu oppi. Mestarin arvoa Kiempe ei tiettävästi ole saavuttanut, vaan hän jäi loppuiäkseen kierteleväksi kisälliksi.[412]

Kiempen varhaisimmat kirkkomaalaukset ovat öljyväritauluja Ångermanlandin Grundsundassa v:lta 1781 ja lehterinkaidemaalauksia Länsipohjan Nordmalingissa v:ilta 1782—83. Lisäksi on n. v:lta 1783 puulle maalattu omakuva ja seuraavalta vuodelta Nordmalingan komministerin Eskil Abr. Lindforssin ja hänen vaimonsa muotokuvat.[413] Pohjanmaalle siirtyessään Kiempe ei siis ollut maalarinkokemusta vailla. Hänen täällä avautunut kirkkomaalarin uransa näyttäisi ainakin osittain perustuneen siihen, että hän itse tarjoutui maalariksi.[414] Enimmäkseen on ollut kysymys yksittäisistä öljyvärі- tai temperatauluista (Uusikaarlepyy 1785-, Merijärvi n. 1787—88, Lapua 1791, Soini 1794, Ylihärmä 1799-, Rautio 1804, Halsua 1800?), harvemmin laajemmista alttariseinäsommitelmista (Vöyri 1786—88, Luoto 1787-, Alavieska n. 1795, Nivala 1803) ja vain muutamassa tapauksessa koko kuorin tai koko kirkon sisäkoristelusta (Ylivieska n. 1787, Virrat 1796, Kälviä 1802). Alttariseinämaalausten tavallisin aihe on Kristus ristillä (kuva 43). Seuraavana tulee Ehtoollinen ja tämän jälkeen Kristuksen ylösnousemus.[415]

Graafisten esikuvien käytöstä voidaan tehdä mm. sellainen havainto, että Kiempe mieluimmin on koonnut kuvansa useasta mallista ja välttänyt yhteen ainoaan kuvaan turvautumista. Hänen käytössään näyttäisi olleen verrattain paljon mallikuvia, iältään enimmäkseen n. 200—300 -vuotiaita. Kuvasommittelun ideoita hän olisi saanut paitsi Matthaeus Merianilta ja Kustaa Aadolfin raamatusta myös v:n 1776 suomalaisesta raamatusta, Nürnbergin raamatusta v:lta 1483 tai Kustaa Vaasan raamatusta sekä Johann Kraussenin raamatunkuvista. Edelleen tulisivat kysymykseen mm. Cornelis Cort, van Dyck tai Murillo sekä Zurbarán.[416]

Kuitenkin Kiempen piirustus on silmiinpistävän epävarma. Väriasteikon suhteen hän joutui tyytymään samoihin yksinkertaisiin ratkaisuihin kuin Norrlannin maalaispitäjien maalarit. Kehitystä tai muuttumista hänen taiteestaan on vaikeata löytää. Vaikka hänen ilmaisunsa onkin kova ja jäykkä hänen teoksissaan toistuvat yksityiskohdat silti oikeuttavat puhumaan maneerista tai persoonallisesta tyylistä. Hänen maalauksensa ovatkin juuri näistä syistä helposti tunnistettavissa.[417]

Myös Suomen puolella Kiempe on maalannut muutamia muotokuvia. Tapettimaalausta ja interiöörimaalausta edustavat Kansallismuseoon siirretyt Ruoveden Pekkalan tapetit 1790-luvulta. Niissä yhtyvät Hans Schäufeleinin kirjankuvitukset 1500-luvun alusta ja verrattain vahva rokokoon perinne.[418]

Oulun ja Mikael Toppeliuksen näkökulmasta on mielenkiintoista todeta, että Kiempe työskenteli pääasiassa Vaasan läänin puolella ja siellä enimmäkseen verrattain syrjäisissä seurakunnissa. Oulun läänin puolelle hän tuli Kalajoen emäseurakunnan alaisissa Ylivieskan, Alavieskan, Nivalan ja Rautio kirkoissa sekä Pyhäjoen emäseurakunnan alaisessa Merijärven kirkossa. Viimeksi mainitussa tapauksessa voisi olla kysymys tehtävästä, jota ehkä oli odotettu täällä 15.4.1787 kuolleelta Erik Westzynthius nuoremmalta.

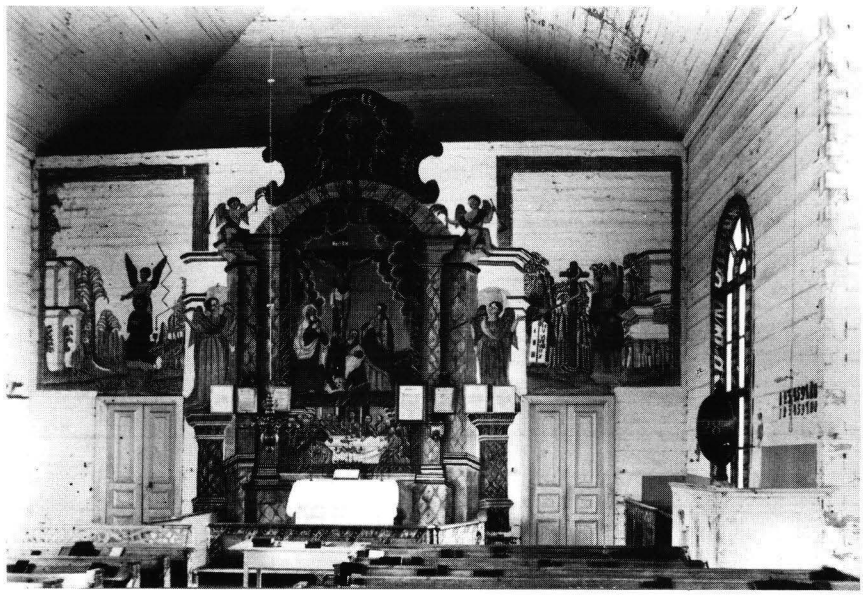

Kuva 43. Thomas Kiempe: Alavieskan v. 1795 valmistuneen kirkon alttariseinäsommitelma. Tuhoutunut kirkon palossa v. 1916. Maalarin henkilöllisyys Annabrita Ehrnroothin selvittämä. Valok. K. K. Meinander 1905. MV.

III Mikael Toppeliuksen esivanhemmat

Toppeliuksen suku juontuu pohjoispohjalaisista talonpojista, tarkemmin sanottuna Limingan Rantakylän Toppilan talosta. Asiakirjoissa mainitaan ensimmäisen kerran 1618 talon isäntänä Lauri Yrjänänpoika. Hänen pojistaan Tapani peri talon, kun sen sijaan Jaakko Laurinpoika lähti maailmalle ja asettui Ouluun, jossa sitten tapaamme hänet toimissaan hyvin menestyvänä miehenä. Hän hankki silloisen Limingan tullin luota tontin ja rakensi tänne vaatimattoman asunnon. Kun kaupunkia myöhemmin laajennettiin etelään, tontti kuului sittemmin ns. neljänteen kortteliin eli kaupunginosaan ja oli suvun hallussa lähes kahdensadan vuoden ajan.[419] Kauppayhteyksiensä vuoksi hän oli opetellut ruotsin kieltä, jota hän käytti hyvin tilikirjaa pitäessään. Kaupungin palossa 1822 kirja tuhoutui. Siitä pelastui ainoastaan se lehti, johon Jaakko Laurinpoika oli merkinnyt muistiin perhetapahtumia. Säännöllisellä käsialalla tehdyistä merkinnöistä luemme, että Jaakko Laurinpojan vaimo Margareta Niilontytär synnytti vuoden 1650 syyskuussa esikoisen, pojan, joka ristittiin Michaeliksi. Perheen seitsemäs lapsi syntyi 12.8.1662.[420]

Vaikka Jaakko Laurinpoika oli luonteeltaan rauhallinen — sitä osoittaa hänen käsialansa muistikirjassa — ja toimissaan rehellinen, antavat psykologisesti kiinnostavan kuvan hänen henkisestä laadustaan maininnat ainakin kolmesta riitajutusta, jotka julkistettiin raastuvanoikeuden päätöksellä Jaakko Laurinpojan eduksi. Todennäköisesti tämän rauhallisen miehen sisimmässä oli helposti syttyvää temperamenttia ja kiivautta. Jaakko Laurinpoika kuoli 1667.[421]

Jaakko Laurinpojan puoliso Margareta Niilontytär esiintyy asiakirjoissa pelkäämättömänä ihmisyyden puolustajana puhdasoppisen kirkon valtakaudella, jolloin papitkin, tässä tapauksessa pastori Jacob Frosterus, antoivat raskauttavia todistuksia noituudesta syytetyistä. Vuonna 1678 porvarinvaimo Klaara Juhontytärtä vastaan nostetussa noituudentutkimusjutussa Margareta oli syytetyn ainoa puolustaja, ja hän olisi tuomioistuimen edessä valalla vannonut Klaara Juhontyttären syyttömyyden, ellei hänen poikansa Mikko Jaakonpoika olisi käynyt pormestarilta pyytämässä, ettei hänen äitiään laskettaisi valalle. Margareta haudattiin Oulussa 23.5.1682.[422]

Jaakko Laurinpojan poika Mikael Jaakonpoika, joka asiakirjoissa mainitaan Toppila- tai Toppelanimisenä, asui syntymäkodissaan ja viljeli ”kaupunkilaisena” perimiään ja hankkimiaan peltopalstoja. Nälkävuodet 1695—1696 veivät puhtaan leivän pöydästä, mutta ne eivät suuresti hätyyttäneet Mikael Jaakonpoikaa, hän kun oli jo ennen näitä kohtalokkaita vuosia päässyt kaupungin tullilaitoksen palvelukseen tullimieheksi, josta virasta hän sitten kohosi kirjuriksi. Virkavalan hän oli vannonut 21-vuotiaana. Hänen ensimmäinen vaimonsa kuoli lapsivuoteeseen. Toisen avioliiton hän solmi Niilo Yrjänänpoika Ansulan tyttären Margareta Niilontyttären kanssa. Tästä avioliitosta syntyi viisi lasta. Mikael Jaakonpoika haudattiin 3.1.1697. Kuolinpesää selviteltäessä 27.8.1698 todettiin, että Mikael Jaakonpoika oli eläessään hankkinut huomattavan omaisuuden. Perintötalo arvioitiin 250 taalarin arvoiseksi. Tämän lisäksi perunkirjoihin merkittiin kaksi jalka-aittaa Haahtiperässä ja vanha aitta Kemin satamassa sekä varmoja saatavia kaikkiaan 653 taalaria 17 äyriä. Kaikki tämä vain todistaa Mikael Jaakonpojan harjoittaneen laajaa liiketoimintaa. Pesän puhdas omaisuus arvioitiin kokonaisuudessaan kaikkine peltoaloineen, maanviljelysrakennuksineen, lehmineen, hevosineen ja lampaineen 1362 taalariksi 31 äyriksi. Suvun taloudellinen perusta oli näin laskettu.[423]

Mikael Jaakonpojan ensimmäisestä avioliitosta syntyi 1676 poika, joka sai kasteessa isän mukaan nimen Mikael. Hänkin toimi tullimiehenä. Ajan muodin mukaisesti hän latinalaisti talonpoikaisen Toppila-nimen ja esiintyi sitten Toppelius-nimisenä, ensimmäisen kerran asiakirjojen mukaan 1698. Tätä nimeä suku käytti pitkät ajat sukunimenään. Toimekkaana miehenä Mikael Mikaelinpoika Toppeliustakin pidettiin. Hänen mainitaan isiensä tapaan huomattavasti kartuttaneen omaisuuttaan, mikä kuitenkin suurelta osalta tuhoutui kaupunkia pahoin hävittäneessä tulipalossa 1705.[424]

Mikael Mikaelinpoika Toppelius oli luonteeltaan kiivas, tulisesti suuttuva, ja hän joutui helposti ympäristönsä kanssa sanaharkkaan, jopa käsikähmäänkin. Sodan ajoilta vuodelta 1714 tiedetään, miten Pohjanmaan rykmentin varusmestari Jaakko Kilponen vaati kahden sotamiehen kanssa oikeuden nimessä tullimies Mikael Toppeliukselle rangaistusta siitä, että tämä oli tulliportilla hyökännyt vartiossa olleiden sotamiesten kimppuun ja solvannut heitä seuraavasti: ”Miksi te skälmit teettä postin päällä gewalltin Talonpoialle, jos minä otan halfwon ja lyön päänne ristin, ja hampahat kurckunperhän, mengät helfwetin pohjan, pitäkät wachtia

sielä, ei täsä tarwita." Tästä seurasi tuima tappelun nujakka, tyrkkimisiä ja takaa-ajoa. Riitapuolet kuitenkin sopivat keskenään. Sodanaikaisena on pidettävä erästä toistakin muistiin merkittyä Mikael Mikaelinpoika Toppeliuksen vihanpurkausta. Häntä syytettiin erään sotamiehen pahoinpitelystä, mutta tämäkään tapaus ei aiheuttanut sen enempiä toimenpiteitä.[425]

Suvun kannalta tärkeänä pidetään Mikael Mikaelinpojan avioliittoa Maria Zebulonin kanssa, jonka isä Kristoffer Zebulonsson oli Lyypekistä Ouluun siirtynyt juutalainen. Vannottuaan porvarinvalan 9.1.1672 tämä ryhtyi harjoittamaan Oulussa kauppiaan ammattia. Hänen vaimonsa Valpuri Martintyttären arvellaan olleen jostakin Oulun suomenkielisestä kodista. Hänen suomenkielisyyttään voisi osoittaa kuolinpesästä tavattu suomenkielinen Raamattu. Zebulonin perheen lapsista mainitaan seuraavat: Johan, Beata, Sofia, Maria ja Valborg.[426]

Johan Zebulon oli isänsä lailla Oulussa kauppiaana. Hänen poikansa Kristoffer Zebulon pääsi ylioppilaaksi Turussa 1730, ja hänen mainitaan olleen tilapäisrunojen sepittelijä. Hänen sisarensa Valborg meni naimisiin kirkkomaalari Lauri Galleniuksen kanssa 1737.[427]

Vaikka Zebulonit eivät yhteiskunnallisesti ja opillisesti olleetkaan tavallista merkittävämpiä, on Mikael Mikaelinpoika Toppeliuksen ja Maria Zebulonin avioliiton kautta tapahtunutta veren sekoittumista pidetty biologisesti tärkeänä Toppeliuksen suvun myöhemmälle kehitykselle. Maria-rouvasta tiedetään vain, että hän oli älykäs, taloudellisista asioista huolehtiva, hyvä perheenäiti, joka pystyi kauniilla lauluäänellään keventämään arkipäivän raskautta. Isovihan vaikeina aikoina hänen neuvokkuutensa oli tarpeen. Kun hänen miehensä pakeni Ruotsiin, hän joutui yksin hakemaan lapsilleen piilopaikkaa Muhoksen erämaista. Täällä hänen seitsenvuotias poikansa Kristoffer joutui venäläisten vangiksi. Poika vietiin Pietariin, josta hän vuosien kuluttua — tarpeeksi tsaarille laulettuaan — monien seikkailujen jälkeen pääsi pakenemaan metsien läpi jalan kulkien ja vihdoin meren yli laivalla Tukholmaan. Täällä hän tapasi Muhoksen piilopirtistä paenneen äitinsä, kuten perimätieto kertoo.[428]

Kun isoviha oli päättynyt, paljon kokenut Maria-rouva palasi nuorimpien lastensa kanssa takaisin Ouluun, kun taas vanhimmat lapset Margareta ja Johannes jäivät Tukholmaan. Margareta meni naimisiin "kuninkaallisen lautturin" Söderbergin kanssa ja Johannes posliininvalajan oppiin. Heidän isästään Mikael Mikaelinpoika Toppeliuksesta tiedetään, että hän pakomatkallaan Ruotsissa oli Kalixissa Råneån ruukilla kuollut nälkään ja rasituksiin. Pakolaisten kotiutuessa Ouluun vain ränsistynyt talo oli jäljellä. Irtain omaisuus oli ryöstetty. Uutterasti ponnistellen päästiin kuitenkin eteenpäin, ja ajan mittaan lapset varttuivat täysi-ikäisiksi. Kristoffer peri kotitalon ja pääsi tullikirjurin toimeen. Hän solmi avioliiton Margareta Lithovian kanssa.[429]

Lithoviuksen pappissuvun vaiheita voidaan seurata Limingan kirkkoherra Henrik Laurinpoika Lithoviuksesta (k. 1615) ja hänen puolisostaan, ruotsalaisen voudin Östen Sursillin tyttärestä Katarinasta lähtien. Henrik Lithoviuksen poika Limingan kappalainen Kristian Lithovius (virassa n. 1615—1620) oli naimisissa Uudenmaan läänin voudin tyttären Anna Ruthin kanssa. Heidän kuudesta lapsestaan Gabriel Lithovius (Limingius) oli kappalaisena Paltamossa 1628 ja Kemissä, jossa hän kuoli 1641. Hänen neljästä lapsestaan Gabriel Limingius eli porvarina Oulussa. Hänen puolisonsa nimi oli Maria. Tämän pariskunnan lapsista Gabriel Lithovius (k. 1704) oli Sievin kappalaisena ja naimisissa Paldaniuksen pappissukuun kuuluvan Maria Magdalenan kanssa. Heidän tyttärestään Margaretasta tuli sitten tullikirjuri Kristoffer Toppeliuksen vaimo ja kirkkomaalari Mikael Toppeliuksen äiti. Porvari Gabriel Limingiuksen toinen poika Zakarias Lithovius (1672—1743) oli Oulun kirkkoherra. Hän edusti pappissäätyä valtiopäivillä ja toimi myöhemmin lääninrovastina. Hänen puolisonsa Maria oli oikeuspormestari Gabriel Himmelin ja Anna Qvillingin tytär. Zakarias Lithoviuksen harrastuksena oli suomen-, ruotsin- ja latinankielisten tilapäisrunojen sepittely. Lääninrovasti Lithoviuksen kodista tuli kuten oletetaan, isänsä menettäneen nuoren Margareta Lithoviuksen kasvatuskoti.[430]

Periytyvät sukuominaisuudet ovat useimmin vaikeasti selvitettävissä. Mikael Toppeliuksen esi-isät ja äidit olivat, kuten edellä olemme nähneet, liminkalaista talonpoikaisväkeä, ja heidän jälkeläisiään toimi sitten Oulussa kauppiaina ja tullikirjureina. He olivat yleensä rauhallista, taloudellisesti hyvin menestyvää väkeä. Vain joskus jonkun veri kuohahti niin, että siitä tuli julkinen oikeudenkäynti ja merkintä asiakirjoihin. Tähän vankkaan pohjalaiseen sukuun toi vierasta verta juutalaisnainen, mikä on biologisesti varteenotettava tapahtuma. Melko myöhään sekaantuivat sukuun Lithoviukset rikastuttaen sukua monissa pappispolvissa viljellyllä henkisellä perinteellä. Myös tiedetään suvun saaneen etäisiä vaikutteita sekä kotimaisesta että ruotsalaisesta voutisuvusta.

Mikael Toppeliuksen verenperintö oli siis pohjoispohjalaiselta kannalta katsoen ehkä tavallista monipuolisempi. Kuten tunnettua tämä ilmiö voidaan todeta usein erityisesti taiteilijoiden kohdalla. Oman suvun menneisyys on todennäköisesti merkinnyt Mikael Toppeliuksen mielikuvitukselle jotakin kiehtovan salaperäistä ja romanttista, ehkäpä

juuri vierasmaalaisten sukuun tuoman veren lisän takia. Juuri kiinnostuksesta esi-isiä kohtaan on todisteena hänen vanhoilla päivillään piirtämä sukupuu, jota sitten myöhemmin on täydennetty.[431]

Mutta biologiset seikat eivät yksin ratkaise Mikael Toppeliuksen probleemia taiteilijana. Varteenotettavana puolena siinä on myös sosiaalinen kenttä ja sen taiteelliseen työhön innoittavat tekijät.

IV Mikael Toppeliuksen elämänvaiheet

Oulu

Kristoffer Toppeliuksen ja Margareta Lithovian häät vietettiin 10.11.1730. Sulhanen oli 27-vuotias ja morsian häntä kahdeksan vuotta vanhempi. Avioliitosta syntyi neljä poikaa ja kaksi tyttöä. Vanhimmasta päästä toisena syntyi Mikael, oman muistiinpanonsa mukaan 10.8.1734.[432] Toppeliusten koti sijaitsi Oulun neljännessä kaupunginosassa Limingankadun eli Torikadun varrella siten, että tontti oli kadun luoteispuolella paikassa, joka nykyisin jää jotakuinkin Torikatu 16:n kohdalle Pakkahuoneenkadun ja Kauppurienkadun väliin (kuvat 44—46). Täällä ''olivat tontit avarampia, usein pienten peltotilkkujen ympäröimiä ja puuryhmien koristamia''. Tähän monien suurporvarien neljännekseen mahtui 1760-luvulla 107 asuintonttia ja neljä mallassauna- ja aittatonttia.[433]

Margareta Lithovia oli jäänyt 11-vuotiaana orvoksi, ja sen jälkeen hän, kuten sanottu, olisi ollut kasvattina setänsä, Oulun rovastin Zakarias Lithoviuksen kodissa. Sieltä saatuihin herätteisiin otaksutaan kuuluneen kristillisen elämänkäsityksen, joka sitten sävytti oman kodin henkeä ja antoi vankan lähtökohdan kasvatuskysymyksiä ratkottaessa. Kasvatuskodista lienee peräisin myös yleissivistys, joten Kristoffer Toppeliuksen puolison voi hyvinkin olettaa pystyneen opettamaan lapsilleen lukutaidon.[434] On myös mahdollista, että Toppeliuksen perheen lapset ovat käyneet Oulun triviaalikoulun valmistavalla eli ns. apologistanluokalla. Tämä valmisti oppilaita varsinaiseen triviaalikouluun, ja opetus tapahtui ruotsiksi. Sivumennen mainittakoon, että Toppeliuksen perheen kotikieli oli suomi.[435]

Koulun ylempiä luokkia Mikael Toppelius ei liene käynyt. Tähän viittaisivat hänen ilmeisen puutteellinen latinankielen taitonsa[436] sekä verrattain varhainen lähtönsä maailmalle.[437] Isän antaman opetuksen otaksutaan olleen enemmän ammattiin johtavaa. Taatakseen paremman toimeentulon perheelleen tullikirjuri näet harjoitti vapaa-aikoina ammattimaalausta. Hänen tiedetään tehneen 1730-luvulla maalaustöitä mm. Oulun kirkossa. Työstään hän sai varsin myönteisen arvostelun.[438]

Isän työskentely siveltimineen ja väreineen maalarinpuuhissa oli tuskin kiinnostamatta nuorta Mikaelia. Mahdollisesti hän jo varhain on auttanut isäänsä ja siten jouduttanut hänen tilaustöitään. Näin nuori poika luultavasti sai jo varhain tottumusta siveltimen käyttöön. Mikael Toppeliuksen maalarinammattiin johtavan ensi koulutuksen voidaankin katsoa tapahtuneen kotona isän valvonnan ja ohjauksen alaisuudessa.

Mikä osuus Lauri Galleniuksella, Toppeliusten perhepiiriin kuuluvalla kirkkomaalarilla, on ollut nuoren Mikaelin opetuksessa? Ainakin henkilökohtaisen opetuksen on täytynyt jäädä aivan merkityksettömäksi, koska Gallenius jo 1742 muutti uudelleen Pietarsaareen ja Mikael oli tällöin vasta kahdeksanvuotias. Vaikutteita ja alkuherätyksen voi nuoren Mikaelin kyllä ajatella saaneen Galleniuksen maalauksista.[439]

Kaupungin porvarit toivat laivoillaan Tukholmasta koteihinsa monenlaisia taiteellisesti koristettuja koruesineitä, hallitsijoiden muotokuvia sekä grafiikan alalle kuuluvia piirroksia ym., kuten Oulun porvareiden harrastuksia koskevasta luvusta saimme nähdä. On hyvin todennäköistä, että nuori Mikael on ainakin joihinkin näistä porvariskotien taiteellisista arvoesineistä saanut tutustua.[440]

Mikael Toppeliuksen elämäkerran esityksessä käytän yhtenä lähteenä hänen vanhana muistinvarassa laatimaansa Min vandrings lista-tekstiä,[441] jossa hän selostaa varhaisnuoruutensa ja miehuutensa päivinä ammattimaalarina ja kirkkojen koristelijana tekemiään matkoja. Vaikka tutkimus on osoittanut, että vaelluslista on puutteellinen, mm. vuosilukumerkinnät eivät aina pidä yhtä tosiasioiden kanssa, tätä lähdettä voidaan käyttää viitteitä antavana runkona maalarin elämänvaiheita seurattaessa. Tämä elämäkerrallinen muistiinpanosarja kuuluu seuraavasti:

I

Min vandrings lista. 1748 vid åren afreste jag med min dräng Samuel Girs hemma från Idensalmi till Idensalmi Probsten Helsingius och där blef jag wäl emottagen och stadnade wid målningsarbete med Bildmålningar, som ännu förwares i Idensalmi moderkyrcka. Sedan blef jag recommenderas genom Herr Probsten Helsingius till Stockholm huus då varande Kongl. hofmålaren Herr Johan Pach till widare förkofran i Konstmål och ritningar 1751 efter den stora Eldbrand i Stockholm på norr och söder. Jag blef hos min afledna Farbroder Johan Toppelius och stundom hoos min Faster Margareta Toppelius (och) hennes man Söderberg Konungens Färjekarl på Tyska boten, wilken war mera bekant med Herr Joh: Pach, där jag med egen kåst a 3 styfver omdagen lefde i Stockholm frisk och sund och med andra lärgåssar feck arbeta i Kongl. slåttet med mera. Sedan om hösten 1752 hade jag låf at till winter resa till Finland hem med min broder Zachris Toppeljus sent om hösten på nya

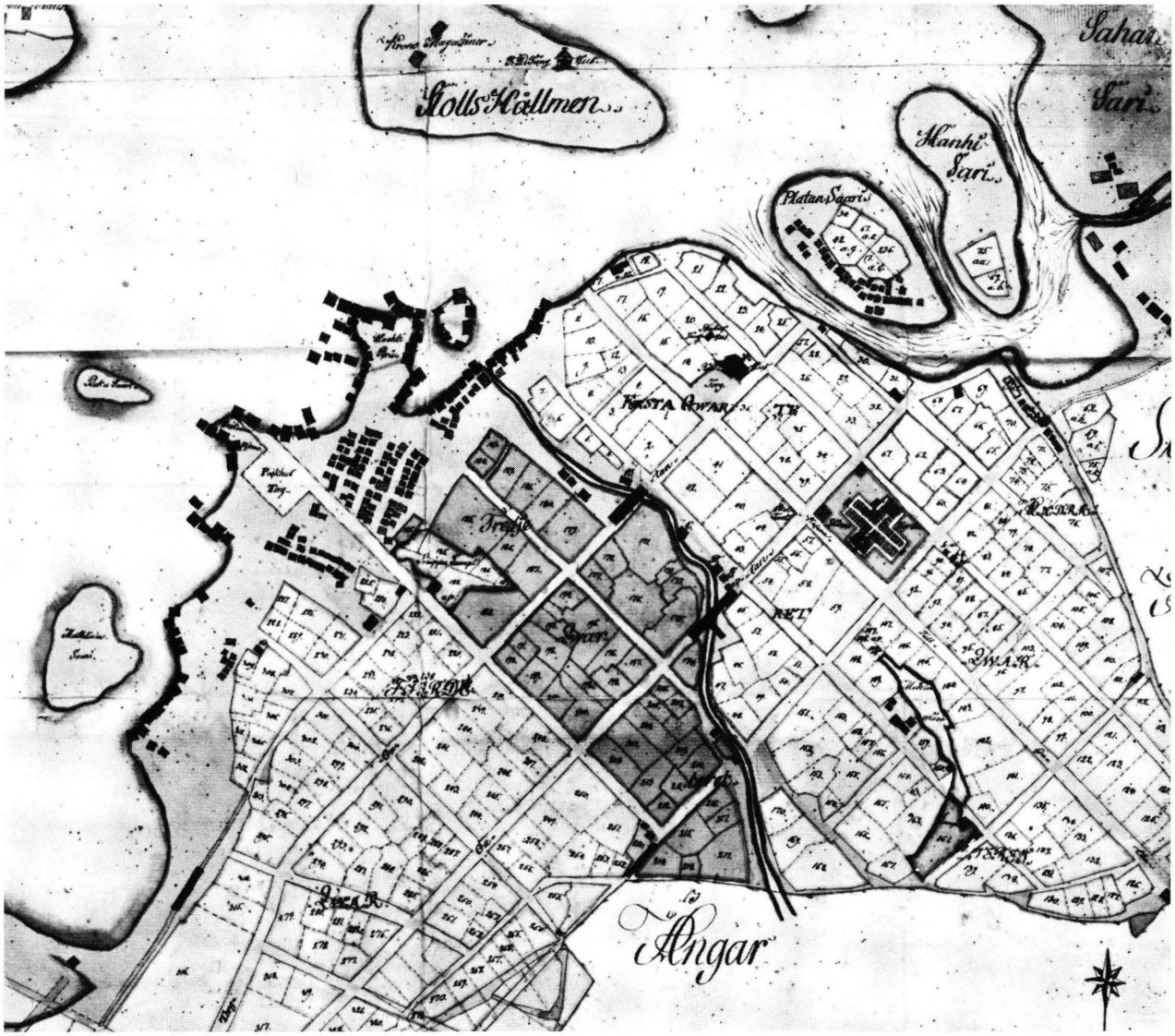

Kuva 44. Oulun kaupungin kartta. Mitannut 1763 Mårten Haxell ja renovoinut 1815 G. D. Andersin. Karttakokoelma. Kaupungit ja kauppalat. Sign. Oulu 9/2 D 19/12. VA. Valok. VA. Yksityiskohta. Toppeliusten alkuperäinen tontti on numerolla 237 Torikadun (Torg ga-tan) varrella ja v. 1789 ostettu numerolla 232 (vastaavat numeroita 19 ja 14) neljännessä korttelissa eli kaupunginosassa.

lilla scheppet Ijo Probstinnan och handelsman Anders Björckholm tillhöring och led skepsbråt på Pyhäjoki åmynne där hela skeppet förlorades.

II

Min vandrings lista.

1748 vid pas målade åtskilliga målningar i Idensalmi moderkyrkan (till Probsten Helsingius) och sedan till Stockholm med mera.

An: 1751 åm sommaren reste jag på Wacklins schep Gamla Maija kallad till Stockholm och blef antagen till målareläran hans Kongl. Hofin(ten)denten och hofmålaren Herr Joh: Pachie.

1752 om hösten afreste hem till Uleåborg och led schiepsbrådt vid Pyhäjoki åmynne. Nästa sommar derpå åter till Stockholm igen — och åter hem. Sedan reste jag till Kemi att.

Nom. 1. måla Klåckstapelen som var nyss färdig blefwen af Byggmestaren Zachris Bonge (i) Probst Ervasts tid.
2. 1753. Målning på Ijo klåckstapel. (Blef gift de åren) i Idmans tid. I den tid blef gift.
3. Uleåborgs Klåckstapel blef öfver målad i Kiorkherr Juneli och Probsten Wigeli tid. NB samt taket i Kikovi tid.
4. Idensalmi sockens klåckstapel jemte en hoper målningar i kyrka i Probsten Helsingi tid.
5. På Leppä virda Predikostoln med mera.
6. Pielavesi Kyrcka Predikostolen jemte alttare taflan i Kapellan Kostians och Prosten Rårselii tid dito.
7. Kii(u)ruvesi Predikostol med mera i Pastor Lyras tid.
8. Kuopio Predikostol i Körckher Porthans tid med mera.
9. Blef jag kallad af Probsten Krogius till Piexamäki kyrk mål: och Conterfailt mål: en hoper med mera.
10. Carlö Klåckstapel d:o och i Kyrckian Predikostolen med mera.

Kuva 45. Toppeliusten talo oli Limingankadun eli Torikadun varrella paikassa, joka nykyisin jää jotakuinkin Torikatu 16:n kohdalle. Nykyinen päärakennus on Oulun palon jälkeiseltä ajalta, alakerta 1820-luvulta, yläkerta n. v:lta 1840. Rakennuttajana oli kirkkomaalarin poika kaupunginlääkäri Gustav Toppelius. Ulkovuoraus on tehty ilmeisesti v:n 1867 jälkeen. Valok. Heikki Nieminen, Oulu.

Kuva 46. Toppeliusten talo pihan puolelta nykyisessä asussaan. Valok. Heikki Nieminen, Oulu.

11. Lumijoki klåckstapel och i Kyrkan med mer i tvänne tiden särskilta.
12. Kembele kyrkan och klåckstapelen. Sammaledes i Uleå**salon Predikostoln, Klåckstapel.**
13. Törnava klåckstapelen.
14. Sijkajoki muder Kyrkan i Probst: Ravanders tid.
15. Pijpola Predikostolen med mera.
16. Pulckila dito dito.
17. Fratzila Predikostolen med alttare väggen.
18. Salon Klåckstapel med Predikostol: m:
19. Kallad till Kijdes församling (i) Probsten Winters tid.
20. Dito af Gabriel Wallenius till Kides Körkans hela m.
21. till Ilmåla kyrkmål, af Probst: Haneljus.
22. till Kauhajoki } (i) vise Pastoren Joh. Gabriel
23. till Jalasjärvi } Toppeli tid.
24. till Ylicannus
25. Till Toholampi af Tohmajärvi befalningsm. Gabriel Walenius.
26. till Låhtea
27. Idensalmi Klåckstapel jemte Predikostol.
28. Haukipudas Kyrka och Klåckstapel 2:ne resor.
29. Kimingi Kyrk. Predikostol i neder Kimingi.
30. Pudasjärvi Klåckstapel.
31. Har jag 1752 arbetadt med förgylning i Kongl. Slåts kyrkan med marmorering och förgylding på Predikostolen.

N.B. Besökt stora koppar grufvan i Fahlundnedersta båten. Dito Salbergs silfver gruffan i yttersta båten med mera och warit befulmächtigad för Innattivara Koppar Bruket.

Iisalmi

Vaelluslistan mukaan nuori Mikael oli v:n 1748 tienoilla eli suunnilleen 14-vuotiaana matkustanut Iisalmeen rovasti Helsingiuksen luo tekemään kuvamaalauksia, joita "vielä säilytetään Iisalmen emäkirkossa". Rovasti Henrik Helsingius (1701—1757) oli Porvoon ensimmäisen tuomiorovastin Georg Helsingiuksen poika. Hän tuli ylioppilaaksi Upsalassa ja suoritti Turun akatemiassa maisterintutkinnon 1726. Toimittuaan ensin latinan kielen lehtorina Porvoon lukiossa hän sai 1733 nimityksen Iisalmen pitäjän kirkkoherraksi. Vuonna 1738 hän oli pappissäädyn edustajana Tukholman valtiopäivillä. Samana vuonna hän sai ansioistaan rovastin arvon. Avioliiton hän solmi sisarensa ja Helsinglannin Alftan pitäjän kirkkoherran Mikael Fantin tyttären Katarinan kanssa.[442] Rovasti Helsingiuksen pojista kaksi siirtyi Tukholmaan, toinen heistä oli pankkivirkailija ja toinen silkkitehtailija.[443] Rovastin veli Daniel Helsingius (k. 1774) otti Tukholmassa ahkerasti osaa aikansa puolue-elämään. Hän lukeutui myssyihin ja pääsi heidän avullaan kuninkaalliseksi kirjastonhoitajaksi. Kun hatut pääsivät valtaan Daniel Helsingius syrjäytettiin kirjastonhoitajan toimesta.[444]

Iisalmen pappila oli 1740-luvulla seudun kulttuurielämän keskus. Pappilassa saivat myös taideharrastukset tärkeän sijan, Helsingiukset kun kuuluivat niiden lämminhenkisiin suosijoihin.[445] Pappilassa tuli näin ollen arvattavasti puheeksi myös pitäjän kirkon koristaminen maalauksilla. Rovasti Helsingius otti kai sitten tavalla tai toisella yhteyttä nuoreen Mikael Toppeliukseen, jonka taidoista ehkä oli kantautunut huhuja rovastin korviin. Toppeliuksen siihenastisista töistä ei kylläkään ole tietoa. Vuoden 1748 paikkeilla Mikael kuitenkin kaikesta päättäen oli koristamassa Iisalmen v. 1700 rakennettua puukirkkoa. Lehterinkaiteet varustettiin Vanhan testamentin profeettain kuvilla sekä laatukuvaesityksillä. Henkilöfiguurit maalattiin soikeisiin kehyksiin.

Tukholma

Iisalmen kirkon koristelun on täytynyt tehdä rovasti Helsingiukseen siksi edullisen vaikutuksen, että hän ryhtyi huolehtimaan nuoren maalarin tulevasta opetuksesta. Rovasti suositteli sitten Mikaelia — mahdollisesti tuttavalleen — hovimaalari Johan Paschille (1706—1769), "jotta hän edistyisi edelleen taidemaalauksessa ja piirustuksessa".[446]

Vaelluslistan mukaan Mikael Toppelius lähti Tukholmaan 1751 saamaan lisäoppia. Hän teki matkan Oulusta Gamla Maija -nimisellä laivalla ja saapui perille Nervanderin arvion mukaan vähää ennen juhannusta. Tulokkaan ottivat vastaan jo aikaisemmin mainitut sukulaiset, hänen setänsä posliininvalaja Johannes Toppelius ja tätinsä Margareta, lautturi Söderbergin puoliso. Hän asui pääasiassa setänsä mutta myös tätinsä luona. Lautturi Söderberg oli hovimaalari Johan Paschin tuttava.[447] Lienee siis mahdollista, että hänkin olisi puhunut kuululle taiteilijalle nuoren maalariksi aikovan sukulaispojan opinnoista.

Kuten tunnettua valtakunnan johtava taide-elämä 1600-luvun lopulta 1750-luvulle asti huomattavalta osalta keskittyi Tukholman linnan rakennusja sisustustyöhön. Linnan alkuperäisen suunnittelijan Nikodemus Tessin nuoremman (1654—1728) pojasta Carl Gustaf Tessinistä (1695—1770) tuli isänsä kuoltua 1728 rakennustöiden yli-intendentti ja Carl Hårlemanista (1700—53) samalla hovi-intendentti sekä työmaan varsinainen johtaja. Tessinin siirryttyä Pariisiin Hårleman peri 1741 yli-intendentinviran, jossa hän oli kuolemaansa asti 9.2.1753. Hänen seuraajakseen tuli Carl Johan Cronstedt (1709—79) v:een 1767, jonka rinnalla Carl Fredrik Adelcrantz (1716—96) oli yli-intendenttinä jo v:sta 1757 erotakseen vasta 1795. Viimeksi mainituista Cronstedt oli toiminut hovi-intendenttinä 1741—53 ja Adelcrantz 1750—57. Adelcrantzin seuraajaksi tähän tehtävään tuli Jean Eric Rehn (1717—93) v:iksi 1757—89. Piirtäjänä ja kopistina hän oli palvellut yli-intendenttiä v:sta 1753. Näiden miesten, erityisesti C.G. Tessinin ja Hårlemanin persoonallinen taito ja harrastus herättivät linnan piirissä ainutlaatuisen taiteellisen aktiviteetin. Ulkoarkkitehtuurissa pyrittiin tarkoin noudattamaan Tessin nuoremman piirustuksia ja roomalaisen barokin suuntaviivoja, kun taas sisustuksissa mahdollisuuksien mukaan myötäiltiin nousuunnassa olevaa ranskalaista rokokoota. Eräissä monumentaalitiloissa kuten valtiosalissa ja linnankirkossa Tessin vanhemman barokkijäsentely jäi hyvinkin näkyvänä voimaan Hårlemanin ajanmukaisempien detaljiratkaisujen rinnalla.[448]

Pariisin matkallaan 1732 Hårleman sai kiinnitettyä linnan koristelutöihin joukon ranskalaisia maalareita ja kuvanveistäjiä. Näistä kyvykkäin oli maalari Guillaume Thomas Raphael Taraval (1701—50), joka jäi Tukholmaan kuolemaansa asti. Samalla kertaa matkustaneet ornamenttimaalarit Nicolas Deslaviers ja Lambert Donnay palasivat takaisin jo 1734. Taraval oli oppinut taitonsa Claude Audranilta, rokokoon aikakauden mestarilta. Hänen koristelussaan oli vielä barokin tyyliaineksia, kuten symmetrisesti asetettuja kierteitä. Varsinaista rokokoota siinä edustivat simpukat ja kukat sekä entisestään keventynyt sommittelu. Taravalin töitä linnassa on verrattain runsaasti, erityisesti isoina

allegorisina plafondimaalauksina ja ovenpäällyssommitelmina.[449]

V. 1736 Tessin kävi neuvotteluja itsensä Giovanni Battista Tiepolon kanssa Venetsiassa linnan päätilojen, erityisesti valtiosalin, varustamisesta maalauksilla, mutta mestari ei ottanut tarjousta vastaan. Kysymyksessä olisivat kaiketi olleet venetsialaistyyppiset kattomaalaukset. Tessinin matkan tuloksena oli kuitenkin, että kaksi italialaista maalaria, Alessandro Feretti ja Domenico Francia jo samana vuonna saapuivat Tukholmaan. Ensin mainittu jäi seuraavaan vuoteen ja koristi linnan pilarisalin katon. Jälkimmäinen viipyi kahdeksan vuotta ja koristeli sinä aikana yhdessä Taravalin kanssa Johan Paschin toimiessa avustajana kuningattaren drabanttisalin katon sekä yksinään kuningattaren suuren ruokasalin katon. Feretti ja Francia edustivat italialaista monumentaalimaalausta osittain Pozzon valeperspektiiviseen sekä Tiepolon vaaleissa väreissä loistavaan, arkkitehtuuri-illuusiota tavoittelevaan suuntaan.[450]

V. 1732 hankittujen kuvanveistäjien lisäksi kutsuttiin 1734 Ranskasta ornamenttikuvanveistäjä Michel Gardi kymmenen kisällinsä kanssa ja sitten yksittäisiä mestareita tai kisällejä tarpeen mukaan. Hårlemanin aikana tulleista figuurikuvanveistäjistä tärkeimpiä olivat Charles-Guillaume Cousin (Tukholmassa 1737—47?), Jacques-Philippe Bouchardon (1741—53) ja Jean-Baptiste Maréchal (1750—59), ornamenttikuvanveistäjistä Jean Bourgignon (1735—41) ja Adrien Masreliez (1748—1806). Vasta vähän myöhäisempään vaiheeseen sijoittuu Pierre-Hubert L'Archevêque (1755—78), jonka tehtäväksi mm. tuli jatkaa Bouchardonin töitä.[451]

Taravalin johdolla linnatyömaan yhteydessä toimintansa aloittaneesta piirustuskoulusta muodostettiin Tessinin ja Hårlemanin myötävaikutuksella 1735 Kuninkaallinen piirtäjäakatemia (Kongl. Ritare-Academien). Esikuvat olivat lähinnä ranskalaiset. Opetukseen sisältyi alusta lähtien paitsi piirustusta myös muovailua. Linnan sisustustöiden edistämisen ohella tavoitteena oli erityisesti kotimaisten kykyjen koulutus ja kuvataiteiden lisäksi varsinkin taidekäsityön kehittäminen, jopa tulevaa vientiä silmällä pitäen.[452] Pääopettajana oli kuolemaansa asti Taraval, hänen jälkeensä Bouchardon ja sittemmin L'Archevêque. Muita varhaiskauden opettajia olivat akatemian ensimmäisiin kasvatteihin kuuluneen Johan Paschin lisäksi muotokuvamaalarit Olof Arenius (1701—66) ja J.H. Scheffel (1690—1781).[453] Akatemian ensimmäinen varsinainen kokous pidettiin vasta 1768 ja vasta v:sta 1778 lähtien on säilynyt täydellisiä oppilasluetteloita. Laitoksen nimeksi tuli nyt Kunink. Maalari- ja Kuvanveistäjäakatemia (Kongl. Målare- och Bildhuggare-Academien), jonka säännöt vahvistettiin 1773.[454] Toimitilat akatemialle kuten piirustuskoulullekin oli järjestetty linnan sisustamattomista tai vielä joutilaista huoneista. V. 1773 sen lopultakin oli siirryttävä muualle ja pääsi 1780 lahjoituksena saamaansa taloon.[455]

Rokokoon sisältämien tyylielementtien ohella pääkaupungin taide-elämään punoutui eri tavoin myös suoraan Kiinasta tulleita herätteitä. Kun komissaari Henrik König 1731 sai Kunink. Majesteetilta erityiselle yhtiölle 15 vuodeksi yksinoikeuden käydä kauppaa Itä-Intiassa ja Hyväntoivonniemen toisella puolella sijaitsevilla paikkakunnilla, voidaan katsoa Ruotsin Itä-Intian komppanian tulleen perustetuksi. Itse asiassa oli kysymys viidestä peräkkäisestä, Göteborgista käsin toimivasta komppaniasta, joista viimeinen lopetettiin 1813. Jo 1732 lähti ensimmäinen laiva Friedericus Rex Sueciae Göteborgista tavoitteenaan Kantonin satama, joka äskettäin oli avattu eurooppalaisille. Nimenomaan Kantonista tuli alusta lähtien tavallisin päätesatama, josta vuosien mittaan tuotiin teen ohella suunnaton määrä kiinalaisen taidekäsityön tuotteita kuten lakattuja esineitä, silkkikankaita ja maalattuja paperitapetteja sekä ennen muuta posliinia. Laivojen palattua lastit myytiin huutokaupalla ja huomattava osa myös taiteellisesti mielenkiintoisesta esineistöstä kulkeutui tietysti Tukholmaan. Esim. juuri 1751 kaksi laivaa Enigheten ja Cronprinsen Adolph Friedric palasivat Kantonista.[456]

Kiinalaisuuden harrastuksen merkittävimpiä ilmentymiä Ruotsin maaperällä on yhä vielä Drottningholmin Kiinan linna. Sen ensimmäinen puurakenteinen versio, joka oli vain viisihuoneinen, pystytettiin kuningatar Loviisa Ulriikan syntymäpäiväksi 24.7.1753 kuninkaan lahjana. Valmisteleva työ oli tehty Tukholman Arsenalsgårdenilla Tessinin tilauksesta, minkä jälkeen osat lautoilla vietiin perille. Suunnittelijoista ei ole nimenomaista mainintaa. Kuitenkin on todennäköistä, että Hårleman juuri ennen kuolemaansa olisi ehtinyt kehitellä ideaa ja että toteutuksesta huolehti uusi yli-intendentti C.J. Cronstedt, ehkä Jean Eric Rehnin avustamana. Linnan pieniin huoneisiin oli kerätty itäintialaista taideteollisuutta. Vihkiäistilaisuuteen Johan Pasch oli maalannut taustakulissin, jossa oli luonnonmukainen kallio, vesiputoukset, lammikko ja joutsenia. Ensimmäistä Kiinan linnaa täydennettiin aluksi muutamalla erillisellä volyymilla, minkä jälkeen se 1763—69 korvattiin isommalla kivirakenteisella ja vielä säilyneellä linnalla. Arkkitehtina oli nyt yli-intendentti Adelcrantz, sisustuksen osalta avustajanaan Jean Eric Rehn. Pohjaratkaisun vankimmat lähtökohdat olivat Ranskan rokokootraditiossa, kun taas sisustuksessa on saatu ideoita erityisesti William Chambersin 1757 ilmestyneestä De-

signs of Chinese buildings -teoksen kuparipiirroksista sekä Rheinsbergin kiinalaisesta paviljongista ja Potsdamin Japanisches Hausista.[457]

Yllä jo useasti mainittu Johan Pasch (1706—69)[458] oli Toppeliuksen Tukholmassa oleskelun vuosina jo lähestymässä uransa huippua Ruotsin kypsän rokokoon johtavana koristemaalarina. Isältään saamansa alkuopetuksen jälkeen hän 1732 lähti Amsterdamiin ja Pariisiin kehittämään taitojaan, palasi kotiin 1735 ja osallistui Kunink. piirtäjäakatemian näyttelyyn palkintona hopeamitali, avusti Taravalia Tukholman linnan plafondimaalauksissa v:sta 1735[459] ja vei päätökseen Taravalin kuollessa kesken jääneet linnankirkon holvimaalaukset.[460] Käytyään uudelleen Pariisissa 1740 hän koristeli Drottningholmissa v:een 1752 mennessä useita tiloja, mm. kruununprinssi Kustaan huoneita.[461] V. 1746 hän lisäksi maalasi Hörlen ruukinkartanoon Smoolantiin parikymmentä ovenpäällyskappaletta täydentämään Hårlemanin suunnittelemaa sisustusta. Tilaajina olivat Gabriel von Seth ja Anna Lilliecreutz. Nämä Boucher'n, Oudryn ym. mestarien Tukholman linnassa olevien sommitelmien taitavat jäljitelmät ja mukaelmat valaisevat, kuten Wilhelm Nisser on korostanut, erinomaisesti Paschin työskentelytapoja ja hänen osuuttaan uuden sisustustaiteen tunnetuksi tekemisessä.[462] Tukholmassa Paschilla kohta ensimmäisestä ulkomaanmatkasta lähtien oli hyvin menestyvä koristemaalarin verstas, jossa hän usein omakätisesti osallistui ylhäisten asiakkaidensa vaunujen maalaamiseen. Jo 1736 hän kuitenkin riiteli itselleen taidemaalarin (konstmålare) arvon tahtoen näin erottautua tavallisista ammattimaalareista.[463] V. 1748 hän sai Hårlemanin puoltolauseesta hovimaalarin arvon.[464]

Menestyksen näkyväksi merkiksi muodostui poikkeuksellisen edustava kaupunkitalo Norrmalmin Ålandsgatanilla (nyk. Mäster Samuelsgatan). Pasch oli todennäköisesti ostanut kaksikerroksisen kivitalonsa vasta v:n 1751 palon jälkeen, jolloin talo kaiketi oli vaurioituneessa tilassa. Uudistuspiirustukset teki Hårleman luultavasti jo 1751. Niiden mukaan ateljee (målrummet) sijoitettiin matalan pihasiiven keskelle tallin ja ulkohuonerakennusten väliin. Talon monien huoneiden joukossa oli myös tilat Paschin taidekokoelmaa varten.[465] Valmistuminen on tuskin tapahtunut vielä seuraavana vuonna, mutta kuitenkin on mahdollisuuksien rajoissa, että Toppelius olisi ehtinyt tutustua oppimestarin talosuunnitelmaan ja samalla Hårlemanin hahmottelemiin yksityiskohtiin.

Monet Paschin varmoista tai oletetuista huonedekoraatioista ovat vasta v:ien 1755—56, yhdessä Jean Eric Rehnin kanssa ja Manufaktuurikonttorin toimeksiannosta tehdyn Italianmatkan jälkeiseltä ajalta. V. 1758 Pasch oli saanut hovi-intendentin arvon.[466] Erityisen edustavina voitaneen pitää Stureforsin (n. 1758—65)[467], Stora Väsbyn (n. 1757 jälk.?)[468] ja Erstavikan (n. 1760—65)[469] kartanointeriöörejä sekä uusitun Kiinan linnan Sinisen salongin seinämaalauksia (n. 1765—68).[470] Yhteistyö Rehnin kanssa on tässä vaiheessa ollut läheistä ja Pasch näyttäisi hallinneen laajan tyyliasteikon rokokoosta ja kiinalaisuudesta alkavaan uusklassillisuuteen riippuen siitä, mihin käyttöön huone kulloinkin oli tarkoitettu.[471]

Hovimaalarina ja oman verstaan omistajana Pasch tarvitsi kaiketi melkoisen määrän ainakin koristemaalauksen alalla taipumusta omaavia apulaisia, jotka hyödyttäessään työnantajaansa samalla saivat ammattiopetusta silloin suuresti arvostetussa dekoratiivisessa taiteessa. Vaelluslistasta käy selvästi ilmi, että Toppelius on ollut nimenomaan oppipoikana. Hänelle Johan Pasch arvattavasti on maksanut työstä palkan heidän keskenään tekemänsä sopimuksen mukaisesti, sillä linnan tileistä ei löydy palkkalistaa, jossa olisi Mikael Toppeliuksen nimi. Palkan on joka tapauksessa täytynyt olla vähäinen. Siihen maalari viittaa Vaelluslistassaan vihjatessaan, että hän vain hyvin vaatimattomasti eläen tuli Tukholmassa toimeen.

Kuva 47. Tukholman Linnankirkon sisätila luoteeseen. Lindblom 1941, planssi 18.

Tämän ajan työkohteista Toppelius mainitsee, kuinka hän v. 1751 Tukholmaan lähdettyään sai ''muiden oppipoikien kanssa työskennellä Kunink. linnassa ynnä muualla'' ja miten hän oli ''1752 tehnyt kultaustöitä Kunink. Linnan kirkossa, marmoroinut ja kullannut saarnatuolia''. Asiaa perästäpäin muistellessaan Toppelius luonnollisesti on tuonut ensi sijassa esiin linnan, jossa vielä 1751—52 oli lukuisia työpisteitä. Mutta kun hän erikseen mainitsee linnan kirkon ja sen kultauksen sekä sen saarnatuolin marmoroinnin ja kultauksen, syynä oli epäilemättä se, että juuri kirkossa ja kaiketi saarnatuolissa tehdyt työt olivat jääneet erityisesti mieleen. Linnankirkon asema Ruotsin rokokoon monumentaalisimpana ja koskemattomimpana säilyneenä tilana[472] tekee asian tietysti yleisestäkin näkökulmasta mielenkiintoiseksi.

Linnankirkon perusrakenteet oli saatu pystyyn n. v:een 1740 mennessä, jolloin tuli Hårlemanin piirtämän sisustuksen ja koristelun vuoro. Plafondisuunnitelma lienee ollut valmiina syksyllä 1740 ja itse kuvakentät olivat tekeillä ainakin v:sta 1745. Taravalin kuollessa 1750 keskikenttä oli osittain valmiina, minkä jälkeen Pasch saattoi työn päätökseen edeltäjänsä kartonkien ja skitsien varassa v:een 1755 mennessä (kuva 47). Plafondin plastillisen koristelun toteuttivat Bouchardon ja Cousin siten, että pääosa jäi ensin mainitun tehtäväksi jälkimmäisen muovaillessa ensi sijassa vain päätyjen tekstinauhaenkelit ja niihin liittyvät lapsiryhmät. V. 1749 oli kehystysten kultaus käynnissä ja elokuussa 1750 oli telineiden purkaminen edessä.

Pohjoisseinän itäisimpään arkadiin sijoitettu saarnatuoli (kuvat 48 ja 49) nojautuu tosin Hårlemanin piirustuksiin, mutta kuvanveistona se on ensisijassa Bouchardonin työtä. Asia oli vireillä ainakin heinäkuusta 1748. Seuraavan vuoden kevättalvella Bouchardon muovaili ison savimallin puuseppien tekemän puurungon varaan. Tämän jälkeen kipsaajat syksyllä valoivat saarnatuolin. Evankelistasymbolit pilvineen valoi lyijystä taidevaluri Otto Meyer ja ne toimitettiin kirkkoon elokuussa 1750. Jo heinäkuussa 1750 puusepät olivat pystyttäneet koko laitteen, joka kullattiin 1751. Arkisto- ja tyyliseikkojen valossa näyttää lisäksi ilmeiseltä, että muovailuun 1749 osallistui Adrien Masreliez. Hänen työnsä olisi koskenut katoksen lambrekiiniä, embleemeja ja konsolien enkelinpäitä.[473]

Itse Bouchardon oli syyskuun puolivälissä 1750 lähtenyt Adelcrantzin kanssa opintomatkalle Italiaan, josta he Ranskan kautta palasivat elokuussa 1751.[474]

Alttarilaitteen osalta (kuva 50) ei vielä 1750-luvulla päästy täysin valmiiseen tulokseen. Hårlemanin n. 1740 valmistuneen piirustuksen toteutus

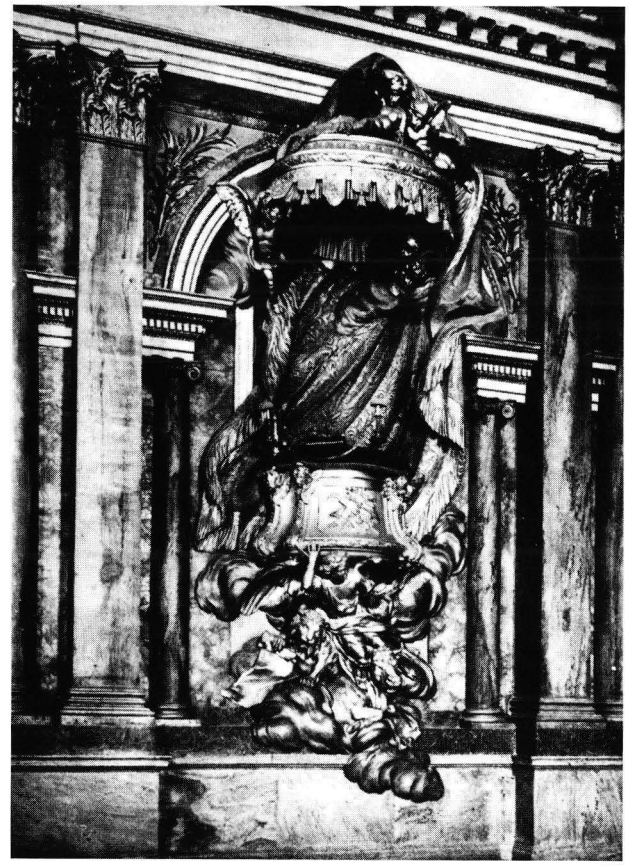

Kuva 48. Tukholman Linnankirkon saarnatuoli. Lindblom 1924, kuva 26.

Kuva 49. Tukholman Linnankirkon saarnatuolia kannattavat evankelistasymbolit. Lindblom 1924, kuva 27.

oli käynnissä 1742 ja kehystyksen marmoroi 1747 Jean Eric Rehn. Itse reliefin Bouchardon oli muovaillut melko pitkälle, mutta työ keskeytyi hänen kuollessaan joulukuussa 1753. Johan Pasch sai nyt tehtäväksi maalata tilapäisen alttaritaulun, joka lienee ollut paikoillaan kirkon vihkiäisissä 8.12.1754. Alttarilaitteen parissa työskenteli sittemmin L'Archevêque, joka muutti myös kehystystä, ja täysin valmiiksi alttarilaite tuli vasta Sergelin toimesta, aikaisintaan 1779.[475]

Kirkon länsipäädyn urkufasadi lähiympäristöineen perustuu sekin Hårlemanin piirustukseen (kuva 51). Viehättävät kukkakorit ovat Adrien Masreliez'n muovailemat sekä Pierre-René Davidin ja Johan Fastin leikkaamat, mistä heille on maksettu v. 1750. Taustaseinän valeperspektiivinen kupoliarkkitehtuuri, johon sisältyy harmaata marmorointia, kultausta ja rakastettavia enkelinkasvoja, on mitä todennäköisimmin Johan Paschin maalaama (kuva 52). Hän sai 1751 maksun ainakin kultauksesta.[476]

Linnankirkon koristelu- ja sisustusvaiheiden valossa Toppeliuksen itsensä antamat tiedot vaikuttavat kaikin puolin uskottavilta. Kysymys olisi hyvinkin voinut olla sekä vuodesta 1751 että 1752, jotka molemmat esiintyvät Vaelluslistassa.

Linnan muista huoneensisustuksista on vaikeata arvailla, mitkä niistä olisivat erityisesti voineet olla Toppeliukselle tuttuja. Sitä vastoin on syytä Lindblomin tutkimuksiin viitaten lyhyesti todeta edustavimpien huoneiden sisustamisessa noudatettu työjärjestys. Yli-intendentti tai hovi-intendentti laati seinäsommitelmat pienessä skaalassa (kuvat 53 ja 54) sekä detaljiskitsejä. Näitä piirustuksia konduktööri-kopisti muokkasi edelleen. Kirvesmiesten tehtyä seinien, lattioiden ja laipioiden runkorakenteet kipsaajat valmistivat plafondin ja kattolistan, jotka sitten maalattiin ja kullattiin. Tämän jälkeen tavalliset rakennuspuusepät valmistivat vuorilaudat, listoitukset, paneelit ja ovet, mutta eivät vielä näiden koristeita. Rinnan viimeksi mainittujen töiden kanssa johtava ornamenttikuvanveistäjä piirsi detaljeja luonnolliseen kokoon ja muovaili ne saveen, malleiksi ornamenttipuusepille heidän leikkaustyössään, jota hän valvoi. Vastaavasti menetteli myös figuurikuvanveistäjä. Lopulta seurasi boaseerausten ja seinäkenttien maalaaminen ja kultaaminen tai vaihtoehtoisesti seinäkenttien päällystäminen silkillä. Tällaisen työjärjestyksen taustana oli Ranskan 1700-luvun teoreetikkojen käsitys, että rakennuksen arkkitehdin henkilökohtaisesti tuli vastata myös huoneiden sisustuksesta.[477]

Esitellyn työjärjestyksen edellytyksenä oli siis useamman taiteilijan ja käsityöläisen mahdollisimman kitkaton yhteistyö johtavan arkkitehdin valvonnassa. Eriasteisilla mallipiirustuksilla ja koristemaalarin työllä on täytynyt olla huomattava osuus

Kuva 50. Tukholman Linnankirkon kuoriseinä, alttarilaite ja saarnatuoli. Lindblom 1941, planssi 17.

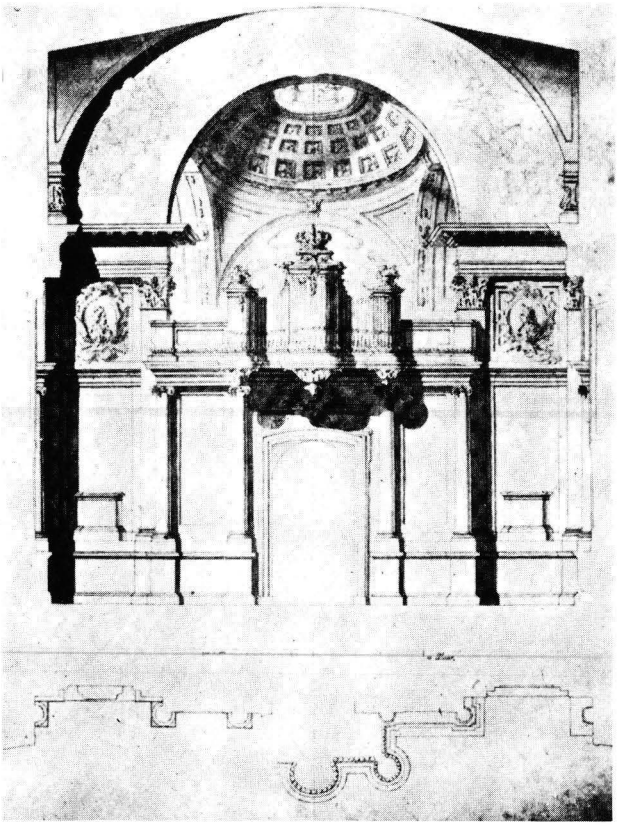

Kuva 51. Carl Hårlemanin piirustus Tukholman Linnankirkon urkuja ja länsiseinää varten. Stavenow 1927, kuva 17.

Kuva 52. Tukholman Linnankirkon urkufasadi lähiympäristöineen. Lindblom 1941, planssi 19.

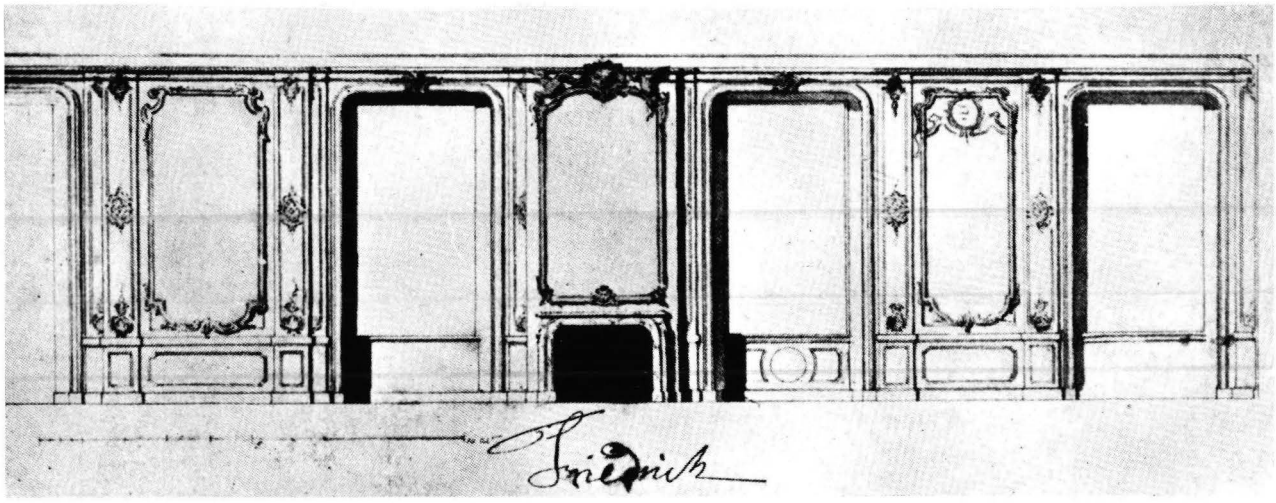

Kuva 53. Carl Hårlemanin piirustus Tukholman linnan alagallerian kiinteää sisustusta varten. Ikkunaseinä. Stavenow 1927, kuva 12.

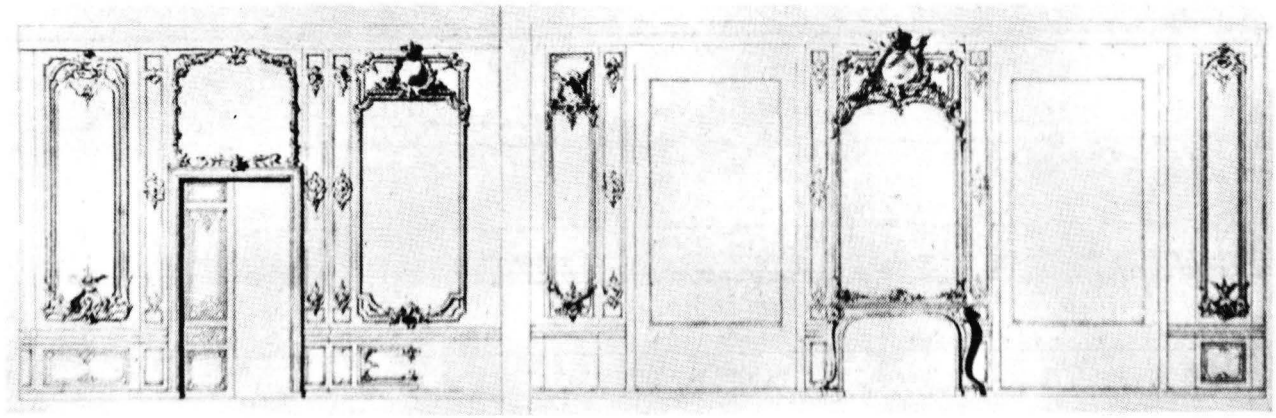

Kuva 54. Carl Hårlemanin ehdotus prinssi Kustaan audienssihuoneen koristamiseksi Tukholman linnassa. Kahden seinän piirustukset. Stavenow 1927, kuva 23.

lopputuloksessa siinäkin tapauksessa, että plastillinen ornamentti- ja figuurikuvanveisto olisi jäänyt välistä pois. Esim. Johan Paschilta ja hänen apulaisiltaan lienee vähemmän juhlallisissa tapauksissa edellytetty, että he pystyisivät aikaansaamaan pelkästään siveltimellä ja värillä sen, mihin oikeastaan kuuluisi myös varsinainen arkkitehtoninen jäsentely ja plastillinen pinnan käsittely.

Nervander on verrattain laajasti pohtinut kysymystä, olisiko Mikael Toppelius opiskellut Kunink. piirtäjäakatemiassa. Lähtökohtana hänellä oli toisaalta Vaelluslistan vaikeneminen tässä asiassa ja Biografisen nimikirjan kategorinen tieto, että Toppelius maalariakatemiassa nautti kiitetyn Paschin opetusta, toisaalta Looströmin Den svenska konstakademien v:lta 1887. Biografisen nimikirjan ao. artikkeli on J.R. Aspelinin käsialaa ja hän olisi hyvinkin voinut saada tietonsa maalarin lähiomaisilta. Gustav Toppeliushan oli kuollut vasta 1864. Nervander ilmoittaa olevansa taipuvainen olettamaan suunnilleen samaa kuin Biografinen nimikirja, mutta katsoo, ettei matrikkelien puutteessa tuosta asiasta enää voida saada virallista tietoa. Tukea käsitykselleen hän etsii myös Toppeliuksen niistä maalauksista, jotka hän valmisti pian Suomeen paluunsa jälkeen. Oppiaika olisi tosin jäänyt lyhyeksi ja piirustustaito (underbyggnaden i teckning) puutteelliseksi.[478] Nykytilanteessa ja varsinkin Looströmin esittämien asiatietojen valossa näyttäisi Nervanderin käsitys edelleen olevan hyvin perusteltu.

Taravalin kuoltua 1750 akatemian pääopettajana oli Bouchardon, joka palasi Italiasta elokuussa 1751 ja kuoli 19.12.1753.[479] Muista opettajista tulee Toppeliuksen näkökulmasta ennen kaikkea kysymykseen hänen varsinainen työnantajansa Johan Pasch, joka hyvinkin olisi voinut kehottaa oppipoikaansa lisäämään piirustustaitoaan akatemiassa.[480]

Opetus käsitti tähän aikaan ensi sijassa piirustusta ja muovailua elävän mallin ja ajoittain nähtävästi myös antiikin kipsivalosten mukaan. Lisäksi tuli kesäisin kysymykseen ornamenttipiirustus erityisesti käsityöläisten hyödyksi. Akatemiassa jaettiin kerran tai useammin vuodessa palkintoja mitalien muodossa. Tämä menettely tosin innoitti jatkuviin ponnistuksiin, mutta saattoi toisaalta aiheuttaa käsityksen, ettei asianomaisella enää ollut mitään opittavaa kotimaassa, vaan että hänen olisi hankittava matkastipendi. Jos yritys onnistui, oli kaikki hyvin, mutta jos se epäonnistui, hakija ei yleensä jatkanut opintojaan vaan pyrki eteenpäin siihenastisten tietojensa ja taitojensa varassa. Seurauksena oli, että akatemiasta lähti joukko puolivalmiita diletantteja, taiteelle enemmän haitaksi kuin hyödyksi. Muutenkin oppilas sai lähteä piirtäjäakatemiasta milloin halusi.[481] Juuri tämänkaltaisten epäkohtien poistamiseksi maalarien ja kuvanveistäjien ammattikunnat kääntyivät 1752 Kunink. Majesteetin puoleen anoen, että heidän oppipoikiensa valvonta annettaisiin Kunink. Majesteetin rakennusvirastolle ja sen alaiselle maalari- ja kuvanveistäjäakatemialle. Akatemian puolesta laadittiin sääntöehdotus, joka sisältää useita tilannetta valaisevia kohtia.[482]

Mikael Toppelius palasi ensimmäisen kerran kotimaahan myöhään syksyllä 1752 oleskeltuaan Tukholmassa Nervanderin arvion mukaan noin 16 kuukautta. Hän matkusti veljensä Zakariaksen kanssa, joka kauppiaana nähtävästi liikeasioissa oli käynyt valtakunnan pääkaupungissa. Matka tehtiin Ijo Probstinnan -nimisellä uudella pienellä laivalla, jonka omisti kauppias Anders Björckholm. Pyhäjoen suulla laiva haaksirikkoutui, mutta ihmiset näyttävät kaikki pelastuneen. Vaelluslistan sanamuodosta päättäen (hade jag låf at till winter resa till Finland hem med min broder) kysymyksessä oli Paschin suostumuksella tehty matka, jolta oppipoika palaisi talven päätyttyä. Vaelluslistan mukaan hän seuraavana kesänä, siis 1753, lähtikin uudelleen Tukholmaan mutta palasi kotiin jo saman kesän kuluessa. Nervander katsoo, että tämä jälkimmäinen oppiaika olisi kestänyt korkeintaan 4—5 kuukautta.[483]

Varsinaista opiskelua Tukholmassa voimme Toppeliuksen kohdalta näin pitää päättyneenä. Nervanderin katsaukseen viitaten voidaan vielä lyhyesti kosketella niitä henkilökohtaisia suhteita, joita Toppelius vaatimattomasta asemastaan huolimatta v. 1751—53 kenties solmi Tukholmassa toimineisiin taiteilijoihin. Tällöin voimme sivuuttaa hänen työnantajansa Johan Paschin ja yllä esitellyt, linnan sisustustyön johtavat taiteilijat ja piirtäjäakatemian opettajat. Jäljelle jää muutamia Toppeliusta vain vähän vanhempia taiteilijoita, joista voisi ajatella, että Toppelius olisi heihin henkilökohtaisesti tutustunut. Johan Paschin oppilaista Jonas Hoffman (1726—80) työskenteli linnan dekoraattorina samoin kuin Gustaf Hesselius (1727—75), joka piirusti ja maalasi eläimiä, kukkia ja ornamentteja linnan huoneisiin. Hautelissekutojana linnan sisustustöissä toimi vielä tähän aikaan Per Hilleström (1732—1816), joka vasta myöhemmin keskittyi maalaamiseen. Kuparipiirtäjät Per Floding (1731—91) ja Jakob Gillberg (1724—93) olisivat ainakin teostensa kautta voineet olla Toppeliuksen tuntemia.[484]

Per Flodingiin voisi ehkä viitata tämän kaivertamaksi arveltu Sigfrid Gahm Perssonin (1725—94) exlibris (kuva 59), joka on liimattuna Mikael Toppeliuksen maalarinlaukussa säilyneen muistikirjan kannen sisäpintaan. Kuva-aiheessa on vahvasti ko-

rostettu skandinavista muinaisuutta ja omistajan nimikin on merkitty riimukirjaimilla.[484a]

Paluu Pohjanmaalle

Kuten jo todettiin Mikael Toppelius palasi jälkimmäiseltä Tukholman matkaltaan Ouluun vielä kesän 1753 kuluessa ja arviolta syyskesällä. Vaelluslistassaan hän mainitsee Tukholmasta paluun jälkeistä aikaa mutta ilmeisesti vielä v:tta 1753 tarkoittaen, että hän matkusti Kemiin maalaamaan kellotapulia, jonka rakennusmestari Zachris Bonge oli äsken saanut valmiiksi. Tämä tapahtui rovasti Ervastin aikana. Kuten yllä on todettu, Kemin tapuli oli rakennettu v. 1751, mutta Toppeliuksen työskentelystä ei ole vastaavaa merkintää kirkon tileissä.[485] Vaelluslistan mukaan Toppelius vielä v. 1753 maalasi myös Iin kellotapulin Idmanin aikana.[486]

Ammattimaalari

Mikael Toppeliuksen isä Kristoffer harjoitti, kuten sanottu, sivutyönään maalarin ammattia. Niinpä nuoren Mikaelin otaksutaan jo lapsuuden kodissa ainakin jossain määrin perehtyneen ammattimaalarin tehtäviin. Vaativamman maalarinkoulutuksen hän tietenkin sai Tukholmassa; siitä on Vaelluslistassa selvä maininta. Alansa ammattimieheksi itsensä tietäen Mikael Toppelius anoi 8.3.1762 kirjallisesti Oulun kaupungin raadilta, että hänet nimitettäisiin ''kaupungin maalariksi''. Kirjeessään hän mainitsee luontaisesta taipumuksestaan ja siitä, että oli lapsuudesta saakka harjaantunut maalaustaiteeseen, niin että hän nyt voisi sillä hankkia elatuksensa, ja pyysi saada nauttia kaupungin suojelua. Samalla hän pyysi, koska ''maalareita ja conterfeiareita katsotaan vapaiksi taitelijoiksi'', saada sen ''etuuden'', että hän tilaisuuden tullen saisi tehdä matkoja ympäröiviin seutuihin, varsinkin koska kaupungissa yksistään ei voisi riittää tarpeeksi ansiotyötä ja koska hän sellaisilla matkoilla voisi myös edistyä taiteessaan.[487] Anomuksen johdosta päätettiin, että ''koska maistraatti tuntee Toppeliuksen hyvämaineiseksi mieheksi, niin hänet otetaan tänne kaupunginmaalariksi, mutta mitä hänen pyytämäänsä vapauteen tulee, että hän saisi tehdä matkoja ympäröiviin seutuihin, missä olisi työtä tarjolla, hänen on sellaisissa tapauksissa erityisesti pyydettävä lupa pormestarilta''.[488]

Taiteilijat kuuluivat vielä 1600- ja 1700-luvun yhteiskunnassa käsityöläisiin. Näin oli laita myös Ruotsissa. Siellä vain kuninkaan palvelukseen pääsyt taiteilija erosi käsityöläisistä.[489]

Oulussa käsityöläiset jaettiin kahteen ryhmään, manufakturisteihin ja tavallisiin käsityöläisiin. Manufakturisteihin luettiin kuuluviksi mm. ja ennen kaikkea värjärit ja maalarit. Mikael Toppelius lukeutui manufakturisteihin. Maaherra Tandefeltin kehoituksesta Oulun maistraatti luetteloi 1783 kaupungin käsityöläiset ja samalla antoi useimmista käsityöläisistä arvostelun. Mikael Toppeliuksesta mainitaan: ''ei ehdi, raitis, maalaa kelvollisesti yhdellä värillä''.[490] — Ehkäpä ''ei ehdi'' johtui siitä, ettei maalarilla ollut halua tehdä kaikkia vähäpätöisiksi katsomiaan töitä.

Siitä huolimatta, että jo 1600-luvun jälkipuoliskolla konterfejareilla ja maalareilla sekä lasimestareilla, puusepillä ja sorvareilla oli yhteinen ammattikunta Turussa, kuuluivat maalarit 1700-luvulla välittömästi Tukholman ammattikuntaan ja maksoivat sinne vaadittavan jäsenmaksun. Vielä senkin jälkeen, kun Turun maalariammattikunta piti ensimmäisen oman kokouksensa 15.2.1785, Tukholman maalariammattikunta nimitti maalarimestarit.[491]

Kaupungin raadille lähettämässään anomuskirjeessä Toppelius nimitti itseään ''konterfejariksi'' ja maalariksi. Konterfej- ja skilderi- nimitykset esiintyvät 1600- ja 1700-luvun taidekirjallisuudessa ja inventaarioluetteloissa. Edellisellä tarkoitettiin muotokuvamaalausta ja jälkimmäisellä muuta, kuten historiallista, uskonnollista yms. maalausta. Nimekkäiden sukujen jäsenten ja kuninkaan muotokuvista käytettiin nimitystä ''konterfej''; tällaisista muotokuvista on näet säilynyt runsaasti asiakirjatietoja. Tätä taidelajia korostettiin muiden kustannuksella. Syynä siihen mainitaan mm., että ''konterfeilla'' täytyy olla esikuva luonnossa eli taiteilija teki luonnoksen ''effter thes lefwandes mönster (efftersyn)'', ja toiseksi muotokuvilla oli todistusaineksena juridinen erikoisasema. ''Konterfejarit'', joiksi taiteilijoita nimitettiin, pyrkivät niin Ruotsisa kuin Suomessakin eroamaan muista käsityöläisistä arvokkaampana pidetyn tehtävänsä vuoksi.[492]

Oulussa tällainen pyrkimys ilmeni siinä ristiriidassa, josta kehittyi peräti oikeusasia, kun kaupunginmaalari ja ''konterfejari'' Lauri Gallenius ryhtyi 12.5.1739 taistelemaan oikeuksiensa puolesta Länsi-Pohjasta Ouluun saapunutta maalari Petter Bergströmiä vastaan vaatien kirkkomaalarin tehtävän erityistä arvostamista.[493] Tällä seikalla on mielenkiintoa nimenomaan sen takia, kun tällaiset vaatimukset ovat laatuaan ensimmäisiä maassamme. — Mikael Toppelius huomautteli myös siitä, ettei hänelle ''konterfejarina'' aivan kaikenlainen siveleminen kuulunut.[494]

Avioliitto ja perhe

Mikael Toppelius solmi avioliiton täytettyään 29 vuotta. Hänen puolisonsa oli Maria Magdalena

Ocklavitz, Pohjanmaan jalkaväkirykmentin vääpelin Carl Ocklavitzin (tai von Ocklavitzin) tytär, johon Mikaelin kerrotaan jo vuosia aikaisemmin rakastuneen hänen kauneutensa ja naisellisen viehkeytensä takia. Häät vietettiin 8.9.1763 Iin pitäjän Hiivalan talossa.[495] Maria Magdalena oli silloin 18-vuotias.[496]

Mikael Toppeliuksen nuori puoliso, jonka esivanhempien tiedetään lähteneen Puolasta, oli kirjailija Sakari Topeliuksen antaman kuvauksen mukaan "pitkäkasvuinen, voimakas, ujostelematon ja käytännöllinen." Hänellä oli "musta tukka ja eteläiset tummat, lämpimät silmät, mutta mielenlaadultaan hän oli hurskas, ja koko suku oli yhtä jumalaapelkäävä kuin köyhäkin."[497] Romanttisen kaunottaren profiilista antaa jonkinlaisen käsityksen siluettikuva, jossa Maria Magdalena on todennäköisesti esitetty vanhana mutta jossa hänen säännölliset ja kauniit kasvonpiirteensä kuitenkin tulevat selvästi esille.[498] Mikael Toppelius itse sen sijaan oli pojanpoikansa antaman kuvauksen mukaan "hintelä, kalpea nuorukainen, pituudeltaan alle keskimitan." Hänellä oli "vaalea tukka ja hurskaat siniset silmät, joiden hyvyyden ilmettä vastasi hänen koko ujo ja rauhaisa olemuksensa, josta kuitenkin varsin usein pilkisti esille veitikka merkillisen vilkkaana."[499] Hänestä ei ole säilynyt autenttista kuvaa. Haukiputaan Viimeisessä tuomiossa vasemmalla olevaa, paaden alta nousevaa mieshenkilöä on tosin arveltu Mikael Toppeliukseksi,[500] mutta se ei pidä yhtä hänen ulkonäöstään annetun kirjallisen kuvauksen kanssa. Haudasta nouseva tummakiharainen, kyömynenäinen mies muistuttaa enemmän itämaista tyyppiä. Joka tapauksessa tumma mies herättää maalauksessa muista poikkeavana henkilönä huomiota, mutta kuka hän on, se jää selvittämättä.

Mikael ja Maria Magdalena Toppeliuksen avioliitosta syntyi 11 lasta. Esikoinen Karl Mikael näki päivänvalon 1765. Hän sairasti koko elämänsä ajan. Samana vuonna syntyi Johan Gabriel. Margareta syntyi 1770 ja Johanna Lisa 1772. Kristoffer ja Maria Kristina, jotka syntyivät kaksosina 1774, kuolivat jo seuraavana vuonna. Brita Kajsa syntyi 1776 ja 1779 syntynyt Maria Sofia kuoli jo pienenä. Zakarias syntyi 1781, Beata Kristina 1783 ja Gustav 1786. Lapsista jäi eloon neljä tytärtä ja kolme poikaa, jotka kaikki elivät täysi-ikäisiksi. Tyttäret jäivät naimattomiksi.[501] Avioliittoa voi pitää onnellisena, joskaan koti ei jäänyt surun ja murheen koskettamatta. Kolme lasta kuoli pienenä ja esikoinen Karl Mikael tarvitsi koko elämänsä ajan kotiväen hoitoa.

Kuparikaivoksen osakkaana

Ajan mittaan suureksi kasvaneen perheen huolto pakotti Mikael Toppeliuksen ryhtymään monipuolisiin taloudellisiin yrityksiin. Hyödyn aikakauden ihminen kuvastuu siitä, että hän ryhtyi Pudasjärven pitäjässä toimintansa uudelleen aloittaneen Iinattivaaran kaivoksen osakkaaksi. Yhtiön perusti vaskiseppä Gustav Skogman Oulusta yhdessä kauppias Johan Waaran kanssa, ja he saivat valtauskirjan kuparisuonelle 12.1.1767. Mikael Toppeliuksen ja Jakob Bergbomin he ottivat osakkaiksi 14.12.1767 päivätyllä sopimuskirjalla (kuvat 55 ja 56). Vuori-

Kuva 55. Allekirjoitukset 14.12.1767 päivätystä sopimuskirjasta, jolla Johan Waara ja Gustav Skogman ottivat Mikael Toppeliuksen ja Jakob Bergbomin Iinattivaaran kuparikaivoksen osakkaiksi. Topeliana, HYK.

Kuva 56. Mikael Toppeliuksen sinetti 14.12.1767 päivätystä, Iinattivaaran kuparikaivosta koskevasta sopimuskirjasta. Sinetissä on puun rungolla istuva orava, jolla on käpy käpälien välissä.

kollegion lupa tarpeellisten rakennusten pystyttämistä varten saatiin 5.2.1768. Seuraavanakaan vuonna ei vielä tavattu kiinteää malmisuonta. Odotettua hyötyä ei kaivoksesta näyttänyt saatavan, ja pienentääkseen yksityiselle koituvia tappioita yhtiö lisäsi osakkeita siten, että niiden luku 1770 oli 24. Mikael Toppelius oli kaivoksessa mukana vielä 1798, koska hän sen vuoden huhtikuussa teki sinne tarkastusmatkan. Sitten tulokseton yritys lopetettiin.[502] Mikael Toppelius mainitsee itse käyneensä mm. Salan ja Falunin kaivoksissa Ruotsissa. Matka tapahtui alkuvuodesta 1768 Iinattivaaran asioissa.[503] Tällöin hän on mahdollisesti tutustunut Ruotsin maaseutukirkkojen maalauksiin. Kuparikaivoksen asioiden hoitaminen merkitsi kaiketi Mikael Toppeliukselle näköalojen avartumista sekä maalarin opintojen täydentämistä. Matkoilla hänen mainitaan keränneen huomattavan kivi- ja maalajikokoelman,[504] mikä kuvastelee ajan luonnontieteellistä harrastusta.[505] Toppeliuksen kokoelmat tuhoutuivat Oulun palossa 1822.[506]

Taloudellinen asema

Kuten edellä on mainittu, Iinattivaaran kaivostoiminta ei kannattanut, joten Mikael Toppeliuksen taloudellinen asema kaivoksen osakkaana ei kohentunut. Maalausmatkoilla hankitut verrattain hyvät tulot sekä liiketoiminta sen sijaan loivat pohjan hänen taloudelleen. Hänen varallisuutensa miehuuden parhaina vuosina 1760-luvulta aina 1780-luvulle näyttää olleen huomattava. Siitä todistanevat kiinteän omaisuuden kaupat, joita hän teki ilmeistä liikemiesvaistoa osoittavalla tavalla.[507]

Isän kuoltua 17.12.1760 kirkkomaalari oli perinyt puolet syntymäkodistaan; veli Zakarias sai toisen puolen. Veljekset asuivat perheineen yhdessä.[508] Mikael osti nuoremman veljensä Kristofferin kanssa peltoja Limingan tullin luota, kuten lainhuutopöytäkirjat osoittavat.[509] Vuonna 1774 kirkkomaalari lunasti Zakariaksen osuuden perintötalosta, joten hän sai näin kokonaan haltuunsa neljännessä kaupunginosassa olevan kaupunkitalon n:o 19.[510] Tämän jälkeen hän lisäsi maaomaisuuttaan ostamalla useaan otteeseen peltoja, tosin pinta-alaltaan pieniä, ja hankki vaihtokaupalla v. 1789 toisen talon (n:o 14) samasta kaupunginosasta.[511]

Mikael Toppeliuksen kiinteästä omaisuudesta puolison Maria Magdalena Ocklawitzin kuoleman jälkeen 22.1.1808 pidetyssä perunkirjoituksessa mainitaan, että talo sijaitsi suuren Torikadun varrella (n:ot 14 ja 19) neljännessä kaupunginosassa kauppias Henrik Keckmanin ja leskirouva Susanna Florinin talojen välissä. Maakirjan mukaan tontti käsitti kaikkiaan 417 3/4 neliösyltä. Tämän jälkeen perunkirjassa annetaan seikkaperäinen kuvaus ilmeisesti tontin n:o 19 rakennuksista, joita mainitaan olleen eteläpuolella porttikäytävää kadulle päin asuinrakennus kamareineen. Porttikäytävän yläpuolella oli ullakkohuone. Mainitun porttikäytävän pohjoispuolella samassa rivissä kadulle päin oli kamari rihkamakauppoineen sekä holvattu kivikellari aivan näiden rakennusten vieressä sijaitsevan pienen kamarin alla. Pihan puolella oli leivintupa, perin vanha patsasaitta, sen vieressä vanha puuliiteri, laudoista rakennettu käymälä, vanha talli ylisineen, vanha lammasnavetta, sen vieressä panimo (keittiö), sauna, vanha verstashuone, portaikko asuinhuoneiden ullakkohuoneisiin, pihalla kaivo sekä kadulle johtava vuorattu portti.[512] Limingan tullin ulkopuolella sijaitsevien nimeltä mainittujen peltojen yhteinen pinta-ala oli n. 3½ tynnyrinalaa. Kiinteään omaisuuteen kuului myös pari Mattlinin rannassa olevaa aittaa.[513]

Perunkirjassa annetaan myös tietoja kodin jokseenkin monipuolisesta esineistöstä, kuten lipastosta, sohvasta, seinäkellosta, tinaisista kynttilänjaloista ym. Huonekalut oli maalattu ruskealla ja keltaisella värillä ja antoivat siten käsityksen siististä ja huolitellusta kodista. Vain joitakin hartauskirjoja mainitaan.[514] Mikael Toppeliuksen talouteen kuului hänen parhaina miehuutensa päivinä myös palvelusväkeä: useana vuonna yksi tai kaksi naispalvelijaa sekä renki, kuten Oulun kaupungin manttaaliluettelot osoittavat.[515]

Perheen suuret menot, erityisesti lasten kouluttaminen ja maalariin kohdistunut rasittava verotus[516] sekä myös kirkkojen koristelutöiden väheneminen kenties myötävaikuttivat siihen, että Toppeliuksen oli kerran pidettävä kotonaan vapaaehtoinen huutokauppa, jossa myytiin tarpeettomaksi katsottua irtaimistoa, mm. kirjoja.[517] Tämän huutokaupan pöytäkirja osoittaa, miten paljon hänellä oli ylellistäkin omaisuutta, joka puuttui monen muun käsityöläisen kodista. Sellaisena voimme pitää esim. arvokasta kirjastoa, johon palaamme vielä toisessa yhteydessä.

Taloudelliset rasitukset tulivat niin suuriksi, että Toppeliuksen oli kaupungin pormestarille ja raadille 1.12.1789 jättämässään kirjeessä anottava vapautusta kaupungille maksettavista ulosteoista. Hän mainitsi edelleen anomuksessaan, että tasan 36 vuotta kaikkea kansalaisveroa ja -rasitusta suoritettuaan hän ei enää nähnyt muuta keinoa välttääkseen vanhoilla päivillä uhkaavaa perikatoa kuin luopua porvarikirjan 10.3.1762 myöntämästä oikeudesta. Ja hän pyysi lupaa saada yhä edelleen yksityisesti jatkaa ''niitä pieniä, epämääräisiä ja vähäpätöisiä töitä'', joita hän elämänsä ylläpitämiseksi vielä kykeni suorittamaan. Hänen anomukseensa suostuttiin 3.12.1789.[518]

Huolimatta perheen vaikeutuneesta taloudellisesta asemasta pojat Johan Gabriel, Zakarias (Sakari Topelius vanhempi) ja Gustav pääsivät opintielle. Isän mainitaan vähävaraisuuden takia vaivoin pystyneen kustantamaan Johan Gabrielin 1785 ja Zakariaksen 1797 Oulun triviaalikoulusta Turun akatemiaan H.G. Porthanin opetettavaksi. Ja kerrotaan, että kun Gustavin piti päästä Oulusta 1803 Upsalaan opintoja jatkamaan, niin vanhemmat veljet keräsivät säästöistään 125 riksiä osoittaen tällä teolla toisiaan kohtaan tuntemaansa auttamishalua.[519] Vain tarmokkaasti yrittäen ja vaatimattomasti eläen Mikael Toppeliuksella oli mahdollisuus antaa verrattain korkea opillinen sivistys kolmelle lapselleen, joista Johan Gabriel pääsi Ilmajoen kappalaiseksi, kun taas Zakarias ja Gustav valmistuivat lääkäreiksi.[520]

Runoniekka

Ajan poliittiset ja sivistysvirtaukset saapuivat kirkkomaalarin kotiin lasten välittäminä niin kotimaan kuin Ruotsinkin keskuksista, ja Mikael Toppelius solmi itse matkoillaan tuttavuussuhteita monien kulttuurihenkilöiden kanssa.[521] Aikansa oloihin nähden koti oli henkisiltä harrastuksiltaan melko rikas. Siellä keskusteltiin luonnontieteistä, harrastettiin runoutta ja musiikkia — Zakariaan lempisoitin oli viulu. Ja isä Mikael Toppelius osoittautui näistä uusista sytyttävistä herätteistä helposti innostuvaksi mieheksi. Niinpä suomalaiskansallisen esiromantiikan harrastus ilmeni hänessä kalevalaisen runomitan mukailuina.[522]

Ajan muotiin kuului tilapäisrunojen kirjoittaminen. Niitä sepittelivät suomalaiset papit hää-, ristiäis- ja hautajaistilaisuuksiin. Runoilla pyrittiin samalla keventämään kansan jokapäiväisen elämän raskautta ja poistamaan mielten harmautta. Pohjalaiset ylioppilaat taas onnittelivat tovereitaan esim. onnistuneiden tutkintojen johdosta sepittämillään suomenkielisillä sekä runomittaisilla että suorasanaisilla kirjoituksilla.[523] Valistusajan hengen mukaisesti useimmat olivat sisällykseltään opettavia, hyveeseen johtavia.[524]

Zakariaalle 28.12.1820 lähettämänsä kirjeen (kuva 57) perusteella voimme tehdä joitakin päätelmiä Mikael Toppeliuksen runollisista lahjoista. Huomaamme kirjeestä rytmitajun ja runoilijan sykkeen olevan ilmeisen. Teemana on kuoleman ja sen jälkeen alkavan ikuisuuden pohdiskelu.[525]

Minun rakas poikani!!!

Kaicki Sanomat ympärins mailmaa andavat tietä että maaillman ilta on käsisä, ja seurawaisesti ijankaickisuus åwen edesä. hywä elämä tarjona ja ijan kaickinen kuolema peljättäwänä. Minä kuulen muilta että kuolema kouri Sinua se on armotoin wieras, ej säästä Tåchtoria eikä tyhmää: Gustaf kukoista kuin kaunis kuckainen Calle catzoo mitä kaapisa löytyy. Tyttäret työsä murhetta pitäwät: minä kansa kaaputtelen päiwän töisä parahiten. ei ole wielä wierahaxi tullut kowan kuoleman kourat, waan repi ryösti poikani parahat, edellä on mennyt Joh: Gabriel, Cristopher kålme kaunista tyttö. Siel on monta siel on muita ja Mamm kansa kaunihisti mennyt påis minulta. Zacharias aimo poika riisu pääldäs räpälehet pue päälles Purpura waate Kuningas käske kaunihisti ettes alastoinna walkian waattehen puuttehissa lykäiäisi åwen taa. Itkuhun ijäisehen. Elämän Kuningas kuhtu, Sinua kuhtuu minua kuhtuu kaickia Häihin Julkisen Jumalan eteen. Siel on Riemu Rickahambi Runsahambi siel on Ilå låppumatta lackamat: sielläs laulat Lapsinesti langoinest wåiton wirttä lackamata — wäsymättä.

Wielämä soisin näkewäni kerran kesken kuolla ja jos olis luoltani, itkisin iloisani Siunatkon suuri Luoja wuoden låpun laupiasti uden wuoden tulduessa suokohon suloisit sanomat. Terwyyet Toiwotuxet sanon näillä sanoilla miniälle mielläni Zakarille piikuselle ja wielä picku pakalecki: muille kansa kaikille ja sairahalle Zakarille että wielä eläisi. muille kansa mielläni uden wuoden siunauxet toiwota Totisest kitoxella lausun

M: Toppelius

Kirjeen alku- ja loppuosa on kirkkomaalarin oman ja hänen omaistensa elämän ja kohtaloiden runomuotoon saatettua kuvausta taustanaan vakava kuoleman ja iankaikkisuuden ajatus. Keskiosa sitä vastoin viittaa sellaisiin vaikutteisiin, joita on tässä enemmän kosketeltava.

Matteuksen evankeliumin 22. luvun jakeet 11—14 kertovat Jeesuksen vertauksen kuninkaan pojan häistä seuraavasti (v:n 1758 Raamattu):

"nijn Cuningais meni catzoman wieraita, ja näki siellä yhdeh ihmisen, joca ei ollut waatetettu hääwaatteilla.

Nijn hän sanoi hänelle: ystäwäni, cuingas tulit, ja ei sinulla ole hääwaatteita?

Mutta hän waikeni.

Silloin sanoi Cuningas palwelioilleen: Sitocat hänen kätens ja jalcansa,ottacat ja heittäcät händä ulcoiseen pimeyteen: siellä pitä oleman itcu ja hammasten kiristys.

Sillä monda on cutzuttu, mutta harwat owat walitut".

Tämä raamatun kohta on kirjeen keskiosan aiheen lähtökohtana. Se ei kuitenkaan suoraan ole innoittanut Mikael Toppeliusta runoiluun, vaan käsittääkseni siihen ovat antaneet herätteitä Simo Achreniuksen Uusien Hengellisten runojen seuraavat säkeet:

Pojes rijsu rietahimmat,
Wanhat waattehet warista
Ihostasi irrallensa

Syndi capun sijwottoman
Risu pääldä rikenesti
Pese pojes saastaisuden

Pyhän Jumalan pojasa
Etzi sielulle eloxi
Juhla waatex wapahaxi

Häihin cansans candanepi
jol' ei ole: joutuneepi
Helwettiin he häpiähän:
Kyll on monda kutsuttuna
Mutta harwat walittuna."

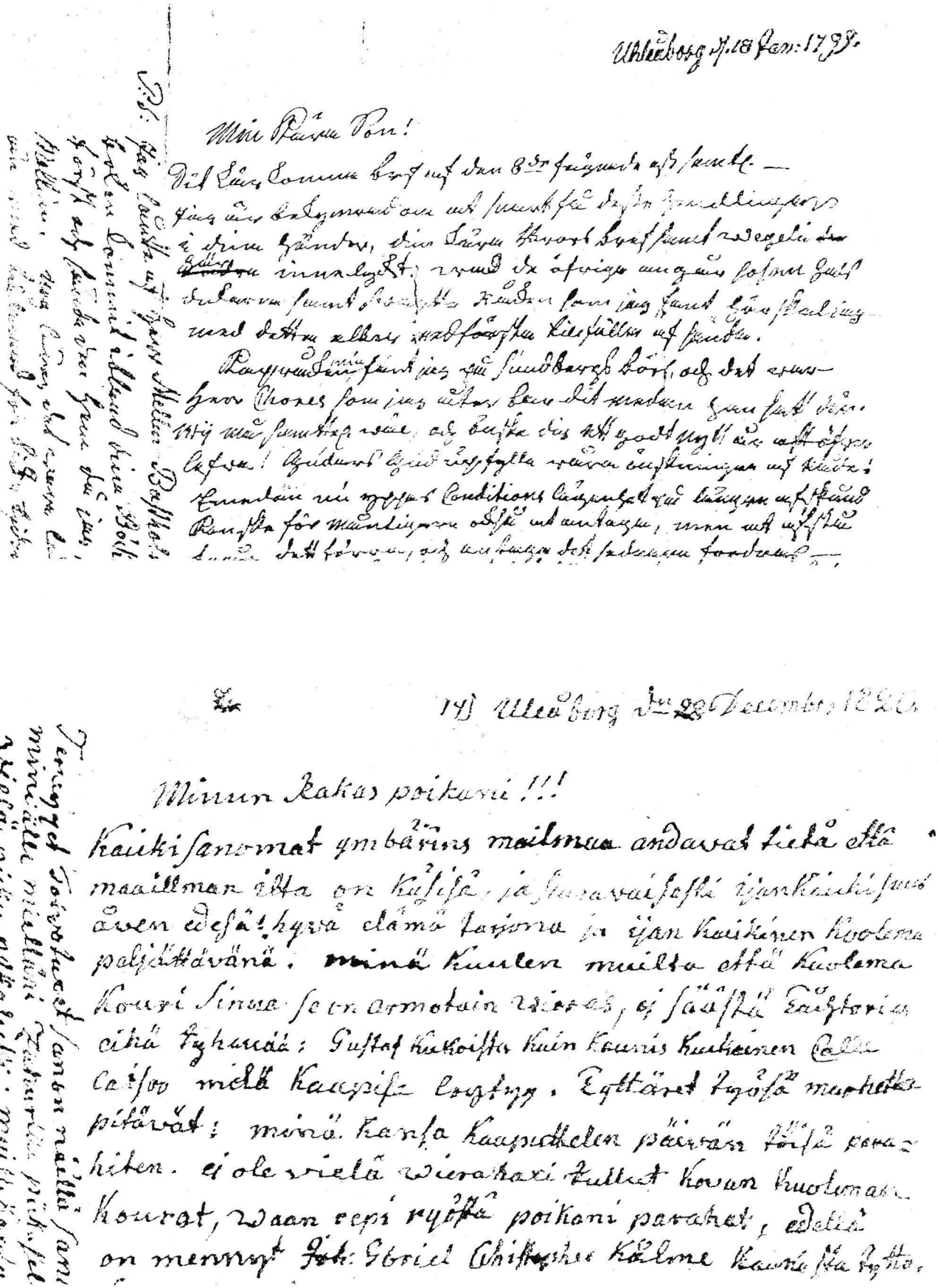

Kuva 57. Mikael Toppeliuksen käsialanäytteitä Zakarias Toppeliukselle 18.1.1799 ja 28.12.1820 lähettämistään kirjeistä. Topeliana, HYK.

Syntiä tarkoittava vaate on Mikael Toppeliuksella ''räpälehet'' ja Simo Achreniuksella ''rietahimmat''.[526] Kansanomaista ilmausta voidaan pitää analogisena. Myös ajatusta vaatteiden riisumisesta on kummassakin korostetusti tähdennetty. Muutoin Mikael Toppelius on käsitellyt Jeesuksen vertausta kuninkaan pojan häistä melko omintakeisesti ja sujuvasti. Vertauksen jälkeen Mikael Toppelius on lainannut Juhana Cajanuksen virrestä Etkös ole Ihmisparca 21. ja 22. säkeen sellaisinaan. On kuitenkin huomattava, että säkeistä 22. on lainauksessa ensimmäisenä.[527]

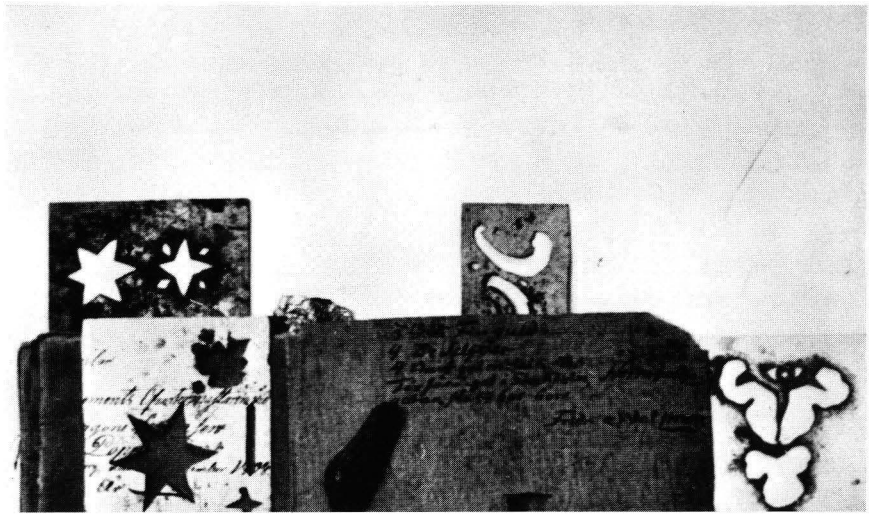

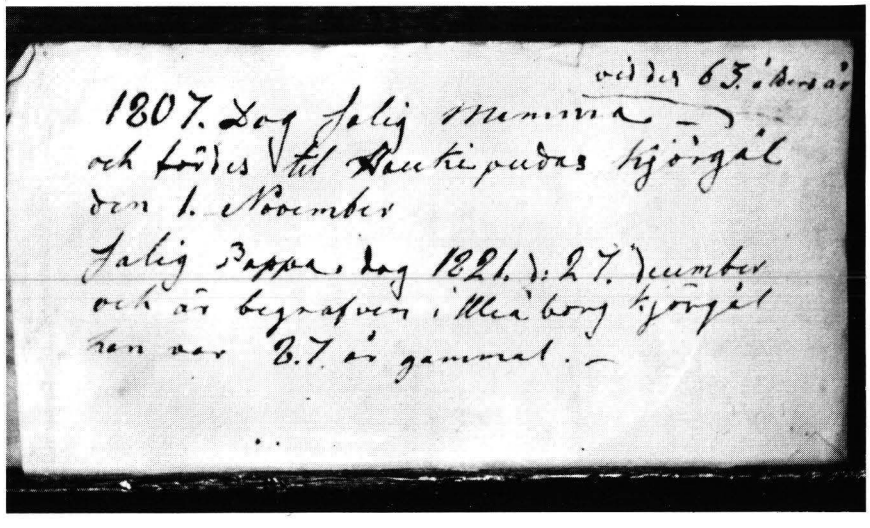

Kuva 58. Mikael Toppeliuksen nahkainen maalarinlaukku sisältöineen on kulkeutunut perintönä hänen poikansa Zakariaksen tyttären jälkeläisille ja on nyttemmin taidemaalari Theodor Schalinin lesken, taiteilija Greta Schalinin hallussa Turussa.
Maalarinlaukku (n. 20 × 20 cm) mustaa nahkaa.
Muistikirja, jonka kannet kuvioitua ruskeaa nahkaa, selässä kullattua kasviornamentiikkaa. Kirjan ympäri sidottu keltaista silkkinauhaa.
Värien jauhamiseen käytetty kivi (n. 12 cm pitkä).
Erillisessä kansiossa sabloneja ja lehtikultaa.
Irtonaiselle lehdelle muistikirjan väliin on joku kirkkomaalarin lapsista merkinnyt äitinsä ja isänsä kuolinajat.
Valok. Reino Mähönen.

Kuolema

Vuoden 1821 lopulla, jolloin Revonlahden kirkon maalaukset valmistuivat, tapaamme korkean iän saavuttaneen maalarin sairaana Oulun kodin pienemmässä, puutarhan ympäröimässä rakennuksessa, joka käsitti salin ja kaksi kamaria. Sairasvuode oli toisessa näistä kamareista. Maalarin pojan, lääkäri Gustav Toppeliuksen perhe oli tarjonnut vanhukselle hoitoa ja suojaa. Kerrotaan, miten vuoteessa makaava sairas maalari puhui rauhallisesti hyvästelemään tulleille lapsille ja muille omaisille. Elämänkokemusten rikastaman ihmisen sanat kuvastelivat jopa yliluonnollista viisautta. Aivan kuin tahallisesti tilanteeseen sisällytettiin ajan henkeen kuuluvaa mystisyyttä. Vanhusta kuunneltiin, hänen puheistaan ja ennustuksistaan tehtiin muistiinpanoja. Ja kun sitten joulukuun 27. päivän iltana tai seuraavaan aamuun mennessä halvaus katkaisi kirkkomaalarin elämänlangan, huoneessa tuli täydellinen pimeys ja hiljaisuus, kynttilät sammuivat ja seinäkello pysähtyi, kuten suvun perimätieto kertoo (kuvat 58 ja 59).[528]

Viimeisen leposijansa maalari sai lähimpien omaistensa vierestä Oulun erilliseltä v. 1781—82 perustetulta hautausmaalta. Muistomerkkinä on suorakaiteinen paasi (kuva 60).[529]

Kuva 59. Maalarinlaukun muistikirjaan on kannen sisäpuolelle liimattu tunnetun ruotsinmaalaisen keräilijän Sigfrid Gahm Perssonin (1725—94) exlibrismerkki. Sitä on arveltu Per Flodingin (1731—91) kaivertamaksi. Kuva-aiheessa on vahvasti korostettu skandinavista muinaisuutta ja omistajan nimikin on merkitty riimukirjaimilla. Valok. P. O. Welin 1975.

Kuva 60. Mikael Toppeliuksen viimeinen leposija Oulun v. 1781—82 perustetulla hautausmaalla. Valok. Heikki Nieminen, Oulu.

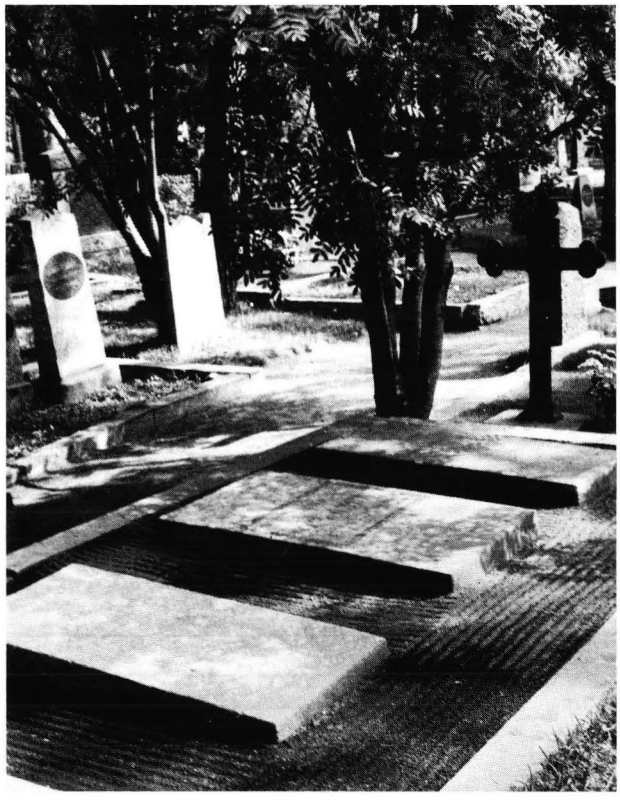

Luonteenpiirteitä

Sara Wacklinin mukaan Mikael Toppelius oli suora totuuden puhuja, joka uskalsi leikkiä laskien sanoa mielipiteensä ja arvostelunsa kenen edessä tahansa. Hän esittää kirjassaan Hundrade minnen från Österbotten monia huvittavia kaskuja, joilla hän todistelee kirkkomaalarin kykyä hallita tilanteita älykkäästi ja samalla satiiriakin lähentelevää huumoria viljellen. Luonteenkuvan piirtäjä näkee huumoria Toppeliuksen maalauksissakin, kuten esim. Haukiputaan kirkon Viimeisen tuomion vakavassa esityksessä ja Lumijoen majatalon koko seinän täyttävässä Paratiisi -kuvassa.[530] Eikä voi olla näkemättä huumoria Rantsilan kirkkoherren Abraham Laurinin kuvassa, joka on maalattu seinään saarnatuolin porraskäytävän kohdalle. Kuvassa seurakunnan paimen näkyy kirkossa olijoille ikään kuin olisi nousemassa saarnatuoliin.

Toppeliuksen koti näyttäisi olleen käsityöläiskoteja yhteiskunnallisesti edustavampi.[531] Kodin edustavuutta kuvastelee mm. hänen puolisonsa Maria Magdalena Ocklawitzin hautajaistilaisuus. Maria Ocklawitz kuoli 25.10.1807. Vainaja siunattiin kaupungin kirkossa ja kutsuvieraille tarjottiin kotona ''punssia ja bischofia riittämiin''.[532] Tämä ulospäin suuntautuvaa edustavuutta tavoitteleva tilaisuus voi myös sisältää piirteitä Mikael Toppeliuksen elämänmyönteisestä luonteesta.

Mikael Toppeliuksen Zakarias-pojalleen lähettämät kuusitoista kirjettä, joista Nervander on julkaissut neljätoista,[533] valottavat välittömästi jo yli 70 vuotta vanhan kirkkomaalarin elämää ja hahmottavat hänestä kuvaa ihmisenä. Elämän huolien painama isä purkaa niissä sydäntään rakkaalle pojalleen tavalla, jossa syvä uskonnon värittämä inhimillisyys vavahduttaa lukijaa. Maalarin koti olikin uskonnollismielinen perustamisestaan saakka. Sitä todistavat jo rippikirjat, joiden mukaan Mikael Toppelius kävi säännöllisesti Herran ehtoollisella vaimonsa ja lastensa kanssa, sitä mukaa kuin lapset tulivat täysi-ikäisiksi.[534] Kirjeet hän on kirjoittanut ruotsiksi, vain silloin tällöin hän käytti suomen kieltä. Kirjeistä voi päätellä, että Toppelius on ajatellut suomen kielellä. Yllä esiteltyä viimeistä kirjettä sekä 18.1.1799 ja 30.3.1810 päivättyjä lukuun ottamatta käsittelen ne tässä uudelleen aikajärjestyksessä.

1) Uleåborg d. 15. Decembr. 1807.
besv. d. 21 Jan. 1808.

Bästa son älskade Zackris!!!
Jag med de mina ha den hugnaden at inhändiga — af den 17 Nov. sednast, samt ifrån Kråksund förut. Wij äru Gudi äran wid hälsan endast jag besväras af rusen i ansigtet, räformen har lika som förbyt sig till ruusa — Professor Stohl ordinerte l. skedbland var mårgon Cremotarttar — och senaps deg under fot solan. Lilla Gust är frisker och hästen äfven så. Wij har fåt välbärgad höö hem 7. lass af egen äng köp 4 skrindar — af Pastor Wijckar 1 skrinda — men icke af Ohukainen eller Ollila gästgifvaren. Här jemte följer Joh: Gabr: bref som hijt kom efter din af resa — Gud hjelppe honom till hälsan! Gif honom bästa råd. Nu wet jag icke nogot om honom icke har iag bekommit underrättelse ifr: Ilmola på lång tid. Kära son om din tid till låter at skrifva innan afresan sker till Lund så låt oss få veta om där och huru Gustaf mår, vij har icke hört af honom Gud låte honom vara vid hälsan! Bästa Zachris om Gud hjelpper dig till bakas ifrån den långa resan — önskade jag få bestält eller köpt eller på Credit en 60 kans jern gryta väl guten med eller utan bröst lika högid som bred samt rör vid båtnes sida — at tappa drack och vaten ifrån gryton, och med första fartyg at hem föras — det mödan är wärd och skal betalas. Jemtt om pengar räcker vore nödigt at få Ett p. Engelst bly vit — här kåststar 16 sk. Gud sårt Berliner blå et ljus ocker vore ock af nöden. Denne tiden är jag utan Contantter. Emeller tid önskar försynens nådiga vård om dig!

Med kärligaste hälsningar fram lefver min kära sons trogna Fader

Mich: Toppelius.

Kanskee at Gust kommer till Stockholm så är du så god och lämnar till honom jag tror at detta må hinna fram ad. Igår bekom jag bref af Joh: Gab. — han har blifvit bättre. Här har inkommit betyg ifr. Pulckila Frosterus så lydande. Till åtskilliga personer vid denne Pulkila kapelförsamling, behäftade med venerisk smitta, har Provinssial medici medhjelppare herr Zachris Toppelius på medisinalfondens räckning gifvit fria medicamentter intyges Pulckila d. 9. Junii 1807.

Zac. Frosterus
Kapelan i Pulckila.

den andra:
Till fattig siuka i den städes gångbara smittande Febern har Provinsial medici medhjelpare H[n] Zach: Toppelius, gratis ut delt Läkemedel vid denne Pulckila Kapell Församling. Intygas Pulckila d. 9. Junii 1807.

Zac. Frosterus
Kapelan i Pulckila

Lukemamme kirje ilmentää havainnollisesti vanhan kirkkomaalarin sielunelämää ja sen aktiviteetin suuntaa. Koruttomin sanoin hän kertoo sairaudestaan, sen parantamisesta, talouttaan koskevista toimista, kuten heinien ostosta, lapsistaan saaduista tiedoista, mm. Johan Gabrielin terveydestä jne. Huomio kohdistuu kuitenkin siihen kohtaan, jossa hän ajattelee edelleen taiteellista työskentelyään: pyytäessään Zakariasta toimittamaan hänelle erilaisia värejä. Kirjeen lopussa on jäljennös Pulkkilan kappalaisen Zakarias Frosteruksen lähettämästä paristä todistuksesta. Kirurgian kandidaatti Zakarias Topelius toimi maaherran toivomuksesta ja Collegium medicorumin määräyksestä vanhaksi tulleen piirilääkäri Christian Cargerin apulaisena kesällä 1807 alueella, johon kuuluivat Oulu, Raahe, Kajaani sekä 13 pitäjää, paitsi Kuusamo ja Lappi. Aluekierroksellaan hän oli tullut myös Pulkkilaan. Suomen Talousseuran toimesta maassamme suoritettiin ilmaista rokotusta ja jaettiin lääkkeitä erilaisia tauteja vastaan. Suomen Talousseuran lähettämänä rokottajana Zakarias Topelius toimi Pohjanmaalla jo 1803.[535]

2) Uleåborg den 4 Martii 1808.

Min älskade kära Son!
Wij hade nöijet at upbryta kära Bref af den 6. Febr.! ifrån Lund 17. dagar på wägen hit: äfwen ifrån Stockholm af den 30 Jan: Norlins — Landshöfdingen har äfwen strax fåt sine bref, han bad mig hälsa då jag skifwer. Nu will jag berätta at wij samt l. äru Gudi lof wid hälsan, rusen i mit ansigte börjar småningom at tårcka. I dag hage jag mangen med hästen till Kembele och bekom en skrinda höö af Ahukain för ut bekom äfven af Gästgifwaren Ållila doga drygare än en skrinda, warföre jag skall gåttgiöra för resten. Här är man i bekymer och fruchtan för Ryssarnas ånfall som man will säga att de wore öfwer gränsen i Låvisa och Borgo men mera Fredligt. Magasiner samlas här, bröd bakas också till armens behof — rågen kostar 13. Rd. ton: kornet 9:32 sk assessor Carger skal reesa med krigsfålcke är ännu här. — öwersten Silfverhjelm har afrest åt Helsingfårs — äfven Generalen Klingspor i förra wekan reste genom staden unga Doctor Carger säges och at resa samma wägen. — Professor Stohl will och resa till Swärige — altså blifwa tomt af Läkare: wår häst än hus Fru Florin mår wäl på Condition. Döden har bårt ryckt mycket fålck i synnerhet i Muhos och Tyrnewä i Kello. Med längtan och wänttan ösnkar man din åter komst Gud Låte däii wäl må! Låt oss närmare få weta huru på wad tid din kära åter resa skall skee — Christoph, är magasins skrifware: Greta reser på stund till Sijkajoki på några dagar: Det säges at Joh: Gabr. mår bätre till sin hälsa. Han har skrifwit den 15 Jan: jag wänttar bref af honom, ty jag har underrättad honom om eder.

Wåra öden äro i försynes hand, han wärde oss swaga. Täällä ållan likunnossa ja tuumasa sekä leiwästä että särpymestä. ja kronulle åstetan mitä sadan. ja kurerit kukewat. Gud låte däii wara wid hälsan! Joh: Gab: önska wist din återkomst genom Ilmola. j går war organ. Blom här och sade at penningar upbäres och han har bet. l. Rd. till din resa. Med kärt nöije förblifw: min käre sons

Förtrogna Fader
Mich: Toppelius.

N.B. Dahlgren med en öfwer fält läkare och 2ne under läkare reste härigenom i förledne wecka. De woro bestämde till Finland. — I Stockh. må alla wåra öfriga wänner bra utom Fru Hallman; vid sista underrettelsen war hon ganska skral. — Om du tror at dit bref wid Påsktiden kan hinna hit ty det dröjer wanliga 9. dygn på wägen så torde det wara bäst att adressera det på Stockh. emedan jag sannolikt den tiden kommer at inträffa där

adieu.

Till v. Prowinssial medicus Herr Zacharias Toppelius
J Lund.

Suomen sodan alettua 21.2.1808, jolloin venäläiset ilman sodanjulistusta ylittivät rajan ja jo ensimmäisenä päivänä valloittivat Loviisan tienoot, Mikael Toppelius kirjoitti Zakariakselle vasta parin viikon kuluttua. On todennäköistä, että hän vasta silloin oli saanut tiedon sodasta, joka antaakin pääsisällön kirkkomaalarin monille myöhemmille kirjeille. Suomeen ylipäälliköksi nimitetty kenraali W.M. Klingspor, joka saapui Pohjanlahden ympäri Oulun kautta Hämeenlinnan tienoille rekikyydillä, järjesti matkan varrella armeijan huoltoa.[536] Niinpä Toppelius mainitsee kirjeessään, miten Oulussakin varastoja kerätään ja leipää leivotaan armeijan tarpeita varten.

Sota-ajan levottomuus ilmeni kaupungin johtavassa virkamiehistössä. Kirkkomaalari mainitsee mm., että nuori tohtori Carger (tällä hän tarkoittaa Johan Cargeria) lähtee sotatoimiin. Tohtori Johan Cargerin tiedetään lähteneen Kajaanin pataljoonan lääkäriksi.[537] Kaupunginlääkäri Anders Ståhl siirtyi yksityislääkäriksi Ruotsin Västervikiin.[538] Oli näin ollen hyvin aiheellista huomauttaa Zakariakselle, että kaupungissa ei ollut lääkäreitä. Ja vähän myöhemmin hän kirjoittaa odottavansa kaipuulla poikansa paluuta.

3) Uleåborg den 25 Aprilis 1808

Bästa Zackris!!!
För några wekor sedan skref jag till dig och lämnade brefvet till Professor Ståhl at med honom få brefwet fram till dig eller till Gustaf, ty han sade sig wara resfärdig til Swärige, men åtrade och blef qwar, och låwade med Påsten skicka det dit.

Lisette bekom dit kärkomna af den 1 apr: war af finner at mina 2ne bref icke komit fram. Nu wille jag till under rättelse nämna at wij äru wid hälsan, men i för wänttan på af giörande wårt öde eller segern innom kårt tid, ty slags fälttet tyckes blifwa wid Temmes bron i Liminngo. Där armerne truligen tager i hop. Batailen har träffad wara i Sijkajoki och Pyhäjoki förut, Lång fredag i Pyhäjoki och andra dag Posk i Sijkajoki bittida om mårgonen början med första Canon kulan genom Probstens Byggning då Ryska generalen skulle frukosterna: vilken flyde genast där ifrån och salfworne började Continuera — kyrckan sköts i kras med mera och Fienden blef till bakas slagen och dödade 2 a 300 fångna 250. där omkring, desutom bläserade 30 eller 38. fångarne blefwå i går till Swärige anförde med Eskort.

Matwaror stiger högt 15. Rd. ton: Råg i proportion alt annat. Mat och Fourage drages war dag till Limingo, där Högqwartteret är: i Frantzila är och Postering säges wara Planterad med Canoner på Kyrckbacken med mera.

Fienden torde draga sin stora Arme tillsammans at rycka fram med sin styrcka. Nya Compagnier Reckryteras imerfort af wåra finnar, manskapet är ungt och frodigt och har nijt om Fädernes landet de yttra sig wela hämnas på fienden endast Ofiserare låter dem fram rusa.

Wij har haft in qwartering först 4 man sedan 10. d°: 3. under ofiser en Leutenant Hofstedt ifrån Torneå, wilken legat siuck 14 dagar den 19 kom assessor Fohre en beskedlig läkare. Har 2ne under läkare men icke i qvarter hos oss.

I Pulckila säges Fienden wara — den andra Truppen har genom Wasa och andra städer till Brahestad marsseradt,

Söta söner Gud låte eder ännu lyckl. och wäl hem anlända min och wår hjerttel. önskan wore åcså denna ad:

Jag hörde berättas i dag att Ryssarne giodt försök at bestorma Sweaborg, sedan genom löfte om 60 ton: guld om Purttarna skulle öpnas: Sedan Ryssen trode sig wara säker och kom närmare på isen då purtarna woru öpnade eller stodo en tid öpna, så marserade Fienden med musik men då de kommo på skåthål gafs eld at 15 tusende skulle hafwa stupadt. Således berättas — men fodrar bekräftelse. Bedröfliga tider Försynens milda nåd förskone oss till lif och lem i denna usla wärdendöden bläncker för wåra ögon alla dar. Wij har haft ganska kall wårtid: gatorna börja litet smältta af snö. Föret försämras änttel. Här är stor brist på Tobak socker i Rd Caffe 1 Rd a 4 plåtar. Tusende tals fålck af almong och krigs fålck i rörelse. Brän win en kan: 4 a 5 plåtar. — Önskeligt wore ja högst nödigt at ifrån Swärige få Spanne mål annars dör alt fålcket i hunger i år åch nästa år: ty om man får åkrarne sådde så torde krigarn hästen och fålck ner trampa och så utwifwelagtigt följer döden swält höres af flästa

landes åboer. Gudi Ware ära som hittils hulppit han är alsmächtig at föresee oss härefter om wij af alt hjertta älska och wörda Hans Heliga regering här i warden.

Fram lefwer med hierttel ömhet och wälwilja kära Sons Bästa Z:

Förtrogna

Om Joh: G: weta wij icke widare än at han warit illa mående, och att Wästi — Haneles — korkie herden änn i siwil arest: — Leutenant Borgeman har warit hos oss och Torparen Abraham som är Såldat — äfven öfwerste Leute. Meurman än i nägden. ad: Gud låte dig wal må.

Landzhöfd: har fådt sina bref:
här är många siuk och bläserad skul
här är siuk hus och mång andra ställen
27. apr: Nu fördes stora metall Canoner ifrån löten åt Torniå — Herren Gud af nåde hjelppe oss. Bed för oss och för dig Herren hörer sina barns suckar om de gå af troget hjertta! Om det är möjligt så skrif ännu en gång. Ryssarna äru kan tru ifr Åbo till Sijkajoki för Påsterne haf wid Karinkanda hör jag sägas man Posteren på flera håll. i Salön uden i Kello med mera.

I går affördes ------ metal. Canoner till Haaras do: är ----- 6 pundiga ligga på lötan utom på tårget järn Canoner — . Christopher är magasins skrifware och Blomma med. Hästar gripes med wåld af Dragonerne till Transporter, wij har hema wår: Många hästar skola ligga wid wägarne af almogens: således på auction för några Ricks dal[r] st. ägarna hafwa bårt flytt.

Söta du skrif åt Gustaf om oss, ty jag wet icke om han är mera i Upsala eller eij. Kanskee at Posterne stadnar — när Ryska wäldet stiger in, om Gud så behagar:

Tämänkin kirjeen pääsisältö koskee Suomen sodan tapahtumia. Oulun lähipitäjät Liminka, Siikajoki ja Pyhäjoki olivat sotatoimialueena, joten Toppelius oli jo lähempänä sotatapahtumia ja sai niistä nopeammin tietoja. Kirjeen alussa on pieni kuvaus Siikajoen rovastinpappilasta. Venäläinen kenraali syö kaikessa rauhassa aamiaistaan, kun tykinkuula lävistää rakennuksen ja kenraali katsoo parhaaksi lähteä pakoon. Tilanne on Toppeliuksen mielestä ollut humoristinen, siitä ei ole epäilystä. Huomaa hyvin, miten hän kertoo tapahtuman suuresti huvittuneena osoittaen sillä, miten lähellä hänen mieltään olivat elämän humoristiset käänteet. Itse Siikajoen taistelusta hän antaa niukkoja, mutta oikeita tietoja. Kaatuneiden ja vangiksi otettujen lukumäärät vastaavat myöhemmän tutkimuksen selville saamia lukuja.[539] Tämä todistanee hänen olleen kosketuksessa sotatoimista tarkasti perillä olevien henkilöiden, lähinnä kai upseerien kanssa.

Sivuutettuaan taistelun pienellä maininnalla hän kiinnittää huomiota sotilasainekseen, joka on nuorta ja elinvoimaista ja jolla on intoa taistella isänmaan puolesta. Miehistö ilmaisee halunsa kostaa viholliselle, kunhan vain upseerit antavat heille luvan hyökätä. Tämä lause tulkitsee Mikael Toppeliuksen valtiopoliittista käsitystä, mikä myöhemmissä kirjeissä tulee ehkäpä vielä selvemmin esille. Hän on uskollinen sille esivallalle, jota kuningas edustaa.

Toppeliuksen kotiin oli majoitettu kymmenen sotilasta, näiden joukossa kolme aliupseeria, luutnantti ja lääkäri, mikä viittaa kodin sosiaaliseen arvostukseen. Majoitetuista erikoisesti vanha lääkäri Fåhre[540] näyttää saaneen kirkkomaalarin hyväksymisen osakseen. Henkistä vireyttä osoittavalla tavalla Toppelius seurasi sodan kulkua Etelä-Suomessa. Kirjeen kirjoittamispäivänä hän sai kuulla uutisia Viaporista, jonka venäläiset olisivat yrittäneet kullalla ja viekkaudella saada haltuunsa, mutta turhaan.

Jokapäiväinen huoli leivästä painoi vanhuksen mieltä. Siitä kertoo kohta, jossa hän kirjoittaa, miten olisi toivottavaa ja välttämätöntäkin saada Ruotsista viljaa, sillä muuten kaikki ihmiset kuolevat pian nälkään. Toivottomana hän jatkaa: ''—— sillä jos saamme pellot kylvöön, niin silloin sotilaiden hevoset ja ihmiset polkevat kylvön maahan ja niin vääjäämättömästi seuraa kuolema.'' Ahdistavien ja vaikeiden mielialojen vallassa vanhus turvautuu kuitenkin kaikessa Jumalan johdatukseen, jota ilmaisee seuraava kohta: ''Olkoon kunnia Jumalalle, joka tähän saakka on auttanut. Hän on kaikkivoipa huolehtimaan meistä edelleen, jos me vain koko sydämestämme rakastamme ja pidämme kunniassa Hänen pyhää johtoaan tässä maailmassa.''

4) Uleåborg d. 14. Sept. 1808.

Min älskade kara son min gulle Zach: Gud låte däii må wäll!!! Dina kärkomne bref hafwa till wår tröst richtigt komit det sista ifrån Stockholm af den 15. aug: sidstl. och för ut från Furusund på Galeasen v. Höpcken jemte penningarna 50. Rd. och seder mera 2[ne] reverser: för dessa goda välgärning: aflägger hjerttelig tack, samt önskar och beder den Högstes nådiga åtancka att vakande wara öfwer dina wägar till önskeligt mål! Vad oss angår så äru wij friska och arbetande. Herr Landshöfdingen har åfta efter frågadt huru snart du skulle hem koma han ligger siuck. Här är 2[ne] ryske Docturer som sköter stadens siuckor, och gamla assessor Carger — den unga Carger är till Cuopio Armen. önskeligit wore om Försynen —— wille leda dig hijt på hem ortten med lif och hälsa ju för ju bättre nog är här giöra — Körck klåckorna ringa vardag lagm. Holmberg är och i Evig wila för par månader dog Michel T: — Jag har icke wetat wart jag skulle adressera brefwen — nu skal jag efter anvisning till Herr Grip i Stockholm. Lill Gust Petterson är hus krono magasine förståndaren sichter Synnerberg han har bestådt nya kläder åt honom — för ut i vår somar så tog Assessor Fohre honom — men rymde ifrån Brahestad ifrån sin herre för det han wille aga honom till fålck. Annars är han af lömsk sinne — u tacksam ämne. Gustafs mor skref mig till om honom jemtte begärtte honom hem till sig jag gaf brefwet åt honom och varnade honom skrifwa — äfwe til sin förra husbonde. Joh: G: torde wara i Herrans wiilo — afskeds bref skref, han till åss med aldra ömaste urdalag. Mitt hjertta är så tungt af sårg och saknad af hans liufwa åmgånge Gud låte honom få wilas i fröide boningar i Guds rike — där wij må omfambna war andra i glädien! af den 18 aug.

Greta Beder om tillfälle och råd wor at få ärtter med skep hem. Jag har å nyå murat Karja köcks spisen men saknar murgryta af 60 kans rymde som för blef låfwad av dig — men nu ömt at om nämna — emeller tid har jag insat gamla gryta till vinteren. Gud har wälsignat wår Kauka Peldo med härlig korn

som nu igår blef skoren. På Tihinen hade wij litet råg. Här kosta 15. a 16 Rd[r]s, ton råg. På åkrar har wäl wäxt, annars dyr tid. Gustaf har och warit ganska beskedlig och skrifwit ifrån Stockholm samma tid som ifrån Furu sund och skickad Caffe och sijrap. Gud beskydde honom på sin reesa! jag wänttar äfwen bref!

Joh: Gabr: har och flytt till skogs tårppe med sina små barn och hustru — och måt alt wärre efter 3[ne] döttrar efter waran som blåmster haffe döt i röd sot. Om han än lefwer eller är död wet wij icke. Jag lefwer i fruchtan. Ryssar hafva grymmeligen framfarit i Kauhajoki mördat den gode Gustaf Imberg bränt op stora Kuutila — fången bortfört gaml. Imberg d[o] Alsenius med mera -i Waasa. Wår Herre Gud förskone åss arme! Gud styrkie wår Konung och arme! Fienden hutar tet är Guds rijs för landsens synder! din sörjande fader-

M: T:

ålis paljon sanomista wan eij tåhdickan Kaikia kirjotta Hevonen ja skesi on vielä tallella — on ollut waarasa pois åtettaa — minä Rucoilin man herra joca sitten sinun tähtes nin paljon kuin mahdollinen oli säilytti. Våita tulee sawoista wielä ja maxa 5 Rixiä ja enää leiviskä. Joh: Frantzen on krämää katupuodisa. ei Biörckrutia minä wielä ole sanut käsihini; pelko on venäläisist tääla jää hywästi suuri Jumala sinua siunattkon!

Till upbörds läkaren
vid armens flotta Herr Zachris
Toppelius — På Galeren
von Höpken. —
om ägaren till detta skulle wara
i Stockholm bedes om recomd.

Tässä kirjeessä vanha isä lähestyy poikaansa liikuttavalla hellyydellä, mikä sitten puhkeaa kiitollisuudeksi. Siihen on näkyvääkin aihetta: rahalähetys, jonka Zakarias on toimittanut puutteessa olevalle isälleen. Suomen sodan aikana Zakariaksen ja Gustavin opiskelut Ruotsissa olivat keskeytyneet. Zakarias oli määrätty laivaston sotilaslääkäriksi, ja hän palveli ensin kapteenin vakanssilla kaleeri ''von Höpkenillä''. Gustav taas oli komennettu ''Corvetti Camillan toimituskirjuriksi''. Heidän mainitaan näissä tehtävissä ansainneen hyvin. Näin rahaa riitti lähettää vanhalle isällekin.[541]

Vanhus houkuttelee Zakarias-poikaansa kotiin vedoten siihenkin, että sairaana viruva maaherra on häntä kysellyt. Sitten hän kuvaa Oulun lääkäritilannetta: vain kaksi venäläistä tohtoria ja vanha lääkäri Carger hoitavat sairaita. Paluu olisi sitä parempi, mitä kiireisempi. ''Kyllä täällä on tehtävää'', vakuuttaa kirkkomaalari.

Myös Ilmajoella sairastavaan Johan Gabrieliin isän suhde on läheinen ja rakkauden täyttämä. Johan Gabrielin sairaus puristaa hänen mielestään esiin vakuuttavan surun ilmauksen. Sitten hän kohta autuaassa uskossa puhkeaa lapsenomaiseen riemuun, kun hän tietää saavansa syleillä poikaansa autuaiden majoissa. Hänen tunne-elämänsä ailahtelee äärimmäisyyksien rajoilla: pessimismistä, surusta ja toivottomuudesta aina lapsenomaiseen haltioitumiseen ja riemuun saakka.

Huolimatta psyykensä voimakkaasta tunnepuolesta Toppelius saattaa toisaalta paneutua syvällisesti jokapäiväisen elämän arkihuoliin. Huomio kiintyy nimenomaan siihen kirjeen kohtaan, jossa Toppelius kertoo hyvästä ohrasadosta ja rukiinleikkuusta. Jo aikaisemmin, mm. kirjeessä 15.2.1807, hän on maininnut heinien hankinnasta. Kirkkomaalari näyttääkin perustaneen toimeentuloaan myös maa- ja karjatalouteen, kuten hänen aikansa oululaiset yleensä. Kaupunki oli tuolloin ''peltoporvareiden'' kaupunki.[542]

5.) Uleåborg d. 19 Januari 1809.

Mina älskade kära Söner Gud låte Eder må väl!!!
Jag hade bref af Gustaf ifrån Stockholm i höst, utan datum det sednaste, med innerlig fägnad genom lästes af wåra flickor — nu är en lång tid sedan förliden. Håppas at än närmare erhålla om eder Lifs bärgning och warest warelsen kunde nu för tiden wara. Påsti eij nyt enää saa kulkea Stockholmin. Wij lefwa ännu — Joh: Gabr: är afsomnad i sin Herres och wår nådige frälsares wård! och är med sine älskade saknade 3[ne] dötrar i en grop lagde efter hans ordination, wilka inom 2[ne] wekor för ut afledne woro. Fru Borgeman kom hijt för 14. dagar sedan at up söka sin älskade Leutenant som legat läng siuk huus Forsman här i staden, och nu äre afreste till Ilmola.

Här är ganska dyr tid efter bröd, man får icke för pengar — min och fleres råg brådd äru bara för buskap och willdiur de äre up brände både stackvettet med mera 2[ne] riar för åss upbrutne och en lada en död häst ligger i rian och halmen bårt förd dels af egne dels af Ryssar. Bästa Söner jag wet at nii älskar oss: lått oss och få weta warest i ären — dödsens Lija tar bårt så mycket fålck både unge och gamle här i landet — det wore wid lyftigt att om nämna — inom kårtt tid 5. rådmän afledo. Wij skulle önska at än engång få er hit om Försynens wiilja wore så af nåde! Kyllä täällä olis työtä ja för tjenstiä.

Gustaf Petterson är hus oss i mat och passar up H[r] Joh: Fratzen i krambodan och mår wäl hälsas hans mor: — Minä ögon skulle behöfwa glas ögon om jag kunde på något wijs erhålla sådana som wore åt en Gubbe af 75. års ålder passade wore en god sak. H[r] Lagman Ononius skal af resa här ifr. i dag får se om jag får dess rader med öfwer Kemi gräns. Gud gifwe friden! tusende hälsningar med detta. Minä älskade söner — om endera skulle erhålla detta wåre wäl förblifv. eder För trogna — Fader

M: Toppelius.

Sodan takia liikenneyhteydet vaikeutuivat Ruotsiin. Siitä Mikael Toppelius mainitsee kirjeessään: ''Posti eij nyt enää saa kulkea Stockholmin.'' Oli kulunut useita kuukausia siitä, kun kirkkomaalari viimeksi oli kirjoittanut Zakarias-pojalleen. Tänä aikana Johan Gabriel oli kuollut (28.9.1808).[543] Tässä kirjeessä kiintyy huomio Mikael Toppeliuksen käsitykseen kuolemasta. Se ei ole pelottava asia, vaan kuten Johan Gabrielin nukahtaminen Herran ja meidän armollisen Vapahtajamme huomaan. Raja tämän- ja tuonpuoleisen välillä on jotakin unen tapaista, ja sen jälkeen alkaa uusi, kirkastettu elämä.

Tässä kirjeessään hän kertoo myös moraalitapojen höltymisestä: sodan aikana sitä kuvastavat peltojen tallaamiset, aitojen polttamiset, riihien ja latojen auki murtamiset, olkien varastamiset ym. Samalla tulee hienoisesti esille pelko siitä, että myös

hänen henkilökohtainen omaisuutensa, jonka hän on työllä ja vaivalla koonnut, voisi joutua varkaiden ja hävittäjien käsiin. Edelleen hän houkuttelee poikiaan takaisin kotimaahan kirjoittaessaan: ''Toivoisimme kerran saavamme teidät tänne, jos Kaitselmuksen tahto olisi niin armollinen.'' Ja lisäksi hän vakuuttaa: ''Kyllä täällä olis työtä ja för tjenstiä.''

6) Uleågorg: d. 2. Oct: 1809. om natten.

Min älskade kära Son!!!
Med hjerttel. längtan wänttar jag under rättelse om mina käraste söner —— Om de lefwa eller om de äru afsomnade som och kunnat skee i dessa bedröfl. tider. — Min söta Zachris skrif mig till om du är wid lijf: Jag weet at du är så goder och Gustaf om han är wid lifwet — Jag skulle längtta eder hem om det kunde wara möijeligit I hafwen för wärfwat nog kunskaper nödiga att kunna lefwa här den förgängliga kårtta tiden, utom att ytterligare wäga på denne förgängeliga banan — wärdenes haf.

Ett bref af den 24. Jan: 1808 ifrån Stockholm gladde mig och de öfriga — och om jag än finge taga eder i mina arm wad jag wore till freds och glad — men nu alt utan hop! Här är ganska dyr tid — Roblar sirckulerar ymnigt: tiufwerier begås uwanligt — pellon aidat on meiltä varastettu ja poltettu ja muitta kans, läheltä kaupungia. Söta du hälsa min käraste — Swågr Elias Norlin Capt: jag bekom hans ärade bref af innehål at höra effter om en ung fändrik Andersson des slägtinge, wilcken icke här warit — ej heller har jag kunnat skrifwa der om. Gust: Petterson är i wår mat och står i krambodan hoos Joh: Frantzen hemma mår wål. Frantzen är nu på andra året i wår kramboda — här är många margotenttare i flere bodor. Min kära swärdotter An: Christina längtar få weta om nii lefwer Joh: Gab: sofwer i frid med sina 3^{ne} döttrar i en grop. — Gud låte och åss hädan skiljas i lika frid när wårt lif utslåcknar! Mina älskelige Söners älskande Fader M. Toppelius.

1. kan: linolja kostar 6. Rd. och fins icke Tärpentin finnes icke en fingerbor.

1. Ltt smör 4. Rd. d^{o} Talg 4. Rd. rågen har kostadt 30. Rd. nu för 20. Rd. Höö 1. Ltt 16. sk. och mer. Här är brist på sijrap — många andre behofwer: Kära sons goda häst bårt stals under höö bärnings tiden från stads bete inom 1 dygn. och fås eij weta war den är jag gegk till Limengå at söka men hade icke lyckan at ernå.

Wij samteligen äru wid hälsan önska at detta må träffa dig wid wäl mågo — Gud uppe hålle eder mina älskade söner om i åren till. Wij måste nu wara det wi icke welat wara. Himlen för jage Fienden: war hälsad!!!

Medisine Doctoren
Herr Zacharias Toppelius
I Stockholm

Tämä kirje on kirjoitettu yöllä. Monien huolten painama vanhus ei ole enää saanut rauhaa, kun hän ei tiedä, elävätkö hänen poikansa vai ovatko he ''nukkuneet pois''. Hänen viimeksi saamansa kirje oli lähetetty Tukholmasta ilmeisesti 24.1.1809 eikä 1808. Poikien pitkä vaitiolo on todennäköisesti johtunut heidän seikkailunomaisesta elämästään sodan aikana. Zakarias oli kokenut meritaisteluja Turun ja Uudenkaupungin edustalla. Camilla-laiva taas, jossa Gustav palveli, oli joutunut tanskalaisten hyökkäyksen kohteeksi ja sitten juuttunut ahtojäihin Tanskan rannikolla. Lopuksi Gustav oli joutunut Tanskaan vankeuteen, josta hän pääsi vapaaksi kunniasanaansa vastaan.[544] Vanhalla isällä on todennäköisesti vain heikko aavistus poikiensa seikkailurikkaista retkistä merillä. Liikuttavaa on, miten hän yhä uudelleen pyytää poikiaan palaamaan luokseen vedoten nyt siihen, että he ovat tarpeeksi oppineita, joten he hyvin voivat elää ''täällä katoavaisen lyhyen ajan''.

Kirjeen lopussa lukijan huomio kiintyy kohtaan, jossa kirkkomaalari jälleen ilmaisee valtiopoliittisen kantansa lausuessaan: ''Meidän täytyy nyt olla sitä, mitä emme ole halunneet olla. Taivas karkottakoon vihollisen.'' Haminan rauha solmittiin 17.9.1809, siis ennen tämän kirjeen kirjoittamista. Uuteen valtiolliseen tilaan oli vanhemman ihmisen vaikeata mukautua.

7.) Uleåborg den 10. Oct: 1809

Min käraste Son!!!
Med mycken längtan wänttar jag at höra af dig och äfwen af Gustaf om nii lefwer eller icke i detta förgängeliga lifwet — Jag har skrifwit flere bref men desse tider äru usäkra — för några dar sedan ett litet bref med Kellarmestaren Öbärg wilken tänckte felas eller med silt schep till Stockholm, för Handlanderne är dett usäkert at komma fram för siö kaapare med mera. Dett för kunnades fred i kyrckan förleden söndag; men huru den den är weta wij icke eller huru länge det må wara.

Grannas Höckert sade sig reesa till Stockholm war före jag nu skrifwer detta: Gud låte eder må wäl! Jag och dina syskon äru wid hälsan Gudi låf, önska det samma af den som har lifwet i sine wåld!

I Höö bärgnings tiden bårtstaals din goda häst från stadsens strand och jag söckte genom Limingo och Temnas och sådde lysningar om kring, om sider i förgår söndags afton så kom en bonde med hästen i god hull till wår stora glädie. Gustaf Petterson står i wår handels boda hoos herr Joh: Frantzen som bor nu på andra året där i. Christofer är gift med Orres dotter och äger Terwo täppels gård och bygd en ny bygning och den 7. oct. Cristndes en liten dåtter åt honom. För lång tid sedan fick wij bref från Ilmola af Anna Christina wilken längta storligen at få weta om eder båda hun är wist bedröfwad med sin kär enda son — de 3^{ne} barn ligga med Fadren i en grop — om nii lefwa så lått dem weta af eder det wore dem en glädie. Jag hade giärna reest dit men både häst och alt annat förhindrade. Här sker stölder rät ofta — gärdes gården klareras om nätter och daga wår Tihisen peldo är i linda endast gamla rian qwar.

Årickarii är sådd i råg till nästa år.

Fram lefwer med hjertteliga hälsning och önskan till alt gådt af Gudi! den alsmägtige uppehålle och beware eder för all ubehagligit! för blifwer min kär älskade sons för trogne

Fader
Mich Toppelius.

Å joska wielä kerran saisin nächda teite minon Rackahita Poikasiani! Iannu (?) Gabr: on päis eij täälla åle ålewata pysywätä täsä turhasa tilas; etzi muta elandota olendota pyri taiwahan talon: sine on ilo Rickohambi runsahambi siel on ilo loppumat etc. Hälsar min käraste Herr swåger Capt: Norlin; jag har fådt hans bref af den 10. Marti 1809. men at swara på har warit umöijligit i dessa tider. Wij måste siunga Ruski wisan. Regementes Pastor Wigeljus är nu wår goda Probst. Elfwing wald till

Cappelan. en ny Landshöfdinge berömmes. Camrer Ta (— — — —) är rest till Åbo at wara wiktig ämbetsman. ad.

Medisine Doctoren
Högädle Herr Zacharias Toppelius
I Stockholm.

Miten epävarmalta ajankohta kirkkomaalarista tuntuikaan. Useat hänen kirjeistään eivät menneet perille. Merirosvot ryöstivät kauppiaita. Kuitenkin ''julistettiin kirkossa rauhaa edellisenä sunnuntaina''. Samaan hengenvetoon hän epäilee epävakaisten olojen rauhoittumista. Monista arkielämän huolista kerrottuaan Toppelius muistaa kirjeensä lopulla poisnukkuneita rakkaitaan, poikaansa Johan Gabrielia ja hänen lapsiaan, ja puhkeaa syvää kaipausta ilmaisevaan suomenkieliseen valitukseen.[545] Uuteen esivaltaan kirkkomaalari viittaa sanomalla, että meidän on laulettava ''Ruski viisua.''

8.) Uleåborg d:27. Februarii 1810.

Bäste Zachris.

Att mina älskade kära söner lefwa än! att Höglåfwade Försynens millda Hand bewarat mina käraste i wärden: för ulyckå till kråp och lif i dessa wådelige tider, dem jag tänckt med allone wara bårtta. Wredes måln hafwa betäckt wåra länder med hotande undergång — men Gudi ware ewig äre som åss bibehållit in till denna dag! I går afton hade wij förnyadt glädie brefbäraren Wänman in lämnade 2[ne] bref från Stockholm utom de förra: daterat d: 25. Dec. och den ande d: 12. Decemb: i förlidit år.

Först aflägger min hjertel. tacksäijelse för Glasögonen som äru de bästa af dem jag har: de waror neml. såcker Caffe Porter äru richtigt framkomna wad färgår angår så äru de urörde tils wijdare i brist på Lijnolja, som jag måst kiöpa för 6 Rd. kan: Tärpentin 16 sk. en jumfru ellr 32 plåtar kan: wad den beställning angår som jag anmodade J: Wijkman betalte jag genast 5 Rd. 16 sk. som stod på räckningen qviteradt. Af den 27. Now. 1809. jag mente at han med sina egna pengar betalt. I förleden höst då wij unfingo de om nemda warorna så sökte wij efter en ny wargskins Pels hoos Horttulan som war fulkoml. stor at genast afskickas och det genom natten med Hataja till stickorna och war insydd i en ny [—] wins säck: och till lika bref som Christopher skref — detta lämnades Handelsm: Humen och [— —] på säcken skref jag — Till Doctor Zachris Toppelius i Stockholm. — men bedröfwelig händel. en starck storm wars like sällan händer — efter par weckor dref skeppet på Carlö strand med fålk ok godset at eij lif utan några döda kroppar hittades och de flästa äru blandade med issörja — wad som än kan hittas om nästa sommar tid... Stohle: Salander: Hedman: Hofrensson Selsius, som warit schepped med mera är alt bårtta.

Christopher dog d: 1. Jan: 1810. en liten duter lefwer hans. Nu will jag nämna min kära sons begäran at öfwer haf sända bräder men det seer ut at wåra Stockholms resande ugärna antaga expeditioner knaf nog bref — utan resa bort i stilhet lönliga, som skett med flere. Zachris Frantzen afreste jag såg honom i portgången och wiste icke wart åt det skulle bära af. Påsten här och warit usäker. Wij lefwa i mörcker.

Jag skall höra efter wad träd tolften kosta och om det wore giörligt at få Transport härifrån till Stockholm, och låta weta om den saken framdeles om jag kan få bref dit. Hwad för månl. arbete beträffar så är nu alt caicki låppu. Wåra åkrar äru utan gärdsell på Tihisen åker är icke en enda stör alt bårt råffade jemte lilla ladans taak med dör söndrade och råg bråden up betade och halmen bårt stulen. De öfriga rior och lador sönderslagna dör lås ocg gång järn stulna. endast i årickari åkern är i råg sådd. ifrån wår äng bårtstals den bästa höö staken med mera. tiggerii war dag fader och moder lösa barn wandra tiäckt krin i staden dyr tid swält twingar fattiga almogen nu för tiden: Somliga blifwa rika... Råg ton: kostar 18 a 20 Rd. smör 4 Rd. Höö 10:12. a 20 Rd. las wed en 3[die] dels famb eller litet lass 2 Rd. — alla plackor omkring staden upbrända för fattiga inbyggare, blåtta Tullportten står qwar man seer med kijkare på afstånd gärdes gården — skogen är aflägsen.

De försända warorna äru till endel sålda men större delen wäntta på priserna. Gud wälsigne dig som så wäl giordt till at lindra dessa tider wedermöda jag må wäl wara nöid och tröstad at Herren Gud skänckt mig så goda Söner som hafwa omsorg om alt wäl! Lisette med de andra flickorna hafwa den egendomen om händer — får see huru de kunna hushålla.

Jag unfick bref af min Cousin Contactz Probsten Mich: Toppelius frå Tokowa han låter hälsa och låfwar koma i wintter hijt han är ledamot af Käiserl. oeconomie sälskapet i Pettersborg — hans älsta son Jacob Alexander är kyrckoherde wid Tyska församl. i Kronstad. Hans mogar 2[ne] Doctorer Professorer med mera.

Min kära son låfwar at ännu wara till hjelp — wår bränwins redskap neml. slang som måtte wara felachtig, ty inttet gåt brän win hela wintter har jag fått smaka — om så wore at man kunde få byta med gammalt koppar och få nya släta koppar pösår i ställe. Wij sacknar ochså en järn gryta med rör i sidan om det wore möijeligt i nästa somar tid att få hijt — Piparna bör wara af stadigkt koppar med slag lod löda af 2½ alns längd. Man skulle nu mera för tjena med bränwins Hantering än annors också för dranckens nytta i dena dyra höö tiden: ett lispund Höö kostar 24 sk. minst 16 sk. det drar om året, ännu ett bekymer må jag om nämna, wåra fönster glas tarfwa åfta reparation dels söndras af stårm dels af meniskor swårligen skär jag med flintta glas, men hade jag Demant sten at skära med så kunde jag spara många Plåtar utan att gifwa åt Glasmestare med mera.

Om så wore at kära son hade tillfälle och lyckan at träffa på auctioner sådant wore en kostelig sack, jag will med all wällvillja skaffa den betalt, endast den wore doglig. — Wad färgär angår har jag till lång tid — undan tagan menia sinober mängell och lin olja.

Din kära swägerska Anna Christina med sin Frans Mickel längtar få höra af sina kära swågrar huru de må!

Jag har hört talas om at mag: Granlund tänckt fria till henne som nu torde haa lägenhet.

Jos Jumala rauhan lainais ja terweyttä wielä minä jonku kirkoa kaunistaisin wanhanakin wan nytt on aiwan wähä förtienstiä — pitää ådottaa.

För blifwer mina älskade Söners tru för bonden och älskande Fader

Mich: Toppelius

Kirkkomaalari kertoo saaneensa kirjeen serkultaan Mikael Toppeliukselta, joka toimi rovastina Toksovassa Inkerinmaalla. Tällä kertaa hän mainitsee olevansa keisarillisen talousseuran jäsenenä Pietarissa ja hän aikoo tulla talven aikana käymään Suomessa. Hänen poikansa Jacob Alexander Toppelius on Kronstadtin saksalaisen seurakunnan kirkkoherrana.

Kirjeistä käy selville, että Toppelius on harjoittanut vaihtokauppaa, jossa avustajina ovat olleet kotona askartelevat tyttäret. Maalarin palkaksi usein saatu voi, pellava ym.[546] on toimitettu Tukholmaan. Vastineeksi sieltä on tuotu sokeria, kahvia, siirappia ja portteria. Viljan hintojen tarkka selostaminen[547] kirjeissä viittaa mahdollisesti siihen,

että maalari olisi pitänyt sodan aikana jonkinlaista viljakauppaa. Lautojakin hän on välittänyt Tukholmaan. Hän liittyi tässä muihin ympäristönsä liikemiehiin, jotka kaupankäynnillä tavoittelivat voittoa. Edellä esitetty osoittaa, että Toppeliuksella oli käytännöllistä liikemiesvaistoa, ja sitä ilmentävät myös hänen kauppatoimintaansa vilkastuttaneet yhä monipuolisemmat artikkelit.

Jo lukemastamme ensimmäisestä kirjeestä (15.12.1807) saimme tietää, että hän toivoi saavansa tilata tai ostaa luotolla hyvin valetun 60 kannua vetävän rautapadan, joka olisi yhtä korkea kuin leveä ja jossa pohjan puolella olisi putki mäskin ja veden pois johdattamiseksi. Se olisi toimitettava kotiin ensimmäisellä laivalla. Tämä olisi vaivan arvoista ja siitä tultaisiin maksamaan hyvin. Sitten hän ilmoittaa (14.9.1808) muuranneensa uudelleen karjakeittiön uunin, josta puuttui enää vain 60 kannua vetävä muuripata, jonka Zakarias oli luvannut lähettää. Sillävälin vanha pata on asetettu talveksi odotettavan padan tilalle. Viimeksi lukemassamme kirjeessä hän selvästi ilmaisee puuhan tarkoituksen sanoessaan, että vielä puuttui rautapata, jossa olisi putki sivulla. Olisi hyvä, jos sen saisi seuraavaksi kesäksi. Piippujen tulisi olla lujaa kuparia, 2½ kyynärää pitkiä. Hän vakuuttaa, että nyt tänä kalliina aikana tultaisiin enemmän ansaitsemaan viinakaupalla kuin aikaisemmin. Ajan tapojen ymmärtämiseksi on mainittava, että v. 1800 annetun asetuksen mukaan kotipoltto oli yksityiskodeissa määrärajaan sallittua. Asetuksen mukaan sai paloviinaa myydä myös asunnossaan, ei kuitenkaan puolta tuoppia enempää.[548]

Ponnistelut tulojen hankkimiseksi sitoivat Toppeliuksen ajatuksia arjen maailmaan. Vain joskus hän koskettelee kirjeissään taiteellista työskentelyä koskevia kysymyksiä, kuten esim. värien hankintoja (15.12.1807). Edellä olevassa kirjeessä hän ilmaisee kaipuunsa maalarintehtävään seuraavalla tavalla: ''Jos Jumala rauhan lainais ja terveyttä wielä minä jonku kirkoa kaunistaisin wanhankin wan nytt on aiwan wähä förtienstiä — pitä ådottaa.''

9) Uleåborg den 26 April 1810.

Käraste Son!!!!
Emedan Tracktör H[r] Öberg skal i denna qväll af reesa till Stockholm och han låfte at taga med sig nogra rader, ehuru jag med flere resande skrifwit till kära son — för en tid lånte Gulsmeden H[r] Strömer en liten buk om Blås röret som nu är för kommen beder han Strömmer at Herr Öberg wid åter resan skulle betala och hit hämtta om min son wille wara god och gifwa Rubriken på en sådan bok han skulle åstunda 2[ne] Exemplar af densamma — annars är den förkomen af dina böcker; ty jag kom till at låna på en kårt tid åt Gulsmeden Strömer.

Wij äro alla man wid hälsan Gudi äran önskar at dessa rader måge träffa dig wid samma höga förmån. Min sons goda Häst är och frisker men något mager: Höö är ganska dyrt — wij har full wintter ännu endast solen fräter bårt snön om dagarna.

Gud låte däi wäl må! Hälsa Gustaf också — flickorna längta däij hem, kanske förgäfwes, å joska wielä kerranken saisimma sen ilån että syleillä tåisiamma. Gustaf torde och borde om Gud behagar komma i sommar hijt. Må wäl!

Hällsa släckt och Wänne och war sielf hälsad hjerttel.

Fram lefwer käraste sons förtrogna Fader
Mich: Toppelius.

G.P. det ömar mig at beswära dig kära son med Commissioner men wad will man giöra: nu på timen reser Öberg war wäl.

Tässä kirjeessä Mikael Toppelius mainitsee kirjasta, jonka kultaseppä Strömmer oli lainannut ja joka sitten oli joutunut hukkaan. Kirjan nimeä hän ei muista, vaan vain sen, että kirja käsitteli ''om Blås röret''. Hän pyytää toimittamaan kirjaa kaksi kappaletta, ne kyllä maksettaisiin. Vahinko vain, että kirja oli Zakariaksen kirjastosta.

Mainittu kirja on sinänsä vähäpätöinen. Se on kuitenkin tässä syytä mainita, koska se johtaa tarkastelemaan Mikael Toppeliuksen omana aikanaan käsityöläispiireissä poikkeuksellisen monipuolista kirjastoa. Missä määrin kirkkomaalari on kirjastonsa kirjoja lukenut ja omaksunut niiden tarjoaman sivistyksellisen pääoman, se ei heti käy selville hänen kirjeistään.[549]

Kaikissa kirjeissä ilmennyt huolehtivan isän kaipaus ja rakkaus lapsiaan kohtaan puhkeaa tässä kirjeessä kesken kaiken suomenkieliseen muotoon: ''å joska wielä kerranken saisimma sen ilån että syleillä tåisiamme.''

10.) Uleåborg d:19 Julii 1810.

Älskade Bästa Son!
En lång tid har jag warit sosom i dwala, dels utom hus dels på landsbygden — i Sijkajoki hoos Probsten Carp i maij Junii till början af Julii i arbete med byggnings wäggar med mera in om rummen, så at jag icke haft tid tilsätta at skrifva till mina högt älskade söner: Gudi äran frisk har jag warit till dene dag. Min högsta fägnad har warit at mina älskade söner lefwa: jag har bekomit bref af den 14. Maji i år, war af förnimmer at hälst et bref fram komit af mina. Med Capt: Junelius skref jag och till min son om et och annat. Med detta aflägger min hjertel. tacksäijelse för din godhet och wäl wilja både emot mig och dina syskon. Jag är bekymrad huru systrarna kunna redogiöra för de för skåt som äru betrodda under deras för valtning i denna dyra tiden de wilja sielfva hooshålla med saken. Nu följer med salig Christophers encka 1. ton: graf lax 2 fierdedeles ton: dito lax. På märckt med röd färg Z: Toppelius.

Jag har förgäfwes efter söckt at igen finna iblan andra wrack kläder med mera det för ulyckade stora wargskins pels som i förleden höst med Humen blef skickadt till dig: Nu påstår 3[die] reesa ting på Carlön — Notarjus Wacklin är domare der till förordnad, småningåm hittas ett och annat därstädes. Wad de färgor angår som min son war god och skickade äru än i behåll för brist af linålja som här warit dyr a 5 Ricksd: fö kan: sedermera nu än 4 Ricksdal. varföre almogen minst låtit giöra. Wad den beställning angår som Wijkman och jag betalde — som han bort där betala — har jag åter tagit — till lax 8.Rickd. at kiöpa har jag lämnat åt flickorna, men återstoden skall Jag eij glömma at betala med det första. Särskilt för de öfrige färgståfter, men det går så långsamt till. Wad 60 kan grytan angår ehuru man kan behöfwa så måste man umbära för des höga pris. —

Diamanten om den kunde war dräglig pris så vore den ganska nyttig kanske för 5. a 6. Ricks: eller litet öfwer.

Frans Michel ifrån Ilmola har redan skrifwit 2. bref åt mig med egen hand Gud signe barnet. Hälsa min Gustaf och nu hinner jag eij mer för denne gång. Gud förware din siel och kråp för alt ont i desse bedröfl. tider. Hästen din är i Korpi. Tihinen i Keto. Kanka peldo i rågsod mantinpeldo i torka Kuocka maa dels i Korn dels påtates. Framlefwer med kärt nöije.

älskade kära sons
För trogna Fader
Mich: Toppelius

Tack för glasögona de äru goda 2^ne^ dyliga har jag förlorat. endast jag kunde erhålla bara glas af dyliga sårt wore wäl för at bespara pengar — man måste så huus hålla. Gust Petterson betjenar Fransener mår bra bara han will artta sig — man biuder till at förmana honom till att det som gådt är hans mor hälsar. Brän wiin har hijt inkommit flere tusende kanor och spanmål malt och gryn så at priserne hafwa fallit.l.ton: råg gäller 12. R. 1. kan. bränwin 1. R. i wåras kåstade 1. L höö 24. sk. 32. sk. nu wet man icke wad härefter sker — ad.

Medisine Doctoren Högädla
Herr Zacharias Toppelius
i Stockholm
Boender på Apoteket en Swan.

Kuten aikaisemmin lukemamme kirjeet tämäkin kirje osoittaa, miten lujasti kirkkomaalari oli kiinni elämän realiteeteissa. Hänen huomionsa kohdistui hyvin moniin käytännön asioihin, joista kukin on tullakseen hoidetuksi vaatinut oman keskittymisensä. Kirjeestä panemme merkille Toppeliuksen liikeasiat. Tukholmaan lähetetyistä artikkeleista hän mainitsee voin ja lohen. Ensimmäisen kerran saamme tietää, mitä hän on kaupunkitilansa pelloilla viljellyt. Osa pelloista oli kesantona. Toisilla peltolohkoilla kasvoi ruista, ohraa ja perunaa. Kun lisäksi otamme huomioon karjatuotteet, maidon, voin ja lihan, voimme todeta, että talous kokonaisuudessaan antoi perheelle melko monipuolisen ravinnon.

Kaiken muun toiminnan ohella Toppelius ehti suorittaa maalaustöitä mm. Siikajoen rovastinpappilassa, jossa hän mainitsee sisustaneensa huoneita. Hänen viimeksi Tukholmasta saamansa värit ovat toistaiseksi säästyneet, osaksi pellavaöljyn puuttumisen, osaksi sen takia, ettei ole ollut töitä.

11) Uleåborg d. 27. maii 1813.

Bästa son ädla min sons maka!!!
Såm man längtar dagen längtar iag at komma till at besoka eder därstädes.

Jag håller på med åker såning med mera, min kärra eller rese ty under arbete, samt tillstötande arbete och nödiga omsårje, som hindra mina afsichter, men så snart jag får i ordning det nödigaste tror iag mig få den glada stunden få fägna mig personligen.

Med unga Cominister Broder Nyberg som nu på stälet skall af resa här ifrån medföljer magnet påsan och G.M. Schwartzs Minerologi wilcka torde wara till någon nytta där. Flickorna håller på med Potates såning på åker och i krydgården med mera. jag har icke häst eller dren bara kasacker. Wi äru alla wid hälsan Gudi äran önska det samma!! jag längtar Gustaf hit på en skutresa som han yttrat i Stockholm, får sij om han kan kåmma här.

Herren uppehålle eder i god wälmåga
fram lefwer med all kärlek och ömhet
Bästa sons och ädla sona hustrus
Förtrogna Fader
Michael Toppelius.

Medicine Doctoren
Herr Zachris Topelius
Ny Carleby.

Tämän kirjeen Mikael Toppelius on lähettänyt Zakariakselle ja hänen puolisolleen Uuteenkaarlepyyhyn. On toukokuu. Kylvöjä tehdään parhaillaan sekä pelloilla että puutarhassa. Kirjeen sävy on kevään odotusta ja onnea täynnä. Pohjimmaisen syyn voi siihen löytääkin. Zakarias on monien pyyntöjen ja pitkien odotusten jälkeen palannut kotimaahan. Hänet valittiin Uudenkaarlepyyn kaupunginlääkäriksi 1811 ja pian sen jälkeen piirilääkäriksi. Hän meni naimisiin Katarina Sofia Calamniuksen kanssa 1812. Kesäkuun 3. päivänä 1813 hänet promovoitiin yhdessä veljensä Gustavin kanssa lääketieteen ja kirurgian tohtoriksi Upsalassa.[550] Nämä suuret perhetapahtumat eivät voineet olla vaikuttamatta vanhaan isään. Sen näemme kirjeen alussa, jossa hän riemuissaan huudahtaa odottavansa päivää, jolloin hän tietää pääsevänsä tervehtimään omaisiaan.

12.) Uleåborg den 19. Sept. 1814.

Min älskade kära Sån!!!
Ära och tack för min där waru och unfägnad!

Sedan jag afreste, kåm jag lyckelign och wäl till Låhteå Präste gård om söndags qvällen, där blef iag wäl unfänge och hwilade öfwer natt. Åm måndagen till Kalajoki Pobstegård där hade jag åtskilliga göromål samt hoos Capt: Roos; Efter par veckor till Karinkanda där åter några dagar och sedan hemm.

Jag har bordt för detta skrifw, men så snart jag hem anlände hade eij tid til detta göromål, måst åfta marsera på åkeren och efter see bärgning. Tårckan har giordt at wij knappast fåt utsäde af korn; men wägen litet bättre. Men aldra wärst at stänsel på flera ställen är bristfällig hoos flra del ägare som är swåraste saken.

Af Gust Toppelius ifrån nära Strömstad bekom jag bref han ber om sin kärliga hälsning, han nämner at han har skrifwit ifrån Alken där hans wärd bewist honom mycken godhet och wälwilja v. Pir så heter han. Hoos Prubsten Carp war jag öfwe 2. nätter. Jag hörde Probstinnan klaga öfwer den saken at du kära son blifwit förled geom H: at ordinera för afledne Carl Carp i tancka han skule haft fransk smitta, som dåck eij hade annat än en bröst böld Casa Christin sade sig hafwa all den uplysning skriftel. som hör til saken.

Tärpäntin kåsta 1. Rd. qwartteret här låt anstå tils man kan transportera hit. Om det låter sig göra.

Wij samtelige äru wid hälsan Gretu hus hållar Brita Carin handlar. Men jag är illa utkomm swinen förderfwar råg brådn sådant är andras efterlåtenhet här i staden. Mag: Käckman reser snart i mårgon måst sluta med kärligaste hälsning till dig och

kära swärdoter Lisette Beber och flere närmast anhöriga.

Förblifwer käraste Sons

För trogna fader

Mich: Toppelius

För smör betalas 16½ Plåt. Potatissen kom icke för utsäde tårckan skadade alt höö är för dyrt 5. a 6. Rd. skrind. och weden blir för dyr.

Edellisestä kirjeestä oli kulunut toista vuotta, kun Mikael Toppelius jälleen kirjoitti Zakariakselle Uuteenkaarlepyyhyn. Emme voi päästä selville siitä, onko hän mainittuna väliaikana käynyt kerran vai useammin poikaansa tervehtimässä. Joka tapauksessa hän tämän kirjeen alussa kiittää poikaa kestityksestä ja kohta sen jälkeen hän kertoo yöpymisestään paluumatkalla Lohtajan pappilassa, oleskelustaan Kalajoen rovastilassa sekä käynnistään kapteeni Roosin luona. Kalajoen pappilassa hän suoritti ilmeisesti vähäisiä ammattimaalauksia. Säätyläiset näyttävätkin olleen kirkkomaalarin parhaimpia tuttavia. He olivat ajan muodin mukaisen kotien sisustamisen edelläkävijöitä, ja näin he voivat parhaiten järjestää Mikael Toppeliukselle maalaustehtäviä.

Aivan välähdyksenomaisesti kirjeestä käy ilmi, miten kirkkomaalari huolehti kotonaan suoritettavista viljan korjuutöistä. Hän mainitsee, että hänen tarvitsee usein käydä pellolla katsomassa, miten viljan korjuutyöt edistyvät. Vanhusta tarvittiinkin peltotöiden johtajana, koska työssä oli vain päivätyöläisiä. Monet asiat aiheuttivatkin huolta, mm. sellainen seikka, että siat turmelivat rukiinoraat. ''Se on toisten leväperäisyyttä tässä kaupungissa'', hän mainitsee harmistuneena syyksi. Hän viittaa myös kaupungin viljelysmaiden aitoihin, jotka sodan aikana hävisivät ja joita ei vieläkään ollut saatu kuntoon.

Aivan kuin sivumennen ja varovasti isä huomauttaa pojalleen tälle lääkärintoimessa mahdollisesti sattuneesta erehdyksestä. Hän mainitsee rovastinna Carpin valittaneen sitä, että tohtori Zakarias Topelius olisi antanut lääkemääräyksen Carl Carp -vainajalle siinä luulossa, että hänellä olisi ollut ''fransk smitta'', vaikka hänellä ei kuitenkaan ollut kuin paise rinnassa.

13.) Uleåborg den 14 mars 1815.

Älskade kära Son!

Med glada rörelse erhölt jag kära Sons kärkomna skrifwelse af den 27 Jan: af innehål at den Högsta behagat lyckeligen förlåssa min kära Swärdotter ifrån en swår barnsbörd! Med en wälskapad son Gud uppehålle bode mudren och sonen wid önskelig hälsa och sundhet. Miehiä tarwitan ei ainuastans täsä elosa wan tulewaises Elämäs: Jumalan sanat soiwat nin Minä tahdon sanoa Pohjaselle Tuo tänne ja Etelälle älä kiellä Tuo tänne minun Poikani ja minun Tyttaren Hamasta maailman ärestä! nin se suuri Luoja vaati ijan kaickisen Elämän lapset ja wanhemmat: Tack skal du hafwa för skrifwelsen, jag har warit ständigt sysselsat med mina göro mål at eij minsta tid at skrifva haft rum. Jag har haft Bref af Gust: ifrån Stockholm han låfwar komma i wår eller i Maii månad kanskee Åbo wägen hijt: hemwäntas af många med Längtan.

Brita Carin sade sig hafwa skrifwit till dig om de öfriga Rom win medmera.

Om jag lefwer och Gud will i nästa somar tid besöka Calajoki jag kom at låwa Prosten derstädes, och så om man lefwer till Kundis att hälsa på min lilla söta son son! Mina kära dötrar torde wara eder till tunga månne di wäntar med Gust: at komma hem eller när de wela det. För öfrigit war hälsad hälsa min bästa swär doter med mera kära anhöriga och lilla Emil fram lefwen med nöije och uaflåtelig kärlek

Kär älskade Sons

Förtrogna Fader

Mich: Toppelius.

81-vuotias vanhus otti iloisesti liikuttuneena vastaan Zakariaksen kirjeen josta hän sai tietää, ''että Korkein on nähnyt hyväksi päästää onnellisesti hänen rakkaan miniänsä vaikeasta synnytyksestä''. Syntynyt poika innosti hänen mieltään ja herätti hänen mielikuvituksessaan tulevaisuudennäyn, joka värittyi hänen hartaasta uskonnollisuudestaan. Hän kirjoittaa perhetapahtumasta kesken kaiken suomeksi; ehkäpä hän tunsi voivansa tällä kielellä paremmin kuin ruotsiksi ilmaista sisintään. Kyseinen kohta alkaa voimakkaasti: ''Miehiä tarwitan ei ainuastans täsä elosa wan tulewaises Elämäs.''

Lukemamme kirjeet ovat olleet pääsävyltään syvästi uskonnollisia. Poimimme seuraavassa vielä näistä kirjeistä joitakin kohtia ja koetamme niiden perusteella määrittää kirkkomaalarin omaksumaa uskonnollista katsomusta.

''Me olemme, Jumalalle siitä kunnia, terveinä ——.'' ''Jumala auttakoon häntä terveeksi.'' (15.12.1807). ''Meidän kohtalomme ovat Kaitselmuksen kädessä. Hän holhotkoon meitä heikkoja.'' ''Tulkoon kunnia Jumalalle, joka on tähän asti auttanut. Hän on kaikkivoipa, joka kaitsee meitä ——.'' ''Herra Jumala, armossaan auttakoon meitä ——'' (25.4.1808). ''Vihan pilvet ovat peittäneet maitamme uhaten perikadolla — mutta Jumalalle tulkoon ikuisesti kunnia siitä, että Hän on meitä kaitsenut tähän päivään saakka'' (27.2.1810).

Vaikka edellä lainatut lauseet ovat irrallisia, sieltä täältä maalarin kirjeistä poimittuja, niiden perusteella voimme jo tehdä johtopäätöksiä hänen uskonnollisesta orientoitumisestaan. Havaitsemme, että Mikael Toppelius luotti kaikessa nöyrästi ja lapsenomaisesti armollisen Jumalan johdatukseen. Emme luule erehtyvämme, jos tämän perusteella pitäisimme kirkkomaalaria 1700-luvun valistuneena kristittynä. Hän oli uskossaan harras, suvaitsevainen ja elämänläheinen. Pietististä kirjallisuutta hän tutki todennäköisesti vain sen vuoksi, että tämä ahtaampi uskonnollinen suunta oli voimakkaasti ajassa mukana.[551]

Ruotsinmaalainen Carl W. Fagelin, joka oli tavannut Mikael Toppeliuksen Oulussa 1817, antoi vanhasta kirkkomaalarista seuraavan luonnekuvan: ''Jos minä saisin elää niin kauan kuin tuo vanha kunnon mies, niin toivon itselleni hänen tyyntä vanhuuttaan ja täydellistä luottamusta siihen Jumalaan, joka aina on ollut hänen ystävänsä ja johon hän nyt rakkauden sitein on niin läheisesti kiintynyt. — Nuorelle miehelle on onni saada nähdä sellainen peili, nykyaikana tässä oikeassa lajissa niin harvinainen.''[552]

Emil Nervanderin piirtämän luonnekuvan mukaan Toppelius ''oli yksimielisten arvostelujen mukaan jalo, tunnollinen, isänmaataan rakastava ja omaansa sekä kansansa sivistystä ja valistusta harrastava mies. Viisaus ja mielikuvitus olivat hänessä yhtyneinä; hän oli käytännöllinen ja samalla taiteellinen luonne''.[553]

V Työskentelyn pääkohdat

Iisalmi

Kuten edellä on mainittu, nuori Mikael Toppelius koristi Iisalmen kirkkoa jo v:n 1748 tienoilla (kuvat 61—67). Toisen kerran hän työskenteli Iisalmessa 1756, jolloin hän maalasi mesenaattinsa rovasti Henrik Helsingiuksen muotokuvan (kuva 68[554]). Nervander arvelee hänen Ehtoollista esittävän alttaritaulunsa mahdollisesti syntyneen samana vuonna[555]. Varmimpana todisteena kirkkomaalarin toisesta matkasta Iisalmeen lienee sittenkin kellotapulin sisäseinään tekstattu lause: ''Tämä kellotapuli on maalattu Michael Toppeliukselda vuonna 1756.''

Hailuoto

Iisalmen vuoden syyskesällä tapaamme kirkkomaalarin Hailuodon saariseurakunnan vanhaa tukipilarikirkkoa koristamassa. Turussa opiskelleen valppaan kirkkoherran Jacob Falanderin (1719—1779)[556] aikana 1756 kirkkoa korjattiin ja sen asua muutenkin kohennettiin.[557] Kirkko maalattiin sekä ulkoa että sisältä. Toppeliuksen työskentely on siis katsottava tärkeäksi osaksi kirkon kuntoon saattamisessa. Tileistä saamme tietää, että hän 1756 omin värein maalasi saarnatuolin (kuvat 69—76), kuorin, sakariston, ikkunankehykset ja ovet. Seurakuntalaiset olivat ilmeisesti tyytyväisiä maalarin työhön, koska he maksoivat Toppeliukselle muonarahoja ''seurakunnan yksimielisestä ja vääjäämättömästä vaatimuksesta.''[558]

Edellisen lisäksi Toppelius maalasi puretun sakariston tukitun oven täytelaudoille ja länsipäädyn tukitun ikkunan kohdalle koristeelliset puu- ja kukka-aiheiset sommitelmansa (kuvat 77 ja 78). Tällä Hailuodon matkalla syntyi myös muistotaulu, jonka alle on kirjoitettu ''Michäel Toppell.[559] Myöhemmin eli 1762 Toppelius on jälleen Hailuodossa. Silloin hän maalasi Heikki Väänäsen 1760 rakentaman kellotapulin.[560]

Leppävirta, Kuopio, Pieksämäki ja Pielisjärvi

Kuten Pohjanmaan talouselämää käsittelevässä luvussa on esitetty, Pohjanlahden rannikkokaupunkien ja Itä-Suomen välinen jatkuvasti vilkastunut liikenne pakotti parantamaan teitä, niin että etäällä olevat alueet entistä helpommin pääsivät toistensa yhteyteen. Emme näin ollen kovinkaan hämmästele, että tapaamme Toppeliuksen yhtäkkiä työssä Leppävirralla, Kuopiossa ja Pieksämäellä. Vaelluslistan mukaan Toppelius maalasi sekä Leppävirralla (kuva 79) että Kuopiossa saarnatuolin ym. Kuopiossa tämä tapahtui kirkkoherra Porthanin aikana ja kirkon säilyneistä töistä pienikokoinen taulu Jeesus kiusaajan edessä (kuva 80) vuodelta 1756 on todistamassa kirkkomaalarin työskentelyajasta.

Rovasti Paul Krogiuksen (1689—1762), voimakastahtoisen, valistusintoisen pappismiehen[561] muotokuva (kuva 81) v:lta 1760 aloitti Pieksämäen kauden (1760—62). Kuvaa maalattaessa kirkkoherra oli jo kuuro ja hänen terveytensä oli muutenkin heikko, mikä vaikeutti viranhoitoa. Siitä kertoo hänen 1751 kuninkaalle lähettämänsä kirje.[562] Ihmeteltävällä tarmolla rovasti Krogius kuitenkin jaksoi hoitaa seurakuntansa pyhäkköä. Hänen aikanaan saatiin uusi, nykyinen puukirkko. Daniel Hjulströmin ja Mikael Toppeliuksen tekemistä maalaustöistä on jo alustavasti ollut puhe, jolloin myös todettiin Hjulströmin osuuden rajat.[563] Tyyliseikkojen perusteella voidaan nähdäkseni päätellä, että Mikael Toppelius on 1762 maalannut lehterikaiteiden apostoleita sekä suuret ja pienet profeetat, lukumäärältään 33 (kuvat 83—113).[564] Maalarien keskinäisen työnjaon voi helposti havaita saarnatuolissa: Daniel Hjulström maalasi Lucas Cranachin mukaan Lutherin ja Filip Melanchtonin puolivartalokuvat saarnatuolin porraskaiteeseen, Mikael Toppeliuksen käsialaa ovat muut saarnatuolin maalaukset (kuva 82), jotka esittävät Vapahtajaa sekä neljää evankelistaa.[565]

Kirkon sakaristossa säilytetään Syntiinlankeemus-aiheista maalausta (kuva 114), joka alkuaan on ollut suurten profeettain kuvien välissä. Tämä ovaalikehyksinen paratiisikuva on tiettävästi Toppeliuksen ensimmäinen tämänaiheinen sommitelma — tapaamme niitä vielä myöhemmin. Nervanderin arvelun mukaan Toppelius olisi ehkä maalannut myös alttarin kahden puolen Mooseksen ja Aaronin kuvat, jollaiset myöhemmin tapaamme Kiimingin kirkossa.[566] Vuonna 1970 tutkittaessa maalausten säilyneisyyttä poistamalla maalauksia peittänyttä seinälaudoitusta huomattiin värien hilseytyneen siinä määrin, että katsottiin peitettyjen koristemaalausten kokonaan tuhoutuneen.[567]

Jaakko Stenius vanhempi (1704—1766) sai pitäjän miehet vuonna 1763 suostumaan siihen, että

kirkkomaalari Mikael Toppelius kutsuttaisiin koristamaan Pielisjärven kirkkoa jo saman vuoden kesällä. Kirkkoherra lupasi ottaa maalarin hoitoonsa, mutta velvoitti seurakuntalaisia auttamaan maalaria koristelu- ja maalaustöiden aikana. Mikael Toppelius ei kuitenkaan saapunut Pielisjärvelle. Mikä tämän aiheutti, siitä ei ole tietoa. Kirkon maalarina mainitaan jo seuraavana vuonna eli 1764 Strandberg-niminen henkilö.[568]

Oulunsalo

Oulun ympäristön pitäjät näyttävät tarjonneet Toppeliukselle ammatti- ja koristemaalarina eniten työtä. Samana vuonna 1762, jolloin hän päätti Hailuodossa kellotapulin maalauksen, hän aloitti työskentelynsä Oulunsalon ns. uhrikirkossa. Kerrotaan, että merihädästä pelastunut piispa olisi sen rakennuttanut ja että meri- ja matkamiesten oli tapana tuoda kirkkoon lahjoja tai rahaa. Jo 1689 Lauri Gallenius oli koristanut kirkon holvin ja seinät raamatullisilla kuvilla.[569] Vuosina 1756—1764 kirkossa tehtiin huomattavia korjauksia. Kirkon viereen rakennettiin uusi kellotapuli, johon oululainen kauppias, raatimies Sinius, hankki maalitarvikkeet. Ne maksettiin Tukholmassa kirjoitetun laskun mukaan.[570] Mikael Toppelius maalasi tapulin 1762. Kirkon tileissä mainitaan ensimmäisen kerran kirkkomaalarin apulainen, jonka tehtävänä oli värien jauhaminen.[571] Sitten Mikael Toppelius maalasi kirkon saarnatuolin (kuvat 115—119) ja penkit, kuten vuoden 1764 tilit kertovat.[572] Tämän jälkeen emme enää tapaakaan Toppeliusta Oulunsalon kirkkoa koristamassa.

Pielavesi

Mikael Toppeliuksen suhteet Itä-Suomeen näyttävät olleen vilkkaat. Samana vuonna 1764, jolloin Oulunsalon saarnatuolin maalaukset syntyivät, hän työskenteli myös Pielaveden kirkossa. Pielaveden seurakunnan kappalaisena oli silloin Henrik Costianus (1728—1777). Hän oli Martinus Costianuksen poika ja naimisissa tohmajärveläisen Elisabeth Argillanderin (1738—1778) kanssa. Hänen henkilöllisyydestään ei juuri tämän enempää tiedetä. Kuitenkin ne työt, joita Mikael Toppelius kappalaisen kanssa tehdystä sopimuksesta on kirkkoon tehnyt, näyttäisivät kuvastavan Costianuksen elämänkatsomusta. Samalla työt kertovat, että maalari alkoi nyt käyttää malleina ympäristöstään tapaamiaan ihmisiä.[573]

Merkittävin maalaus on suurikokoinen Ehtoollista esittävä alttaritaulu (kuva 120), jossa kansanomaiset tyypit muistuttavat Pieksämäen lehterikaiteiden profeettoja. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen taidehistoriallinen retkikunta tapasi 1899 Ehtoollisen hylättynä seurakunnan kolmannen eli nykyisen kirkon paarihuoneesta. Samuli Harmaisen 1764 kirkolle maalauttamalla profeetta Samuelin kuvalla (kuva 121) Mikael Toppelius aloitti niiden mielenkiintoisten lahjamaalausten sarjan, joilla pääasiallisesti varakkaat talolliset pyrkivät kaunistamaan kotiseutunsa kirkkoa.

Mainitun retkikunnan käydessä Pielavedellä oli kirkon kellarissa Mikael Toppeliuksen töistä lisäksi Nainen kumartaa Jeesus-lasta (kuvat 122 ja 123) ja Viimeinen tuomio sekä saarnatuolin viisi maalausta (kuva 124). Nainen kumartaa Jeesus-lasta on oikeastaan muotokuva esittäen kappalaisen Henrik Costianuksen puolisoa Elisabeth Argillanderia polvillaan kumartuneena suutelemaan Jeesuksen jalkaa. Sekin on lahja kirkon kaunistukseksi.

Paavola

Aina vuodesta 1755, jolloin Paavolan uuden ristikirkon (kuva 125) rakennuspuuhat alkoivat, seurakunnalla oli kirkostaan miltei joka vuosi huomattavia menoja.[574] Eniten kysyivät varoja rakennustarvikkeet, palkat sekä Tukholmasta hankittu kirkonkello. Myös kirkon koristaminen maalauksilla tuli ajankohtaiseksi. Sitä varten hankittiin värejä Tukholmasta.[575] Vuoden 1765 elokuussa Mikael Toppelius nosti tilien mukaan palkan siitä, että hän oli omilla väreillään tehnyt kirkkoon maalauksia.[576]

Kun Suomen Muinaismuistoyhdistyksen taidehistoriallinen retkikunta 1899 kävi Paavolassa, se tapasi kellotapulista vain Jeesus syntisten ystävä -nimisen suuren alttaritaulumaalauksen (kuva 126). Nervanderin antamien tietojen mukaan kirkon katossa ja seinissä olisi sen lisäksi ollut 16 maalausta sekä saarnatuolissa kuusi kuvaa (kuvat 127—132), yhteensä 22 maalausta, jotka olisi peitetty kirkkoa 1856 korjattaessa.[577] Muinaistieteellisen toimikunnan toimesta saarnatuoli tutkittiin 1946. Tällöin sen vaalean öljyvärin alta tuli esiin Toppeliuksen tummasävyinen alkuperäinen väri. Sivupeilejä raaputeltaessa saatiin esille evankelistoja, joista Matteus vertauskuvineen jo silloin paljastettiin kokonaan.[578] Saarnatuolin yläpuolisesta seinästä Toppeliuksen maalauksia peittävä väri on rapissut pois, joten kuvat tässä jonkin verran näkyvät.

Pudasjärvi

Mikael Toppelius maalasi Pudasjärven kellotapulin v. 1766. Tämä käy ilmi läpikäytävän holviin maalatusta tekstistä. Maalaustyö on ilmeisesti käsittänyt myös ulkoseinään tehtyjä kuvia. Pohjakerroksen pohjoisen ulkoseinän portaalisommitelmassa näkyy vielä heikosti henkilöhahmoja Viimeisestä tuomios-

ta (kuva 133). Kellohuoneen pohjoisen ulkoseinän vaakunamaalaukset ovat säilyneet paremmin. Myöhemmin Toppelius teki kirkossa pääasiallisesti ammattimaalausta, esim. kirkon ovien ja numerotaulun maalausta sekä viimeksi mainitun kultausta, kuten tilikirjassa mainitaan.[579]

Pulkkila

Toppeliuksen työskentelystä Pulkkilan 1768 rakennetussa ristikirkossa (kuva 134) ei mainita tilikirjoissa. Ainoastaan suureen alttaritauluun Jeesus ristillä (kuvat 135—139) merkitty vuosiluku MDCCLXX (1770) sekä signeeraus ''Pinxit Michael Toppeliukselda'' varmistavat hänen työskentelyaikaansa Pulkkilassa. Alttarin kummallekin puolelle hän maalasi liimaväreillä suoraan hirsiseinään Pietarin ja Paavalin kuvan (kuvat 140 ja 141). On todennäköistä, että myös saarnatuolin koristeelliset kerubinpäät (kuva 142) syntyivät alttaritaulun valmistusvuonna. C. Frankenhaeuser kertoo, että kaikki Toppeliuksen maalaukset olivat vielä 1907 jäljellä vanhassa kirkossa.[580]

Lohtaja

Kun Lohtajan kirkko (kuva 143) 1768[581] kirkkoherra Jacob Abrahaminpoika Frosteruksen (kuva 151)[582] aikana rakennettiin, se tileistä päättäen pyrittiin heti tekemään mahdollisimman valmiiksi aina ulko-, sisä- ja koristemaalauksia myöten. Vuoden 1770 tileissä luetellaan nimeltä lukuisia pitäjäläisiä, jotka maalasivat kirkkoa kahden taalarin päivämaksusta. Tilit kertovat havainnollisesti myös alttaritaulumaalauksiin hankituista tarveaineista. Pitäjän talollisilta ostettiin kotikutoista pellavakangasta 51 kyynärää maalausten pohjaksi. Lähikaupunkien kauppiaat toimittivat värejä, mm. apteekkari Kantzow kultavernissaa ja raatimies Rahm yleensä värejä.[583]

Mikael Toppeliuksen ensimmäiset maalaukset valmistuivat täällä 1770. Tämän varmistaa suurimman, Jeesus ristillä -maalauksen (kuvat 144—147) vuosilukumerkintä. Tilien mukaan hänelle maksettiin työstä palkkaa ensimmäisen kerran 1771. Toinen hänen merkitsemänsä vuosiluku 1773 on Getsemane-maalauksessa (kuva 149). Kolmas triptyykkiin kuuluvista maalauksista, Iisakin uhraus (kuva 148), on syntynyt viimeisenä. Tilikirjassa mainitaan 1774 maalari Toppeliukselle maksetun loppuerä kirkkoon tehdystä maalaustyöstä.[584] Ehtoollistaulussa (kuva 150) ei ole vuosilukua.

Siikajoki

Siikajoen kirkkoherran Esaias Ravanderin (1710—1775)[585] pitämistä tileistä saamme tietää alkuaan 1701 rakennetussa ristikirkossa (kuva 152) tehdyn 1760-luvulla huomattavia korjauksia. Kirkkoon saatiin uusi saarnatuoli[586], kellotapuli korjattiin ja laudoitettiin, kirkko ja kellotapuli maalattiin ulkopuolelta. Mikael Toppeliuksen työskentelyä varten hankittiin Tukholmasta värejä aina kultavernissaa myöten. Toppelius itse hankki 15 kyynärää palttinaa alttarimaalausten pohjaksi. Palttina sitten häneltä ostettiin.[587]

Toppeliuksen työskentelystä kirkossa on viini- ja oblaattitilikirjassa merkintä vuodelta 1772. Siinä hänen mainitaan maalanneen alttaritaulun (kuvat 153 ja 154), saarnatuolin (kuvat 155—160) sekä tehneen maalauksia ja kultauksia.[588] Monet seikat, esim. maksetun palkan suuruus viittaavat siihen, että Toppelius on kirkon kaunistukseksi ja yleensä kirkon kohentamiseksi tehnyt enemmänkin työtä kuin mistä nimenomaan mainitaan.

Lapinlahti

Lapinlahden kirkonarkistosta ei löydy merkintää Mikael Toppeliuksen työskentelystä. Kirkossa on kuitenkin ollut useita hänen maalauksiaan (kuvat 161—166), joista eräät ovat seurakuntalaisten lahjoittamia. Esim. vuodelta 1775 olevassa Jeesus ristillä -maalauksessa (kuva 161) lahjoittaja on kuvattu pienikokoisena Vapahtajan ristin juurella. Jeesus yrttitarhassa (kuva 163), joka on vuodelta 1780, on lahjoitettu ''Junduselda''. Vuonna 1792 maalattu Syntinen Jeesuksen jalkojen juuressa (kuva 166) on tietämäni mukaan viimeinen Toppeliuksen Lapinlahden kirkkoon tekemistä töistä. Vuonna 1905 päätettiin kaikki edellämainitut Toppeliuksen maalaukset lahjoittaa Valtion historialliseen museoon Helsinkiin.[589] Ne ovat nyt Kansallismuseossa.

Maaninka

Ei myöskään Maaningan kirkon tilikirjoista tavata Mikael Toppeliuksen nimeä. Kuitenkin eräät maalaukset, joita yksityiset seurakuntalaiset lahjoittivat Maaningan kirkkoon, ovat hänen tekemiään (kuvat 167—172). Näistä ensimmäiset, Jeesus ristillä (kuva 167) ja Jeesus nousee haudasta (kuva 168), ovat syntyneet 1775. Myöhemmin lahjoitettu Ecce Homo -niminen työ (kuva 169) on vuodelta 1803.

Kannus (Ylikannus), Georg Forsmanin muotokuva

Georg Kaarlenpoika Forsman (1726—1789) vihittiin papiksi 1752, tuli samana vuonna Ylikannuksen kappalaiseksi ja siirtyi 1782 Laihian kirkkoherraksi.[590] Kun Mikael Toppelius maalasi hänen muotokuvansa 1776 (kuvat 173 ja 174), oli hän

vielä Ylikannuksen seurakunnan palveluksessa. Vaelluslistassaan Toppelius mainitsee Ylikannuksen. Emme kuitenkaan tiedä hänen siellä maalanneen muuta kuin yllä mainitun muotokuvan.

Haukipudas

Mikael Toppelius koristi maalauksillaan Haukiputaan v. 1762 rakennetun ristikirkon (kuvat 175—214) Erik Abrahaminpoika Frosteruksen (1713—1788) aikana.[591] Hän aloitti työn 1774. Mainittuna vuonna hankittiin värejä, liimaa, kalkkia ym. kirkon maalausta varten.[592] Kirkon koristelutyön vaiheita valaisee edelleen kolme hirsiseinälle 1775 maalattua kuvaa. Nämä ovat Johannes Jussilan lahjoittama Iisak siunaa Jaakobin (kuva 207), Matti Ervastin maalauttama Simson taistelee jalopeuran kanssa (kuva 200) ja Jaakko Rehun kustantama Jaakobille myydään esikoisoikeus (kuva 201). V:n 1774 manttaaliluettelon mukaan kuvien maalauttajat olivat varakkaimpia haukiputaalaisia talollisia.[593] Suurin sommitelma Viimeinen tuomio (kuvat 183—185) on signeerattu ja varustettu vuosiluvulla 1779.

Vasta 1794 on kirkon tileissä merkintä, jonka mukaan kirkkomaalari on velkaa Haukiputaan seurakunnalle 50 taalaria.[594] Velka esiintyy vielä 1808 toimitetussa kirkkomaalarin puolison Maria Magdalena Ocklawitzin perunkirjoituksessa.[595] Miten velka on syntynyt, siitä en ole päässyt selville.

Myöhemmin Toppelius teki kirkkoon ammattimaalauksia. Niiden laadusta mainitaan vuoden 1798 tileissä, joiden mukaan hänelle maksettiin palkkaa kirkon nurkkalautojen ja ikkunanpielien sivelemisestä sekä kahden suuren tapulinoven maalaamisesta, kaikki öljyvärillä.[596]

Kirkon varsinainen koristelutyö kesti verrattain pitkän ajan. Työn alkamisvuodesta 1774 Viimeisen tuomion valmistumiseen 1779 kului viisi vuotta. Tässä on kuitenkin otettava huomioon monet toisilla paikkakunnilla välillä tehdyt maalaustyöt.

Toholampi

Ennen Haukiputaan Viimeisen tuomion valmistumista Mikael Toppelius työskenteli Toholammin kirkossa. Mitä hän kirkkoon maalasi, siitä antaa tilikirjamerkintä vain osittaista tietoa. Vuoden 1778 tileissä mainitaan vain Toppeliuksen maalanneen ja valkaisseen kirkkoa liimaväreillä. Vuoden 1839 inventaarioluettelosta päättäen Toppelius teki kirkkoon myös koristemaalauksia.[597]

Kiiminki

Milloin Mikael Toppelius koristi Kiimingin v. 1760 rakennetun ristikirkon maalauksillaan (kuvat 215—221), siitä eivät tilit anna tietoa. Vaelluslista mainitsee vain saarnatuolin mutta ilman vuosilukua.[598] On hyvin todennäköistä, että hän olisi maalannut alttariseinään Vaskikäärme-, Getsemane- ja Jeesus ristillä -aiheet (kuva 215) Haukiputaan kirkon koristelutöiden jälkeen. Siihen viittaa Vaskikäärme, joka on Haukiputaan samanaiheisen sommitelman heikko toisinto (kuva 216).

Piippola

Mikael Toppelius kutsuttiin Piippolan kirkonkokoukseen 5:nneksi huhtikuuta 1779 henkilökohtaisesti sopimaan v. 1769—70 rakennetun ristikirkon aloitettavista maalaus- ja koristelutöistä. Tarkoitus oli maalauttaa mm. kirkon saarnatuoli, ja sitä varten oli pantu toimeen rahankeräys, mikä tuotti vain 10 taalaria. Kerätty taalarien määrä näyttää olleen kirkkomaalarin palkaksi riittämätön. Jotta seurakuntalaiset suostuisivat lisämaksuun, kirkkoherra Gerhard Snellmanin (1748—1804) oli taivuteltava heitä koristeluasian puolelle. Kirkkoherran pitämässä pöytäkirjassa viitataan mm. siihen, kuinka maalaukset toisivat kunniaa koristaessaan Jumalan huonetta aikakausiksi eteenpäin.

Kun pitäjän talollisilla ei ollut käytettävissä rahaa maalarin palkkaukseen, ryhdyttiin kokouksessa läsnä olleen kirkkomaalarin kanssa neuvottelemaan siitä, eikö maalauksia voitaisi maksaa jollakin muulla tavalla. Pienen keskustelun jälkeen sovittiin, että kirkkomaalarille maksettaisiin vähittäismaksulla alttarin, penkkien ja sakariston ovien maalauksesta palkkaa 9 leiviskää voita. Tämä määrä koostuisi siten, että Piippolan kylästä kerättäisiin voita 4, Lamun kylästä 3 ja Tavastkengän kylästä 2 leiviskää. Toppelius oli tähän järjestelyyn tyytyväinen.[599]

Kirkon tileissä on vain lyhyt maininta 1779 Toppeliuksen työskentelystä Piippolassa.[600]

Ilmajoki

Ilmajoen ristikirkko (kuva 222) rakennettiin v. 1764—65 kirkkoherra Salomon Hanneliuksen (1722—1796) aikana.[601] Tileistä päätellen kirkkoherra tahtoi saada seurakuntansa kirkon sekä sisä- että ulkopuolelta hyvään ja samalla edustavaan kuntoon. V. 1765—66 Johan Alm teki siellä sekä ammatti- että koristemaalauksia[602] Tirehtööri Wahlström asetti 1777 urut paikoilleen ja kuvanveistäjä Coreus suunnitteli niihin veistokuvat.[603] Kirkkoherra Hannelius kutsui sitten Mikael Toppeliuksen Oulusta tekemään kirkkoon koristemaalauksia. Tämä saapuikin Ilmajoelle 24.9.1780 ja ryhtyi heti työhön. Johan Alm oli jo aikaisemmin maalannut saarnatuolin ja alttaritaulun, joten Toppeliuksen ei tarvinnut niihin enää puuttua.[604] Hän

koristi sovitusta palkasta kirkon katon, urkulehterin kaiteen sekä ristisakaroiden ovenpäällykset raamatullisilla kuvilla.[605] Seurakunnan laskuun hankittiin Tukholmasta maaliaineet.[606] Seurakunnan palkkaama oli myös apumies, joka jauhoi värejä hienoksi. Niiden 13 viikon aikana, jonka työt kestivät, Toppeliuksella oli vapaa asunto ja ruoka urkuri Lyckmanin luona. Palkka maksettiin rahana ja luonnontuotteina. Rahaa ei näy säästetyn. Luonnontuotteina seurakuntalaiset antoivat kirkkomaalarille pellavaa. Tämän he tekivät vapaaehtoisesti, koska olivat tyytyväisiä kirkon koristeluun. ''Vanha kronikka'' kertoo siitä, miten seurakuntalaiset antoivat rahapalkan lisäksi vapaaehtoisena lahjana maalarille hyvin suoritetusta työstä kaksi naulaa pellavaa kutakin talollista kohti, mikä yhteensä teki n. 10 leiviskää.[607]

Kun kirkon kaikki koristelutyöt oli saatu päätökseen, todettiin, että kirkko oli ''således nu till innandömet sådan som den kommer att wara, wacker nog och prydelig''.[608] Saatettua kirkon sisämaalaukset aina koristemaalauksia myöten päätökseen ryhdyttiin seuraavana vuonna 1781 huolehtimaan kirkon ja tapulin ulkomaalauksesta. Tukholmasta hankitulla värillä maalarimestari Abraham Rundström maalasi kirkon punaiseksi.[609]

Tohmajärvi

Tohmajärven ristikirkon rakentamisesta oli kulunut kahdeksantoista vuotta, kun pitäjänkokouksessa 12.11.1769 ryhdyttiin suunnittelemaan kirkon korjausta.[610] Pöytäkirjan 5 §:ssä mainitaan mm. herra kihlakunnantuomari ja kruununvouti Gabriel Wallenius (1725—1808), jota kotipitäjänsä ja -maakuntansa elämän toimekkaana edistäjänä nimitettiin ''Karjalan kuninkaaksi'', ja joka pitäjäläistensä keskuudessa nautti ansaittua luottamusta.[611] Hänen harras toiveensa oli saada myös kotipitäjänsä kirkko edustavaan kuntoon ja siinä mielessä hän kirjoitti syksyllä 1780 Mikael Toppeliukselle Ouluun pyytäen häntä koristamaan kirkkoa. Tähän kirjeeseen Toppelius vastasi seuraavana vuonna 1781. Useita kuukausia matkalla viipyneen kirjeen luki pitäjänkokoukseen saapuneille isäntämiehille itse kruununvouti Wallenius. Siitä ilmeni mm., ettei maalari monien kiireidensä takia ehtisi vielä 1781 saapumaan Tohmajärvelle.[612]

Kun pitäjänkokous 1.1.1782 käsitteli kirkon koristamista maalauksin, suuri osa läsnä olevista talollisista oli suostuvainen maksamaan Mikael Toppeliuksen maalauksista vaatiman palkkion. Kuitenkin enemmistö, kokouksessa läsnä olevista ehdotti, että kirkkomaalari kutsuttaisiin Tohmajärvelle lähemmin seurakuntalaisten kanssa keskustelemaan ja sopimaan palkkiosta sekä muista asiaan liittyvistä seikoista. Kruununvouti Wallenius lupautui ottamaan yhteyttä ja toimimaan niin, että Mikael Toppelius tekisi lähitulevaisuudessa seurakunnan kustantaman matkan Tohmajärvelle.[613]

Vasta 17.8.1783 seurakunnan kirkkoherra maisteri Samuel Norrgren hyvin kohteliaasti ja kunnioittavasti ilmoitti, että maalaustaiteen tehtailija (Fabriqeuren), korkeastikunnioitettu herra Mikael Toppelius Oulusta on saapunut paikkakunnalle ja kehoittanut kyselemään pitäjän miehiltä, mitä maalauksia he tahtoivat kirkkoonsa. Tähän vastattiin: ''Ei enempää kuin niitä on Kiteen kirkossa.'' Jotkut kuitenkin toivoivat, että kuori maalattaisiin koristeellisia kuvia täyteen. Edellinen mielipide pääsi kuitenkin voitolle.[614]

Pöytäkirja 2.11.1783 ilmoittaa pastorin kertoneen syntyneistä maalauksista, että tehtailija herra Mikael Toppelius oli saattanut loppuun maalaamisen kirkossa niin kuin oli odotettu, niin että saarnatuoli (kuvat 225—229), kaikki päätyristin seinät, alttaritaulu (kuvat 223 ja 224), kaikkien lehterien sekä lukkarinlehterin kaiteet olivat kuvin koristetut ja katto liimavärillä valkaistu, kuten pitäjän miehet saattoivat ilokseen todeta. Kun pitäjänkokouksen jäseniltä kysyttiin, tahtoivatko he lisää maalauksia kirkkoonsa, heidän mainitaan niitä yksimielisesti toivoneen suuren Jumalan kunniaksi, joka jakaa kaikille siunausta ja varmasti armosta korvaa tästä aiheutuneet kulut, sekä toisaalta oman sielun hyödyksi, sikäli kuin kirkkokansa huomaa kuvien avulla voivansa elävämmin kuvitella mielessään Jumalan armotyöhön ja autuuden tietoon kuuluvat asiat. Näin ollen koko kirkko tulisi koristella maalauksin ja kuvin. Sen johdosta jäsenet pyysivät, että herra tehtailija Toppelius palaisi, jos Jumala suo, seuraavana keväänä jatkamaan työtä.[615]

Mikael Toppelius saapuikin vuoden 1784 elokuun alkupuolella jälleen Tohmajärvelle. Kun pitäjän miehiltä nyt kysyttiin, kuinka paljon, millaisia ja missä järjestyksessä he toivoivat kuvia maalattavan, he vastasivat, että he jättävät kaiken kirkkomaalarin ja pitäjän herrasväen ratkaistavaksi.

Työt kestivät vuoden 1784 marraskuun 7. päivään. Liimavärillä valkoiseksi maalattuun kattoon Toppelius teki varsinaiset koristekuvansa.[616] Kruununvouti Walleniuksen toimesta kirkko ulkolaudoitettiin ja maalattiin. Pitäjänkokouksen pöytäkirja kertoo 29.10.1786, että kun kirkko, Jumalan kiitos, nyttemmin ei ollut ainoastaan koristeellisesti maalattu sisältä, vaan myös ulkolaudoitettu, vaatisi sekä säädyllisyys että välttämättömyys, että ensi kesänä, jos Jumala suo, maalattaisiin kirkko punaiseksi. Tähän oli jo hankittu yksi tynnyri punamultaa, ja se oli herra kihlakunnantuomari Walleniuksen luona säilössä, vihtrilliä vain puuttui.[617]

Kempele

N. v. 1688—1691 pystytettyä Kempeleen tukipilarikirkkoa on sittemmin usein ja aika tuntuvastikin korjattu. Sellaiseen johtopäätökseen tulee tarkastaessa mm. niitä tarvehankintoja, joita tehtiin 1760, 1769, 1775, 1776, 1782 ja 1783.[618] Mikael Toppeliuksen nimi esiintyy tileissä ensimmäisen kerran 1785, jolloin hän oli koristanut kirkkoa urakalla. Hänen apumiehenään (drengen) mainitaan kempeleläinen Jöran Möller, joka maalaustöiden aikana hienonsi värejä.[619] Toppeliuksen työskentelyä Kempeleessä (kuvat 230—245) ajoittavat vuosiluvuilla merkityt maalaukset, joita seurakuntalaiset olivat lahjoittaneet kirkolle. Samuli Junttila ja Valpuri Tompäri teettivät 1786 kirkon eteläseinään maalauksen Samuel voitelee Daavidin (kuva 235), maanmittari Eric Magnus Fillmer v. 1795 Ristiltä oton (kuva 236) ja ilmeisesti hänen äitinsä Brita Maria Baillet Enkelin ilmestymistä Marialle esittävän sommitelman (kuva 237). Maanmittari Fillmer oli työsuhteessa seurakuntaan, hän nim. jakoi pappilan niittymaita ja toimitti jakoa myös lukkarin virkatalon mailla.[620]

Rantsila

Rantsilan ristikirkkoa (kuva 246) varten rakennusmestari Simo Silvén Kalajoen Metsäkylästä oli esittänyt piirustukset 5.7.1781. Ne kuitenkin uudistettiin Yli-intendentinvirastossa 14.3.1782, minkä jälkeen Silvén rakensi kirkon näiden uusien piirustusten pohjalta v. 1785. Vihkiminen tapahtui elokuussa samana vuonna.[621]

Rantsilan kirkon vihkimisestä oli kulunut kaksi vuotta, kun Mikael Toppeliuksen nimi 1787 ilmestyi kirkon tileihin. Niissä mainitaan vain lyhyesti, että silloin maksettiin Toppeliukselle väreistä. Koristelutyö alkoi vasta seuraavana vuonna 1788, jolloin hän maalasi kirkon itäisen ristisakaran alttariseinään Getsemane-, Jeesus ristillä- ja Jeesus nousee haudasta -aiheiset sommitelmat sekä länsisakaran monogrammit ja muistotekstin (kuvat 247—251). Hänen apulaisistaan mainitaan talollinen Anders Paaso, talollisenpoika Eskil Vare sekä oppipoika. Töiden aikana Toppeliuksella ja hänen oppipojallaan oli täälläkin vapaa asunto ja ruoka. Kirkonisäntä Henrik Toppilan kotoa saatiin kirkkomaalarille ja hänen oppipojalleen päivisin maitoa säripimeksi ja juotavaksi.

Kuusi vuotta myöhemmin (1794) kirkkomaalari työskenteli uudelleen Rantsilassa. Silloin hän koristi Johan Amströmin tekemän saarnatuolin (kuvat 252—255). Tässä työssä hänellä oli oppipojan lisäksi apumiehenä Pekka Haataja. Kauniiksi maalattua saarnatuolia mainitun vuoden lokakuussa paikoilleen asennettaessa oli apumiehenä seppä Johan Männistö.[622] Kirkon rakentaminen ja sen koristaminen tapahtui sanakirjantekijänä ja kansanvalistajana tunnetun kirkkoherran Christfrid Gananderin aikana.[623]

Messeniuksen muotokuvan korjaus

Oulun kirkossa vanhastaan ollutta Johannes Messeniuksen muotokuvaa olivat venäläiset kasakat v. 1714 pahasti vahingoittaneet. Taulun takana oleviin korjausmerkintöihin sisältyy tieto, että Mikael Toppelius on v. 1791 kunnostanut tämän muotokuvan nimeltä lueteltujen henkilöiden kustannuksella. Bengt von Bonsdorffin tutkimusten mukaan kysymyksessä on originaalityö v:lta 1611, todennäköisesti Cornelius Arendtzin käsialaa.[624]

Kuivaniemi ja Nurmes

Mikael Toppeliuksen työt Kuivaniemessä ja Nurmeksessa eivät liity kirkkojen rakentamiseen tai korjaukseen. Näiden seurakuntien kirkoissa tavatut Toppeliuksen työt ovat irrallisia taulukuvia. Ne voivat hyvinkin olla Oulussa maalatut.

Kuivaniemen kirkkoon Olavi Remes lahjoitti 1800 pienikokoisen Jeesus ristillä -taulun (kuva 256) sekä Matti Kakko 1820 Jeesus kantaa ristiä -maalauksen (kuva 257).[625] Manttaaliluettelon mukaan Matti Kakko kuului pitäjän varakkaimpiin talollisiin.[626] Nurmeksen kirkon alttaritaulun Jeesus Getsemanessa (kuva 258) Toppelius maalasi 1803.

Jalasjärvi

Tilien mukaan Mikael Toppelius työskenteli Jalasjärvellä vuoden 1804 lopulla.[627] Hän koristi v. 1805 kirkon alttariseinän ja käytti siinä sellaisia ennestään tuttuja aiheitaan kuin Ristiinnaulittu, Pyhä Ehtoollinen jne. (kuvat 259 ja 260).

Kauhajoki

Kauhajoen 1783 rakennetun ja 1808 poltetun kirkon ulkomaalausta varten Kristiinankaupungin kauppiaat hankkivat värejä Tukholmasta. Kristiinankaupungista tuli myös ammattimaalari, kaupunginpalvelija Abraham Pihlroth, joka maalasi kirkon 1800. Ulkoväri oli punainen. Ikkunat ja räystäslista maalattiin keltaisella öljyvärillä.[628]

Sitten viiden vuoden kuluttua ryhdyttiin suunnittelemaan kirkon sisätilan kaunistamista. Kirkko valkaistiin, ja Mikael Toppelius sai lokakuussa 1805 valmiiksi läntistä ristisakaraa koristavat maalauksensa, kuten tilikirjasta ilmenee. Hän jatkoi koristelutöitä kirkossa vielä seuraavana vuonna. Maalauk-

seen hankituista tarveaineista kiinnittävät huomiota erilaisten värien lisäksi erityisesti Kristiinankaupungin kauppiaiden hankkima lehtikulta ja -hopea, mikä viittaa siihen, että kirkosta on koristelun ja maalausten puolesta yleensä pyritty saamaan mahdollisimman edustava. Maalari työskenteli Kauhajoella vuoden 1806 kesäkuun alkupuolelta syyskuun puoliväliin, ja hän nosti palkastaan lopun 31:nä joulukuuta.[629] Kirkonarkistosta ei selviä mitä Toppelius on Kauhajoen kirkkoon maalannut. Tileistä voi vain päätellä hänen maalanneen sinne huomattavan määrän kuvia.

Tyrnävä

Tyrnävän 1664 rakennetun ja 1865 palaneen tukipilarikirkon sisätilan korjaustyöt alkoivat keväällä 1820. Niinpä oululaisilta kauppiailta ostettiin tällöin liitua, liimaa ja kalkkia, ilmeisesti kirkon valkaisemiseksi liimavärillä. Saman vuoden elokuussa maksettiin väri-, pellava- ja traaniöljylasku. Kirkkomaalari Toppelius oli nim. apulaisensa Gustav Toppeliuksen kanssa maalannut kirkon saarnatuolin, alttarin, penkit, ikkunanpuitteet ja ovet. Gustav Toppelius oli kirkkomaalarin veljen Kristofferin pojanpojanpoika, iältään 14-vuotias. Kirkonkokouksen päätöksen mukaisesti työntekijöillä oli vapaa asunto ja ruoka kuten monissa muissakin työpaikoissa.[630] Toppeliuksen käsittelemistä kuvaaiheista tärkein on ilmeisesti ollut alttaritaulun Jeesus ristillä.[631]

Uusikaarlepyy, Mathesiuksen perheen muotokuvia

Oman aikansa säätyhenkilöihin Mikael Toppelius tutustui lukuisilla maalausmatkoillaan. Muotokuvat, joita hän maalasi pappissäädyn edustajista, kuten rovasti Henrik Helsingiuksesta (kuva 68) ja kirkkoherra Georg Forsmanista (kuva 173), ovat tästä todisteena. Toppeliusta johtivat säätyhenkilöiden pariin myös hänen virkamiehinä toimivat poikansa. Näin hänen voidaan ajatella tutustuneen Uudenkaarlepyyn kirkkoherraan Georg Mathesiukseen (1732—1816) ja hänen perheeseensä. Uudessakaarlepyyssä oli nim. hänen poikansa Johan Gabriel koulun opettajana. Tuttavuuden perusteella olisi voinut syntyä pienoismuotokuvien sarja, jossa akvarellitekniikkaa soveltaen on kuvattu vanha kirkkoherra Mathesius (kuva 261), hänen rouvansa (kuva 262) ja hänen poikansa (kuva 263). Pojan nuoresta rouvasta on kaksi muotokuvaa (kuvat 264 ja 265). Paperin laadusta, väreistä ja tekotavasta voi päätellä, että muotokuvat ovat syntyneet samaan aikaan.[632]

Vähäkyrö, Forsmanin perheen muotokuvia

Samankaltaisissa olosuhteissa kuin Mathesiusten kuvat lienevät syntyneet Georg Forsmanin pojan Vähänkyrön rovastin Johan Forsmanin (1759—1818) ja hänen neljän tyttärensä akvarellimuotokuvat (kuvat 266—270). Perimätiedon mukaan ne olisivat erään Toppeliuksen, siis kaiketi Mikael Toppeliuksen tekemät.[632a]

Revonlahti

Mikael Toppeliuksen työskentelyn pääkohteita tarkastellessamme tulemme lopuksi Revonlahden kirkkoon (kuva 271), jonka maalaukset ja koristelutyö ovat hänen viimeisensä (kuvat 272—282). Yhäti häneen näyttää luotetun, kun v. 1775 rakennettu ristikirkko[633] tahdottiin saattaa lopullisesti valmiiksi ja edustavaan kuntoon. Kirkon tilikirja osoittaa kirkkoon tehdyn 1819—1820 huomattavia korjauksia. Oululaisilta kauppiailta ostettiin lautoja ja nauloja, ilmeisesti kirkon ulkovuoraukseen. Hankittiin myös punamultaa ja tervavettä kirkon maalaamista varten.[634] Kirkon sisätilaan kiinnitettiin myös huomiota. Valmistettiin mm. uusi numerotaulu, jonka kehys oli kuvanveistäjän työtä, maalattu ja kullattu.[635] Vanhoja, arvottomiksi katsottuja esineitä poistettiin, mm. kaksi pienempää lasitonta alttaritaulua.[636]

Mikael Toppeliuksen työskentelystä Revonlahdella mainitsee inventaariokirja vasta 1888 seuraavasti: ''Alttaritaulu Mikael Toppeliuksen tekoa Wuodelta 1821.''[637] On ilmeistä, että hän koristi samana vuonna maalauksillaan myös saarnatuolin (kuvat 278—282). Kristinuskon keskeisimmät tapahtumat Getsemanessa, Jeesus ristillä ja Jeesus nousee haudasta ovat alttarimaalausten aiheina (kuvat 272—275). Vanha kirkkomaalari päätti pitkän päivätyönsä ylösnousemusta esittävään sommitelmaan. Näin myös Mikael Toppeliuksen elämäntyö päätti kauas ulottuvan pohjalaisen monumentaalisen kirkkomaalauksen tradition.[638]

Kuva 61. Iisalmen kirkko. Pohjoisen ristivarren lehterinkaidetta. Soikeat kuvakentät Mikael Toppeliuksen maalaamat n. v. 1748 nykyistä edelliseen kirkkoon. Muut koristemaalaukset v:n 1927 restauroinnista. Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 62. Mikael Toppelius: Aabraham uhraa Iisakin. N. v:lta 1748. Iisalmen kirkon läntinen lehterinkaide. (Luett. n:o 6.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

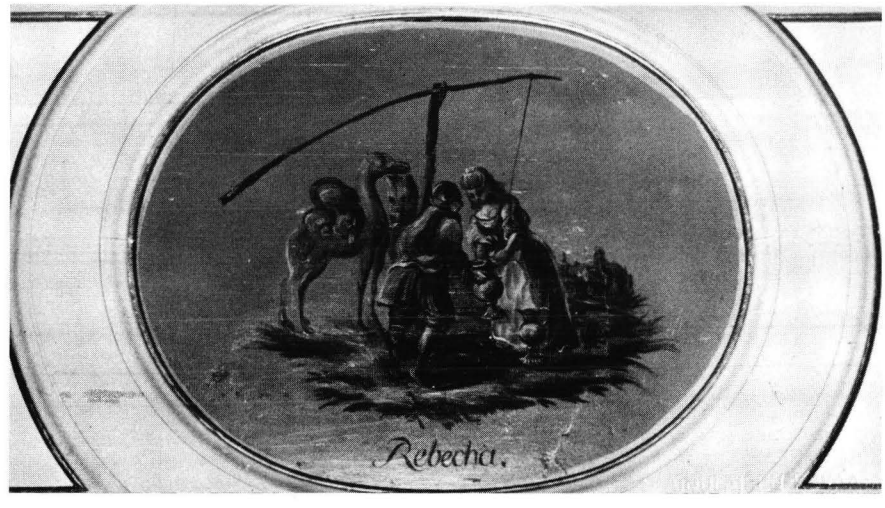

Kuva 63. Mikael Toppelius: Rebekka kaivolla. N. v:lta 1748. Iisalmen kirkon läntinen lehterinkaide. (Luett. n:o 7.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 64. Mikael Toppelius: Simson taistelee leijonaa vastaan. N. v:lta 1748. Iisalmen kirkon läntinen lehterinkaide. (Luett. n:o 8.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

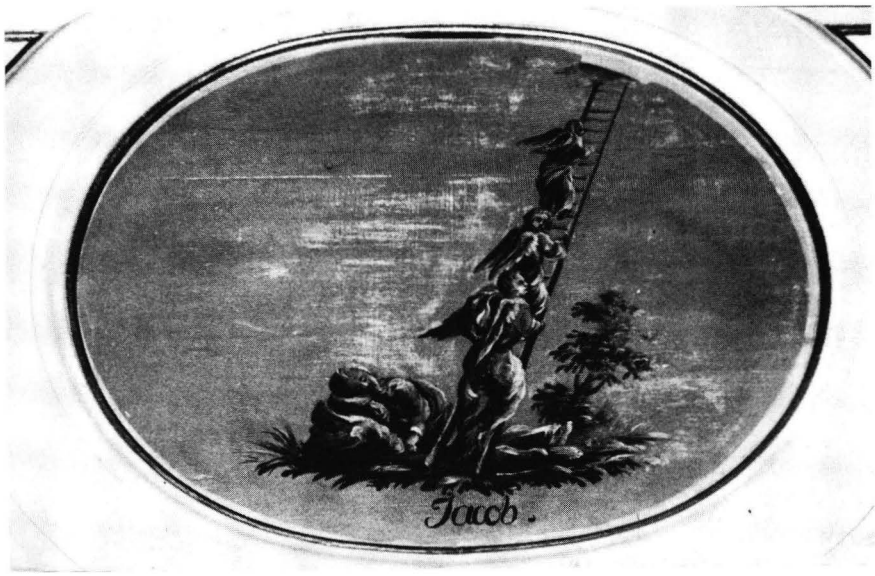

Kuva 65. Mikael Toppelius: Jaakobin uni. N. v:lta 1748. Iisalmen kirkon läntinen lehterinkaide. (Luett. n:o 9.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 66. Mikael Toppelius: Daavid ja Goljat. N. v:lta 1748. Iisalmen kirkon läntinen lehterinkaide. (Luett. n:o 10.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 67. Mikael Toppelius: Paavali. Kuvakenttä lehterinkaiteesta. N. v:lta 1748. Iisalmen kirkon varastohuoneessa. (Luett. n:o 17.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

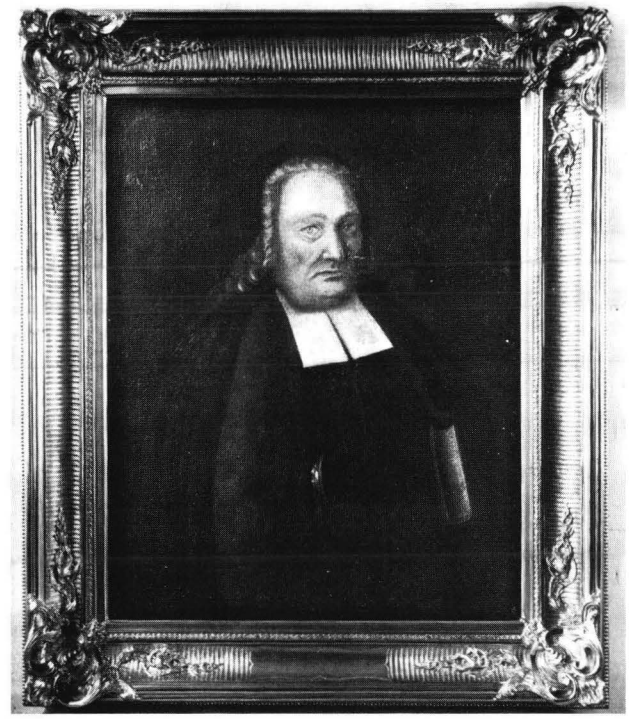

Kuva 68. Mikael Toppelius: Rovasti Henrik Helsingiuksen muotokuva. V:lta 1756. Iisalmen kirkon sakaristo. (Luett. n:o 19.) Valok. MV.

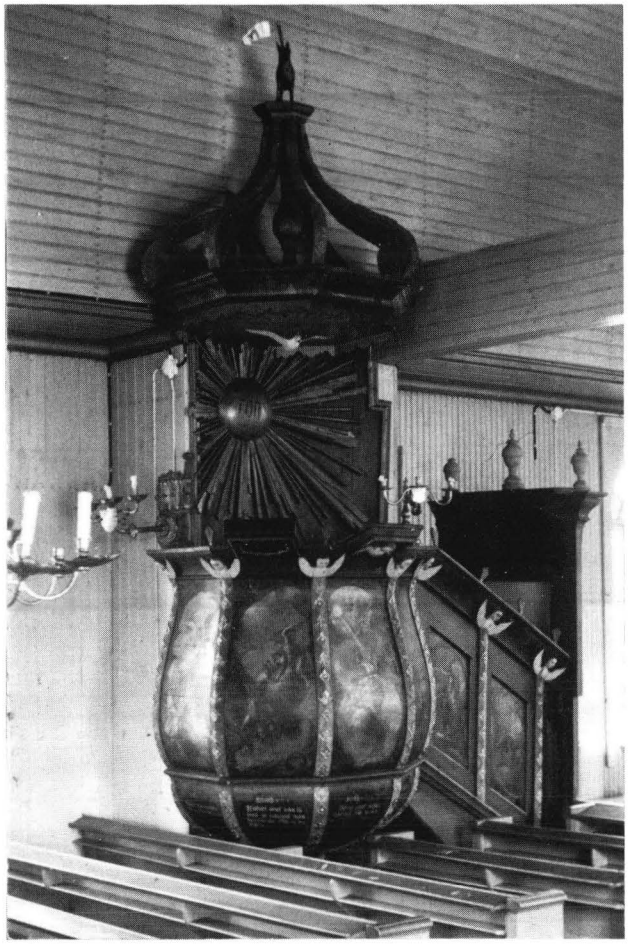

Kuva 69. Hailuodon kirkon saarnatuolin teki puuseppä Johan Kangas v. 1756, minkä jälkeen Mikael Toppelius koristeli sen maalauksillaan vielä samana vuonna. (Luett. n:ot 20—26.) Valok. R. Kainulainen, Tornio, n. 1960.

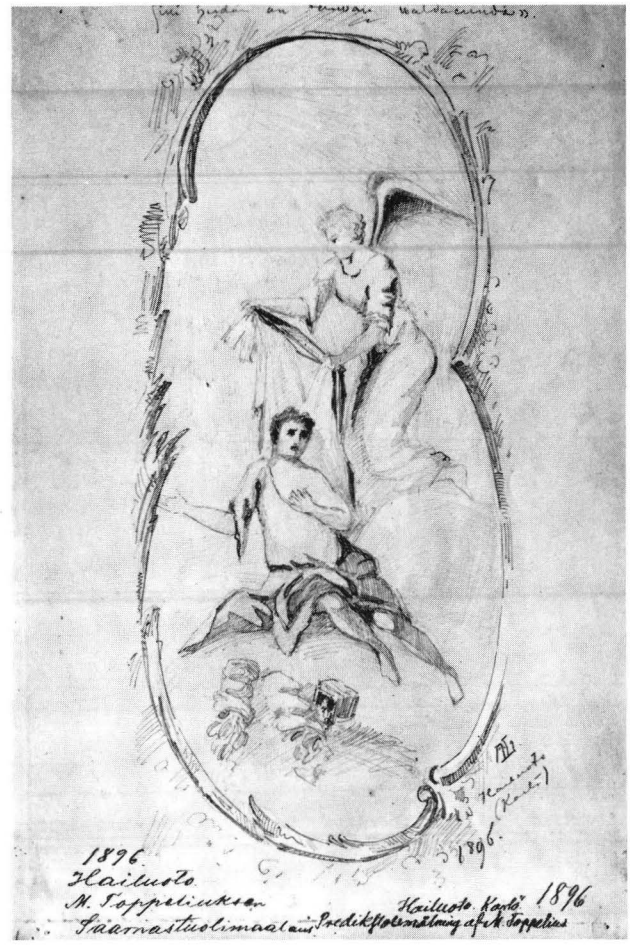

Kuva 70. Mikael Toppelius: Autuaita ovat hengessään köyhät. V:lta 1756. Hailuodon kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 20.) Armas Lindgrenin lyijykynäpiirros. SMY:n VI taidehist. retkikunta 1896. MV.

Kuva 71. Mikael Toppelius: Autuaita ovat murheelliset. V:lta 1756. Hailuodon kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 21.) Armas Lindgrenin lyijykynäpiirros. SMY:n VI taidehist. retkikunta 1896. MV.

Kuva 72. Mikael Toppelius. Autuaita ovat ne, jotka isoavat. V:lta 1756. Hailuodon kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 22.) Armas Lindgrenin akvarelli. SMY:n VI taidehist. retkikunta 1896. MV.

Kuva 73. Mikael Toppelius: Autuaita ovat puhdassydämiset. V:lta 1756. Hailuodon kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 23.) Armas Lindgrenin lyijykynäpiirros. SMY:n VI taidehist. retkikunta 1896. MV.

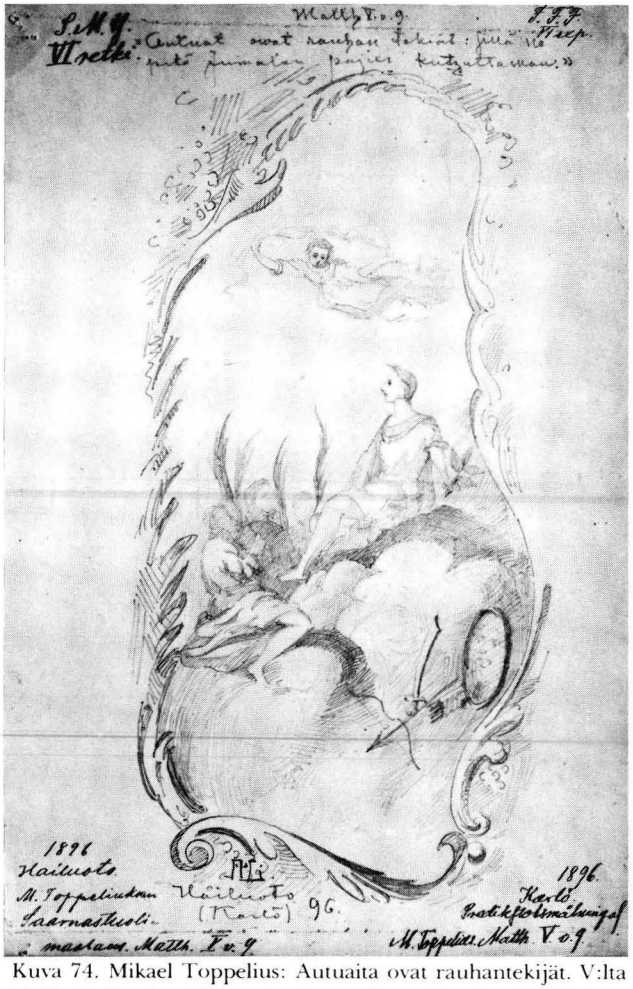

Kuva 74. Mikael Toppelius: Autuaita ovat rauhantekijät. V:lta 1756. Hailuodon kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 24.) Armas Lindgrenin lyijykynäpiirros. SMY:n VI taidehist. retkikunta 1896. MV.

Kuva 75. Mikael Toppelius: Autuaita ovat ne, joita vanhurskauden tähden vainotaan. V:lta 1756. Hailuodon kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 25.) Armas Lindgrenin lyijykynäpiirros. SMY:n VI taidehist. retkikunta 1896. MV.

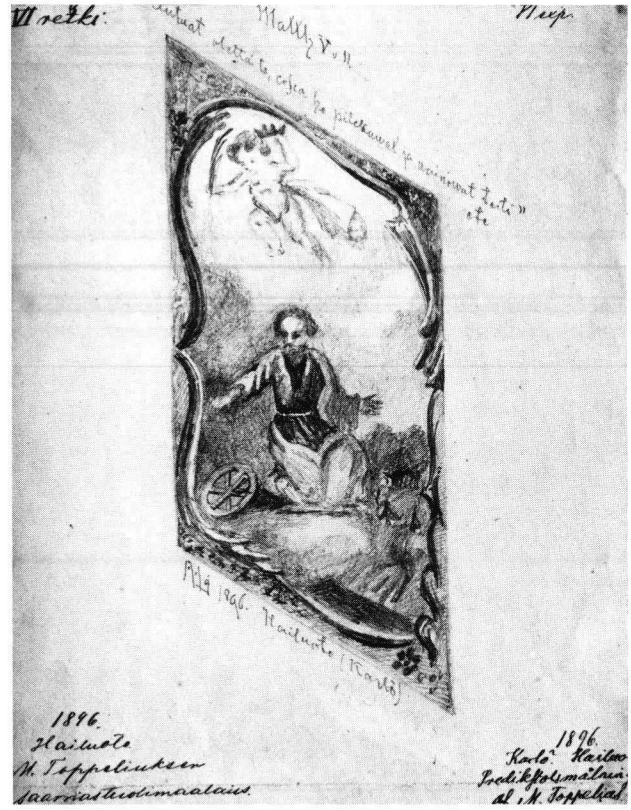

Kuva 76. Mikael Toppelius: Autuaita olette te, kun ihmiset minun tähteni solvaavat ja vainoavat teitä. V:lta 1756. Hailuodon kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 26.) Armas Lindgrenin lyijykynäpiirros. SMY:n VI taidehist. retkikunta 1896. MV.

Kuva 77. Mikael Toppelius: Hedelmäpuu, jonka juurella on kirves (Matteus 3:10). Hailuodon kirkko. Puretun sakariston oven täytelaudoilla, ilmeisesti v:lta 1756. (Luett. n:o 27.) Valok. Lars Pettersson 12.8.1964. HYTHL.

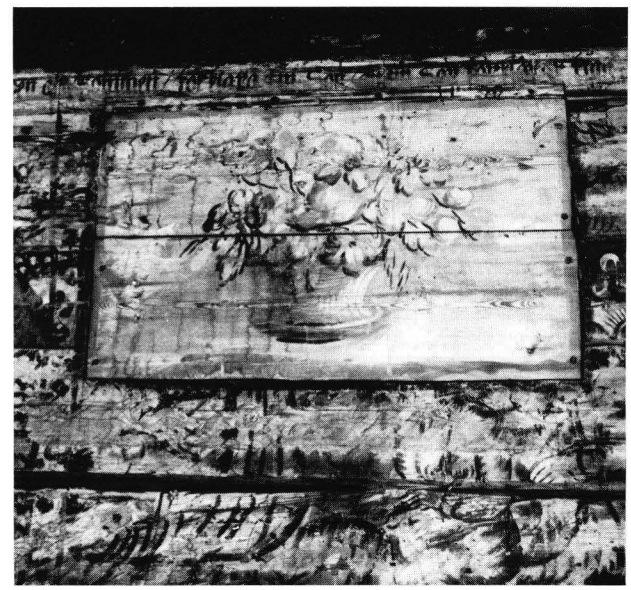

Kuva 78. Mikael Toppelius: Kukkakoriaihe. Hailuodon kirkko. Länsipäädyn tukitun ikkunan täytelaudoilla, ilmeisesti v:lta 1756. (Luett. n:o 28.) Valok. Lars Pettersson 12.8.1964. HYTHL.

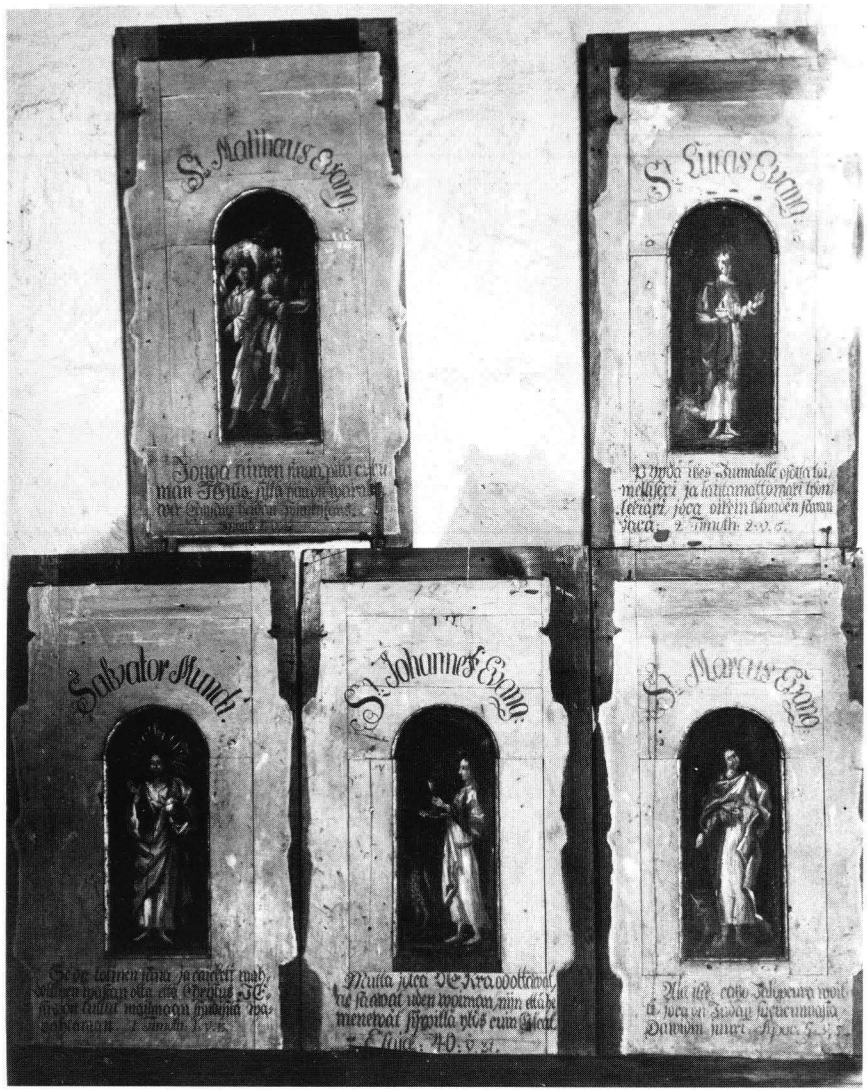

Kuva 79. Mikael Toppelius: Matteus, Luukas, Salvator Mundi, Johannes ja Markus. Ehkä 1750-luvun jälkipuoliskolta. Leppävirran kirkon vanha saarnatuoli. Leppävirran kirkon tapulissa. (Luett. n:ot 30—34.) Valok. MV.

Kuva 80. Mikael Toppelius: Jeesus kiusaajan edessä. V:lta 1756. Kuopion kirkosta. KM. (Luett. n:o 35.) Valok. Kuopion Museo.

Kuva 81. Mikael Toppelius: Rovasti Paul Krogiuksen muotokuva. V:lta 1760. Pieksämäen kirkon sakaristo. (Luett. n:o 36.) Valok. MV.

Kuva 82. Pieksämäen kirkko. Saarnatuoli ja itäisen ristivarren sisustaa. Saarnatuolin Vapahtaja ja evankelistat ilmeisesti Mikael Toppeliuksen v:lta 1762, porraskaiteen kuvat Daniel Hjulströmin. Valok. Aarne Pietinen.

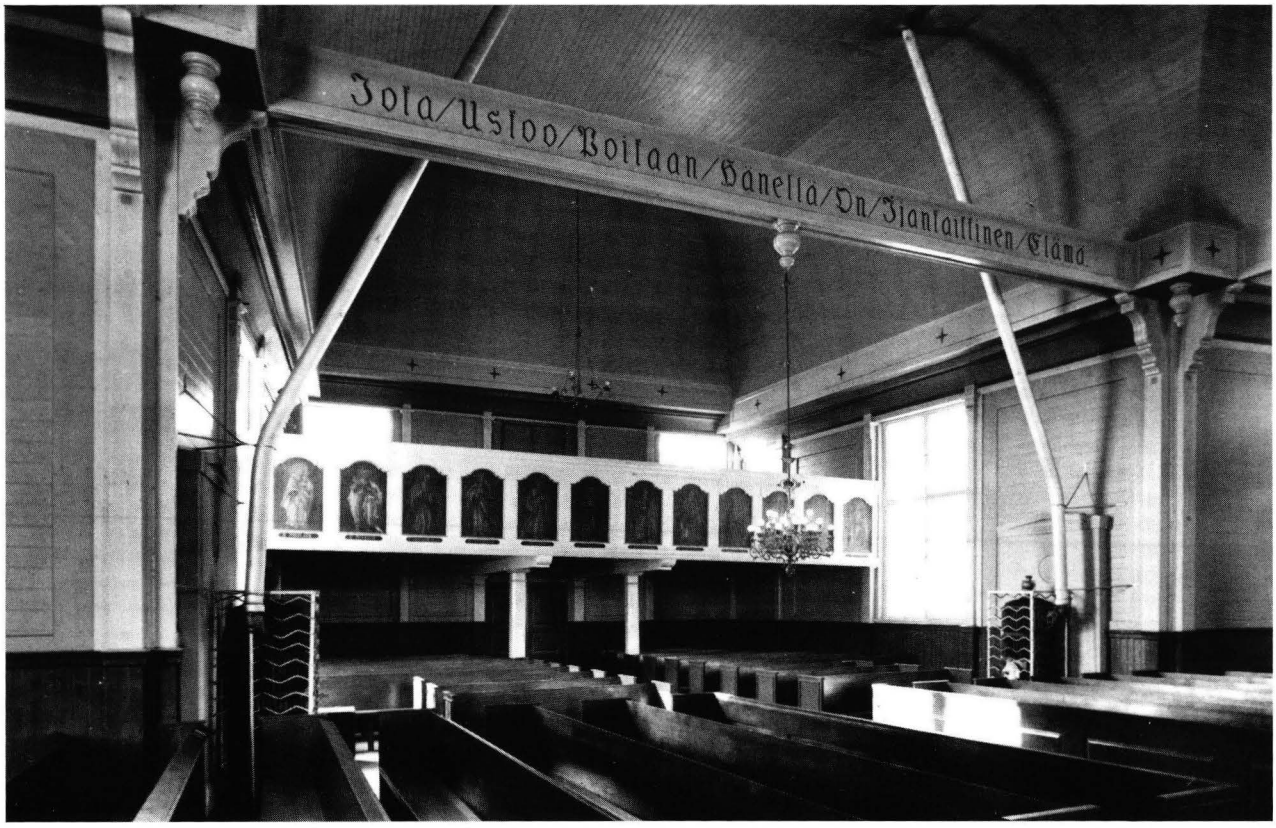

Kuva 83. Pieksämäen kirkko. Eteläisen ristivarren sisustaa. Lehterinkaiteen apostolit Mikael Toppeliuksen v:lta 1762. Valok. Aarne Pietinen.

Kuva 84. Mikael Toppelius: Paavali. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon eteläinen lehterinkaide. (Luett. n:o 37.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 85. Mikael Toppelius: Pietari. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon eteläinen lehterinkaide. (Luett. n:o 38.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 86. Mikael Toppelius: Jaakob vanhempi. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon eteläinen lehterinkaide. (Luett. n:o 39.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 87. Mikael Toppelius: Andreas. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon eteläinen lehterinkaide. (Luett. n:o 40.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 88. Mikael Toppelius: Filippus. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon eteläinen lehterinkaide. (Luett. n:o 41.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 89. Mikael Toppelius: Matteus. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon eteläinen lehterinkaide. (Luett. n:o 44.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 90. Mikael Toppelius: Jaakob nuorempi. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon eteläinen lehterinkaide. (Luett. n:o 45.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 91. Mikael Toppelius: Simeon. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon eteläinen lehterinkaide. (Luett. n:o 46.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 92. Mikael Toppelius: Juudas Taddeus. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon eteläinen lehterinkaide. (Luett. n:o 47.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 93. Mikael Toppelius: Mattias. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon eteläinen lehterinkaide. (Luett. n:o 48.) Valok. R. Kainulainen. Tornio.

Kuva 94. Mikael Toppelius: Hoosea. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon pohjoinen lehterinkaide. (Luett. n:o 49.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 95. Mikael Toppelius: Jooel. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon pohjoinen lehterinkaide. (Luett. n:o 50.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 96. Mikael Toppelius: Aamos. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon pohjoinen lehterinkaide. (Luett. n:o 51.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 97. Mikael Toppelius: Obadja. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon pohjoinen lehterinkaide. (Luett. n:o 52.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 98. Mikael Toppelius: Joona. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon pohjoinen lehterinkaide. (Luett. n:o 53.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 99. Mikael Toppelius: Miika. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon pohjoinen lehterinkaide. (Luett. n:o 54.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 100. Mikael Toppelius: Naahum. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon pohjoinen lehterinkaide. (Luett. n:o 55.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 101. Mikael Toppelius: Habakuk. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon pohjoinen lehterinkaide. (Luett. n:o 56.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 102. Mikael Toppelius: Sefanja. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon pohjoinen lehterinkaide. (Luett. n:o 57.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 103. Mikael Toppelius: Haggai. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon pohjoinen lehterinkaide. (Luett. n:o 58.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 104. Mikael Toppelius: Sakarja. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon pohjoinen lehterinkaide. (Luett. n:o 59.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 105. Mikael Toppelius: Malakia. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon pohjoinen lehterinkaide. (Luett. n:o 60.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 106. Mikael Toppelius: Samuel. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon läntinen lehterinkaide. (Luett. n:o 61.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 107. Mikael Toppelius: Daavid. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon läntinen lehterinkaide. (Luett. n:o 62.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 108. Mikael Toppelius: Elia. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon läntinen lehterinkaide. (Luett. n:o 63.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 109. Mikael Toppelius: Elisa. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon läntinen lehterinkaide. (Luett. n:o 64.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 110. Mikael Toppelius: Jesaja. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon läntinen lehterinkaide. (Luett. n:o 65.) Valok. Aarne Pietinen Oy.

Kuva 111. Mikael Toppelius: Jeremia. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon läntinen lehterinkaide. (Luett. n:o 66.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 112. Mikael Toppelius: Hesekiel. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon läntinen lehterinkaide. (Luett. n:o 67.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 113. Mikael Toppelius: Daaniel. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon läntinen lehterinkaide. (Luett. n:o 68.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

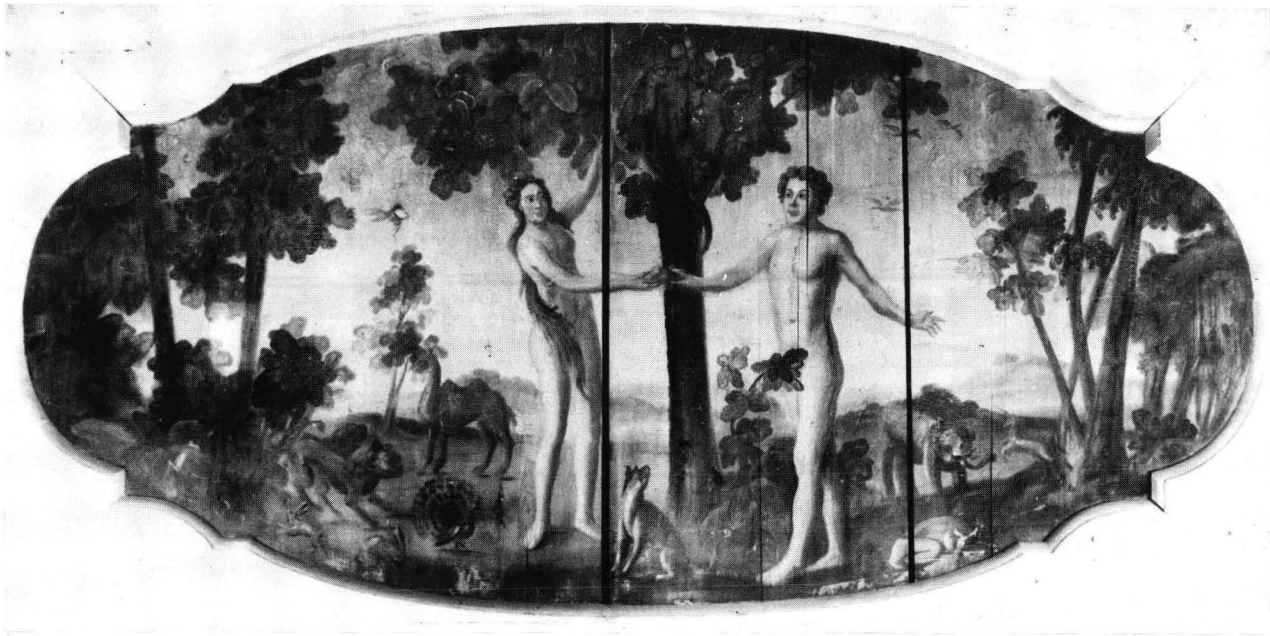

Kuva 114. Mikael Toppelius: Syntiinlankeemus. V:lta 1762. Pieksämäen kirkon sakaristo. Alkuaan läntisessä lehterinkaiteessa suurten profeettojen välissä. (Luett. n:o 69.) Valok. Aarne Pietinen Oy.

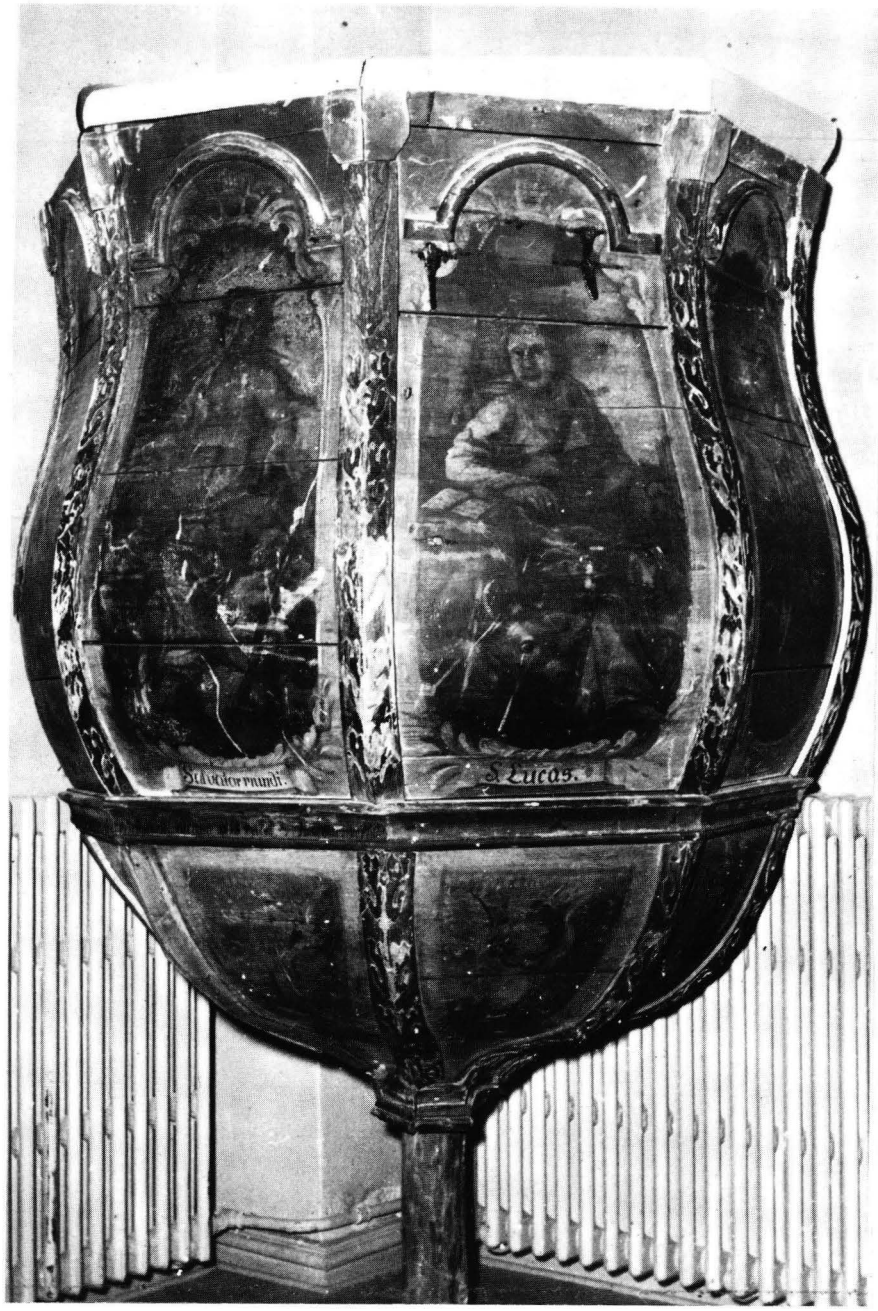

Kuva 115. Oulunsalon kirkon saarnatuolin teki Jaakko Suonperä v. 1763 ja Mikael Toppelius koristeli sen maalauksilla v. 1764. Pohjois-Pohjanmaan Museo, Oulu. (Luett. n:ot 75—78.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

→

Kuva 116. Mikael Toppelius: Markus. V:lta 1764. Oulunsalon kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 75.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 117. Mikael Toppelius: Salvator mundi. V:lta 1764. Oulunsalon kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 76.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 118. Mikael Toppelius: Luukas. V:lta 1764. Oulunsalon kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 77.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 119. Mikael Toppelius: Johannes. V:lta 1764. Oulunsalon kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 78.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

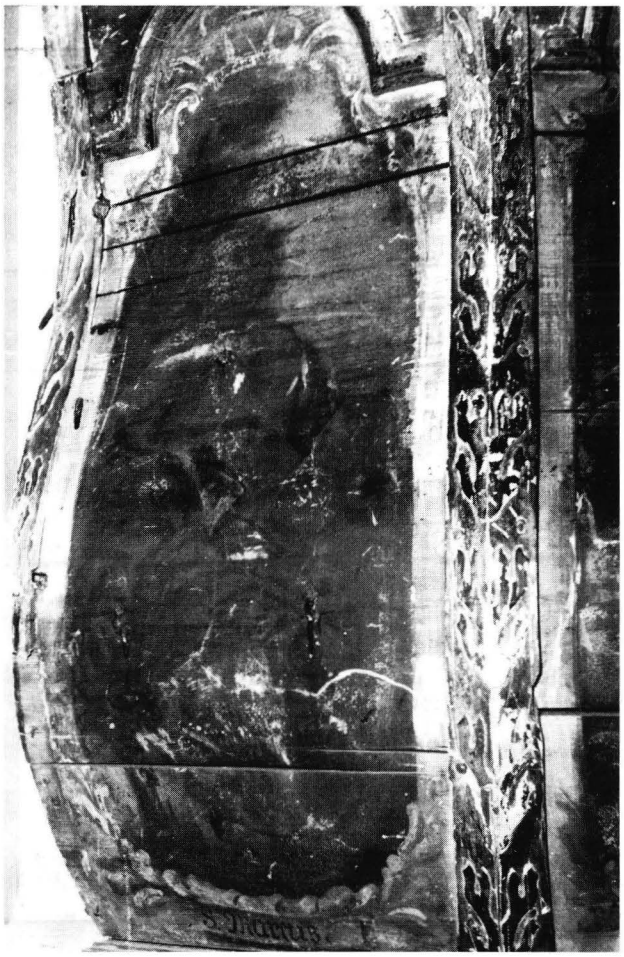

8 Kirkkomaalari Mikael Toppelius

Kuva 120. Mikael Toppelius: Ehtoollinen. Pielaveden kirkon entinen alttaritaulu. Ilmeisesti n. v:lta 1764. Pielaveden kirkon museo. (Luett. n:o 79.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 121. Mikael Toppelius: Profeetta Samuel. V:lta 1764. Pielaveden kirkosta. KM. (Luett. n:o 81.) Valok. MV.

Kuva 122. Mikael Toppelius: Nainen kumartaa Jeesus-lasta. V:lta 1764. Pielaveden kirkosta. Kuopion museo. (Luett. n:o 82.) Valok. Kuopion museo.

Kuva 123. Mikael Toppelius: Nainen kumartaa Jeesus-lasta. V:lta 1764. Pielaveden kirkosta. Kuopion museo. (Luett. n:o 82.) Yksityiskohta. Valok. Kuopion museo.

Kuva 124. Mikael Toppelius: Markus, Salvator Mundi ja Luukas. Ilmeisesti n. v:lta 1764. Pielaveden kirkon vanha saarnatuoli. (Luett. n:ot 83—85.) Valok. MV.

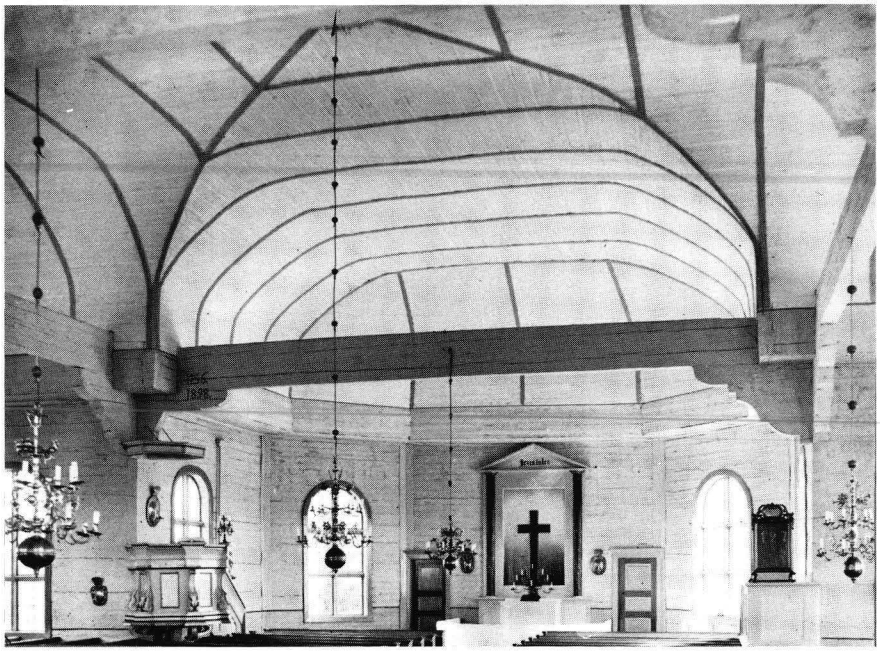

Kuva 125. Paavolan v. 1755—56 Matti Hongan johdolla rakennettuun ristikirkkoon Mikael Toppelius maalasi alttaritaulun v. 1765 ja nähtävästi samoihin aikoihin holvi- ja seinäkuvia sekä saarnatuolin evankelistat. V:n 1856 kirkonkorjauksessa alttaritaulu oli poistettu ja muut kuvat peitetty. Sisätila itään. Valok. MV.

Kuva 126. Mikael Toppelius: Jeesus syntisten ystävä. V:lta 1765. Paavolan kirkon entinen alttaritaulu. (Luett. n:o 88.) Valok. MV.

Kuva 127. Mikael Toppelius: Matteus. N. v:lta 1765. Paavolan kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 89.) Valok. MV.

Kuva 128. Mikael Toppelius: Markus. N. v:lta 1765. Paavolan kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 90.) Valok. MV.

Kuva 129. Mikael Toppelius: Luukas. N. v:lta 1765. Paavolan kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 91.) Valok. MV.

Kuva 130. Mikael Toppelius: Johannes. N. v:lta 1765. Paavolan kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 92.) Valok. MV.

Kuva 131. Mikael Toppelius: Pietari. N. v:lta 1765. Paavolan kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 93.) Valok. MV.

Kuva 132. Mikael Toppelius: Paavali. N. v:lta 1765. Paavolan kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 94.) Valok. MV.

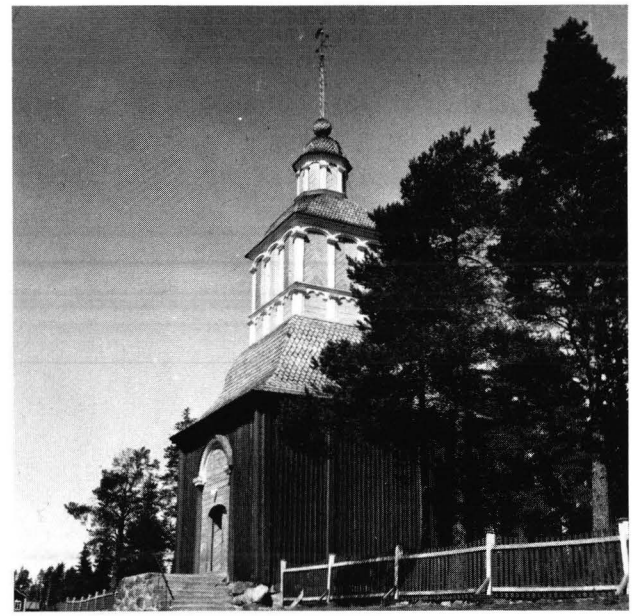

Kuva 133. Pudasjärven tapulin rakensi v. 1761 Heikki Väänänen ja sen maalasi v. 1766 Mikael Toppelius. Pohjoisseinän portaalisommitelmassa on vielä näkyvissä viimeisten päivien tapahtumia tarkoittavia tekstejä ja kuvia. (Luett. n:o 95.) Valok. Lars Pettersson 1956. HYTHL.

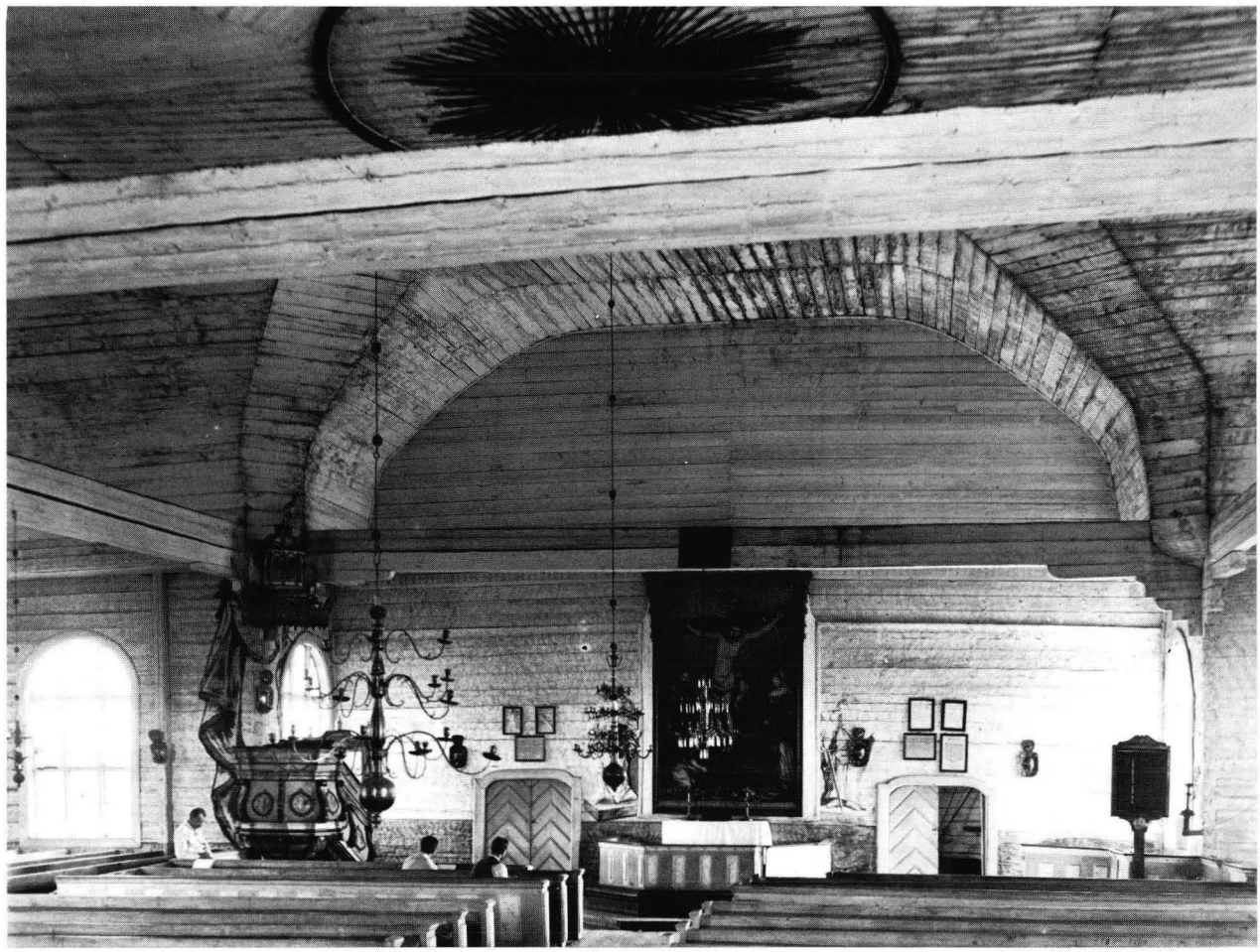

Kuva 134. Pulkkilan v. 1768 Jaakko Suonperän johdolla rakennettuun ja v. 1907 purettuun ristikirkkoon Mikael Toppelius maalasi alttaritaulun v. 1770. Todennäköisesti samasta vaiheesta ovat alttariseinän Pietari ja Paavali sekä saarnatuolin medaljonkien kerubinpäät. Valok. SMY:n VII taidehist. retkikunta 1899. MV.

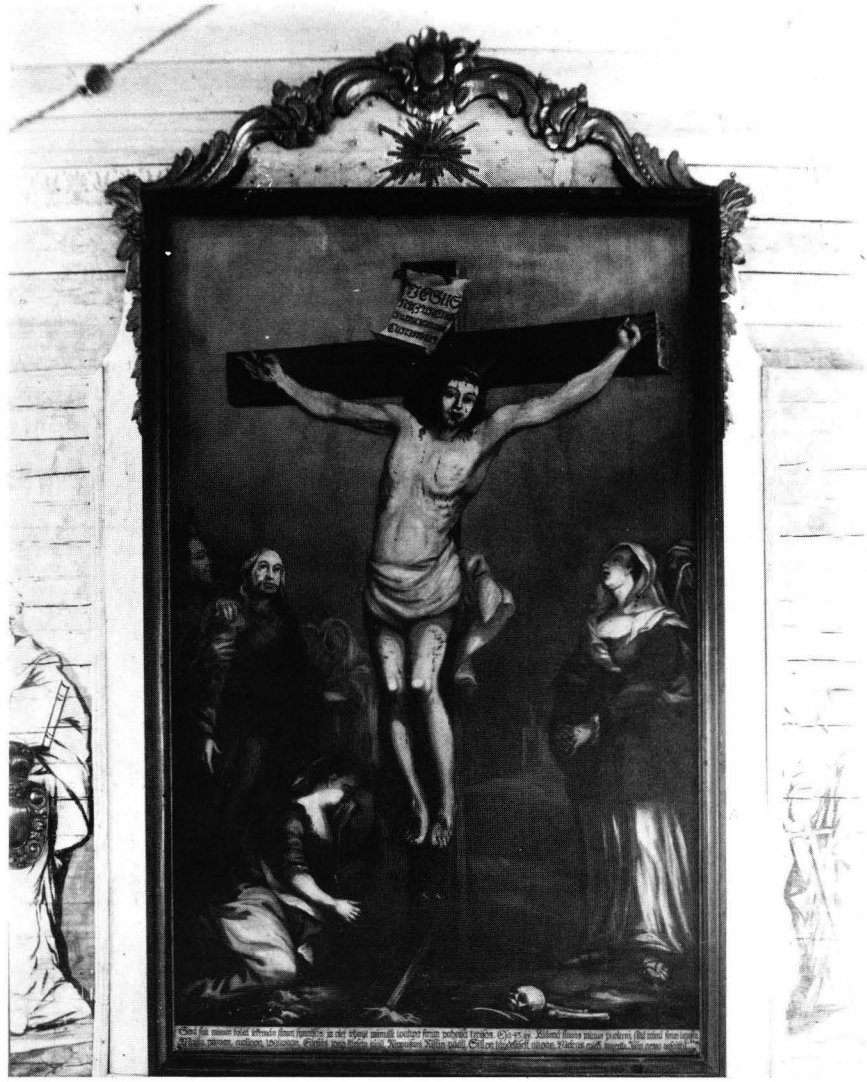

Kuva 135. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. V:lta 1770. Pulkkilan vanhan kirkon alttaritaulu alkuperäisissä kehyksissään. (Luett. n:o 96.) Valok. SMY:n VII taidehist. retkikunta 1899. MV.

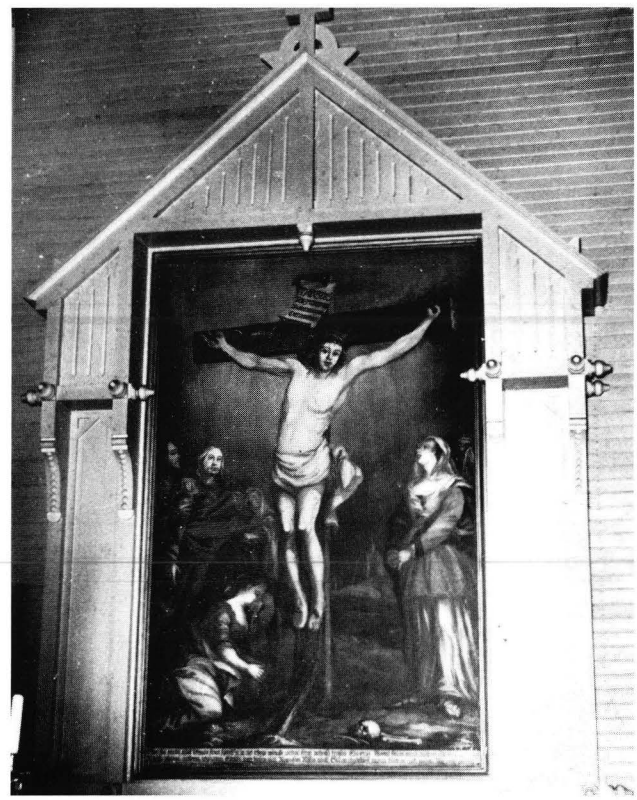

Kuva 136. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. V:lta 1770. Pulkkilan vanhan kirkon alttaritaulu uuteen kirkkoon siirrettynä. (Luett. n:o 96.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

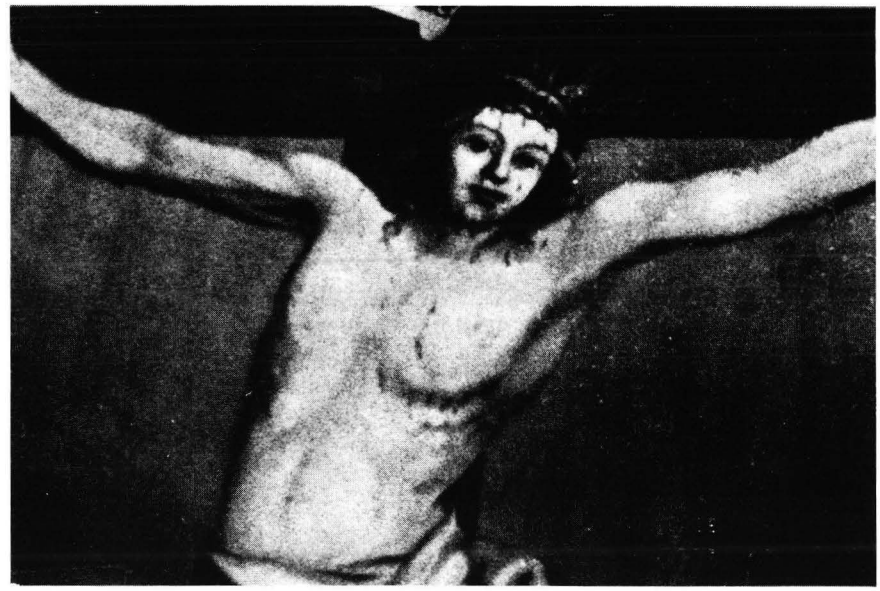

Kuva 137. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. V:lta 1770. Pulkkilan kirkon alttaritaulu. (Luett. n:o 96.) Yksityiskohta (Vapahtaja). Valok. R. Kainulainen, Tornio.

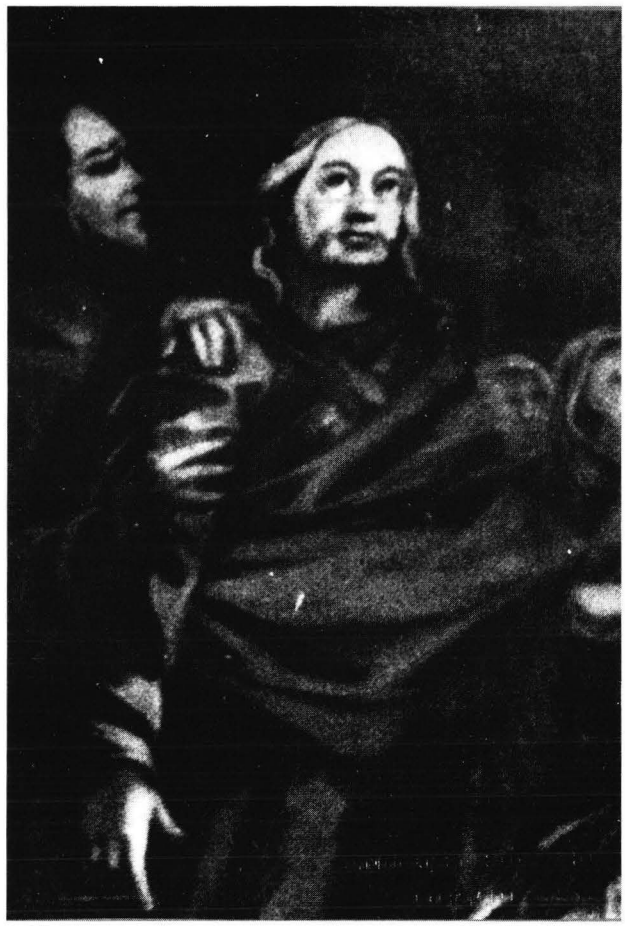

Kuva 138. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. V:lta 1770. Pulkkilan kirkon alttaritaulu. (Luett. n:o 96.) Yksityiskohta (Johannes). Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 139. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. V:lta 1770. Pulkkilan kirkon alttaritaulu. (Luett. n:o 96.) Yksityiskohta (Maria). Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 140. Mikael Toppelius: Pietari. Todennäköisesti v:lta 1770. Pulkkilan kirkon alttariseinämaalaus. (Luett. n:o 97.) Valok. SMY:n VII taidehist. retkikunta 1899. MV.

Kuva 141. Mikael Toppelius: Paavali. Todennäköisesti v:lta 1770. Pulkkilan kirkon alttariseinämaalaus. (Luett. n:o 98.) Valok. SMY:n VII taidehist. retkikunta 1899. MV.

Kuva 142. Pulkkilan kirkon saarnatuolin valmisti Jaakko Suonperä v. 1768—69. Medaljonkien kerubinpäät Mikael Toppeliuksen maalaamat todennäköisesti v. 1770. (Luett. n:o 99.) Valok. SMY:n VII taidehist. retkikunta 1899. MV.

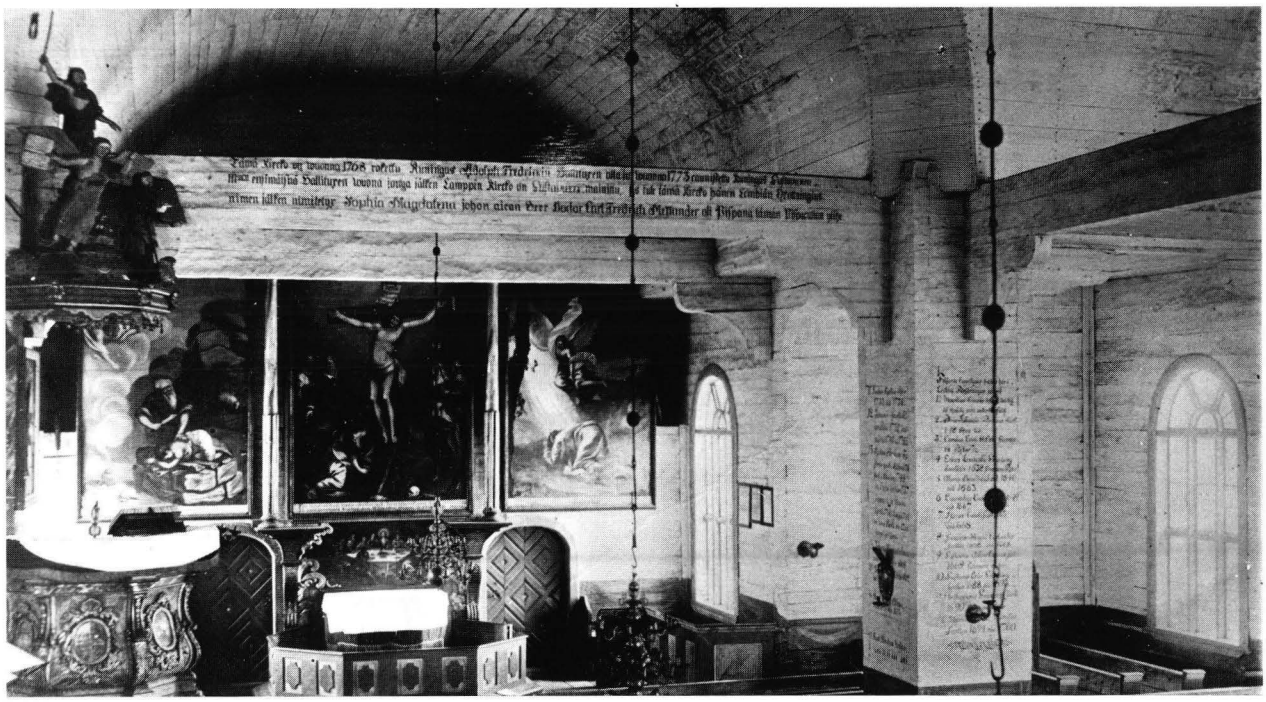

Kuva 143. Lohtajan v. 1768 Matti Hongan johdolla rakennettuun, kulmaulokkeilla varustettuun ristikirkkoon Mikael Toppelius maalasi neljä raamatullisaiheista taulua, todennäköisesti kaikki v. 1770—73. Kirkon sisätila ennen seinien ja holvien laudoittamista. Valok. MV.

Kuva 144. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. V:lta 1770. Lohtajan kirkon alttariseinätriptyykin keskikuva. (Luett. n:o 100.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 145. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. V:lta 1770. Lohtajan kirkon alttariseinätriptyykin keskikuva. (Luett. n:o 100.) Yksityiskohta (Vapahtaja). Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 146. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. V:lta 1770. Lohtajan kirkon alttariseinätriptyykin keskikuva. (Luett. n:o 100.) Yksityiskohta (Johannes). Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 147. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. V:lta 1770. Lohtajan kirkon alttariseinätriptyykin keskikuva. (Luett. n:o 100.) Yksityiskohta (Maria). Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 148. Mikael Toppelius: Aabraham uhraa Iisakin. V:lta 1773. Lohtajan kirkon alttariseinätriptyykin vasemmanpuolinen sivukuva. (Luett. n:o 101.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 149. Mikael Toppelius: Getsemanessa. V:lta 1773. Lohtajan kirkon alttariseinätriptyykin oikeanpuolinen sivukuva. (Luett. n:o 102.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

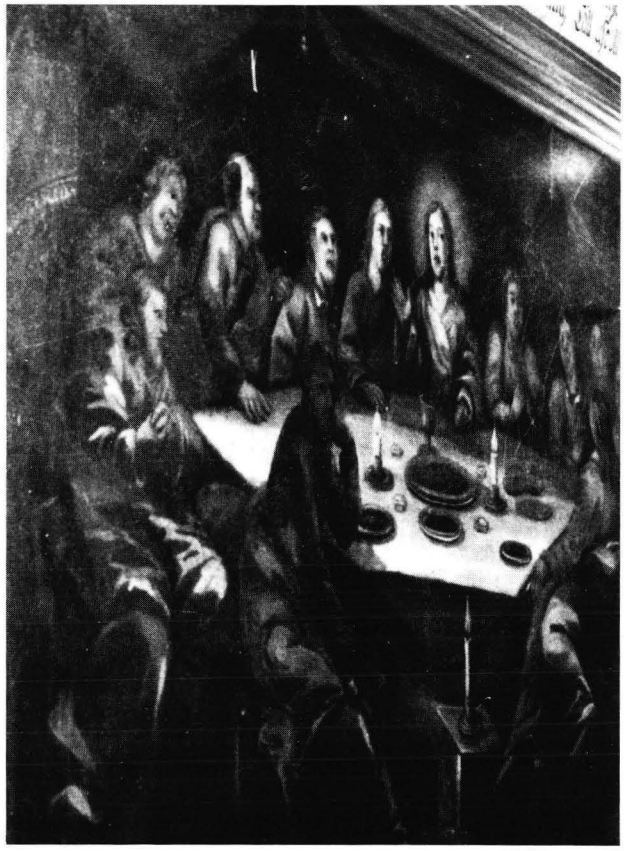

Kuva 150. Mikael Toppelius: Ehtoollinen. Todennäköisesti n. v:ilta 1770—73. Lohtajan kirkon alttariseinätriptyykin keskikuvan alapuolella. (Luett. n:o 103.) Suoraan edestä ja viistoon sivulta. Valok. R. Kainulainen, Tornio.

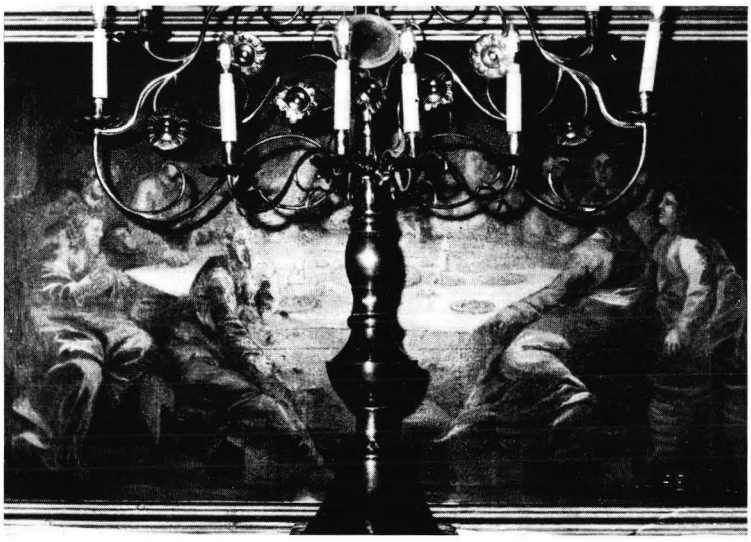

Kuva 151. Mikael Toppelius: Rovasti Jakob Abraham Frosteruksen muotokuva. Valmistunut 1776. Lohtajan kirkon sakaristossa. (Luett. n:o 104.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 152. Siikajoen v. 1701 rakennetussa ristikirkossa alttari oli ristineliön kaakkoiskulmassa v:n 1852 korjaukseen asti, jolloin se siirrettiin itäsakaraan. Mikael Toppeliuksen v. 1771 maalaaman Getsemane-aiheisen alttaritaulun sijainti ei siis voine olla alkuperäinen. Valok. Juhani Rinne 1912. MV.

Kuva 153. Mikael Toppelius: Getsemanessa. V:lta 1771. Siikajoen kirkon alttaritaulu. (Luett. n:o 105.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

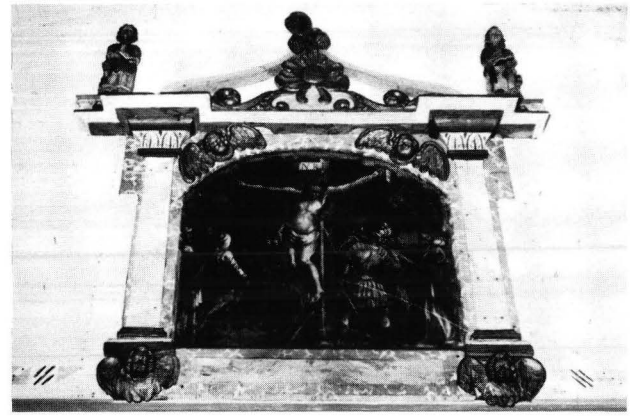

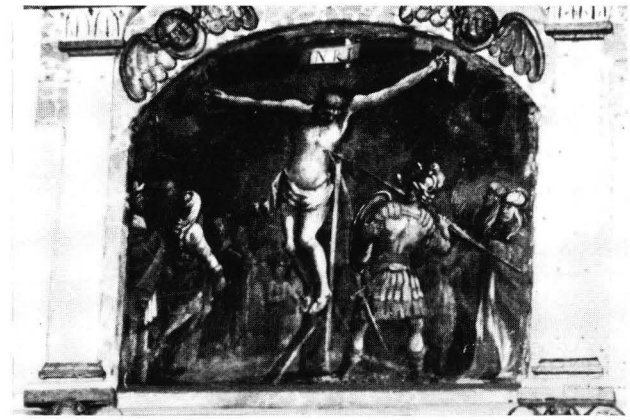

Kuva 154. Mikael Toppelius: Keihäänpisto. Todennäköisesti n. v:ilta 1771—72. Siikajoen kirkon alttaritaulun yläkuva. (Luett. n:o 106.) Kehystys mahdollisesti taulua osittain vanhempi. Yleiskuva ja lähikuva. Valok. R. Kainulainen, Tornio.

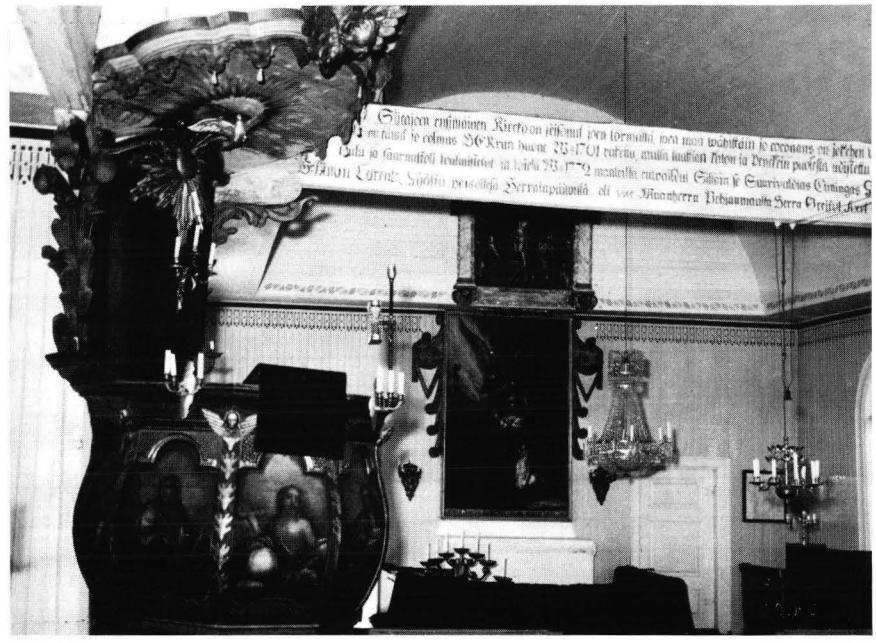

Kuva 155. Siikajoen kirkon saarnatuolin teki Jaakko Suonperä v. 1765 ja sen maalasi Mikael Toppelius v. 1772. Valok. R. Kainulainen, Tornio.

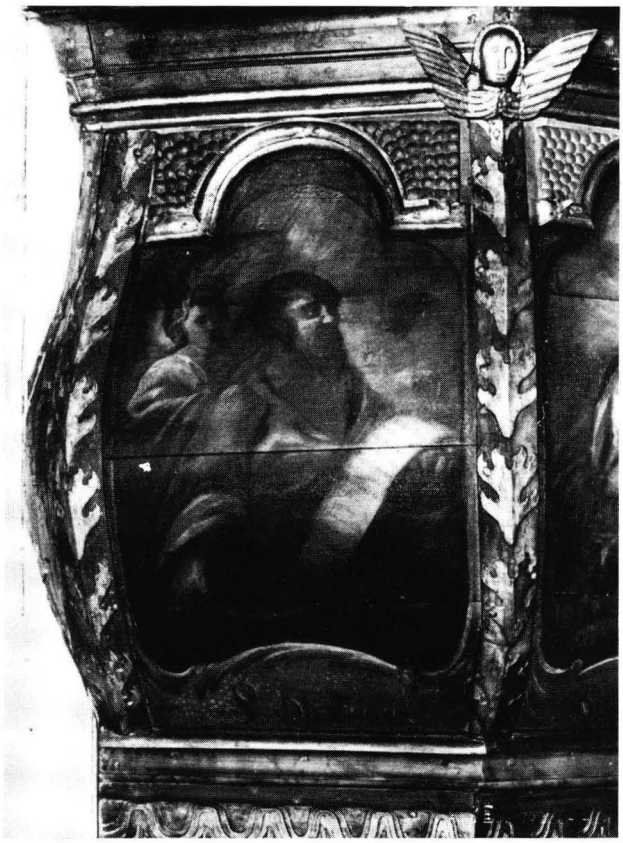

Kuva 156. Mikael. Toppelius: Matteus. V:lta 1772. Siikajoen kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 107.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 157. Mikael Toppelius: Markus. V:lta 1772. Siikajoen kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 108.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

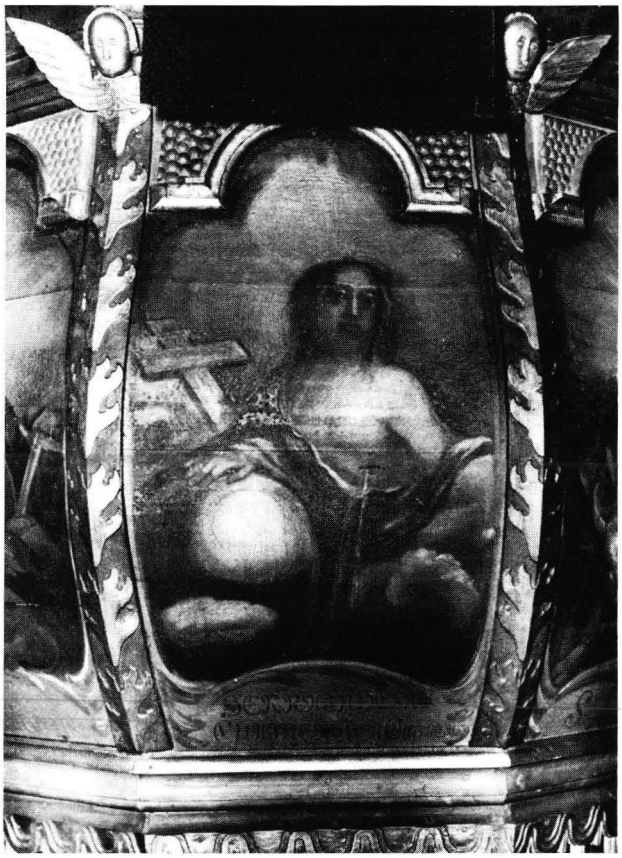

Kuva 158. Mikael Toppelius: Herrain Herra. V:lta 1772. Siikajoen kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 109.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 159. Mikael Toppelius: Luukas. V:lta 1772. Siikajoen kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 110.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 160. Mikael Toppelius: Johannes. V:lta 1772. Siikajoen kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 111.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

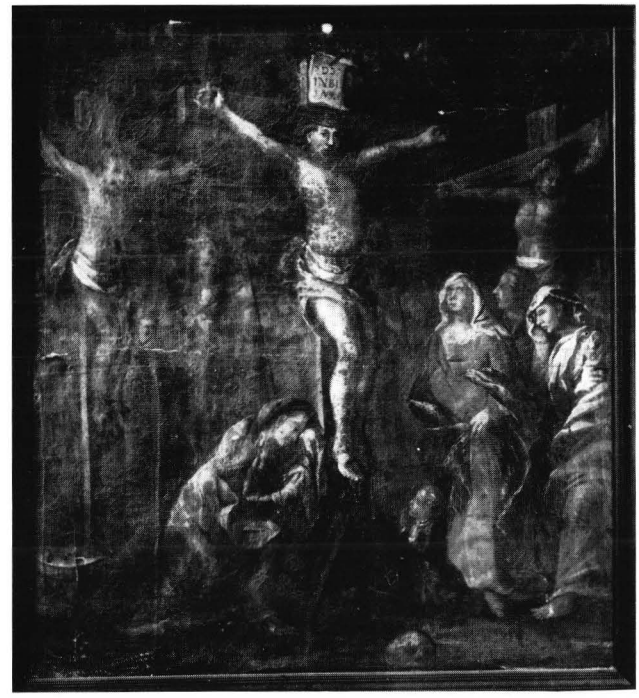

Kuva 161. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. V:lta 1775. Lapinlahden kirkon entinen alttaritaulu. KM. (Luett. n:o 113.) Valok. MV.

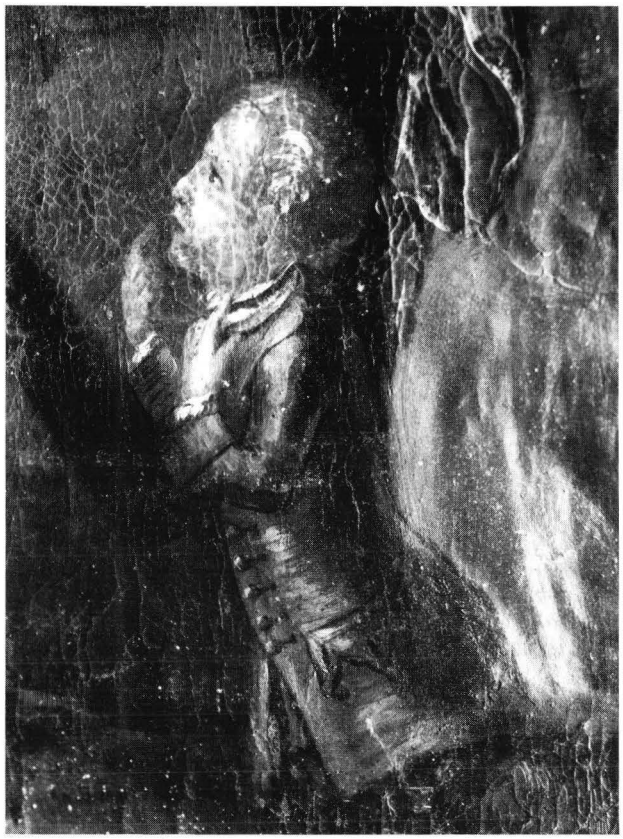

Kuva 162. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. V:lta 1775. Lapinlahden kirkon entinen alttaritaulu. KM. (Luett. n:o 113.) Yksityiskohta (lahjoittajan kuva). Valok. MV.

Kuva 163. Mikael Toppelius: Jeesus yrttitarhassa. Lahjoitettu v. 1780. Lapinlahden kirkosta. KM. Luett. n:o 114.) Valok. MV.

Kuva 164. Mikael Toppelius: Madonna. Lapinlahden kirkosta. KM. (Luett. n:o 115.) Valok. MV.

Kuva 165. Mikael Toppelius: Enkeli ja seitsemän kynttilänjalkaa. Lapinlahden kirkosta. KM. (Luett. n:o 116.) Valok. MV.

Kuva 166. Mikael Toppelius: Syntinen Jeesuksen jalkojen juuressa. V:lta 1792. Lapinlahden kirkosta. KM. (Luett. n:o 117.) Valok. MV.

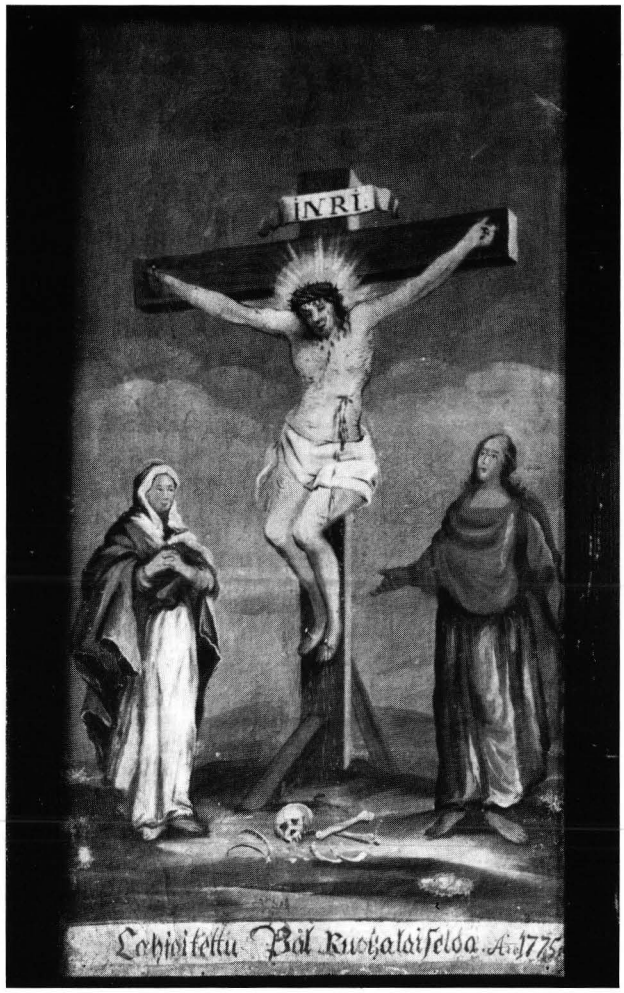

Kuva 167. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. Lahjoitettu v. 1775. Maaningan kirkosta. KM. (Luett. n:o 118.) Valok. MV.

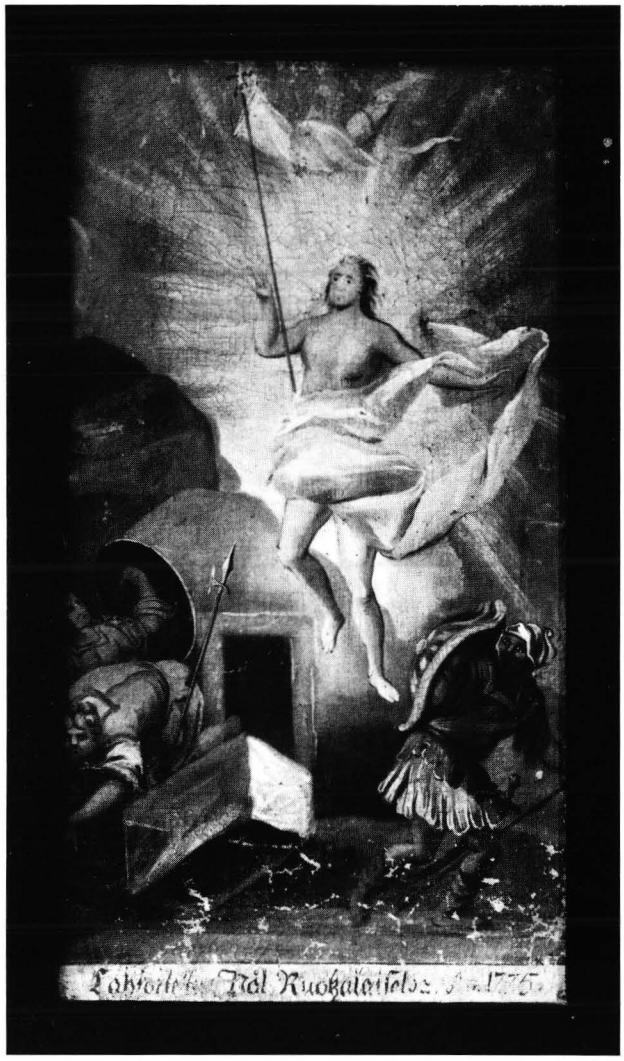

Kuva 168. Mikael Toppelius: Jeesus nousee haudasta. Lahjoitettu v. 1775. Maaningan kirkosta. KM. (Luett. n:o 119.) Valok. MV.

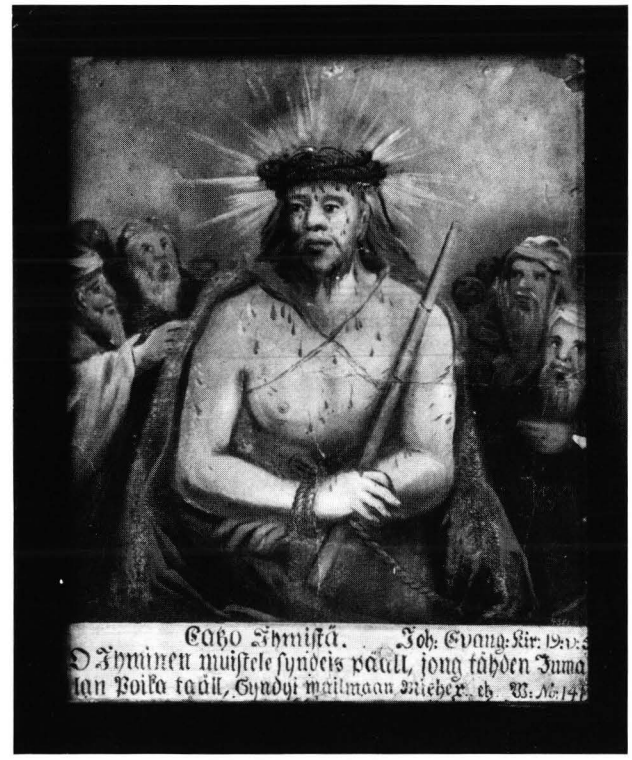

Kuva 169. Mikael Toppelius: Ecce Homo. Lahjoitettu v. 1803. Maaningan kirkosta. KM. (Luett. n:o 120.) Valok. MV.

Kuva 170. Mikael Toppelius: Kristusta ruoskitaan. Maaningan kirkosta. KM. (Luett. n:o 121.) Valok. MV.

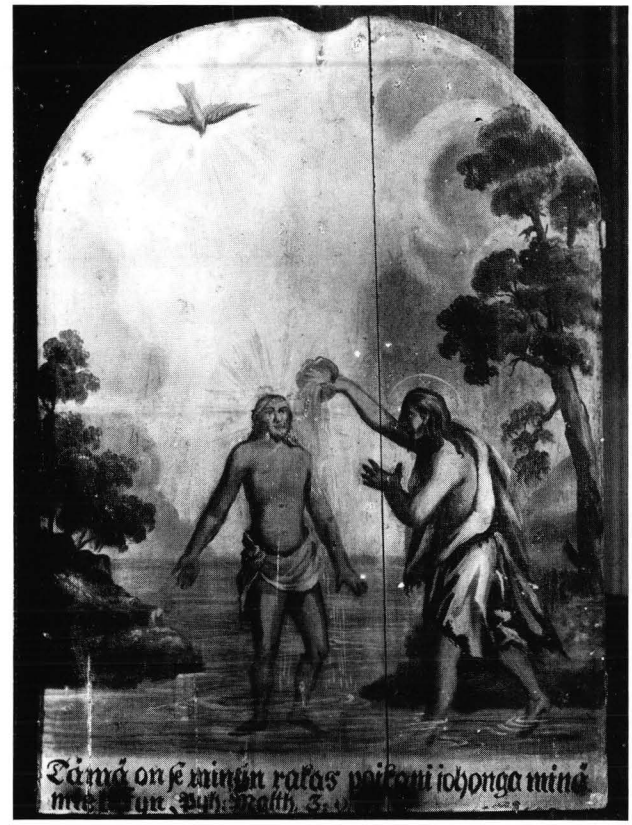

Kuva 171. Mikael Toppelius: Kristuksen kaste. Maaningan kirkosta. KM. (Luett. n:o 122.) Valok. MV.

Kuva 172. Mikael Toppelius: Jeesus caunis. Maaningan kirkosta. KM. (Luett. n:o 123.) Valok. MV.

Kuva 173. Mikael Toppelius: Kirkkoherra Georg Forsmanin muotokuva. V:lta 1776. Pääjohtaja Matti Virkkusen hallussa. (Luett. n:o 124.) Valok. MV.

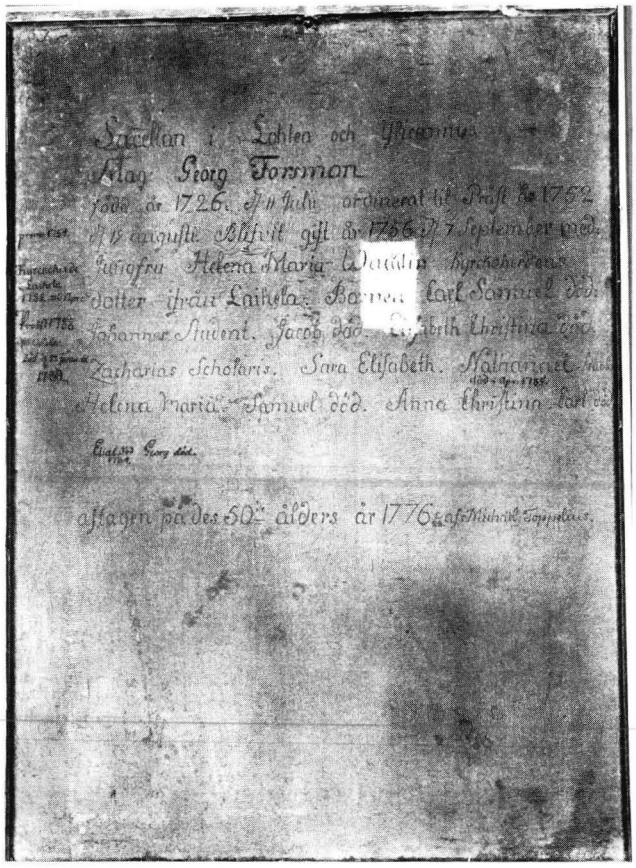

Kuva 174. Mikael Toppelius: Kirkkoherra Georg Forsmanin muotokuva. V:lta 1776. (Luett. n:o 124.) Takasivun tekstiä. Valok. MV.

Kuva 175. Haukiputaan v. 1762 Jaakko Suonperän johdolla rakennetun ristikirkon maalauskoristelun Mikael Toppelius aloitti v. 1774 ja sai sen valmiiksi v. 1779. Myöhemmissä korjauksissa eräät maalaukset turmeltuivat uusia ikkuna- ja oviaukkoja puhkottaessa. Kuorin sisätila alttarin suuntaan. Valok. R. Kainulainen, Tornio.

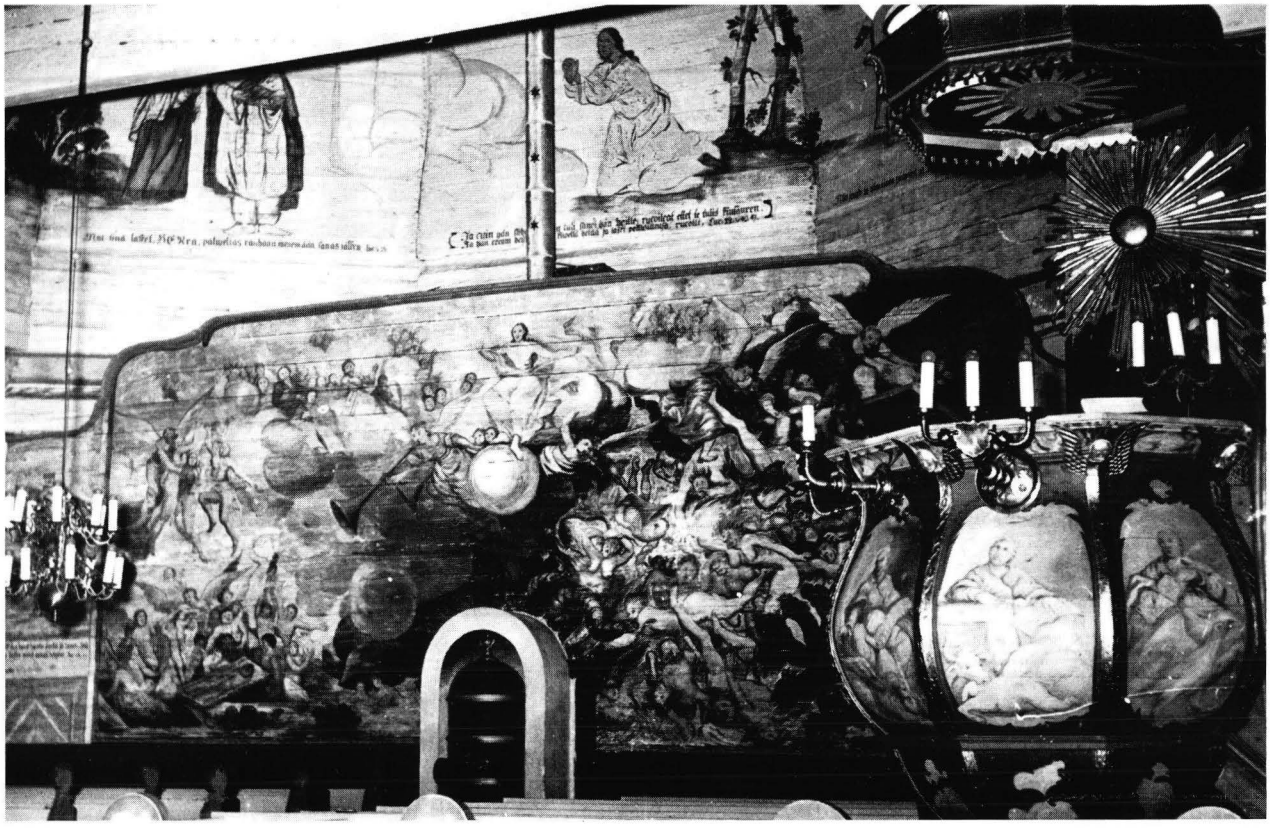

Kuva 176. Haukiputaan kirkon vaikuttavimpia näkymiä on pohjoisen ristivarren v. 1779 maalattu Viimeinen tuomio, jota tässä rajaa oletettavasti Jaakko Suonperän valmistama saarnatuoli. Valok. R. Kainulainen, Tornio.

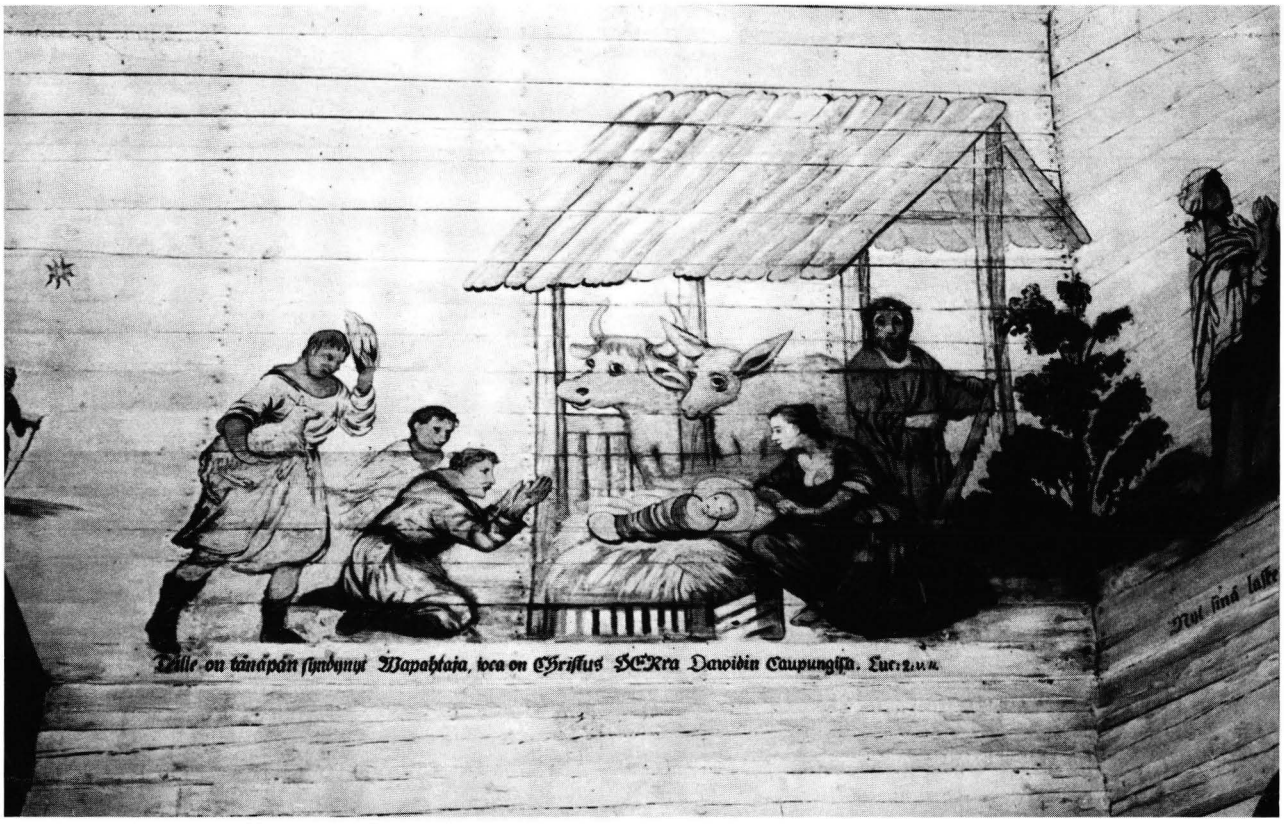

Kuva 177. Mikael Toppelius: Paimenet kumartavat Jeesus-lasta. Haukiputaan kirkko. Pohjoissakaran läntinen holvitaive. (Luett. n:o 125.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 178. Mikael Toppelius: Simeon Jeesus-lapsi sylissä. Haukiputaan kirkko. Pohjoissakaran luoteinen holvitaive. (Luett. n:o 126.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 179. Mikael Toppelius: Getsemanessa. Haukiputaan kirkko. Pohjoissakaran pohjoinen holvitaive. (Luett. n:o 127.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 180. Mikael Toppelius: Jeesus vangitaan. Haukiputaan kirkko. Pohjoissakaran koillinen holvitaive. (Luett. n:o 128.) Alhaalla Viimeisen tuomion yläkulma. Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 181. Mikael Toppelius: Jeesus vangitaan. Haukiputaan kirkko. Pohjoissakaran koillinen holvitaive. Luett. n:o 128.) Lähikuva. Valok. R. Kainulainen, Tornio.

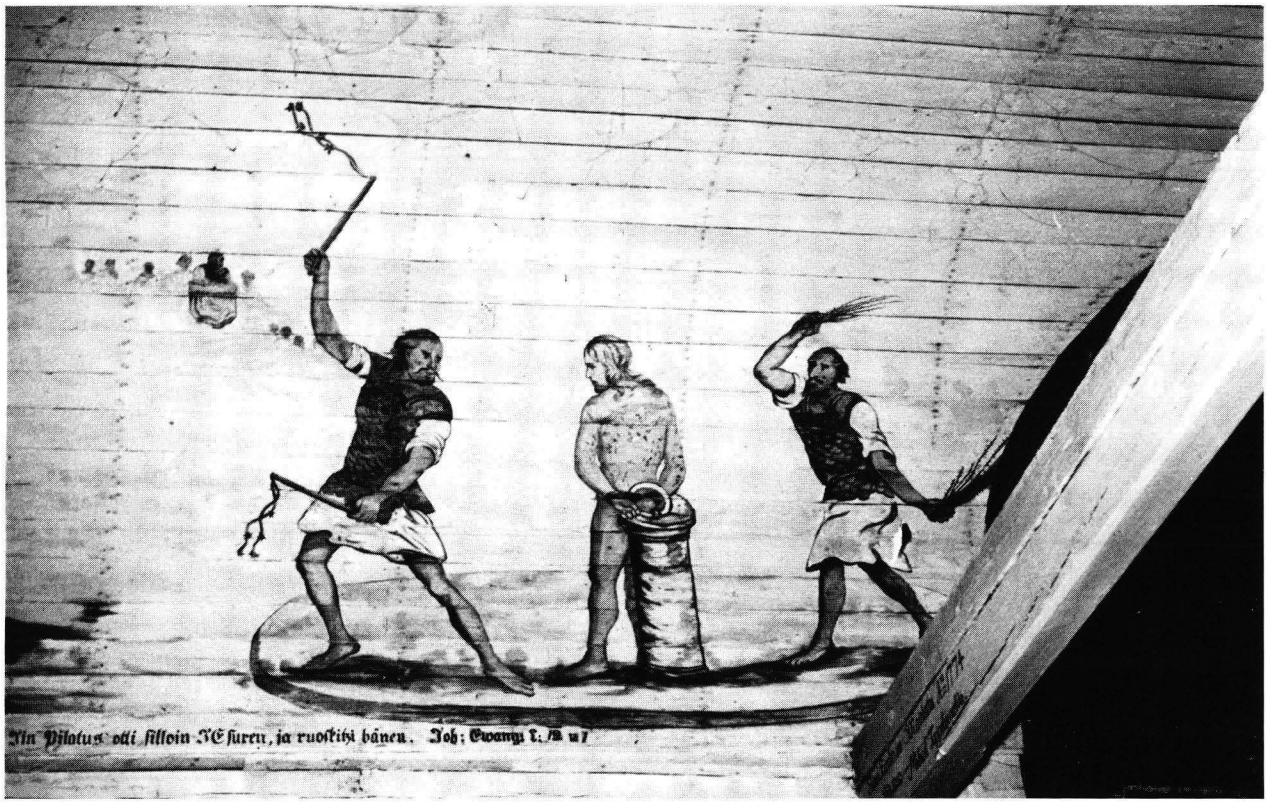

Kuva 182. Mikael Toppelius: Jeesusta ruoskitaan. Haukiputaan kirkko. Pohjoissakaran itäinen holvitaive. (Luett. n:o 129.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 183. Mikael Toppelius: Viimeinen tuomio. Haukiputaan kirkko. Pohjoissakaran pohjoisseinä, jonka takana alkuaan oli sakaristo. V:lta 1779. (Luett. n:o 130.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Mikael Toppelius: ENKELIN ILMESTYMINEN MARIALLE. Kempeleen kirkko. Länsitraveen pohjoisseinä. Maalautettu v. 1795. (Luett.n:o 196.) Valok. Heikki Nieminen, Oulu.

Mikael Toppelius: KUKKAKORIAIHE. Hailuodon kirkko. Länsipäädyn tukitun ikkunan täytelaudoilla, ilmeisesti v:lta 1756. Ympärillä Christian Wilbrandtin v. 1659 maalaama Getsemanesommitelma. (Luett.n:o 28.) Valok. Paavo Korhonen 3.10.1964. HYTHL.

Mikael Toppelius: JEESUS VIEDÄÄN RISTIINNAULITTAVAKSI. Haukiputaan kirkko. Itäsakaran pohjoinen holvitaive. (Luett.n:o 133.) Valok. P. O. Welin 1975.

Mikael Toppelius: VIIMEINEN TUOMIO. Haukiputaan kirkko. Pohjoissakaran pohjoisseinä, jonka takana alkuaan oli sakaristo. V:lta 1779. (Luett.n:o 130.) Valok. P. O. Welin 1975.

Mikael Toppelius: JEESUS NOUSEE HAUDASTA. V:lta 1788. Rantsilan kirkon alttariseinätriptyykin oikeanpuoleinen kuva. (Luett.n:o 211.) Valok. Heikki Nieminen, Oulu.

Kuva 184. Mikael Toppelius: Viimeinen tuomio. Haukiputaan kirkko. (Luett. n:o 130.) Vasen puolisko. Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 185. Mikael Toppelius: Viimeinen tuomio. Haukiputaan kirkko. (Luett. n:o 130.) Oikea puolisko. Valok. R. Kainulainen, Tornio.

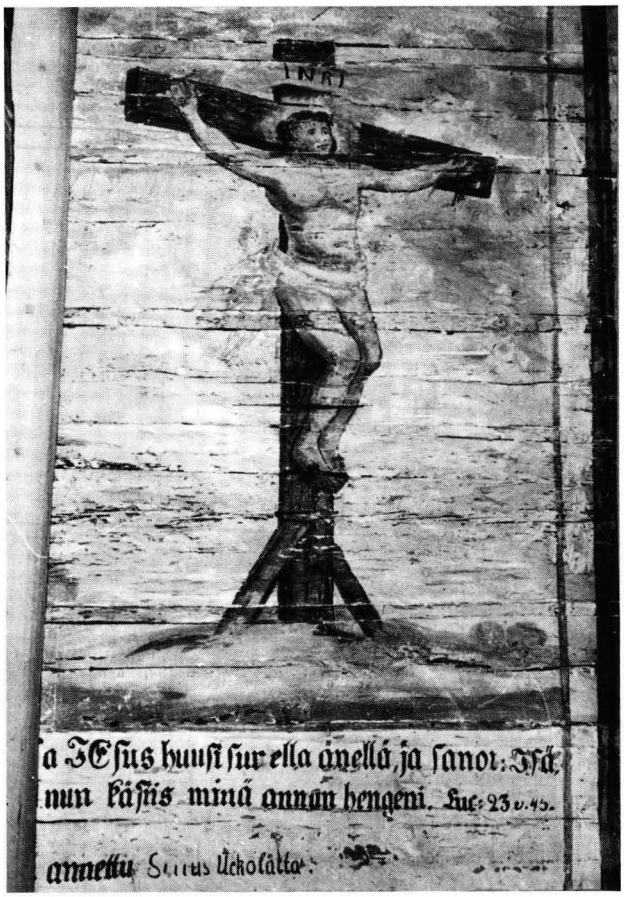

Kuva 186. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. Haukiputaan kirkko. Pohjoissakarassa Viimeisen tuomion vasemmalla puolella. (Luett. n:o 131.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 187. Mikael Toppelius: Kain tappaa Aabelin. Haukiputaan kirkko. Pohjoissakarassa Viimeisen tuomion oikealla puolella. (Luett. n:o 132.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

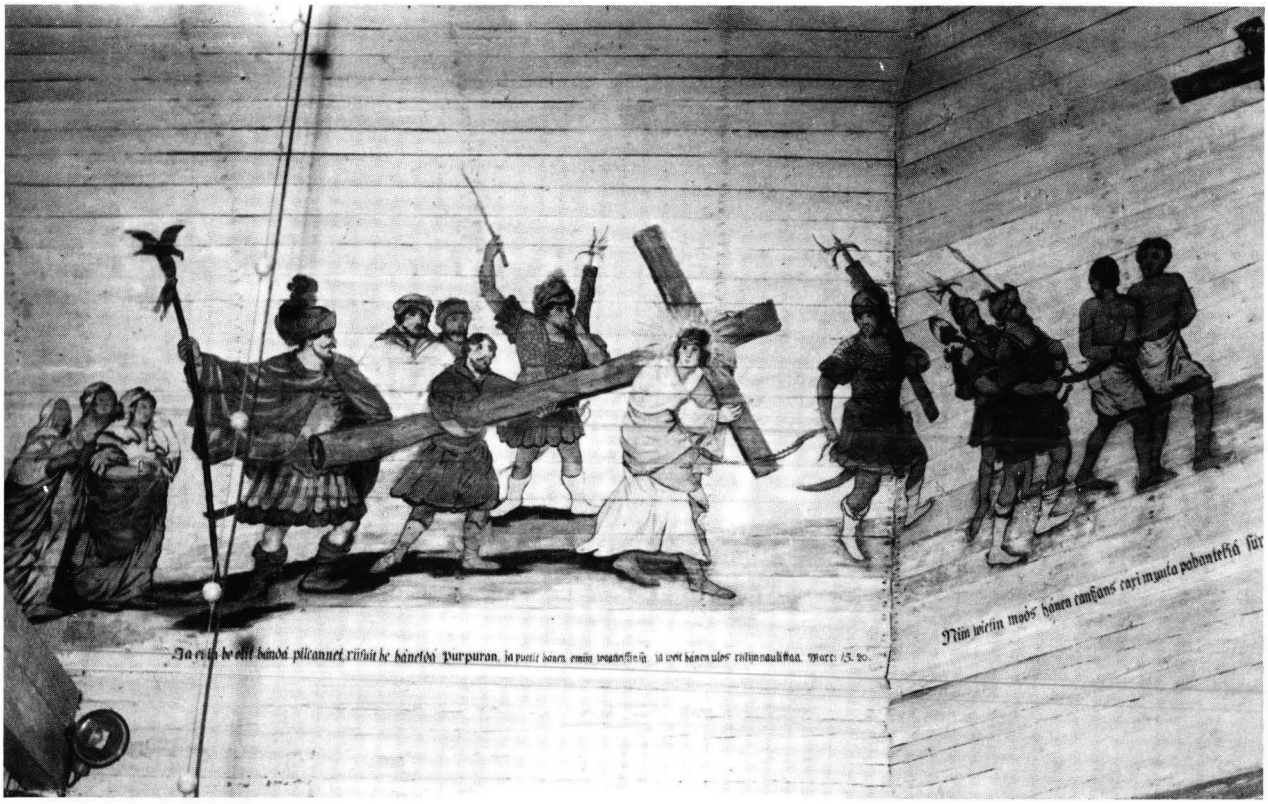

Kuva 188. Mikael Toppelius: Jeesus viedään ristille. Haukiputaan kirkko. Itäsakaran pohjoinen holvitaive. (Luett. n:o 133.) Valok. R. Kainulainen.

Kuva 189. Mikael Toppelius: Ristiltäotto. Haukiputaan kirkko. Itäsakaran itäinen holvitaive. (Luett. n:o 134.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

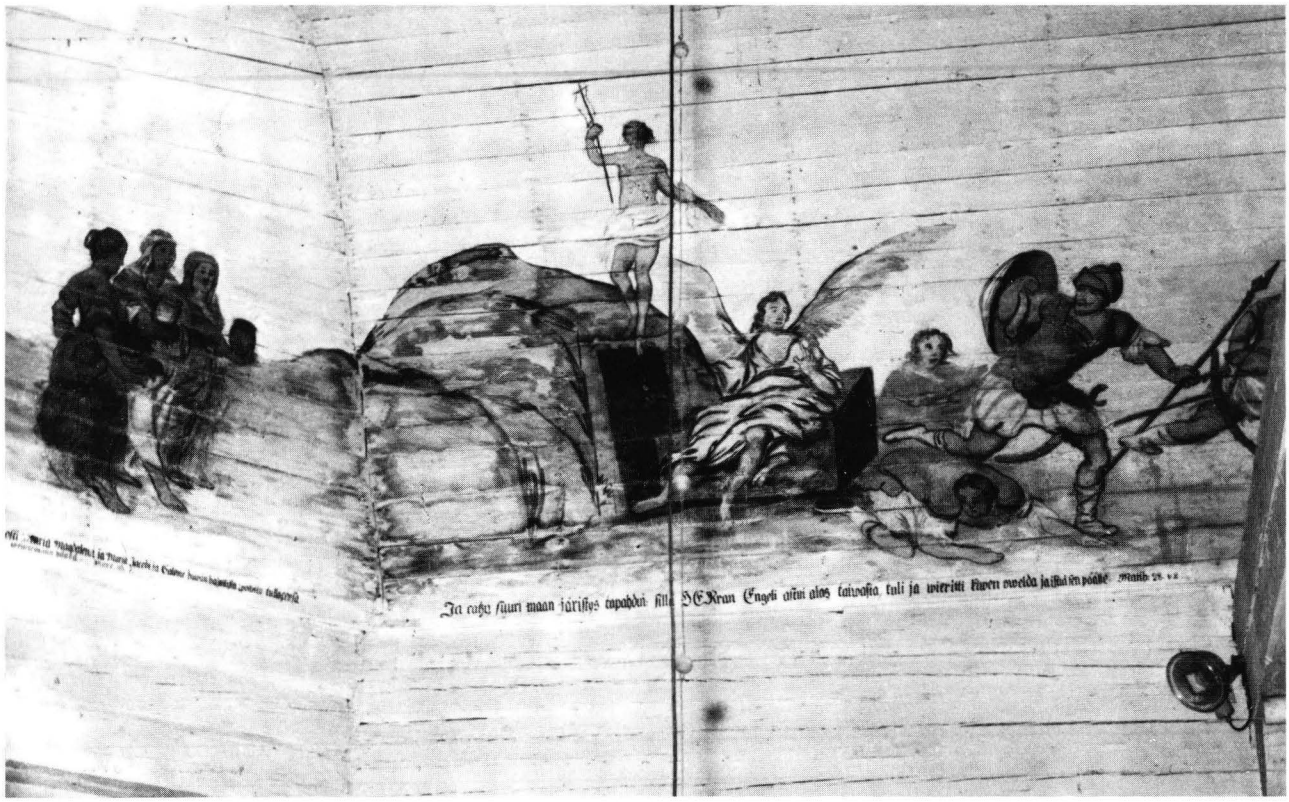

Kuva 190. Mikael Toppelius: Jeesus nousee haudasta. Haukiputaan kirkko. Itäsakaran eteläinen holvitaive. (Luett. n:o 135.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 191. Mikael Toppelius: Kylväjä. Haukiputaan kirkko. Itäsakaran pohjoisseinä. (Luett. n:o 136.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 192. Mikael Toppelius: Ehtoollinen. Haukiputaan kirkko. Itäsakaran koillisseinä. (Luett. n:o 137.) Keskiosa turmeltunut ikkuna- ja oviaukkoa puhkaistaessa. Valok. R. Kainulainen, Tornio.

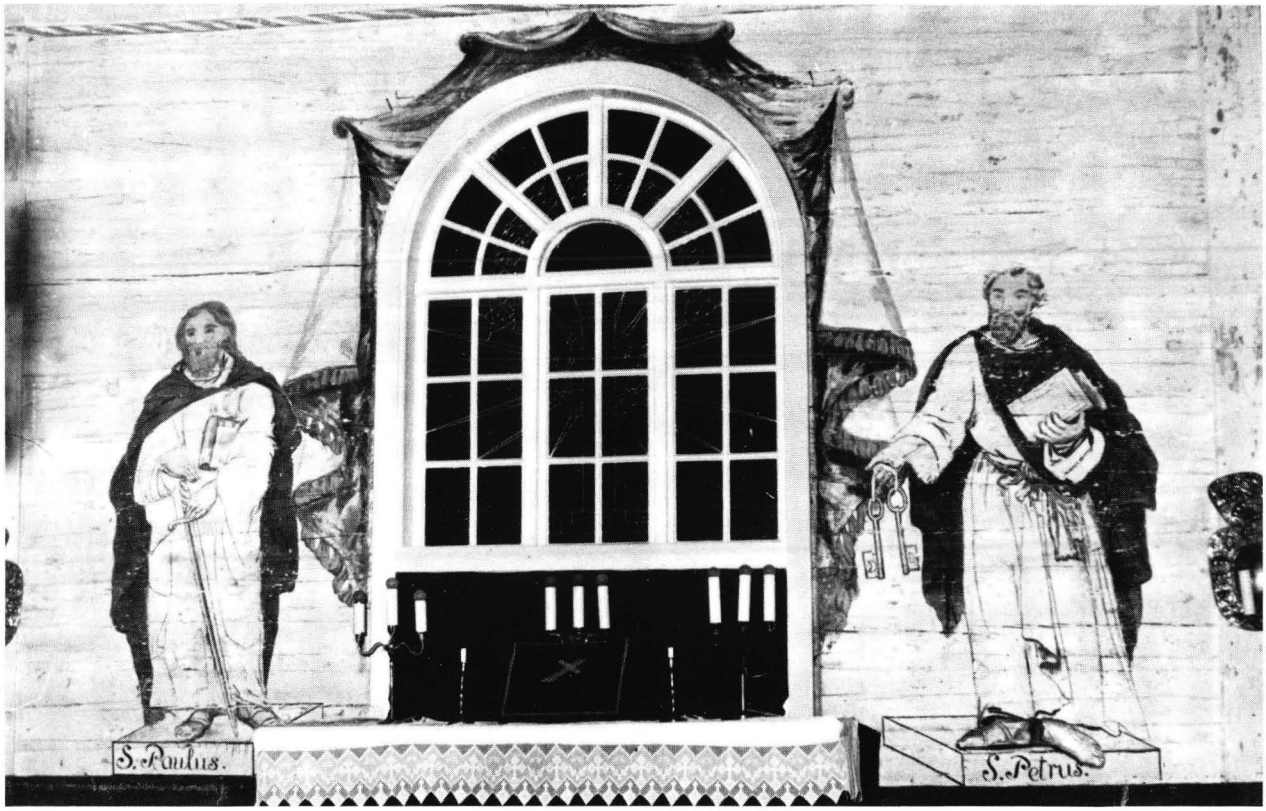

Kuva 193. Mikael Toppelius: Paavali ja Pietari. Haukiputaan kirkko. Itäsakaran itäseinä. (Luett. n:o 138.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

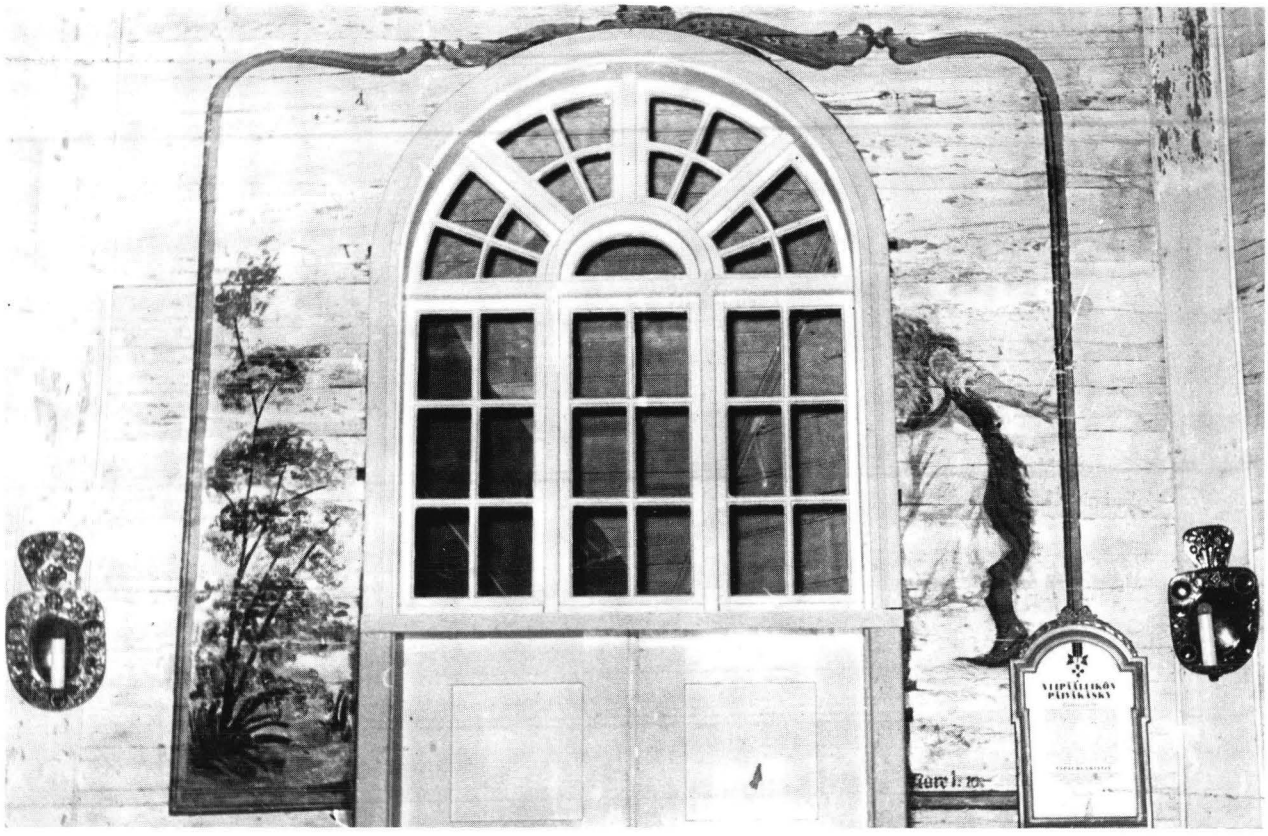

Kuva 194. Mikael Toppelius: Johannes kastaa Jeesuksen. Haukiputaan kirkko. Itäsakaran kaakkoisseinä. (Luett. n:o 139.) Keskiosa turmeltunut ikkuna- ja oviaukkoa puhkaistaessa. Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 195. Mikael Toppelius: Daavid soittaa harppua. Haukiputaan kirkko. Itäsakaran eteläseinä. (Luett. n:o 140.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 196. Mikael Toppelius: Mooses palavan pensaan ääressä. Haukiputaan kirkko. Eteläsakaran itäinen holvitaive. (Luett. n:o 141.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

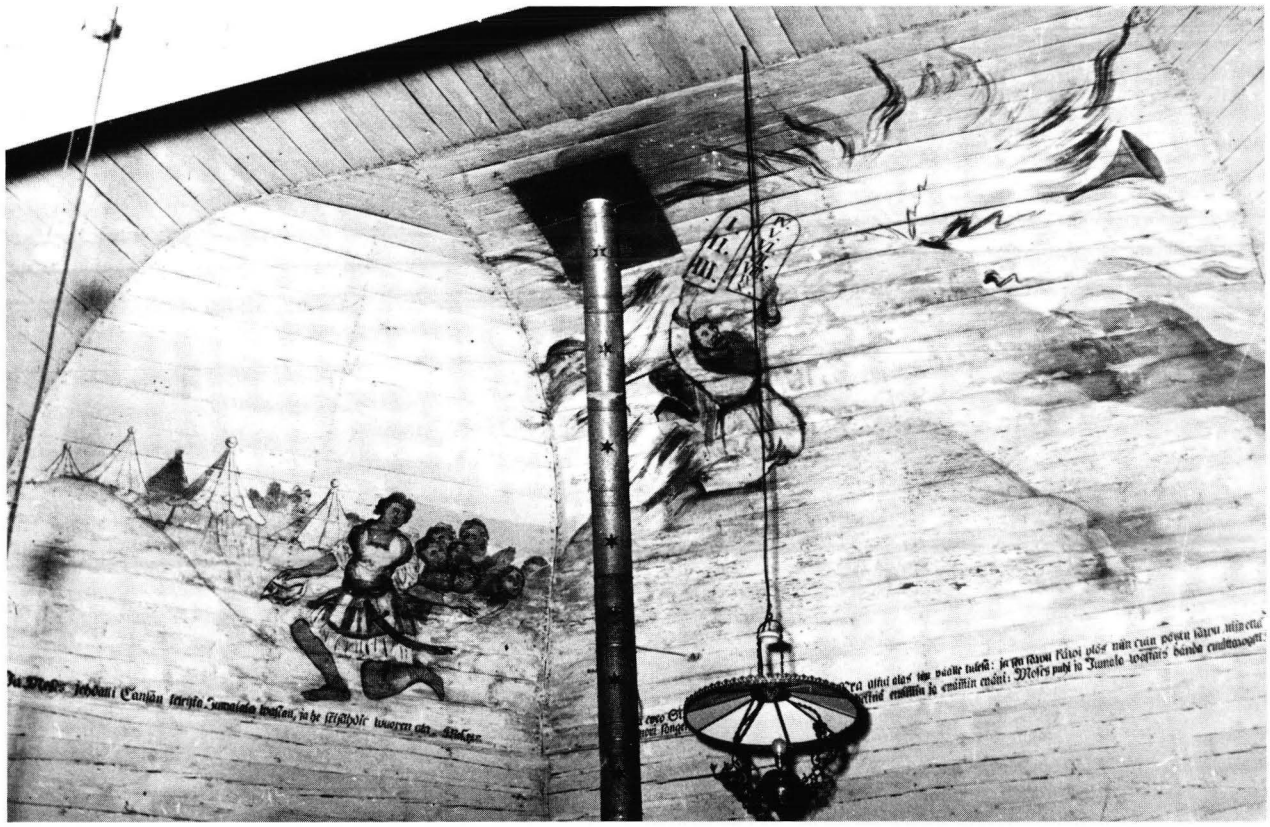

Kuva 197. Mikael Toppelius: Mooses Siinain vuorella. Haukiputaan kirkko. Eteläsakaran kaakkoinen ja eteläinen holvitaive. (Luett. n:o 142.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 198. Mikael Toppelius: Vaskikäärme korvessa. Haukiputaan kirkko. Eteläsakaran lounainen ja läntinen holvitaive. (Luett. n:o 143.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 199. Mikael Toppelius: Vaskikäärme korvessa. Haukiputaan kirkko. Eteläsakaran lounainen ja läntinen holvitaive. (Luett. n:o 143.) Pääryhmän lähikuva. Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 200. Mikael Toppelius: Simson taistelee jalopeuran kanssa. Haukiputaan kirkko. Eteläsakaran itäseinä. Lahjoitettu v. 1775. (Luett. n:o 144.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 201. Mikael Toppelius: Jaakob ostaa esikoisoikeuden. Haukiputaan kirkko. Eteläsakaran länsiseinä. Lahjoitettu v. 1775. Luett. n:o 147.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

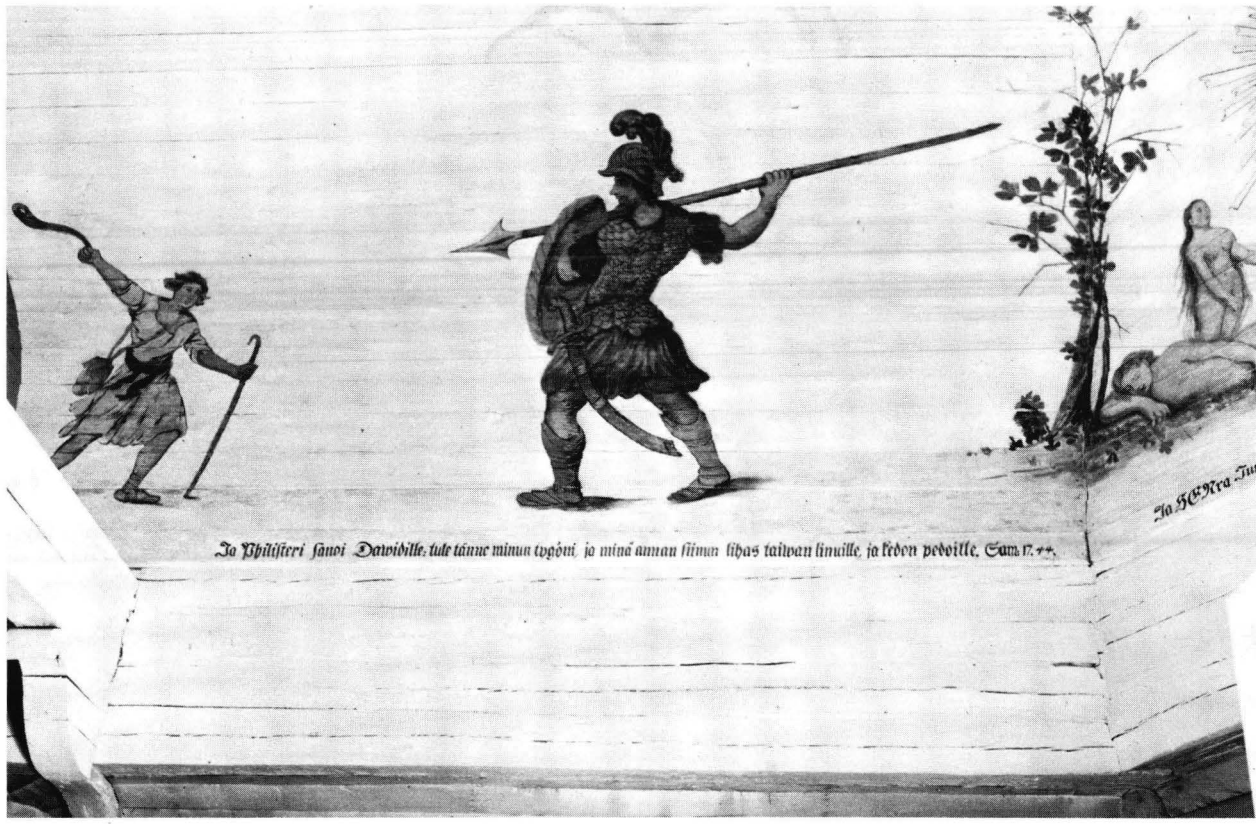

Kuva 202. Mikael Toppelius: Daavid ja Goljat. Haukiputaan kirkko. Länsisakaran eteläinen holvitaive. (Luett. n:o 148.) Valok. P. O. Welin.

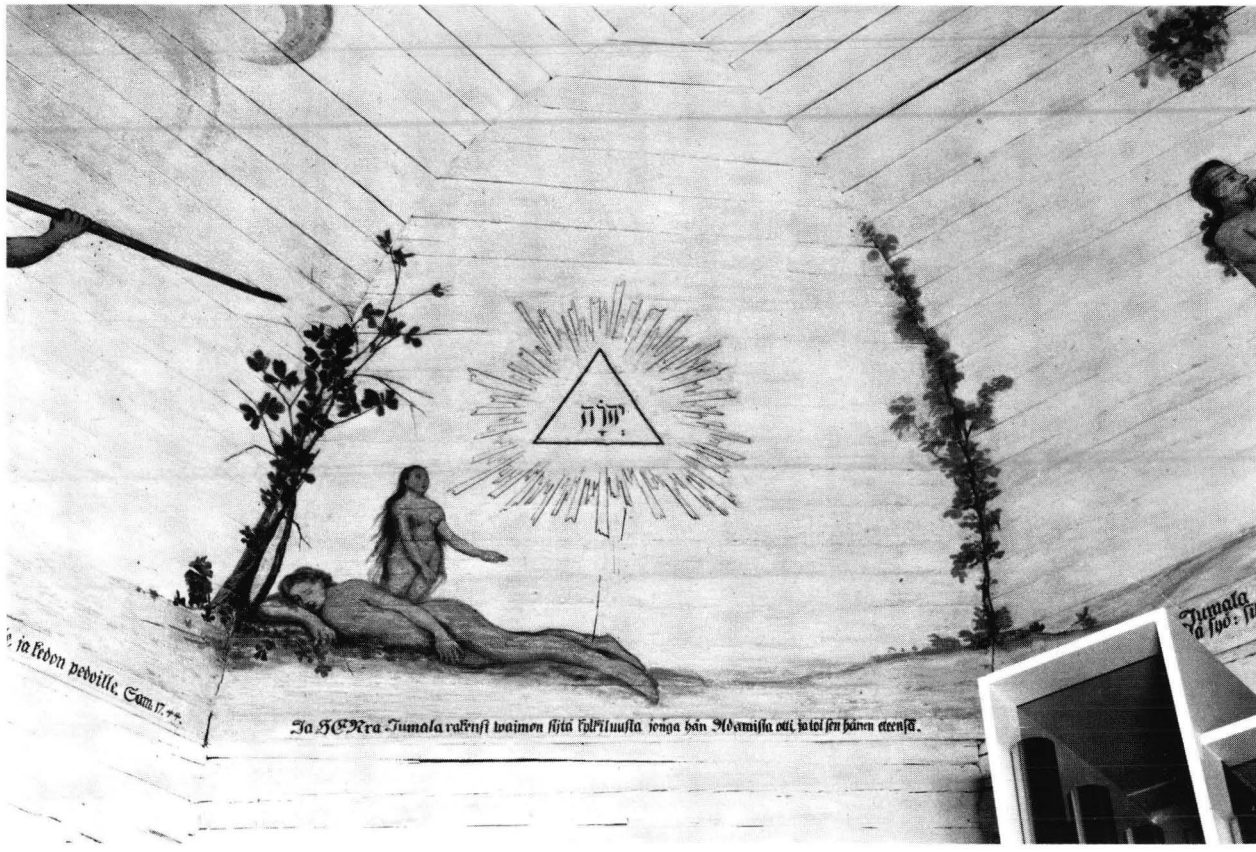

Kuva 203. Mikael Toppelius: Eevan luominen. Haukiputaan kirkko. Länsisakaran lounainen holvitaive. (Luett. n:o 149.) Valok. P. O. Welin.

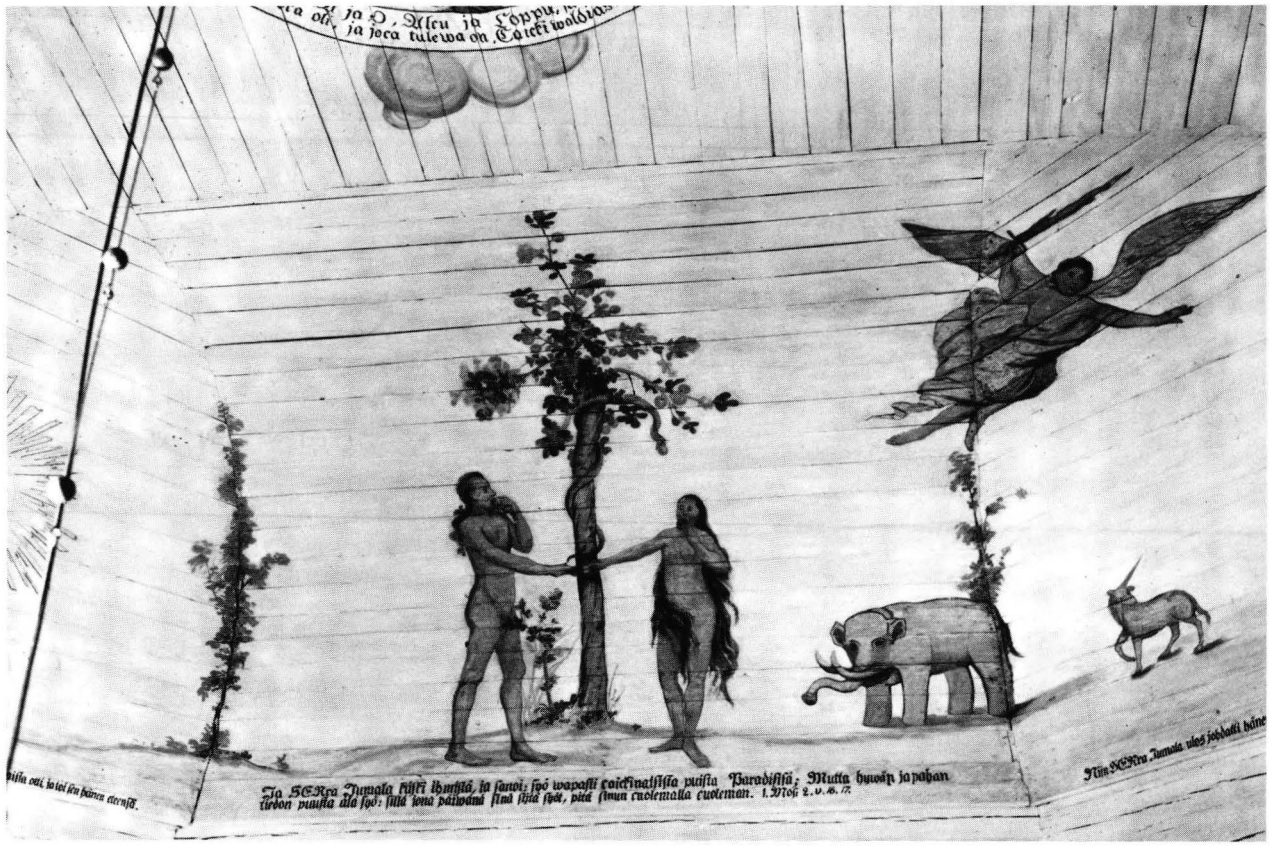

Kuva 204. Mikael Toppelius: Syntiinlankeemus. Haukiputaan kirkko. Länsisakaran läntinen holvitaive. (Luett. n:o 150.) Valok. P. O. Welin.

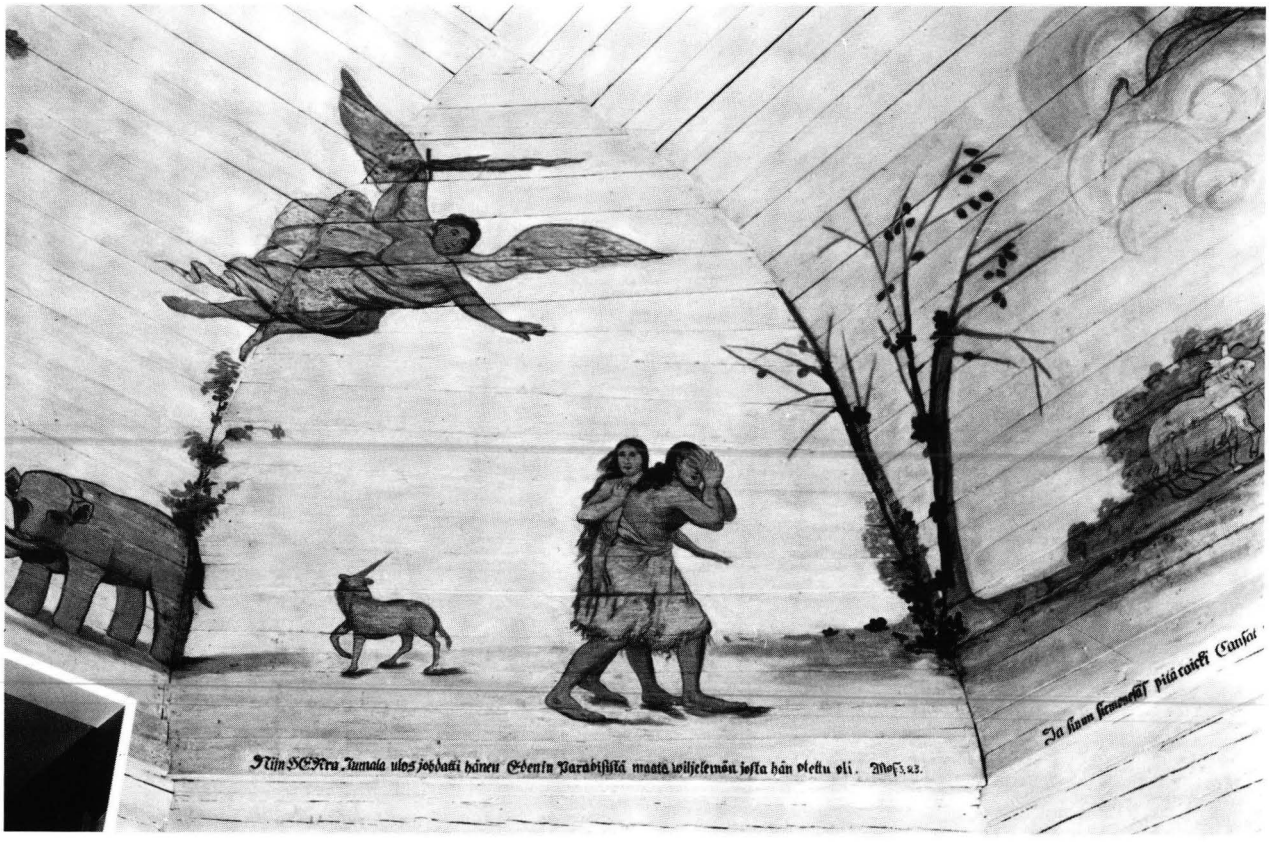

Kuva 205. Mikael Toppelius: Paratiisista karkoitus. Haukiputaan kirkko. Länsisakaran luoteinen holvitaive. (Luett. n:o 151.) Valok. P. O. Welin.

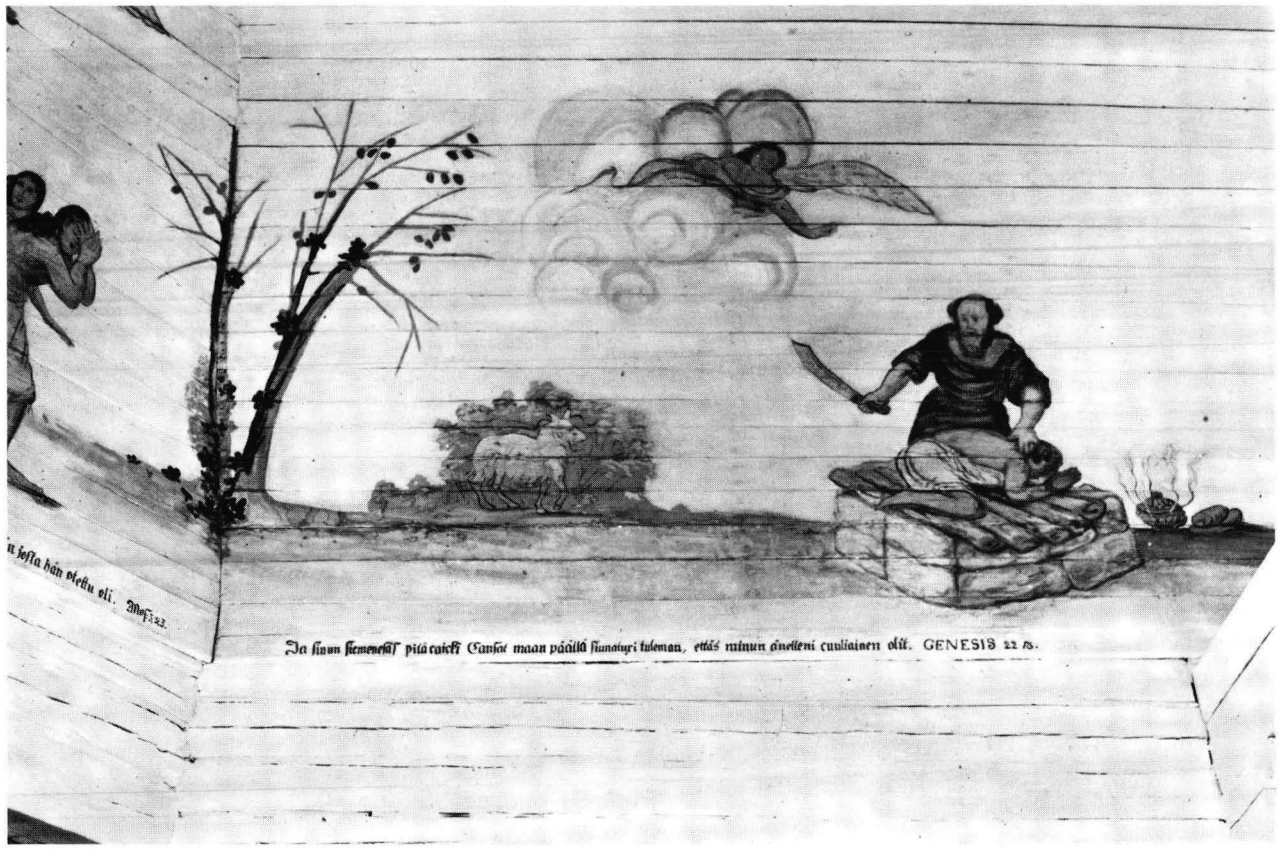

Kuva 206. Mikael Toppelius: Aabraham uhraa Iisakin. Haukiputaan kirkko. Länsisakaran pohjoinen holvitaive. Luett. n:o 152.) Valok. P. O. Welin.

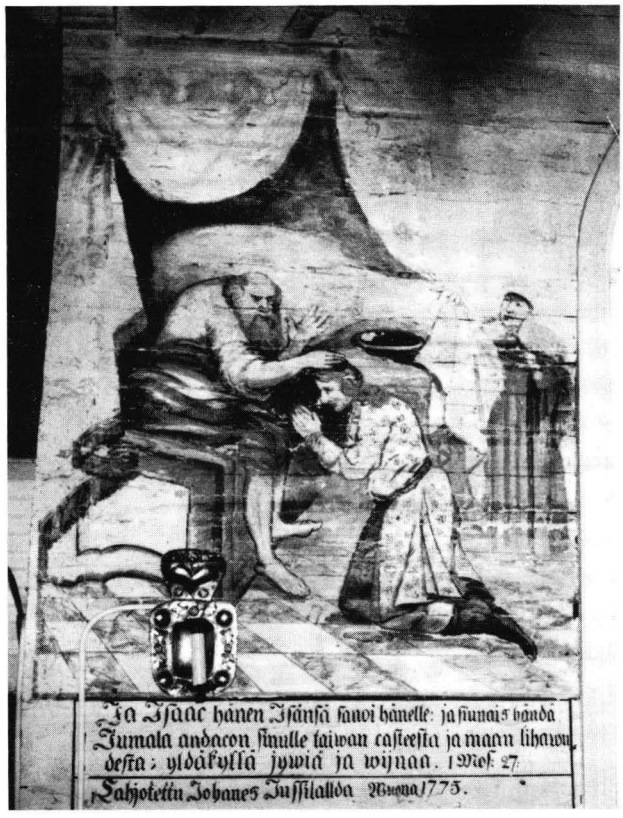

Kuva 207. Mikael Toppelius: Iisak siunaa Jaakobin. Haukiputaan kirkko. Länsisakaran eteläseinä. Lahjoitettu v. 1775. (Luett. n:o 153.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 208. Mikael Toppelius: Paavalin kääntymys (?). Haukiputaan kirkko. Länsisakaran lounaisseinä. Vain osittain säilynyt maalaus. Tästä vasemmalle juurineen maalattu puu. (Luett. n:o 154.) Valok. P. O. Welin.

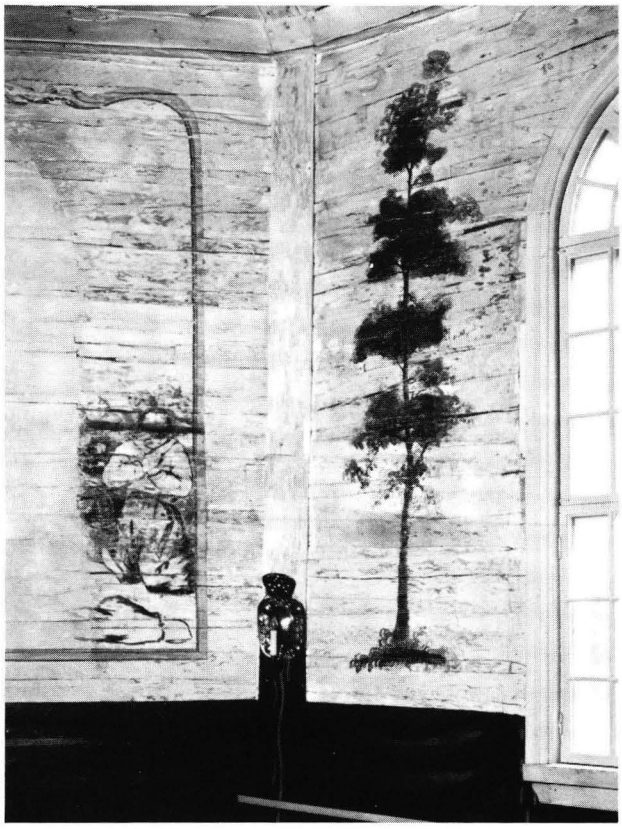

Kuva 209. Mikael Toppelius: Pyhän Hengen vuodatus (?). Haukiputaan kirkko. Länsisakaran luoteisseinä. Vain osittain säilynyt maalaus. Tästä oikealle juurineen maalattu puu. (Luett. n:o 154a.) Valok. P. O. Welin.

Kuva 210. Mikael Toppelius: Elia korvessa. Haukiputaan kirkko. Länsisakaran pohjoisseinä. (Luett. n:o 155.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

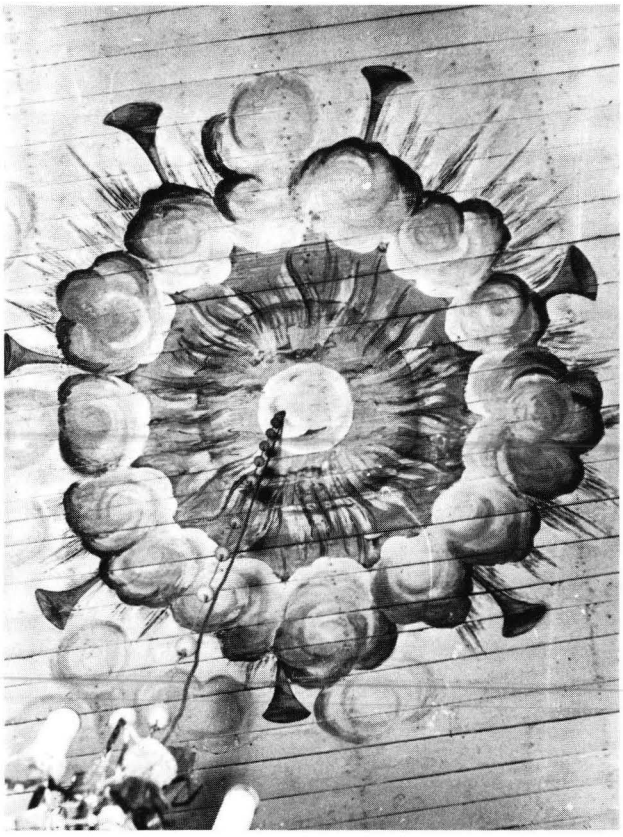

Kuva 212. Mikael Toppelius: Sädehtivä aurinko pilvien keskellä. Haukiputaan kirkko. Itäsakaran holvinlaessa alttarin kohdalla. (Luett. n:o 157.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 213. Mikael Toppelius: Minä olen A ja O. Haukiputaan kirkko. Länsisakaran holvinlaessa. (Luett. n:o 158.)

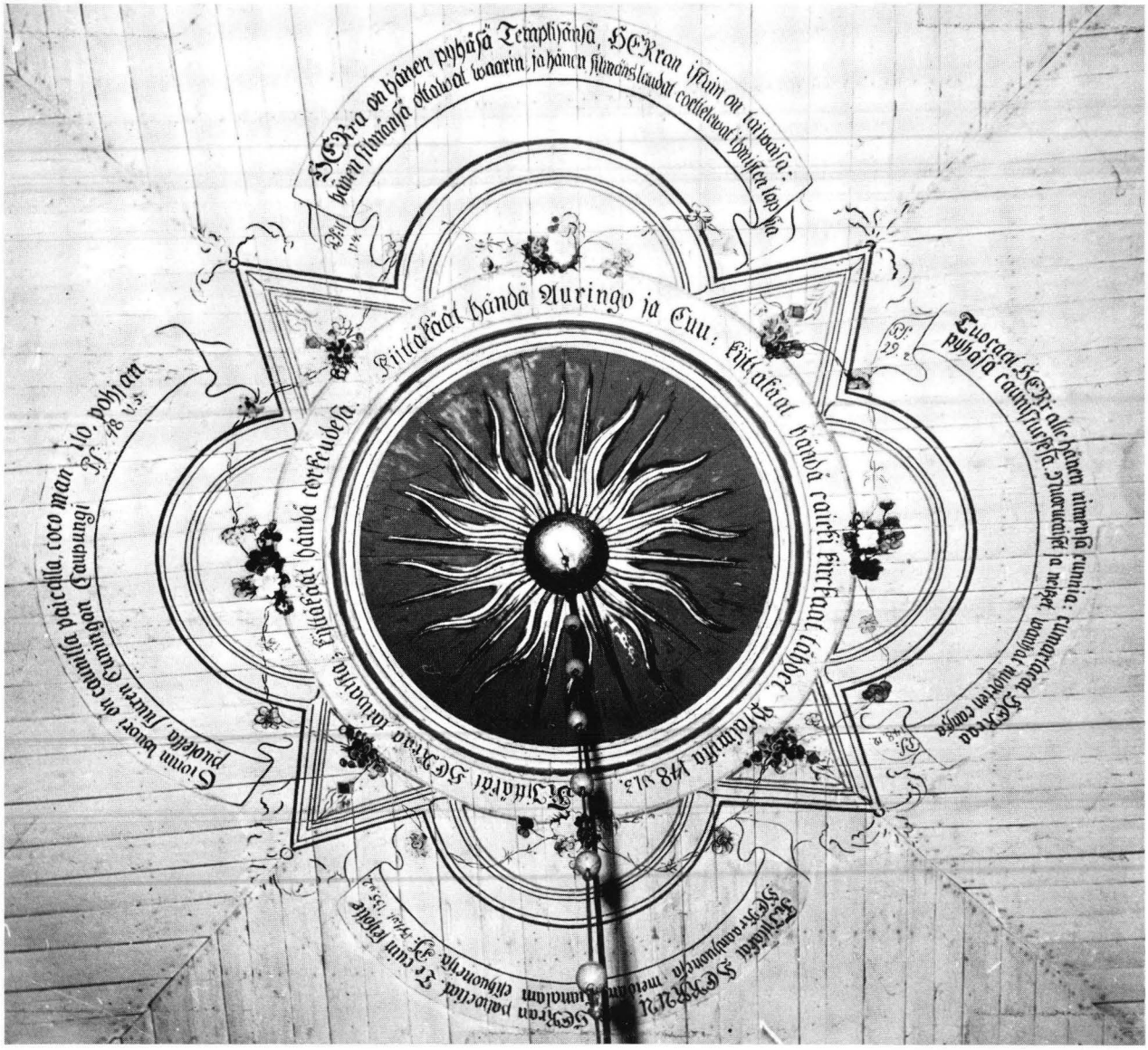

Kuva 211. Mikael Toppelius: Kiittäkää Herraa. Haukiputaan kirkko. Ristikeskuksen holvissa opaionia markeeraavan ympyrän yhteydessä oleva sommitelma. (Luett. n:o 156.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 214. Mikael Toppelius: Markus, Luukas ja Johannes. Haukiputaan kirkon saarnatuoli. (Luett. n:ot 161—163.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 215. Kiimingin v. 1760 Matti Hongan johdolla rakennettuun ristikirkkoon Mikael Toppelius maalasi ison alttariseinäsommitelman (Luett. n:ot 164—168) todennäköisesti Haukiputaan koristelutöiden jälkeen. Valok. SMY:n VII taidehist. retkikunta 1899. MV.

Kuva 216. Mikael Toppelius: Vaskikäärme. Kiimingin kirkon alttariseinätriptyykin vasen kuva. (Luett. n:o 164.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 217. Mikael Toppelius: Getsemanessa. Kiimingin kirkon alttariseinätriptyykin keskimmäinen kuva. (Luett. n:o 165.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 218. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. Kiimingin kirkon alttariseinätriptyykin oikeanpuoleinen kuva. (Luett. n:o 166.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 219. Mikael Toppelius: Mooses. Kiimingin kirkon alttariseinällä äärimmäisenä vasemmalla oleva kuva. (Luett. n:o 167.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 220. Mikael Toppelius: Aaron. Kiimingin kirkon alttariseinällä äärimmäisenä oikealla oleva kuva. (Luett. n:o 168.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

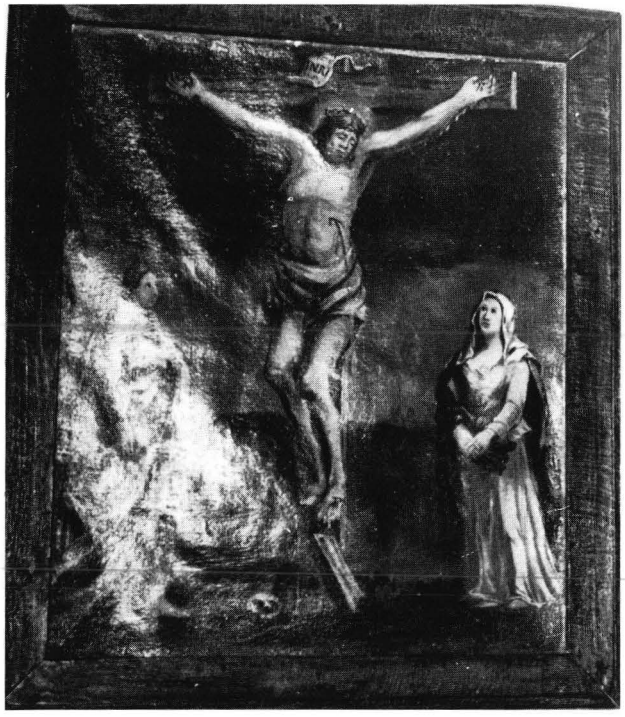

Kuva 221. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. Kehystetty taulu Kiimingin kirkon seinällä. (Luett. n:o 169.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

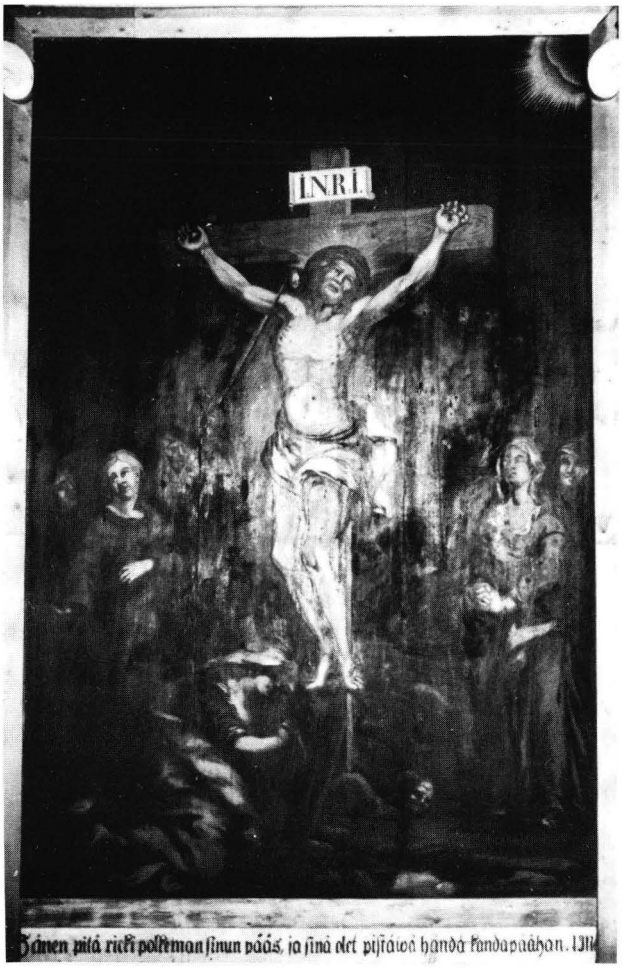

Kuva 223. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. V:lta 1783. Tohmajärven kirkon alttaritaulu. (Luett. n:o 182.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 224. Mikael Toppelius: Pyhä Kolminaisuus. V:lta 1783 tai 1784. Tohmajärven kirkon alttaritaulun yläkuva. (Luett. n:o 183.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

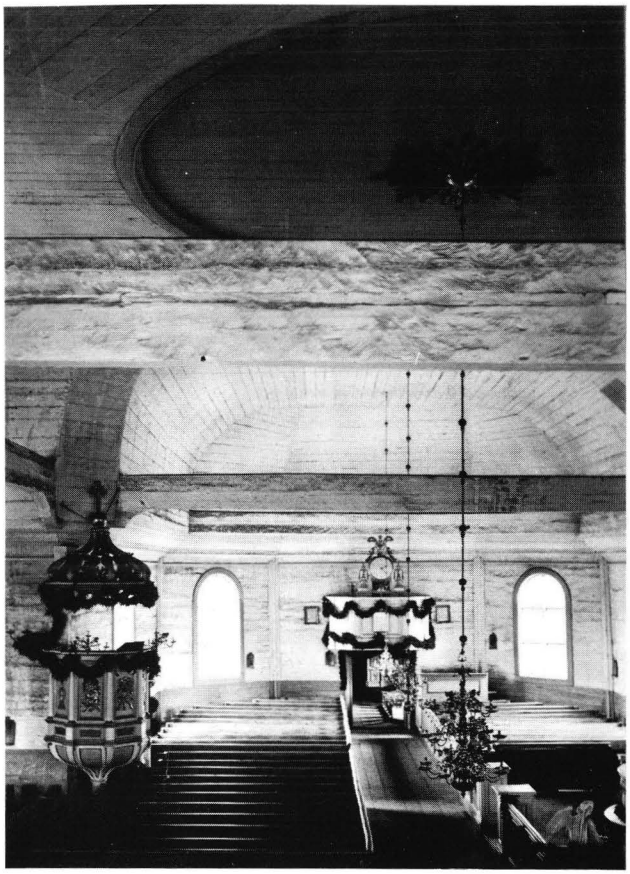

Kuva 222. Ilmajoen v. 1764—65 Matti Hongan johdolla rakennetun ristikirkon Mikael Toppelius koristeli v. 1780. Ohjelmaan sisältyi holvin keskiympyrän pilvinen taivas (Luett. n:o 171), holvien välisten viistopintojen Jeesuksen elämään liittyvät kuvat (Luett. n:ot 172—175), ovien päälle maalatut aiheet sekä urkulehterin kaiteen soittavat ja laulavat enkelit (Luett. n:ot 176—179). Nämä maalaukset lienee peitetty v:ien 1857—58 korjauksessa. Sisätila itään ja kaakkoon. Valok. K. K. Meinander 1900. MV.

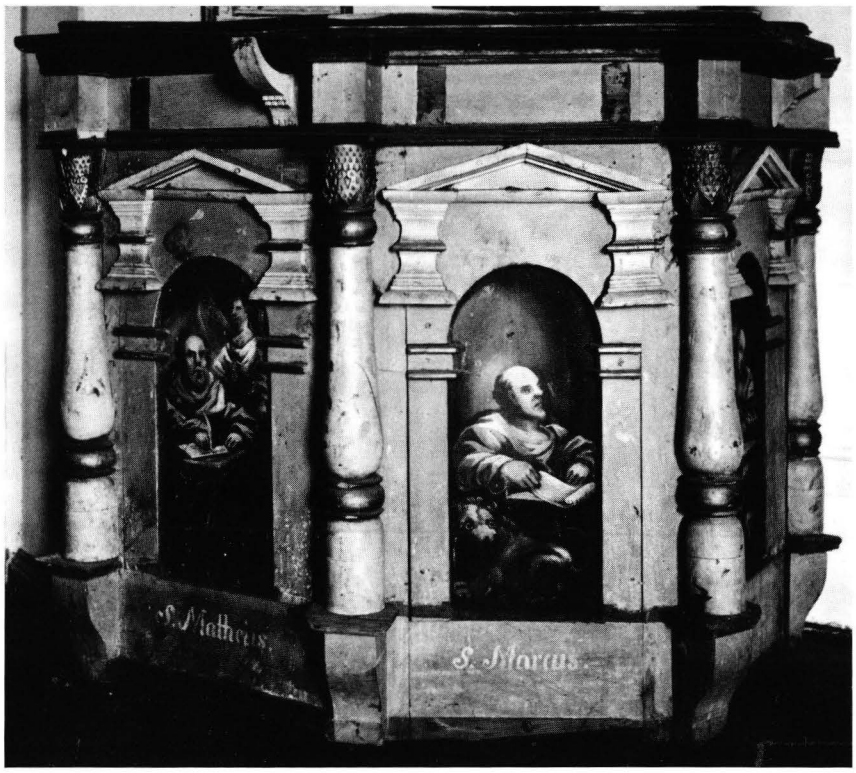

Kuva 225. Mikael Toppelius: Matteus ja Markus. V:lta 1783. Tohmajärven kirkon vanha saarnatuoli. KM. (Luett. n:ot 184—185.) Valok. MV.

Kuva 226. Mikael Toppelius: Matteus. V:lta 1783. Tohmajärven kirkon vanha saarnatuoli. KM. (Luett. n:o 184.) Valok. MV.

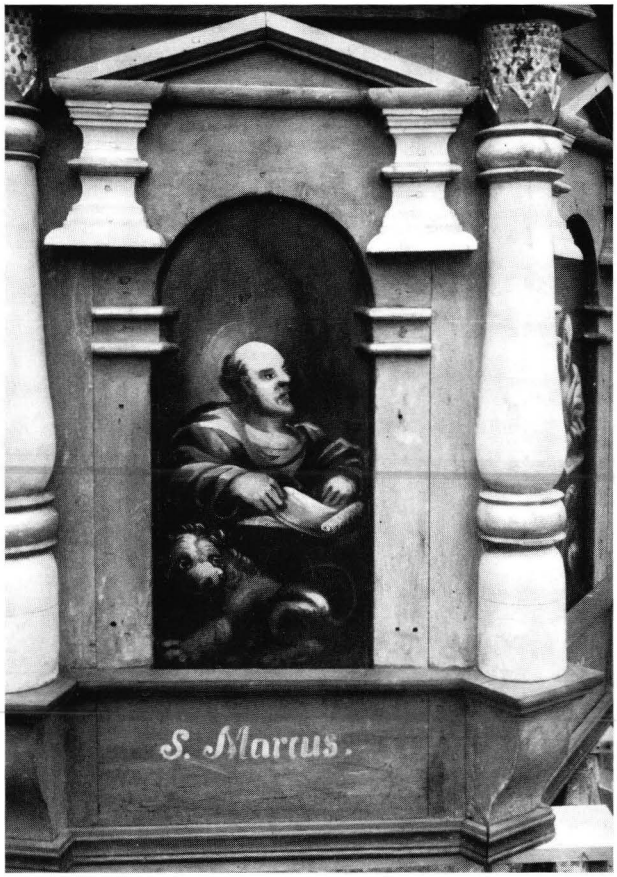

Kuva 227. Mikael Toppelius: Markus. V:lta 1783. Tohmajärven kirkon vanha saarnatuoli. KM. (Luett. n:o 185.) Valok. MV.

Kuva 228. Mikael Toppelius: Minä olen A ja O. V:lta 1783. Tohmajärven kirkon vanha saarnatuoli. KM. (Luett. n:o 186.) Valok. MV.

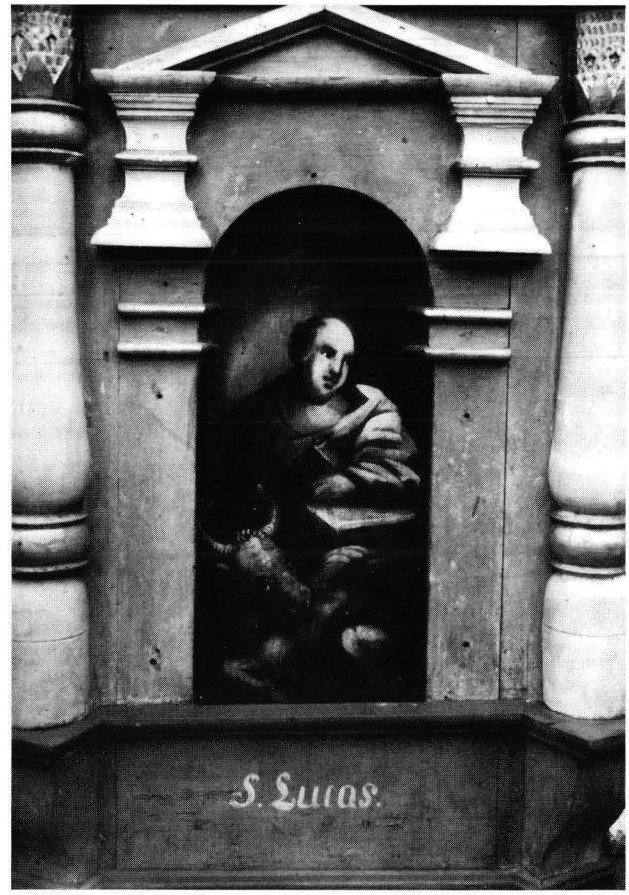

Kuva 229. Mikael Toppelius: Luukas. V:lta 1783. Tohmajärven kirkon vanha saarnatuoli. (Luett. n:o 187.) Valok. MV.

Kuva 230. Kempeleen n. v. 1688—91 rakennettua tukipilarikirkkoa Mikael Toppelius koristi maalauksilla v. 1785—95. Työn pääosa sijoittunee v:een 1785, yhden kuvan maalaaminen on lahjoitettu v. 1786 ja kahden v. 1795. Kirkonkorjauksessa v. 1954—55 kirkkosalin holvista poistettiin sen valkaisu holvikuvien jäädessä paljaalle lautapinnalle. Sisätila koilliseen ja luoteeseen. Valok. Lars Pettersson 1956. HYTHL.

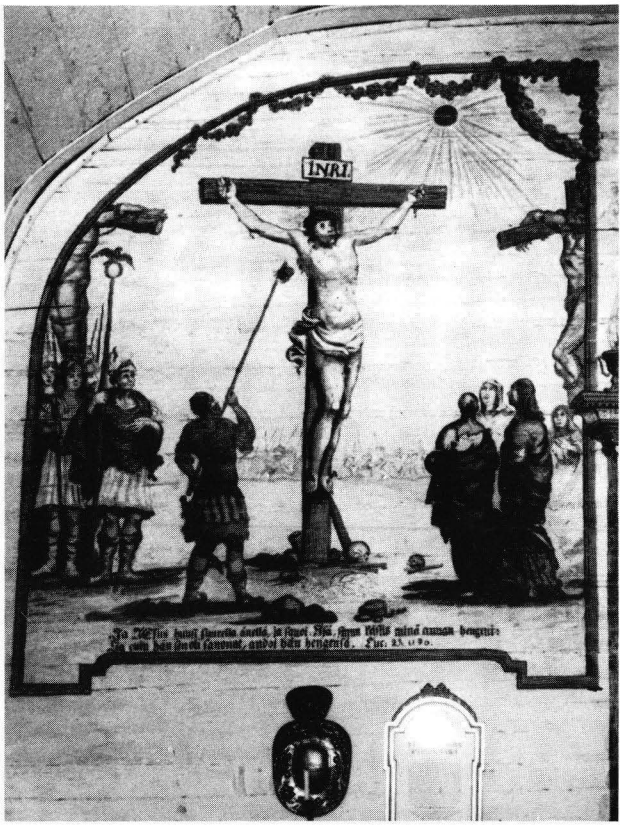

Kuva 231. Mikael Toppelius: Ristiinnaulitseminen. Kempeleen kirkko. Alttariseinän vasen kuva. Todennäk. v:lta 1785. (Luett. n:o 189.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 232. Mikael Toppelius: Pyhä Kolminaisuus ja ikkunaa ympäröivä pilari- ja pylvässommitelma. Kempeleen kirkko. Alttariseinän keskiosa. Todennäk. v:lta 1785. (Luett. n:o 190.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

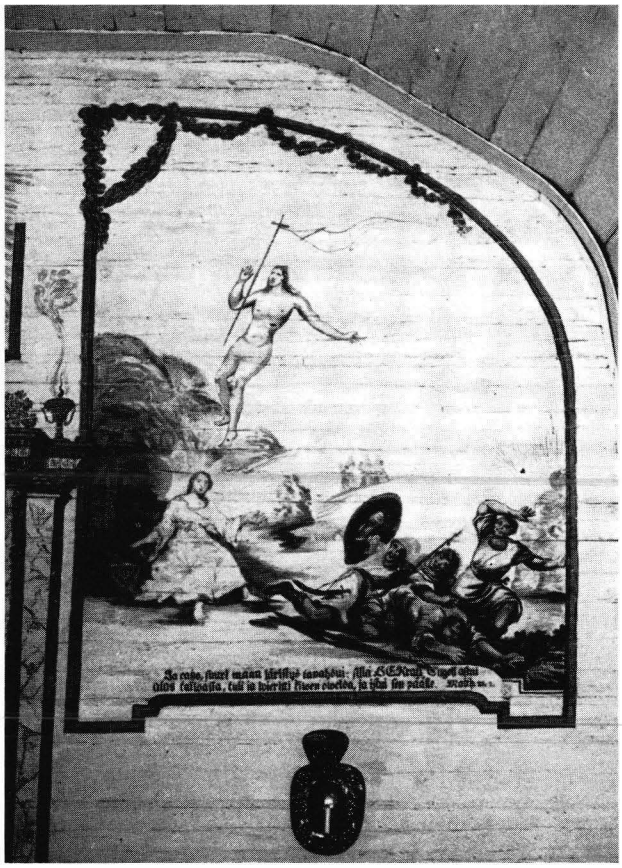

Kuva 233. Mikael Toppelius: Kristuksen ylösnousemus. Kempeleen kirkko. Alttariseinän oikeanpuoleinen kuva. Todennäk. v:lta 1785. (Luett. n:o 191.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 234. Mikael Toppelius: Jaakob painii enkelin kanssa. Kempeleen kirkko. Itätraveen eteläseinän itäosa. (Luett. n:o 192.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 235. Mikael Toppelius: Samuel voitelee Daavidin. Kempeleen kirkko. Itätraveen eteläseinän länsiosa. Maalautettu v. 1786. (Luett. n:o 194.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 236. Mikael Toppelius: Ristiltäotto. Kempeleen kirkko. Länsiseinän keskiosa. Maalautettu v. 1795. (Luett. n:o 195.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 237. Mikael Toppelius: Enkelin ilmestyminen Marialle. Kempeleen kirkko. Länsitraveen pohjoisseinä. Maalautettu v. 1795. (Luett. n:o 196.) Valok. Heikki Nieminen, Oulu.

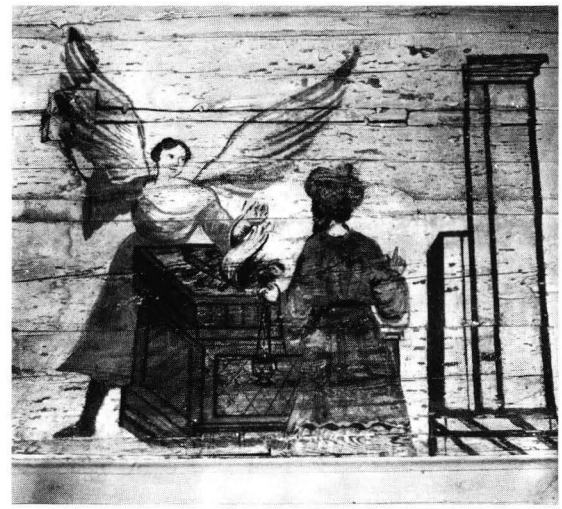

Kuva 238. Mikael Toppelius: Aaronin uhri. Kempeleen kirkko. Itätraveen pohjoisseinän länsiosa, sakariston oven yläpuolella. (Luett. n:o 197.) Valok. Heikki Nieminen, Oulu.

Kuva 239. Mikael Toppelius: Paimenet kumartavat Jeesus-lasta. Kempeleen kirkko. Itätraveen pohjoisseinän länsiosa. (Luett. n:o 198.) Valok. Heikki Nieminen, Oulu.

Kuva 240. Mikael Toppelius: Jeesuksen kaste. Kempeleen kirkko. Itätraveen pohjoisseinän itäosa. (Luett. n:o 199.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 241. Mikael Toppelius: Matteus. Kempeleen kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 203.) Armas Lindgrenin akvarelli. SMY:n VI taidehist. retkikunta 1896. MV.

Kuva 242. Mikael Toppelius: Markus. Kempeleen kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 204.) Victor J. Sucksdorffin lyijykynäpiirros. SMY:n VI taidehist. retkikunta 1896. MV.

Kuva 243. Mikael Toppelius: Luukas. Kempeleen kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 206.) Victor J. Sucksdorffin lyijykynäpiirros. SMY:n VI taidehist. retkikunta 1896. MV.

Kuva 244. Mikael Toppelius: Johannes. Kempeleen kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 207.) Valok. MV.

Kuva 245. Mikael Toppelius. Paavali. Kempeleen kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 208.) Valok. MV.

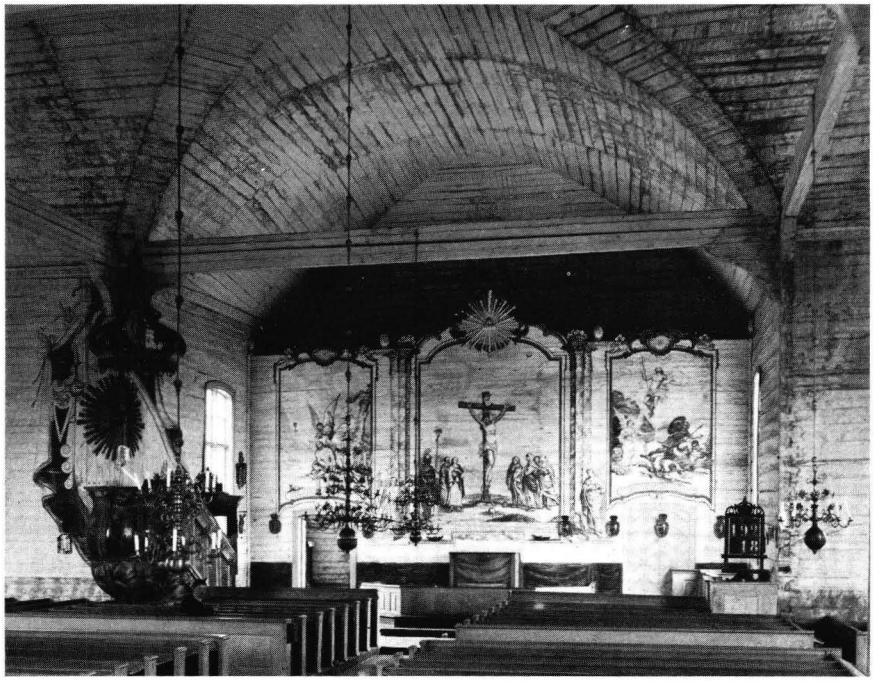

Kuva 246. Rantsilan v. 1785 Simo Silvénin johdolla rakennettuun ristikirkkoon Mikael Toppelius maalasi ison alttariseinäsommitelman ja länsisakaran muistotaulun v. 1788. Johan Amströmin valmistaman saarnatuolin hän maalasi v. 1794. Sisätila itään. Valok. MV.

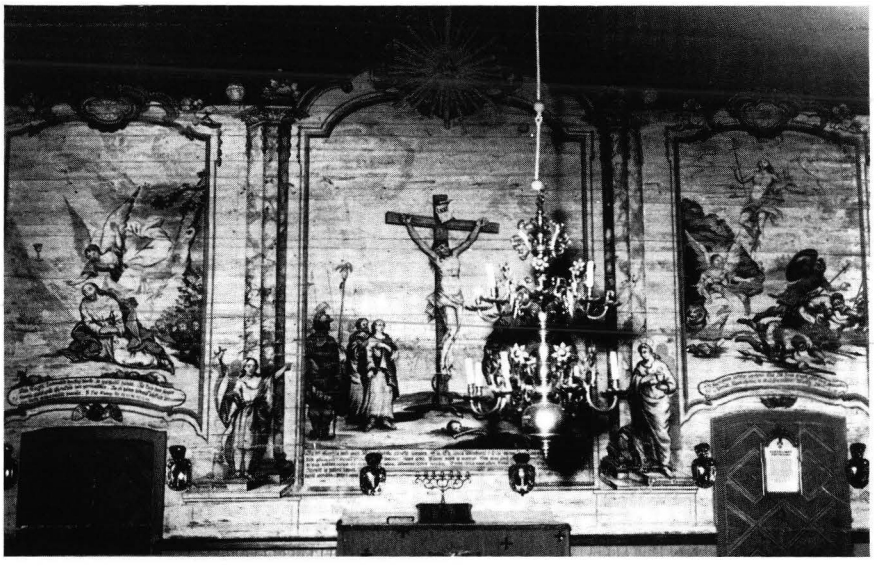

Kuva 247. Mikael Toppelius: Rantsilan kirkon alttariseinämaalaukset. V:lta 1788. Yleiskuva. (Luett. n:ot 209—213.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 248. Mikael Toppelius: Getsemanessa. V:lta 1788. Rantsilan kirkon alttariseinätriptyykin vasen kuva. (Luett. n:o 209.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

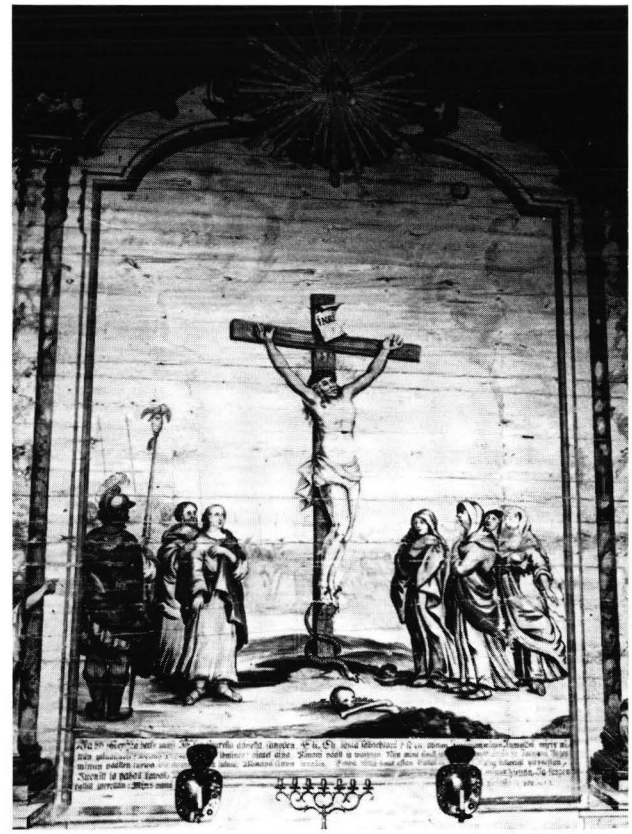

Kuva 249. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. V:lta 1788. Rantsilan kirkon alttariseinätriptyykin keskimmäinen kuva. (Luett. n:o 210.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 250. Mikael Toppelius: Jeesus nousee haudasta. V:lta 1788. Rantsilan kirkon alttariseinätriptyykin oikeanpuoleinen kuva. (Luett. n:o 211.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 251. Mikael Toppelius: Kuningas Kustaa III:n ja kuningatar Sofia Magdaleenan monogrammi, Ruotsin vaakuna sekä kirkon rakentamista, vihkimistä ja maalaamista koskeva muisto-teksti v:lta 1788. Rantsilan kirkko. Länsisakaran päätyseinän yläosa. (Luett. n:o 214.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

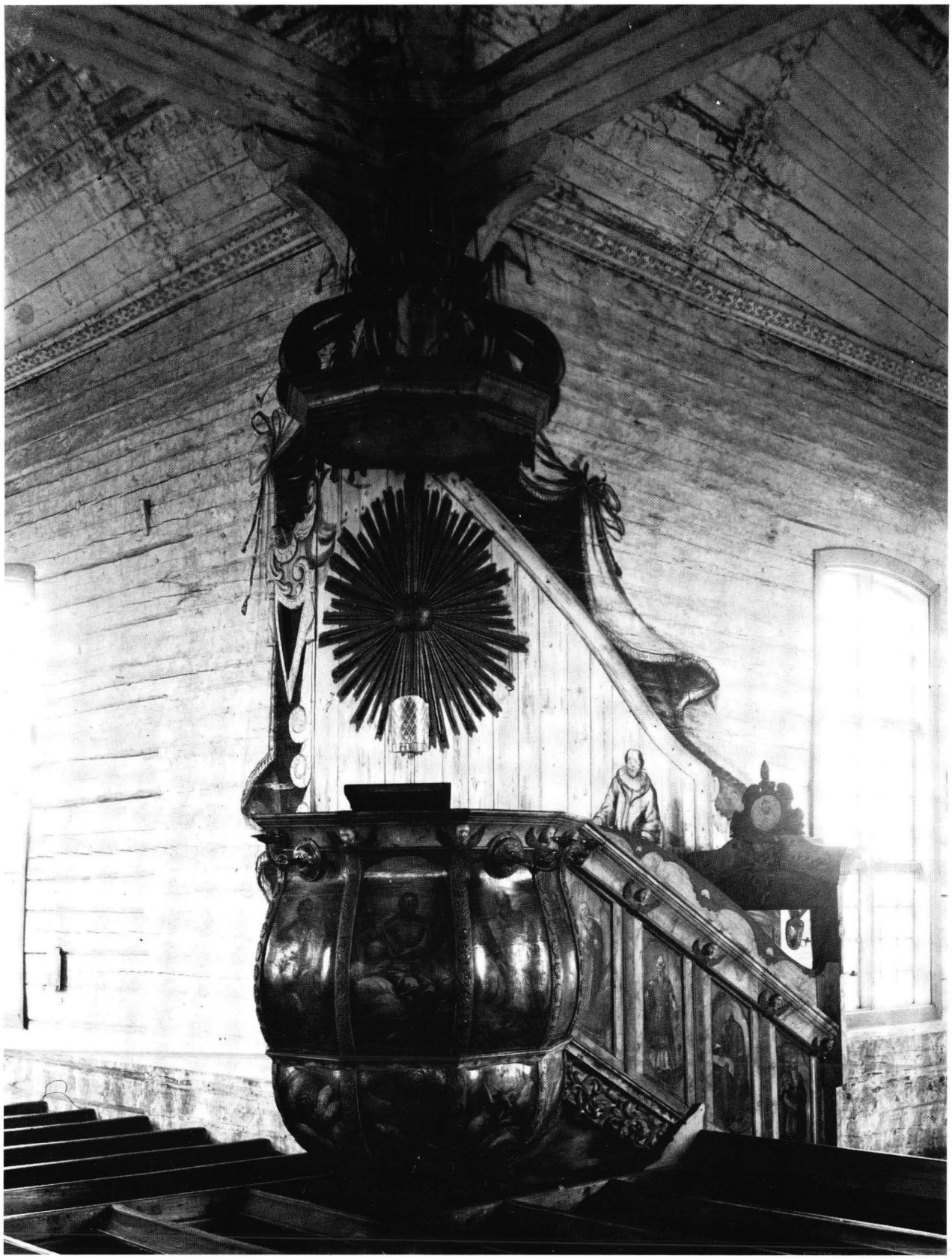

Kuva 252. Rantsilan kirkon saarnatuolin valmisti uuteen kirkkoon puuseppä Johan Amström (= Hailuodon pitäjännikkari Johan Kangas) ja Mikael Toppelius maalasi sen v. 1794. Portaiden taustaseinällä seurakunnan kappalaisen Abraham Laurinin kuva. Valok. MV.

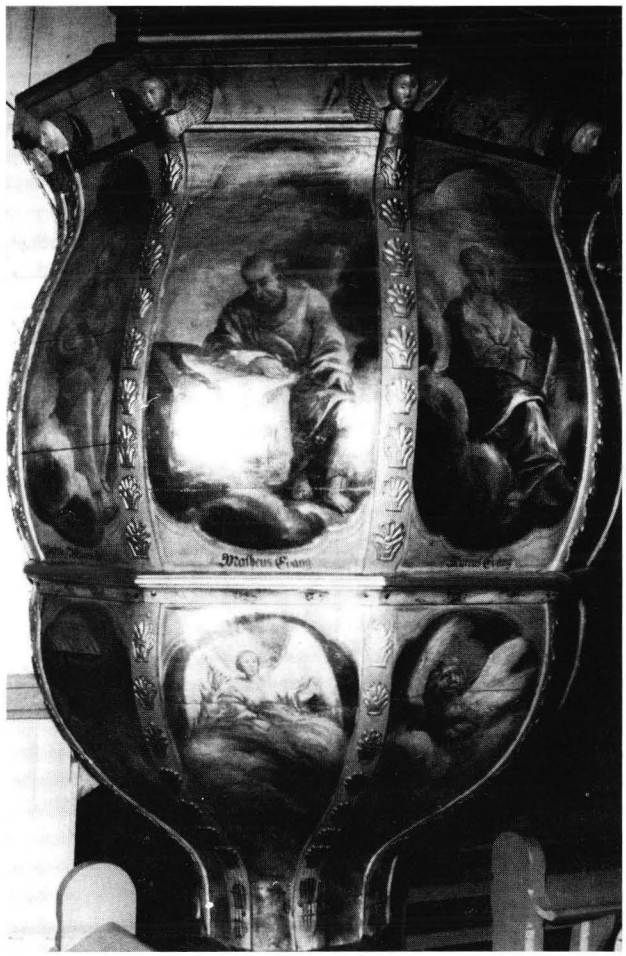

Kuva 253. Mikael Toppelius: Maria Jeesuksen äiti ja talli, Matteus ja enkeli sekä Markus ja siivekäs leijona. V:lta 1794. Rantsilan kirkon saarnatuoli. (Luett. n:ot 217—222.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 254. Mikael Toppelius: Minä olen A ja O, risti pilvien keskellä, Luukas ja siivekäs härkä sekä Johannes ja kotka. V:lta 1794. Rantsilan kirkon saarnatuoli. (Luett. n:ot 223—228.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 255. Mikael Toppelius: Mooses, Aaron ja Nooa. V:lta 1794. Rantsilan kirkon saarnatuoli. (Luett. n:ot 229—231.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

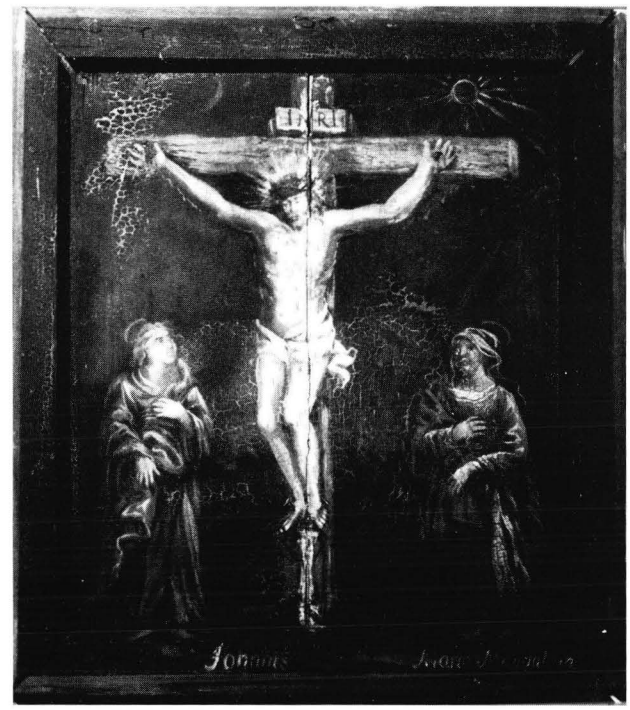

Kuva 256. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä. Kehystetty taulu Kuivaniemen kirkon seinällä. Lahjoitettu v. 1800. (Luett. n:o 234.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 257. Mikael Toppelius: Jeesus kantaa ristiä. Kehystetty taulu Kuivaniemen kirkon seinällä. Lahjoitettu v. 1820. (Luett. n:o 235.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 258. Mikael Toppelius: Getsemanessa. Entinen alttaritaulu v:lta 1803. Kehystettynä Nurmeksen kirkon sakaristossa. (Luett. n:o 236.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

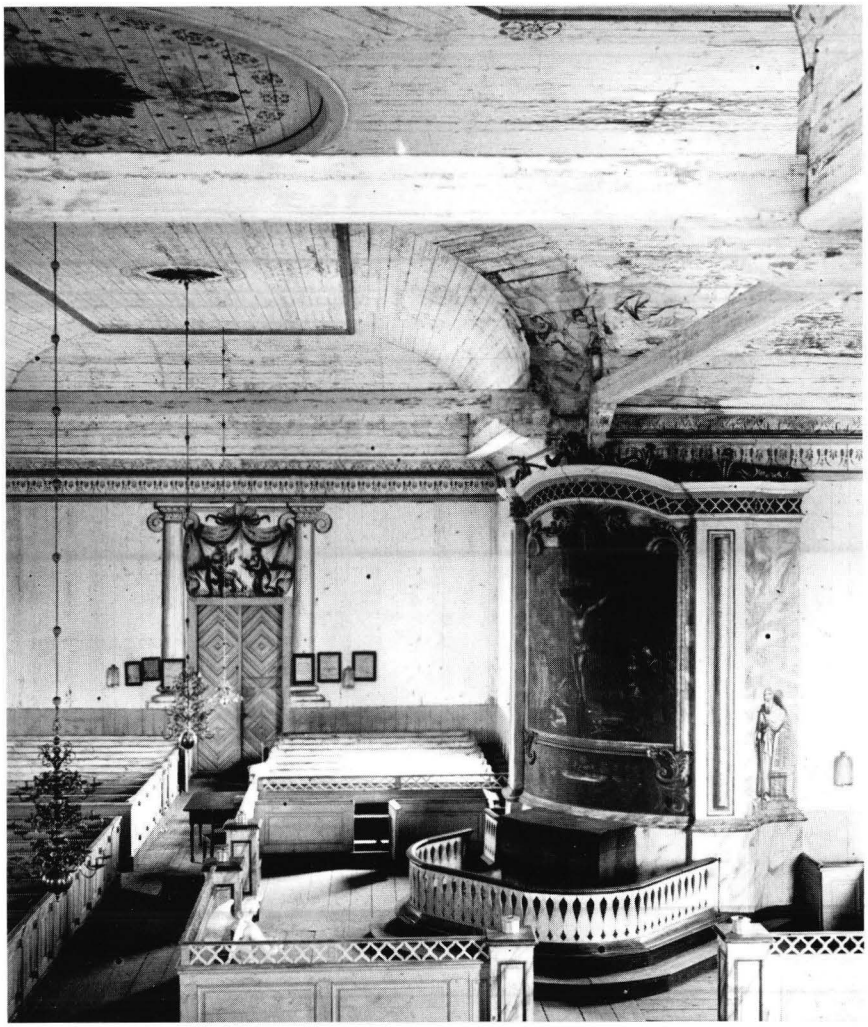

Kuva 259. Jalasjärven v. 1799—1800 Salomon Köykkä-Köhlströmin johdolla rakennettuun länsitornilliseen ristikirkkoon Mikael Toppelius maalasi ison alttaritaulusommitelman v. 1805. Se sijaitsee itä- ja eteläsakaran välisessä sisäkulmassa. (Luett. n:ot 237—242.) Valok. MV.

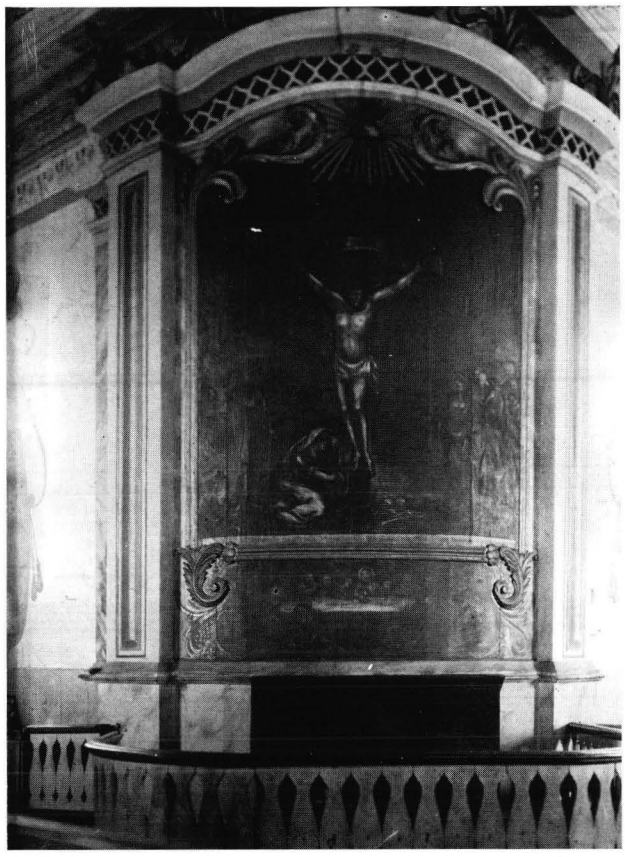

Kuva 260. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä ja Ehtoollinen. Jalasjärven kirkon alttaritaulusommitelma. V:ltä 1805. Lähikuva. (Luett. n:ot 237—238.) Valok. MV.

Kuva 261. Mikael Toppelius: Georg Mathesius (1732—1816), Uudenkaarlepyyn kirkkoherra. Akvarelli 1800-luvun alusta. KM. (Luett. n:o 244.) Valok. MV.

Kuva 262. Mikael Toppelius: Katarina Matilda Brunell (1738—1813), Georg Mathesiuksen puoliso. Akvarelli 1800-luvun alusta. KM. (Luett. n:o 245.) Valok. MV.

Kuva 263. Mikael Toppelius: Nils Mathesius (1772—1822), Georg Mathesiuksen poika. Akvarelli 1800-luvun alusta. KM. (Luett. n:o 246.) Valok. MV.

Kuva 264. Mikael Toppelius: Maria Elisabet Juthe (1782—1857), Nils Mathesiuksen puoliso. Akvarelli 1800-luvun alusta. KM. (Luett. n:o 247.) Valok. MV.

Kuva 265. Mikael Toppelius: Maria Elisabet Juthe (1782—1857), Nils Mathesiuksen puoliso. Akvarelli 1800-luvun alusta. KM. (Luett. n:o 248.) Valok. MV.

Kuva 266. Mikael Toppelius: Johan Forsman (1759—1818), Vähänkyrön kirkkoherra. Akvarelli 1800-luvun alusta. Antellin kok. MV. (Luett. n:o 249.) Valok. MV.

Kuva 267. Mikael Toppelius: Ebba Kristina Forsman (1787—1834), rovasti N.A. Stolpen puoliso. Akvarelli 1800-luvun alusta. Antellin kok. MV. (Luett. n:o 250.) Valok. MV.

Kuva 268. Mikael Toppelius: Gustava Elisabet Forsman (1785—1849). Akvarelli 1800-luvun alusta. Antellin kok. MV. (Luett. n:o 251.) Valok. MV.

Kuva 269. Mikael Toppelius: Johanna Magdalena Forsman (1789—1827), Luutn. G.J. von Essenin puoliso. Akvarelli 1800-luvun alusta. Antellin kok. MV. (Luett. n:o 252.) Valok. MV.

Kuva 270. Mikael Toppelius: Lovisa Margareta Forsman (1791—1873). Akvarelli 1800-luvun alusta. Antellin kok. MV. (Luett. n:o 253.) Valok. MV.

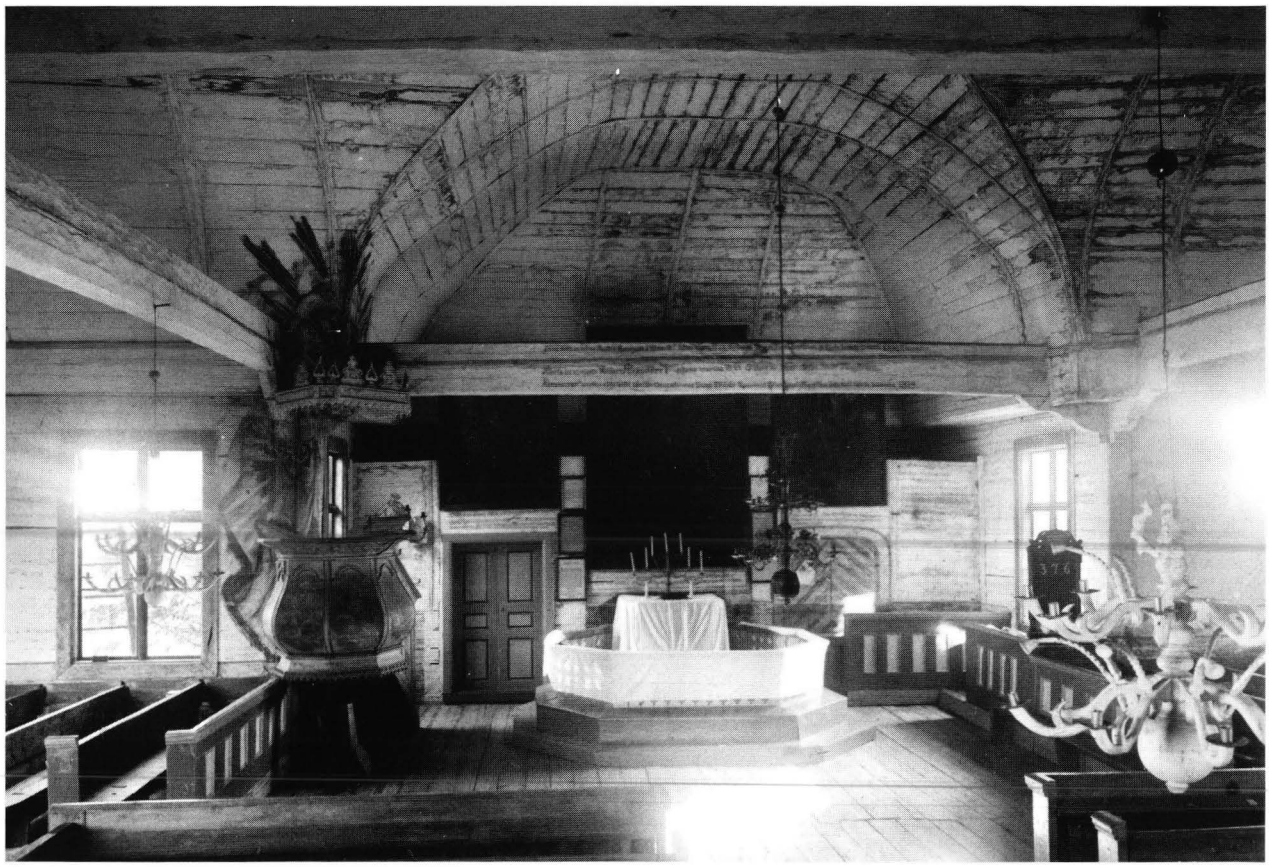

Kuva 271. Revonlahden v. 1775 rakennettuun ristikirkkoon Mikael Toppelius v. 1821 maalasi kolme alttariseinälle triptyykkimäisesti sijoitettua taulua. Nähtävästi samalta vuodelta ovat alttariseinälle maalattu Kylväjä ja pappisluettelo sekä saarnatuolin kuvat. (Luett. n:ot 256—270). Sisätila itään. Valok. MV.

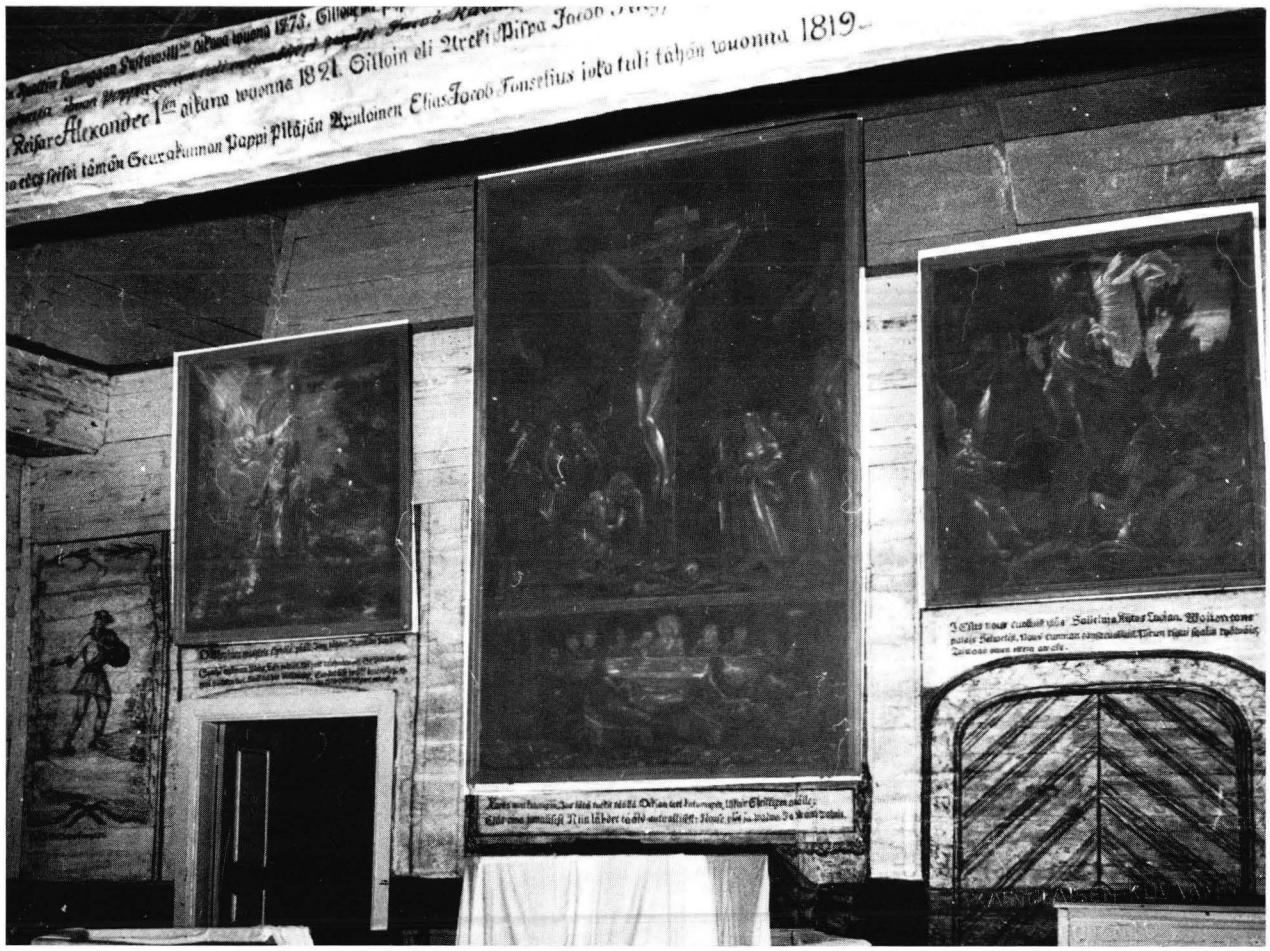

Kuva 272. Mikael Toppelius: Revonlahden kirkon alttariseinän tauluja ja Kylväjä-maalaus. Kaikki nähtävästi v:lta 1821. (Luett. n:ot 256—259.) Myös sidehirren muistoteksti, jossa mainitaan kirkon maalaminen v. 1821, lienee Toppeliuksen käsialaa. Valok. R. Kainulainen, Tornio.

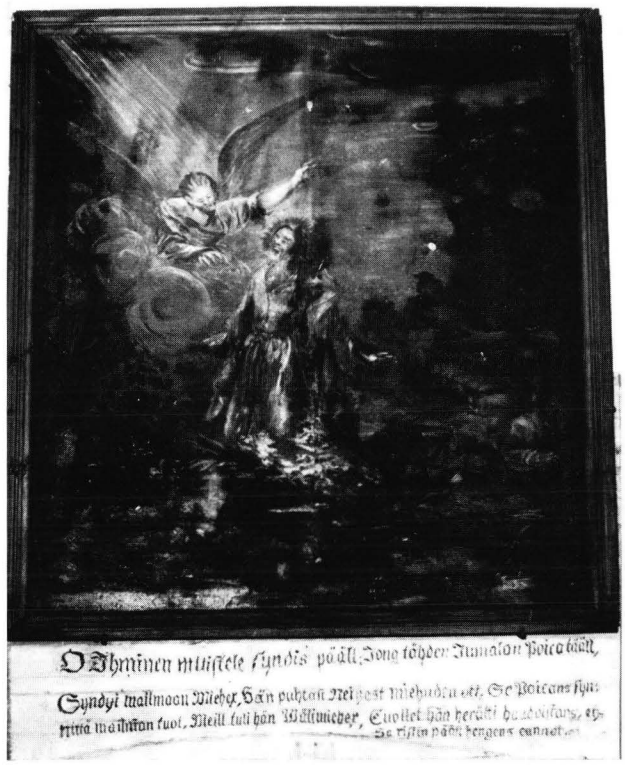

Kuva 273. Mikael Toppelius: Getsemanessa. Revonlahden kirkon alttariseinätriptyykin vasen kuva. (Luett. n:o 256.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

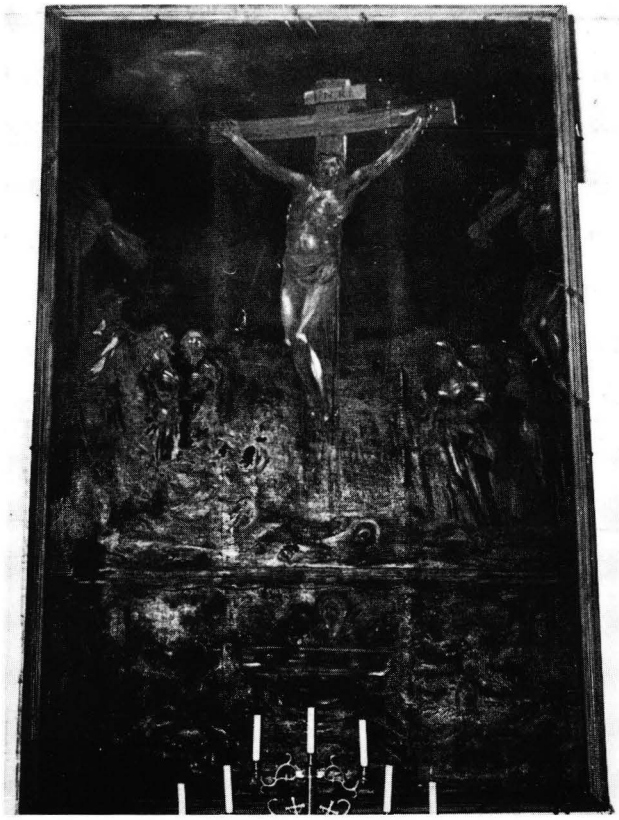

Kuva 274. Mikael Toppelius: Jeesus ristillä ja Ehtoollinen. Revonlahden kirkon alttariseinätriptyykin keskikuva. V:lta 1821. (Luett. n:o 257.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 275. Mikael Toppelius: Jeesus nousee haudasta. Revonlahden kirkon alttariseinätriptyykin oikeanpuoleinen kuva. (Luett. n:o 258.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 276. Mikael Toppelius: Kylväjä. Revonlahden kirkko. Alttariseinällä äärimmäisenä vasemmalla. (Luett. n:o 259.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

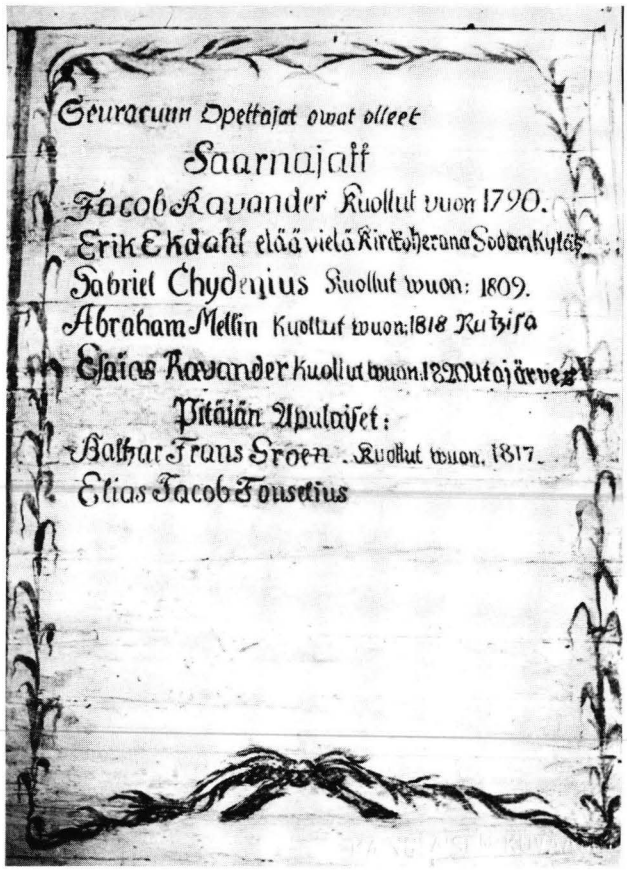

Kuva 277. Mikael Toppelius: Seurakunnan opettajat. Pappisluettelo. Revonlahden kirkko. Alttariseinällä äärimmäisenä oikealla. (Luett. n:o 260.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 278. Revonlahden kirkon saarnatuoli ja siihen liittyviä Mikael Toppeliuksen maalauksia, nähtävästi v:lta 1821. (Luett. n:ot 261—270.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 279. Mikael Toppelius: Markus. Revonlahden kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 263.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 280. Mikael Toppelius: Jeeus Kristus. Revonlahden kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 264.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 281. Mikael Toppelius: Luukas. Revonlahden kirkon saarnatuoli. (Luett. n:o 265.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

Kuva 282. Mikael Toppelius: Evankelista Johannes, Mooses, Aaron ja Johannes Kastaja. Revonlahden kirkon saarnatuoli. (Luett. n:ot 266—269.) Valok. R. Kainulainen, Tornio.

VI Ammattimaista maalarintyötä

Taiteellisen työskentelyn ohella Mikael Toppelius harjoitti laajalti maalarinammattia. Varsinkin umpinaiset renessanssitapulit, joiden lähtökohtana ilmeisesti oli Mustasaaren ja Vaasan 1674—75 rakennettu tapuli,[639] vaativat taidokkaan ulkomaalauksen. Tähän pystyi vain erikoiskoulutuksen saanut ammattimies. Niinpä Toppelius maalasi ilmeisesti heti Tukholmasta tultuaan Kemin ja Iin kellotapulin 1753[640] sekä sitten Iisalmen 1756,[641] Oulunsalon ja Hailuodon kellotapulin 1762.[642] Vuonna 1763 hän maalasi kotikaupunkinsa Oulun kirkon tapulin, kuten kaupungin omalta ammattimieheltä voi odottaakin.[643] Paavolassa hänen tiedetään maalanneen 1766 paitsi kellotapulin myös kirkon ikkunat.[644] Pudasjärven kellotapulin seinässä on vuosilukumerkintä 1766, ja vuonna 1782 hänen mainitaan maalanneen tämän kirkon ovia sekä 1798 tehneen siellä numerotaulun maalauksen ja kultauksen.[645] Haukiputaalla hänen mainitaan 1799 sivelleen kirkon nurkkia ja ikkunoita. Samalla kertaa hän maalasi kellotapulin, kaksi suurta ovea, kaikki öljyvärillä.[646] Vaelluslistassaan Toppelius mainitsee edellisten lisäksi maalanneensa Lumijoen, Kempeleen, Tyrnävän ja Salon kellotapulin. Useat näistä tapuleista olivat Heikki Väänäsen rakentamat.[647]

Taitavaa ammattimaalaria vaativat niin ikään saarnatuolit. Mikael Toppelius onkin erilaisia värejä soinnuttaen maalannut useita saarnatuoleja, marmoroinut niihin pintoja sekä kullannut kaiteisiin ja katoksiin enkelinpäitä ym. Hailuodon kirkon tilikirjassa hänen mainitaan 1756 maalanneen paitsi saarnatuolin myös kuorin, sakariston, ikkunoita, ovia ym.[648] Vuonna 1764 Toppelius maalasi Oulunsalon uhrikirkon saarnatuolin ja penkit [649] ja seuraavana vuonna Paavolan kirkon saarnatuolin.[650] Siikajoen kirkon viini- ja oblaattitilikirjassa hänelle mainitaan maksetun palkkaa 1772 alttaritaulun ja saarnatuolin maalauksista sekä kultaustöistä.[651] Piippolassa hän maalasi 1779 saarnatuolin lisäksi penkit ja sakariston ovet.[652] Edelleen Toppelius maalasi 1783 Tohmajärven,[653] 1785 Kempeleen,[654] 1794 Rantsilan[655] ja 1820 Tyrnävän kirkon saarnatuolin. Viimeksi mainitussa kirkossa hän maalasi seinät ja holvit sekä lehterin valkoisiksi. Ikkunankehyksien ja lehterien maalauksessa hän käytti valkoista ja vihreää.[656]. Revonlahden saarnatuolin hän maalasi 1821.[657] Lisäksi Toppelius mainitsee Vaelluslistassaan maalanneensa Leppävirran, Pielaveden, Kiuruveden, Kuopion, Pieksämäen, Pulkkilan, Salon, Iisalmen ja Kiimingin kirkon saarnatuolin.

Käytettiinpä häntä vähemmän vaativiinkin ammattimaalarin tehtäviin. Kun varamaaherra J. Mathesius määräsi maanmittari M. Hackzellin kartoittamaan Oulun kaupungin alueita, Toppelius joutui maaliskuun puolivälissä 1763 maalaamaan kunkin porvarin porttiin ''numeron siinä järjestyksessä kuin kaupungin rahastonhoitaja Bergudd, joka parhaiten tuntee tähän kuuluvat seikat, havaitsee tarpeelliseksi.'' Työ tehtiin talonomistajien laskuun. Kaupungin maalarina Toppeliukselle kuului niin ikään monenlaisia ammattimaalarin tehtäviä. Kerran pormestari vaati häntä maalaamaan laivoja ja katsoi hänen olevan siihen velvollinen, koska hän nautti maalarina kaupungin suojelua. Asiasta vastaamaan kutsuttu Toppelius selitti, ''että hän oli valmis tekemään kaikkea, mikä maalarille kuului, mutta hänellä ei ollut tilaisuutta puuttua moiseen sivelemiseen, jota varten hyvin voitaisiin hankkia kaupunkiin muita miehiä.''[658]

Kun tarkastelee ajan tyylin mukaisten laivojen kuvia, esim. Elias Martinin Viaporin saaristolaivastosta piirtämiä, joiden mukaan laivoissa oli vaativin leikkauksin tehdyt rokokootyyliset peräpeilit[659] ja jollaisia olettaa olleen myös Oulussa, ei uskoisi niiden maalaamisen olleen etevällekään ammattimaalarille vähäarvoista työtä. Syyn siitä kieltäytymiseen luulisi olleen taloudellinen. Mikael Toppelius tarvitsi perheensä elatukseen enemmän palkkaa kuin kaupunki yksin pystyi maksamaan, ja siksi hänen täytyi päästä työskentelemään myös maaseudulla.

VII Toiminta-aluetta ja työkohteita koskevia havaintoja

Työskentelyn pääkohtia ja ammattimaista maalarintyötä esittelevien katsausten nojalla voitaneen tehdä ainakin muutamia Mikael Toppeliuksen toiminta-aluetta ja työkohteita koskevia havaintoja (kuva 283).

Huomattava osa Toppeliuksen koristelemista tai kuvilla varustamista kirkoista sekä hänen maalaamistaan tapuleista sijaitsee yllä todetun Oulun kauppapiirin alueella Kemistä ja Pudasjärveltä pohjoisessa Siikajoen emäseurakuntaan ja sen alaisiin kappeleihin etelässä. Tämä tosiasia korostuu erityisesti senkin vuoksi, ettei Pyhäjoen ja Kalajoen suurpitäjien kirkoista ole tiedossa ainuttakaan Toppeliuksen työtä. Toisaalta Toppeliuksen asiakkaina ovat jo verrattain varhain olleet useat Savon seurakunnat ja näihin liittyen sittemmin muutamat Pohjois-Karjalan kirkot. Luonnollisena selityksenä ovat tietysti näiden alueiden kauppa- ja maantiekontaktit Ouluun. Vasta suhteellisen myöhään Toppelius on saanut muutamia tilauksia Lohtajan pitäjästä ja

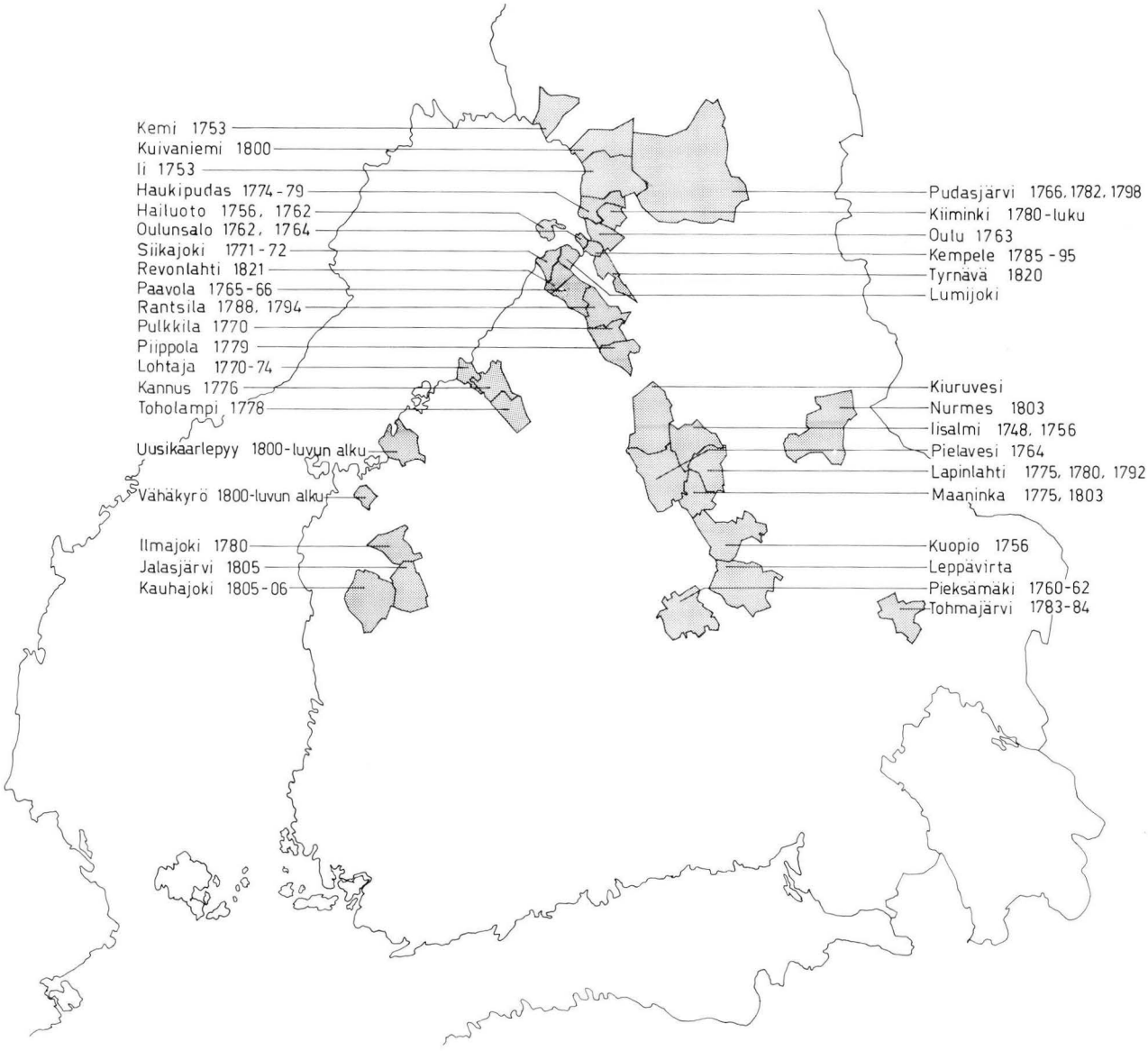

Kuva 283. Mikael Toppeliuksen työkohteita seurakunnittain kartalle merkittyinä. Pohjana tekijän luonnos ja Maanmittaushallituksen tilastokartta 1:2 000 000, 1.1.1975. Piirtänyt Toini Pursula.

kauempaa Etelä-Pohjanmaalta. Oulun kauppapiirin pohjalaisista seurakunnista useimmat olivat jo 1600-luvulla perustettuja kappelikuntia, kun taas itse kirkkorakennukset olivat enimmäkseen 1700-luvun puolivälin jälkeisiä ristikirkkoja. Uudet rajaseurakunnat ovat ilmeisesti lähes kokonaan jääneet Toppeliuksen toiminnan ulkopuolelle. Toisaalta Toppelius ei näytä saaneen mainittavia tehtäviä 1700-luvun jälkipuoliskon uusista suurista kivikirkoista eikä Rijfien uusklassillisista kirkoista, joihin nähtävästi ei ole haluttu laajempaa kuvakoristelua.

Toppeliuksen toiminta-alueen ydinosan rajautuminen ei siis ilmeisestikään ollut ensi sijassa riippuvainen Pohjois-Pohjanmaan perinteellisestä rovastikuntajaosta.[660] Käytännössä ovat Oulun porvariston kauppasuhteet nähtävästi merkinneet enemmän. Niiden ohella asioiden kulkuun ovat varmaankin vaikuttaneet Toppeliuksen henkilökohtaiset tuttavuudet.

VIII Mikael Toppeliuksen taiteen analyysia

Tekniikka

Keskiaikaisten kivikirkkojen enemmän tai vähemmän tasaisiksi rapattujen sisäseinien ja tiiliholvien pohjamaalaus tehtiin al secco vaalean kellertävällä kalkkivärillä. Tällaiseen vaaleaan seinä- ja holvipintaan maalarit piirsivät kalkkiveteen sekoitetulla lasuurivärillä tai kalkkimaitoon liuotetuilla peittoväreillä koristeellisia kuvia ja ornamenttejä.[661] Rapattuun pintaan on näyttänyt sopivan vain kivennäispitoinen kalkkiväri.

Puukirkkoja rakennettaessa niiden sisäseinien hirret pyrittiin jo varhain keskiajalla palhoamaan sileiksi, ja ne muistuttivat varsin paljon kivikirkon seiniä.[662] Tämä yhtäläisyys vielä voimistui, jos palhotut seinät maalattiin vaaleiksi. 1600-luvulta säilyneiden vanhimpien puukirkkojemme näin valkaistuihin seiniin on sitten maalattu — keskiajan tradition mukaisesti — raamatunaiheisia kertovia kuvia, joita useissa tapauksissa ympäröivät dekoratiiviset koristekuviot. Maalina ei kuitenkaan enää ollut keskiajan kivikirkoissa käytetty kalkkiväri, vaan tavallisesti liimaväri, jonka sideaineeksi sekoitettiin joko eläin- tai kasviliimaa. Sideaineen ansiosta liimaväri tarttui lujasti puuhun ja se oli myös kestävää. Vain ilmaston vaihtelut ja kosteus voivat sitä turmella. Koska liimaväri oli suhteellisen halpaa, sitä voitiin käyttää vähävaraistenkin seurakuntien kirkkojen sisäseinien maalaukseen.

Miten kauas liimavärien traditio ulottuu? Värmlannin Södra Rådan puukirkon maalaukset v:ilta 1323 ja 1494 ovat tosin hyvin säilyneet, mutta niiden tekniikkaan ei näytä kiinnitetyn huomiota.[663] Luultavasti on kysymyksessä nimenomaan liimaväri. Tunnetuimpia asuinhuoneen hirsiseinään liimaväreillä maalattuja koristekuvia ovat Södermanlannin Ripsan pitäjän Tovan maalaukset vuodelta 1641.[664] Meidän maassamme vanhimpia ovat Saloisten, Pyhämaan, Tornion ja Hailuodon kirkkojen 1600-luvulla tehdyt maalaukset. Ainakin Hailuodon maalaukset v:lta 1659 on Veikko Kiljusen mukaan tehty liimaväritemperalla.[665]

Värit oli itse valmistettava. Tämän takia oli tarpeen apulainen, jonka tehtävänä oli maalijauhon hienontaminen sekä värien sekoittaminen. Erilaiset värit valmistettiin perityn taidon tai itse työssä hankitun kokemuksen perusteella. Vaativampien värien valmistamiseen käytettiin valmiita reseptejä, kuten Mikael Toppeliuksen seuraavassa esitetty mustan värin valmistamista koskeva:

— swart som herr Scheffer om anmerckt, — sodhet först afkokas med galläplen och sedan med Witriol, blifwer det allenast sotbrunt. Om 100 marckes sådant gas afkokas med 8 marcker winsten och 16 grön Witriol 2 timmar, sköljes och sedan lika länge utkokas med miölonrissoppa, så blifwen det nästan fullt swart.

Toinen Mikael Toppeliuksen jäämistöstä tavattu resepti on jo lähempänä öljyvärin valmistamista. Resepti on seuraava:

Resept på vit Glas Fernis.

Gumi lacka	8:lod.
Sandaracka	4:lod.

Sandarackan bör först kokas uti lut och sedan tårckas väl.

Vit mastix korn	4:lod.
Gumi anime	3:lod.
Vit veirach	2:lod.

blanda detta väl sönder stöt — samman, tag en fiol med lång — just därpå 3 qwarter Rectificerat Spiritus winii, fioln kåkas wäl. Sedan de ofwanemde ingredienser äro med spiritusen ilagde, låt sedan stå i ljum wärme några timar skaka sedan om det som fås och fulfölg det i 6 a 8 dagar at materjalerna ei får sätta sig wid båten.

Då allt är wäl opplöst ställes fioln på Het aska eller sand, men för allt wachtas eld noga Så at eii den minsta kol komer där åt.[666]

Ennen kuin normaalisti sileiksi palhotut hirsiseinät voitiin maalata liimavärillä, oli pohja vielä tasoitettava. Tavallisesti hirren raot täytettiin puusäleillä. Mutta oli myös tarpeen, että turmelevaa kosteutta vastaan kirkko laudoitettiin ulkopuolelta. Sisäseinien maalauksen yksityiskohdista Mikael Toppelius antaa tietoja Gabriel Walleniukselle 1781 lähettämässään kirjeessä, joka koskee Tohmajärven kirkon maalauksin koristamista. Kirje[667] kuuluu seuraavasti:

Högädel Herr Härads Höfdinge;
Gunstige Gynnare.

Näst min ödmjuckaste compliment och tacksägelse for Herr Härads Höfdingens twänne mycket wördade skrifwelser, får jag nu ödmjuckast meddela min tancka om den tilämnade kyrckomålningen uti Tohmajärvi. At kyrckan skulle beklädas med väf och därpå sedermera målas wågar jag intet råda til: i ty sådant blir både kostsamt och owaraktigt. Kostnaden kan utom målningen efter min tancka stiga uti et för alt til circa ett hudrade Sex Tijo Sex (166) Rdl 32 sk, då man räknar wäf, spik och arbetet. Owaragtigt är det också länge kyrckan icke är bredslagen utan på, ty wattnet drifwer in och röter bort wäfnaden, at förtiga den skada som möss och wanartiga menniskior tilfoga. Det bästa är det enligt min tancka, som grundar sig på lång ärfarenhet at wäggarna jämnas och slätas först, alla springor och fogningar

spjelckas, och de små springor och hål igen kittas. Då blifwa wäggarna fasta och såsom af sten waragtiga, wharpå trygt både arbete och kostnad kan göras.
Nästa somar kan wäl intet någon målning ske, emedan kyrckan bör först brädslås om man annars wil at om kostningen ei skall gå förgäfwes. Materialier uphandlas efter närlagda Nota och alla andra nödiga anstalter göras.
För min egen person behöfwer jag nästa somar hwila, anstalta och sätta mina egna affairer i stånd, samt förse mitt nog widlyftiga hus till godo. Sommaren därpå wil jag, om den Högsta förlänar lif och hälsa, då wi först träffat skälig öfwerenskomelse, åtaga mig arbetet. I annas händelse kan ho som hälst sådant wärckställa, sedan materialerna äro til hands.
Jag skulle, om arbetet mig anförtros, begära uti arfwode utom skjuts, förtäring under resan fram och åter, samt spisning så länge arbetet påstår 166 Rdl 32 sk. De fina färgorna, som til arbetet behöfwes består jag då sjelf. För öfrigt recommenderar mig och med wördnad framhärdar.

Högädel Herr Härads Höfdingens
Ödmjucke tjenare

Michel Toppelius
Uleåborg d. 3 Febr. 1781.

Öljyväriä Toppelius on käyttänyt maalin joustavuuden ja kestävyyden takia pääasiallisesti taulujen, lähinnä alttaritaulujen, saarnatuolien ja lehterinkaiteiden peilien maalauksessa. Sideaineena on ollut pellavaöljy, johon on sekoitettu haihduttavaksi aineeksi tärpättiä. Usein kokkareinen maalijauho on pitänyt huolellisesti hienontaa, ennen kuin se on sekoitettu öljyyn. Toppeliuksen tähän tarkoitukseen käyttämä kivi (kuva 58) on säilynyt meidän päiviimme. Se muistuttaa jauhinkiveä, jonka kädensija on ahkerasta käytöstä kulunut kiiltäväksi.[668]

Öljyväreillä Mikael Toppelius maalasi kankaalle tai sileälle puupohjalle. Liimaväreillä hän on maalannut yksinomaan puupohjalle. Kun seinä jäi piilulla palhoamisen jälkeen epätasaiseksi eikä rakojen täyttäminenkään voinut kovin paljon parantaa asiaa, maalarin oli käsiteltävä aihettaan suurpiirteisesti. Pinnan epätasaisuus aiheutti usein lisäksi sen, että maalarin muodonhallinta ei aina päässyt täysin oikeuksiinsa. Tästä mainittakoon esimerkkinä Haukiputaan ja Kiimingin maalaukset. Liimavärillä valkoiseksi siveltyä seinäpintaa on usein, esim. Kiimingin alttariseinän Getsemane-maalauksessa, käytetty taitavasti hyväksi taivaasta tulvehtivaa valoa kuvattaessa.

Seinään tai holvitaipeeseen maalattavan kuvan hahmotuksessa on Toppeliuksella ollut välineenä todennäköisimmin ohut sivellin, jolla hän on suoraan seinäpintaan vaalean keltaista ja vaalean ruskeaa väriä käyttäen kevyesti vetänyt kuvan ääriviivat.[669] Symmetrisen ornamenttikuvion ja rytmillisesti toistuvien koristekuvien maalaamisessa Mikael Toppeliuksella on ollut apuna sabloneja, ohuesta pahvista leikattuja kaavaimia, joiden kuvio on jäljennetty mekaanisesti kuvattavalle pinnalle joko lyijykynää tai terävää sivellintä ääriviivaa pitkin kuljettamalla. Tällaisia sabloneja on säilynyt useita taiteilijan maalarinlaukussa (kuva 58). Yhden näin syntyneen dekoraation tapaamme runoilija Sakari Topeliuksen lapsuudenkodin nurkkahuoneen katonrajafriisissä Kuddnäsissä. Siinä toistuu kuvaryhmä, jossa on palmettiornamentin kummallakin puolella siivekäs ihmiskasvoinen leijona.[670]

Kirkkorakennus Toppeliuksen ajan uskonnollisessa maailmankatsomuksessa

Uskonpuhdistuksen aikana kirkon ulkonainen arvovalta laski huomattavasti maassamme. Kaikki säädyt aatelisista talonpoikiin saakka pyrkivät vaikuttamaan kirkon asioihin. Alennustila oli uhkaava, mutta siitä oli noustava ja kirkko oli jälleen kohotettava hengellisen elämän ja sivistystyön johtoon. Järjestyksen palauttajana oli 1600-luvun alkupuolella väkeväotteinen piispa Isak Rothovius (1572—1652). Hän ryhtyi vaatimaan kansaa ja myös papistoa kuriin ja järjestykseen. Siten kirkkomme hänen käsityksensä mukaan voitiin nostaa alennustilasta. Ankarat määräykset olivatkin tarpeen aikana, jolloin säädytön ja barbaarinen elämä etenkin kansan keskuudessa rehoitti, kuten juoppous, Jumalan nimen turhaan lausuminen, taikausko ja harhaopit. Rothoviuksen mielestä pappisvallan lujittuminen protestanttisessa kirkossamme näytti olojen vaatimalta, jotta vallalle päässyt kurittomuus masentuisi ja kansa kasvaisi uusiin oloihin.[671] Rothoviusta seuranneet voimakastahtoiset Turun piispat Juhana Gezelius vanhempi (1615—1690) ja Juhana Gezelius nuorempi (1647—1718) lujittivat kirkon arvoasemaa järjestämällä kirkollisen kansanopetus- ja kasvatustyön.

Arvoasemaan oli kohotettava myös itse kirkkorakennus, herranhuone, jossa sunnuntaiset jumalanpalvelukset pidettiin. Kustaa II Aadolfin kaupunkilain kirkkoasiain kaaren ensimmäisessä luvussa esitetään vaatimuksena: ''Caickein tule Kirko cunnioitta: Sinne pitä caicki sekä eläwät että cuolluet mailmahan tulewaiset ja tästä lähtewäiset tuotaman. Christus käski Kirkoja raketa, ja Kymmenexet tehdhä. Adam ja hänen poicansa maxoit kymmenexet ja Salomon rakensi ensin Kirkon.''[672]

Vuoden 1686 kirkkolaissa, joka ilmestyi suomeksi 1688, säädetään jumalanpalvelusten aloittamisesta uudesti rakennetussa kirkossa seuraavaa:

Ensist cuulutetaan se Wijcko edellä; Ja cosca Seuracunda nimitettynä Sunnuntaina cocoon tule/ Weisatan cohta yxi Wirsi; Ja sen jälken pitä Pispa eli sen cuin hänen siasans on/ Alttarin edes sanoman nämät Sanat: Pyhä/ Pyhä/ Pyhä HERra Jumala Zebaoth /täydet owat Taiwat ja Maa sinun Cunniatas/ täytä myös nyt sinun Cunniallas/ tämä sinun Huones/ ja caickein christittyin sydämet/ sinun pyhän nimes Cunnian tähden.[673]

Pietarsaaren kaupungin kirkon vihkiäistilaisuudessa 16.2. 1691 luettiin rukous, jonka sisältö kuvastelee kirkkoon kohdistuvan kunnioituksen vaatimusta. Rukous kuuluu:

Herren upbyggie och wedhmackthollе sitt heliga Tempel, och låt sit heliga ordh oförfalskat och rent på Propheternas och Apostlarnas skrifter sampt dhenn lähra, som Jesus Christus sielf oss på jordenne uppenbarat stadfäst och grundat, predikas och läras dhär uthi ; att de alle, som de höra, til saligheten werka och föra måtte på dhet Herrans Zebaots Ande i detta Tempel finner i alle åhörares hiertans Tempel sin roo och hwila i denne kalle Norlanden ; ty detta h. Tempel ähr den Tre-eenige Gudh allene til ähra helgat och skärat. Amen.[674]

Kunnioitus ja arvonanto kirkkoa kohtaan tulee näkyviin myös kansan uhrimielessä. Kaupungin varakas porvaristo lahjoitti kirkolle sekä rahaa että kirkollisia esineitä, kun taas maaseudun talonpoikaisväestö maksoi kymmenykset sekä auttoi päivätöillä kirkkojen rakentamista ja kunnossapitämistä (tähän kirkkolakikin velvoitti).

Herranhuoneeseen keskittyi osaltaan myös kansan esteettinen mielenkiinto. Esimerkkinä tulkoon tässä vain mainituksi oululainen räätäli Jöran Markuksenpoika, joka 1642 ''taidollaan ja kättensä työllä'' suoritti paarivaatemaksunsa ''Jumalan huoneen kaunistukseksi.''[675] Tornion kirkossa idästä lukien toisessa holvissa olevien maalausten teettäjä kauppias Henrik Eriksson on tekstauttanut maalausten yhteyteen lahjoituksen tarkoitusta ilmaisevan lauseen: ''Anno 1687 hafwer wälachtat Hindrick Erickson tillika med — — Brita Isacksdotter förährat dhenna — — til Gudz Ähra och dena Torne Stadz Kyrkia til een liten Prydhnat.'' Kuoriholvin maalautti kirkkoherra Gabriel Tuderus. Siihen liittyy tekstattu lause: ''Gudi til Ähra och Hans Huus til Prydnat haffwer denna affmålningh förährat Kyrckioherden wyrdigh och och wällärde Herren. Her Gabriel Tuderus medh sijn K. Hustro Ereborne och dygdesamma matrona H. Brijta Oloffs Dotter. Datum 16 September Anno 1688.''[676]

Kansan herranhuoneeseen kohdistama kaunistamisen tarve tyydytti kirkon korkeinta johtoa. Käydessään tarkastusmatkalla Raahessa 1680 piispa Juhana Gezelius vanhempi kirjoitti tarkastuskertomukseen mm., että hän on ilolla todennut porvariston rakentaneen kirkkonsa hyvin ja huolellisesti ja että hän joka kerta on havainnut sen kauniimmin koristelluksi.[677]. Oulun kirkon maalaukset olivat jo silloin valmiit, kun piispa Gezelius vanhempi kävi viimeisen kerran 1686 kaupungissa. Tälläkin hänen mainitaan kiittäneen ja iloinneen niistä varoista ja ahkeruudesta, mikä oli uhrattu Oulun herranhuoneeseen.[678]

Ison- ja pikkuvihan aikaisten hävitysten jälkeen 1700-luvun puolivälistä lähtien, kun rauhanomainen elämä jälleen pääsi maassamme elpymään, havaitaan kirkkomme piirissä johtavana aatteena edelliseltä vuosisadalta periytynyt keskittämispyrkimys. Kirkosta on tullut paitsi hengellisen elämän sekä käytännöllisten ja hyödyllisten harrastusten myös valistusajan vaatiman kansanopetuksen tärkeä keskus. Itse kirkkorakennuksenkin oli mahdollisimman tehokkaalla tavalla palveltava kansanopetusta. Näin jatkettiin, varsinkin Pohjois-Pohjanmaalla ja tulossa olevasta uusklassillisuudesta huolimatta, kirkkojen koristamista raamatullisilla kuvilla. Tässä palauduttiin itse asiassa Lutherin käsitykseen kuvallisen ilmaisun merkityksestä Jumalan sanan selittäjänä ja juurruttajana oppimattoman kansan mieleen. Luther kirjoitti Rukouskirjassaan kirjan kuvituksen merkityksestä seuraavaa:

Ich habs fyr gut angesehen / das alte Passional büchlin zu dem Betbüchlin zu thun / allermeist umb der Kinder und Einfeltigen Willen / welche durch bildnis wi gleichnis besser bewegt werden / dien göttlichen geschicht zubehalten / denn durch blosse wort oder lere / wie S. Marcus bezeuget / das auch Christus umb der Einfeltigen willen eitel Gleichnis für ihnen gepredigt habe.

Eikä Lutherilla ollut mitään sitäkään vastaan, että tällaisia kuvia raamatunlauseineen maalattiin opetustarkoituksessa myös kotien seinille.[679]

Avaruusilluusioita tavoittelevat, jatkuvasti barokkimaiset katto- ja seinämaalaukset sekä entistä monipuolisemmiksi kehitetyt liturgiset toimitukset muodostivat erityisen juhlavan taustan asemastaan hyvin tietoiselle papistolle, joka oli keskittänyt itselleen niin hengellisen kuin maallisenkin toiminnan. Ajan oloja kuvaavana näytteenä sopivat tähän Ilmajoen kirkon vihkiäistilaisuudesta vuodelta 1766 säilyneet tiedot. Kirkkoherra Hannelius oli säveltänyt juhlaan kaksi ylistyslaulua, aariaa, jotka esitettiin säestettyinä. Toinen liittyi sanoihin Pyhä, pyhä, pyhä ja se soitettiin urkulehteriltä toimituksen alussa. Toisen sanat olivat profeetta Jesajan kirjasta ja se laulettiin vihkiäissaarnan jälkeen. Kirkkoherra Hanneliuksen kaksi tuntia kestävän saarnan teema käsitteli kolmenlaisia herranhuoneita: 1. korkeudessa, 2. pyhätöissä, 3. niissä, joilla on nöyrä, särjetty sydän. Sitten vihittiin kirkko Herran palvelukseen. Rukouksen ja Herran siunauksen jälkeen koko seurakunta lauloi virren, jota sotilassoittokunta säesti lehteriltä pasuunoilla.[680]

Ilmajoen kirkon vihkiäistilaisuudelle antoi erityistä loistoa Vaasasta tilattu sotilassoittokunta. Vaikka sen esiintyminen olikin poikkeuksellista, se kuitenkin tavallaan kuvastaa ajan yleispyrkimystä tehdä kirkolliset toimitukset juhlallisiksi ja mieltä ylentäviksi. Kirkkolaulua ja liturgisia toimituksia säestettiin uruilla, joiden mahtavat sävelet yhdessä taivaan avaruutta illusorisesti kuvaavien katto- ja seinämaalausten kanssa loivat ylevän kirkkotunnelman.

Herranhuoneesta vallinneita käsityksiä kuvannee liioittelematta lause, jonka tapaamme Räisälän kirkon kattoon maalausten joukkoon 1770 tekstattuna: ''Totisesti on HERra täsä Paicasa, Ei täsä muu ole, cuin Jumalan huone ja Taiwan owi ja Caikista jotcas HERra minulle annat annan minä Sinulle Kymmenexet.''[681]

Maalausten sijainti Toppeliuksen koristamissa kirkoissa

Mikael Toppeliuksen koristamissa kirkoissa huomataan melkoisessa määrässä pyrityn barokin mukaiseen keskitykseen ja illuusion tavoitteluun.[682] Tätä pyrkimystä hän noudatti jo nuorena koristaessaan Iisalmen kirkkoa, jonka lehterikaiteisiin hän maalasi yhtenäiseen kehään apostolit siten, että hän sijoitti niiden väliin rytmillisesti laatukuvan tapaisia kohtauksia Raamatusta. Hailuodon kirkossa hän koristi retoriikan tyyssijan, saarnatuolin maalauksilla (kuvat 69—76), joiden aiheet on saatu Jeesuksen vuorisaarnasta, kuten Autuaat ovat puhdassydämiset, Autuaita ovat rauhantekijät jne. Näitä aiheita on ehkä antanut maalarille seurakunnan kirkkoherra Jakob Falander, joka oli aikoinaan ollut Turun akatemiassa tunnetun neologin, professori Henrik Hasselin oppilaana. Maalauksissa siis pyrittiin tuomaan esille neologian mukaista hyveitten julistusta Jeesuksen vuorisaarnan pohjalta.[683]

Pieksämäellä taas oli kirkkomaalarin työnantajana kirkkoherra Paul Krogius, entinen karoliini, luja oikeaoppinen ja kansanvalistuksen puolesta uutterasti toimiva pappismies.[684] Niinpä Mikael Toppelius sai maalata kirkon lehterikaiteisiin yhtenäiseen kehään kaksitoista apostolia, suuret ja pienet profeetat, alttarin kummallekin puolelle Mooseksen ja Aaronin sekä saarnatuolin peileihin Maailman Vapahtajan ja evankelistat (kuvat 82—113), siis kaikki oikeaoppisen kirkon tukipylväät. Kirkkoherra Krogius näki erityisesti profeetoissa vakavasti otettavat esikuvat, jotka taistelivat kansallisten ja siveellisten arvojen puolesta,[685] kun taas apostolit (esim. Paavali) olivat merkittäviä Lutherin evankelisen käsityksen muodostumiselle. Näiden seikkojen takia profeetat ja apostolit saivat kirkossa huomattavan aseman. Kuvat lisäsivät kirkon barokkitunnelmaa, jonka perustana jo olivat Hjulströmin maalaukset holvissa ja seinillä.

Vaikka Paavolan kirkon maalausten aiheista ei olekaan tarkkaa tietoa, voidaan hyvin kuvitella Mikael Toppeliuksen pyrkineen sielläkin barokkivaikutelmaan maalatessaan kirkon holviin ja seiniin yhteensä kuusitoista kuvaa.[686] Tästä todennäköisesti kokonaisnäkemykseen tähtäävästä koristelusta on jäljellä vain saarnatuolin maalaukset, joiden aiheina ovat evankelistat sekä apostolit Pietari ja Paavali (kuvat 125—132).

Lohtajalla kirkkomaalari keskitti koristelutyönsä alttariin luoden näin pappien julkisen esiintymisen taustaksi suurellisen lavastuksen.[687] Alttaridekoraationa on triptyykki (kuvat 143—150), jonka keskimmäisenä aiheena on Jeesus ristillä, vasemmalla Abraham uhraa Iisakin ja oikealla Getsemanessa. Vanhan perinteen mukaan Jeesus ristillä on saanut kuvien hierarkiassa keskeisen aseman, jota vahvistanee Upsalan kokouksessa 1593 hyväksytty Augsburgin uskontunnustus.[688] Jeesus ristillä -maalauksen alapuolella on Pyhä Ehtoollinen, mikä oleellisesti kuuluu Jeesuksen kärsimystä koskevan sommitelman yhteyteen. Siihen viittaa jumalanpalvelusta määräävä käsikirjakin, jonka mukaan ehtoollista nauttiessamme ''muistamme hänen callin cuolemans ja werenwuodatuxen.''[689] Aabraham uhraa Iisakin -maalauksen sijainti Jeesus ristillä -maalauksen vieressä perustuu katolisen ajan teologiseen kirjallisuuteen. Biblia pauperumissa (Köyhien raamatussa) esitettiin 1400-luvulla Jeesus ristillä — kuvan vasemmalla puolella Abraham uhraa Iisakin ja oikealla puolella Vaskikäärme. Uuden Testamentin tapahtumaa selittää mainitussa raamatussa aina kaksi Vanhan Testamentin ennakoivaa tapahtumaa. Köyhien raamatun esitystapaa on noudatettu mm. Lohjan kirkon keskiaikaisissa seinämaalauksissa.[690] Getsemanessa-maalaus on liitetty edellisiin näin korostamalla Jeesuksen kuuliaisuutta ristinkuolemaan saakka.[691]

Haukiputaan kirkon lukuisissa katto- ja seinämaalauksissa (kuvat 175—213) Mikael Toppelius on saavuttanut barokin vaikuttavan illuusion. Maalausten sijaintia voimme tarkastella useammastakin näkökulmasta. Alttariseinän kuvien joukosta tulee esille erityisesti maalaus Johannes kastaa Jeesuksen. Tämän aiheen kuulumisen juuri alttariseinälle selittää se, että Jeesuksen kasteen yhteydessä taivaasta laskeutui Pyhä Henki kyyhkysenä Jumalan läsnäolon merkiksi. Käsikirjan mukaan jumalanpalvelus aloitetaan lausumalla: ''Isän, Pojan ja Pyhän Hengen nimeen.''[692] Holvitaipeiden maalaukset esittävät eteläpuolella Vanhan Testamentin tapahtumia ja pohjoispuolella Uuden Testamentin tapahtumia. Ne muodostavat näin kuvasarjana vaikuttavan dekoratiivisen kokonaisuuden. Kuitenkin näiden holvikuvien yksityiskohtaisessa tarkastelussa huomaamme niiden sisällyksensä puolesta saaneen vaikutteita keskiajan ikonografiasta. Silloin nimittäin Uuden ja Vanhan Testamentin kuvia asetettiin vastaamaan toisiaan. Niinpä alttarin kohdalle holvitaipeeseen maalattuja Jeesuksen kärsimystä ja ylösnousemusta vastaavat läntisen ristisakaran holvitaipeen Eevan luominen, Syntiinlankeemus ja Paratiisista karkoittaminen. Tässä olemme jälleen tekemi-

sissä Biblia pauperumin kuvien rinnakkainasettelun kanssa,[693] jonka tapaamme myös mm. Lohjan kirkon keskiaikaisissa maalauksissa.[694] Aiheiden vastakkainasettelua selittää myös Paavalin kirje korinttolaisille (1. Kor. 15: 21—22).[695]

Pohjoisen ristisakaran Jeesuksen syntymää ennakoi eteläisessä ristisakarassa Vanhasta Testamentista saatu aihe Mooses palavan pensaan ääressä. Tähän löydämme Biblia pauperumista esikuvan.[696] Pohjoisen ristisakaran Simeon ottaa syliinsä Jeesuslapsen — kuvaa vastaa eteläisessä ristisakarassa Mooses Siinain vuorella.[697] Jumala puhui Mooseksen kautta, ja niinpä häntä on pidettävä vanhatestamentillisen pelastusjärjestyksen luojana ja sellaisena asetettava typologisesti tarkoittamaan Kristusta (Joh. 1:17). Simeon on Pyhän Hengen johdatuksesta tullut temppeliin; tämä vanhan liiton edustaja Jeesus-lapsi sylissään tunsi ja tunnusti uuden liiton perustajan (Luuk. 2:26).[698] Pohjoisen ristisakaran Jeesuksen kärsimystä Getsemanessa — kuvasta aina Jeesus vangitaan — ja Jeesusta ruoskitaan -maalauksiin saakka vastaa eteläisen ristisakaran suurikokoinen Vaskikäärme-sommitelma. Biblia pauperumissa Vaskikäärme on asetettu Jeesus ristillä -aiheen viereen, joten Vanhan Testamentin Vaskikäärme näin ennakoi typologisesti Kristuksen kärsimystä ja uhrikuolemaa (Joh. 3:14—15).[699]

Haukiputaan Viimeinen tuomio (kuvat 183—185) maalattiin pohjoisen ristisakaran matalaan poikittaisseinään, jonka takana sakaristo tällöin sijaitsi. Keskiajan kirkkojemme Viimeinen tuomio sai usein paikkansa kuorissa,[700] mutta monesti myös pohjoisseinässä tai -holvissa.[701] Johan Backman maalasi 1755—1761 Kruununkylän kirkkoon ''naisten puolelle'' (pohjoispuolelle) Viimeistä tuomiota esittävän taulukuvan[702] ja myöhemmin 1796 Thomas Kiempe Virtain kirkon pohjoiseen ristisakaraan Taivaasta syöstyn Saatanan.[703] Keskiajalla kirkon pohjoispuoli käsitettiin kadotuksen voimien temmellyskentäksi, saivatpa rikollisiksi katsotut viimeisen leposijansa hautausmaan pohjoispuolella.[704] Tämä käsitys selittänee osaksi Viimeisen tuomion sijoituksen.

Haukiputaan Viimeisen tuomion oikealle puolelle katsojasta nähden on maalattu Kain tappaa Aabelin ja vasemmalle puolelle Jeesus ristillä. Raamatussa kerrotaan, miten ihmiset perisynnin rasittamina kulkevat Kainin tietä tuomiota kohti (Juud. 11.), mutta Jeesus sovitti ristinkuolemallaan synnit Jumalan ja ihmiskunnan välillä ja on tuleva kunniaan korotettuna tuomitsemaan eläviä ja kuolleita (Joh. 5:22). Aabelin kuolema on Jeesuksen uhrikuoleman typologinen vastine.

Barokin mahtavuutta tavoittelevan Haukiputaan kirkon rikasta koristelua ikään kuin kruunaa ristikeskuksen holvinlaessa opaionia markeeraavan ympyrän tummansiniselle pohjalle leikattu kultainen aurinko kultaisine säteineen (kuva 211), joiden loiston tehoa on lisätty keltaisella ja punaisella värillä. Tätä reunustaa psalmien jakeista muodostettu, kukkasin koristettu kehä. Aurinkoaiheen näin merkittävä asema kirkon koristelussa voisi perimmältään johtua uuden heliosentrisen maailmankäsityksen valtaanpääsystä.[705] Aihe ikään kuin kertautuu itäisen ristisakaran holvissa alttarin kohdalla. Sinne on kuvattu suurikokoinen kirkkaan keltaisella ja punaisella maalattu sädehtivä aurinko (kuva 212). Sen ympärillä vyöryy barokin illusorinen pilvimuodostelma, josta säteittäisesti työntyy pilvireunan ulkopuolelle ruskeita pasuunoita. Seinien alareunoja kiertävä draperia esiintyy jo keskiajalla ja lienee tässä ensi sijassa vanhaa traditiota.

Kiimingin kirkon alttariseinän Vaskikäärme, Getsemanessa ja Jeesus ristillä sekä näiden kuvien vasemmalla puolella katsojasta nähden Mooses ja oikealla puolella Aaron (kuvat 215—220) muodostavat — kuten Lohtajallakin — kulisseja muistuttavan, jopa vaikuttavan taustan pappien liturgisille toimituksille. Getsemane on kuvattu toisia suuremmaksi keskelle alttariseinää, siis korostetusti näkyvimmälle paikalle, sillä ''Sentähden piti hänen kaikessa tuleman veljiensä kaltaiseksi, että hänestä tulisi laupias ja uskollinen ylimmäinen pappi tehtävissään Jumalan edessä, sovittaakseen kansan synnit.'' (Hebr. 2:17). Edellä olevassa Raamatun kohdassa huomio kiintyy nimitykseen ylimmäinen pappi, johon tavallaan viittaavat myös triptyykin vasemmalla puolella laintaulut käsissään kuvattu Mooses ja oikealla upeassa papillisessa ornaatissaan esitetty Aaron. Mooses toimi ainutlaatuisissa uskonnollisissa olosuhteissa välittäjänä Israelin kansan ja sen Jumalan, Jahven, välillä ja oli siis korkeassa papillisessa tehtävässä. Aaron taas ylimmäisenä pappina oli ikuisen pappeuden esi-isä, sillä hänen poikansa voideltiin niin kuin heidän isänsäkin, ''että he pappeina palvelisivat minua. Niin tämä on oleva heille voitelu ikuiseen pappeuteen, sukupolvesta sukupolveen'' (2. Moos. 40:15). Tämä selitystapa oikeuttanee kyseisten maalausten sijoittamisen alttariseinälle.

Kirkkorakennus Mikael Toppeliuksen ajan uskonnollisessa maailmankatsomuksessa- luvusta muistamme Ilmajoen kirkon vihkiäistilaisuuden vuonna 1766, sen miten vaikuttavaksi mainittu tilaisuus oli järjestetty. Emme ollenkaan ihmettele, että kirkkoherra Salomon Hannelius lisätäkseen kirkon tekemää vaikutusta kutsui Mikael Toppeliuksen maalaamaan holviin taivaan avaruutta kuvaavan pilvimuodostelman (kuva 222). Tämä on tietenkin kaukaista heijastumaa italialaisten barokkimestarien kovin suurellisista vastaavan aiheisista maalauksista.[706] Musiikista kiinnostuneena kirkko-

herra Hannelius antoi kirkkomaalarin tehtäväksi kuvata urkulehterin kaiteeseen kahdeksan soittavaa ja laulavaa enkeliä. Tätä emme tapaa muualta vanhemmasta kirkkotaiteestamme, mutta sen sijaan esimerkkejä on mm. Italiasta.[707] Jo nämä kaksi edellä esitettyä aihetta ja niiden sijainti voivat hyvin selittää, mihin mahtavuutta tavoittelevaan illuusioon Ilmajoen kirkon koristelussa pyrittiin.

Tohmajärvellä Mikael Toppelius maalasi kirkon lehterikaiteisiin suuria ja pieniä profeettoja toistaen näin Iisalmen ja Pieksämäen kirkkojen koristelua. Viimeisen tuomion, tuon barokin suosiman aiheen, hän maalasi samoin kuin Haukiputaalla pohjoisen ristisakaran peräseinään. Koristelun kokonaissuunnitelmaan liittyi saarnatuoli, jonka peileihin kirkkomaalari kuvasi Vapahtajan ja neljä evankelistaa (kuvat 225—229).

Kempeleen kirkon maalauksista (kuvat 230—245) eräät olivat tilaustöitä, joten ne ehkä oli asetettava lahjoittajien toivomille paikoille. Tämän takia, niin upea kuin kirkon koristelu yleisvaikutelmaltaan onkin, maalausten sijoitus on eräin kohdin selkeää linjaa vailla. Barokin illuusioon Mikael Toppelius on kuitenkin koristelutyössä pyrkinyt. Sen näemme mm. alttarin kohdalla kattodekoraatiossa, jossa Jahven monogrammia reunustavat pilvet messinkitorvineen.

Barokin voimakkaita tunne-efektejä tehostava tyyli hallitsi Mikael Toppeliusta hänen suurimmissa koristelutöissään. Hän tunsi ehkä itsekin tämän tyylin henkevöittämänä ikään kuin kohoavansa uskonnollisen tunteen korkeimmalle asteelle. Tämän voimme havaita hänen vanhana tekemistään Revonlahden kirkon koristemaalauksista (kuvat 271—282). Alttarimaalausten Getsemanessa, Jeesus ristillä, Pyhä Ehtoollinen ja Jeesus nousee haudasta ekspressiivinen maalaustapa johtaa ajatuksia enemmän abstraktisuutta kohti. Alttariin läheisesti liittyvän saarnatuolin peileihin Mikael Toppelius maalasi Vapahtajan ja evankelistat sekä kaiteeseen Mooseksen, Aaronin ja Johannes Kastajan. Huomio kiintyy saarnatuolin taakse hirsiseinään sinisin värein sommiteltuun raskaaseen verhoon, jonka hapsut ja kannatinnyörit on maalattu kullankeltaisiksi. Lisäksi koristeleikkauksin varustetun katoksen taakse hirsiseinään Toppelius kuvasi pilviä, joiden välistä pistää esiin teräviksi tyyliteltyjä keltaisia auringonsäteitä. On kuin tässä havaitsisi kaukaista heijastusta Burchard Prechtin Tukholman Suurkirkon saarnatuolista, joka on tyyliltään karoliinisen pateettista barokkia.[708] Tästä vaikuttavasta jumalanpalveluksen lavastuksesta katse siirtyy katsojasta nähden alttariseinän vasemmalle puolelle kuvattuun Kylväjään (tätä aihetta Toppelius käsitteli myös Haukiputaalla ja Ilmajoella), joka on todennäköisesti vertauskuvallisesti ilmentämässä kirkon tehtävää kristinuskon juurruttajana ja lukutaidon opettajana — ajan käsityksen mukaan valistuksen levittäjänä kansan keskuudessa.[709]

Dekoraatiota ja ornamentiikkaa

Barokin mahtavuuden ja illusoristen pyrkimysten ohella rokokoon tyyliainekset hallitsevat melko näkyvästi Mikael Toppeliuksen dekoratiivista ja ornamentaalista taidetta. Kirkkomaalari sai tutustua rokokoohon jo Tukholmassa opiskellessaan (kuvat 47—54). Toisaalta ajan maun vaatimuksesta rokokootyyli pääsi hienostuneisuutensa, viivojen sirouden ja värien sulouden takia nopeasti suosioon.[710] Se ei tuottanut esteettistä mielihyvää ainoastaan ylhäisölle, vaan myös kansa, varsinkin Pohjanmaan rannikolla, alkoi mukailla sitä huonekalujen ääriviivoissa, kellokaappien muodoissa, koristeellisissa maalauksissa, rukinlavoissa ja kaulauslaudoissa.[711] Myös laivojen koristeelliset peräpeilit tehtiin rokokootyylin mukaisesti.[712]

Rokokoon henkeen Mikael Toppelius teki jo varhain Hailuodon saarnatuolin peilien vuorisaarnaan pohjautuvat maalaukset (kuvat 69—76). Kuvien ympärille hän siveli sirosti kaartuvin viivoin epäsymmetrisen kehyksen, jonka aiheena on akantuslehti. Sirokaarteisia akantuslehtiaiheisia rokokookehyksiä tavataan sitten Kuopion museossa säilytettävässä maalauksessa Jeesus kiusaajan edessä (kuva 80), Pudasjärven kellotapulin ulko-oven kummallakin puolella (kuva 133) ja Haukiputaan saarnatuolin kuvapintojen kehyksinä (kuva 214). Simpukka- ja palmettiaiheinen rokokookehys on Haukiputaan kirkon itäisen ristisakaran kulmaseinien peileissä (kuvat 192 ja 194) sekä Kempeleen kirkon maalauksissa Enkelin ilmestyminen Marialle (kuva 237), Paimenet kumartavat Jeesus-lasta (kuva 239) ja Jeesuksen kaste (kuva 240) ym. Usein voisi hyvinkin olla kysymys Hårlemanin piirustuksista (kuvat 53 ja 54) omaksutuista muodoista.

Valistus toi 1700-luvulla mukanaan naturalistisen elämänkäsityksen, mikä tarkoittaa sitä, että Luojan luonto sellaisenaan kelpasi ihailun kohteeksi. Uuden opin keskushenkilönä oli Ruotsissa Carl von Linné, jonka aatteiden myötä meidänkin maassamme heräsi 1700-luvulla entistä suurempi harrastus puutarhoihin. Niissä koetettiin opetella lukemaan ''Luojan vihreitä ajatuksia.''[713]

Raikastuttava luonnonromantiikka ei ollut vaikuttamatta taiteeseen. Luontoa jäljiteltiin sellaisenaan.[714] Sen pienet yksityiskohdat kuvattiin miniatyyrimaisella tarkkuudella. Naturalistisesti tehty tuore kukkavihko sijoitettiin rokokoon sirosti kaartuvaan oksaan. Niinpä Toppelius maalasi Kiimingin kirkon alttariseinän rokokookehyksiin (ku-

vat 216—218) ja Kempeleen kirkon alttarikuvien yläosaan (kuvat 231—233) kukilla koristetun riippuvan köynnöksen. Kevyesti sivelty ruokokasvi ympäröi Revonlahden kirkon Kylväjä-maalausta (kuva 276).

Hailuodon länsiseinän kukkakoriaiheesta (kuva 78) olettaisi mielellään, että sen mallina olisi ollut Tukholman Linnankirkon urkufasadin vastaava aihe (kuvat 51 ja 52). Ornamenteissa kuvatuista kukista ovat Haukiputaan kirkon ristikeskuksen opaioniin maalatut (kuva 211) lajinsa vuoksi kiinnostavimpia. Jo kirkon arkkitehtoninen keskus on asettanut vaatimuksensa koristeeksi käytettävän kukan valinnalle. Kukat on maalattu vaalean punaisilla, valkoisilla ja sinisillä väreillä. Vaalean punaiset ja valkoiset kukat osoittautuvat rhododendroneiksi. Kasvien lehtiä ei ole maalattu, vaan ne on korvattu epämääräisillä nauhakierteillä.

Plinius vanhempi piti rhododendronia hyvän ja pahan, avun ja vahingon kasvina, koska sen lehdet olivat myrkyllisiä eläimille, mutta ihmiset voivat niitä käyttää käärmeen myrkkyä vastaan. Renesanssin kirjailija Pierre Coustau vertaa rhododendronia sen lehtien myrkyllisyyden ja muodon takia kaksiteräiseen miekkaan ja sen kaksinkertaisen tehon vuoksi pyhään sanaan. Tätä kukkaa on käytetty 1600-luvulla Ruotsissa vertauskuvallisesti koristeena mm. David Beckin 1651 Kristiina-kuningattaresta maalaamassa muotokuvassa. Siinä rhododendron on kiinnitetty kuningattaren ohimoille symbolisoimaan hallitsijan jaloja ominaisuuksia.[715] Mikael Toppelius ei ilmeisesti ole vain sattumalta maalannut Haukiputaan kirkon holviin rhododendronkukkiaan. Hänen on täytynyt olla perillä kukan vertauskuvallisesta merkityksestä.

Kiinalaisten seinäpaperien ja kaihtimien vaikutus on monissa Toppeliuksen sommitelmissa huomattava. Kiinalaisuuteen häntä johdatti Tukholmassa varmaankin lähinnä Johan Pasch. Haukiputaan kirkon itäisen ristisakaran pohjoisseinään maalari kuvasi 1700-luvun mieliaiheen, Kylväjän (kuva 191), jossa käytännöllisen hyödyn ajatus on yhdistyneenä uskonnollisen hyödyn aatteeseen. Maalaus on tyylillisesti mielenkiintoinen kevyen, kiinalaisia seinätapetteja muistuttavan esitystapansa takia. Tämä tyylinäkemys kertautuu muissakin kirkon maalauksissa, kuten selvimmin Elia korvessa (kuva 210)-, Daavid soittaa harppua (kuva 195) - ja Simson taistelee jalopeuraa vastaan (kuva 200) - kuvissa, joissa henkilöfiguurit on maalattu ilmavaa, valkoista liimaväripohjaa vasten. Vain kevyen luonnosmaisesti sivelty puu tai oksa esittää taustan maisemaa.

Kiimingin alttarimaalaus on kokonaisuudessaan kuin kiinalais-ranskalainen kaihdinmukaelma (kuva 215). Maalaustekniikka on yksinkertaisen luonnostelevaa, mahdollisimman vähiin tiivistettyä. Myös heleät värit lisäävät koristeellista vaikutusta.[716] Eksoottinen kaihdinmukaelma tavataan myös Rantsilan (kuva 246) ja Lohtajan kirkon (kuva 143) alttarimaalauksissa.

Makusuunnan muuttuessa Mikael Toppeliuksen taiteeseen tuli vähäisiä lisäpiirteitä myös alkavasta uusklassillisuudesta. Tällaisia näyttäisi mahdollisesti sisältyvän Kempeleen kirkon alttariseinän maalattuun ikkunankehykseen (kuva 232). Toisena esimerkkinä voidaan mainita Kuddnäsin katonrajafriisi.

Kuva-aiheita ja niiden ikonografiaa sekä sommittelun esikuvia

Vanhemman kirkkomaalauksen sommittelun esikuvia ovat, kuten yllä on käynyt ilmi, nyttemmin jo useat tutkijat selvitelleet. Riitta Pylkkänen on todennut Isonkyrön kirkon seinämaalausten lähtökohtina olleen Lyypekissä 1494 ilmestyneen kuvaraamatun lisäksi Tukholmassa 1552 ja 1553 sekä Rostockissa 1590 painetun Bönbok-nimisen rukouskirjan Brosamerin puupiirroksilla varustettuna.[717] Nils Cleve taas tutkiessaan Asikkalan vanhan kirkon maalauksia on osoittanut, miten siellä monien sommitelmien esikuvina on käytetty vuoden 1642 Raamatun illustraatioita.[718] Myös ruotsalainen tutkija Sven Axel Hallbäck on kiinnittänyt huomiota hartauskirjojen kuvien merkitykseen kirjoittaessaan Suomen vanhemmasta dekoratiivisesta kirkkomaalauksesta,[719] Viimeksi mainitun tutkijan löydöt ovat samansuuntaisia Ruotsissa. Kuvaraamatut erilaisina painoksina ovat olleet sielläkin kirkkomaalareitten sommitelmien lähtökohtina, kuten Hallbäck 1600- ja 1700-luvun dekoratiivista kirkkomaalausta koskevassa tutkimuksessaan toteaa.[720] Kirkkomaalari Christian von Schönfeldt sai taas Ruotsin kirkkoja 1600-luvulla koristaessaan herätteitä mm. Matthias Scheitzin kuvittamasta Lüneburgin Raamatusta vuodelta 1672.[721]

Kuten odottaa sopii myös Mikael Toppeliuksen sommitelmien esikuvia löytyy kuvaraamattujen ja hartauskirjojen sivuilta sekä muusta graafisesta taiteesta.

V:n 1642 Raamatun kuvia Toppeliuksen maalausten esikuvina

Lähes sata vuotta kului Mikael Agricolan kuolemasta, ennen kuin koko Raamattu saatiin käännetyksi suomen kielelle. Tehtävä oli jo 1602 uskottu komitealle, jonka puheenjohtajana oli Eerik Sorolainen, mutta vasta 1638 asetettu Eskil Petraeuksen johdolla toiminut komitea sai työn valmiiksi. Painatukseen, joka suoritettiin Tukholmassa Henrik Keyse-

rin kirjapainossa, ryhdyttiin 1640, ja 1642 ilmestyi biblia, Se on: *Coco Pyhä Ramattu Suomexi.* Tämä arvokas kirja sisältää esipuheiden ja liitteiden lisäksi 716 foliolehteä. Niihin on painettu myös 166 kuvaa, joista Vanhaan testamenttiin liittyy 134 ja Uuteen testamenttiin 32.[722]

Vuoden 1642 suomalaisen Raamatun kuvituksen yhteydessä on tarkasteltava 1617—1618 ilmestyneen Kustaa II Aadolfin Raamatun sekä 1737 ja 1777 ilmestyneiden kuvapostillojen kuvien alkuperää, koska niiden piirroslaatat ovat alkuperältään samoja. Kuvalaatat ostettiin Saksasta, ei ainoastaan Kustaa II Aadolfin Raamatun kuvittamista vaan muitakin samanaikaisia kuvitustöitä varten. Kustaa II Aadolfin Raamatun ja kuvapostillojen kuvat ovat itse asiassa niin lähellä toisiaan, että niiden voi sanoa olevan samaa alkuperää siitä huolimatta, että niitä on ollut tekemässä useita piirtäjiä ja leikkaajia. Kuvasarjojen samanlaisen taidollisen tason taas voi selittää johtuvan käsityömäisestä piirustusten siirtämisestä painolevyihin. Se on ollut rutiinimaisesti suoritettua ammattityötä, jossa itse taiteilija ei ole esittänyt samanlaista osaa kuin esim. 1541 ilmestyneen Kustaa Vaasan Raamatun kuvia valmistettaessa. Piirrosten koristekehykset — niitä on viittä erilaista tyyppiä — lienevät identtisiä niiden kehysten kanssa, joiden tekijä on käyttänyt monogrammia ᛗ ja jotka ympäröivät Kustaa II Aadolfin Raamatun kuvia.

A. Engel-Reimers on pystynyt osoittamaan piirrosten syntymäajankin. Siinä piirroksessa, jonka aihe on otettu 1. Makkabealaiskirjan 2. luvun 24. jakeesta ja joka esittää Mattatias-pappia surmaamassa epäjumalille uhrannutta juutalaista, on taustassa olevan oven yläpuolella vuosiluku 1588. Tämän kuvan arvellaan olevan viimeisen siinä Barthbibelin kuvasarjassa, jossa sarja esiintyy täydellisenä. Samanaiheinen ja samalta vuodelta oleva puupiirros on myös Kustaa II Aadolfin ja suomalaisessa vuoden 1642 Raamatussa. Kuvan oikeassa alareunassa on lisäksi nimikirjaimet J.M.

Monogrammi ᛗ:n oletetaan tarkoittavan Hampurissa työskennellyttä Mores eli Mörs-nimistä kultasepänperhettä, joka oli tunnettu lähinnä taidokkaista kultasepäntöistään. Niitä tavattiin lahjaesineinä mm. Euroopan ylhäisistä ruhtinashoveista. Maineikkaimpana perheen edustajista pidetään Jakob Mores vanhempaa, joka oli kultaseppä, kuparinkaivertaja ja piirtäjä. Hän syntyi vuoden 1540 vaiheilla ja kuoli vähän ennen vuotta 1612. Häntä pidetään yhtenä Pohjois-Saksan merkittävimmistä myöhäisrenessanssin kultasepistä. Jaakob Mores nuorempi, edellisen poika (1580—1649), jatkoi piirtäjänä arvokkaalla tavalla isänsä perinteitä. Nimen samanlaisuus on tehnyt usein vaikeaksi erottaa isän ja pojan piirroksia toisistaan.[723]

Seuraavan esityksen havaintokuvat on otettu suomalaisesta vuoden 1642 Raamatusta (Biblia 1642 = Biblia, Se on: Coco Pyhä Ramattu Suomexi. Stockholm 1642) ja niistä käytetään nimitystä raamatunkuva, koska ei voida varmasti sanoa, onko Mikael Toppelius käyttänyt myös pienempikokoisia kuvapostillojen kuvia sommitelmiensa malleina. Hyvällä syyllä voidaan kuitenkin otaksua, että lähdekirja on ollut juuri vuoden 1642 Raamattu, koska sen levittäminen seurakunnille on tapahtunut heti kirjan ilmestymisen jälkeen.[724]

Jo varhaisessa nuoruudessaan lehterikaiteen koristekuvia Iisalmen kirkkoon maalatessaan Mikael Toppelius on saanut sommitelmilleen herätteitä raamatunkuvista. Selvimmin vaikutus näkyy Rebekka kaivolla-maalauksessa (kuvat 63 ja 284). Kuvien samanlainen sommittelu on ilmeinen. Keskellä kaivon takana on Rebekka ja edessä selin katsojaan Elieser. Vasemmalla on kaksi kamelia. Sommitelmaan on otettu vain esikuvan pääkohdat. Rebekka kaivolla-aihe on maalattu raamatunkuvan mukaan myös Asikkalan kirkkoon. Se on enemmän kuin Toppeliuksen maalaus alkuperäisen esikuvan mukainen.[725]

Iisalmen kirkon kaidemaalaus Jaakobin uni (kuva 65) on samanaiheisen raamatunkuvan sommitelmaan läheisessä yhteydessä (kuva 285). Esikuvan

Kuva 284. Rebekka kaivolla. Biblia 1642, f. 13.

Kuva 285. Jaakobin uni. Biblia 1642, f. 16.

maisema on jätetty pois. Tikapuut on käännetty oikealle. Nukkuva Jaakob ja enkelit tikapuilla viittaavat selvästi raamatunkuvan antamiin virikkeisiin. Lähempänä raamatunkuvaa on Finströmin kirkon vanha alttaritaulu (kuva 286).

Vanhan testamentin sankareista on kristillisessä taiteessa eniten ihannoitu Daavidia. Hänen voittoaan Goljatista verrattiin Kristuksen Saatanasta saamaan voittoon. Daavidia pidettiin Vapahtajan prototyyppinä. Vanhimmat Daavid ja Goljat-esitykset on tavattu alkukristillisessä sarkofagitaiteessa ja sitten 800-luvun psalttarien miniatyyreissä.[726]

Iisalmen kirkon Daavid ja Goljat-maalaus (kuva 66) on lähellä vastaavaa raamatunkuvaa (kuva 287). Toimivat henkilöt ovat sommitelmissa vastakkaisilla puolilla, niin että David Iisalmen kuvassa seisoo Goljatin edessä katsojasta käsin vasemmalle, kun hänet raamatunkuvassa on esitetty katsojasta käsin oikealle. Iisalmen Daavid Goljatin edessä on esikuvaansa pienempi, mikä on omiaan tehostamaan Daavidin voiton suuruutta. Goljatin roomalaisen päällikön puku sekä Daavidin paimenasu vastaavat suurin piirtein esikuvaa. Toppelius on tässäkin keskitetysti ottanut huomioon vain olennaisen. Maisema on korvattu ruohoisella maaläiskällä.

Raamatunkuvien antamat herätteet tulevat edelleen näkyviin Pieksämäen kirkon lehterikaiteissa, joissa on esitetty suuria ja pieniä profeettoja kullekin kuuluvine attribuutteineen. Profeetat herättävät huomiota aina ekstaasiin saakka kuvatulla liikehtimisellä. Tämä pohjautuu myöhäisrenessanssin ja barokin taidekäsitykseen, joka tahtoi voimakkain tehokeinoin vaikuttaa katsojaan ja antaa hänelle taide-elämyksen kiihkoa ja hurmiota.[727]

Profeetta Hoosean kädenliikkeet (kuva 94) ovat vain rajoitetussa määrässä raamatunkuvaa (kuva 288) vastaavat.

Profeetta Obadja, jota Mikael Toppelius kutsuu S. Obadias-nimellä (kuva 97), on vartaloltaan, käsiensä ja jalkojensa asennolta, pukusommitelmaltaan ja dynaamiselta, eteenpäin suuntautuvalta liikkeeltään raamatunkuvan mukaelma (kuva 289). Tässä Obadja katsoo kirkkokansaan päin, kun taas esikuvan profeetan kasvot ovat profiilissa. Maisemaa ei juuri ole otettu mukaan.

Ensi näkemältä pitäisi Mikael Toppeliuksen pro-

Kuva 286. Jaakobin uni. Finströmin kirkon vanha alttaritaulu. Valok. MV.

Kuva 287. Daavid ja Goljat. Biblia 1642, f 157 v.

Kuva 288. Hoosea. Biblia 1642, f. 455 v.

feetta Miikaa (kuva 99) itsenäisenä työnä. Vertailu raamatunkuvan kanssa (kuva 290) paljastaa kuitenkin saadut vaikutteet. Käsien asennot vastaavat toisiaan. Viitta on poimuteltu leuan alta ja maalattu käsivarsien varaan laskoksille raamatunkuvaa mallina noudattaen. Toppeliuksen Miika on eleissään esikuvaansa kiihkeämpi.

Profeetta Sefanja (kuva 102) on lähes täysin raamatunkuvan mukainen (kuva 291). Käynti, käsien asento ja puvun laskostus vastaavat toisiaan. Toppelius on vain jättänyt viitasta päärmekoristelut pois. Myös maisema on jäänyt huomiotta. Profeetan kasvot perustuvat tosin ensi sijassa raamatunkuvaan, mutta niissä voisi myös olla vaikkapa jonkun pieksämäkeläisen talonpojan piirteet.

Profeetta Malakia (kuva 105) on viitan poimuttelun sekä parrakkaiden kasvojen puolesta huomattavassa määrässä raamatunkuvan (kuva 292) kaltainen. Käsien asentoon on Toppelius todennäköisesti saanut lisäpiirteitä esikuvassa ensimmäisenä oikealta tulevalta henkilöltä. Tässäkin on maisema jätetty pois.

Vertailumielessä tarkastelemme nyt Haukiputaan kirkon maalauksia ja haemme sieltä raamatunkuvien antamia vaikutteita. Viimeisen tuomion oikealla puolella on esitetty aihe Kain tappaa Aabelin (kuva 187). Veljesmurha on keskiaikaisessa taidekäsityksessä ollut typologinen, Uuteen Testamenttiin viittaava tapahtuma.[728] Haukiputaan veljesmurha-esitys poikkeaa ensi näkemältä raamatunkuvasta (kuva 294) huomattavasti. Tässä Aabel on polvillaan ja hänen takanaan Kain lyö häntä nuijalla. Toimivat henkilöt ovat vasemmalle kääntyneinä. Lähempi tarkastelu johtaa kuitenkin ajatuksen siihen, että raamatunkuva on ollut Mikael Toppeliuksen sommittelun lähtökohtana. Kainin vyötäisillä pitkäkarvainen eläimentalja, kädessä pyöreä nuija — ei leukaluu, jonka myöhemmin tapaamme samanlaisessa esityksessä — ja äkillisen jännittynyt hetki vastaavat kuvissa toisiaan. Maalauksen Aabel voisi olla kehitetty raamatunkuvan taustassa näkyvistä uhraavista figuureista. Raamatunkuvan maisema on korvattu toisella, ilmavalla maisemaesityksellä. Kevyellä siveltimellä on vetäisty pensaita ja hentoja puita. Taivasta esittävät vain pilvet.

Maalauksessa Mooses palavan pensaan ääressä (kuva 196) on mallina olleen raamatunkuvan (kuva 295) joitakin kohtia muuteltu. Kun esikuvan Mooses riisuu kengät jalastaan istuma-asennossa, Toppeliuksen Mooses on kyykkysillään toinen polvi maassa. Asennot tekevät kuitenkin saman vaikutuksen. Kummassakin on henkilön huomio suuntautuneena vasemmalle palavaan pensaaseen. Raamatunkuvan lampaat ovat Haukiputaan maalauksessa Mooseksen ja palavan pensaan välissä. Esikuvan maisemaa korvaa Haukiputaalla kevyesti terävällä

Kuva 289. Obadja. Biblia 1642, f. 466.

Kuva 290. Miika. Biblia 1642, f. 468 v.

Kuva 291. Sefanja. Biblia 1642, f. 475.

Kuva 292. Malakia. Biblia 1642, f. 174.

Kuva 293. Aabraham uhraa Iisakin. Biblia 1642, f. 12.

Kuva 294. Kain tappaa Aabelin. Biblia 1642, f. 3.

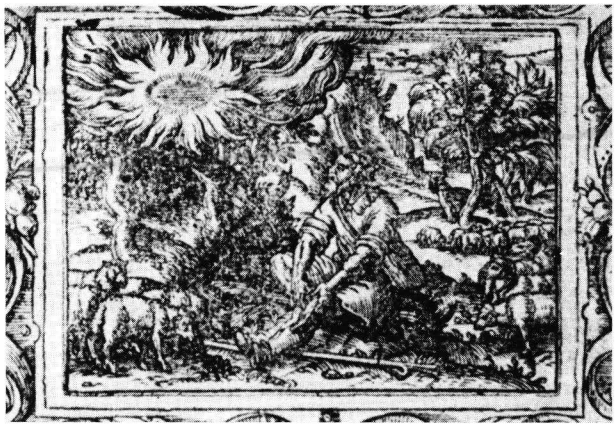

Kuva 295. Mooses palavan pensaan ääressä. Biblia 1642, f. 33.

Kuva 296. Jaakob ostaa esikoisoikeuden. Biblia 1642, f. 14 v.

siveltimellä — kiinalaista taidetta muistuttavalla tekniikalla — kuvattu maa ja oikealle hahmoteltu pensaan pari oksaa. Mooses palavan pensaan ääressä — keskiajan taidekäsityksen mukaan — vastaa typologisesti Uuden Testamentin Enkelin ilmoitusta ja Jeesuksen syntymä-aiheita.[729]

Jaakob ostaa esikoisoikeuden- maalaus (kuva 201) muuttaa samanaiheisen raamatunkuvan (kuva 296) pääasiallisesti vain miljöökuvauksen osalta, mutta siinäkin vain vähän. Haukiputaan maalauksella on enemmän ulko- kuin sisätilan vaikutus. Esikuvasta otettu renessanssitakka liedellä palavine tulineen ja kattiloineen sekä laattakivistä tehty ruutukuvioinen permanto osoittavat kuitenkin, että toimivat henkilöt on ollut tarkoitus saattaa esikuvan mukaiseen sisätilaan. Haukiputaalla koira on esitetty istuma-asennossa, kun se esikuvassa seisoo isäntänsä takana. Maalauksen henkilöt, puvut, asennot ja henkilöiden toiminta ovat pääkohdiltaan raamatunkuvan mukaisia.

Läntisen ristisakaran tasaisessa holvipinnassa on pyörökuva (kuva 213), jonka aihe on Ilmest. 1:8. Sen lähtökohtana on samanaiheinen raamatunkuva (kuva 297). Haukiputaan sommitelmassa maailmantuomarin jalkojen juureen polvistunut syntinen on kääntyneenä oikealle, kun hän raamatunkuvassa on polvistuneena vasemmalle. Tuomarin rinta on Haukiputaalla paljaana, esikuvassa ihokkaan peittämä. Perustekijät ovat kuitenkin samoja: keskellä maailmantuomari kädet levällään, hänen kummallakin puolellaan on vertikaalista viivavaikutusta luovia kynttilöitä, jalkojen juuressa polvistunut syntinen ja taustalla kohoava sädekehä, joka Toppeliuksella on muuttunut pyöreäksi kehykseksi. Haukiputaan maalaukseen on otettu esikuvasta vain oleellinen.

Lapinlahden kirkkoon maalattu Enkeli ja seitsemän kynttilänjalkaa (kuva 165) on edellä esitetyn Haukiputaan pyörökuvan sukulainen. Senkin lähtökohtana on ollut sama raamatunkuva. Lapinlahden sommitelmaa vain on huomattavasti muutettu: kompositio ei enää rakennu tasasuhtaisen symmetrian varaan. Tuomari seisoo keskustasta hiukan oikealle. Vasemmalle on pantu riviin kaikki seitsemän kynttilää. Alhaalla enemmän vasemmalla polvistuvan syntisen taakse on tasapainon takia kerätty pilviä. Raamatunkuvan taustan kokoavaa sädekehää ei ole maalauksessa mukana.

Mitä raamatunkuvat ovat antaneet Mikael Toppeliukselle Haukiputaan kirkon kuvia maalatessa, selviää lisäksi lukuisista yksityiskohdista. Daavidin ja Goljatin kohtauksessa (kuva 202) on esim. Goljat roomalaisen päällikön varusteineen, haarniskapaitoineen, kypärineen, säärystimineen ym. raamatunkuvan (kuva 287) mukaelma. Kirkon Viimeisen tuomion pasuunoihin puhaltavat tuomionenkelit

(kuva 183) voidaan johtaa esikuvina olleista raamatunkuvista (kuvat 298 ja 299).

On hyvin todennäköistä, että Toppelius on saanut paratiisiaiheeseensa yksisarvisen (näkyy kuvassa 205 vasemmalla) raamatunkuvasta. Näin arveli jo J.J. Tikkanen Haukiputaan yksisarvisesta. Tämä kansainvälinen tarueläin esiintyy jo Suomen keskiajan taiteessa Lohjan ja Hattulan kirkossa. Eläin selitetään Jumalan karitsaksi, joka sovitti ristinkuolemallaan ensimmäisen ihmisparin maailmaan saattaman perisynnin.[730] Haukiputaan yksisarvinen on raamatunkuvan tarueläimen vapaa muodostelma.

Kiimingin kirkon alttariseinän oikealle puolelle on kuvattu ylipappi Aaron, joka heiluttaa vasemmassa kädessä suitsutusastiaa ja pitää oikeata kättä selittävässä asennossa (kuva 220). Aaronin juhlapuku ja oikean käden puhuva liike ovat peräisin raamatunkuvasta (kuva 300). Kuvaesitykset näin vastaavat toisiaan. Esikuvasta on otettu vain pääasia ja sen rikas miljöö on jätetty kokonaan pois.

Kiimingin kirkon alttarisommitelmassa oikealla olevaa Aaronia vastaa vasemmalla puolella laintauluja käsissään kantava Mooses (kuva 219). Tapaamme nämä pyhät miehet näin kuvattuina myös Smoolannin Bottnarydin kirkon alttariseinään (kuva 301). Kun tarkastelee tämän kirkon Aaronia huomaa, miten sielläkin raamatunkuva on antanut aiheita puvun sommitteluun.

Raamatunkuvan mukaisesti puettu Aaron tavataan sitten Rantsilan kirkon saarnatuolin kaidemaalauksissa (kuva 255 keskellä). Ylipapin kasvonpiirteet ovat muuttuneet, mahdollisesti elävän mallin ansiosta, ja liikekin on Kiimingin kuvaan verrattuna tullut säyseämmäksi. Komplisoitu puku perustuu kuitenkin raamatunkuvaan. Maalarin viimeisissä koristelutöissä, Revonlahden kirkon saarnatuolin kaidemaalauksissa (kuva 282), toistuu Aaron-aihe, mutta muuttuneena. Tässä Aaronilla on suitsutusastia oikeassa kädessä ja vasen on selittävässä asennossa. Myös tämä hauras työ toistaa raamatunkuvasta saatuja herätteitä.

Kempeleen kirkkoon Toppelius maalasi Jaakob painii enkelin kanssa-aiheen (kuva 234). Tämä samoin kuin Jaakobin uni taivaaseen johtavista tikapuista sisältävät tärkeän jumalallisen ilmoituksen. Varhaiskristillinen kirjamaalaus ja mosaiikkitaide ovat käsitelleet näitä aiheita seikkaperäisesti.[731] Jaakobin painin voimainponnistelun ja vauhdikkaan liikunnon maalarin otteet jäävät kuitenkin voimattomiksi yrityksiksi. Lähtökohtana olleesta raamatunkuvasta (kuva 302) maalari on ottanut vain oleellisimman ja kuvannut sen enkelin siipiä ja pukujen laskostuksia muunnellen valkaistuun seinäpintaan. Maisemamiljöön hän on jättänyt kokonaan pois ja maalauksen ympärille hän on sivellyt ruskealla rokokookehyksen.

Kuva 297. Kristus tuomarina. Biblia 1642, f. 703 v.

Kuva 298. Pasuunaa puhaltava enkeli. Biblia 1642, f. 708 v.

Kuva 299. Pasuunaa puhaltava enkeli. Biblia 1642, f. 707 v.

Kuva 300. Mooses ja Aaron. Biblia 1642, f. 50.

Kuva 301. Mooses ja Aaron. Alttariseinämaalaus. Bottnarydin kirkko, Smoolanti. Valok. ATA.

Kuva 302. Jaakob painii enkelin kanssa. Biblia 1642, f. 19 v.

Kuva 303. Samuel voitelee Daavidin. Biblia 1642, f. 156.

Toinen Kempeleen kirkon maalauksista Samuel voitelee Daavidin (kuva 235) on pienin muutoksin tehty raamatunkuvan mukaisesti (kuva 303). Toppelius on maalannut sommitelman pääkohdat, Samuelin ja hänen eteensä polvistuneen Davidin, valkoiseen seinäpintaan. Ympäristön henkilöt, taustarakennus sekä maisema on jätetty pois. Tämä yksinkertaiseen muotoon saatettu sommitelma on rokokookehysten ympäröimä.

Sacra Scriptura Loquens in Imaginibus

Mikael Toppelius löysi esikuvia kirkkomaalauksiinsa paitsi Raamatusta myös ns. kuvaraamatuista, joista eräs on nimeltään *Sacra Scriptura Loquens in Imaginibus*. Kirjan tekijänä on böömiläinen Christopher Weigel (1654—1725), ammattikoulutukseltaan kultaseppä. Tämä ammatti ei häntä kuitenkaan elämäntehtävänä miellyttänyt, vaan hän ha-

keutui 1673 Augsburgiin ensin Andreas Wolfgangin, sitten Matthäus Krüselin luo kuparipiirrostaidetta oppimaan. Weigel toimi sitten kuparipiirtäjänä Augsburgissa vuoteen 1698, minkä jälkeen hän siirtyi Nürnbergiin ja harjoitti siellä taidekustantajan ja — kauppiaan ammattia elämänsä loppuun saakka. Weigel on kaivertanut lukuisia kuuluisien aikalaistensa muotokuvia, julkaissut kaksi kuvaraamattua ja rukouskirjan sekä toimittanut kuvia maailmanhistoriaan. Christopher Weigelin kuvaraamattu Sacra Scriptura Loquens in Imaginibus ilmestyi painosta 1695. Siinä on 840 neljännessivun suuruista kuparipiirrosta.[732] Miten hän julkaisemansa kuvaraamatun merkityksen aikalaisilleen käsitti, käy selville Sacra Scripturan esipuheesta:

— — Doch ist der Nutz dieser Künste noch reicher als ihre Ergötzung / nicht nur bey der fähigen Jugend — — auch nicht allein bey den Einfältigen und Ungelehrten / die / ob sie schon keinen Buchstaben / keine Sylbe verstehen / doch aus solchen Tafeln viel nachdenckliches lesen / sich empfindlich erbauen / und das jenige ziemlicher massen ersetzen können / was ihnen an der andern Unterweisung abgebet / — —.[733]

Kuva 304. Autuaita ovat hengessään köyhät. Weigel 1695.

Miten Weigelin Sacra Scriptura on tullut Toppeliuksen käyttöön, siitä ei ole lähteisiin perustuvaa tietoa. On mahdollista, että Hailuodon silloinen kirkkoherra Jacob Falander olisi sen hankkinut Toppeliuksen käytettäväksi. Kirkkomaalari on joka tapauksessa käyttänyt koristaessaan Hailuodon saarnatuolia Sacra Scripturan kuvia malleina. Esim. saarnatuolin peilin maalaus Autuaita ovat hengessään köyhät (kuva 70) on hyvällä rutiinilla tehdyn Sacra Scripturan samanaiheisen kuvan (kuva 304) mukailu. Siroliikkeiset henkilöhahmot maalari on sijoittanut rokokookehykseen.

Uskollisina mukailuina voi pitää myös maalauksia Autuaita ovat murheelliset (kuva 71) ja autuaita ovat ne, jotka isoavat (kuva 72), molemmat saarnatuolista. Näiden esikuvat löydetään Sacra Scripturasta (kuvat 305 ja 306). Edelleen Autuaita ovat puhdassydämiset-maalaus (kuva (73) on tehty Sacra Scripturan samanaiheisen esikuvan mukaisesti (kuva 307). Kaikkia edellämainittuja saarnatuolin maalauksia koristaa rokokookehys.

Hyvin lähellä esikuvan sommitelmaa on Autuaita ovat rauhantekijät (kuva 74). Siinä ylhäällä liitelevä enkeli on pienempi kuin mallikuvassa (kuva 308) ja joitakin yksityiskohtia on jätetty pois. Tässäkin rokokookehys tekee oikeutta esikuvan tyylille.

Maalaus autuaita ovat ne, joita vanhurskauden tähden vainotaan (kuva 75) esittää sen sijaan henkilönsä kulkemassa vasemmalle, kun ne Sacra Scripturan kuvassa (kuva 309) kulkevat oikealle. Muuten kuvien henkilöt vastaavat toisiaan. Lähempänä kuin edellinen on esikuvaansa Autuaita olette te, kun ihmiset minun tähteni solvaavat ja pilkkaavat

Kuva 305. Autuaita ovat murheelliset. Weigel 1695.

Kuva 306. Autuaita ovat ne, jotka isoavat. Weigel 1695.

Kuva 307. Autuaita ovat puhdassydämiset. Weigel 1695.

Kuva 308. Autuaita ovat rauhantekijät. Weigel 1695.

Kuva 309. Autuaita ovat ne, joita vanhurskauden takia vainotaan. Weigel 1695.

Kuva 310. Autuaita olette te, kun ihmiset minun tähteni solvaavat ja vainoavat teitä. Weigel 1695.

Kuva 311. Aabraham uhraa Iisakin. Weigel 1695.

Kuva 312. Getsemanessa. Weigel 1695.

teitä (kuva 76). Pääfiguurin oikealla puolella kuvatut pilkkaajat ovat vain epäselvempiä kuin esikuvassa (kuva 310).

Lohtajan kirkon alttarin triptyykin Getsemanessa- maalauksen (kuva 149) esikuva löydetään Sacra Scripturan samanaiheisesta kuvasta (kuva 312). Mallista on uskollisesti jäljennetty rukoileva Jeesus, maa, puu sekä vasemmalta tulvehtiva valo. Toppelius on lisäksi maalannut sommitelmaansa enkelin sekä oikealla taustassa näkyvät opetuslapset, jotka puuttuvat esikuvasta. Mutta jo etäällä olevat pienet rakennukset muistuttavat kuvissa toisiaan. Erikoisena piirteenä Lohtajan Getsemane-kuvasta on mainittava, että siinä on maalarilla ollut ilmeistä pyrkimystä saattaa sommitelman ainekset tasapainoon. Keskellä on vertikaalinen Jeesus-enkeli-yhdistelmä, ja sen vasemmalla puolella painavasti käsitelty tumma puu vastaa oikealla olevaa hyvin tummaa taivasta ja opetuslasten ryhmää.

Matthaeus Merianin grafiikka

Edellisissä luvuissa olemme tutustuneet niihin esikuviin, joita Mikael Toppelius sai Raamatusta ja Weigelin Sacra Scriptura Loquens in Imaginibus-teoksesta. Esikuvia löydämme edelleen Matthaeus Merianin grafiikasta. Sitä tarkastelemme tässä luvussa. Ensin kuitenkin hiukan itse taiteilijasta.

Matthaeus Merian (1593—1650) oli tuskin täyttänyt kuusi vuotta, kun hänen isänsä, Baselin kaupungin raatimies toimitti hänet Zürichiin kuparipiirtäjä Dietrich Meyerin luo neljän vuoden ajaksi oppimaan piirrostaidetta. Joitakin vuosia myöhemmin tapaamme mieheksi varttuneen Matthaeus Merianin Nancyssa, jossa hän tutustui kuuluisaan ranskalaiseen kuparipiirtäjään Jacques Callot'hon. Tuttavuus jatkui sitten hyvin antoisana Pariisissa, jonne Matthaeus Merian matkusti harjoittaakseen jatko-opintoja. Maita kiertelevä nuori Matthaeus lähti 1616 Alankomaihin tutustumaan tämän maan suuriin taiteen mestareihin matkustaakseen sieltä edelleen Italiaan. Frankfurt am Mainissa hän kui-

tenkin tapasi kuparipiirtäjä Theodor de Bryn, joka naitti tyttärensä Maria Magdalenan nuorelle tulokkaalle saadakseen lahjakkaan kuparipiirtäjän jäämään luokseen. Töitä olikin vävylle riittävästi, sillä Theodor de Bry oli myös kustantaja ja kirjakauppias. Jo 1619 Matthaeus Merian kuitenkin muutti vaimonsa kanssa Baseliin, jossa hän asui kuolemaansa saakka.

Hänen kuparipiirroksissaan esittämillään kaupunki- ja maisemakuvilla on merkittävä historiallinen arvo. Tunnetuimmat ovat hänen Theatrum Europeaum-teokseen tekemänsä kuparipiirrokset sekä hänen Basler Totentanziin piirtämänsä 42 lehteä. Vuosina 1625—1627 ilmestyivät kuvajulkaisut Biblische Abbildungen zur Darstellung der wichtigsten Geschichten der Heiligen Schrift ja Die wichtigsten Ereignisse und Visionen des Neuen Testaments sekä Amsterdamissa painettu 258 kuvaa sisältävä Historiae Sacrae Veteris et Novi Testamenti. Tämän kuvitustyössä Matthaeus Marianilla on ollut apulaisena Pieter Hendricks Schut, jonka nimi mainitaan teoksen nimilehdellä. Jokaisen kuvan alle on kirjoitettu selittävä teksti latinaksi, ranskaksi, englanniksi sekä ylä- ja alasaksan kielellä.[734] Näitä Matthaeus Merianin grafiikan töitä käytettiin sitten vuonna 1630 ilmestyneen saksalaisen Raamatun kuvitukseen. Sen teksti on Martin Lutherin Raamatusta vuodelta 1545. Näin syntyi Merianin Raamatuksi nimitetty teos.[735]

Matthaeus Merianin grafiikka on ollut hyvin suosittu kirkkomaalareiden esikuvana. Siitä ovat lukuisat maalarit ammentaneet aiheita mm. Ruotsissa. Meillä Emanuel Granberg sai aiheita juuri mainitusta grafiikasta koristaessaan n. 1778—1781 Paltamon kirkon. Erik Westzynthius nuorempi käytti Oulaisten kirkon koristajana 1779—1782 Merianin grafiikkaa sommitelmiensa esikuvina. Matthaeus Merianin grafiikka on näin ollut Pohjanmaan kirkkomaalareille tunnettua. Kun kuvaesitykset Merianin eri teoksissa ovat keskenään samanlaisia (lukumäärä vain vaihtelee), on tietymätöntä, mitä kuvateosta kirkkomaalarit ovat kulloinkin käyttäneet sommitelmiensa lähtökohtana. Pääasiassa Historiae Sacrae Veteris et Novi Testamenti-kuvateosta on käytetty tässä tutkimuksessa selviteltäessä Mikael Toppeliuksen saamia esikuvia Matthaeus Merianin grafiikasta. Evankelistoista ovat tässä esimerkkeinä Matteus, Markus ja Luukas (kuvat 313—315).

Paavolan saarnatuolin Matteus-kuvassa evankelistan ja enkelin asema muistuttaa Historiae Sacrae Veteris et Novi Testamentin sommitelmaa. Paavolan Matteuksella on yllään suomalaisen talonpojan mekko ja jalassa lapikkaat. Evankelista on kuvattu realistisin keinoin (kuva 127). Merianin kuvan reminisenssinä on myös pidettävä Tohmajärven saar-

Kuva 313. Matteus. Merian 1625—1627.

Kuva 314. Markus. Merian 1625—1627.

Kuva 315. Luukas. Merian 1625—1627.

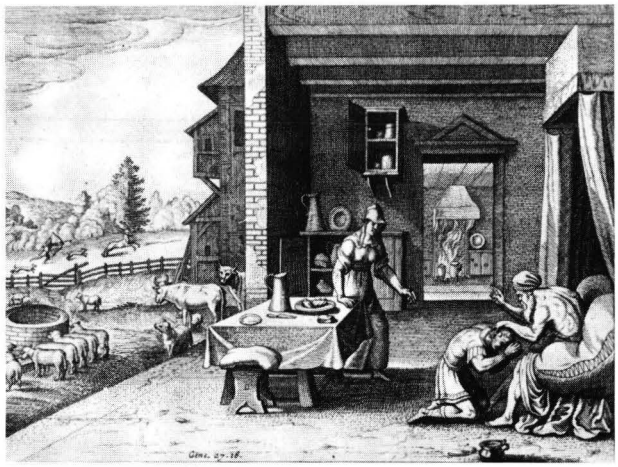

Kuva 316. Iisak siunaa Jaakobin. Merian 1625—1627.

Kuva 317. Elia korvessa. Merian 1625—1627.

natuolin Matteusta. Siitä puhuvat erityisesti evankelistan takana olevan enkelin asento ja siivet (kuva 226). Haukiputaan kirkon maalauksessa Iisak siunaa (kuva 207) on Merianin grafiikasta (kuva 316) saatu varsinainen siunaamistapahtuma. Vanhus ja eteen polvistunut Jaakob sekä katossänky ovat esikuvan mukaisia.

Miten sitten lienee Haukiputaan kirkon Elia korvessa -maalauksen laita (kuva 210)? Tämä luonnostellen sivelty koristekuva saattaisi myös olla Merianin grafiikan inspiroima (kuva 317). Toppeliuksen oma osuus maalauksessa on kuitenkin huomattava. Hän on kuvannut Elian, leipää ja lihaa tuovat linnut sekä puut herkästi ja varmalla tyylitajulla. Ehkä kirkossakävijöitä huvittaakseen hän on maalannut mallinsa jalkaan paulapieksut.

Lopuksi tarkastelemme Kempeleen kirkon maalausta Jeesuksen kaste (kuva 240). Se voisi olla Merianin Historiae Sacrae -teoksen samanaiheisen kuvan (kuva 318) inspiroima; siihen viittaavat sekä sommittelun samankaltaisuus että myös eräät maiseman yksityiskohdat.

Kuva 318. Jeesuksen kaste. Merian 1625—1627.

Brosamerin grafiikka

Isokyrön kirkon maalauksia tutkiessaan Riitta Pylkkänen kuten sanottu on todennut, miten saksalaisen Hans Brosamerin grafiikka on ollut mainitun kirkon keskimmäisen kuvasarjan esikuvana. Tutkittaessa Mikael Toppeliuksen saamia vaikutteita mainitusta grafiikasta on tässä käytetty Brosamerin kuvilla varustettua Rostockissa 1590 painettua ruotsinkielistä Bönbokia.

Hans Brosamer vaikutti maalarina ja puupiirtäjänä noin 1520—1540 ja kuului taitelijana Cranachin ja Lembergerin koulukuntaan. Hän kuoli Erfurtissa 1554. Hans Brosamerin puupiirroksilla varustettuja rukouskirjoja on useita, ja niissä kussakin on huomattavasti kuvia, mm. vuonna 1590 ilmestyneessä on 87 kuvaa.[736]

Ellei Mikael Toppeliuksella itsellään ollut Brosamerin grafiikalla kuvitettua rukouskirjaa, luulisi sen jo virantoimitusten takia kuuluneen ainakin pappien kirjastoihin, joten kirkkomaalarille olisi näin tarjoutunut tilaisuus tutustua sen kuva-aineistoon. Mikael Toppeliuksen passiosarjaa koskevien maalausten sommitelmiin on saatu esikuvia Brosamerin grafiikasta. Ensimmäisenä tarkastelemme Jeesus kantaa ristiä- aihetta. Tämän sommitelman on kuvannut jo 1306 Giotto Padovan Arenakappelissa. Sitten Adam Krafft kuvasi saman aiheen Nürnbergissä noin 1490 Luukk. 23:26—31 mukaan seitsemänä erillisenä kuvana.[737] Toppelius on esittänyt Jeesus kantaa ristiä-aiheen yhtenä kuvana.

Haukiputaan itäsakaran pohjoiseen holvitaipeeseen on kuvattu laajalle alalle Jeesus kantaa ristiä (kuva 188), jossa esikuvan tiiviin sommitelman päätekijät on ikään kuin irroitettu läheisestä tuntumasta toisiinsa ja siirretty joko sellaisinaan tai huomattavasti muutettuina mallikuvan määräämiin asemiin. Vasemmalla esiintyy uutena figuurina roomalainen sotapäällikkö. Esikuvan miljöö on jätetty

Kuva 319. Jeesus vangitaan. Merian 1625—1627.

pois. Maalauksessa on pyritty yksinkertaistettuun, havainnolliseen kerrontaan.

Sommitelma toistuu Kuivaniemen Jeesus kantaa ristiä- taulussa (kuva 257), mutta suuresti muuttuneena. Pahantekijät kulkueen edessä, Jeesus ristinpuineen, Joosef Arimatialainen, itkevät naiset kulkueen perässä sekä porttirakennus vasemmalla muistuttavat Brosamerin grafiikasta. Sen sijaan roomalainen päällikkö sekä kansan ja sotamiesten taustalla muodostama sekava ryhmä ovat esikuvalle vieraita, mutta ne tekijät, jotka kuvissa muistuttavat toisistaan, ovat näitä huomattavammat.

Jeesuksen vangitsemista esittävät maalaukset perustuvat evankelistojen kertomuksiin (Matt. 26:47—56, Mark. 14:43—52 ja Luuk. 22:47—53). Vanhimpia säilyneitä vangitsemiskuvia on Ravennan S. Apollinare Nuovon tämän aiheinen mosaiikki. Siinä Juudas suudelmalla ilmiantaa Jeesuksen, ja opetuslasten edessä Pietari seisoo käsi miekan kahvassa. Jeesuksen vangitsemiseen on yhdistetty Juudaksen petos esim. Venetsian Markuksen kirkon mosaiikeissa. Dürer on kolmessa puupiirroksessa vuodelta 1510 kuvannut vangitsemiskohtauksen yhdistämällä siihen Juudaksen petoksen.[738]

Haukiputaan kirkon Jeesuksen vangitseminen (kuvat 180 ja 181) on sille esikuvaa haettaessa Jeesus kantaa ristiä- maalausta paljon problemaattisempi. Smoolannissa Bottnarydin kirkossa tämä aihe vuodelta 1670 on saatu Matthaeus Merianin grafiikasta (kuva 319). Se on vain mallina olleen sommitelman peilikuva (kuva 320). Joitakin yksityiskohtia luettelemalla voidaan päästä Haukiputaan maalauksen alkulähteestä paremmin selville. Juudaksen ja Jeesuksen suutelemiskohtaus, takana köysi kädessä sitomaan hyökkäävä mies sekä keihäälliset kiinniottajat löytyvät myös Brosamerin grafiikasta (kuva 321). Sommitelmaa on tosin muutettu, mutta kuvaesitysten yhteiset perustekijät ovat selvästi osoitettavissa.

Kuva 320. Jeesus vangitaan. Seinämaalaus v:lta 1670. Bottnarydin kirkko, Smoolanti. Valok. ATA.

Kuva 321. Jeesus vangitaan. Hans Brosamerin puupiirros. Bönbok 1590.

1600-luvulla graafinen taide kohosi Alankomaissa täyteen kukoistukseensa. Tällöin Alankomaat jakautui uskonnollisten katsomusten ja etevien taiteilijapersoonallisuuksien perusteella kahteen puoliskoon: Rubensin johtamaan katoliseen flaamilaisalueeseen ja Rembrandtin johtamaan reformoituun Hollantiin. Ero ilmenee mm. siinä, että kun flaamit harrastivat kuparipiirräntää ja jäljennöstuotantoa, niin hollantilaiset etsasivat ja ilmaisivat alkuperäisgrafiikalla taiteellisia näkemyksiään.[739]

Peter Paul Rubens (1577—1640) tutustui kuparipiirrosmenetelmään Italianmatkallaan Mantovassa 1600. Hänen mainitaan kiinnostuneen uuteen taiteen alaan niin paljon, että hän ryhtyi mm. keräämään piirroksia. Erityisesti hän innostui niiden kaupallisista mahdollisuuksista. Itse hän ei kuitenkaan ole harjoittanut kuparipiirräntää, hän on vain antanut henkilökohtaista ohjausta alaisinaan työskenteleville ammattipiirtäjille. Rubensin sanotaan kyllä usein itse aloittaneen jonkin työn, mutta sen saattoi sitten etevä piirtäjä tarkassa valvonnassa päätökseen.[740] Näin voidaan selittää kuparipiirrännän alalla esiintynyt yhtenäinen koulukunta, jossa on havaittavissa yhdistävänä tekijänä rubensilainen henki ja tekniikka. Toisaalta Rubensin oli näin helppo toteuttaa kunnianhimoista haavettaan, tehdä kuparipiirrosten avulla taidettaan tunnetuksi.[741]

Oulussa tiedetään olleen grafiikan alaan kuuluvaa taidetta 1600- luvun lopulta lähtien, joskaan Rubensin taiteen piiriin kuuluvista kuparipiirroksista ei erikseen puhuta.[742] Tästä huolimatta rubensilaista taidetta on grafiikan kautta maahamme levinnyt, siitä antavat Mikael Toppeliuksen maalaukset todisteita.

Tarkastelemme ensin Haukiputaan Viimeistä tuomiota rubensilaisen grafiikan näkökulmasta. Viimeinen tuomio-maalausten lähtökohtana ovat olleet Matteuksen evankeliumin 24. ja 25. luku ja Ilmestyskirjan 20. luku, joiden havainnollisista tuomiopäivän kuvauksista on saatu selviä ohjeita sommitelmiin.

Varhaiskristillisessä Ravennan S. Michelen kirkon Viimeistä tuomiota esittävässä mosaiikissa kristus istuu valtaistuimella yhdeksän enkelin ympäröimänä, ja heistä seitsemän puhaltaa tuomiopäivän pasuunaan. 900-luvulta ovat peräisin monumentaaliset Viimeisen tuomion esitykset, joissa tapahtuma on kuvattu kolmessa vyöhykkeessä: ylinnä pasuunoihin puhaltavat enkelit, keskimmäisessä apostolit ja alimmaisessa kuolleet nousevat haudoista. Keskellä on Kristus sädekehän ympäröimänä (St. Georg, Reichenau). Aihe on esitetty 1200- ja 1300-luvulla siten, että alimmassa, kolmannessa vyöhykkeessä arkkienkeli Mikael erottelee pelastettuja ja kadotettuja (Giotto Padovan Arenakappelissa). Enemmän dramaattista elämää alkaa ilmetä Pisan Campo Santon, Luca Signorellin Orvieton tuomiokirkon ja Michelangelon Sikstuksen kappeliin 1535—1541 tekemässä Viimeistä tuomiota esittävässä maalauksessa.[743]

Mikael Toppelius on kuvannut Haukiputaan Viimeisen tuomion (kuvat 183—185) oikeaan puoliskoon helvetin, nähtävästi erikoisella mielenkiinnolla. Täällä ikään kuin räjähtää pommi, josta sirpalevaikutus leviää laajalle. Vasemmassa puoliskossa oleva haudoista autuuteen nousevien esitys taas tarjoaa silmälle rauhaa niin ylöspäin kohoavine vertikaalisine viivoineen kuin kauniine, sopusuhtaisine henkilöryhmineen, jotka ovat helvetin tuskasta vääntelehtivien ja sekasortoisuuden kuvauksen täydellisiä vastakohtia. Mikael Toppelius lienee saanut mielikuvitukselleen lisävauhtia Viimeistä tuomiota maalatessaan Simo Achreniuksen runosta Uudet Hengelliset runot läsnäolevaisista ja tulevaisista tiloista (ilm. 1766), jossa Danten, Miltonin ja Klopstockin tavoin suurin vastakohdin kuvataan taivaan iloa ja autuutta sekä helvetin piinaa. Achreniuksellakin on näyttänyt olevan keskiajan helvettioppia kohtaan liikuttavaa kiintymystä.[744] Vaikutuksensa Toppeliukseen ovat varmaan tehneet myös ne Viimeistä tuomiota esittävät maalaukset, joihin hän on matkoillaan saattanut tutustua niin Suomen kuin Ruotsinkin kirkoissa.

Ratkaisevimmin näyttää puheena olevaa Haukiputaan sommitelmaa sittenkin määränneen C. E. Hessin kuparipiirros (kuva 322), joka on kaiverrettu Münchenin Pinakoteekissa olevan Suuri viimeinen tuomio -nimisen Rubensin maalauksen mukaan. Piirros pyrkii olemaan uskollinen alkuperäiselle sommitelmalle.[745] Toisena esikuvana on pidettävä Richard van Orleyn kuparipiirrosta (kuva 323), kaiverrettu myös Münchenin Pinakoteekissa säilytetyn Rubensin Tuomittujen helvettiinsyöksy -maalauksen mukana.[746]

Hessin piirroksesta Toppelius ilmeisesti on saanut vaikutteita haudoistaan nousevien henkilöiden sekä varjossa olevien mieshenkilöiden kuvaukseen. Piirroksen palkki on muuttunut Toppeliuksella hautapaadeksi. Varjoon jätetyn haudan yläpuolella alastomat ihmiset kohoavat taivaan autuuteen, Haukiputaalla enkelien auttamina. Maailmantuomarin asento vastaa esityksissä toisiaan. Haukiputaan sommitelman keskelle aukeaa tyhjä tila samoin kuin piirroksenkin: henkilöfiguurit ikään kuin kiertävät sen ympärillä. Tämä on näyte Rubensin kehäsommitteluprinsiipistä, jonka tapaamme mm. toteutettuna Münchenin Pinakoteekin Amatsonien taistelu-maalauksessa.[747]

Haukiputaan helvetinkuvauksessa on monia yksityiskohtia, jotka viittaavat edellä mainittuun Ric-

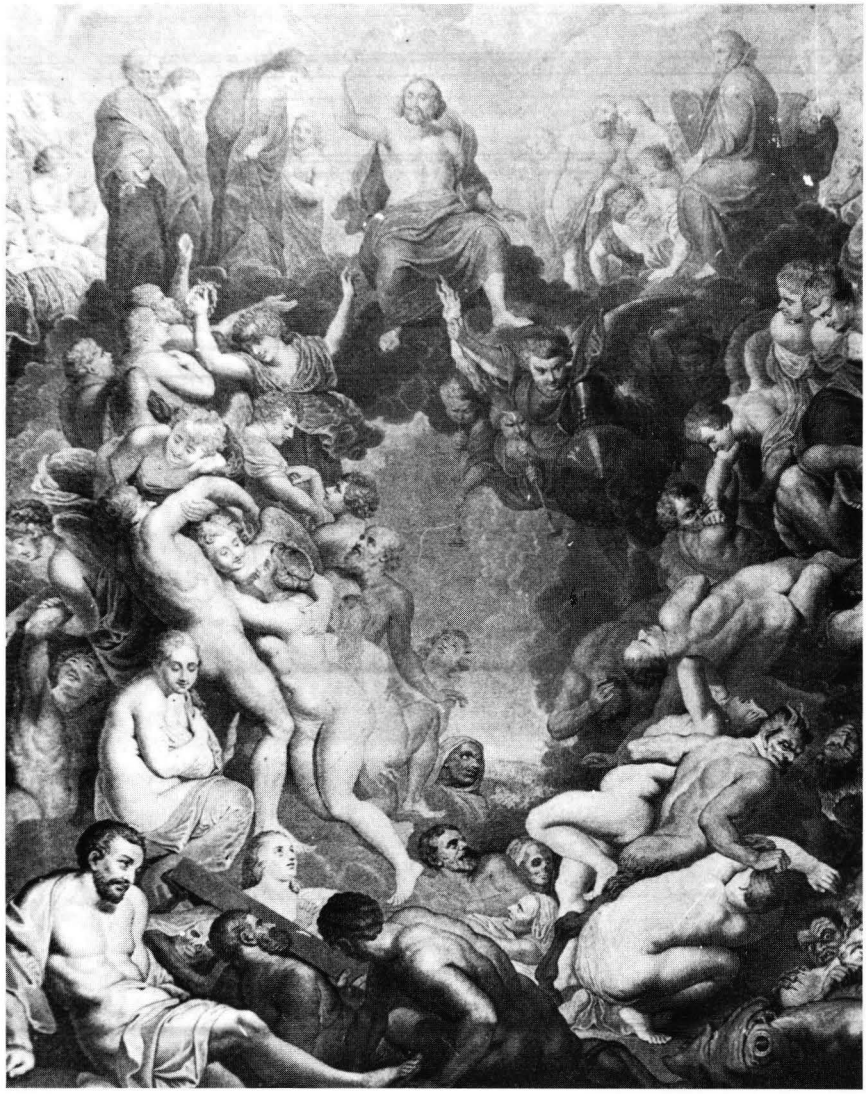

Kuva 322. C. E. Hess: Suuri viimeinen tuomio. Kuparipiirros Rubensin maalauksen mukaan. Rooses 1886—1892.

Kuva 323. Richard van Orley: Tuomittujen helvettiinsyöksy. Kuparipiirros Rubensin maalauksen mukaan. Rooses 1886—1892.

hard van Orleyn kuparipiirrokseen. Piirroksen keskellä tapahtuu ikään kuin räjähdys, josta sinkoutuu ympärille vääntelehtiviä alastomia ihmisiä. Näin on myös Mikael Toppeliuksen helvetissä. Esikuvassa oikealta luikerteleva monipäinen lohikäärme, joka kantaa selässään hekumallisessa asennossa makaavaa alastonta naista, tavataan sellaisenaan myös Haukiputaan helvetissä, vain suuremmassa koossa ja hallitsevamman aseman saaneena.

Tuomionpasuunaan puhaltavien enkeleiden kaksoisolentoja löytää helposti Raamatun Ilmestyskirjan kuvista (kuvat 298—299) sekä Luc. Vorstermanin rubensilaisesta piirroksesta (kuva 324), vain nämä tässä kohtaa esimerkkeinä mainitaksemme.

Tämä Rubensin taiteen reminisenssejä kuvasteleva, ehkä maamme suurin barokkityylinen sommitelma juontaa juurensa niin aiheen kuin väkevätehoisen hengen puolesta Michelangelon maalaamasta Sikstuksen kappelin Viimeisestä tuomiosta. Huomattakoon vain esim. kuvan 185 keskellä oleva miesfiguuri, jonka kauhistunut ilme ja asento muistuttavat Sikstuksen kappelin Viimeisen tuomion vastaavaa henkilöhahmoa. C. E. Hessin Suuri viimeinen tuomio on ollut maassamme tunnettu 1700-luvun alkupuolella, koska siitä on Tenholan kirkkoon jäljennetty Viimeinen tuomio. Se asetettiin kuoriin 1763.[748]

Rubensin taiteen vaikutus näkyy kuitenkin selvimmin Haukiputaan Vaskikäärme korvessa-maalauksessa (kuvat 198 ja 199). Sen syntyyn on vaikuttanut Schelte a Bolswertin kuparipiirros (kuva 325), joka taas on kaiverrettu Rubensin viimeisenä kautenaan maalaaman, Lontoon National Galleryssä olevan samanaiheisen työn mukaan. Max Rooses on tutkimuksessaan osoittanut tämän alkuperäisen maalauksen syntyneen 1637. Schelten arvellaan valmistaneen kuparipiirroksen mestarin valvonnan alaisena tai hänen ohjeittensa mukaan. Kuparipiirros antaa typistetyssä muodossaan vain puutteellisen kuvan alkuperäisestä sommitelmasta.[749]

Haukiputaan Vaskikäärmeen Mooseksen ja Aaronin asento, eleet ja ilmeet sekä heidän pukunsa ovat esikuvan mukaisia. Tämä käärmeiden kietoma, tuskissaan vääntelehtivä ihmisryhmä, joka etäisesti muistuttaa Laokoon-ryhmää, on Toppeliuksen sommitelmassa vain saanut yksinkertaistetun muodon. Maalari on ottanut esikuvasta vain ne kohdat, jotka korostavat sommitelman aaltomaista, rytmillisesti etenevää liikettä.

Toisen Vaskikäärmettä esittävän kuvan Mikael Toppelius maalasi Kiimingin kirkon alttariseinään (kuva 216). Tämä Haukiputaan maalausta heikompi työ voidaan myös johtaa Bolswertin piirroksesta, jota käärmeiden kanssa kamppailevat ihmiset sekä rytmillinen liikentiminen muistuttavat.

Kuva 324. Lucas Vorsterman: Kapinallisten enkelien kukistuminen. Kuparipiirros Rubensin mukaan. Rooses 1886—1892.

Emanuel Granberg maalasi myös Bolswertin esikuvan mukaan Vaskikäärmeen Muhoksen kirkkoon (kuva 24) 1778.[750] Ruotsissa aihe on suurikokoisena kopiona Sköldingen kirkossa Södermanlannissa.[751]

Rubensilaiseen taiteeseen viittaa myös Haukiputaan kirkon Simson taistelee jalopeuran kanssa (kuva 200). Etu-Aasian taiteessa esitettiin kuningas taistelemassa jalopeuran tai yksisarvisen kanssa vastakkain sivusta kuvattuna.[752] Tämä sommittelutapa säilyi mm. eurooppalaisessa taidekäsityössä aina 1100-luvulle (kuvat 326 ja 327).[753] Vuoden 1494 Lyypekin Raamatun puupiirroksessa (kuva 328) Simson kukistaa leijonan takaapäin. Rubensilla on Simsonin asemesta Herkules kamppailemassa leijonan kanssa (kuvat 329, 330, 331). Aatesisältö muuttui ja tapahtuman loppuratkaisu sai enemmän jännittävää dramaattisuutta. Näissä rubensilaisissa kuparipiirroksissa Herkuleen ote leijonaan vaihtelee ja liikkeet ovat usein vaikeita, mutta samalla dekoratiivisia.

Mikael Toppelius noudattaa Haukiputaan Simson taistelee leijonan kanssa-maalauksessa kamppailevien osapuolten vastakkainasettelussa arkaaista, etuaasialaista kuvaamistapaa. Mutta jännittävän taistelumomentin dramaattisessa liikunnan kuvauksessa se lähenee rubensilaisia barokin käsityksiä, joita hyvin ilmaisevat Herkuleen kamppailua esittävät kuparipiirrokset.[754]

Kuva 325. Schelte a Bolswert: Vaskikäärme korvessa. Kuparipiirros Rubensin maalauksen mukaan. Rooses 1886—1892.

Kuva 326. Simson ja leijona. Vallonilainen kultasepän- ja emaljityö, oletettavasti Godefroid de Clair n. 1160—65. Mitchell 1919, pl. VII.

Kuva 327. Simson ja leijona. Emaljilevy. Ns. Verdunin alttari. Nikolaus Verdunilaisen työtä v:lta 1181. Klosterneuburg, Itävalta. Lübke 1893, kuva 377.

Kuva 328. Simson ja leijona. Puupiirros Lyypekin Raamatusta v:lta 1494. Yksityiskohta. Tolvanen 1947, kuva s. 40.

Kuva 329. Cornelis Galle vanh.: Herkules ja leijona. Nimilehti paavi Urbanus III:n v. 1634 ilmestyneisiin runoihin. Rubensin luonnoksen mukaan. Rooses 1886—1892.

Kuva 330. Herkules ja leijona. Kuparipiirros Rubensin mukaan. Rooses 1886—1892.

Kuva 331. J. J. Freidhoff: Herkules ja Nemean leijona. Kuparipiirros Rubensin mukaan. Evers 1942.

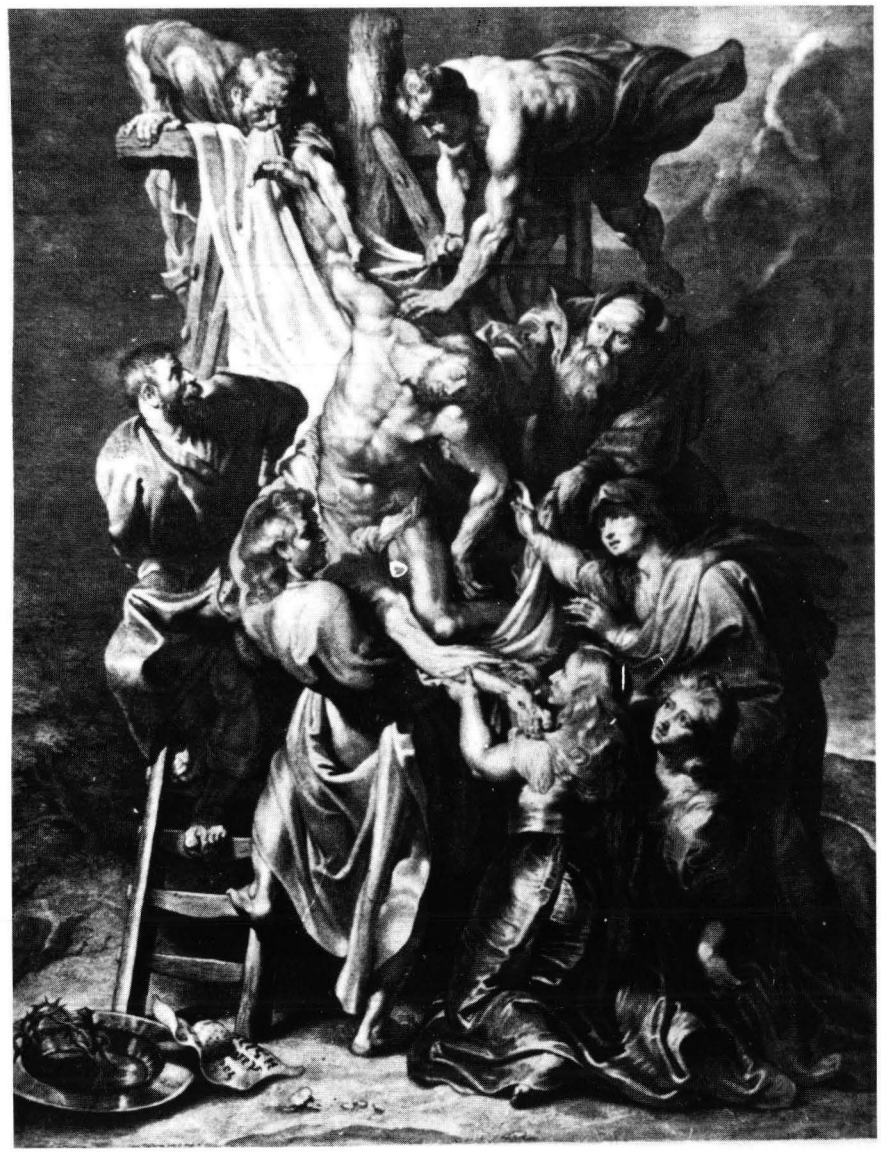

Kuva 332. Lucas Vorsterman: Ristiltäotto. Kuparipiirros Rubensin Antverpenin katedraalissa olevan triptyykin keskiosan mukaan.
Rooses 1886—1892.

Haukiputaan Simson-maalaus on ainutlaatuinen taiteessamme. Samaa aihetta on käsitelty vain Espoon ja Siuntion keskiaikaisissa kirkoissa. Ne ovat typologisia kuvaesityksiä, jotka viittaavat Kristukseen. Simsonin taistelu jalopeuran kanssa kertoo vertauskuvallisesti Kristuksen käynnistä tuonelassa voittaen siten tuonelan vallan.[755]

Vanhimmat Ristiltä ottoa kuvaavat esitykset länsimaisessa taiteessa tavataan 900- ja 1000- luvulta olevissa evankeliumin käsikirjoituksissa. Niiden kompositio rakentuu kolmen henkilön, Jeesuksen, Nikodeemuksen ja Joosef Arimatialaisen varaan. Saksan vanhimmassa Ristiltä ottoa esittävässä monumentaalisessa reliefissä vuodelta 1115 (Externstein, Westfalen) on kuvattu myös Jeesuksen päätä surullisena tukeva Maria, ja oikealla Johannes kirja kädessä. Sommitelman yläpuolella nähdään Isä Jumala ristilippu ja Jeesuksen sielu kädessään.

Italian 1300- ja 1400-luvun Ristiltäotto -esityksille lienee antanut lähtökohtia Meditationes de vita Christi- teos, joka ilmestyi 1376. Kuitenkin jo ennen kirjan ilmestymistä Ristiltäottoa esitti mm. Niccolo Pisano Luccan S. Martino-kirkon vasemman sisäänkäynnin ovireliefissä 1233. Aiheen mystillinen painopiste keskittyy Marian kuvaukseen. Maria vaipuu tiedottomana maahan Sodoman Sienan akatemiassa olevassa maalauksessa, Filippo Lippin ja Peruginon Firenzen akatemian maalauksissa sekä Daniele da Volterran S. Trinità de Monti-kirkon maalauksessa Roomassa.[756]

Kempeleen kirkon länsiseinään Mikael Toppelius maalasi 1795 suurikokoisen Ristiltäotto-sommitelman (kuva 236). Aiheen rubensilainen käsittely voidaan osoittaa tässäkin maalauksessa. On olemassa kaksi kuparipiirrosta Ristiltäotosta, jotka kummatkin ovat syntyneet Rubensin taiteen vaikutuksen alaisina. Toinen niistä, Lucas Vorstermanin tekemä (kuva 332), pohjautuu Antverpenin katedraalin triptyykin keskiosaan, jonka Rubens maalasi 1612. Tällä ja Daniele da Volterran Rooman S.

Trinità de Monti-kirkkoon maalaamalla Ristiltäotolla taas on sommittelun kannalta yhteisiä ominaisuuksia. Lucas Vorsterman kaiversi Rubensin maalauksesta 1620 piirroksen, ja se omistettiin Englannin Haagissa olevalle lähettiläälle Sir Carletonille kiitokseksi erikoisoikeuksien hankkimisesta Hollannille. Pierre Clouwetin piirros (kuva 333) perustunee lähinnä Antverpenin triptyykin keskikuvan muunnelmaan.[757]

Kun Mikael Toppelius lähti suunnittelemaan Ristiltäottoaan, hänellä oli ehkä edessään kummatkin edellä mainitut kuparipiirrokset, mutta hän perusti työnsä enemmän Lucas Vorstermanin tarjoamaan esikuvaan. Siihen viittaavat jo sommitelman rakenteen lujat päälinjat, alhaalta vinosti nousevat tikapuut, jotka päättyvät keskitetysti ristin poikkipuuhun. Toppeliuksen Ristiltäotto korostaa esikuviin verrattuna hyvin vahvasti tikapuita, joita erottuu yhteensä neljät.

Ristin poikkipuulla kurkottavat henkilöt laskevat ruumista käärinliinoilla kummassakin kuvassa toisiaan vastaavalla tavalla. Alempana tikapuilla olevasta ryhmästä on tullut esikuvasta poikkeava. Kristuksen asento on toinen, ja kaksi henkilöä on vaihtanut paikkaa. Kolmen surevan naisen ryhmä oikealla vastaa esikuvan sommitelmaa. Toppeliuksen maalauksessa vasemmalla istuva nainen luo symmetristä tasapainoa ja täydentää rytmillistä liikettä, joka alkaa oikealta naisten pukujen ääriviivoilla.

Pierre Clouwetin piirroksen vaikutusta nähdään naisten viittojen rytmillisessä poimuttelussa sekä maassa olevassa leveässä maljassa viereen asetettuine valkoisine vaatteineen.

Jakob Wallin maalasi sittemmin 1837 Lucas Vorstermanin kuparipiirroksen mukaan Ristiltäoton Muhoksen kirkkoon, ja samoin se on ollut Teijon kirkossa olevan taulun esikuvana.[758]

Kuva 333. Pierre Clouwet: Ristiltäotto. Kuparipiirros Rubensin maalauksen mukaan. Rooses 1886—1892.

Georg Engelhardt Schröderin ja Mikael Toppeliuksen Pyhän Ehtoollisen yhteinen esikuva

Georg Engelhardt Schröder (1684—1750) oli aikoinaan hyvin arvostettu ruotsalainen maalari. Hänen liikkuma-alansa taitelijana oli laaja käsittäen historia-, maisema-, muotokuva-, eläin- ja laatukuvamaalauksen. Kuningas Fredrik I:n suosikkina hän saavutti hovimaalarin arvon. Schröderin ulkomaanmatkat ulottuivat Saksaan, Italiaan, Ranskaan ja Englantiin. Taitelijana hän kulki Ehrenstrahlin jälkiä maalaten vaikeasti ymmärrettäviä allegorioita ja efektiä tavoittelevia kompositioita. Värien kirkkaudessa ja muodon sulavuudessa hän ei saavuttanut Ehrenstrahlia.

Hänen parhaita alttaritaulujaan on Drottningholmin linnankappelin Ehtoollinen (kuva 334), jota 1800-luvun alun kritiikki piti taitelijan mestariteoksena. Tämän Ehtoollisen kompositio on syntynyt italialaisten myöhäisrenessanssin mestarien, erityisesti Carlo Dolcin herätteistä.[759]

Puheena oleva maalaus on ollut Drottningholmin linnankappelissa jo Mikael Toppeliuksen Tukholman kautena. Emil Nervander arveli Schröderin maalauksen olleen Mikael Toppeliuksen muutamien ehtoolliskuvien esikuvana.[760] Näissä onkin niin paljon yhtäläisyyttä, että on tarpeellista seuraavassa tehdä vertailuja mainittujen maalausten välillä. Tätä ennen lyhyt katsaus Pyhän Ehtoollisen ikonografiaan.

Aina 400-luvulle saakka kristillinen taide kuvasi Ehtoollista vertauskuvallisesti Kaanaan häiden ihmeellä, suuren kansanpaljouden kalalla ja leivällä ruokkimisella. 1300-luvulla Ehtoollinen esittää Kristuksen opetuslapsineen istumassa pöydän takana, Juudas yksin pöydän edessä ja Johannes poikittain Jeesuksen rintaa vasten (Taddeo Gaddi, S. Crocen refektorio, Firenze). Ehtoollisen komposition määräävän ryhmittelyn vei kuitenkin täydelliseen ratkaisuun Leonardo da Vinci 1480-luvulla Milanon S. Maria delle Grazien refektorioon maalaamassaan ehtoolliskuvassa. Leonardon Ehtoollinen on sitten ollut myöhemmin syntyneille ehtoolliskuville suuntaviivoja antavana esikuvana.[761]

Kuva 334. Georg Engelhardt Schröder: Ehtoollinen. Drottningholmin linnankappelin alttaritaulu. Valok. Nationalmuseum, Tukholma.

Keskiajalla Ehtoollinen on kuvattu maassamme mm. Kalannissa ja Hattulassa. Kalannissa Juudas istuu yksinään pöydän etupuolella.[762] Myöhemmistä Pohjanmaalta säilyneistä Ehtoollis-tauluista on erityisesti syytä mainita Lauri Galleniuksen (kuva 5), Margareta Capsian (kuva 11) ja Petter Bergströmin yllä esitellyt teokset, joissa on havaittavissa Leonardon sommittelun jälkivaikutusta.[763]

Kun Mikael Toppelius maalasi Pielaveden kirkkoon 1764 ehtoollista esittävän suurikokoisen alttaritaulun (kuva 120), josta perimätieto kertoo maalarin käyttäneen paikkakunnan talollisia malleinaan, luulisi siinä olleen virikkeiden antajana juuri Schröderin Ehtoollisen. Erilaisuutta on kuitenkin siksi paljon, että maalauksilla voidaan ajatella olleen vain yhteinen esikuva. Tätä en ponnisteluista huolimatta ole löytänyt. Tarkempi sommitelmien tarkastelu paljastaa tosiasioita, joiden perusteella kuvat voidaan todeta sukulaisiksi. Opetuslasten asettelu pöydän ympärille, etualan henkilöiden viittojen laskokset, vasemmalla lattialla astioiden ornamentiikka, juhlavan renessanssisalin symmetrisesti asetetut pylväät, maalausten yläosaan viistoon laskostettu verho, katosta riippuva lamppu ym. muistuttavat kummassakin maalauksessa toisiaan. Erilaisuutta ilmentää erityisesti Toppeliuksen oma luova osuus maalauksessa. Hän pyrkii kuvaamaan talollisia yksilöllistettyinä tyyppeinä. Barokin mukaista on taas vastakohtien hakeminen, joka ilmenee maalarin kuvatessa arjen ja ankaran työn miehet pyhälle aterialle ylevään renessanssipalatsiin kokoontuneina.

Mikael Toppelius aloitti näin Ehtoollista kuvaavien maalausten sarjan. Aikajärjestyksessä seuraava ehtoollisaihe on Lohtajan kirkon alttarin predellakuva (kuva 150), jossa Pielaveden sommitelma toistuu. Tässä maalauksessa opetuslapset istuvat kuusikulmaisen pöydän ympärillä. Verho taulun ylälaidassa on samoin kuin Pielavedelläkin symmetrisesti poimutettu. Vielä Toppeliuksen vanhoilla päivillään maalaamassa Revonlahden Ehtoollisessa (kuva 274) toistuu nuoruusvuosina opittu kaava. On paljon samaa, mutta on tullut uusiakin piirteitä. Maalari on asettanut ainakin etualan opetuslapset istumaan nelikulmaisille lyhyille penkeille.

Pieksämäen kirkon Syntiinlankeemus (kuva 114) ja Brandstorpin kirkossa Länsi-Göötanmaalla oleva maalaus (kuva 335) muistuttavat sommittelun ja faunan puolesta siinä määrin toisiaan, että niillä luulisi olleen yhteisen lähtökohdan.[764]

Pulkkilan Jeesus ristillä-maalaus (kuvat 135—139), jolla Toppelius aloitti sarjan ristiinnaulitunkuvia, on hyvin lähellä Rubensin taiteen piiriin kuuluvaa Jacob Neeffsin kuparipiirrosta (kuva 336),[765] jonka sommittelu taas puolestaan liittyy vanhaan traditionaaliseen kuvaamistapaan. Saman kuvan mukaan, joskin pienin muutoksin, Toppelius on maalannut Jeesus ristillä -aiheen Lohtajalle (kuva 144), Lapinlahdelle (kuva 161), Kiiminkiin (kuva 218), Tohmajärvelle (kuva 223), Jalasjärvelle (kuva 260) ja Revonlahdelle (kuva 274). On hyvin otaksuttavaa, että toisen Ristiinnaulittu-sommitelman esikuvana on ollut vuoden 1758 Raamatun kuparipiirros, jossa ristin juurella ovat vain Maria ja Johannes.[766] Tämän sommitelman mukaan syntyneet maalaukset tapaamme Kiimingissä (kuva 221) ja Kuivaniemessä (kuva 256).

Aabraham uhraa Iisakin — aiheen Mikael Toppelius maalasi melko huolellisesti Lohtajan kirkon alttaritaulun vasemmanpuoleiseksi kuvaksi (kuva 148). Maalarilla on ollut tässä mallina sekä raamatunkuva (kuva 293) että Weigelin Sacra Scripturan kuva (kuva 311). Niistä hän on ottanut sommitelman pää- ja yksityiskohtia. Tätä sommitelmaa on pääasiassa toteutettu myös Haukiputaalla (kuva 206).

Hyvin otaksuttavaa on, että saman kaavan mukaisesti maalattujen lukuisien Jeesus nousee haudasta -kuvien lähtökohtana on ollut ranskalaisen munkkimaalarin Jean Andrayn samanaiheinen työ, jonka mukaan on kaiverrettu laajalle levinneitä hyvin suosittuja kuparipiirroksia.[767] Jo Haukiputaan Jeesus nousee haudasta (kuva 190) herättää ajatuksen sommitelmien sukulaisuudesta, ja samoin tähän esikuvaan viittaavat myöhemmin syntyneet Maaningan (kuva 168), Kempeleen (kuva 233), Rantsilan (kuva 250) ja Revonlahden (kuva 275) kirkon samanaiheiset maalaukset.

Myös Kempeleen kirkon maanmittari Fillmerin lesken lahjoittamassa maalauksessa Enkeli ilmestyy Marialle (kuva 237) on kohtia, jotka viittaavat Carl Schulerin Die Heiligen Schriften -teoksen kuvaan (kuva 337).[768] Enkelin asento, liike, hulmuavat vaatteet, taustan valovirta, pilvet ym. muistuttavat Schulerin teoksen kuvasta.

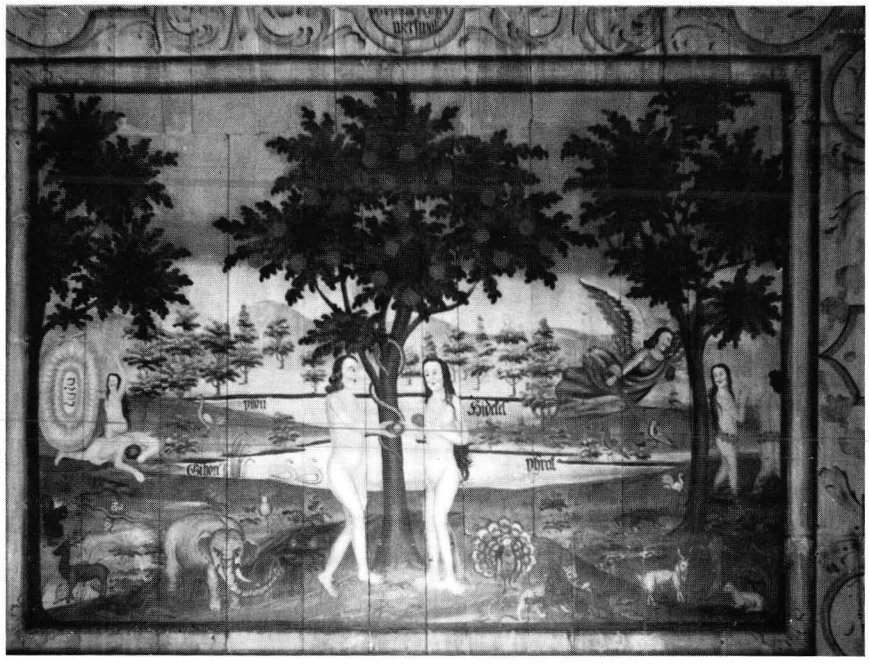

Kuva 335. Syntiinlankeemus. Brandstorpin kirkko, Länsi-Göötanmaa. Valok. ATA.

Kuva 336. Jacob Neeffs: Jeesus ristillä. Kuparipiirros. Liittyy Rubensin taiteen piiriin. Rooses 1886—1892.

Kuva 337. Carl Schuler: Enkeli ilmestyy Marialle. Schuler 1845, s. 6.

Väriasteikko

Ranskan taideakatemiassa julisti Antoine Coypel 1721 uutta oppia taiteesta. Sen mukaan taiteen tärkeimpänä tehtävänä oli miellyttää, luoda viihtyisyyttä ja iloa ympäristöönsä. Näin esitettiin teoriassa rokokoon olennaisin piirre, joka sitten esiintyi tyylissä määräävänä koko sen eliniän: taiteen tuli miellyttää siroilla muodoillaan ja vaaleilla kukikkailla väreillään.[769] Teorian käytäntöön soveltamista auttoi 1700-luvulla kautta koko Euroopan taideteollisuudessa muotiin päässyt materiaali, posliini, jonka valkoiselle pohjalle rokokoon intiiminsävyiset koristekuviot maalattiin helein värein.[770] Tyylin kehityksessä ovat esittäneet huomattavaa osaa myös muotiin päässeet valkoiset seinäpaperit, joihin luonnostelevalla kiinalaistyylillä siveltiin figuureja.

Rokokoon vaalea väriasteikon Mikael Toppelius omaksui opiskeluaikanaan Tukholmassa. Hailuodon saarnatuolin v:lta 1756 olevat peilien maalaukset heleine sinisine, vaalean punaisine ja vihreine väreineen ovat alkuna rokoovärien käsittelylle, jota maalari suurin piirtein johdonmukaisesti noudatti lähes koko taiteellisen toimintansa ajan. Ne tulevat vain vastaan erilaisissa voimakkuussuhteissa. Lohtajan alttarimaalausten (1770—1773) värit ovat puhjenneet suoranaiseen loistoon, jossa punaisilla, sinisillä ja vihreillä on pääpaino. Vaikutusta tehostaa upea kullattu kehys. Haukiputaan (1774—1779), Kiimingin (1780-luvulla), Kempeleen (1785—1795) ja Rantsilan (1788—1794) kirkkoon valkoiselle liimaväripinnalle tehdyissä maalauksissa, joiden tyyli on kevyen luonnostelevaa, on värien sävy viehättävän heleä. Näitä maalauksia ympäröi useimmiten kultausta jäljittelevä keltainen rokokookehys.

Rokokoon heleiden värien rinnalla Toppeliuksen tuotannossa esiintyy väreissä aina silloin tällöin tummuutta ja painavuutta. Barokin suosimaa tummaa punaista,[771] joka Toppeliuksen maalauksissa on joko ruskealla, sinooperilla tai terralla enemmän tai vähemmän taitettuna, tavataan jo Pieksämäen kirkon lehterikaiteiden profeetankuvien taustassa (1762) sekä sitten Kempeleen ja Rantsilan saarnatuolinpeilien evankelistain kuvissa ja niiden taustaväreinä.

Toppeliuksen vanhuuden kautena värien sävyt ovat tummia. Monien muidenkin taiteilijoiden vanhuudentöissä havaitaan tätä samaa. Jalasjärven vuodelta 1805 oleva alttaritaulu johdattaa tähän maalarin viimeiseen kauteen, joka sitten päättyy Revonlahden kirkon 1821 tehtyihin alttarimaalauksiin. Näissä tehoavat katsojaan varsinkin tummat punaiset, keltaiset, ruskeat ja vihreät värit.

Omaa synteesiä

Palhotuille hirsipinnoille kuvia maalatessaan Mikael Toppelius tavallaan oli päätynyt omaan synteesiin. Tehtävään ei soveltunut yksityiskohtaisen tarkka siveltimen käyttö, vaan suurin vedoin hahmottava. Tällaista menettelyä edellytti kirkkojen valaistuskin. Lyijypuitteisten vihertävien ikkunalasien lävitse pääsi päivänvaloa verrattain niukasti ja pimeänaikainen kynttilävalaistus oli vieläkin heikompi.

Edellisissä luvuissa olemme tarkastelleet Mikael Toppeliuksen maalauksiinsa saamia vaikutteita hartauskirjojen ja Rubensin taiteen piiriin kuuluvasta grafiikasta. Jo siinä totesimme kirkkomaalarin oman osuuden taiteellisessa luomistyössä olleen huomattavan.

Iisalmen lehterikaiteiden Rebekka kaivolla-, Jaakobin uni- sekä Daavid ja Goljat-maalausten (kuvat 63, 65, 66) sommitelmiin on v:n 1642 Raamatun kuvista otettu vain pääkohtia, niitäkin huomattavasti muutellen. Esikuvien rikas maisema on maalauksissa korvattu vain pienellä maaläiskällä. Milloin Toppelius taas antaakseen kuvattavalle henkilölle lisäpiirteitä lainasi joltakin esikuvan toiselta henkilöltä ruumiinjäsenen näin korostaakseen esitettävän henkilön liikkeitä ja ilmeikkyyttä, kuten Pieksämäen lehterikaiteen profeetta Malakian (kuva 105) tapauksessa, milloin hän taas siirsi esikuvan taustalta uhraavan henkilön esittämään etualalle Aabelia, kuten Haukiputaan Kain tappaa Aabelin -maalauksessa (kuva 187). Yleensä esikuvien huolellisesti sommiteltu ja monipuolinen miljöökuvaus on saanut Toppeliuksen maalauksissa aivan uuden ilmaisun. Kain tappaa Aabelin -maalauksen maisema on yksinkertainen, vain keveällä siveltimellä luonnostellen tehty ruohoinen maa, vasemmalla matalaa pensastoa, oikealla hento puu ja taivaalla aavistuksen verran sinertäviä pilviä. Tämä maisemakuvaus toistuu hyvin usein hänen maalauksissaan. Haukiputaan Jaakob ostaa esikoisoikeuden -maalauksessa (kuva 201) on Raamatun kuva Toppeliuksen käsittelemänä muuttunut monien yksityiskohtien osalta, eniten miljöökuvauksen rakennuksissa. Siinä on pääasiat otettu suuresti yksinkertaistettuina, joten ne maalauksessa toteutettuina vaikuttavat konstruktiivisesti jopa aivan uusilta. Raamatun kuvan mukaan Haukiputaalle maalattu Yksisarvinen (kuva 205) poikkeaa huomattavasti esikuvasta. Samoin Kiimingin alttariseinän Aaron (kuva 220) vastaa esikuvaa vain oikean käden liikkeen ja pukeutumisen puolesta. Siinäkin on Raamatun esikuvan miljöö jätetty kokonaan pois, samoin kuin Kempeleen Enkeli painii Jaakobin kanssa -maalauksessa (kuva 234).

Vaikka Hailuodon saarnatuolin maalaukset (ku-

vat 70—76) sivuavatkin hyvin läheltä Weigelin Sacra Scriptura Loquens in Imaginibus-teoksen kuvia, näkyy Toppeliuksen oma osuus kuvia maalatessa monessa kohdin. Joissakin sommitelmissa on jätetty esikuvan henkilöitä pois, toisissa taas henkilöt kulkevat esikuvaan verrattuna päinvastaiseen suuntaan. Lohtajan Getsemane -maalauksessa (kuva 149) on Toppelius lisännyt Sacra Scripturan esikuvaan enkelin ja oikealle opetuslasten ryhmän. Näillä lisäyksillä hän pyrki tasapainottamaan sommitelmaansa.

Matthaeus Merianin grafiikan reminisenssejä on havaittavissa Paavolan ja Tohmajärven kirkon saarnatuolien Matteus-kuvissa (kuvat 127 ja 226). Kuitenkin niissä kummassakin Toppeliuksen luova osuus on huomattavasti suurempi. Näin on asia myös Haukiputaan Elia korvessa -maalauksessa (kuva 210).

Haukiputaan Jeesus kantaa ristiä -sommitelmaan (kuva 188) Toppelius on saanut vaikutteita Brosamerin grafiikasta, mutta hän on oman näkemyksensä mukaan pelkistänyt esikuvan ainekset ja näin on syntynyt uusi taiteellinen tulos. Samaa esikuvaa hän on käyttänyt Kuivaniemen Jeesus kantaa ristiä -taulukuvaa (kuva 257) maalatessaan. Se on Haukiputaan sommitelmaa rikasvivahteisempi, kuitenkin myös siinä on esikuvaa huomattavasti muutettu. Haukiputaan Jeesuksen vangitsemista esittävässä maalauksessa (kuva 181) vain jotkut yksityiskohdat muistuttavat Brosamerin grafiikasta. Siinäkin Toppelius on valikoiden pelkistänyt saamaansa esikuvaa.

Pääasiassa Rubensin taiteen piiriin kuuluvasta grafiikasta Mikael Toppelius on saanut aineksia Haukiputaan Viimeisen tuomion (kuvat 183—185) sommitelmaan. Kuitenkin maalauksen lopputulos on laskettava kirkkomaalarin oman luomistyön saavutukseksi. Rubensilainen grafiikka on innoittanut maalaria myös Haukiputaan Vaskikäärme -maalauksen (kuvat 198 ja 199) lähtökohtana. Siinä on Toppelius pelkistänyt esikuvaa saaden näin enemmän esille dynaamista liikettä ja viivojen rytmiä. Taustan maisema on Toppeliuksen tyyliin luonnosmaisesti sivelty. Kiimingin Vankikäärmeen (kuva 216) esityksen henkilöasetelma on mainitusta esikuvasta poikkeavampi ja henkilöluvultaan vähäisempi. Rubensilaiseen grafiikkaan perustuu myös Kempeleen Ristiltäotto -maalaus (kuva 236). Sommitelmien konstruktiot muistuttavat toisiaan. Yksityiskohtia Toppelius on kuitenkin maalannut omaa näkemystään noudattaen. Vaikka esikuvassa on kolmet tikapuut niitä Toppeliuksen maalauksessa on neljät. Lisäksi Kristuksen asento on toinen ja hänen lähellään henkilöt esikuvasta poiketen ovat vaihtaneet paikkoja.

Lohtajalla Aabraham uhraa Iisakin -maalaukseen (kuva 148) Toppelius on yhdistellen ottanut kohtia Raamatun ja Sacra Scripturan kuvista. Näin hän on tehnyt myös Haukiputaan samanaiheisessa maalauksessa (kuva 206). Sitten Jeesus nousee haudasta -maalaukseen on Haukiputaalla, Maaningalla, Kempeleellä, Rantsilassa ja Revonlahdella (kuvat 190, 168, 233, 250 ja 275) antanut viitteitä Jean Andrayn samanaiheinen gravyyri. Kuitenkin Toppelius on toteuttanut kussakin eri tapauksessa omaa taiteellista näkemystään. Samaa voidaan sanoa Fillmerin lesken maalauttamasta Enkelin ilmestys-kuvasta Kempeleellä (kuva 237), vaikka siinä voidaankin osoittaa monia kohtia yhtäpitäviksi Schulerin Die Heiligen Schriften -teoksen samanaiheisen kuvan kanssa.

Esikuvat ovat olleet yksivärisiä (musta-valkoinen), joten Mikael Toppeliuksen on ollut turvauduttava omaan värifantasiaan. Siinä tapaammekin Toppeliuksen täysin omaa synteesiä. Milloin hänen värinsä ovat olleet barokin tummia, milloin rokokoon sävyttäminä vaalean heleitä, joita viimeksi mainittuja hän on käyttänyt Lohtajan alttarisommitelmissa sekä luonnosmaisesti sivellen valkoiselle liitupinnalle Haukiputaan, Kiimingin, Kempeleen ja Rantsilan kirkkojen maalauksissa.

Toppeliuksen käyttämiä erikoisaiheita on mm. Haukiputaan, Ilmajoen ja Revonlahden kirkon alttariseinälle maalattu vertauskuvallinen Kylväjä (kuvat 191 ja 276), joka Haukiputaalla on pukeutunut 1700-luvun sotilastakkiin.[772] Revonlahden kylväjä on taas kaislakasvista tehdyn kehyksen ympäröimänä. Toppeliuksen kukka-aiheista on merkittävin Haukiputaan opaion-sommitelmaan maalattu rhododendron (kuva 211).

Mikael Toppelius korosti usein maalauksissaan kansanomaisia jopa proletaarisia piirteitä. Elämän kaunistelemattoman todellisuuden kuvaaminen oli barokille ja rokokoollekin usein ominaista.[773] Pieksämäen lehterikaiteiden profeetat (kuvat 94—113) rahvaanomaisine kasvoineen ja raatajan käsineen viittaavat siihen, että malleina ehkä on ollut pieksämäkeläisiä talonpoikia. Samanlainen kansanomaisuus on havaittavissa Pielaveden ehtoollismaalauksessa (kuva 120). Paavolan kirkon Jeesus syntisten ystävä -sommitelmassa (kuva 126) Jeesuksen ympärille kokoontunut kansa ojentelee häntä kohti käsiään kärsivine, rumine kasvoineen ja risaisine vaatteineen. Barokissa tällainen tarkoitti taiteellista tyylittelyä ja sielullisen tilan ilmentämistä.[774] Toppeliuksen madonnatkin (esim. kuvat 122, 164, 172) ovat usein vain kansan naisia, jotka ovat saaneet arvokkaan osan esittää Jumalan pojan äitiä. Lapinlahden kirkon Jeesus yrttitarhassa -kuvassa (kuva 163) kirkkomaalarilla on kenties ollut joku lapinlahtelainen isäntämies mallina, niin realistishenkinen tämäkin maalaus on. Barokin maalareille oli

usein ominaista kuvata Raamatun tapahtumia oman aikansa miljöössä, kansallisesti puettujen ihmisten esittäminä. Näin he halusivat ilmaista Raamatun kertomusten ikuista aktuaalisuutta.[775]

Toppeliuksen maalauksissa on muitakin piirteitä, jotka ovat analogisia edellä esitetyn selitystavan kanssa. Paavolan kirkon saarnatuolin Matteukseen (kuva 127) on lisätty realistista tuntua etnografisin aineksin. Evankelistalle on rohkeasti maalattu suomalaisen talonpojan polven yläpuolelle päättyvä ja vyöllä sidottu mekko. Jalassa hänellä on pohjalaiset pitkävartiset lapikkaat. Paikallista tuntua maalari on korostanut myös Haukiputaan Elia korvessa -maalauksen päähenkilön vaatetuksen esityksessä (kuva 210). Eliaan jalassa on pieksut, joiden lyhyiden varsien sisään on sidottu housut. Erityisen rohkean paikallissävyinen oli Lumijoen majatalon seinään maalattu paratiisikuva, jossa Aatamin ja Eevan ohitse ajoi porollaan peskipukuinen lappalainen ja lähellä heitä luistelivat iloiset, pienet alastomat pojat liukkaalla jäällä.[776] Tässä onkin kysymys Mikael Toppeliuksen lennokkaasta mielikuvituksesta ja huumorista.

Koristaessaan kirkkojen holveja ja seiniä barokin ja rokokoon tyyliaineksia sulatellen Mikael Toppelius loi selvään kokonaisnäkemykseen pohjautuvia monumentaalisia teoksia, joiden vaikutus itse asiassa on hämmästyttävän suggestiivinen.

IX Loppukatsaus

Kirkkomaalari Mikael Toppeliuksen esi-isät olivat liminkalaisia talonpoikia, jotka 1600-luvulla asettuivat Ouluun ja toimivat siellä pääasiallisesti kauppiaina ja tullikirjureina. Heistä maalarin isoisä nai juutalaiseen sukuun kuuluvan Maria Zebulonin ja maalarin isä tullikirjuri Kristoffer Toppelius papin tyttären Margareta Lithoviuksen, vouti- ja porvarissuvun jälkeläisen, mikä merkitsi Toppeliukselle ei ainoastaan arvokasta verenperintöä vaan myös entistä läheisempää liittymistä pohjalaisen kulttuurin traditioon. Monipuolista veren sekoittumista on pidettävä suvun jäsenten hengenlahjojen kannalta edullisena.

Kun nuori Mikael Toppelius n. 1748 oli tutustunut Iisalmen rovastiin Henrik Helsingiukseen, hän jo 1751 matkusti Tukholmaan työskennelläkseen siellä valtakunnan johtavan koristemaalarin Johan Paschin oppipoikana pienellä palkalla noin puolentoista vuoden ajan. Kuninkaallinen linna oli tällöin sisustuksen osalta viimeistelyvaiheessa ja monenlaisia virikkeitä antava. Toppelius marmoroi ja kultasi Linnankirkon saarnatuolia ja sai näin ammattimaalarin tehtävään monipuolisen valmennuksen. Tällöin mieleen syöpyneet herätteet tulivat sitten Toppeliuksen elämäntyössä selvimmin näkyviin dekoratiivisissa barokki- ja varsinkin rokokootyylin mukailuissa.

Hankkimillaan taidoilla Toppelius toteutti Pohjanmaan oloissa ainoalaatuisen mittavan kirkonkoristelutyön. Samalla hän toimi ammattimaalarina ansaiten myös siten vuosien kuluessa suureksi kasvaneelle perheelleen elatusta ja lapsilleen koulunkäyntivaroja. Kirkkojen holveja, seiniä, lehterinkaiteita ja saarnatuoleja koristaen sekä kirkkojen penkkejä, ovia ja ikkunapieliä maalaten Mikael Toppelius kulki Iisalmesta (1748) Hailuodon (1756), Lohtajan (1771), Haukiputaan (1774—1779), Tohmajärven (1783—1784) ja Kauhajoen (1805—1806) kautta Revonlahdelle (1821), jossa hän 87-vuotiaana vanhuksena päätti elämäntyönsä ekspressiivisen ilmeikkäisiin maalauksiin. Näin myös päättyi monumentaalinen kirkkomaalaus Pohjanmaalla.

Aiheiltaan Toppelius liittyy kuvatraditioon, jonka juuret ulottuvat Italian renessanssiin ja Alankomaiden realistiseen taiteeseen. Hänen käyttämänsä esikuvat ovat löydettävissä Raamatun ja eri hartauskirjojen illustraatioista sekä Rubensin taiteen piiriin kuuluvasta grafiikasta. Maalari omaksui suuren määrän aiheita, jotka hän omintakeisesti sulatti ja maalasi pelkistettyinä heikosti valaistujen kirkkojen hirsiseinille ja holveihin.

1700-luvulla heräsi — Carl von Linnén ansiosta — voimakas luonnontieteiden harrastus. Tuli muotiasiaksi keskustella salongeissa mineraaleista, kasveista ja planeetoista. Luonnontieteellinen harrastus sävytti meidänkin maassamme oppineiden, myös kirkon johtoasemassa olevien piispojen ja pappien elämänkatsomusta ja toimia. Mikael Toppelius oli oman aikansa lapsi. Luontoon kohdistunut mielenkiinto oli omiaan herättämään hänessä todellisuuden tajua, joka tuli näkyviin realistisen kuvaajan otteina. Hänen käsityksiään tässä suhteessa ovat ilmeisesti lisäksi tukeneet rubensilaiset kuparipiirrokset, joita hän on käyttänyt esikuvinaan. Usein hän yhdisti maalauksiinsa etnografisia ja paikallisuutta korostavia lisäpiirteitä sekä henkensä syvyyksistä pulppuavaa raikasta, kaikkea yhdistävää huumoria.

Maalarin taito ilmenee huomattavana dekoratiivisen taiteen alalla. Kirkkojen dekoraatioissa on usein kiinalaista tuntua, kuten Kiimingin kevyesti maalatuissa alttarikuvissa, niiden kevyissä ja ilmavissa siveltimenvedoissa. Näiden tavoin luonnosmaisia koristeellisia töitä tavataan myös Haukiputaalla ym. Niissä huomaa samaa tyyliä, jota Johan Pasch noudatti Drottningholmin Kiinan linnan sekä Stureforsin kartanon huoneita koristaessaan.

Mikael Toppelius pyrki saattamaan kirkkojen kokonaiskoristelun ajan herranhuoneelle asetettujen pyhyyden vaatimusten mukaiseksi. Kirkkojen sisäseinät ja holvit valkaistiin vanhan tavan mukaan kauttaaltaan, millä luulisi silloisen käsityksen mukaan olleen kiviarkkitehtuurin jäljittelyn ohella vertauskuvallisenkin merkityksen: valkoinen väri merkitsi myös puhtautta. Ja kun kirkkomaalari tämän lisäksi avasi illusorisilla kattomaalauksillaan seurakunnan silmien eteen avaran ja korkean taivaan, autuaiden asuinsijan, täytti kirkon koristelutyö myös sille asetetut aatesisällysvaatimukset.

Monet maininnat osoittavat, että Mikael Toppeliusta pidettiin kirkkojen koristelijana suuressa arvossa. Mahtavat kirkkoherrat kutsuivat häntä koristelutöihin, ja kun esim. maalari 1783 saapui oman maakuntansa rajojen ulkopuolelle Tohmajärvelle, mainitaan maalaustaiteen tehtailijan (Fabriqueren), hyvin arvoisan herran Mikael Toppeliuksen Oulusta saapuneen paikkakunnalle. Valmiita töitä kiitettiin varauksettomasti mm. Ilmajoella kun taas Tohmajärvellä kirkkoa kehuttiin Karjalan kauneim-

maksi. Nämä ja monet muut lausunnot antavat sen käsityksen, että Mikael Toppelius on todella nauttinut aikalaistensa arvonantoa.

Kirkkomaalarin töistänsä vaatima palkka tuntuu aina olleen kohtuullinen. Sen sijaan Lauri Galleniusta syytettiin aikanaan liiallisesta kiskomisesta ja myös etuilusta, mihin Toppelius ei tiettävästi koskaan langennut. Tämän voi katsoa olevan todisteena siitä, että Toppelius oli luonteeltaan sovinnollinen ja alansa hyvin hallitseva taitaja, johon seurakunnat luottivat ja jolle tuli kirkkojen koristelutöiden tilauksia riittävästi paitsi Oulun kauppapiiristä myös etäämpää Savosta, Pohjois-Karjalasta ja Etelä-Pohjanmaalta saakka.

Ymmärrettävistä syistä Toppelius ei näytä saaneen mainittavia tehtäviä 1700-luvun jälkipuoliskon uusista suurista kivikirkoista eikä Rijfien uusklassillisista kirkoista. Sittemmin 1800-luvun puolivälistä lähtien hänen kirkonkoristelujaan alettiin peittää maalilla, pahvilla tai laudoituksella. Tähän on ollut yhtenä syynä maun jatkuva muuttuminen. Yhä voimistuneet uusklassilliset tyyli-ihanteet vaativat puhtaita valkoisia seiniä ja holveja, joten niihin maalatuista kuvista haluttiin päästä eroon. Onneksi monumentaalimaalauksia on kuitenkin säilynyt sen verran, että niiden varassa on voitu luoda vakuuttava kuva Toppeliuksesta kirkkomaalarina. Tutkimuksen tuloksena on toisaalta voitu todeta, että mm. Paltamon kirkon koristelu, jota tähän saakka on pidetty Mikael Toppeliuksen tekemänä, onkin Emanuel Granbergin käsialaa.

Mikael Toppeliuksen maalarintoiminta liittyy, ikään kuin korkeimpien kulttuuripyrkimysten ilmauksena, erityisesti laajan Pohjois-Pohjanmaan 1600- ja 1700-luvulla tapahtuneeseen asutuksen leviämiseen, seurakuntien perustamiseen, kansan valistamiseen ja lukutaidon opettamiseen, maakunnan niin taloudelliseen kuin henkiseen ja hengelliseen kehitykseen, jota kaupungeissa piti vireillä toimintatarmoinen porvaristo ja maaseudulla valistustahtoinen papisto. Se liittyy myös siihen huomattavaan edistykseen, joka 1700-luvun puolivälistä lähtien tapahtui varsinkin Pohjanmaan rannikon maaseutuväestön elämäntavoissa. Kun vähin erin luovuttiin savupirteistä ja ruvettiin käyttämään uloslämmitettävillä tulisijoilla varustettuja, lasi-ikkunaisia asuinrakennuksia, huoneet tulivat entistä valoisammiksi. Tähän liittyi myös sisustuksen monipuolistuminen. Kirkkomaalareita — sen ajan itse asiassa johtavia siveltimenkäyttäjiä Pohjanmaalla — alettiin tavallisten ammattimaalarien ohella kutsua koteihin koristamaan kaappeja, myötäjäisarkkuja, vakkoja, kellokaappeja ym., joiden esineiden käyttötarkoitus ja maalattavat pinnat asettivat omat vaaatimuksensa koristelutyölle.

Monet lähinnä Mikael Toppeliuksen elämäkertaan ja työskentelyyn sisältyvät ongelmat jäävät tässä tutkimuksessa ratkaisematta. Suurelta osalta se selittyy siitä, että tärkeitä lähteitä on aikojen kuluessa tuhoutunut ja että säilyneissäkin lähteissä on usein hyvin puutteellisia merkintöjä.

Mikael Toppelius päätti kirkkomaalarina tradition, jonka juuret ulottuvat maassamme kauas keskiaikaan. Viimeisenä taitajana hän kohoaa kauas ulottuvassa maalareitten sarjassa joskaan ei ainutlaatuiseen niin kuitenkin poikkeuksellisen merkittävään arvoasemaan. Kulttuurihistoriallisessa mielessä hänen merkityksensä vielä kasvaa niiden monien suhteiden takia, joita hän hartauskirjojen illustraatioiden ja Rubensin taiteen piiriin kuuluvan grafiikan kautta piti vireillä eurooppalaiseen taiteeseen.

X Kronologinen taulukko

Vuosi	Tapahtumapaikka	Asia
1618	Liminka	Lauri Yrjänänpojasta maininta.
1667	Oulu	Jaakko Laurinpoika kuoli.
1672	Oulu	Kristoffer Zebulonsson vannoi porvarinvalan 9.1.
1676	Oulu	Mikko Jaakonpojan ensimmäisestä avioliitosta syntyi Mikko Mikonpoika.
1698	Oulu	Toppelius-nimi ensi kertaa asiakirjoissa.
1730	Oulu	Kristoffer Toppeliuksen ja Margareta Lithovian häät.
1734	Oulu	MT syntyi 10.8.
1748 (n.)	Iisalmi	MT tutustui Henrik Helsingiukseen ja teki kirkkoon lehterinkaidemaalauksia.
1751	Tukholma	MT:n opiskelu alkoi Johan Paschin johdolla.
1748—51	Tukholma	Linnankirkon saarnatuoli valmistui.
1752	Tukholma—Oulu	MT palasi Tukholmasta myöhään syksyllä.
1753	Oulu—Tukholma	MT lähti uudelleen Tukholmaan.
1753	Tukholma—Oulu	MT palasi syyskesällä Tukholmasta.
1753	Kemi, Oulu ja Ii	MT teki ammattimaalarin töitä.
1756	Iisalmi	MT maalasi Henrik Helsingiuksen muotokuvan, alttaritaulun ja kellotapulin.
1756	Hailuoto	MT koristi Johan Kankaan tekemän saarnatuolin ja teki kirkossa muitakin maalaustöitä.
1756	Kuopio	Jeesus kiusaajan edessä -taulu.
1760—1762	Pieksämäki	Paul Krogiuksen muotokuva sekä lehterinkaide- ja saarnatuolimaalauksia.
1760	Oulu	MT:n isä Kristoffer Toppelius kuoli 17.12.
1762	Hailuoto	MT maalasi kellotapulin.
1762	Oulunsalo	MT maalasi kellotapulin.
1762	Oulu	MT hyväksyttiin kaupunginmaalariksi.
1763	Ii	Mikael Toppelius vihittiin Maria Ocklawitzin kanssa 8.9.

1763	Oulu	Nimikilpien maalausta.
1764	Oulunsalo	MT koristi Jaakko Suonperän tekemän saarnatuolin.
1764	Pielavesi	MT maalasi mm. Profeetta Samuelin ja Nainen kumartaa Jeesus-lasta -taulun.
1765	Oulu	Esikoinen Karl Mikael syntyi.
1765	Paavola	Kirkon koristelua ja saarnatuolin maalauksia.
1766	Pudasjärvi	Kellotapulin maalaus ja kuvakoristelu.
1767	Pudasjärvi	Iinattivaaran kuparikaivos perustettiin.
1770	Pulkkila	Jeesus ristillä -maalaus.
1770	Lohtaja	Aabraham uhraa Iisakin-, Jeesus ristillä-, Jeesus Getsemanessa-triptyykki.
1772	Siikajoki	Alttarimaalaukset ja saarnatuolin koristelu.
1774	Haukipudas	Kirkon koristelutyöt aloitettiin.
1775	Haukipudas	Simson taistelee jalopeuraa vastaan-, Jaakobille myydään esikoisoikeus-, Iisak siunaa -maalaukset.
1775	Maaninka	Ristiinnaulitseminen ja Jeesus nousee haudasta -maalaus.
1775	Lapinlahti	Jeesus ristillä -maalaus.
1776	Ylikannus	Georg Forsmanin (sittemmin Laihian rovasti) muotokuva.
1778	Toholampi	Kirkon valkaisu ja ehkä myös koristelu.
1779	Haukipudas	Viimeinen tuomio -maalaus.
1779	Piippola	Kirkon maalaus- ja koristelutöitä.
1780	Ilmajoki	Kirkon koristelutyöt.
1780	Lapinlahti	Juntunen lahjoitti Getsemanessa -maalauksen.
1780	Tohmajärvi	Kruununvouti Wallenius kirjoitti MT:lle pyytäen häntä koristamaan kirkkoa.
1781	Oulu	MT:n vastaus kruununvouti Walleniukselle 3.2. koskien Tohmajärven kirkon koristelua.
1783	Oulu	MT:sta manufakturistina annettu arvostelu.
1783—84	Tohmajärvi	Kirkon koristelutyöt.
1785	Kempele	Kirkon koristelutyö aloitettiin.
1788	Rantsila	Kirkon koristelutyö aloitettiin.

1789	Oulu	MT lähetti pormestarille kirjeen 1.12., jossa hän pyysi vapautusta porvariskirjan edellyttämistä maksuista. Anomukseen suostuttiin 1.12.
1791	Oulu	Johannes Messeniuksen muotokuvan korjaus.
1792	Lapinlahti	Jesus catzoi sen syndisen waimon puolexi -maalaus.
1794	Rantsila	Saarnatuolin koristelu.
1795	Kempele	MT lopetti kirkon koristelutyöt.
1798	Pudasjärvi	MT teki tarkastusmatkan Iinattivaaran kaivokselle.
1800	Kuivaniemi	Jeesus ristillä -maalaus.
1803	Maaninka	Ecce homo -maalaus.
1803	Nurmes	Jeesus Getsemanessa -maalaus.
1805	Jalasjärvi	Kirkon koristelutöitä.
1805—06	Kauhajoki	Kirkon maalauskoristelu.
1807	Oulu	Maria Ocklawitz kuoli.
1808	Kauhajoki	Kirkko poltettiin Suomen sodan aikana.
1810	Siikajoki	MT sisusti pappilan huoneita.
1820	Tyrnävä	MT teki kirkossa koristemaalaustöitä.
1821	Revonlahti	MT koristi kirkon maalauksilla.
1821	Oulu	MT kuoli 27.12.
1849—50	Tohmajärvi	Kirkon seinämaalaukset peitettiin.
1856	Paavola	MT:n maalaukset kirkossa peitettiin.
1857—58	Ilmajoki	MT:n maalaukset peitettiin kirkkoa korjattaessa.
1896, 1899		Vuonna 1870 perustetun Suomen Muinaismuistoyhdistyksen VI ja VII taidehistoriallinen retkikunta.
1896	Pieksämäki	Kirkon seinä- ja holvimaalaukset hävitettiin.

XI Selostava luettelo Mikael Toppeliuksen maalauksista

Kuvaselostuksissa lasketaan oikea ja vasen katsojan näkökulmasta paitsi silloin, kun kysymys on ruumiinosista. Mitat ilmaistaan senttimetreissä, korkeus ensin. Haukiputaan kirkon holvimaalaukset on kuvasommitelmien välisten rajojen epämääräisyyden vuoksi jätetty mittaamatta.

Iisalmen kirkko

Iisalmen toinen kirkko rakennettiin v. 1700 ''i största hast och utan granlaga byggningskonst'' (Pitäjänkok. ptk. 12.10.1777, Iisalmi KA). Tähän kirkkoon Mikael Toppelius maalasi koristeelliset kuvansa Vaelluslistan mukaan vuoden 1748 paikkeilla.

Kirkko purettiin, kun se oli palvellut seurakuntaa lähes 80 vuotta. Siitä saatiin rakennusaineita uuteen, pohjakaavaltaan erivartisen ristin muotoon 1779 pystytettyyn nykyiseen puukirkkoon. Kirkko korjattiin 1879. Vuonna 1927 kirkko ''julkisivut yksinkertaistaen on saatettu vanhaan muotoon'' (Lindberg 1934, s. 54—57). Viimeksi tehdyt uudistukset (kuva 61) käyvät selville pohjoisen ristisakaran päätyseinän sisäpintaan asetetusta marmorilaatasta: ''Kirkko uusittu täydellisesti 1927. Piirustukset laati Rafael Blomstedt. Michael Toppeliuksen maalaukset paljastettiin ja korjattiin. Uuden maalauskoristelun suoritti Antti Salmenlinna.'' Mikael Toppeliuksen maalaukset entisti Karl Nygren. Åbo Underrättelser kirjoittaa 18.6.1927 restauroinnista seuraavasti:

''Men en sak, som vidare tål att bliva omnämnd är den att vid detta restaurationsarbete en metod kommit till användning som annars icke är vanlig i liknande fall.
Medan restauration i regel inskränker sig till ett återbringande av det som finnes kvar av gamla målningar och kompletteringen blott inskränker sig till ett uppfriskande av färgen i någon mån, har man i detta fall med hänsyn till, att bilderna ej bliva museiföremål utan skola få sin plats i en kyrka företagit sig att jämväl fylla i där tomrum och skadade ställen förelegat ——''.

Kirkon varastohuoneessa on vielä restauroimattomia irrallisia pyörökuvia. Ne antavat hyvän käsityksen aloittelevan nuoren maalarin vakavista pyrkimyksistä ilmaista esineiden ja henkilöfiguurien muotoja. Väriasteikko on niukka: harmaata, mustaa, valkoista ja sinisen vihreää.

Eteläisen lehterinkaiteen maalaukset vasemmalta oikealle:

1. PIETARI seisoo attribuuttejaan avaimia osoittaen pienellä maakaistaleella. Henkilöfiguuri on maalattu puupohjalle harmain sävyin sinisen vihreää taustaa vasten. Alareunaan tekstattu *S. Petrus*. Soikea kehys. Maalattu öljyväreillä. 73 × 91 cm.
2. JAAKOB VANHEMPI seisoo pienellä maakaistaleella pitäen kädessään tunnustaan kirjaa, joka on auki. Figuuri maalattu puupohjalle harmain sävyin sinisen vihreää taustaa vasten. Alareunaan tekstattu *S. Jacobus Major*. Soikea kehys. Maalattu öljyväreillä. 73 × 91 cm.
3. ANDREAS seisoo pienellä maakaistaleella vieressä attribuuttinsa vinoristi. Figuuri maalattu puupohjalle harmain sävyin sinisen vihreää taustaa vasten. Alareunaan tekstattu *S. Andreas*. Soikea kehys. Maalattu öljyväreillä. 73 × 91 cm.
4. FILIPPUS seisoo pienellä maakaistaleella pitäen kädessään tunnustaan ristiä. Figuuri maalattu puupohjalle harmain sävyin sinisen vihreää taustaa vasten. Alareunaan tekstattu *S. Philippus*. Soikea kehys. Maalattu öljyväreillä. 73 × 91 cm.
5. TUOMAS seisoo pienellä maakaistaleella pitäen kädessään keihästä. Figuuri on maalattu puupohjalle harmain sävyin sinisen vihreää taustaa vasten. Alareunaan tekstattu *S. Thomas*. Soikea kehys. Maalattu öljyväreillä. 73 × 91 cm.

Läntisen lehterinkaiteen maalaukset vasemmalta oikealle:

6. AABRAHAM UHRAA IISAKIN (kuva 62). Keskellä Aabraham valmiina uhraamaan alttarille kyyristyneen Iisakin. Enkeli lentää vasemmalta ja estää teon veitseen tarttumalla. Henkilöt, alttari, oinas ja pensas maalattu puupohjalle harmain sävyin sinisen vihreää taustaa vasten. Alareunaan tekstattu *Abraham ja Isac*. Soikea kehys. Maalattu öljyväreillä. 73 × 91 cm.
7. REBEKKA KAIVOLLA (kuva 63). Avokaulaisessa puvussa esitetty Rebekka täyttää vinttikaivon ääressä Eleasarin ojentamaa ruukkua. Vasemmalla kaksi kamelia. Taustassa oikealla rakennuksia. Sommitelma maalattu puupohjalle harmain sävyin sinisen vihreää taustaa vasten. Alareunaan tekstattu *Rebecha*. Soikea kehys. Maalattu öljyväreillä. 73 × 91 cm.
8. SIMSON TAISTELEE LEIJONAA VASTAAN (kuva 64). Simson on voimakkaasti repäissyt leijonan kidan auki. Leijona makaa selällään hänen edessään. Vasemmalla käyrärunkoinen puu. Muuta ympäristöä ei ole kuvattu. Sommitelma maalattu puu-

pohjalle harmain sävyin sinisen vihreää taustaa vasten. Alareunaan tekstattu *Simson.* Soikea kehys. Maalattu öljyväreillä. 73 × 91 cm.

9. JAAKOBIN UNI (kuva 65). Jaakob on kuvattu nukkumassa pää vasemmalla ja oikea käsivarsi pään alla. Enkelit nousevat taivaaseen nopein liikkein hiukan viistoon oikealle kallellaan olevia tikapuita pitkin. Oikealla vähäinen puu. Ei muuta maisemaa. Sommitelma maalattu puupohjalle harmain sävyin sinisen vihreää taustaa vasten. Alareunaan tekstattu *Jacob.* Soikea kehys. Maalattu öljyväreillä. 73 × 91 cm.

10. DAAVID JA GOLJAT (kuva 66). Suureen kokoon kuvattu Goljat seisoo roomalaisen sotilaan varusteissa keskellä viistoon katsojaan päin. Hänen edessään on viistoon selin katsojaan pieneksi kuvattu, linkoa selkänsä takana pitävä Daavid. Pieni maaläiskä markkeeraa maisemaa. Figuurit maalattu puupohjalle harmain sävyin sinisen vihreää taustaa vasten. Alareunaan tekstattu *David ja Goliat.* Soikea kehys. Maalattu öljyväreillä. 73 × 91 cm.

Pohjoisen lehterinkaiteen maalaukset vasemmalta oikealle:

11. BARTOLOMEUS seisoo pienellä maakaistaleella pitäen tunnustaan veistä kädessään. Figuuri maalattu puupohjalle harmain sävyin sinisen vihreää taustaa vasten. Alareunaan tekstattu *S. Bartolomeus.* Soikea kehys. Maalattu öljyväreillä. 73 × 91 cm.

12. MATTIAS seisoo pienellä maakaistaleella pitäen keihästä kädessään. Figuuri maalattu puupohjalle harmain sävyin sinisen vihreää taustaa vasten. Alareunaan tekstattu *S. Matthias.* Soikea kehys. Maalattu öljyväreillä. 73 ×91 cm.

13. JAAKOB NUOREMPI seisoo pienellä maakaistaleella pitäen tunnustaan jousta kädessään. Figuuri maalattu puupohjalle harmain sävyin sinisen vihreää taustaa vasten. Alareunaan tekstattu *S. Jacobus Minor.* Soikea kehys. Maalattu öljyväreillä. 73 × 91 cm.

14. SIMON seisoo pienellä maakaistaleella saha kädessään. Figuuri maalattu puupohjalle harmain sävyin sinisen vihreää taustaa vasten. Alareunaan tekstattu *S. Simon.* Soikea kehys. Maalattu öljyväreillä. 73 × 91 cm.

15. JUUDAS seisoo pienellä maakaistaleella pitäen attribuuttiaan nuijaa kädessään. Figuuri maalattu puupohjalle harmain sävyin sinisen vihreää taustaa vasten. Alareunaan tekstattu *S. Judas.* Soikea kehys. Maalattu öljyväreillä. 73 × 91 cm.

Kirkon varastohuoneessa säilytetään seuraavia maalauksia:

16. TUHLAAJAPOJAN PALUU. Tuhlaajapoika polvistuneena isänsä edessä. Vieressä oikealla palvelija ojentaa vaatteita. Taustalla kohoaa pari rakennusta korkeine ovineen ja ikkunoineen. Talojen vieressä oikealla matalia puita ja pensaita. Sommitelma maalattu puupohjalle harmain sävyin sinisen vihreää taustaa vasten. Alareunaan tekstattu *Tuhlaajapoika.* Jäljistä näkee, että maalaus on aikaisemmin ollut soikeassa kehyksessä. Maalattu öljyväreillä. Ei entistetty. 73 × 91 cm.

17. PAAVALI (kuva 67) seisoo pienellä maakaistaleella pitkävartinen kirves kädessään. Figuuri maalattu puupohjalle harmain sävyin sinisen vihreää taustaa vasten. Alareunaan tekstattu *S. Paulus.* Jäljistä näkee, että maalaus on aikaisemmin ollut soikeassa kehyksessä. Maalattu öljyväreillä. Ei entistetty. 73 × 91 cm.

18. ALTTARITAULU (aihe tuntematon). Nervander kirjoitti maalauksesta seuraavaa: ''Iisalmen taulun Toppelius kuuluu maalanneen 22-vuotiaana, se on hyvin pilalla ja sen arvoa oli vaikeata arvostella sen, joka näki suunnattoman kankaan tuulisena päivänä levällään auringonpaisteessa kirkonmäellä'' (Nervander 1899 b, s. 20). Maalaus on hävinnyt.

19. ROVASTI HENRIK HELSINGIUKSEN MUOTOKUVA (kuva 68). Malli istuu viistoon oikealle kääntyneenä päässään harmaa peruukki, jota peittää musta kalotti. Käsissä mustat napitetut hansikkaat. Vasemmassa kainalossa kirja. Kasvojen väri punertava ja tausta tumman vihreä. Nervanderin mielestä ''muotokuvassa ilmenee luonteenominaisuutta, mutta väritykseltään se on kova, mikä ei muistuta siitä Michael Toppeliuksesta, jonka olemme oppineet tuntemaan (Nervander 1900, s. 58). Meinander puolestaan kirjoittaa muotokuvasta: ''—— Nervanders anmärkning om porträttets för Toppelius målningssätt hårda färg kan jag ej finna fullt berättigad'' (Meinander 1931, s. 34). Maalaus on Mikael Toppeliuksen varhaiskauden kokeilu muotokuvamaalarina. Oikeassa alareunassa punaisella värillä *Henrik Helsingius* (maalattu jälkeenpäin). A tergo: ANno 1756. Värit pahoin tummuneet, kangas rypistynyt. Maalattu öljyvärillä. 90 × 72 cm. Iisalmen kirkon sakaristossa.

Hailuodon kirkko

Hailuodon n. 1620 rakennettu ja 1968 palanut kirkko oli tornillinen pitkäkirkko. Kirkon sisätilaa kattoi pyöristetysti kulmikas tynnyriholvi. Ensimmäinen kirkon maalauskoristelu oli tehty jo ennen vuotta 1659. Vuonna 1659 tuli sitten mestari, joka koristeli kirkon sisätilan seinät, pilarit, sidehirret, holvin ja eteisen vaakasuoran laipion. Työn suorittajana Lars Pettersson pitää Christian Wilbrandtia. Kirkkoa laajennettiin itään 1686. Uuden kuorin sivuseiniin, pilareihin, sidehirsiin ja holvin jatkok-

seen Lauri Gallenius maalasi koristeelliset kuvansa. Hailuodon kirkon peruskorjaus tehtiin 1756 Matti Hongan johdolla.

Puuseppä Johan Kangas (1725—1803) teki kirkon saarnatuolin 1756. Se oli lievästi pullea, porraskaiteella, korkeakehäisellä ovella ja katoksella varustettu. Pöntön ja porraskaiteen peilejä erottivat pystylistat, jotka reunassa päättyivät pieniin serafinpäihin. Oven yläpuolella oli kolme sorvattua koristetta. Seinäpilariin oli kiinnitetty puusta veistetty, suurikokoinen ja säteiden kehystämä aurinko. Katoksesta riippui kyyhkynen (kuva 69).

Saarnatuolin värien tummuuteen vaikutti vuoden 1901 vernissaus, jossa oli käytetty joko tummenevaa pellavaöljyä tai halpaa kopaalilakkaa. Huonojen aineiden vuoksi kuvapinnoille tuli ryppyjä, joita vuoden 1950 restauroinnissa poistettiin. Kirkon palosta saarnatuoli saatiin pelastetuksi rikkilyötynä. (Pettersson 1971, s. 9—16; Niemi, Restauroimisptk. 30.8.1950, MV).

Mikael Toppeliuksen 1756 maalaamat saarnatuolin peilien kuvat ovat vasemmalta oikealle lukien seuraavat:

20. AUTUAITA OVAT HENGESSÄÄN KÖYHÄT (kuva 70). Keskellä istuu pilvitaustaa vasten, etuviistoon oikealle kääntyneenä heleän punaisessa viitassa mieshenkilö pitäen vasenta kättä rinnan kohdalla ja oikeaa kättä sivulle ojennettuna. Valkopukuinen enkeli oikealla taustalla ojentaa viittaa. Ylhäältä lankeava valo on sinertävän vihreää ja valkoista. Yleissävy valoisa. Rokokookehys kellertävän ruskea. Kuvan kohdalle saarnatuolin kaartuvaan alaosaan on mustalle pohjalle tekstattu: *Matt. 5.3. Autuat owat hengellisesti waiwaiset; sillä heidän on taiwan waldacunda.* Maalattu öljyväreillä. 99 × 36 cm.

21. AUTUAITA OVAT MURHEELLISET (kuva 71). Vasemmalla seisoo nainen ristin edessä oikealle kääntyneenä. Pilvistä laskeutuva enkeli lohduttaa häntä. Puvut valkoiset, varjot maalattu ruskealla. Tausta vaalea, sävyltään sinertävän vihreä. Ympärillä kellertävän ruskea rokokookehys. Kuvan kohdalle alaosaan on tekstattu mustalle pohjalle: *Matth. 5:4 Autuat owat murhelliset, sillä he saawat lohdutuxen.* Maalattu öljyväreillä. 99 × 45 cm.

22. AUTUAITA OVAT NE, JOTKA ISOAVAT (kuva 72). Oikeassa yläkulmassa enkeli juottaa yläruumiiltaan paljasta mieshenkilöä kädensijalla varustetusta maljasta. Miehen lannevaate on sinertävä, iho päivettyneen ruskea. Enkelin puku ruusunpunainen. Tausta vaalean sinivihreä. Rokokookehys keltaisen ruskea. Kuvan kohdalle alaosaan on mustalle pohjalle tekstattu: *Matth. 5:6. Autuat owat, jotca isowat ja janowat wanhurscautta: sillä he rawitan.* Maalattu öljyvärillä. 99 × 45 cm.

23. AUTUAITA OVAT PUHDASSYDÄMISET (kuva 73). Keskellä istuu nainen pää kääntyneenä vasemmalta tulvehtivaan valoon, jota kohti myös hänen oikea kätensä on kohollaan. Vasemman käden varassa hänellä on kimppu liljoja. Ruusunpunaista pukua verhoaa helakan sininen viitta. Vaaleassa taustassa heikkoja sinisen vihreitä värisointuja. Rokokookehys keltaisen ruskea. Kuvan kohdalle saarnatuolin alaosaan on mustalle pohjalle tekstattu: *Matth. 5:8. Autuat owat puhtat sydämestä: sillä he saawat nähdä Jumalan.* Maalattu öljyväreillä. 99 × 45 cm.

24. AUTUAITA OVAT RAUHANTEKIJÄT (kuva 74). Aseensa maahan heittänyt sotilas istuu vasemmalle kääntyneenä. Hänelle ojennetaan vasemnalta palmunoksia. Enkeli näkyy hämärästi ylhäältä pilvien välistä. Puvut on maalattu ruskein ja sinertävin värein. Tausta on vaalean sinivihreä. Rokokookehys kellertävän ruskea. Kuvan kohdalle alaosaan on mustalle pohjalle tekstattu: *Matth. 5:9. Autuat owat rauhantekijät: sillä he pitä Jumalan pojixi cutzuttaman.* Maalattu öljyväreillä. 99 × 38 cm.

Saarnatuolin porraskaiteen peilipinnoissa ovat maalaukset:

25. AUTUAITA OVAT NE, JOITA VANHURSKAUDEN TÄHDEN VAINOTAAN (kuva 75). Kaksi henkilöä heittää kivillä kolmatta, joka kulkee vasemmalle. Enkeli tukee kivitettyä olkapäästä ja pitää oikealla kädellä ristiä hänen edessään. Vaeltajan lannevaate on tumman sininen ja hänen ihonsa ruskea. Hänen takanaan kulkevan miehen puku on helakan punainen. Enkelin valkoiseen pukuun on varjot maalattu ruskealla, ja hänen vyötäisiltään liehuva nauha on vaalean punainen. Maa on ruskea ja taivas vaalea, sävyltään sinisen vihreä. Rokokookehys keltaisen ruskea. Kuvan kohdalle kaiteen alareunaan on tekstattu: *Matth. 5:10. Autuat owat jotca wanhurscauden tähden wainotan: sillä heidän on taiwan waldacunda.* Maalattu öljyväreillä. 63 × 31 cm.

26. AUTUAITA OLETTE TE, KUN IHMISET MINUN TÄHTENI SOLVAAVAT JA VAINOAVAT TEITÄ (kuva 76). Keskellä suoraan katsojaan päin polvistuneena mieshenkilö kädet sivuille levitettyinä. Ylhäällä liitelee enkelilapsi palmunoksa toisessa ja kruunu toisessa kädessä. Polvistujan tummaa ihokasta kiertää punainen viitta. Maa on ruskea ja tausta vaalea, sävyltään sinivihreä. Rokokookehys keltaisen ruskea. Kuvan kohdalle kaiteen alareunaan on tekstattu: *Matth. 5:11. Autuaita olette te, cosca he pilcawat ja wainoawat teitä.* Maalattu öljyväreillä. 63 × 31 cm.

Saarnatuolin oven yläpuolelle on tekstattu: *Sinun pitä caickin niihin menemän, cuin minä sinun lähetän — cuin minä sinulle käsken. Jer. 1:v. 7. Mengät ja sarnatcat. Matth. 10:7.*

Saarnatuolin peilejä erottavat listat ovat sinooperin punaiset ja niihin veistetyt ruusukkeet ja lehdykät

kullatut. Listat päättyvät ylhäältä kullattuihin serafinpäihin.

27. HEDELMÄPUUSOMMITELMA (kuva 77) oli maalattu puretun sakariston tukitun oven täytelaudoille. Puu on hahmoteltu keveällä siveltimellä, mikä tuo mieleen Haukiputaan Elia korvessa -maalauksen. Puun juurella on kirves ja vasemmalla pyramidin tapainen kuvio. Väritys on harmahtava. Sommitelman oikealle puolelle on tekstattu: *Matth. 3. v. 10.* Maalaus oli ilmeisesti vuodelta 1756 (Pettersson 1971, värikuva I, kuva 165).

28. KUKKAKORI (kuva 78) oli maalattu länsipäädyn pohjoisosan tukitun ikkunan täytelaudoille. Kukkaaihe maalattu välittömästi ja raikkaasti. Maalaus oli ilmeisesti vuodelta 1756 (Pettersson 1971, kuva 166).

29. MUISTOTAULU, joka oli vuoteen 1901 kirkon kaakkoispilarin pohjoiskyljessä. Mikael Toppelius maalasi tämän 1756 korjaustöiden päätteeksi. Tässä kirkkomaalarin nimenä on Michäel Toppell.

Muistotaulun teksti on seuraava:

Åhr 1620 är thenne Kyrcka funderat
Åhr 1659 är thenne Kyrcka målad.
Åhr 1686 är thenne Kyrcka 1/4 tilbygd
Åhr 1690 är thenne 1/4 målad af Laur:
Gallenio.
Åhr 1739 i Kyrcko herden Joseph Krancks
tijd är thenne Kyrcka på södra sijdan uphögd, tor
net ned huggit, spån taket förbättrad af Byggmä
star *Erick Waicko*
Åhr 1756 blef thenne Kyrcka tre hwarf un
der bygd på 1 ¼ ahln hög grundwahl, grafwar
ne i Kyrckan tiltäpte, yttra taket med tort spån
wärcke öfwer alt försedt och det inre förstärckt,
gålfwet med bänckarne å nyo förfärdigad jem
te nytt alttare och ny Sacristia, i Kyrckoherden
Magister Jacob E Falanders tijd af Kyrckio:
Byggmästaren Mattz Hånga. Samma
åhr blef Lechtarn förbättrad och Kyrckan be
prydt med nya fönster, nya dörar och ny Pre
dikstol, hwilcka med Choret och Bänckarne
blefwo målade af Michäel Toppell.

(Pettersson 1971, kuva 167).

Leppävirran kirkko

Leppävirran seurakunta erotettiin Kuopion kirkkopitäjästä itsenäiseksi 1639 (Leinberg 1906, s. 136). Kirkko rakennettiin 1640 (Lindberg 1934, s. 147). Vaelluslistasta päättäen Mikael Toppelius maalasi kirkon saarnatuolin ehkä joskus 1750-luvun jälkipuoliskolla. Saarnatuolin peilien kuvat ovat seuraavat:

30. MATTEUS (kuva 79, ylinnä vasemmalla) on maalattu kokovartalokuvana symbolinsa enkelin kanssa siten, että enkeli seisoo puoleksi vasemmalle kääntyneenä ja Matteus oikealle. Kuvan yläpuolelle on kaaren muotoon tekstattu *St Matthaeus Evang.* Kuvan alaosassa lause: *Jonga nimen sinun pitä cutzuman Jesus, sillä hän on wapahtawa Cansans heidän synneistäns. Matth. 1: v. 21.* Säkeen alkuosa "Ja hänen pitä synnyttämän pojan" on jätetty pois. Maalattu öljyväreillä. 50×19 cm.

31. LUUKAS (kuva 79, ylinnä oikealla) seisoo hiukan etuviistoon oikealle kääntyneenä. Hänen kätensä on koholla selittävässä asennossa. Vasemmalla jalkain juuressa makaa härkä, joka näkyy puolittain. Kuvan yläpuolelle on kaaren muotoon tekstattu *St Lucas Evang.* Kuvan alaosassa on lause: *Pyydä itzes Jumalalle osotta toimellisexi ja laittamattomaxi työntekiäxi, Joca oikein totuuden sanan jaca: 2. Timoth: 2: v. 15.* Maalattu öljyväreillä. 50×19 cm.

32. SALVATOR MUNDI (kuva 79, ensimmäisenä alarivissä) seisoo sädekehän ympäröimänä suoraan katsojaan päin pitäen vasemmassa kädessään pallovaltikkaa. Oikeassa koholla olevassa kädessä näkyy naulanreikä. Kuvan yläpuolelle on kaaren muotoon tekstattu *Salvator Mundi.* Kuvan alaosaan on tekstattu lause: *Se on totinen sana, ja caiketi mahdollinen wastan otta, että Christus Jesus on tullut mailman syndisiä wapahtaman. 1. Tomoth 1: v. 15.* Jakeesta on jätettu pois loppu "joista minä suurin olen". Maalattu öljyväreillä. 50×19 cm.

33. JOHANNES (kuva 79, keskimmäisenä alarivissä) kulkee vasemmalle kädet eteen kohotettuina. Hänen edessään maassa kotka-symboli. Kuvan yläpuolelle on kaaren muotoon tekstattu *St Johannes Evang.* Kuvan alaosaan on tekstattu lause: *Mutta jotca Herra odottawat, he sawat uden woiman niin että he menewät sijwillä ylös cuin Cotcat. Efaice: 40: v. 31.* Maalattu öljyväreillä. 50×19 cm.

34. MARKUS (kuva 79, alarivissä äärimmäisenä oikealla) seisoo suoraan katsojaan päin. Hänen jalkainsa juuressa makaa leijona. Kuvan yläpuolelle on tekstattu kaaren muotoon *St Marcus Evang.* Kuvan alaosassa on lause: *Älä itce: catzo Jalopeura woitti, joca on Judan sucucunnasta Dawidin juuri: Apoc. 5: v. 5.* Maalattu öljyväreillä. 50×19 cm.

Maalauksia säilytetään Leppävirran kirkon tapulissa (Raportti saarnatuolin maalauksista, Leppävirta, MV).

Kuopion kirkko

Järjestyksessä kolmannen Kuopion kirkon rakensi Pietari Calenius n. 1722—30 (Lindberg 1934, s. 122). Ristin muotoon rakennetun kirkon seiniä koristivat maalaukset (Lindberg 1934, s. 122). Kirk-

koa ei käytetty vuoden 1815 jälkeen, ja se purettiin 1817 (Iloniemi 1915, s. 11). Todennäköisesti tähän kirkkoon Mikael Toppelius maalasi seuraavan työnsä 1756:

35. JEESUS KIUSAAJAN EDESSÄ (kuva 80). Lepakon siivillä sekä hännällä varustettu kiusaaja on sommitelman keskellä. Hänestä oikealla seisoo Jeesus vasemmalle kääntyneenä. Vasemmalla kallio. Taustalta näkyy metsää ja sillan kaidetta. Värityksen yleissävy on ruskean vihertävän sinistä. Jeesuksen viitta punainen. Kuvaa ympäröi keltaisen ruskealla maalattu rokookehys. Signeerattu kahdesti: Kalliossa vasemmalla A.M.T. ja vinosti oikeassa alalaidassa *M. Toppelius 1756.* Maalattu öljyväreillä kankaalle. 76×100 cm. KM (Siirretty KM:oon 30.3.1898, inv.n:o 3524:1, MV).

Pieksämäen kirkko

Pieksämäen nykyisen puukirkon rakensi rovasti Paul Krogiuksen aikana August Sorsa 1752. Sen pohjakaava on alkuaan ollut tasavartisen ristin muotoinen; ristisakarat kapenevat ulospäin. Katto on aumattu. Ristivarsissa on puuholvit, joiden varasta keskellä kohosi kupu. Myöhemmin tehdyissä korjauksissa kupu alennettiin puuholvien tasolle (kuvat 82 ja 83). Daniel Hjulströmin ja Mikael Toppeliuksen 1760—62 tekemien maalaustöiden rajankäynnistä kts. yllä s. 40. V. 1875 ja 1896 tehdyissä korjauksissa kaikki seinä- ja kattomaalaukset lopullisesti hävitettiin (Salovaara 1953, s. 17—18; Pettersson 1953, s. 28, 30—31, 33; Wennervirta 1953, s. 68—74). Säilyneet ovat ainoastaan Mikael Toppeliuksen maalaamat rovasti Paul Krogiuksen muotokuva sekä lehterinkaiteiden ja saarnatuolin maalaukset.

36. ROVASTI PAUL KROGIUKSEN MUOTOKUVA (kuva 81). Voimakaspiirteinen rovasti istuu pöydän ääressä viistoon oikealle kääntyneenä. Valkoista peruukkia peittää päälaella musta kalotti. Oikea käsi, jonka pikkusormessa on isokivinen sormus, on pöydälle asetetun punakantisen kirjan päällä. Jäykähkön muotokuvan kasvot kuvastelevat surumielisyyttä. Taulun yläosaan on kaaren muotoon tekstattu: *Paul Krogius. Praepos. & Pastor in Nyslott & Seminge per 14, jan in Piexämaeki per 17 annos.* Kehyksen alareunaan kiinnitetyssä levyssä on sanat: *Aetatis ministerii 51 Pictus 1760.* Taulun taakse on tekstattu: *N:o 5 fecit Michael Toppell Piexämäki d. 10 Decembr: 1760.* Maalausta ympäröi ovaalinmuotoinen kullattu rokookookehys. Maalattu öljyväreillä kankaalle. 87×65,5 cm. Pieksämäen kirkon sakaristossa.

Eteläisen lehterinkaiteen maalaukset vasemmalta oikealle:

37. APOSTOLI PAAVALI (kuva 84) on kuvattu suoraan edestä. Rinnan kohdalla vasen käsi pitää miekkaa, oikea käsi on kohotettuna siunaavaan asentoon. Apostoli on pitkäpartainen, vakavailmeinen, ja hänen pukunaan on harmaa viitta. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva ja sen alareunaan on tekstattu: *S. Paulus.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

38. APOSTOLI PIETARI (kuva 85) on kuvattu katsomassa viistoon vasemmalle. Rinnalla olevan vasemman käden ranteesta riippuvat taivaan valtakunnan avaimet, oikea käsi kohotettuna selittävään asentoon. Parta lyhyt. Sinistä ihokasta verhoaa valkoinen, ruskein värisävyin varjostettu viitta. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva ja sen alareunassa on nimi *S. Petrus.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

39. JAAKOB VANHEMPI (kuva 86) on kuvattu nuoreksi parrattomaksi mieheksi, joka seisoo suoraan katsojaa kohti pää hiukan oikealle taivutettuna. Vasen käsi pitää paksua kirjaa vyötäisten kohdalla ja oikea käsi on kohotettuna rinnalle. Punainen viitta hulmahtelee ruskean ihokkaan päällä. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Jakobus Major.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

40. ANDREAS (kuva 87) seisoo suoraan katsojaan päin. Vasen käsi on poskella ja oikea pitää rinnan kohdalla väljästä viitasta kiinni. Takaa näkyy heikosti Andreaksen tunnus vinoristi. Ihokas on valkoinen ja viitta sininen. Pitkä parta on tumman ruskea. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Andreas.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

41. FILIPPUS (kuva 88) seisoo viistoon oikealle kääntyneenä. Hän on parraton nuori mies, joka molemmin käsin pitää rinnan kohdalla koossa mahtavin laskoksin hulmahtelevaa heleän sinooperinpunaista viittaa. Käsien varaan on asetettu hänen attribuuttinsa kirja sekä heikosti näkyvä risti. Valkoinen ihokas on varjostettu ruskein värisävyin. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Philippus.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

42. TUOMAS on kuvattu vanhaksi mieheksi, jolla on pitkä harmaa tukka ja parta. Hän seisoo viistoon vasemmalle kääntyneenä ja pitää molemmin käsin rinnan kohdalta viitasta kiinni. Ruskein ja harmain värisävyin soinnutettu viitta on heitetty heleän vihreän ihokkaan päälle. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva,

ja sen alareunassa on nimi *S. Thomas*. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

43. BARTOLOMEUS seisoo viistoon oikealle kääntyneenä. Hän on mietteliäs vanhus, jonka leukaa peittää pitkä harmaa parta. Kädet pitävät vyötäisten kohdalla kiinni tumman punaisesta mahtavasta viitasta. Oikean käden varaan on asetettu hänen tunnuksensa pitkä nahkurinveitsi. Ihokas on vihreä. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa on kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Bartolomeus*. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

44. MATTEUS (kuva 89) on kuvattu seisomassa suoraan katsojaa kohti pää oikealle taipuneena. Hänen ilmeikkäitä kasvojaan reunustaa poskilla ja leuassa pitkä tummahko parta. Vasen käsi pitää keihäästä, oikea on kohotettu selittävään asentoon. Paljaat jalat näkyvät ihokkaan alta. Ihokas on heleän sinooperinpunainen. Vihertävä viitta on varjostettu tumman harmain ja ruskein värein. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Matthaeus*. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

45. JAAKOB NUOREMPI (kuva 90) on kuvattu suoraan edestä. Pää on hiukan vasemmalle taivuksissa. Apostoli on vanha mies, jolla on lyhyt harmaa parta ja tukka. Oikeassa kädessä hän pitää tunnustaan jousta, jota vasemman käden sormi osoittaa. Paljaat jalat näkyvät punaisen ihokkaan alta. Ruskea viitta on kauniisti laskostettu. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa on kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Jacobus Minor*. Maalattu öljyväreillä puupohjalle.80×57 cm.

46. SIMEON (kuva 91) on kuvattu vanhaksi mieheksi jolla on pitkä harmaa parta. Hän seisoo suoraan katsojaa kohti pää hiukan oikealle taipuneena. Vasen käsi on laskeutuneena attribuutin sahan yläosaan, oikea käsi on valkoisen viitan sisällä. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunassa on nimi *S. Simon*. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

47. JUUDAS TADDEUS (kuva 92) on jäntevä nuori mies, joka on kuvattu astumaan oikealle. Hänen parrattomat kasvonsa ovat katsojaan päin. Hänellä on pitkä, hiukan kihara tumma tukka. Vasemmalla olkapäällään apostoli kantaa tunnustaan nuijaa, ja hänen oikea kätensä pitää rinnan kohdalta kiinni ruskeasta viitasta. Ihokas on vihreä. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Judas Thaddae*. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

48. MATTIAS (kuva 93) on kuvattu seisomaan hiukan viistoon vasemmalle kääntyneenä. Hän on vanha, harmaapartainen ja kaljupäinen mies. Hän on ristinyt kädet tunnuksensa kirveen päälle. Punaista ihokasta verhoaa sininen viitta. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Matthias*. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

Pohjoisen lehterinkaiteen maalaukset vasemmalta oikealle:

49. HOOSEA (kuva 94) seisoo viistoon oikealle kääntyneenä. Hänellä on hopeanharmaa tukka ja pitkä harmaa parta. Kädet ojentuvat oikealle, sormet ovat levällään. Ruskean ihokkaan päälle on pantu ruskea mekkoa muistuttava vaatekappele, jota verhoaa vaalea viitta. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Hoseas*. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

50 JOOEL (kuva 95) on kuvattu nuoreksi mieheksi, joka seisoo suoraan katsojaan päin. Kasvot parrattomat, tukka puolipitkä, väriltään ruskea. Kädet ovat kömpelöt, ja eteen ojentuva käsi on liioitellun suuri. Oikean käden etusormi ja peukalo viittaavat ylöspäin. Ihokkaan päälle on pantu mekkoa muistuttava vaatekappale. Ruskean punaista ihokasta verhoaa sinisen vihreä viitta. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Joel*. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

51. AAMOS (kuva 96) seisoo hiukan vasemmalle kääntyneenä pää oikealle taivuksissa. Poskia ja leukaa peittää pitkä harmaa parta. Tuuhea puolipitkä tukka on ruskea. Vasen käsi, jonka sormet ovat levällään, on kohotettuna yläviistoon sivulle, ja oikea käsi pitää rinnan kohdalla kiinni pitkästä sauvasta. Punaista ihokasta verhoaa sinisen vihreä kaunislaskoksinen viitta, johon valokohtia maalattaessa on käytetty tuntuvasti valkoista väriä. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunassa on nimi *S. Amos*. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

52. OBADJA (kuva 97) on kuvattu vasemmalle rientämässä, kädet ylhäällä. Vartalon yläosa on katsojaan päin kääntyneenä. Pää on hiukan taakse taivuksissa ja kasvot viistoon vasemmalle suuntautuneina. Ihokas on sinisen vihreä ja viitta, joka komeasti hulmahtelee, loistaa sinooperinpunaisena. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Obadias*. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

53. JOONA (kuva 98) on maalattu suoraan katsojaan päin seisovana kädet levällään. Hänen pitkä

partansa ja tukkansa ovat ruskeat. Hohtavan valkoisessa ihokkaassa näkyy kellertäviä väriläiskiä. Tumman sinisen vihreä viitta. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Jonas.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

54. MIIKA (kuva 99) on esitetty oikealle kulkevana, kädet eteen ojennettuina. Pitkä tukka on tumma ja pitkä parta harmaa. Tumman vihreän ihokkaan päällä on miltei jalkoihin saakka ulottuva pitkää mekkoa muistuttava vaatekappale, joka myös on tumman vihreä. Hohtavan keltaisessa viitassa on voimakkaita laskoksia. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Micha.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

55. NAAHUM (kuva 100) on kuvattu viistoon vasemmalle astumassa. Vartalo katsojaan päin kääntyneenä. Kädet ovat levällään sivuilla, pää taivuksissa oikealle. Leukaa ja poskia peittää pitkä tuuhea, tumma parta. Voimakkaasti elehtivän Naahumin ihokas on vaalea ja viitta punainen. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunassa on nimi *S. Nahum.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

56. HABAKUK (kuva 101) astuu viistoon oikealle, kädet sivuille levitettyinä. Tukka on tumma, parta harmahtava ja lyhyt. Ihokas on punertava ja viitta valkoinen, ruskeilla väreillä varjostettu. Viitta on asetettu levein laskoksin hartioille. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Habacuc.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

57. SEFANJA (kuva 102) kulkee viistoon oikealle. Kädet ovat ylöspäin koholla. Poskia ja leukaa peittää pitkä harmahtava parta. Ilmeikkäät kasvot suuntautuvat ylöspäin. Ihokas on sinisen vihreä, ja sinooperinpunainen hulmahteleva viittaa muodostaa laskoksia. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Zephanias.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

58. HAGGAI (kuva 103) seisoo kuvassa vartalon yläosa hiukan oikealle kääntyneenä. Kasvot nähdään profiilissa. Parta ja tukka lyhyet ja tummat, päälaki kalju. Vasen käsi on ojentuneena viistoon ylöspäin ja oikea pitää vyötärön kohdalla ihokkaasta kiinni. Mekkoa muistuttavan punaisen ruskean vaatekappaleen päälle on kömpelösti heitetty sinisen vihreä viitta. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Haggai.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

59. SAKARJA (kuva 104) on esitetty kulkemassa oikealle, kasvot katsojaan päin kääntyneinä. Kädet ovat ojennettuina oikealle sormet levällään. Profeetalla on pitkä harmaa parta. Punaisen ihokkaan päällä on pitkä mekkoa muistuttava vaatekappale, joka on myös punainen. Kömpelösti hartioille heitetty viitta on ruskea. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Zacharias.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

60. MALAKIA (kuva 105) kulkemassa oikealle. Samaan suuntaan ojentuvat myös kädet. Vartalon yläosa katsojaan päin kääntyneenä. Pää on viistoasennossa vasemmalle, jonne profeetta katsoo. Puolipitkä tukka ja parta ovat harmahtavat. Punainen ihokas ulottuu polvien alapuolelle. Vartalon ympäri on kiedottu huolimattomasti harmaa viitta. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Malachias.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×57 cm.

Läntisen lehterinkaiteen maalaukset vasemmalta oikealle:

61. SAMUEL (kuva 106) on koko kuvapinnan täyttävä rintakuva nähtynä edestä pää hiukan vasemmalle kääntyneenä. Ruskean punainen pitkä täysparta peittää posket ja leuan. Päässä on korkea suippo päähine, jossa on ruskeita ja sinipunertavia värisävyjä. Vasen käsi pitää kiinni heikosti näkyvästä sarvesta. Valkoista ihokasta, jossa on ruskean punaista varjostusta, verhoaa punainen viitta. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunassa on nimi *S. Samuel.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×64 cm.

62. DAAVID (kuva 107) on koko kuvapinnan täyttävä rintakuva. Figuuri on viistoon oikealle kääntyneenä. Lyhyt tumma parta peittää poskia ja leuanalustaa. Daavidilla on keltainen kruunu päässä. Sormet näppäilevät vasemmalle puolelle syliin asetettua harppua. Kirjottu vihreä puku ruskeine olkaimineen näkyy kärpännahalla reunustetun purppuranpunaisen viitan alta. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. David.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×64 cm.

63. ELIA (kuva 108) on suoraan edestä maalattu rintakuva, joka täyttää koko kuvapinnan. Ilmeikkäät lyhyen parran reunustamat kasvot ovat hiukan oikealle kääntyneinä. Vasen käsi pitää rinnan kohdalta viitasta ja oikea käsi on sylissä. Vaaleahkon viitan varjostuksena näkyy ruskean vihreitä ja harmaita värejä. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Elias.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×64 cm.

64. ELISA (kuva 109) on koko kuvapinnan täyttävä rintakuva, jossa profeetta on viistoon oikealle kääntyneenä. Hänen päänsä on kalju. Lyhyen tumman parran reunustamien älykkäiden kasvojen väri on keltaisen ruskea. Vasen käsi on rinnalla. Violetin harmaata ihokasta verhoaa sininen viitta. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Elisa.* 80×64 cm.

65. JESAJA (kuva 110) on suoraan edestä maalattu rintakuva, joka täyttää koko kuvapinnan. Pää on hiukan oikealle taivuksissa. Eloisia kasvoja reunustaa leuassa lyhyt tumma parta. Puolipitkä tumma tukka on kihara ja keskeltä jakauksella. Sironmuotoiset oikean käden sormet pitävät rinnan kohdalta viitasta kiinni. Vasemmassa kädessä on kääröstä aukaistu pergamenttiliuska. Ihokas on väriltään violetti ja viitta sinisen vihreä. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Esaias.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×64 cm.

66. JEREMIA (kuva 111) on suoraan edestä maalattu rintakuva, joka täyttää koko kuvapinnan. Profeetta nojaa poskella olevaan oikeaan käteensä. Vasen käsi pitää kääröstä aukaistua pergamenttiliuskaa. Mietteisiin vaipuneen Jeremian pää on hiukan oikealle kääntyneenä. Poskia ja leukaa peittää tuuhea tumma parta. Lyhyehkö ja tumma tukka on kihara. Vaalea ihokas on varjostettu ruskean punaisilla väreillä. Viitta on sinooperin ja purppuran vivahteinen. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Jeremias.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80 × 64 cm.

67. HESEKIEL (kuva 112) on koko kuvapinnan täyttävä rintakuva. Profeetan nuoret kasvot on kuvattu hiukan viistoon oikealle kääntyneinä. Leuassa ja poskilla on hienoa parranhaiventa. Puolipitkä tumma tukka on kihara. Vasen käsi pitää pergamenttiliuskaa. Vihertävän harmaata ihokasta verhoaa violetin sävyinen viitta, joka muodostaa mahtavan laskoksen vasemman olkapään ja rinnan kohdalle. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa on kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Hesekiel.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×64 cm.

68. DAANIEL (kuva 113) on koko kuvapinnan täyttävä suoraan edestä maalattu rintakuva. Figuurilla on sileäksi ajeltu leuka, ylähuulessa leikatut tummat viikset. Strutsinsulat koristavat oikealla hänen tasapohjaista hattuaan, joka luo heikon varjon kasvoille. Oikea käsi pitää himmeästi näkyvää pergamenttikääröä. Vaaleaa ihokasta ja viittaa on varjostettu ruskean punaisella. Hattu on maalattu tummin ruskein ja harmain värein. Tummahkon taustan värisävy on ruskean punainen. Kehyksen yläosa kaareva, ja sen alareunaan on tekstattu *S. Daniel.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 80×64 cm.

69. SYNTIINLANKEEMUS (kuva 114) esittää Aatamia ja Eevaa paratiisissa hyvän ja pahan tiedon puun juurella. Vasemmalla pitkätukkainen Eeva antaa oikealla kädellään omenan nuorelle uljasvartaloiselle Aatamille, joka poseeraa kädet sivuille levitettyinä. Eevan ja Aatamin välissä seuraa koira tapahtumaa. Vasemmalla on tiikeri, kaksikyttyräinen kameli sekä riikinkukko. Oikealle taustaan on kuvattu kömpelö elefantti sekä laukkaava yksisarvinen. Maisemassa nähdään vasemmalla pari suurilehtistä rehevää puuta sekä oikealla korkearunkoisia puita. Taustalla on himmeästi erottuvia jokia ja vuoria. Ruskeita ja vihreitä värejä on maassa, puissa ja puiden rungoissa. Aatamin ja Eevan alastomat vartalot on maalattu vaaleilla, hiukan punertavan ruskeilla väreillä. Pitkulaisen soikion muotoinen kehys. Maalattu öljyväreillä. Puupohja on auennut kahdesta kohtaa liimauksista suurille raoille. 100×210 cm. Pieksämäen kirkon sakaristossa.

Pohjoisen ja itäisen ristisakaran väliseen kulmaan asetetun barokkityylisen saarnatuolin (kuva 82) koristivat maalauksilla Mikael Toppelius ja Daniel Hjulström. Jälkimmäinen maalasi saarnatuolin porraskaiteeseen Lutherin ja Melanchtonin suurikokoiset puolivartalokuvat. Mikael Toppeliuksen maalaukset ovat vasemmalta oikealle lukien seuraavat:

70. MATTEUS on esitetty puolivartalokuvana suoraan edestä, pää hiukan vasemmalle taivuksissa. Hän pitää avattua kirjaa edessään. Evankelistan tukka ja parta ovat ruskeat. Hänellä on yllään sinooperinpunainen ihokas ja raikkaan vihreä viitta. Tausta on kellertävän vaalea, vihreän sävyinen. Taustalla näkyy keltaisin sävyin maalattu enkeli. Kehyksen yläosa on kaareva. Sen alaosaan on mustalle pohjalle tekstattu *S. Matthaeus.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 50×35 cm.

71. MARKUS puolivartalokuvana oikealle kääntyneenä. Hänen luonteikkaat kasvonsa ovat vakavat. Viitta ja ihokas ovat värisävyltään kellertävät. Tausta on kellertävän vaalea vihreissä värisävyissä. Kehyksen yläosa on kaareva. Sen alaosaan on mustalle pohjalle tekstattu *S. Marcus.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 50×35 cm.

72. JEESUS KRISTUS on esitetty puolivartalokuvana suoraan edestä. Kuva on tämän saarnatuolin maalauksista onnistuneimpia. Jeesuksen kasvojen piirteet ovat kauniit ja ilme on elävä. Parta ja tukka ruskeat. Kullankeltaisen ihokkaan varjot on maalattu ruskealla, viitta on purppuranpunainen. Tausta sädehtii vaalean kullankeltaisissa ja vihertävissä värisävyissä. Kehyksen yläosa on kaareva. Sen alaosaan on mustalle pohjalle tekstattu *Jesus Christus.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 50×40 cm.

73. LUUKAS on kuvattu edestä, pää hiukan vasemmalle taipuneena. Hän pitää kömpelösti maalattua vasenta kättään pöydälle asetetun avoimen kirjan päällä. Kasvot ovat ilmeikkäät. Sinivihreää ihokasta peittää ruskea viitta. Pöytäliina on punainen. Vaalea tausta on heikosti vihreän keltainen. Kehyksen yläosa on kaareva. Sen alaosassa on mustalla pohjalla nimi *S. Lucas*. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 50×27 cm.
74. JOHANNES on kuvattu puolivartalokuvana hiukan vasemmalle kääntyneenä. Kömpelösti maalatulla vasemmalla kädellä hän pitää kalkkia edessään, ja oikea käsi on rinnalla. Alhaalla edessä on Johanneksen symboli kotka. Hiukan väkinäisestä hymystä huolimatta ilmeessä on kuitenkin luontevuutta. Johanneksen ihokas on punainen ja viitta sinivihreä. Kalkki on ruskean harmaa ja kotka ruskea. Tausta on keltaisen vaalea vihreissä värisävyissä. Kehyksen yläosa on kaareva. Sen alaosaan on mustalle pohjalle tekstattu *S. Johannes*. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 50×35 cm.

Oulunsalon uhrikirkko

Oulunsalon ns. uhrikirkko rakennettiin 1665. Se oli länsitornillinen pitkäkirkko. Vuonna 1757 tornin katto purettiin, mutta rakennettiin sittemmin uudelleen. Kirkon sisätilan koristi maalauksillaan Lauri Gallenius 1689 (Inv. 1772, Oulunsalo KA). Saarnatuolin ja sisäkaton koristelijana mainitaan Mikael Toppelius 1762 (Tilit 1762, Oulunsalo KA, Crist. Toppelius tarkoittaa Mikael Toppeliusta). Heikki Väänänen rakensi kirkon kellotapulin 1756 (Tilit 1756, Oulunsalo KA). Kirkko ja kellotapuli purettiin 1870-luvulla. Ehjänä säilynyt puuaines käytettiin pappilan korjaukseen. Jaakko Suonperän 1763 tekemän pulleahkon saarnatuolin (Tilit 1763, Oulunsalo KA) koristi Mikael Toppelius 1764 (Tilit 1764, Oulunsalo KA, Christ. T. tarkoittaa M. T:ta; In. 1872, Oulunsalo KA; Lindberg 1934, s. 188).

Saarnatuolin (kuva 115) maalaukset vasemmalta oikealle ovat seuraavat:

75. MARKUS (kuva 116) istuu viistoon oikealle kääntyneenä. Hänen yllään on punainen ihokas ja hulmahteleva sininen viitta. Evankelista kirjoittaa vasemmassa kädessään olevaan kirjaan. Jalkojen juuressa makaa leijona. Taustan väri on kuulakkaan sininen. Kuvaesitystä reunustaa maalattu rokokookehys. Kuvapinnan alaosan siroon valkoiseen liuskaan on tekstattu *S. Marcus*. Kehyksen yläreuna on kaareva. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. Maalaus on turmeltunut. 105×75 cm.
76. SALVATOR MUNDI (kuva 117) on kuvattu istumaan pilvien keskelle. Rinta ja vasen käsi ovat paljaat. Kylkeen viilletty haava ja käden naulanreikä hyvin näkyvät. Muuta vartaloa peittää punapäärmeinen viitta. Oikealla sivulla risti. Tausta helmensininen. Pään ympärillä vaalea sädekehä. Vapahtajan käsi on maalattu huonosti, mutta muuten kuva on luonteva. Kuvaesitystä reunustaa maalattu rokokookehys. Kuvapinnan alaosan siroon valkoiseen liuskaan on tekstattu *Salvator mundi*. Kehyksen yläosa on kaareva. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. Maalaus on pahoin halkeillut ja turmeltunut. 105×75 cm.
77. LUUKAS (kuva 118) on kuvattu istumaan hiukan vasemmalle kääntyneenä. Hän nojaa oikealla kädellään punaisella veralla peitettyyn pöytään, jolla on pienikokoinen avattu kirja. Herkästi maalattu vasen käsi pitelee sulkakynää. Evankelistan harmaansinistä ihokasta peittää hulmahteleva, punainen viitta. Härkä alhaalla vasemmalla on maalattu ruskein värein. Tausta helmensininen. Kuvaesitystä reunustaa maalattu rokokookehys. Kuvapinnan alaosan siroon valkoiseen liuskaan on tekstattu *S. Lucas*. Kehyksen yläosa on kaareva. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 105×75 cm.
78. JOHANNES (kuva 119) on kuvattu istumassa vasemmalle kääntyneenä. Hän kirjoittaa avattuun kirjaan. Kädet on maalattu kutakuinkin moitteettomasti. Siniharmaata ihokasta peittää hulmahteleva punainen viitta. Jalkojen edessä maassa ruskea kotka levittää siipiään. Tausta helmen sininen. Kuvaesitystä reunustaa maalattu rokokookehys. Kuvapinnan alaosan siroon valkoiseen liuskaan on tekstattu *S. Johannes*. Kehyksen yläosa on kaareva. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. Maalaus on verrattain hyvin säilynyt. 105×75 cm.

Edellä esiteltyjen peilien alapuolisissa pienissä peileissä on enkelinpäitä ruskean punaisin värisävyin. Saarnatuoli on siirretty Pohjois-Pohjanmaan Museoon Ouluun (museon kortiston mukaan 18.2.1916).

Pielaveden kirkko

Pielaveden ensimmäinen kirkko tehtiin isonvihan jälkeen 1724—1725 (Leinberg 1906, s. 81). Siihen kuului sakaristo, parvet ja erillinen kellotapuli (Lindberg 1934,s. 199). Toinen kirkko rakennettiin 1796 ja nykyinen 1878. Edelliset kirkot on purettu, vain vanhojen kirkkojen kolminivelinen tapuli v:lta 1777 on jäljellä (Lindberg 1934,s. 199—200). Mikael Toppelius koristi maalauksillaan ensimmäistä kirkkoa.
79. EHTOOLLINEN (kuva 120). Jeesus ja opetuslapset istuvat pöydän ääressä, Jeesus pöydän takana keskellä. Etualalla opetuslapset ovat joko selin tai viistoasenossa katsojaan, pari heistä oikealla penkeille kyljelleen ojentautuneina. Alhaalla vasem-

malla korkea kädensijallinen ruukku sekä godronnoitu matala astia. Lattia on tehty kivilaatoista. Huonetilana on avara sali, jossa nähdään jykeviä pilareita ja keskellä kaari. Katosta riippuu vaatimaton kruunu, jossa tulet palavat. Purppuranpunainen verho on laskostettu symmetrisesti maalauksen yläosaan. Jeesuksen pukuna ovat vaaleankellertävä ihokas ja sininen viitta. Juudaksella vasemmalla on tumman vihreä ihokas ja keltaisen ruskea viitta. Hänen kasvonsa ovat tummat. Edessä selin katsojaan olevalla opetuslapsella on punainen ihokas ja viitta. Muut opetuslapset ovat sinisissä, punaisissa ja ruskehtavissa ihokkaissa ja viitoissa. Pöytäliina on valkoinen, ja taustan huonetila häämöttää harmaan vihertävissä värisävyissä. Etualan lattia ja esineet on maalattu ruskeanvoittoisilla väreillä. Ehtoollisen kehykseen on vuoden 1878 jälkeen kiinnitetty perimätietoon perustuva seuraava selostus:

Tämän alttaritaulun maalasi Pielaveden Lammassalon kylässä suomalainen kirkkomaalaaja Mikael Toppelius.
Kun Toppelius sai Iisalmessa työnsä päätökseen, hän matkusti Pielavedelle ja pyynnöstä maalasi tämän alttaritaulun Ehtoollinen. Muistitiedon mukaan mestarilla on ollut malleina sen aikuisia pielaveteläisiä henkilöitä.
Huolimatta alustan karkeudesta ja maalauksen puuttuvasta siroudesta sen kokonaisuus on kuitenkin hartautta herättävä. Taulu ehti olla vanhassa kirkossa alttarin kohdalla 118 vuotta, ennen kuin uuden kirkon valmistuttua 1878 joutui museoesineeksi.
Tämän vähäinen ja yksinkertainen taideteos kaunisti ja juhlisti suuresti korpikansan alastonta puukirkkoa ja oli arvaamattoman kallis ja rakas heille.

Kehykseen kuuluu kummallakin sivulla kapeat uurretut puupylväät, jotka päättyvät koristeellisiin nuppeihin. Kehyksen uurrettu yläreuna kaareva. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. Värit monessa kohdin pahoin himmentyneet. 320×181 cm. Pielaveden kirkon museossa.

80. VIIMEINEN TUOMIO. Jeesus on enkeleitten ja palastettujen kanssa ylhäällä taivaassa, tuomitut alhaalla helvetin piinassa. Nykyisessä turmeltuneessa asussaan maalaus ei anna minkäänlaista käsitystä alkuperäisistä väreistä. Se on nyt himmeä ja myös sen henkilöhahmot ovat hyvin epäselviä. Maalattu öljyväreillä kankaalle. 124×72 cm. KM (Inv. n:o 4210:4).

81. PROFEETTA SAMUEL (kuva 121) on koko kuvapinnan täyttävä rintakuva. Tuuhean ja tumman parran peittämät kasvot ovat viistoon vasemmalle kääntyneinä. Päässä on korkea, suippo ja keltainen lakki. Oikea käsi pitää rinnan kohdalla voitelusarvea. Ihokas on keltainen ja viitta punainen. Samuelin piirteet ovat yksilölliset. Maalauksen alle on tekstattu: — — *Propheta Samuel* — — . *Lahjoitettu Samuel Harmaiselda.* A° 1764. KM. (Inv. n:o 4210:2).

82. NAINEN KUMARTAA JEESUS-LASTA (kuvat 122 ja 123). Oikealla istuu Maria korkeaselkäisessä tuolissa pitäen sylissään vyötäisiltä verhottua Jeesus-lasta. Maria on vaaleatukkainen pyöreäkasvoinen kaunotar. Hänellä on yllään vaalean punainen avokaulainen puku. Jalat ovat paljaat. Marian eteen polvistuu tummatukkainen nainen. Hän pitää vasemmalla kädellä Jeesuksen jalkapohjasta, samalla hän suutelee tämän varpaita. Oikea käsi ojentuu viistoon eteenpäin. Naisen sinisen ihokkaan päällä on punainen viitta. Hänkin on avojaloin. Tausta tumman sininen ja maa ruskeanvivahteinen. Maalauksen yläreunassa ovat sanat: *HERre, war mig nådelig, ty jag är swag, hela mig, HERre, ty mina ben äro förskräkte. Ps. VI. W. III. A:o 1764.*
Taulun alareunaan on kirjoitettu: *Uxor H.ci C: E.A. osculans pedem pueri Jesu.* Viimeinen lause käännettynä: H. C:n vaimo E.A. suutelemassa Jeesus-lapsen jalkaa.

Emil Nervander kirjoittaa maalauksesta (Nervander 1900,s. 59—60) seuraavaa:

Kun tämä öljymaalaus v. 1899 tavattiin Pielavedellä (kirkossa) ei ollut vaikea selvittää vuonna 1764 päivätyn latinalaisen allekirjoituksen alkukirjaimia. Siihen aikaan oli täällä kappalaisena Henrik Costian (* 1728, † 1777); hän oli naimisissa kappalaisen tyttären Elisabeth Argillanderin kanssa Tohmajärveltä, joka oli syntynyt 1738, kuoli 1778, ja siis taulua maalatessa 26-vuotias. Tämä "Uxor H: ci E.A." oli siis kappalaisen Henrici Costianin vaimo Elisabeth Argillander, jo v. 1764 kolmen lapsen äiti. Taulu ei ole varustettu Toppeliuksen nimimerkillä, mutta hänen siveltimensä jäljet huomaa tässä aivan selvästi.

Nervander lukee maalauksen votiivitauluihin kuuluvaksi. Maalattu öljyväreillä kankaalle. Verrattain hyvin säilynyt. 80 × 65 cm. Kuopion museo. (Siirretty mainittuun museoon kesällä 1910, Kuopion museon tiedonanto 17.7.1973).

Viisisivuisesta saarnatuolista (kuva 124) on säilynyt viisi maalattua henkilökuvaa sekä vaatimaton katos. Kansallismuseon luettelossa mainitaan seuraavaa:

"Bilderna omgifvas af en bågformig målad, hvitaktig rand på röd botten, samt äro från hvarandra skilda af gröna 'staketartade' pilastrar".

83. MARKUS (kuva 124, vasemmalla) seisoo vaaleata taustaa vasten suoraan katsojaan päin pitäen oikeassa kädessään kirjaa, jonka kanteen on tekstattu *Evangelium.* Hänen jalkainsa juuressa oikealla makaavasta leijonasta vain verrattain suuri pää näkyvissä. Evankilastan ilme kuvastaa kiihkeätä mieltä. Tätä sieluntilaa tulkitsevat osaksi myös vasemman käden liike sekä vaatteiden viivat. Vasemmalta puolen napitettua vihreätä ihokasta peittää tumman punainen viitta. Kirja sininen. Leijona ruskea. Alle on tekstattu *P. Marcus Ev.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 48 × 19 cm.

84. SALVATOR MUNDI (kuva 124, keskimmäisenä). Vapahtaja seisoo vaaleata taustaa vasten hiukan viistoon vasemmalle kääntyneenä pitäen oikeassa kädessään suurta ristiä. Vasemmassa kädessä hänellä on pallo. Kasvot ovat vakavat ja ilmeikkäät. Vaalea ihokas ja helakan punainen viitta. Risti tumman ruskea ja pallo vasemmassa kädessä sininen. Alle on tekstattu *Salvator mundi.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 48 × 19 cm.

85. LUUKAS (kuva 124, oikealla) on kuvattu seisomassa viistoon vasemmalle kääntyneenä, härkä jalkojen juuressa. Evankelistan päälaki on kalju, kasvot laihat ja ilmeikkyydessään puhuvat. Oikea käsi on koholla selittävässä asennossa, ja vasemman käden varassa on kirja, jonka kannessa sana *Evangelium.* Pitkää vihreätä takkia verhoaa kaulukselline n tumman punainen viitta. Kirja sininen, härkä ruskea. Alle on tekstattu *P. Lucas Evang.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 50 × 19,5 cm.

86. MOOSES seisoo katsojaan kääntyneenä laintaulut kädessään. Hän on ruskean harmaassa ihokkaassa ja viitassa. Alle on tekstattu *P. Moses.* Maalaus huonosti säilynyt. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 58 × 22 cm.

87. JOHANNES KASTAJA on kuvattu kulkemassa viistoon vasemmalle. Hänellä on yllään kamelinkarvainen keskeltä vyötetty ruskea puku. Vasemmassa kädessä hänellä on pieni keltainen malja. Alle on tekstattu *Johannes Castaja.* Kuva on hyvin huonosti säilynyt. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 58 × 22 cm.

Saarnatuolin osat siirretty KM:oon 27.3.1903. (Inv. n:o 4210:8).

Paavolan kirkko

Seurakunnan nykyinen puukirkko rakennettiin 1755—1756 Matti Hongan johdolla. Siitä tehtiin ristikirkko, jonka kaikkien sakaroiden päätypuolet ovat särmikkäät. Ulkokatto samoin kuin sisäkatteen laakeat puuholvit ovat vastaavasti särmikkäät (kts. yllä s. 21; Lindberg 1934, s. 188—189). Tähän kirkkoon (kuva 125) Mikael Toppelius teki ilmeisesti 1765 kuusitoista seinä- ja holvimaalausta, jotka esittivät enkeleitä ja Raamatun henkilöitä. Kirkkoa korjattaessa 1856 maalaukset peitettiin (Nervander 1899b, s. 37).

88. JEESUS SYNTISTEN YSTÄVÄ (kuva 126) on entinen alttaritaulu. Jeesus kulkee jalkojensa juureen polvistuneitten syntisten keskellä suoraan katsojaan päin. Hänen naulojen lävistämät kätensä ovat levitettyinä sivuille. Maalauksen alareunaan on tekstattu *Jesus syndisiä wastanotta ja syö heidän cansans.* Muinaistieteelliselle toimikunnalle lähetetty kertomus vuodelta 1887 antaa maalauksesta seuraavia tietoja:

"Vanha alttaritaulu on maalattu kattoholviin alttarin kohdalle, hurstille ja kuvaa kuinka Jeesus vastaanottaa syntisiä — nurkassa pinxit Michael Toppelius anno 1765". Maalauksen nykyisestä säilytyspaikasta ei ole tietoa.

Saarnatuolin maalaukset peitettiin 1856 (Nervander 1899b, s. 37). Ryhtyessään 1946 lähemmin tutkimaan saarnatuolia O. Niemi huomasi "sen kovan vaalean värin alla Toppeliuksen tummasävyisen alkuperäisen värin". Löytö antoi virikkeen saarnatuolin entistämiselle, jonka Niemi sitten suorittikin (Niemi, Restauroimisraportti 9.7.1946, Paavola, MV). Mahtavilla voluuteilla koristetun raskastyylisen saarnatuolin peilien kuvapinnat esittävät vasemmalta oikealle seuraavia aiheita:

89. MATTEUS (kuva 127) on vyötäisiltä sidotussa mekossa ja pieksusaappaissa. Selän taakse heitetty viitta on leuan alta kömpelösti kiinni. Evankelista seisoo suoraan katsojaa kohti pää hiukan vasemmalle kääntyneenä. Hänen takanaan seisoo enkeli. Taustan vihertäviin sävyihin on soinnuteltu Matteuksen mekon tummaa vihreää, jota piristää viitan ja vyön sinooperinpunainen väri. Enkelin valkoista viittaa varjostavat vihertävät sävyt. Kehys kullattu. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 50 × 25,5 cm.

90. MARKUS (kuva 128) seisomassa suoraan edestä kuvattuna. Vasen käsi pitää kirjaa, oikea käsi on sivulle kohotettuna. Jalkojen juuressa makaa leijona. Markuksen tumman sininen ihokas on soinnuteltu sinivihreään taustaan. Viitta sinooperinpunainen, leijona ruskea. Kehys kullattu. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 50 × 25,5 cm.

91. LUUKAS (kuva 129) on kuvattu vasemmalle kulkemassa. Hänen vasen kätensä on rinnalla ja oikea koholla selittävässä asennossa. Alhaalla vasemmalla makaa härkä, josta näkyy vain suurikokoinen pää. Tausta sinivihreä. Vaalean ihokkaan varjot ovat harmaan ruskeita, viitta punertavan ruskea. Kehys kullattu. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 50 × 25,5 cm.

92. JOHANNES (kuva 130) seisoo suoraan katsojaa kohti pää vasemmalle kääntyneenä. Oikealla kädellä hän viittaa vasemmassa kädessä olevaan pergamenttiliuskaan. Jalkojen edessä maassa kotka levittää siipiään. Sinivihreä tausta, ihokas vaalea, sinooperinpunaiseen vivahtava, viitta vaalean vihertävä. Kotka ruskea ja sen valokohdat maalattu vaaleammalla ruskealla. Kehys kullattu. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 50 × 25,5 cm.

93. PIETARI, saarnatuolin kaiteen vinoneliössä (kuva 131). Apostoli seisoo suoraan edestä kuvattuna, kädet edessä selittävään asentoon kohotettuina. Oikean käden ranteesta riippuvat avaimet. Tausta vihertävä, ihokas tumman sinertävän vihertävä, viitta sinooperinpunainen. Kullattu kehys. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 56 × 49,5 cm.

94. PAAVALI, saarnatuolin kaiteen peilipinnassa (kuva 132). Apostoli seisoo suoraan katsojaan kääntyneenä. Kädet miekan kahvassa vyötäisten kohdalla. Tausta sinivihreä, samoin ihokas, mutta sävyltään taustaa tummempi. Tiitta tumman ruskea. Kullattu kehys. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 56×49,5 cm.

Pudasjärven kirkko

Pudasjärven ensimmäinen kirkko rakennettiin 1673—1675. Tyypiltään se oli tornillinen pitkäkirkko. Torni oli korkea ja suippo (Castrén 1776). Nykyinen kirkko rakennettiin 1780—1782. Se on ristikirkko, jossa länsi- ja itäsakara päättyvät särmikkäästi. Sisäkatteena on puuholvit (Lindberg 1934, s. 208). Kellotapulin läpikäytävän holvissa olevan muistotekstin mukaan tapulin rakensi vuonna 1761 Heikki Väänänen ja sen maalasi vuonna 1766 Mikael Toppelius.

95. Kellotapulin läpikäytävän holvissa on tummalla vesivärillä sivelty ympyrä, jonka reunaan on rytmillisesti maalattu vaalean punaisia kukkia ja harmaita kyyhkysiä. Kellotapulin (kuva 133) ulkoseinään, pohjoisen oven yläpuolelle ja sivuille on maalattu viimeisten päivien tapahtumia:

Pasuunoihin puhaltavat enkelit ovat ilmestyneet hulmuavissa vaatteissa pilvistä lentäen julistamaan ylösnousemuksen aamua. Alhaalla oikealla nostaa sivulta päin kuvattu nainen käsiään enkeleitä kohden. Keskellä polvistuva mieshenkilö, jolla on jalopiirteiset kasvot. Maalaukset näkyvät hyvin heikosti, ja niiden yleissommittelu muistuttaa Ruotsin Ylitornion tapulin 1768 syntyneitä maalauksia. Oven yläpuolelle on tekstattu: *Basunat silloin pauhawat, maan lawian caikis ääris, Nijn cuollet edesastuwat, Caick haudoistansa äkist etc. Ylösnousemus onnellinen, Suo Jesu meill armollinen.* (Alkuosa on vuoden 1778 suomalaisesta virsikirjasta n:o 404:2, loppuosa vuoden 1701 virsikirjasta n:o 387:7)

Oven kummallakin puolella näkyy vielä heikosti rokokookoristelua, samanlaista kuin mm. Hailuodon saarnatuolissa.

Kellohuoneen kaidevyöhykkeen kolmeen peilipintaan on maalattu vaakunan tapaisia kuvioita, jotka muistuttavat Ruotsin Ylitornion kirkon tapulin maalauksia.

Tapulin eteläoven yläpuolelta ja sivuilta maalaukset ovat kokonaan hävinneet. Oven yläpuolelta on kuitenkin vielä luettavissa teksti: *''Culcat HERran sanaa Caicki jotca käytte sisälle näistä porteista rucoilemaan HERraa.''* Maalattu öljyväreillä.

Pulkkilan kirkko

Seurakunnan toisen kirkon rakensi Jaakko Suonperä 1768. Kirkon pohjan muodosti risti, jonka sakarain päät olivat särmikkäät. Ristiharjaa tehosti pieni kattoratsastaja. Kirkkohuoneen (kuva 134) katteena olivat tasalakiset puuholvit. Kirkko purettiin 1908 (Klemetti 1927, s. 78; Lindberg 1934, s. 209).

Mikael Toppelius koristi kirkkoa seuraavilla maalauksilla:

96. JEESUS RISTILLÄ — alttaritaulu (kuvat 135—139). Keskellä kohoaa paksusta lankusta tehty risti, jota edestä tukee vinoon asetettu pönkkä. Jeesus riippuu vartalo ja pää hiukan oikealle taipuneina, polvet puolittain koukistuneina. Kumpikin jalka erikseen naulittuna. Jeesuksella harmaa lannevaate. Ristin yläpäässä nähdään käpristynyt pergamenttiliuska, johon on tekstattu:

JESUS
NAZAREALAINEN
JUTALAISTEN
CUNINGAS

Oikealla seisoo Maria viistoasennossa katse Jeesukseen suunnattuna. Kädet edessä vatsan kohdalta ristissä. Hänen yllään on avokaulainen, vyötäisiltä kireä puolipitkä mekko, jonka alta näkyy hame. Päätä verhoaa huntu. Jalassa hänellä ovat päältä rihmoilla sidotut sandaalit. Hänen takanaan nainen kuivaa liinalla silmiään. Vasemmalla Maria Magdaleena ristin juureen polvistuneena. Hänet on kuvattu sivuttain oikealle kääntyneenä. Vasen käsi pitää huivia itkettyneillä kasvoilla, oikea käsi on vasemmalla polvella. Takana vasemmalla seisoo Johannes hiukan viistoon oikealle, pää katsojaa kohti, oikea käsi suorana sivulla. Hänen takanaan vasemmalla seisoo mies, jonka katse on kohotettuna Jeesukseen. Etempänä Johanneksen oikealla puolella on viittaan kietoutunut nainen. Etäältä horisontista erottuu hämärästi tornirakennuksia.

Jeesuksen vaaleata ihoa on varjostettu ruskeilla värisävyillä. Hänen poskiaan ja leukaansa peittää ohut, kellertävä parta. Risti on keltaisen ruskeaa tuoretta puuta. Marialla on sinooperinpunainen mekko, sininen viitta, vaalea poimutettu hame ja valkoinen huntu. Maria Magdaleena on punaisessa ihokkaassa, ruskean ja keltaisenvivahteisessa viitassa ja pään yli heitetyssä vihertävän sinisessä hunnussa. Johanneksella on vihertävä poimutettu ihokas, jota verhoaa sinooperinpunainen viitta. Hänen takanaan oleva mies on ruskeassa viitassa, ja takana seisovalla naisella on yllään sinertävä viitta. Maa on soinnutettu tumman ruskeisiin ja vihertäviin väreihin. Värit muuttuvat taustassa sinertäviksi. Taivaan sini vaalenee maalauksen yläosassa.

Alttaritaulun oikeassa alareunassa on signeeraus:
Pinxit Michael Toppeliukselda
MDCCLXX.

Alhaalle on tekstattu kahdelle riville sanat:
(Ensimmäinen rivi) *Sinä sait minun työtä tekemän Sinun synnisäs, ja olet tehnyt minulle waiwan sinun pahoissa teoissa. Esa 43:24. Käännä sinua minun puoleeni, sillä minä sinun lunastin. L: 44:23.*
(Toinen rivi) *Muista piinaan, cuolloon Waiwaan, Edestäi jog tääll, Riippuissani ristin pääl, Silloin täydellisest aiwan, Welcas caicki maxettu, Isän armo ansaittu. Wirsik. 257:2.*

Alkuaan alttaritaululla on ollut rokokookehys (Nervander 1899b, kuva s. 38). Myöhemmin se sai vaatimattoman päädyllisen kehyksen, kun se siirrettiin nykyiseen 1908—1909 rakennettuun kirkkoon (Lindberg 1934, s. 209). Maalattu öljyväreillä kankaalle. 350×250 cm.

97. APOSTOLI PIETARI (kuva 140) on ollut kuvattuna 1768 rakennetun kirkon alttariseinän pohjoisosaan. Pietari seisoi illusorisesti maalatulla korokkeella suoraan katsojaan kääntyneenä. Oikeassa kädessä hänellä oli kaksi nauhaan sidottua suurikokoista avainta ja vasemmassa kädessä vyötärön kohdalla paksu kirja. Viitta oli oikealta kupeelta vyöllä sidottu. Maalattu mustalla ja harmaaalla liimavärillä valkaistuun hirsiseinään. Kuva tuhoutui kirkkoa purettaessa 1908.

98. APOSTOLI PAAVALI (kuva 141) on ollut kuvattuna 1768 rakennetun kirkon alttariseinän eteläosaan. Paavali seisoi illusorisesti maalatulla korokkeella suoraan katsojaan kohti pää hiukan oikealle kallistuneena. Vasemmalla kädellään hän piti miekan kahvasta, ja saman käden kainalossa hänellä oli paksu kirja. Oikea käsi oli sivulla selittävässä asennossa. Paksuissa muodottomissa jaloissa oli päältä nauhoilla sidotut sandaalit. Maalattu mustalla ja harmaalla liimavärillä valkaistuun hirsiseinään. Kuva tuhoutui kirkkoa purettaessa 1908.

Saarnatuolin maalaukset:

99. Pulkkilan barokkityylisen saarnatuolin (kuva 142) rakensi Jaakko Suonperä 1768—1769 (Urakkasopimus 24.3.1768, Pulkkila KA, OMA). Sen yläpuolella on katos, johon liittyy lanterniini, pelikaani ja karitsa voitonlippuineen. Saarnatuolin kahdeksan peilin seppelten ympäröimiin medaljonkeihin Mikael Toppelius maalasi sinisellä valkoiselle pohjalle siivekkäitä kerubinpäitä, joita Nervander pitää muotokuvamaisina, elävästi Kustaa III:n ajan tyyppejä muistuttavina (Nervander 1899 b, s. 41). Kuvien lähempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, että kysymyksessä ovat lasten kasvot. Saarnatuolin takana olleeseen seinään oli liimavärillä maalattu verhosommitelma. Maalaukset ovat syntyneet 1770 (Nervander 1899b, s. 41). Nykyisen kirkon valmistuttua 1908—1909 (Lindberg 1934, s. 209) tehtiin päätös saarnatuolin siirtämisestä Raahen museoon (Kirkonkok. ptk. 27.2.1910, Pulkkila KA). Saarnatuoli on kirjattu mainittuun museoon siirretyksi 1911 (Raahen museon luettelo). Pyörökuvat maalattu öljyväreillä. 27×25 cm.

Lohtajan kirkko

Seurakunnan nykyinen puukirkko on rakennettu 1768 Matti Hongan johdolla. Pohjakaavana on kulmaulokkein täydennetty tasavartinen risti. Sidehirsistöä ja holveja kannattaa seinien ohella neljä onttoa lamasalvospilaria. Ulkokattoina ovat aumakatot (Lindberg 1934, s. 150; Luukko 1957, s. 359—361). Tähän kirkkoon Mikael Toppelius teki alttaritaulumaalaukset, triptyykin Jeesus Ristillä, Aabraham uhraa Iisakin ja Getsemanessa sekä tämän alapuolelle Ehtoollista esittävän maalauksen (kuva 143).

100. JEESUS RISTILLÄ (kuvat 144—147) muistuttaa sommittelun puolesta Pulkkilan samanaiheista alttaritaulua. Keskellä kohoaa hiukan viistoon vasemmalle pystytetty risti, jonka yläpäähän kiinnitetyssä pergamenttiliuskassa ovat sanat:

IESUS
NAZARENUS
JUDALAISTEN
CUNINGAS

Ristin juurella on polvistuneena Maria Magdaleena. Hänen oikea kätensä on vasemmalla polvella ja vasen käsi pitää huntua kasvoilla. Oikealla puolella astuu Maria katsojaan päin, silmät ristiin päin kääntyneinä. Hänen takanaan profiilissa oleva naishenkilö katsoo ristiin. Vasemmalla Johannes puoleksi oikealle kääntyneenä luo silmänsä viistoon maahan. Hänen takanaan vasemmalla on mieshenkilö katse ristiin suuntautuneena. Horisontista erottuu hämärästi tornillisia rakennuksia. Jeesus riippuu ristillä oikealle taivuksissa, orjantappuraseppeleellä kruunattu pää vasenta olkapäätä vasten kallistuneena. Hänen ruumistaan verhoaa takaa sidottu lanneliina. Kumpikin jalka on naulattu ristiin erikseen.

Johanneksen tumman vihertävää ihokasta verhoaa punainen hulmahteleva viitta. Maria mekon tapaisessa punaisen ruskeassa hameessa ja sinisessä viitassa. Magdaleenan ihokas on punainen, ja vaalea viitta on varjostettu ruskeilla värisävyillä. Jeesuksen vaalean kellertävää ruumista on varjostettu ruskealla. Hänellä on kellertävä tukka ja ohut kellertävä leukaparta. Muut henkilöt on esitetty sinertävän harmaissa värisävyissä. Tausta on tumma, vihertävän sininen. Sieltä näkyy vaaleammalla sinisellä maalattu tornirakennus. Maalauksen oikeassa alakulmassa on signeeraus:

A=1770 Michael Toppeliukselda.

Alttaritaulun alaosaan on valkoiselle pohjalle tekstattu vuoden 1701 virsikirjan virrestä n:o 19 ensimmäiselle riville 11. säkeistön alkuosa ja toiselle riville saman virren 10. säkeistön alkuosa. Teksti on seuraava: *Näin laupiasti meit lunasti, Christus cuolemallans cowalla, Taiwan taritze, ruoki, rawitze, Ruumill, werelläns meit omall. Tällä pöydäll sydämell nöyräll, Armoi kerjäten astucam, HERran cuolemall ostetut olemma, Täll uscoll näin nautitcam. W.K.N:19.* Maalattu öljyväreillä kankaalle. Verrattain hyvin säilynyt. 367×246 cm.

101. AABRAHAM UHRAA IISAKIN (kuva 148). Iisak yläruumis paljaana kyyryssä kivistä ladotulla alttarilla. Hänen takanaan seisoo suoraan eteenpäin kumartuneena vanha harmaapäinen Aabraham pitäen oikeassa kädessä veistä ja vasemmalla kädellä Iisakista. Ylhäältä vasemmalta lentää enkeli. Vasemmasta alareunasta nouseva savu ulottuu enkeliin saakka. Taustalla suurien kivenjärkäleiden muodostama kallio. Sen kupeella näkyy oinas pensaaseen takertuneena.

Aabrahamin heleän punaista ihokasta peittää edestä ruskea esiliina. Iisakin iho on punertava. Kallion ja uhrialttarin kivet ovat ruskeat. Uhrisavu nousee harmaana vihertävän sinistä taivasta vasten. Maalauksen oikeassa alakulmassa on vuosiluku 1773. Alareunaan on valkoiselle pohjalle tekstattu vuoden 1758 Raamatusta Johanneksen evankeliumin 8. luvun 56. jae: *Abraham teidän isänne iloitzi, nähdäxensä minun päiwääni; hän näki sen, ja ihastui. Johanneksen Ev. 8. v. 56.*

Rokokookehyksen yläreuna laskee viistoon vasemmalle. Maalattu öljyväreillä kankaalle. 356×216 cm.

102. GETSEMANESSA (kuva 149) on kehyksiltään samanlainen kuin Aabraham uhraa Iisakin. Sen yläreuna laskee viistoon oikealle. Sommitelman etualalla on Jeesus viistoon taustaa kohti polvistuneena koskettaen otsallaan maata. Voimakas valo virtaa vasemmalta hänen päälleen. Enkeli leijailee sommitelman keskellä liehuvin vaattein osoittaen vasemmalla kädellään Jeesusta ja viitaten oikealla kädellään valovirrasta häämöttävään kalkkiin. Vasemmassa laidassa on valoa vasten esitetty ryhmyinen tumma puu. Nukkuvat opetuslapset erottuvat oikealla hämärästi taustasta. Etäällä ruskottaa taivaanranta.

Jeesuksen sinipunaista ihokasta verhoaa sinisen harmaa viitta. Enkelin viitta on vihertävä. Taitavasti maalatut siivet hohtavat valkoisina. Ruskein ja sinisen vihrein värisoinnuin hahmotellun opetuslasten ryhmän tuskin erottaa tummin ja synkin värein maalatusta taustamaisemasta.

Alareunan oikeassa kulmassa on vuosiluku 1773. Maalauksen alle on valkoiselle pohjalle tekstattu vuoden 1758 Raamatusta otettu Jeremian Valitusvirsien 1. luvun 12. säkeistö: *Eikö tämä teihin coske, caicki jotca tästä käytte ohitze, catzocat sijs ja nähkät, jos jocu kipu on, nijncuin minun kipuni, joca minua nijn syö; sillä HERra täytti minun surulla, hirmuisen Wihansa päiwänä. Jeremian Walitus Wirtten 1:12.* Maalattu öljyväreillä kankaalle. 356 × 216 cm.

Jeesus ristillä -maalauksen kummallakin puolella kohoavat kapeat ja alhaalta uurretut, tyyliteltyihin akantuskapiteeleihin päättyvät kullatut pylväät. Kummankin kapiteelin päällä on ristillä varustettu pallo. Saman maalauksen kehyksen yläosaa koristavat kullatut sirot rokokooleikkaukset, joiden keskellä nähdään sädehtivä kolmio pilvien ympäröimänä. Getsemanessa -taulun värit ovat jossain määrin kuluneet, kun sen sijaan muut maalaukset ovat verrattain hyvin säilyneet.

103. EHTOOLLINEN (kuva 150) muistuttaa sommittelultaan Pielaveden Ehtoollista. Eroa on ennen kaikkea siinä, että tässä ehtoollisvieraat istuvat valkoisen liinan peittämän kuusikulmaisen pöydän ympärillä. Tässä taulussa on myös enemmän ruokailuvälineitä pöydällä sekä pari kynttilää, joista toinen palaa pöydän eteen asetetulla jakkaralla. Lisäksi jotkut opetuslapsista seisovat takana. Taustalla ei ole renessanssipilareita. Oikean alalaidan ruukkujen muoto on niin ikään toinen. Yhteistä sen sijaan on etualalla istuvan Juudaksen samoin kuin oikealla puolittain makaavan opetuslapsen asento. Poimutettu verho koristaa yläosaa.

Värit ovat tummuneet. Juudaksen ihokas on ruskea ja viitta punainen. Jeesuksen puku on maalattu sinipunaisin värivivahtein. Yläosan verho on vihreä.

Ehtoollinen on Ristiinnaulitun alapuolella. Puukehys on yksinkertainen. Maalattu öljyväreillä kankaalle. 100 × 165 cm.

104. ROVASTI JAKOB ABRAHAM FROSTERUKSEN MUOTOKUVA (Kuva 151). Rovasti on esitetty puoleksi oikealle kääntyneenä. Vaikka maalaus onkin jäykkä, on siihen saatu yksilöllisyyttä, arvokkuutta ja sydämellisyyttä, kuten Meinander tästä 1776 valmistuneesta muotokuvasta mainitsee (Meinander 1931, s. 135, 446). Kasvot kellertävät, ruskea varjostus, peruukki harmaa, puku musta, tausta ruskean vivahteinen. Maalattu öljyväreillä. Värit alkavat lohkeilla. 60 × 50 cm. Kirkon sakaristossa.

Siikajoen kirkko

Siikajoen puinen ristikirkko rakennettiin alkuaan 1701 ja korjattiin perusteellisesti 1852. Vasta tällöin alttari siirrettiin ristineliön kaakkoiskulmasta itäsakaraan (Pettersson 1975, s. 152—153). Mikael Toppelius koristi kirkkoa 1771—1772 (kuva 152). Kuorisakaran poikittaisen sidehirren muistoteksti: Sii-

cajoen ensimäinen Kircko on seisonut joen törmällä, joca maa wähittäin jo coconans on jokehen wyörynyt Toinen on sijtte tehty ylemäxi joesta. Ja samalle sialle on tämä jo colmas HERran huone Wa 1701 rakettu, mutta laattian caton ja penckein puolesta uudistettu ja parattu Wa 1765, ja senjälken Wa 1771 Altarin taulu ja saarnastoli walmistetut, ja wielä Wa 1772 maaleilla cuwaildut. Silloin se Suurivaldias Kuningas GUSTAVUS se colmas crunattin. Maanherran H[r] Baron Lorenx Göösin poisollesa Herrainpäivillä, oli vice Maanherra Pohjanmaalla Herra Greifvi Axel Fredric Cronhielm. Herr Doctor Carl Fredric Mennander Pispa Turuun Hiippacunnasa.

105. GETSEMANESSA — alttaritaulu (kuva 153). Jeesus on viistoon vasemmalle polvistuneena, ristiin liitetyt kädet leuan korkeudelle kohotettuina. Hänellä on vaalea olkapäille ulottuva kihara tukka ja vaalea ohut parta. Takana liitelevä enkeli tukee Jeesusta olkapäästä ja viittaa oikealla kädellään kalkkiin, joka näkyy vasemmalta sivulta tulvehtivassa valossa. Enkelin siivet ovat suuret ja voimakkaat. Oikealla häämöttää nukkuvia opetuslapsia. Jeesuksella on yllään valkoinen ihokas ja tumman vihreä viitta. Enkelin ihokas on ruskea ja viitta punainen. Vasemmalta tulvehtiva valo on valkoista, ja siihen on sivelty keltaista. Ruskeassa maassa vasemmalla kasvaa väkevän vihreitä yrttejä. Taustassa tumman vihreitä ja tumman punaisia värisävyjä. Oikeassa alakulmassa signeeraus: *Maalattu Michael Toppeliukselda 1771.*

Alttaritaulun alaosassa on vuoden 1758 Raamatusta Joh. Ev. l. luvun 29. jakeen loppuosa tekstikirjaimin: *Catso, se Jumalan Caritza, joca pois otta mailman synnin. Joh: 1:29.*

Alttari siirrettiin itä- ja eteläristin välisestä kulmasta itäristin perälle v:n 1852 korjauksen yhteydessä. Tällöin myös Getsemane- alttaritaulu on saanut nykyisen paikkansa.

Taulun mahdollisesti vanhempaa kehystä koristavat kummallakin sivulla puusta leikatut tyylitellyt siivet sekä yläosassa tyylitelty aurinko säteineen. Koristeellinen kehys on kullattu. Maalattu öljyväreillä kankaalle. 250 × 155 cm.

106 KEIHÄÄNPISTO (kuva 154) on varsinaisen alttaritaulun yläpuolelle asetettu, sitä pienempi barokkikehyksiin pantu maalaus. Siinä on keskellä hiukan viistoon vasemmalle suuntautuva risti, jota edestä tukee vinoon asetettu pönkkä. Ristin yläpäässä on valkoisessa laatassa tekstaus INRI. Jeesuksen vartalo on hiukan oikealle taivuksissa, pää olkapäätä vasten ja kasvot alaspäin. Vyötäröä verhoaa lannevaate. Polvet ovat koukussa ja kumpikin jalka erikseen naulittu. Oikealla roomalainen sotilas selin katsojaan puhkaisemassa keihäällä Jeesuksen kylkeä, josta suihkuaa verta. Sotilaan varusteisiin kuuluvat keihäs, pyöreä kilpi vasemmassa kädessä, miekka vasemmalla lonkalla, haarniska ja upea kypärä. Jaloissa sukkamaiset säärisuojukset. Oikealla näkyy pari pitkäviittaista turbaanipäistä henkilöä. Vasemmalla lähinnä ristiä on selin katsojaan nainen yllään viitta ja huntu. Hänen takanaan seisoo sotilas, joka pitää kädessään kilpeä ja katsoo ristiin. Viimeksi mainittujen välistä näkyy hyvin hämärästi mieshenkilön, todennäköisesti Johanneksen, pää. Takana häämöttää heikosti ryhmä ihmisiä.

Ruskean punaisin värein on maalattu keihäsmiehen hame, hihansuut sekä oikealla ja vasemmalla henkilöiden viitat ja ihokkaat. Taustan henkilöhahmot ruskeissa värivivahteissa. Kristuksen ruumiin varjostamisessa on käytetty ruskeata, samoin valkoisten ihokkaiden varjostuksissa. Tumma taivas on sinisen ja vihertävän harmaa. Taulun yläreuna kaareva. Maalattu öljyväreillä kankaalle. 120 × 120 cm.

Taulun mahdollisesti osittain vanhemmassa kehyksessä on kummallakin puolella pilasterit sekä päätykolmio, joka on koristeltu puuleikkauksilla. Pilasterien ulkopuolella on pari puusta tehtyä pienoisveistosta, jotka esittävät seisovia, avointa kirjaa kädessään pitäviä henkilöitä (ehkä profeettoja). Kehyksen kummassakin yläkulmassa on pari siivellistä enkelinpäätä, samoin kummankin pilasterin alapäässä. Kehyksen värit ovat seuraavat: pilasterit valkoiset, kapiteelissa jonkin verran kultaa, enkelinpäät, päädyn aurinko sekä pienoisveistokset kullatut. Palkiston alapuolista pintaa on marmoroitu.

Pulleahkon muotoisen saarnatuolin (kuva 155) rakensi Jaakko Suonperä 1765 (Tilit 1765, Siikajoki KA, OMA). Saarnatuolin maalaukset teki Mikael Toppelius 1772. Kuvat vasemmalta oikealle ovat:

107. MATTEUS (kuva 156) on esitetty puolivartalokuvana oikealle kääntyneenä. Parrakkaat kasvot ovat ilmeikkäät. Hän pitää edessään aukaistua pergamenttiliuskaa, johon on kirjoitettu: *Coska Joseph unesta heräis nijn hän teki cuin HERran Engeli hänen käski ja otti puolisonsa tygönsä* —. Takana vasemmalla on enkeli.

Evankelistan ihokas on punainen, enkelin puku valkoinen, ruskealla varjostettu Matteuksen parta ja tukka tumman ruskeat. Vihreään taustaan on varjokohdat maalattu tumman ruskealla ja valokohdat valkoisella, johon on sekoitettu vihreää. Alle on tekstattu *S. Matthaeus.* Maalattu öljyvärillä puupohjalle. 86 × 50 cm.

108. MARKUS (kuva 157) on kuvattu hiukan viistoon oikealle kääntyneenä kirjoittamassa sulkakynä kädessä. Edessä makaa ruskea siivekäs leijona.

Melkein valkoiseen pukuun on varjot maalattu ruskealla. Tausta vihreä, varjostus tumman ruskea. Alle on tekstattu *S. Marcus.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 86 × 50 cm.

109. HERRAIN HERRA (kuva 158) on esitetty pilvissä olevana maailman tuomarina. Rinta on paljas ja vasemmasta kyljestä vuotaa verta. Vasemmalla pieni risti. Kristuksen viitta on ruskea. Tausta vihreä ja varjostus ruskea. Alle on tekstattu *Herrain Herra Cuningasten Cuningas.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 86 × 50 cm.

110. LUUKAS (kuva 159) on kuvattu avoin kirja kädessä. Sen lehdissä ovat sanat: *Niin tapahtui heidän siellä ollessansa, että hänen synnyttämisensä päivät tulit täytetyxi, ja hän synnytti pojan hänen esicoisensa, ja capaloitsi hänen ja pani seimeen, ettei heillä ollut sijaa majassa.* Luukkaan kasvojen ilme on terävä ja älykäs. Edessä makaa siivekäs härkä.

Luukkaan viitta on punainen, härkä edessä ruskea ja tausta vihreä, varjot ruskeita. Alle on tekstattu *S. Lucas.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 86 × 50 cm.

111. JOHANNES (kuva 160) istuu puoleksi oikealle kääntyneenä kädessään avattu kirja. Alhaalla vasemmalla on siipensä levittänyt kotka. Johanneksen kasvot ovat lihavahkot mutta nuorekkaat. Sinivihreää ihokasta verhoaa punainen viitta. Kotka on harmaan ruskea. Taustan väri on vihertävä. Varjot on maalattu ruskealla. Alle on tekstattu *S. Johannes.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 86 × 50 cm.

112. Saarnatuolin porraskaiteeseen on kunkin peilin vihertävälle taustalle maalattu sinisellä värillä palmuja. Kunkin peilin mitat 86 × 50 cm.

Vuonna 1939 saarnatuolin kuvat retusoitiin ja vernissattiin (Niemi, Restauroimisraportti 20—25. 8. 1939, Siikajoki, MV).

Lapinlahti

Lapinlahti perustettiin Iisalmen alaiseksi rukoushuonekunnaksi 1819. Oman rukoushuoneen rakentamiseen annettiin lupa 1822 (Leinberg 1906, s. 135—136). Lapinlahdella Mikael Toppelius, vaikka siellä ei ollutkaan varsinaista kirkkoa, on kuitenkin maalannut uskonnollisia kuvia vuosina 1775, 1780 ja 1792.

113. JEESUS RISTILLÄ (kuvat 161 ja 162). Jeesus naulittuna ristiin kahden pahantekijän välissä, puolittain oikealle kääntyneenä. Maria, Johannes ja sureva nainen oikealla. Ristin juurella vasemmalle polvistuneena Maria Magdaleena. Vasemmalla ryövärin ristin juurella on astia, jossa näkyy mm. hohtimet ja vasara. Vapahtajan rististä oikealle on kuvattu pieneen kokoon taulun lahjoittaja (kuva 162), joka on polvistuneena ja jolla on päässään peruukki ja yllään 1700-luvun pitkä napitettu lievetakki. Yleissävy on ruskehtava, ja paikallisväreinä siitä erottuvat Marian punainen hame ja vihreä viitta, surevan naisen valkoinen aluspuku ja punainen viitta. Kummankin naisen päähine on valkoinen. Maria Magdaleenan viitta on ruskean keltainen. Jeesuksen hiukan kömpelösti piirretty vartalo on varjostettu punaruskealla. Valo lankeaa vasemmalta. Sen vaikutuksesta tulevat naisten päähineet ja puserot oikealla erityisesti esille. Taustalla näkyy sotilaita vain heikkoina hahmoina. Ristin juurella kahdesti signeeraus: *Mich. Toppelius 1775.* Maalattu öljyväreillä kankaalle. 196 × 176 cm. KM. (Inv. n:o 5109:1).

114. JEESUS YRTTITARHASSA (kuva 163). Vapahtaja polvistuu oikealle kääntyneenä. Suurisiipinen enkeli hänen takanaan osoittaa kädellä vasemmalle tulvehtivan valon keskeltä näkyvää kalkkia.

Jeesuksella on yllään vaalean punainen, enkelillä punainen viitta. Pilvet oikealla harmaan sinisiä ja tausta sininen. Alle on tekstattu: *(Sie)-luni on suresti murheisans cuolemaan asti. Marc. 14 v. 34. — Iunduselda (Vias?) Kylästä Lahjoitettu (v.) 1780.* Maalattu öljyväreillä pahville, joka on nyt repeytynyt. 65 × 54 cm. KM (Inv. n:o 5109:2).

115. MADONNA (kuva 164) istuu Jeesus-lapsi sylissään puoleksi vasemmalle kääntyneenä. Taustalla vasemmalla näkyy nauta ja aasi. Oikealla pari kaari-ikkunaa.

Huone on maalattu ruskein värisävyin, joita vasten Marian heleän sinisen vihreä puku tulee hyvin esille. Ikkunoista näkyy vaalean sinistä taivasta.

Maalauksessa intiimi tunnelma. Marian kasvot ovat kauniit ja persoonalliset. Olettaisi, että joku aikalainen on ollut mallina. Yläosaan on tekstattu: *JESsus caunis helmas macais Marian.* Maalattu öljyväreillä kankaalle. Säilynyt melkoisen hyvänä. 73 × 61 cm. KM (Inv. n:o 5109:5).

116. ENKELI JA SEITSEMÄN KYNTTILÄNJALKAA (kuva 165) esittää Ilmestyskirjan 1. luvun 12—17. jakeissa kuvattuja tapahtumia. Vapahtaja ilmestyy siinä maailmantuomarina viimeisten päivien aikoina. Hän seisoo keskellä kädet sivuille levitettyinä. Vasemmalle hänen suunsa kohdalle on kuvattu tuomion miekka ja oikean käden kohdalle tähtisikermä. Edessä polvistuu syntinen oikealle kääntyneenä, pää maahan saakka painuneena. Taustalla vasemmalla palaa seitsemän kynttilää korkeissa kynttilänjaloissa.

Vapahtajan puku on lievästi vaalean vihreä, vyö ruskehtava. Polvistuvan syntisen puku on sinooperinpunainen. Kynttilänjalat ovat ruskeita, liekki punainen, tausta sininen ja pilvimassat ruskeita. Kuvan alapuolelta teksti kulunut pois. Maalattu öljyväreillä kankaalle. 90 × 65 cm. KM (Inv. n:o 5109:4).

117. SYNTINEN JEESUKSEN JALKOJEN JUURESSA (kuva 166). Verrattain suurikokoisena esitetty Jeesus istuu pöydän ääressä viistoon oikealle kääntyneenä.

Hänen jalkansa samoin kuin jalkojen juureen polvistunut syntinen nainen on maalattu jokseenkin välinpitämättömästi.

Jeesuksen ihokas on punainen, viitta vihreä, syntisen hame sinooperinpunainen. Tausta tumman ruskea. Hätäisesti tehty työ on kuitenkin väreiltään mehevä. Jeesuksen ilme kuvastaa syvää surua. Alle on tekstattu: *1792 Målad af Mich. Toppelius. Uleåborg. — Jesus catzoi sen syndisen waimon puolexi Phariseuxen huonesa Pöydä tygönä. Luc. Ewang.* Maalattu öljyväreillä pahville. Maalaus turmeltunut. 70 × 54 cm., KM (Inv. n:o 5109:3).

Maalaukset siirretty KM:oon 1905 (Pöytäkirja 20.3. 1905, Lapinlahti, MV).

Maaningan kirkko

Maaninkalaiset saivat luvan rakentaa kappelikirkon 1766 (Leinberg 1906, s. 137). Se on ollut malliltaan pieni puinen ristikirkko. Nykyinen iso ristikirkko rakennettiin 1826—40 (Lindberg 1934, s. 158). Vuoden 1766 kirkkoon Mikael Toppelius maalasi 1775—1803 seuraavat uskonnolliset kuvat:

118. JEESUS RISTILLÄ (kuva 167). Risti on kuvan keskellä suuntautuen hiukan viistoon vasemmalle. Maria seisoo vasemmalla kädet ristissä ja Johannes ristin oikealla puolella kädet sivuille levitettyinä. Risti on tuettu kahdella pönkällä ja sen juuressa on luita ja pääkallo.

Jeesuksen iho on vaalean punainen, sädekehä vaalean keltainen. Marialla on valkoisen hameen päällä sininen viitta. Johanneksen ihokas on vihreä ja viitta punainen. Vaalean vihreään maahan lankea ruskeita varjoja. Taivas on maalattu vaalean sinisellä. Alle on tekstattu: *Lahjoitettu Pål Ruotsalaiselda. AN: 1775.*

Muodon hahmottelun puutteista huolimatta maalauksessa on siveltimenkäytön herkkyyttä ja värien valoisuutta. Maalattu öljyväreillä kankaalle. 82 × 45 cm. KM (Siirretty KM:oon 24.3.1904, inv. n:o 4361:3).

119. JEESUS NOUSEE HAUDASTA (kuva 168). Jeesus ikään kuin hyppää ilmaan kääriliinojen liehuessa ympärillä. Hän pitää voitonviiriä oikeassa kädessä. Avoimen haudan edessä on nelikulmainen kivipaasi. Yksi roomalaisista vartiosotilaista pakenee oikealle, pari vasemmalle.

Maalauksen tekotapa on keveä. Kuulakkaan sinisiä värejä vasten erottuu kallion ruskeita ja sotilaiden pukujen ruskean punaisia ja kellertäviä paikallisvärejä. Alle on tekstattu: *Lahjoitettu Pål Ruotsalaiselda. An: 1775.* Maalattu öljyväreillä kankaalle. 82 × 45 cm. KM (Siirretty KM:oon 24.3.1904, inv. n:o 4361:2).

120. ECCE HOMO (kuva 169). Jeesus on maalattu sommitelman keskelle puolivartalokuvana suoraan katsojaan päin. Kasvot ovat kärsimysten pöhöttämät. Paksu orjantappurakruunu puristaa Jeesuksen päätä. Verta on tihkunut otsalle ja paljaalle yläruumiille. Eteen sidottujen käsien varaan on asetettu valtikaksi vasemman olkapään yli ulottuva keppi. Hänen kummallakin puolellaan ja taustalla on pienessä koossa itämaisiin vaatteisiin pukeutunutta kansaa, jonka joukosta vasemmalla erottuu Jeesusta sormella osoittava pilkkaaja.

Jeesuksen olkapäille ulottuva tukka, puolipitkä leuka- ja huuliparta ovat vaalean ruskeat. Iho on punertava, varjostus ruskean punaista. Takana hänen hartioillaan riippuu punainen viitta. Oikealla olevat vaaleapartaiset miehet on hahmoteltu ruskein värein. Vasemmalla etualalla seisovan pitkäpartaisen miehen viitta ja turbaani ovat vaalean siniset. Taivas on kuulakkaan sininen. Alle on tekstattu: *Catzo Ihmistä. Joh: Evang: Kirj. 19 v. 5. O Ihminen muistele syndeis pääll, jong tähden Jumalan Poika tääll Syndyi mailmaan miehex.. Etz. W: N,o 141.*

Maalauksen takana:

Helena Myckänen Maaningalta/
on tämän maalin lahj. tanut/
wuåna 1803. Kaunistoxe./

Maalattu öljyväreillä kankaalle. Monesta kohtaa rikki. 64 × 53 cm. KM (Siirretty KM:oon 24.3.1904, inv. n:o 4361:1).

121. KRISTUSTA RUOSKITAAN (kuva 170). Vapahtaja on sidottuna korokkeelle pystytettyyn matalaan pylvääseen. Oikealla oleva ruoskija on sinooperinpunaisessa puvussa ja ruskeassa haarniskassa sekä punaisessa hameessa ja ruoskija vasemmalla paljain jaloin puettu polven yläpuolelle ulottuvaan ruskeanvivahteiseen, vyöllä sidottuun mekkoon. Koroke ruskea, taustan metsä tumman sininen ja taivas heleän sininen. Maalattu öljyväreillä kankaalle. 58 × 59 cm. KM (Siirretty KM:oon 24.3.1904, inv. n:o 4361:4).

122. KRISTUKSEN KASTE (kuva 171). Johannes Kastaja oikealla valaa maljasta vettä edessään joessa seisovan Jeesuksen päälle. Taustalla kevyesti hahmoteltua maisemaa. Taivaalla kyyhkynen. Alle on tekstattu: *Tämä on se minun rakas Poikani johonga minä mielistyn, Pyh: Matth. 3: v. 7.* Maalattu öljyväreillä kankaalle. 63 × 63 cm. KM (Siirretty KM:oon 24.3.1904, inv. n:o 4361:6).

123. JESUS CAUNIS (kuva 172) esittää Marian puolivartalokuvana Jeesus-lapsi sylissä. Maria on uhkea, korkeapovinen maallisen kaunis nainen. Marian tukka on vaalean ruskea, iho pehmeän punertava. Avokaulainen pusero on kirkkaan punainen, viitta sinooperinpunainen. Tausta on vaalean vihertävä, sen varjot ruskeita. Jeesuksella on kädessään sini-

nen pallo ja ruskea risti. Alle on tekstattu: *Jesus caunis helmois makais Marian.* Maalattu öljyväreillä kankaalle. Hyvin säilynyt. 63 × 63 cm. KM (Siirretty KM:oon 24.3.1904, inv. n:o 4361:5).

Kannus (Ylikannus)

GEORG FORSMANIN MUOTOKUVA

124. Kirkkoherra Georg Forsmanin muotokuva on rintakuva (kuvat 173 ja 174). Tämän hiukan jäykähkön muotokuvan kasvojen ilme kuvastelee älykkyyttä ja hengen liikkuvuutta. Kasvojen ja käsien väritys punertavaa, varjojen ruskeaa. Kirjan kannet ovat ruskeat, tausta tumman vihreä. Taakse on kirjoitettu (kuva 174):

Prom. 1754	Sacellan i Lohtea och Ylicannus
Kyrckoherde	Mag: Georg Forsman
i Laihela	född år 1726 d. 11 juli ordinerst til
1782	Präst år 1752 d. 19 augusti. Blifvit gift
d. 10 apr.	år 1766 d. 7 September med Jungfru Helena Maria Wacklin kyrcoherdens
Probst 1788	dotter ifrån Laihela, Barnen Carl Samuel
d. 15 octob.	död, Johannes Audert, Jacob död, Elisabeth
död d. 22	Christina död, Zacharias Scholaris, Sara
jann 1789	Elisabeth, Nathanael Scholaris. Helena Maria, Samuel död. Anna Christina, Carl död. Elias död Georg död. 1784 Aftagen på des 50 =° ålders år 1776 5/28 af Michael Toppelius

Maalauksessa on joitakin repeämiä, mm. kasvoissa vasemmalla, sekä reikä taustassa oikealla.

Maalauksen omisti aikoinaan vaasalainen rehtori Impi Koskimies. Häneltä muotokuvan osti pankinjohtaja Mauri Honkajuuri 1920-luvulla ja antoi teettää siitä kopion. Nykyisin se on hänen vävynsä pääjohtaja Matti Virkkusen hallussa.

Maalaus sai sodan aikana ilmapommituksessa 8.11.1942 edellä mainitut reiät ja repeämät. Sen on restauroinut Johannes Gebhard 1943. Maalattu öljyväreillä kankaalle. 100 × 75 cm.

Haukiputaan kirkko

Haukiputaan nykyisen kirkon rakensi Jaakko Suonperä 1762 (Tilit 1762, Haukipudas KA). Se on tasavartinen ristikirkko, jonka sakaroiden ulkokulmat on viistetty. Vesikatot ovat korkeat ja päistään särmikkäät. Sisätilassa ulkokulmistaan viistetyt tasalakiset puuholvit ja asiaan kuuluvat sidehirret. Holvien yhtymäkohdassa on opaionia tarkoittava ympyräkuvio (Lindberg 1934, s. 38).

Mikael Toppelius koristi kirkon holvit ja seinät 1774—1779. Kun kirkkoa korjattiin ja modernisoitiin 1908 maalauksetkin joutuivat tästä kärsimään. Konservaattorit Veikko Kiljunen ja Pentti Pietarila aloittivat maalausten restauroinnin kesällä 1972, ja tarkoitus on restaurointia jatkaa neljänä kesänä (kuvat 175 ja 176).

Pohjoisen ristisakaran maalaukset:

125. PAIMENET KUMARTAVAT JEESUS-LASTA (kuva 177). Maalattu pohjoissakaran läntiseen holvitaipeeseen. Sommitelman keskellä seimessä kapaloitu Jeesus-lapsi. Takana nauta ja aasi syövät seimestä nelitukisen lautakatoksen alla. Katos on kulmittain. Seimen ääressä oikealla polvistuneena Maria, vasen polvi maassa, kädet ristissä ja oikea kyynärpää seimeen nojaten. Joosef seisoo Marian takana osoittaen etusormella vasemmassa kädessään olevaa pitkää sahaa. Vasemmalla kaksi paimenta polvistuneena, toisella kädet ojennettuina Jeesus-lasta kohti. Heidän takanaan kolmas paimen pitää oikeassa kainalossa lammasta ja tervehtii Jeesus-lasta kumartaen ja päänsä paljastaen. Paimenten puvut ovat yksinkertaisia keskeltä vyötettyjä mekkoja. Etäällä vasemmalla pari tietäjää rientämässä sauva kädessä tähden johtamina seimelle.

Marian puku on punainen ja sille antavat ruskehtavat läikät eloisuutta. Kasvot ja povi hempeän punertavia. Ääriviivat on vedetty tumman ruskealla ja mustalla. Joosefin puku vaalean ruskea, paimenten mekot valkoiset. Niiden ääriviivojen ja varjostusten väri on punaisen ruskea ja musta. Punaruskeita ovat myös paimenten jalkineet. Katos, eläimet ja seimen oljet on hahmoteltu keveästi vaalean ruskeilla väreillä. Samalla värillä on myös kevyesti markeerattu maata. Tietäjät vasemmalla on hahmoteltu vihertävin ja ruskein värein. Alle on tekstattu lause (vuoden 1758 Raamatusta Luuk. 2:11): *Teille on tänäpän syndynyt Wapahtaja, joca on Christus HERra Dawidin Caupungisa. Luc. 2. w. 11.* Maalattu liimaväreillä. 360×170 cm.

126. SIMEON JEESUS-LAPSI SYLISSÄ (kuva 178). Maalattu pohjoissakaran luoteiseen holvitaipeeseen. Simeon seisoo suoraan katsojaa kohti kantapäät yhdessä pitäen kapaloitua Jeesus-lasta sylis-

sään. Kaljupäinen harmaapartainen vanhus on kääntänyt katseensa vasemmalle. Pukuna väljähihainen mekko, jonka alta näkyvät housut puolisäärestä. Hartioilla riippuu pitkä leveästi sivuille ulottuva viitta. Simeonista vasemmalle seisoo Maria sivuttain katsojaan pitäen kohotettuja käsiään ristissä. Marian viitta näkyy lyhyenä ja hänen päässään oleva huntu on takaa sidottu. Tämän ja Paimenet kumartavat -sommitelman väliseen kulmaan on maalattu täytekuvaksi koristeellinen pensas tumman vihreää ja mustaa väriä käyttäen.

Simeonin mekko, housut ja jalkineet ovat valkoiset. Niiden ääriviivojen ja varjojen maalaamiseen on käytetty ruskeaa. Ruskean punaisen viitan varjot ovat mustat. Marian tumman vihreän hameen laskostukset on maalattu mustalla ja tumman ruskealla, valkoisen viitan ja hunnun varjot ovat ruskeat. Marian kasvot ja kädet ovat punaisen ruskehtavat. Oikealla näkyy keltaisia pilviä. Alareunaan on tekstattu: *Nyt sinä lasket, HERra, palwelias rauhaan menemään, sanas jälkeen. Luc. 2:29.* Maalattu liimaväreillä.

127. GETSEMANESSA (kuva 179). Maalattu pohjoissakaran pohjoiseen holvitaipeeseen. Valkoviittainen verta hikoileva Jeesus maahan hiukan vasemmalle polvistuneena, kädet ristiin kohotettuina. Taustassa kevyesti hahmoteltuja pilviä, joiden keskellä vasemmalla ylhäällä on kalkki. Takana oikealla pari puuta, joiden rungot ja lehdet muistuttavat kastanjaa. Maa on sivelty ruskeilla väreillä. Alareunaan on tekstattu: *Ja cuin hän sijhen paican tuli, sanoi hän heille: rucoilcat ett te tulis kiusauxen. Ja hän ercani heistä lähes kiwellä heittä, ja laski polwillensa, rucoili, Luc: 22: v. 40, 47.*

Restauroija on jakeen numeron 41 korjannut väärin 47:ksi. Maalattu liimaväreillä.

128. JEESUS VANGITAAN (kuvat 180 ja 181). Maalattu pohjoissakaran koilliseen holvitaipeeseen. Vasemmalla seisoo kädet sivuille levitettyinä pitkässä valkoisessa puvussa Jeesus, jota Juudas suutelee intohimoisesti poskelle. Oikealta paikalle hyökkäämässä vangitsija köysi käsissään. Hänen takanaan oikealla temmeltää käsiään levittelevä apulainen. Vangitsijoista yksi on kaatumaisillaan, toiset heristävät takana miekkoja ja keihäitä.

Väritys on niukka. Jeesuksella ja vangitsijoilla on yllään valkoinen puku; vain siellä täällä näkyy jokin punainen vaatekappale. Juudaksen kasvot ja käsi ovat punaisen ruskeat ja viitta tumman ruskea. Ääriviivat ja varjot on maalattu ruskealla. Alareunassa on seuraava teksti: *Nijn joucko ja ylimäinen päämies, ja Juudalaisten palwelijat kiinniotit JEsuksen ja sidoit hänen.* Maalattu liimaväreillä.

129. JEESUSTA RUOSKITAAN (kuva 182). Maalattu pohjoissakaran itäiseen holvitaipeeseen. Ruoskiminen tapahtuu pyöreällä korokkeella, jonka keskellä Jeesus seisoo alastomana selin katsojaan. Hänet on kiinnitetty taakse sidotuista käsistä lyhyeen pylvääseen. Hänen vaaleat kaunispiirteiset kasvonsa ovat vasemmalle kääntyneinä. Oikealla olevalla ruoskijalla on oikeassa kädessään piiska. Vasemmalla oleva mies pitää käsissään rautapiikeillä varustettuja ruoskia; oikean käden ruoska on juuri lyömässä vasemman käden ollessa ruoskineen alhaalla. Ruoskijoilla on yllään polviin asti ulottuva valkoinen paita, hihat käärittyinä kyynärpään yläpuolelle. Paidan päällä on haarniskaa muistuttava vyötärön alapuolelle ulottuva liivi. Miehet ovat avojaloin. Heillä on leukaparta ja pitkät viikset. Ruoskijain ilme on tuima. Vasemmalta näkyy pienoiskoossa tuomioistuin, jonka jäsenet seuraavat ruoskimista.

Jeesuksen nuorekkaalla ja pehmeästi muotoilulla vartalolla näkyy punaisia veriläikkiä. Ruoskijoiden haarniskat ovat ruskeat. Kehä on maalattu vaalean ruskealla. Vasemmalla olevan tuomarin puvun rintaosa häämöttää punaisena. Muut oikeudenpalvelijat ovat vaaleissa vaatteissa. Alareunassa on tekstattuna: *NIjn Pilatus otti silloin JEsuxen, ja ruoskitzi hänen. Joh. Ewang. I: 19 v. 1.* Maalattu liimaväreillä.

130. VIIMEINEN TUOMIO (kuvat 183—185). Maalattu pohjoissakaran pohjoisseinään, jonka takana alkuaan oli sakaristo. Sommitelmassa on vasemmalla autuaitten, oikealla kadotettujen joukko ja ylhäällä taivaassa tuomitsee Jeesus Kristus. Maalauksen yksityiskohdista kiintyy ensinnä huomio vasemmalla olevaan paksuun suorakaiteen muotoiseen paateen, jonka pintaan on kirjoitettu: *Ylösnousemus onnellinen, Suo JEsu, meille armollinen; Älä syndij silloin muistele, Armostas andex andele. Wirsi K: 387.* (Vuoden 1701 virsikirjasta n:o 387:7.) Alle on kirjoitettu: *W. 1779 maalattu Michael Toppeliukselda.*

Vasemmalla puolella paaden takana enkeli kokoamassa viittaansa pieniä alastomia lapsia. Heidän yläpuolellaan on kolme autuasta kohoamassa ilmaan enkelin tukemina. Toiset autuaista istuvat pilvien reunoilla ja pitävät palmunoksia käsissään. Mooseksella on kymmenen käskyn laintaulut edessään. Keskellä istuu Kristus kädet sivuille levitettyinä pitäen jalkojaan pallon päällä. Hänen yläruumiinsa on paljas, viitta riippuu käsivarsilla. Enkelit puhaltavat pitkiin pasuunoihin, toinen vasemmalla autuuteen nouseville ja toinen oikealla alas kadotukseen tuomituille.

Oikealla ylhäällä pari enkeliä syöksemässä tuomittuja kadotukseen. Toinen enkeleistä pitää käärmeiden kietomaa naista polvesta kiinni ja lyö häntä kipunoitsevilla säteillä jalkojen väliin. Äärimmäisenä oikealla toinen enkeli työntää huutavaa naista takaapäin helvettiin. Tuomittujen keskellä on kaksi paholaista, joista toinen kauheana sarvipäisenä otuksena pitää kahta onnetonta tukasta kiinni.

Täydellisimmin kuvattu paholainen näkyy helvetissä oikealla. Hänellä on häntä ja yökön siivet. Eturaajoissa on pitkät kynnet ja jaloissa räpylät. Päässä on toisiaan vastaan kasvaneet sarvet ja pitkänomaisilla kasvoilla saatanallinen irvistys. Oikealla Baabelin portto ratsastaa seitsenpäisen lohikäärmeen selässä.

Keskellä autuaitten ja helvettiin tuomittujen valtakunnat erottaa toisistaan tyhjä tila.

Kristuksen viitta on vaalean sininen ja jalkojen alla oleva pallo sininen. Vasemmalla pasuunaan puhaltava enkeli on keltaisessa ja hänestä oikealla oleva enkeli pistävän ruskeassa viitassa. Pitkät torvet ovat ruskeita. Läheiset pilvet ovat punertavia, ruskehtavia ja violetin vivahteisia. Ensimmäinen enkeli oikealla on kellertävässä ja reunan puolella toinen punaisessa viitassa. Tumman sinisellä taivaalla olevat pilvet ovat tumman harmaita. Maa on ruskeanvoittoinen. Keskellä on tumman sinisin ja harmahtavin värein maalattu tyhjiö.

Suuren sommitelman yläsivua reunustaa ruskeaksi maalattu kapea kehys, joka kummallakin puolella tekee rokokookaarteen alaspäin ja jatkuu sitten lievänä kaarena reunaan. Maalattu liimaväreillä puupohjalle. 400×800 cm.

131. JEESUS RISTILLÄ (kuva 186) on maalattu hirsiseinään Viimeisen tuomion vasemmalle puolelle. Vankkarakenteinen Jeesus on naulattuna hiukan oikealle viistoon pystytettyyn ristinpuuhun. Vyötäisillä on oikealta sidottu vaate. Ristiä tukevat alhaalla vinosti maahan isketyt pönkät. Ristin yläosaan on valkoiselle pohjalle tekstattu INRI.

Kevyesti hahmoteltu maa on ruskean sävyinen, risti ruskea ja Jeesuksen iho vaalean punertava, ruskealla varjostettu.

Alla olevaa tekstiä on virheellisesti korjailtu ja siinä on jaekin merkitty väärin 45:ksi, vaikka sen pitäisi olla 46. Lahjoittajan nimi *Sinus Uckolalta* on maalattu ohuilla, Toppeliuksen tekstistä poikkeavilla kirjaimilla. Vasemmalla tekstin rivien alkukirjaimia peittää nurkkaan lyöty lauta, joten teksti on nykyisessä asussaan seuraava:

— a JEsus huusi surella änellä, ja sanoi: Isä.
— nun käsiis minä annan hengeni. Luc: 23 v. 45.
annettu Sinus Uckolalta.

(Vuoden 1758 Raamatun Luuk. 23:46:n mukaan: Ja JEsus huusi suurella äänellä, ja sanoi: Isä, sinun käsijs minä annan hengeni — —).

Jeesus ristillä -maalauksen yläosaa kehystää Viimeisen tuomion yläosan kehyksen kaartuva, ohennettu jatko. Oikeaan laitaan on maalattu reunasta noin kolme cm sisäänpäin ylhäältä alas kulkeva viiva. Maalaus on alhaalta haalistunut ja väri on useista kohdin karissut pois. Maalattu liimaväreillä. 180×105 cm.

132. KAIN TAPPAA AABELIN (kuva 187) on Viimeisen tuomion oikealla puolella. Veljekset ovat eläinten nahkoihin vyöttäytyneinä. Aabel polvillaan maassa torjuu oikealla kädellä takaa uhkaavaa Kainia, joka tämän hartioista pitäen parhaillaan lyö isolla nuijalla Aabelia päähän. Maassa vasemmalla on heikosti hahmoteltuja pensaita ja oikeassa laidassa korkeampi puu. Värit ovat ruskean keltaisia. Maassa on ruskeiden värien lisäksi hiukan vihertävää. Alla olevaa tekstiä korjattaessa on tehty virhe: on tekstattu *hänet,* kun pitäisi olla *hänen.* Nykyisessä asussa teksti on seuraava: *Ja tapahtui heidän kedolla ollessansa että Cain carcais Weljens Habelin päälle, ja tappoi hänet. 1. Moos. Kirjan 4. 1. v. 8.* (Vuoden 1758 Raamatun 1. Mooseksen kirjan 4. luvun 8. jae kuuluu kokonaisuudessaan seuraavasti: Ja Cain puhui weljensä Habelin kanssa. Ja tapahtui heidän kedolla ollessans, että Carcais weljens Habelin päälle, ja taapoi hänen).

Maalauksen alle on edellistä suuremmilla kirjaimilla tekstattu: *Lahjotettu Ericus Hä...* (tämä on näkyvissä).

Yläosaa kehystää Viimeisen tuomion oikealla kaartuva kehyksen jatko. Oikeassa reunassa nurkkaan lyöty lauta katkaisee ensimmäisen tekstirivin lopussa kirjaimen. Noin kolmen senttimetrin levyinen valekehys vasemmalla on saatu vetämällä ruskea viiva ylhäältä alas. Liimaväriä on hilseillyt pois. 165×105 cm.

Itäinen, alttarin puoleinen ristisakara:

133. JEESUS VIEDÄÄN RISTILLE (kuva 188). Maalattu itäisen ristisakaran pohjoiseen holvitaipeeseen. Osa sommitelmasta ulottuu myös koilliseen päin viistettyyn holvitaipeeseen. Keskellä ristiä kantava Jeesus kulkee oikealle katsojaan kääntyneenä. Hän pitää kummallakin kädellä ristin poikkipuusta kiinni. Oikeaan käteen kyynärpään yläpuolelle sidotusta köydestä häntä taluttaa edellä kulkeva, liktorinkirvestä olkapäällään kantava roomalainen sotilas. Kulkueen edessä oikealla pari keihäin ja liktorikimpuin varustettua roomalaista sotilasta taluttamassa kahta pahantekijää, joilla on yllään vain valkoinen lannevaate. Ristin tyvipäässä Joosef Arimatialainen auttaa kantamisessa ja on katsojaan kääntyneenä. Hänen ja Jeesuksen välissä taustalla roomalainen sotilas piiska koholla oikeassa kädessä. Hänen vieressään on pari henkilöä, joista vain pää on säilynyt. Vasemmanpuoleisen henkilön vartalo on kokonaan kulunut pois. Ristin vasemmalla puolella kulkee leveäviittainen, mahtavakypäräinen roomalainen sotapäällikkö pitäen oikeassa kädessään kohortinmerkkiä, lentävää kotkaa. Kulkueen perässä on kolmen naisen ryhmä.

Jeesuksen ihokas on valkoinen, viitta vaalean sininen, Joosef Arimatialaisen mekko smaragdinvihreä, ja samaa vihreää väriä on sotilaiden hameissa. Sotilaiden haarniskat ovat ruskeita, kypärät teräksensiniset ja pitkät sukkamaiset jalkineet valkoiset. Kohortinmerkkiä kantavan sotapäällikön hulmahteleva viitta on loistavan punainen, ja samaa punaa on hänen hameessaan, kypärän töyhdössä sekä puolisääreen ulottuvissa jalkineissa. Kilpisuomuinen haarniska on ruskea kuten myös kypärä ja kohortinmerkki. Perässä kulkevien naisten puvuissa on sinisiä ja punaisia värisointuja. Oikealla kulkueen edellä köysiin sidotut ryövärit ovat ruskeaihoisia. Heikosti vaalean ruskea maa on saanut ruskeaa, paikoin mustaakin varjoiksi. Alle on tekstattu lause: *Ja cuin he olit händä pilcannet, rijsuit he häneldä purppuran, ja puetit hänen omijn waatteisijnsa ja weit hänen ulos ristijnnaulittaa. Marc. 15:20.*

Koillisseinässä pahaintekijäin alle on tekstattu: *Nijn wietin myös hänen kanssans caxi muuta pahan tekiätä surmatta. Luc. 23. v. 32.* Maalattu liimavärillä.

134. RISTILTÄOTTO (kuva 189). Maalattu itäisen ristisakaran itäiseen holvitaipeeseen. Sommitelman keskellä ja sivuilla kohoavat ristit. Keskimmäinen risti suuntautuu suoraan katsojaan. Jeesuksen ottaa syliinsä pitkäviittainen, turbaanipäinen henkilö, kun taas suoraan edestä katsojaan päin kuvattu henkilö on tikapuilla irroittamassa Jeesuksen vasenta kättä rististä. Jeesuksen oikean olkapään yli kulkee kapea liina vasemmalle ristin poikkipuulle. Ristin yläpäähän valkoiselle liuskalle on tekstattu INRI. Vasemmalla puolella enemmän etualalla on neljä naista hunnuissa ja viitoissa. He seisovat sivuttain ja etuviistoon oikealle kääntyneinä. Parilla heistä on pää katsojaa kohti. Taempana tämän ryhmän ja ristin välissä seisoo mieshenkilö pitäen kiinni ristin poikkipuun yli kulkevasta liinasta. Oikealla on neljän henkilön ryhmä, joista lähinnä ristiä oleva seisoo selin katsojaan. Tämän ryhmän ja tikapuiden välisestä taustasta näkyy heikosti henkilöhahmo. Jeesusta syliinsä ottavalla miehellä on yllään punainen viitta ja punainen lakki, jossa on valkoinen reunus. Tikapuilla seiseva naulaa irrottava mies on sinisessä viitassa. Hänen käsivartensa ovat voimakkaan ruskeat. Lähinnä vasemmalla olevan naisen ihokas on violetti, viitta sininen, hame ruskehtava ja päähine valkoinen. Hänen takanaan seisovan naisen ihokas on punainen, viitta melkein valkoinen ja huntu vihertävillä soinnuilla varjostettu. Oikealla lähinnä ristiä selin seisovalla henkilöllä on vaalean ruskea ihokas ja pään yli kulkeva punainen viitta. Hänen takanaan oikealla näkyy vihrein ja ruskein värein soinnuteltuja henkilöitä. Ryhmän keskellä oleva kauniskasvoinen profiilista maalattu henkilöhahmo on pahoin turmeltunut. Ristit ovat ruskeita, samoin maa on hahmoteltu ruskein soinnuin. Alle on tekstattuna: *Nijn on Jumala mailmaa racastanut, että hän andoi hänen ainoan Poicansa, että jocainen cuin usco hänen päällensä, ei pidä huckuman, mutta ijancaickisen elämän saaman Joh: Evang. 3: v. 16.* (Vuoden 1758 Raamatun vastaava kohta kuuluu seuraavasti: Sillä nijn on Jumala mailmaa racastanut, että hän andoi hänen ainoan Poicansa, että jocainen cuin usco hänen päällensä, ei pidä huckuman, mutta ijancaickisen elämän saaman). Maalattu liimaväreillä.

135. JEESUS NOUSEE HAUDASTA (kuva 190). Maalattu itäisen ristisakaran eteläiseen holvitaipeeseen. Osa sommitelmasta ulottuu vasemmalle kaakonpuoleiseen holvitaipeeseen. Kalliohaudan oviaukko on näkyvissä. Enkeli istuu ovelta vieritetyllä kivipaadella kädet kohotettuina. Hän katsoo oikealle pakeneviin roomalaisiin sotilaisiin, joista lähinnä enkeliä oleva on maahan kaatuneena toisten juostessa keihäineen ja kilpineen pakoon. Jeesus nousee hautaaukon kohdalla keveästi ilmaan. Hänen oikea kätensä pitää ylöskohotettua voitonviiriä, ja vasemman käden ympäri on kietoutuneena hulmahteleva käärinliina. Vasemmalla kaakonpuoleisessa holvitaipeessa on kuvattuna kolme viittoihin pukeutunutta naista, jotka ovat tulossa haudalle ruukkuja ja voideastioita kantaen.

Kallio ja haudan aviaukko ovat harmaan sinertäviä. Enkelin puku on valkoinen, ja siinä on käytetty hyvin tökerösti ruskeata ja harmaata varjostuksiin. Enkelin siivet ovat vaalean kellertävät. Sotilaiden kypärät ja kilvet ovat teräksenharmaat, haarniskat ruskeat. Kristuksen iho on vaalean punertava. Vasemmalla edellä kulkevan naisen viitta ja päähine ovat himmeän siniset. Hänellä on käsissään ruskea saviruukku. Toisen naisen viitta on ruskehtava, päähine sinertävä ja hame valkoinen, kolmannen naisen liivi punainen, pusero sinertävä ja hame vihreä. Naisten iho on päivettyneen ruskea. Maata on hahmoteltu harmailla ja ruskeilla soinnuilla. Alla on teksti: *Ja Katxo suuri maan järistys tapahdui: Sillä HERran Engeli astui alas taiwasta, tuli ja wieritti kiwen owelda ja istui sen päälle. Matth. 28. v. 2.*

Haudalla kulkevien naisten alapuolelle on tekstattu: *Ja cosca Sabbathi culunut oli, osti Maria Magdalena ja Maria Jacobi ja Salome hywän hajullisia woiteita, tullaxensa woitelemaan händä. Marc. 16. 1.* Maalattu liimaväreillä.

136. KYLVÄJÄ (kuva 191). Maalattu itäisen ristisakaran pohjoiseen hirsiseinään saarnatuolin itäpuolelle. Kylväjällä, joka on kuvattu viistoon vasemmalle kääntyneenä, on yllään aikansa muodin mukainen pitkä, edestä yhdellä rivillä napitettu, vyötäisiltä sidottu korkeakauluksinen sotilastakki ja matala hattu. Jalkineet ulottuvat puolisääreen. Vasemmalla käsivarrella hänellä on juurikori, ja oikea käsi parhaillaan sirottelee siemeniä. Vasemmalle on

maalattu hentoja lehdettömiä puunvesoja ja oikealle ilmaan neljä lintua. Väritys on pääasiallisesti ruskean ja vihreän soinnutusta. Alle on tekstattu: *Kylwäjä meni ulos siementä kylwämään ja cuin hän cylwi langeis muutama tien oheen, ja se tallattiin, ja taiwan linnut söit sen. Luc. 8:5. Lahjoitettu Johannes Jacobin poica Rautiolda.* (Vuoden 1758 Raamatussa vastaava kohta kuuluu: Kylwäjä meni ulos siemendänsä kylwämään: ja cuin hän kylwi, langeis muutama tien oheen, ja se tallattiin, ja taiwan linnut söit sen).

Tekstiä on jälkeen päin korjailtu; sitä todistavat mm. himmeästi maalatut evankeliumin luvun ja jakeen numerot 8 ja 5. Maalattu liimaväreillä.

137. EHTOOLLINEN (kuva 192) on maalattu itäisen ristisakaran koilliseen hirsiseinään. Tämä rokokookehyksen ympäröimä sommitelma on suurelta osalta turmeltunut seinään ovea puhkaistaessa. Siinä näkyy vasemmalla pari opetuslasta sivulta kuvattuina; etualalla oleva istuu. Heidän tarkkaava katseensa suuntautuu oikealle, luultavasti Jeesukseen. Oikealla puolella on kuvattuna neljä opetuslasta, joiden katse suuntautuu vasemmalle. Heistä etumainen istuu. Oikeassa alakulmassa on pari korkeaa saviruukkua. Väritys on heleän ruskean, punaisen ja vihertävän sointuinen. Kehys on keltaisen ruskea. Maalattu liimaväreillä.

138. PAAVALI JA PIETARI (kuva 193) on maalattu itäisen ristisakaran itäiseen hirsiseinään, alttarin kummallekin puolelle. Apostolit seisovat neliömäisellä alustalla. Paavali pitää molemmin käsin edessään maassa viistosti olevan miekan kahvasta, ja vasemmassa kainalossa hänellä on paksu kirja. Parta ja tukka ovat puolipitkät. Jalassa hänellä on päältä hihnoitetut sandaalit. Jalustan etuosaan on tekstattu *S. Paulus.*

Alttarin oikealla puolella oleva Pietari pitää oikeassa kädessään kahta nauhalla sidottua suurta avainta. Oikealla kädellään hän puristaa rinnan kohdalla kirjaa. Parta on puolipitkä ja tukka lyhyt. Ihokas on vyötetty uumilta. Jalassa hänellä on päältä nauhoitetut sandaalit. Jalustan etuosaan on tekstattu *S. Petrus.*

Alttarin ikkunaa kehystää seinään maalattu, symmetrisesti poimuinen hapsureunainen draperiasommitelma.

Paavalin ja Pietarin valkoisia ihokkaita verhoaa loistavan punainen viitta. Kummankin apostolin tukka ja parta ovat kellertävät. Alttaria reunustava korukangas on heleän punainen, hapsut kullankeltaiset. Kankaan plastisessa muovailussa on illusorista todellisuusvaikutelmaa. Maalattu liimaväreillä.

139. JOHANNES KASTAA JEESUKSEN (kuva 194) on maalattu itäisen ristisakaran kaakkoiseen hirsiseinään. Tämä rokokookehyksen ympäröimä maalaus on suurelta osalta tuhottu, kun seinään on tehty ovi. Siinä näkyy vain vasemmalla luonnosmaisesti kuvattuja puita ja oikealla osa Johanneksesta, joka kastaa Jeesuksen. Johanneksella on valkoinen vyötetty ihokas, ja hänen vasemmalta olkapäältään riippuu pitkäkarvainen eläimennahka, joka ulottuu selässä polvien alapuolelle. Hänen vasen kätensä on ojentautunut takaviistoon. Oikeassa alakulmassa on jäljellä vain tekstaus *Marc. 1:10.*, joka kuitenkin tekee mahdolliseksi päästä maalauksen aiheen jäljille. (Vuoden 1758 Raamatussa mainittu kohta kuuluu seuraavasti: Ja kohta cuin hän astui wedestä ylös, näki hän taiwat aukenewan, ja Hengen tulewan alas hänen päällensä nijncuin kyhkyisen.) Maalattu liimaväreillä.

140. DAAVID SOITTAA HARPPUA (kuva 195) on maalattu itäisen ristisakaran eteläiseen hirsiseinään. Daavid seisoo harppuineen viistoon oikealle kääntyneenä. Lyhyt parta peittää poskia ja leuanalustaa. Tukka on pitkä. Hänen sylissään on harppu. Vaatetuksena on polviin asti ulottuva, vyötäisiltä kiristetty leveähelmainen mekko, takana liehuva olkapäille kiinnitetty viitta, jalassa puolisääreen ulottuvat saappaan näköiset jalkineet, joiden varsien suita ilmeisesti karva koristaa. Oikealla on kevyin siveltimenvedoin luonnosteltu puu, jonka juurella kasvaa versoja. Alla on teksti: *Kijttäkät HERraa harpuilla ja tansilla, kijttäkät händä harpun kielillä ja huiluilla. Psalmista 150. v. 4.* (Vuoden 1758 Raamatun mukaan tämä jae kuuluu seuraavasti: Kijttäkät händä harpuilla ja dantzilla: kijttäkät händä harpun kielillä ja huiluilla).

Maalausta jälkeen päin korjailtaessa ei ole pidetty kiinni alkuperäisestä tekstistä. Psalmin numero 150 ei ole Toppeliuksen tekstikirjainten mukainen. Maalattu liimaväreillä. 135×90 cm.

Eteläisen ristisakaran maalaukset:

141. MOOSES PALAVAN PENSAAN ÄÄRESSÄ (kuva 196) on maalattu eteläisen ristisakaran itäiseen holvitaipeeseen. Oikealla Mooses viistoasentoon vasemmalle polvistuneena irrottamassa kummallakin kädellään sandaalia oikeasta jalasta. Hänen katseensa suuntautuu vasemmalle palavaan pensaaseen. Tulen keskellä näkyvät Jahve-nimen kirjaimet. Mooseksen ja pensaan välissä lammaslauma ja hänen takanaan hentoja pensaita.

Mooseksen vyötetty ihokas on valkoinen, ja sen ääriviivat ja varjot on maalattu mustalla ja ruskealla. Kaulus ja vyö ovat punaiset. Lampaat ovat vaalean ja harmaan ruskehtavia. Palavan pensaan ääriviivat ja varvut on maalattu mustin ja ruskein värein, lehdet sinisin. Sitä ympäröivät tulenliekit ovat sinooperinpunaiset. Maa on kellertävää eräänmaan hiekkaa. Kirjaimet liekkien keskellä ovat mustia. Alle on tekstattuna: *Moses, Moses: Älä lähesty*

tänne: riisu kengäs jalwoistas: sillä paicka josas seisot, on pyhä maa. Mos.

(Lause on muodosteltu 1758 Raamatun 2. Mooseksen kirjan 3. luvun 4.—5. jakeista, jotka kuuluvat seuraavasti:

4. jae: Cosca HERra näki hänen menewän catzoman: huusi Jumala händä pensast, ja sanoi: Moses, Moses: Hän wastais: tässä minä olen.

5. jae: Hän sanoi: älä lähesty tänne: rijsu kengäs jalwoistas; sillä paicka josas seisot, on pyhä maa).

Korjailun jälkeen maalauksen viivat ovat tulleet ylimalkaisiksi. Maalattu liimaväreillä.

142. MOOSES SIINAIN VUORELLA (kuva 197) on maalattu eteläisen ristisakaran kaakkoiseen ja eteläiseen holvitaipeeseen. Siinä näemme luonnosmaisen kevyesti hahmotellussa vuorimaisemassa Mooseksen tulenliekkien ympäröimänä, etuviistoon oikealle polvistuneena pitämässä käsissään kahta korkealle kohotettua laintaulua. Tulenliekit ja salamat leimuavat taempana oikealla vuorien harjalla. Niiden oikealta puolelta näkyy osa pasuunatorvea. Mooseksesta vasemmalle on kuvattu ryhmä ihmisiä, joista vain polvistuneen sotilaan hahmo on säilynyt ehjänä. Taustalla on ryhmän vasemmalla puolella viisi telttaa.

Mooseksen valkoista ihokasta verhoaa punainen viitta. Liekit ovat sinooperinpunaisia, torvi ruskea ja vuorimaisema on hahmoteltu ruskehtavin, sinertävin ja harmain sävyin. Alle on tekstattu (vuoden 1758 Raamatun mukaan 2. Mooseksen kirjan 19. luvusta jakeet 17—19): *Ja Moses johdatti Cansan leiristä Jumalata wastan, ja he seisahdit wuoren ala. Mutta coco Sinain wuori suitzo, sijtä että HERra astui alas sen päälle tulessa: ja sen savu käwi ylös nijncuin pätzin sawu, nijn että coco wuori sangen cowan wapisi.*

Ja sen Basunan helinä enämmin ja enämmin eräni: Moses puhui ja Jumala wastais händä cuultawasti.

Maalaus on entistetty huolimattomasti. Mooseksen ääriviivat ja varjostukset ovat karkeita, samoin tulenlieskat antavat vain aavistuksen alkuperäisestä, huolitellummasta työstä. Maalattu liimaväreillä.

143. VASKIKÄÄRME KORVESSA (kuvat 198 ja 199) on maalattu eteläisen ristisakaran lounaiseen ja läntiseen holvitaipeeseen. Mooses seisoo suoraan katsojaan. Vasen käsi on selittävässä asennossa ja oikea käsi viittaa ristillä riippuvaan käärmeeseen. Hänen katseensa suuntautuu oikealle, missä käärmeiden vaivaamat epätoivoiset ihmiset makaavat ja ryömivät maassa ja seisaalleen nousten kiskovat irti vartalonsa ympäri kietoutuneita käärmeitä. Useimmat tämän plastisen ryhmän henkilöt ovat alasti, vain valkoinen lannevaate vyötäisillään. Äärimmäisenä oikealla urhea miekkamies irrottaa käsillään käärmettä ympäriltään. Hänen mekkonsa ulottuu polven yläpuolelle. Ylipappi Aaron seisoo upeassa papillisessa puvussa oikealle kääntyneenä ja selittää myös kädenliikkein käärmeisiin sisältyvää mystiikkaa. Rististä vasemmalle makaa kaksi henkilöä erämaan hiekalla. He seuraavat katseillaan ihmisten ja käärmeiden taistelua. Heidän takanaan on kolme telttaa, joista kahden harjalla liehuu raidallinen lippu.

Mooseksella on vihreä ihokas ja punainen viitta. Aaron on vihreässä ihokkaassa ja polvien alapuolelle ulottuvassa punaisessa mekossa. Päätä ympäröi valkoinen vaate, joka ulottuu selässä miltei maahan saakka. Oikealle kuvatun ryhmän henkilöiden lannevaatteet ovat valkoisia ja vaalean punaisia. Heidän ihonsa on maalattu vaalein, kellertävän ruskein värein. Vasemmalla olevien telttojen katot on varjostettu vaalean vihreällä. Samaa väriä on lippujen raidoissa. Varjot maassa ovat tumman ruskeita ja mustia. Lounaisen holvitaipeen alle on tekstattu: — *ja meidän sielumme suuttuu tähän huonoon ruocaan. Nom. 21:5.* (Pitäisi olla num. 21:5, jolla tarkoitetaan 4. Mooseksen kirjan ao. kohtaa. Tekstiä korjailtaessa on tehty virhe). Vaskikäärmettä esittävän sommitelman alla on kirjoitus: *Nijn HERra lähetti Cansan secaan tuliset kärmet, jotca Cansaa purit; nijn että paljo Cansaa Israelista cuoli. Mos. 21:6.* (Tämä tarkoittaa 4. Mooseksen kirjan 21. luvun 6. jaetta). Maalattu liimaväreillä.

144. SIMSON TAISTELEE JALOPEURAN KANSSA (kuva 200) on maalattu eteläisen ristisakaran itäiseen hirsiseinään. Simson on hyökännyt vasemmalta leijonan kimppuun. Hänen oikea kätensä vääntää leijonan alaleuasta ja vasen käsi pitää yläleuasta kiinni. Leijona puolestaan on lyönyt toisen etukäpälänsä Simsonin vasempaan olkapäähän ja toisen oikeaan reiteen. Simson potkaisee oikealla jalalla leijonaa vatsaan tukien vasemmalla jalalla vauhdikasta liikettä. Takana vasemmalla kevyesti hahmoteltu mäntyä muistuttava korkea puu.

Simsonin lyhyt poski- ja leukaparta on ruskea ja ruskehtava on taaksepäin hulmuava tukkakin. Hänen hameensa ja puolipitkät hihansa ovat heleän punaiset, varjostus ruskeaa ja mustaa. Alaosasta kaistoille leikattu, keskeltä vyöllä kiristetty liivi on keltainen. Puolisääreen ulottuvat sukkamaiset jalkineet ovat vaalean harmaat. Leijonan turkki on keltaisen ruskea, pää ja harja ruskeat. Takana ruskearunkoinen puu, jonka havut ovat vaalean vihreitä. Maa on maalattu ruskein värisävyin, varjot ovat melkein mustia. Alle on tekstattu: *Ja HERran hengi tuli woimallisexi Simsonis, ja hän rewäis jalopeuran cappaleixi nijn cuin hän olis wohlan rewäisnyt, ja ei ollut mitän hänen kädesänsä. Tuom: 14:6. Lahjoitettu Matias Erwastilda An 1775.* (Selittävä lause on muodostettu vuoden 1758 Raamatun Tuomarien kirjan 14. luvun 6. jakeesta: Ja HERran hengi tuli woimallisexi hänes, ja hän rewäis sen cappaleixi, nijncuin hän olis wohlan rewäisnyt, ja ei ollut mitän

hänen kädessänsä: ja ei hän sanonut Isällensä eikä äitillensä mitä hän tehnyt oli). Maalattu liimaväreillä. 270 × 174 cm.

Eteläisen ristisakaran kaakkoisessa ja lounaisessa hirsiseinässä lehterin alla on pari täysin turmeltunutta maalausta, joista näkyy vain raamatunkohdat.
145. KAAKKOISSEINÄÄN on merkitty 1. Moos. 32. 24. (Vuoden 1758 Raamatussa tämä kohta kuuluu seuraavasti: Mutta Jacob jäi sille puolelle yxinänsä. Silloin paineli yxi mies hänen canssans, sijhenasti cuin amurusco nousi).
146. LOUNAISSEINÄSSÄ näkyy vain 1. Moos. 28.12. (Vuoden 1758 Raamatussa tämä kohta kuuluu seuraavasti: Ja näki unda, ja catzo, ticapuut seisoit maan päällä, joiden pää ulottui taiwaaseen: ja catzo, Jumalan Engelit käwit ylös ja alas nijdä myöden).

Eteläristin eteläseinän oven yläpuolelle on punaisella maalattu draperiasommitelma. Maalattu liimaväreillä.
147. JAAKOB OSTAA ESIKOISOIKEUDEN (kuva 201) on maalattu eteläisen ristisakaran länsiseinään. Sommitelman keskellä seisoo kaksi mieshenkilöä vastakkain. Kummallakin on polvien yläpuolelle ulottuva lyhythihainen keskeltä vyötetty mekko. Samoin kummallakin on jalassa puolisääreen ulottuvat yläpäästä todennäköisesti karvalla reunustetut jalkineet. Vasemmalla seisovalla Eesaulla on kainalossa jousi jänne ylöspäin ja selässä nuolilla täytetty viini. Hänellä on hatun tapainen päähine, kun sen sijaan oikean puoleinen Jaakob on avopäin. Samalla kun he pitävät maljasta kiinni, he puristavat maljan yläpuolella toistensa oikeaa kättä. Eesaun jalkojen juuressa istuu tarkkaavainen koira. Oikealla laidalla näkyy osa renessanssimallista avotakkaa, jonka tulella kiehuu kolmijalkainen pata. Takana oikealla on keveästi kokoon kyhätty puurakennus, jonka katto on laudoista ja jota nurkasta tukee pystyyn asetettu paalu. Etualan lattia on tehty neliömäisistä laatoista.

Väritys on lämpimän ruskehtava ja punertava. Eesaun mekko on punainen, Jaakobin ruskea. Jalkineet ovat ruskeat. Koira on maalattu tumman ruskealla. Taustan rakennus on hahmoteltu vaalein harmahtavan punertavin värein. Lattialaatat ovat vuoroin keltaiset ja valkoiset. Maalauksen alle on tekstattu: *Ja Jacob Sanoi: niin Wanno minulle tänäpänä: ja hän wannoi hänelle, ja myi Jacobille esicoisudensa. Mos: 26. v. 33. Lahjaxi Jacob Rehulda Ano 1775.*

Teksti on vuoden 1758 Raamatusta, mutta esikuva on vuoden 1642 Raamatusta. Sitä todistaa virhe, jonka Toppelius on tehnyt merkitessään Raamatun tekstin kohdan. Se pitäisi olla 1. Moos. 25:33 eikä 26:33. Vuoden 1642 Raamatussa on oikealle kuvan sivulle merkitty 26. luku, joka todellisuudessa tarkoittaa, että samalta sivulta alkaa 26. luku, vaikka teksti kuuluukin vielä 25. lukuun. Maalattu liimaväreillä. 220 × 70 cm.

Läntisen ristisakaran maalaukset:

148. DAAVID JA GOLJAT (kuva 202) on maalattu läntisen ristisakaran eteläiseen holvitaipeeseen. Oikealla seisoo vasemmalle kääntyneenä ja keihäällä tähtäävä Goljat pitäen edessään pyöreää kilpeä. Vasemmalla lonkalla riippuu käyrä sapeli. Hänen asunaan ovat roomalaisen sotilaan lähes polviin saakka ulottuva hame, suomuhaarniska, puolisääreen ulottuvat jalkineet sekä päässä töyhdöllinen kypärä. Vasemmalla Daavid Goljatia huomattavasti pienempänä. Hän linkoaa parhaillaan kiveä filistealaista kohti. Vasemmassa kädessä on sauva, ja oikealla lonkalla riippuu vasemman olkapään yli kulkevassa nauhassa laukku. Daavid on avopäin, ja hänen pukunaan on lyhythihainen, polviin asti ulottuva mekko, joka on keskeltä vyötetty.

Daavidin mekko on valkoinen, vyö punainen. Laukku ja jalkineet ovat ruskeat. Filistealaisen hame ja lyhyet hihat ovat punaiset, kiiltopintainen suomuhaarniska on ruskea. Samoin ruskealla on maalattu kypärä, kilpi, sapeli ja jalkineet. Keihään terä on teräksen harmaa. Jalkojen viereen lankeavat varjot ovat tumman ruskeita. Alle on tekstattu: *Ja Philisteri sanoi Dawidille: tule tänne minun tygöni, ja minä annan sinun lihas taiwan linnuille ja kedon pedoille. Sam: 17.44.* Maalattu liimaväreillä.

149. EEVAN LUOMINEN (kuva 203) on maalattu läntisen ristisakaran lounaiseen holvitaipeeseen. Alaston Aatami makaa kyljellään oikean kätensä varassa uneen vaipuneena. Hänen raajansa ovat pitkät ja muodoiltaan kömpelöt. Aatamin kyljestä nousee pyöreävartaloinen Eeva hiukan oikealle kääntyneenä. Eevalla on polvitaipeisiin asti ulottuva tumma tukka. Vasemmalla Aatamin pään kohdalla kasvaa suurilehtinen etelämainen puu. Ylhäällä oikealla on sädehtivä kolmio ja sen keskellä Jahvenimen kirjaimet.

Aatamin ja Eevan alastomat ruumiit on maalattu vaalean punertavan ruskehtavin värin, varjot ruskealla. Puun lehdet ovat sinivihreitä, kolmion kehys musta ja kirjaimet sen sisällä punaiset. Kolmion ympärille leviävät tyylitellyt säteet ovat keltaisia. Alla on tekstaus: *Ja HERra Jumala rakensi waimon sijtä kylkiluusta, jonga hän Adamista otti, ja toi sen hänen eteensä. Mos: 2:22.* Maalattu liimaväreillä.

150. SYNTIINLANKEEMUS (kuva 204) on maalattu läntisen ristisakaran läntiseen holvitaipeeseen. Maalaus on ollut urkujen peittämä, joten vain vähäisiä osia siitä on ollut nähtävissä. Sitä kuvataan Muinaismuistoyhdistyksen VI taidehistoriallisen retkikunnan kertomuksessa seuraavasti:

Kunskapens träd är omslingradt af ormen, som med ett äpple i munnen vänder sig mot Eva, hvilken med fladrande långt hår står till höger räckande med vänstra handen ett äpple åt Adam, hvilket han emottar med högra handen, i det han med den vänstra handen fört ett äpple till munnen. Äfwen Adam har långt hår. Han är en reslig, smärt ung man. I trädet synes konturer i gult af någon figur kanske blott illusion af trädgrenerna. Mest till höger en liten, mycket liten, tjockbent elefant samt vidare af ett annat djur till vänster måhända en ren, en hjort eller dylikt.

(Finska Fornminnesföreningens VI Konsthistoriska Expedition 1896, s. 491). Myös Kansallismuseossa oleva akvarelli valaisee maalausta. V:sta 1968, jolloin kirkkoon asennettiin uudet urut, sommitelma on jälleen kokonaan näkyvissä. Maalattu liimaväreillä.

151. PARATIISISTA KARKOITUS(kuva 205) on maalattu läntisen ristisakaran luoteiseen holvitaipeeseen. Keskellä Aatami ja Eeva kulkemassa oikealle. Aatami, joka on lähempänä katsojaa, pitää käsiään kasvojensa edessä. Hänellä on hartioille ulottuva tumma kihara tukka. Taempana olevalla Eevalla on kasvot suoraan katsojaa kohti. Hänen oikea kätensä on painettuna rintaa vasten ja vasen ojennettuna viistoon eteen. Molemmilla on polviin saakka ulottuvat valkoiset lanneverhot. Muodottoman suuret jalat ja kädet tekevät kömpelön vaikutuksen. Vasemmalla ylhäällä lentää heitä karkottava enkeli, jonka vasen käsi on ojennettuna alaviistoon. Jätetystä paratiisista on muistuttamassa yksisarvinen, joka seisoo vasemmassa alakulmassa pää takaviistoon oikealle kääntyneenä. Alle on tekstattu: *Nijn HERra Jumala ulosjohdatti hänen Edenin Paradisista maata wiljelemään, josta hän otettu oli. Mos: 3:23.* Maalattu liimaväreillä.

152. AABRAHAM UHRAA IISAKIN (kuva 206) on maalattu läntisen ristisakaran pohjoiseen holvitaipeeseen. Oikealla makaa Iisak kyyryssä laakakivistä tehdyllä alttarilla riviin ladottujen halkojen päällä. Hänen takanaan seisoo suoraan katsojaan päin Aabraham, joka pitää vasemmalla kädellään kiinni Iisakista ja oikeassa kädessään suurta veistä. Alttarin oikealla puolella suitsuaa kannellisesta astiasta savua, joka muodostaa hentoja viiruja. Vasemmalla puolella seisoo oinas orjantappurapensaaseen takertuneena ja sommitelman laidalla kaksihaarainen puu, jossa on vain muutamia lehtiä. Keskellä ylhäällä ojentaa enkeli pilvien lomasta vasemman kätensä Aabrahamia kohti.

Aabrahamin puku on punainen, maa ruskehtava, orjantappurapensas vaalean vihreä ja enkelin viitta sinertävä. Alle on tekstattu: *Ja sinun siemenesäs pitä caicki Cansat maan päällä siunatuxi tuleman, ettäs minun sanalleni cuuliainen olit. Genesis 22.18.* Maalattu liimavärillä.

153. IISAK SIUNAA JAAKOBIN (kuva 207) on maalattu läntisen ristisakaran eteläseinään nurkan ja ikkunan väliin. Vanha, köyryselkäinen, harmaapartainen Iisak istuu telttakatoksisen renessanssivuoteen laidalla. Oikea käsi on eteen polvistuneen kätensä rukousasentoon kohottaneen Jaakobin pään päällä. Vasen käsi on koholla selittävässä asennossa. Iisakin jalat ovat paljaat. Lattia on neliölaatoista tehty. Takana oikealla seisoo pyyheliinaa ojentava henkilö. Iisakin valkoista ihokasta verhoaa punainen viitta. Jaakobin pitkä, punaisella vyötetty takki on valkoinen ja siihen on punaisella tehty kukkia muistuttavia täpliä. Tukka on ruskean keltainen. Puolisääreen ulottuvat jalkineet ovat ruskeat. Vuode on ruskea. Lattian laatat ovat vuoroin keltaisia ja vuoroin valkoisia. Alle on tekstattu: *Ja Isaac hänen Isänsä sanoi hänelle: ja siunais händä: Jumala andacon sinulle taiwan casteesta ja maan lihawudesta; yldäkyllä jywiä ja Wijnaa. 1. Mos: 27: Lahjotettu Johannes Jussilallda Wuona 1775.*

Teksti on otettu vuoden 1758 Raamatun 1. Mooseksen kirjan 27. luvusta seuraavasti:

26. jae: Ja Isaac hänen Isänsä sanoi hänelle — —

27. jae: — — ja siunais händä — —

28. jae: Jumala andacon sinulle taiwan castesta, ja maan lihawudesta; yldäkyllä jywiä ja Wijnaa. Maalattu liimaväreillä. 260 × 165 cm.

154. PAAVALIN KÄÄNTYMYS (?). Vain osittain säilynyt maalaus läntisen ristisakaran lounaisseinässä (kuva 208). Tästä vasemmalle juurineen maalattu puu. Maalattu liimaväreillä.

154 a. PYHÄN HENGEN VUODATUS (?). Vain osittain säilynyt maalaus läntisen ristisakaran luoteisseinässä (kuva 209). Tästä oikealle juurineen maalattu puu. Maalattu liimaväreillä.

155. ELIA KORVESSA (kuva 210) on maalattu läntisen ristisakaran pohjoisseinään. Elia istuu vasemmalla hiukan viistoon oikealle kääntyneenä. Hänen yllään on valkoinen, keskeltä vyötetty väljä viitta. Alta näkyvät ruskeat housut, jotka on sidottu nauhoilla lahkeista matalien pieksukenkien varsien sisään. Profeetta nojaa oikean käden varassa maahan. Vasemmalla kädellään hän ottaa vastaan korppien tuomaa lihaa ja leipää. Oikealla kasvaa hento puu. Alle on tekstattu: *Ja Carnet weit hänelle leipää ja liha huomenellain ja ehtona: ja hän joi ojasta. 1. Cuning. K. Lahjaxi Simon Kurkelalta.*

Teksti on vuoden 1758 Raamatusta 1. Kuningasten kirjan 17. luvun 6. jakeesta. Lahjoittajan nimi on jälkeenpäin tekstattu. Se poikkeaa alkuperäisestä Toppeliuksen kirjoitustyylistä. Maalattu liimaväreillä. 215 × 175 cm.

156. KIITTÄKÄÄ HERRAA (kuva 211) on maalattu ristikeskuksen opainonia markeeraavaan ympyrän yhteyteen. Se on kaarista ja kolmioista tehty geometrinen sommitelma, jossa on runsaasti raamatunlauseita ja niiden välissä rytmillisesti piirrettyjä siroja rokokookukkasia. Keskellä on ympyrä ja sen

tummansinisellä pohjalla puusta leikattu aurinko kultaisine säteineen. Auringon "säteilyvoimaa" on lisätty keltaisella ja punaisella värillä. Tätä ympyrää reunustaa seuraavista psalmien jakeista muodostettu kehä: *KIjttäkät HERraa taiwaista; kijttäkät händä Auringo ja Cuu; kijttäkät händä caicki kirckat tähdet. Psalmista 148 v 1.3.*

Tekstikehän ulkopuolella on ympyränkaarien ja kolmioiden muodostama kehä, jossa kunkin kuvion sisälle on maalattu heleillä sinisillä, valkoisilla ja punaisilla väreillä rokokookukkakimppu. Tämän ulkopuolelle on kapeihin liuskoihin, joiden pitkien sivujen ääriviivat kulkevat ympyränkaaren mukaisesti, kirjoitettu seuraavia kohtia psalmeista: *Catso, kijttäkät HERraa caicki HERran palweliat, jotca yöllä seisotta HERran huonesa. Te cuin seisotta HERran huonesa, meidän Jumalamme esihuoneisa. Ps: 134. v1. 135. v2.*

Sioninwuori on caunilla paicalla, coco maan ilo, pohjan puolella, suuren Cuningan Caupungi. Ps: 48. v.5 (po. jae 3).

HERra on hänen pyhäsä Tempelisänsä, HERran istuin on taiwaisa; hänen silmäns ottawat waarin, ja hänen silmäns laudat coettelewat ihmisten lapsia. Ps: 11. v. 4.

Tuocat HERralle hänen nimensä cunnia; cumartacat HERraa pyhäsä caunistuxesa. Ps: 29. 2.

Nuorucaiset ja neitset, wanhat nuorten canssa. Ps: 148. 12. Koko sommitelma raamatunlauseineen on maalattu liimaväreillä.

157. SÄDEHTIVÄ AURINKO PILVIEN KESKELLÄ (kuva 212) on maalattu itäisen ristisakaran holvinlakeen alttarin kohdalle. Keskellä keltaisella ja punaisella maalattu suuri aurinko säteineen. Sen ympärillä mehevä pilvimuodostelma, josta säteittäisesti työntyy ruskeita pasuunoita pilvireunan ulkopuolelle. Maalattu liimaväreillä.

158. MINÄ OLEN A JA O (kuva 213) on maalattu läntisen ristisakaran holvinlakeen urkulehterin kohdalle. Siinä näemme pilvimuodostelmien keskellä keltaisin, ruskein ja mustin väriyhdistelmin tehdyn pyörökuvan, joka esittää Kristusta seitsemine tähtineen ja tuomion miekkoineen. Hänen vasen kätensä on alaviistoon sivulle ojentuneena. Vapahtajan pään ympärillä on tulenliekeistä muodostunut sädekehä. Hänen rintansa ja vasen olkapäänsä ovat paljaina. Ihokas on valkoinen. Jalkojen juuressa kumartaa maahan asti valkopukuinen katuva syntinen. Kristuksen kummallakin puolella on yhteensä seitsemän palavaa kynttilää. Ympyränkaaren mukaisesti taipuvaan liuskaan kuvan alareunaan on tekstattu: *Minä olen A ja O, Alcu ja Loppu, sano HERra joca on, joca oli, ja joca tulewa on Caicki waldias. Ilm: 1: 8.* Maalattu liimaväreillä.

159. DRAPERIAKORISTELU. Seinien alaosaa kiertää tumman punaisella maalattu ja mustalla varjostettu illusorinen draperiakoristelu. Sen korkeus on 170 cm. Katonrajassa on vastaavasti keltavalkoisella maalattu sauvalista.

Saarnatuolin maalaukset:

Kun vertaa Jaakko Suonperän tekemiä Oulunsalon ja Siikajoen kirkon saarnatuoleja Haukiputaan saarnatuoliin (kuva 214), on valmis yhtäläisten piirteiden takia olettamaan, että sama kirkonrakentaja on tehnyt myös viimeksi mainittuun kirkkoon saarnatuolin (kirkonarkistosta ei löydy saarnatuolin tekijästä merkintää). Saarnatuoli sijaitsee pohjoisen ja itäisen ristisakaran välisessä kulmassa. Siihen noustaan portaita kahdelta puolelta. Se on muodoltaan pullea ja kapenee alaspäin päättyen viinirypäleterttuun. Yläpuolella on vihreillä, punaisilla ja keltaisilla reunalistoilla varustettu katos, jonka keskeltä riippuu kyyhkynen. Lehdyköillä koristetut, serafinpäihin päättyvät kullatut listat jakavat saarnatuolin pystysuunnassa peilipintoihin, joihin on maalattu neljä evankelistaa vasemmalta oikealle lukien seuraavasti:

160. MATTEUS istuu kirja kädessä enkeli takanaan. Evankelista on kaljupäinen, vain ohimoilla on hiustukko. Kuva on harmaa, sitä ympäröivän rokokookehyksen värit ruskea ja vihertävä. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 100 × 59 cm.

161. MARKUS (kuva 214, vasemmalla). Evankelista istuu pilvien keskellä hiukan viistoon oikealle kääntyneenä pitäen avattua pergamenttiliuskaa vasemmassa kädessään. Oikeassa kädessä on sulkakynä. Siivekäs leijona makaa jalkojen juuressa pää oikealle kääntyneenä. Väritys on harmaa, rokokookehyksen värit ruskea ja vihreä. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 100 × 59 cm.

162. LUUKAS (kuva 214, keskellä). Evankelista istuu viistoon oikealle kääntyneenä nojaten oikealla kyynärpäällään pöytään. Hän pitää vasemmalla kädellään avointa kirjaa polvella. Siivekäs härkä makaa jalkojen juuressa. Luukkaan pää on hiukan oikealle taivuksissa. Hänen kasvonsa ovat mietteliäät. Kuva on harmaa, rokokookehyksen värit ruskea ja vihreä. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 100 × 59 cm.

163. JOHANNES (kuva 214, oikealla). Evankelista istuu pilvien keskellä pitäen kiinni avatusta kirjasta. Hänen edessään jalkojen juuressa on siipiään levittävä kotka. Johanneksen kasvojen ilme on elävä. Väritys on harmaa, rokokookehyksen värit ruskea ja vihreä. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 100 × 59 cm.

Kiimingin kirkko

Kiimingin kirkko on rakennettu 1760 Matti Hongan johdolla (Halila 1954, s. 505; kirkon piirustus

v:lta 1760, Kiiminki KA). Malliltaan se on ristikirkko, jonka tasavartiset sakarat ovat päistään viistetyt. Ristivarsien sisäkatteena ovat tasalakiset ja ulkokulmia myötäileviksi viistetyt puuholvit (Lindberg 1934, s. 101).

Mikael Toppelius maalasi alttariseinään kauniiden rokokookehysten ympäröimän triptyykin (kuva 215), jonka aiheet ovat Vaskikäärme, Getsemanessa ja Jeesus ristillä. Tämän sommitelman vasemmalle puolelle on kuvattu Mooses ja oikealle puolelle Aaron.

164. VASKIKÄÄRME (kuva 216). Mooses viittaa oikealla kädellä ristiin kietoutuneeseen käärmeeseen. Hänen takanaan seisoo ylipappi Aaron. Vasemmalla maassa taistelee joukko ihmisiä käärmeitä vastaan. Väritys on ruskean ja keltaisen sävyinen. Rokokookehys on maalattu keltaisen ruskealla. Siveltimen käyttö on kevyttä ja ilmavaa. Tausta on jätetty valkoiseksi. Maalattu liimavärillä. 310 × 140 cm.

165. GETSEMANESSA (kuva 217). Verta hikoileva Jeesus on kuvattu kädet ristissä leuan kohdalla, etuviistoon vasemmalle polvistuneena. Ylhäällä lentää enkeli, joka viittaa oikealla kädellään viistoon ylhäältä vasemmalta tulvehtivasta valosta näkyvään kalkkiin. Vasemmalla kevyesti hahmotellun puun juurella kolme opetuslasta.

Väritys on ohut. Siinä on ruskeita, keltaisia ja vihertäviä sävyjä. Eniten pistää paikallisväreistä silmään Jeesuksen kirkkaan sininen viitta. Kauniisti maalattu rokokookehys on keltaisen ruskea. Maalaustapa on kevyen luonnosteleva. Tausta on jätetty valkoiseksi. Maalattu liimaväreillä. 370 × 240 cm.

166. JEESUS RISTILLÄ (kuva 218). Vapahtaja riippuu ristillä viistoasennossa oikealle kääntyneenä. Vasemmalla ristin juurella Maria Magdaleena kuivaa kyyneleitään. Hänen takanaan pari henkilöä, joista toinen viittaa katuvaan Magdaleenaan. Oikealla on kaksi henkilöä, joista toinen näkyy vain osittain.

Väritys perustuu keltaisen, ruskean ja harmaan soinnutukseen. Rokokookehys on keltaisen ruskea. Maalaustapa on kevyen luonnosteleva. Tausta on jätetty täysin valkoiseksi. Maalattu liimaväreillä. 310 × 140 cm.

167. MOOSES (kuva 219) on kuvattu selvin ääriviivoin. Hän seisoo suoraan katsojaan hartioillaan punainen viitta ja käsissään laintaulut. Kasvot ovat pahoin turmeltuneet ja muualtakin on väriä lohkeillut pois. Maalattu liimaväreillä. Mooses 170 cm pitkä.

168. AARON (kuva 220). Loistavassa virkapuvussa oleva ylipappi on kuvattu suoraan edestä. Hän heiluttaa vasemmassa kädessään suitsutusastiaa ja on nostanut oikean kätensä selittävään asentoon. Maalattu liimaväreillä. Aaron on 185 cm pitkä.

169. JEESUS RISTILLÄ, kehystetty taulu (kuva 221). Kokoon lysähtänyt Jeesus riippuu ristillä hiukan etuviistoon vasemmalle kääntyneenä. Hänen kyljestään ruiskuaa verta. Vasemmalla seisoo Johannes ja oikealla Maria. Tämän yksinkertaisen sommitelman värit ovat ruskean ja sinisen voittoisia. Paikallisväreistä tulevat esille erityisesti Marian punainen ja Johanneksen ruskea viitta. Taivas on tumman sininen. Maalattu öljyväreillä kankaalle. 140 × 100 cm. Nykyisin Kiimingin kirkon seinällä.

Piippolan kirkko

Piippolan kirkon rakentamisen aloitti Anders Brofall 1768 ja se lienee valmistunut 1770 (Klemetti 1927, s. 202; Halila 1954, s. 507). Muodoltaan se on pohjalainen ristikirkko, jonka sakarat ovat päistään särmikkäät (Lindberg 1934, s. 203).

170. Mikael Toppelius maalasi 1779 kirkon saarnatuolin siniseksi ja koristi sen kullatuilla listoilla. Maalauksia, jotka esittivät Vapahtajaa, neljää evankelistaa, Moosesta ja kuolemaa, oli seitsemän. Myös katos saarnatuolin päällä oli siniseksi maalattu. Senkin koristeet olivat kullatut (Kirkonkok.ptk. 5.4.1779, Piippola KA, OMA; Calamnius 1914, s. 133). Kirkkoa perin pohjin 1888 korjattaessa saarnatuolin maalaukset peitettiin (Lindberg 1934, s. 203).

Kirkon vanhan alttaritaulun mainitaan esittäneen aurinkoa sinisellä pohjalla. Emme tiedä, onko se ollut Mikael Toppeliuksen käsialaa. Hänen maalaamiensa kirkon penkkien pohjavärin mainitaan olleen ruskea, listojen sinisellä sivellyt. Seinät ovat olleet kokonaan maalaamattomat (Calamnius 1914, s. 133).

Ilmajoen kirkko

Ilmajoen nykyinen puukirkko rakennettiin Matti Hongan johdolla 1764—1765 (Tilit 1764, 1765, Ilmajoki KA; Lindberg 1934, s. 58). Siitä tehtiin ristikirkko, jossa sakaroiden ulkokulmat ovat viistetyt. Vesikatto on särmikkääksi aumattu, ja sisätilan tasalakiset holvit yhtyvät toisiinsa viistopinnoin (Lindberg 1934, s. 58). Alttari on itä- ja eteläsakarain välisessä kulmassa (kuva 222). Mikael Toppelius koristi kirkon 1780 (Vanha kronikka, Ilmajoki KA). Vuoden 1836 inventaariokirjan (Ilmajoki KA) mukaan maalaukset ovat olleet seuraavat:

171. PILVINEN TAIVAS, ristikeskuksen keskiympyrässä. Ristikeskuksen vinosti kaartuviin kolmiomaisiin holvipintoihin oli maalattu:

172—175. JEESUKSEN SYNTYMÄ saarnatuolin yläpuolelle, JEESUS NOUSEE HAUDASTA alttarin yläpuo-

lelle, KRISTUKSEN KIRKASTUS luoteiseen viistopintaan sekä KRISTUKSEN KASTE lounaiseen viistopintaan.

Tähän harkittuun ja keskitettyyn sommitelmaan ovat liittyneet ristisakaroiden ovien päälle maalatut seuraavat aiheet:

176—179. Pohjoiseen KYLVÄJÄ, itään TUHLAAJAPOIKA ja etelään KIRKASTUSVUORELLE RAKENNETAAN MAJA. Urkulehterin kaiteeseen oli kuvattu KAHDEKSAN SOITTAVAA JA LAULAVAA ENKELIÄ.

Kirkkoa 1857—1858 korjattaessa Toppeliuksen työt todennäköisesti silloin peitettiin (Lindberg 1934, s. 58).

Tohmajärven kirkko

Seurakunnan nykyinen kirkko rakennettiin 1750—1751 Eskil Colleniuksen johdolla. Siitä tehtiin ristikirkko. Vuonna 1910 tehdyssä kirkon uudistuksessa seinät korotettiin, ikkunat asetettiin kahteen päällekkäiseen vyöhykkeeseen, sakarat pidennettiin kapeammilla päädyllisillä osilla ja kattoratsastaja muodostettiin lanterniiniksi. Sisätilan katteena ovat puuholvit (Lindberg 1934, s. 272—273). Mikael Toppelius koristeli kirkon 1783—1784 (Cederberg 1908, s. 75—78).

180. VIIMEINEN TUOMIO. Perimätieto kertoo, että pohjoisristin perällä lehterin alla oli seinään maalattu helvettiä esittävä kuva, ''jossa keskellä oli roihuava tuli ja kiehuva kattila sekä ympärillä paholainen ja pikkupaholaisia ihmisiä kiduttamassa».

181. PROFEETTOJEN KUVIA. Lehterikaiteen maalauksista saamme tietää Muinaistieteelliselle Toimikunnalle 1886 annetusta selostuksesta, jossa sanotaan mm.:

''— — lehterille oli maalattu suurempia ja pienempiä profeettojen kuvia luonnoksina, mutta ei oltu niitä lopullisesti valmistettu — —'' (Konsepti, Tohmajärvi KA).

Viimeinen tuomio ja profeettojen kuvat peitettiin 1849 (Pitäjänkok. ptk. 1.7.1849, Tohmajärvi KA).

182. JEESUS RISTILLÄ, alttaritaulu (kuva 223). Se on sommittelultaan Pulkkilan ja Lohtajan alttaritaulun mukainen. Ristin juurella Maria Magdaleena polvillaan oikealle kääntyneenä. Hänen takanaan vasemmalla näkyy parhaiten Johannes, joka seisoo viistoon oikealle kääntyneenä. Hänen päänsä on vasemmalle kääntyneenä, ikään kuin hän puhuisi takanaan olevalle henkilölle. Johanneksen kaunismuotoinen vasen käsi on rinnalla. Takana ojentaa sotilas Jeesukselle keihään päässä olevasta sienestä etikkaa. Oikealla Maria kädet ristissä vasemmalle kääntyneenä. Melkein mustan taustan oikeasta yläkulmasta paistaa heikosti sädehtivä aurinko. Jeesuksen lannevaate on vihertävä. Marian ihokas on viininpunainen ja sitä verhoaa vihreä viitta. Magdaleenan ihokas on punainen ja pään yli ulottuva viitta keltainen, jonka varjostus ruskeaa. Johanneksen tumman vihreää ihokasta verhoaa tumman punainen viitta. Maan tumman vihreään väriin sekoittuneina tumman ruskeita sävyjä. Melkein mustasta taustasta erottuu hämäriä henkilöhahmoja.

Oikealla alareunassa signeeraus: *Maalattu Michael Toppeliuxelda 1783.* Alla on teksti, joka on muodosteltu 1. Moos. 1. luvun 15. jakeesta (V:n 1758 Raamatusta): *Hänen piti ricki polkeman sinun pääs ja sinä olet pistäwä händä kandapäähän. 1. M.* Vaatimaton kehys peittää osan tekstiä. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 300 × 190 cm.

183. PYHÄ KOLMINAISUUS (kuva 224) puoliympyrän muotoinen ja asetettu alttaritaulun yläpuolelle. Keskellä Isä Jumala kädet levällään suoraan katsojaan päin. Hän pitää vasemmalla puolella sylissään alastonta Jeesus-lasta. Vastakkaisella puolella on valon ympäröimä kyyhkynen. Ryhmän sivuilla on pilviä ja Jumalan takana sädehtivää valoa. Hänen päänsä yläpuolella on hebrealaisin kirjaimin kirjoitettu Jahve. Alaosaan on tekstattu *Minä armahdan kaikkia.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle harmahtavin ja vihertävin sävyin. 146 × 125.

Saarnatuolin maalaukset:

Viisisivuisen saarnatuolin peilit ovat ylhäältä pyörökaariset (kuva 225). Niitä reunustavat pilasterit ja niiden yläpuolella on päätykolmiorakennelma. Saarnatuoli on maalattu sinisellä, punaisella ja kullalla. Peilien kuvaesitykset ovat vasemmalta oikealle luettuina:

184. MATTEUS (kuva 226) istuu pöydän takana kirjoitusvälineet edessään. Oikealla taustassa on enkeli sanelemassa pyhää tekstiä. Värityksen pääsävy on ruskea. Siveltimenkäyttö on leveää. Alle on tekstattu *S. Matheus.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 58 × 25 cm.

185. MARKUS (kuva 227) istuu pöydän ääressä etuviistoon oikealle edessään pergamenttiliuska. Hänen päälakensa on kalju. Katse on mietteliäs. Edessä makaa leijona vasemmalle kääntyneenä. Väritys on ruskeanvoittoinen; vain jotkut paikallisvärit pääsevät enemmän esille. Siveltimen käyttö on leveää. Alle on tekstattu *S. Marcus.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle 58 × 25 cm.

186. MINÄ OLEN A JA O (kuva 228). Jeesus on pilvien keskellä suoraan katsojaan päin risti oikeassa kädessä. Vasen käsi on siunaavassa asennossa. Jeesuksen ilme on vakava. Väritys on ruskean voittoinen, vain jotkut paikallisvärit pääsevät enemmän esille. Alle on tekstattu: *Minä olen A ja O alku ja loppu. ilm. 1: v. 8.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 58 × 25 cm.

187. LUUKAS (kuva 229) istuu takana oikealle kääntyneenä. Hänen edessään makaa Luukkaan attribuutti härkä. Väritys on ruskean voittoinen. Alle on tekstattu *S. Lucas.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. Restauroitu v. 1955. 58 × 25 cm.

188. JOHANNES on kuvattuna edessään avoin kirja, jota hän osoittaa sormellaan. Etualalla on kyyhkynen (Cederberg 1908 s. 75—78). Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 58 × 25 cm.

Saarnatuolin maalaukset siirrettiin KM:oon 30.9.1907, inv. n:o 5038:1. Vuonna 1955 Matteus, Markus ja Luukas restauroitiin ja maalaukset liitettiin kolmisivuiseen saarnatuoliin Olavinlinnan kirkossa Savonlinnassa.

Kempeleen kirkko

Kempeleen länsitornillinen ja yhdellä tukipilariparilla varustettu pitkäkirkko (kuva 230) rakennettiin n. 1688—1691 (Pettersson 1970, s. 81—82). Kirkkosalin välikattona on tasalakinen tynnyriholvi. Valkaistuihin seiniin ja holviin Mikael Toppelius maalasi koristeelliset kuvansa liimavärillä 1785—1795 (kuviin liittyvien vuosilukujen mukaan).

Kirkkosalin poikittaisessa sidehirressä on muisteksti, jonka kaksi ensimmäistä, alkuaan kaiketi Toppeliuksen maalaamaa riviä kuuluvat: *Tämä Kircko on rakettu Wuonna 1686, ja parattu katon puolesta 1781, ja 1785 usilla ackunoilla caunistettu, ja maaleilla kuwailtu Kuningas Gustaf: sen III^nen hallitoxen aikana. Silloin oli tämän Hippacunnan Pispana Jacob Hartman, Pitäjän Prowastina Nils Fellman ja Seuracunnan Opettajana Lars Samuel Kaeckman.*

Kolmas, myöhemmin maalattu rivi kuuluu: *Wuonna 1875, Tämä Kircko Parannettu Uusilla Laadtijoilla ja pengillä ja Alttarilla ja maalattu ulkoa ja sisältä.*

Vuonna 1939 O. Niemi restauroi kirkon maalauksia (O. Niemi, Restauroimisraportti 7.8.1939, MV). V:ien 1954—55 kirkonkorjauksen yhteydessä sisämaalauksia kunnostettiin uudelleen konservaattori Th. Lindqvistin ohjeiden mukaan ja kirkkosalin holvista poistettiin sen valkaisu holvikuvien jäädessä paljaille lautapinnoille (Tarkastuskertomus 25.8.1954 ja 8.9.1954, Kempele, MV; Kempeleen kirkko vihitty uudelleen, Uusi Suomi 18.7.1955).

Alttariseinän maalaukset ovat: vasemmalla Ristiinnaulitseminen, keskellä pyörökaarisen ikkunan yläpuolella Pyhä Kolminaisuus ja oikealla Kristuksen ylösnousemus. Ikkunan kummallekin puolelle Toppelius maalasi pilari-, pylväs- ja palkistosommitelman:

189. RISTIINNAULITSEMINEN (kuva 231). Keskellä kohoaa risti, jota tukevat maahan lyödyt pönkät. Ristin yläpäässä on valkoisessa laatassa tekstattuna INRI. Jeesus on kääntynyt hieman oikealle. Hänen lanteillaan on verho, ja hänen kumpikin jalkansa on lyöty ristiin erikseen. Ristiinnaulitut pahantekijät näkyvät vain osaksi vasemmalla ja oikealla. Etualalla ristin vasemmalla puolella roomalainen sotilas ojentaa selin katsojaan pitkään ruokoon asetetusta sienestä etikkaa Vapahtajalle. Vasemmalla pahantekijän ristin edessä seisoo ryhmä sotilaita. Oikeanpuoleisin heistä pitää kohortinmerkkiä ja muut keihäitä. Oikealla toisen pahantekijän ristin lähellä on neljän naisen ryhmä. Avaran kentän takana häämöttää keihäillä varustettujen sotilaiden rivistö. Taivaalla Jeesuksen rististä oikealla on aurinko, jota ympäröivät pitkät säteet. Kehys on maalattu. Sen vasen yläreuna kaartuu holvitaipeen mukaisesti vasemmalle. Kehyksen oikeassa yläkulmassa on rokokoosimpukka, ja yläreunaa koristaa mutkilla riippuva köynnös, joka ohenee pienempiä mutkia tehden vasemmalle mentäessä. Alareunaan keskelle on kahdelle riville tekstattu: *Ja Jesus huusi suurella änellä, ja sanoi: Isä, Sinun käsijs minä annan hegeni: Ja cuin hän sen oli sanonut, andoi hän hengensä. Luc: 23 v. 46.*

Nykyinen väritys: Sotilailla keltaisen ruskeat haarniskat ja teräksenharmaat kypärät. Pitkää ruokoa ojentavalla sotilaalla harmahtava hame ja hihansuut sekä ruskeat jalkineet. Vasemmalla olevilla sotilailla valkoiset hameet ja punaiset viitat, ensimmäisellä oikealta myös punaiset jalkineet, toisella valkoiset. Oikealla olevista naisista lähinnä Jeesusta seisovalla on vihreän ja mustan sekoituksella maalattu raskas viitta, hame on tumman punainen. Hänen vieressään sivuttain olevalla naisella on keltainen runsaslaskoksinen ihokas. Viitta on tumman punainen. Heidän takanaan seisovat naiset ovat valkoisissa vaatteissa. Aurinko on punainen, kehys keltaisen ruskea ja ylhäällä oikealla oleva köynnös tumman vihreä. — Maalattu liimaväreillä. 280 × 250 cm.

190. PYHÄ KOLMINAISUUS (kuva 232) muistuttaa Tohmajärven samanaiheista sommitelmaa. Isä Jumalan vasemmalla puolella on Jeesus-lapsi risti kädessä, edessä kyyhkynen kirkkaasti valaistuna. Ryhmää ympäröi sädekehä. Jumalan rinnan kohdalle on alaviistoon vasemmalle tekstattu: *Minä armahdan kaickia.* Kuvan alareuna on ikkunaa myötäillen kaareva. Väreinä ruskea ja keltainen. Kehys keltaisen ruskea. Maalattu liimaväreillä.

Ikkunan kummallekin puolelle on harmaalla maalattu pari jalustallista marmoroitua pilaria ja pylvästä, jotka päättyvät kapiteeleihin ja palkistoon. Siroilla jaloilla ja kädensijoilla varustetut maljakot savuavat kummallakin puolella palkiston varassa. Niistä ikkunaan päin ovat kukkavihot.

191. KRISTUKSEN YLÖSNOUSEMUS (kuva 233). Vasemmalla istuu valkopukuinen enkeli kalliohaudan ovella hiukan viistoon oikealle kääntyneenä. Hänen kätensä riippuvat sivuilla. Kristus kohoamassa ilmaan hiukan vasemmalle kääntyneenä pitäen koukistetun oikean käden varassa voitonlippua ja vasenta kättä alaviistossa sivulla. Sotilaat juoksevat pelästyneinä pakoon ja muutamat heistä kompastuvat. Taustan keskeltä näkyy hämärästi kolme haudalle rientävää naista. Alareunaan on kahdelle riville tekstattu: *Ja catzo suuri maan järistys tapahdui sillä HERran Engeli astui alas taiwasta, tuli ja wieritti kiwen owelda, ja istui sen päälle. Math: 28. v. 2.*

Kehyksen yläosa kaartuu holvitaipeen mukaisesti oikealle. Rokokookehys ja sen yläkulman köynnös ovat samanlaiset kuin Ristiinnaulitsemiskuvassa.

Nykyinen väritys: Enkelin siipiä tuskin voi erottaa. Pakenevien sotilaiden kuvaamisessa on käytetty pääasiallisesti mustaa, harmaata ja ruskeaa. Keskelle kaatuneen sotilaan vyötetty mekko on punainen. On huomattava, että sotilaat ovat nyt pitkissä vyötetyissä mekoissa, eivät haarniskoissa kuten Ristiinaulitsemis-kuvassa. Maalattu liimaväreillä. 280 × 215 cm.

Eteläseinän maalaukset:

192. JAAKOB PAINII ENKELIN KANSSA (kuva 234) on eteläseinän idästä lukien ensimmäinen maalaus. Punavaatteinen Jaakob on kuvattu selin oikealle kääntyneenä. Enkelin valkoista pukua on varjostettu ruskealla. Suuret siivet ovat harmaat. Etualalla on Jaakobin hattu ja sauva. Alle on kahdelle riville tekstattu (vuoden 1758 Raamatusta 1. Mooseksen kirjan 32. luvun 24. jakeesta muodosteltu lause): *Silloin paineli yxi mies Jacobin cansa sijhen asti cuin amurusco nousi. 1. Mos. 32:24.*

Keltaisen ruskeaksi maalattu kehys on yläkulmista pyöristetty, ja sen rokokoosimpukalla koristettu yläreuna laskee viistosti vasemmalle sidehirren konsolia myötäillen. Maalattu liimaväreillä. 168 × 130 cm.

193. Täydellisesti hävinnyt on eteläseinän kuori-ikkunan ja papinoven välinen maalaus, kun sen keskelle on kiinnitetty tukihirsi ja kun kirkkoa on uudelleen valkaistu. Sen aiheestakaan ei ole tietoa.

194. SAMUEL VOITELEE DAAVIDIN (kuva 235) on eteläseinässä papinoven oikealla puolella. Samuel on hiukan vasemmalle kääntyneenä. Hän kaataa sarvesta öljyä eteensä polvistuneen Daavidin päähän. Daavid pitää vasemmalla kädellä harpun yläosasta, ja hänen oikea kätensä on rinnalla. Maalauksen alareunaan on tekstattu: *Sam: K: 16:13. Nijn otti Samuel öljysarwesta, ja woiteli Dawidin weljeinsä kescellä: ja HERran hengi tuli Dawidijn sijtä päiwästä, ja sen perään. Maalautettu Samuel Junttilalda ja Walborg Tombärildä. A° 1786*

Väritys: Samuelin valkoisen ihokkaan varjot näkyvät ruskehtavina. Viitta ja suippoperäinen hattu ovat hailakan punaiset. Daavidin vaalean vihreää pukua vyöttää punainen nauha. Harppu on ruskean keltainen. Yläkulmistaan pyöristetyn, keltaisen ruskeaksi maalatun kehyksen yläreuna laskee viistosti oikealle sidehirren konsolia myötäillen. Kehyksen yläsivun keskellä on rokokooaiheinen koriste. Maalattu liimaväreillä. 168 × 130 cm.

Länsiseinän maalaus:

195. RISTILTÄOTTO (kuva 236) on maalattu länsiseinään tornin kohdalle holvin ja oven väliin. Itse risti on kuvan keskilinjassa ja siihen nojaa yhteensä neljät tikapuut, kahdet vasemmalta ja kahdet oikealta. Kaksi henkilöä ristin yläosassa tikapuilla seisten laskee käärinliinojen varassa Jeesusta ristiltä. Vankkarakenteinen mieshenkilö ottaa hänet tikapuilla seisten harteilleen. Jeesuksen vasemmalla ja oikealla puolella mieshenkilöt tikapuilla seisten auttavat ristiltäottoa. Alhaalla vasemmalla on nainen sivuttain polvistuneena kädet ristissä rinnalla. Keskellä vasemmalle polvistuvalla naisella on kädet koholla Jeesusta kohti. Oikealla alhaalla vasemmalle polvistunut nainen pitää käsiään kasvojensa edessä. Hänen takanaan seisoo nainen kädet ristissä. Maassa etualalla vasara, hohtimet, ruukku ja leveä malja, jonka viereen on asetettu valkoista kangasta. Vasemman alakulman tauluun on kirjoitettu: *Maalattu Herran Manmittarin Eric Magnus Fillmerin kostannuxella, Wuonna 1795.*

Jeesusta hartioilleen ottavan henkilön lannevaate on keltaisen ruskea. Oikealla Jeesusta kädestä pitävän henkilön ihokas on harmaan sininen ja viitta hailakan punainen, vasemmalla alhaalla olevan naisen ihokas harmaa ja viitta punertava. Keskellä alhaalla oleva nainen on sinertävässä ihokkaassa ja kellertävässä viitassa. Oikealla polvistuneen naisen harmahtavan puvun varjostukset ovat sinertäviä. Hänen takanaan seisovalla naisella on harmaan sinertävä viitta. Takana reunassa olevan naisen huntu keltaisen ruskea. Muut henkilöt ovat harmain ja ruskein värisävyin maalatut. Risti ja tikapuut ovat harmaan ruskeita. Maa on harmahtava ja taivas heikosti vaalean sininen. Maalattu kehys on keltainen. Maalattu liimaväreillä. 344 × 232 cm.

Pohjoisseinän maalaukset:

196. ENKELIN ILMESTYMINEN MARIALLE (kuva 237) on maalattu pohjoisseinään länsipäädyn ja ikkunan väliin. Maria istuu tuolilla, jonka selusta on lähinnä myöhäisbarokkia (Edwards 1951, kuva 49) ja jonka jalkaosa muistuttaa ns. tikapuutuolia (Wallin 1933, kuva 657; Pylkkänen 1965, kuva 32). Hän istuu

katoksen alla nojaten oikean käden kyynärpäällä rokokoopöytään ja ottaen vasemmalla kädellä vastaan enkelin tarjoamaa kukkaa. Enkeli lähestyy oikealta Mariaa oikeassa kädessään vaikeasti määriteltävä kukka ja vasen käsi ilmeikkäästi koholla. Edessä on jakkaralla olevassa ruukussa leikkokukkia. Tausta-arkkitehtuuria jäsentelevät peilipinnat. Alle on tekstattu (vuoden 1758 Raamatusta Luuk.1.28. jaetta mukaillen) lause: *Ja Engeli tuli ja sanoi. Terwe armoitettu. Herra on sinun kansas siunattu olet sinä waimoin seassa. Luc: 1. V: 28. Tämä on maalautettu Maan mittari Filmerin Lesken Kostannuksella Wuonna. 1795.*

Marian valkoista ihokasta verhoaa sininen viitta. Tuolin selkä on helakan punainen, rokokoopöytä keltaisen ruskea. Katoksen reuna on punertava, ja sen valkoisiin draperioihin liittyvät keltaiset ripsut. Enkelin valkoista pukua vyöttää punainen nauha. Taustan arkkitehtuurijärjestelyssä vaihtelevat keltaiset, valkoiset ja vaalean harmahtavat värisävyt.

Seinään kahdella keltaisen ruskealla raidalla maalattu kehys on ylänurkista pyöristetty. Sen yläsivun keskellä on rokokoo-ornamentti simpukka-aiheineen. Maalattu liimaväreillä. 175 × 223 cm.

197. AARONIN UHRI (kuva 238) on kuvattuna pohjoisseinään sakariston oven yläpuolelle. Ylipappi Aaron seisoo selin uhrialttarin edessä takaviistoon vasemmalle kääntyneenä. Alttarin takana on enkeli. Oikealla viitteellisesti hahmoteltuja pilareita. Aaron ja enkeli ovat vaalean sinisessä puvussa. Uhrialttari keltaisen ruskea. Oikealla olevat pilarit keltaiset. Kuva kehyksetön. Maalattu liimaväreillä. 100 × 118 cm.

198. PAIMENET KUMARTAVAT JEESUS-LASTA (kuva 239) on maalattu pohjoisseinään sakariston oven ja kuori-ikkunan väliin. Vasemmalla Maria ajan muodin mukaisessa puvussa polvistuneena Jeesus-lapsen seimen ääreen. Hänen takanaan seisoo Joosef suoraan katsojaan kääntyneenä pitäen kiinni pitkästä sahasta. Oikealla lähinnä seimeä paimen polvillaan, kädet ristissä rinnalla. Hänen takanaan on polvistuneena toinen paimen, joka kantaa lammasta. Äärimmäisenä oikealla kuvattu paimen tervehtii Jeesus-lasta hattua nostamalla. Seimen takaa katoksen alta näkyy nauta ja aasi. Vasemmalla osia rakennuksen seinästä ja katosta. Alle on tekstattu (Luukkaan evankeliumin 2. luvun 16. jae): *Ja paimenet tulit kiijruhtain, ja löysit Marian, ja Josephin, nijn myös lapsen, joca macais seimessä.*

Tämä maalaus on costannettu ja Laitettu Zacharias Ollilalda ja hänen waimoltans Maria Wuopalalda.

Marian tukka on ruskean punainen, puku tumman punainen ja viitta vaalean sininen. Jeesus-lapsen kapalo on tumman punainen. Joosefin kääntökauluksinen mekko on keltainen, vyö sininen ja viitta tumman punainen. Paimenten vaaleiden pukujen varjot ovat ruskean punaisia ja mustia. Lakkia nostavan paimenen puku on sininen. Tallin katto on harmahtava, ja siihen on sivelty keltaisella valokohtia. Aasi on harmaa ja nauta ruskea.

Seinään keltaisen ruskealla maalatun kehyksen yläkulmat ovat pyöristetyt, ja sen yläsivun keskustaa koristaa rokokoo-ornamentti simpukka-aiheineen. Maalattu liimaväreillä. 175 × 220 cm.

199. JEESUKSEN KASTE (kuva 240) on pohjoisseinän itäisimmässä osassa. Lannevaatteen verhoama Jeesus seisoo vedessä hiukan viistoon vasemmalle kääntyneenä. Kädet yhdessä rinnalla, tukka valuen kiharoina hartioille. Oikealla Johannes valaa vettä Jeesuksen sädekehän ympäröimään päähän. Hänen yläruumiinsa ja käsivartensa ovat paljaat, vasen käsi suorana sivulla. Oikeassa reunassa hentojen puiden oksilla on suuria kukkia. Vasemmalla alhaalla ranta- ja vesikasvillisuutta sekä taustalla hentoja puita. Taivaasta laskeutuu kyyhkynen. Alle on tekstattu: *Silloin tuli JEsus Galileasta Jordaniin Johannexen tygö, castettaa häneldä, Math: 3: v 13.*

Jeesuksen lannevaate on vaalean sininen, samoin Johannes Kastajan viitta. Vedessä vasemmalla sinistä hohdetta. Henkilöiden ääriviivat ovat ruskean sävyisiä. Seinään maalattu ruskea kehys on yläkulmistaan pyöristetty. Sen yläsivun keskellä on rokokoon simpukkaornamentti. Maalattu liimaväreillä. 180 × 130 cm.

Holvin maalaukset:

Holvimaalaukset oli aikanaan tehty valkaistuun holvipintaan. V:ien 1954—55 korjauksessa holvista poistettiin valkaisu, joten maalaukset nyt esiintyvät paljasta puupintaa vasten.

200. JAHVEN MONOGRAMMI on holvissa alttarin kohdalla. Kolmion sisään on maalattu pienempi kolmio ja tämän keskelle on tekstattu: *Jumala eli hebreankielellä Jahve.* Kolmioiden välissä on kolme on-sanaa. Kolmioita kehystää kaksi sisäkkäistä ympyrää, ja näiden kehien väliin on kolmion kunkin on-sanan kohdalle tekstattu *Isä—Poika—Pyhä henki.* Ulkopuolella sädekehän ulkoreunasta vyöryy pilviä ja työntyy esiin säteittäin messinkitorvia. Monogrammin ympärillä liekehtivät säteet ovat keltaisen ruskeita, pilvet harmahtavia ja torvet messinginruskeita. Maalattu liimaväreillä. 350 × 400 cm.

201. KOLME PIENTÄ SEPPELTÄ on ollut holvin länsiosassa. Maalaus on kuitenkin kokonaan hävinnyt. Siitä antaa restauroija seuraavan kuvauksen: ''Varsin pieniä jäännöksiä ja lautaan syöpynyt ympärysviiva tulivat liimavärin alta näkyviin. Seppeleen runko on ollut ehkä punainen ja keltainen, kukat vaalean punaiset, kukkavarsien väriä ei voitu enää todeta'' (Niemi, Restauroimisraportti 7.8.1939. MV). Maalattu liimaväreillä. Halkaisija 223 cm.

Seinien alaosassa:

202. DRAPERIAMAALAUS kiertää seinien alaosaa 110 cm:n korkuisena. Tästä tumman punaisesta koristemaalauksesta kertoo restauroija, että väri on öljyväriä. Punaiseen pohjaan on laskokset tehty tummemmalla värillä, valokohdat on sivelty vaalean punaisella. Myös sakaristossa on ollut noin 50 cm korkea draperiamaalaus. (Niemi, Restauroimisraportti 7.8.1939, MV).

Saarnatuolin maalaukset:

Raskastekoinen saarnatuoli on viisikulmainen ja Toppeliuksen maalauksia huomattavasti vanhempi (Cleve 1932, s. 199). Siinä on maalilla tehtyä marmorointia. Sen kulmissa on mustalla ja kullalla maalatut kolonnetit ja palkistossa kultasiipiset kerubinpäät. Kunkin peilin alapuolella on vihreää köynnöstä. Saarnatuolia kannattaa puusta veistetty, keppiä kädessään pitävä punamekkoinen miesfiguuri. Katos on koristettu rikkaasti puusta leikatuilla ornamenteilla. Sen alapuolella riippuu kullattu kyyhkynen. Taustalle seinään on maalattu purppurakangasta mukaileva verhosommitelma, jonka päärmeet ovat kullankeltaiset. Tämän keskelle on asetettu puusta veistetty kullattu aurinko. Saarnatuolin peilien kuvat vasemmalta oikealle ovat:
203. MATTEUS (kuva 241) kirjoittaa sulka vasemmassa kädessä pöydälle asetettuun pergamenttiliuskaan. Hän on hiukan oikealle kääntyneenä samoin kuin enkeli hänen takanaan. Väritys on yleissävyltään ruskean punainen ja siitä voi erottaa sinooperin ja ruskean. Alareunaan on tekstattu *S. Matthaeus Ewang.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 62 × 31,5 cm.
204. MARKUS (kuva 242). Evankelista on kuvattu suoraan katsojaan päin. Hänen edessään on avoin kirja, johon hän kädellään viittaa. Pää on huomattavan kalju. Kasvot ovat ilmeikkäät. Edessä makaa siivekäs leijona. Väritys on yleissävyltään punaisen ruskea. Alareunaan on tekstattu *S. Marcus Ewangelista.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 62 × 31,5 cm.
205. JUMALAN JA MARIAN POIKA on rintakuva samoin kuin edellisetkin. Jeesuksen kasvot kuvastavat hyvyyttä ja lempeyttä. Hänen kätensä on pallon muotoisella esineellä. Edessä alhaalla pilviä. Värityksen yleissävy punaisen ruskea. Kuvan alaosaan tekstattu *Jumalan ja Marian poica Jesu Christ.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 62 × 31,5 cm.
206. LUUKAS (kuva 243). Evankelista istuu pöydän ääressä pitäen kirjaa kädessään. Hänen terävä ja ilmeikäs katseensa suuntautuu suoraan eteen. Etualalla siivekäs härkä. Väritys on yleissävyltään punaisen ruskea. Alareunaan on tekstattu *S. Lucas Ewangelista.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 62 × 31,5 cm.
207. JOHANNES (kuva 244) saarnatuolin porraskaiteen vasemmanpuoleisessa peilipinnassa. Puolivartalokuvana esitetty Johannes on vasemmalle kääntyneenä. Edessä kotka siivet levällään. Värityksen yleissävy punaisen ruskea. Alareunaan tekstattu *S. Johannes Ewang.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 62 × 31,5 cm.
208. PAAVALI (kuva 245) on kuvattu saarnatuolin porraskaiteen oikeanpuoleiseen peilipintaan. Paavalin vartalo näkyy miltei kokonaan. Hän seisoo suoraan katsojaan päin nojaten edessään olevaan miekkaan. Pää on hiukan oikealle kääntyneenä. Tukka on harmaa. Värityksen yleissävy on punaisen ruskea. Alareunaan on tekstattu *S. Paulus.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 62 × 31.5 cm.

Rantsilan kirkko

Rantsilan nykyisen puukirkon rakensi Simo Silvén 1785 Yli-intendentinvirastossa 1782 uusittujen piirustusten mukaan. (Tilit 1781, 1782, 1784, 1785, Rantsila KA; Pettersson 1975, s. 135—136). Siitä tehtiin tasavartisen ristin muotoinen. Itäisen ristisakaran päässä, alttariseinän takana on sakaristo. Sisätilaa kattavat puuholvit (kuva 246), joiden risteyskohdassa on opaionia tarkoittava ympyräsommitelma. Mikael Toppelius koristi kirkon alttariseinän (kuva 247) 1788 ja myöhemmin 1794 saarnatuolin (Tilit 1787, 1788, 1794, Rantsila KA).
209. GETSEMANESSA (kuva 248) on alttariseinän triptyykin vasemmanpuoleinen maalaus. Verta hikoileva Jeesus on etualalla hiukan etuviistoon vasemmalle polvistuneena kädet ristissä sylissä. Takana lentää enkeli viitta hulmuten. Oikealla kädellä enkeli osoittaa valon keskeltä näkyvään kalkkiin. Oikealla taustassa kolme opetuslasta puun juurella. Kuvan alaosaan on päistään pyöristettyyn kaartuvaan liuskaan tekstattu sanat (v:n 1758 Raamatun Luuk. 22: 43,44 tekstiä muuttaen) : *Nijn Engeli taiwaasta ilmestyi hänelle, ja wahwisti händä. Ja kuin hän sangen suuressa ahdistuxessa oli, rukoili hän hartaammin. Ja oli hänen hikensä ninkuin werenpisarat, jotka maanpäälle putoilit. P. Luc: Ewang: kir. 22: v. 41, 42, 43, 44.*

Jeesuksen ja enkelin kasvojen ja käsien ääriviivat on maalattu ruskealla. Jeesuksen ihokas on valkoinen, viitta helakan sininen, laskosten varjot mustia. Enkelin ihokas on keltaisen ruskea ja viitta valkoinen. Oikealla oleva puu on luonnosteltu harmaalla, samoin opetuslapset, joiden kasvot ja kädet on maalattu punertavalla. Vasemmalla taivaasta virtaava valo on saatu aikaan siten, että valkoinen seinä-

pinta on jätetty silleen. Sen illusorista valovaikutusta on vain tehostettu vaalean sinisillä varjoilla.

Seinään keltaisen ruskealla maalattu rokokookehys on ylhäältä kaareva. Sen yläosaa koristaa rikas rokokoo-ornamentti. Maalattu liimaväreillä. 310 × 181 cm.

210. JEESUS RISTILLÄ(kuva 249) on alttariseinän triptyykin keskimmäinen kuva. Keskellä viistoon oikealle pystytetyllä ristillä riippuu Jeesus kummastakin jalastaan erikseen naulattuna. Ristin juurella vasemmalla seisoo kaksi viitallista mieshenkilöä, joista etumainen on Johannes, sekä heistä viistoon vasemmalla selin katsojaan roomalainen sotapäällikkö pitäen kohortinmerkkiä oikeassa kädessään. Ristin oikealla puolella on neljä naista, näistä lähinnä ristiä Jeesuksen äiti. Taustalla häämöttää sotilaita ja kansaa.

Vaalean keltainen risti tuoreesta puusta tehty. Johanneksen ihokas on vakoinen, viitta heleän punainen, hänen takanaan seisovan henkilöm viitta harmahtava. Selin seisovan sotapäällikön kypärä teräksenharmaa, hame valkoinen, haarniska punertava, puolisääreen ulottuvat jalkineet ruskeat. Oikealla lähinnä ristiä olevan ensimmäisen naisen viitta on harmaa, toisen naisen ihokas ja päähine valkoinen ja viitta punainen. Äärimmäisenä oikealla seisova nainen on valkoisesssa puvussa. Pukujen ääriviivat on maalattu mustalla ja harmaalla. Laskosten kuvaamiseen on kiinnitetty erityistä huomiota. Ihon väri on päivettyneen punertava. Taustasta häämöttävä kansa on maalattu vaalean harmailla sävyillä. Maassa on mustia, ruskeita ja punaisia läikkiä. Taivaalle on valkoiselle liimaväripinnalle sinne tänne maalattu pilvenhattaroita vaalean sinisellä ja punaisella. Maalausta ympäröi keltainen rokokookehys, jonka yläosan kaaren korkeimmalla kohdalla on veistetty kolmio sädekimppuineen. Alaosaan on tekstattu seuraavaa: *Ja liki yhdexättä hetkeä huusi JEsus surella änellä, sanoden: Eli, Eli, lama sabachtani! se on, minun Jumalani, minun Jumalani, mixis minun ylönannoit! Math. 27:46. O ihminen! ajatel aina, Pijnani pääll, ja waiwan, Nijn minä sinull jällens lainan, Elämän ja Taiwan, Itzes minun päällen, minun päällen turwa, En ole minä ylön julma, Minäpä sinun lunastin Embä minä sinua ostan, Cullall eli muul rahall, eng helwetist ylösnostan, Juonill ja pahall tawall, Mutt omall minun hiellän, Ja sangen callill werellän: Mixes näitä ajatell. W. Kirija 212 v. 1,2.* (Sanat ovat vuoden 1758 Raamatusta ja vuoden 1778 virsikirjasta.) Maalattu liimaväreillä. 397 × 208 cm.

211. JEESUS NOUSEE HAUDASTA (kuva 250) on alttariseinän triptyykin oikeanpuoleinen maalaus. Vasemmalla avoimen kalliohaudan edessä istuu valkopukuinen enkeli. Jeesus on kohoamassa ylös voitonlippu kädessään. Haudan vartijoina olleet viisi sotilasta pakenevat pelästyneinä oikealle.

Kallio on harmaa, haudan aukko tumman harmaa. Enkelin puku on hohtavan valkoinen, ja sitä on harmaalla kevyesti varjostettu. Kristuksen lannevaate on helmenharmaa. Takana olevan sotilaan haarniska on keltaisen ruskea. Maahan kompastuneilla sotilailla on valkoinen paita ja ruskean keltaiset jalkineet. Heidän ihonsa on tumman ahavainen ja heidän hiuksensa tumman ruskeat. Taustan maa ja henkilöt on hahmoteltu vaalean keltaisella ja ruskeilla sävyillä. Pilvet ovat heikosti sinertäviä ja punertavia.

Maalausta ympäröi ala- ja yläsivuilta kaartuva maalattu rokokookehys. Alareunaan on kaartuvaan, päistään pyöristyvään liuskaan tekstattu sanat: *Suuri maan järistys tapahdui: sillä HERran Engeli astui alas taiwasta, tuli ja Wieritti Kiwen owelda, ja istui sen päälle. Matth. 28: v.2.* (Teksti on vuoden 1758 Raamatusta; jakeen alusta on vain jätetty pois "Ja catzo".) Maalattu liimaväreillä. 310 × 181 cm.

212. PILARIT (kuvat 247—250) on maalattu alttariseinään Jeesus ristillä -kuvan kummallekin puolelle. Varret ovat harmaalla marmoroidut. Kapiteelit ovat koristeelliset ja väriltään keltaisen ruskeat, ja saman väriset ovat myös vannikot. Pilarien mitat 374 × 35 cm.

213. Pilareiden juurelle seisomaan kuvatut henkilöfiguurit Johannes Kastaja vasemmalla ja apostoli Johannes oikealla (kuvat 247,248 ja 250) on maalattu harmain värivivahtein, joten ne muistuttavat kuvapatsaita.

Alttariseinän kauniit rokokookehykset ovat keltaisen ruskeat. Reunimmaisten maalausten kehysten yläsivuilla on ovaalikuvioiden keskellä sinisiä kehiä. Kehysten yläsivuja koristavat lisäksi kullatut enkelinpäät sekä ruskeat maljakot, joissa on vaalean punaisia ja sinisiä kukkia.

214. KUNINGAS KUSTAA I I I :N JA SOFIA MAGDALENAN MONOGRAMMI (kuva 251) on maalattu läntisen ristisakaran päätyseinän yläosaan. Kahden keltaisen ja ruskean makaavan leijonan välissä on Ruotsin kolmikruunuinen vaakuna. Alareunaan on tekstattu: *Rakettu W: 1785, Wihitty S: 4: p. Syyskuusa Sam: Wuon: nimitetty Hänen Kun: korkeudensa Ruotzin Waldakunnan Kruununprintsin GUSTAF ADOLphin nimellä. Maal. v. 1788.* Maalattu liimaväreillä.

215. VERHOSOMMITELMA on ollut Rantsilan kirkossa. Se on todennäköisesti maalattu 1788. Maalaus on jäänyt kirkkoa 1907 korjattaessa laudoituksen alle (Tena 1935,s.34).

Saarnatuoli:

Saarnatuoli (kuva 252), jonka teki hailuotolainen Johan Amström (=Johan Kangas, joka 1756 valmisti Hailuodon saarnatuolin), on muodoltaan lievästi pullea, ja se jakautuu suuriin ylä- ja pienempiin alapeileihin. Peilien väliin on veistetty pystysuuntaisia listoja, joita rytmillisesti toistuvat oksat koristavat ja jotka ylhäällä päättyvät ulospäin kaartuvan leveän kaiteen reunassa siivekkäisiin enkelinpäihin. Saarnatuolin pohjaväri on tumman vihreä, nauhat ovat punaiset ja tyylitellyt oksat on kullattu. Seinällä on puusta veistetty kullattu aurinko mahtavine säteineen. Katoksen ylimmässä osassa on puusta veistetty karitsa. Saarnatuolin taustan seinään on maalattu keltahapsuinen punainen verho, joka on alhaalta vedetty nauhalla sivuun. Saarnatuolin peilien maalaukset vasemmalta oikealle ovat seuraavat:

216. JOOSEF on maalattu kapeaan peiliin vasemmalle pilvien keskelle. 85 × 20 cm. Tämän alapuolella pienessä, alaspäin suippenevassa peilissä on vain pilviä. Maalattu öljyväreillä puupohjalle.

217. MARIA JEESUKSEN ÄITI (kuva 253). Maria istuu pilvien palteella Jeesus-lapsi oikealla polvella ja pitää kiinni lapsen vasemmasta kädestä. Marian ihokas on valkoinen, ja siihen on maalattu varjoja ruskealla. Marian helakan punaisen viitan vastakohtana viileän sininen taivas. Kasvot ja kädet ovat ruskeat. Alle on tekstattu *Maria Jesuxen äiti.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 85 × 45 cm.

218. Edellisen kuvan alapuolella pieneen peiliin on ruskein ja sinisin värein hahmoteltu talli, Jeesuksen syntymäpaikka (kuva 253). Maalattu öljyväreillä puupohjalle.

219. MATTEUS (kuva 253) on kuvattu kaljupäiseksi, parrakkaaksi mieheksi, joka istuu oikealla kyynärpäällään pöytään nojaten ja katsoo mietteissään sulkakynä toisessa kädessä pöydälle avattuun kirjaan. Hän on avojaloin. Hänen viittansa on sininen ja pöytäliina purppuranpunainen. Evankelistan ympärillä on viileän sinisellä ja harmaalla maalattuja pilviä. Alle on tekstattu *Mattheus Ewang:* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 85 × 45 cm.

220. Edellisen kuvan alapuolella pienessä peilissä on Matteuksen enkeli (kuva 253). Hän istuu hohtavat siivet levällään keltaisessa puvussa kylmänsinisten pilvien keskellä etuviistoon vasemmalle kääntyneenä. Vasen käsi on viistoon oikealle kohotettuna. Maalattu öljyväreillä puupohjalle.

221. MARKUS (kuva 253) on nuorekas. Hän istuu ruskeassa puvussa kylmänsinistä ja harmaata pilvitaustaa vasten ja kirjoittaa oikean polven varaan pystyyn asetettuun kirjaan. Alle on tekstattu *Marcus Ewang:* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 85 × 45 cm.

222. Edellisen kuvan alapuoliseen pieneen peiliin on kuvattu ruskein sävyin Markuksen siivekäs leijona viileän sinistä pilvitaustaa vasten (kuva 253). Maalattu öljyvärillä puupohjalle.

223. MINÄ OLEN A JA O. Jeesus (kuva 254), maailmantuomari, istuu pilvien keskellä suoraan katsojaan kääntyneenä. Hän viittaa vasemmalla kädellä ylös ja pitää oikeata kättä ristillä varustetun valtakunnanomenan päällä. Hänen paljas rintansa ja kasvonsa on maalattu vaalean ruskein sävyin. Viitta on ruskehtavan keltainen. Jalkain alla oleva maa on sininen samoin kuin valtakunnanomenakin. Alapuolelle on tekstattu sanat *Minä olen A ja O, Alcu ja Loppu, Ilm: 1:8.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 85 × 45 cm.

224. Edellisen kuvan alapuolella pienessä peilissä on viistoon oikealle pystytetty ruskea risti kylmän sinisten pilvien keskellä (kuva 254). Maalattu öljyväreillä puupohjalle.

225. LUUKAS (kuva 254) istuu pilvimuodostelmien keskellä viistoon vasemmalle kääntyneenä. Hän näyttää kirjoittavan vasemmalla kädellään oikean käden varassa olevaan pitkään pergamenttiliuskaan. Luukas on kuvattu vanhaksi parrakkaaksi ja kaljupäiseksi mieheksi. Pilvet ovat harmaan sinisiä samoin kuin taustakin. Luukkaan puku on ruskean sävyinen. Alle on tekstattu *Lucas Ewang:* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 85 × 45 cm.

226. Edellisen kuvan alapuolelle pieneen peiliin on kuvattu ruskein sävyin Luukkaan siivekäs härkä viileän sinistä pilvitaustaa vasten (kuva 254). Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 85 × 45 cm.

227. JOHANNES (kuva 254) istuu pilvien keskellä viistoon vasemmalle kääntyneenä. Nuoreksi kuvattu Johannes pitää oikealla kädellä rinnan kohdalla avattua kirjaa ja vasen käsi on selittävässä asennossa. Johanneksen ihokas on ruskea ja sitä verhoaa punainen viitta. Alle on tekstattu *Johannes Ewang:* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 85 × 45 cm.

228. Edellisen kuvan alapuolella pienessä peilissä on Johanneksen ruskea kotka kylmän sinistä pilvitaustaa vasten (kuva 254). Maalattu öljyväreillä puupohjalle.

Kuvaesityksiä reunustaa ruskealla maalattu kaarikehys.

Porraskaiteitten maalaukset ovat vasemmalta oikealle seuraavat:

229. MOOSES (kuva 255) pilvien keskelle kuvattuna pitäen oikealla kädellä laintauluista ja vasemmalla kädellä ohuesta sauvasta. Hän on valkoisesssa ihokkaassa ja punaisessa viitassa. Pilvet ovat kylmän sinisiä ja harmaita. Alle on tekstattu *Moses.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 65 × 25 cm.

230. AARON (kuva 255), jonka leukaa peittää pitkä valkoinen parta, pitää vasemmalla kädellään suitsutusastiaa, ja hänen oikea kätensä on siunaavassa asennossa. Hänen yllään on ruskein sävyin maalat-

tu, polviin saakka ulottuva korukaapu, jonka alta näkyy sininen ja alimmaisena nilkkaan saakka ulottuva alusvaate. Päässä hänellä on valkoinen turbaani. Tausta on vaalean sininen. Alle on tekstattu *Aron.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 65 × 25 cm.

231. NOOA (kuva 255), jonka pää on huomattavan kalju, istuu viistoon vasemmalle kääntyneenä arkkia suunnittelemassa. Vasen käsi pitää kepistä kiinni. Väritys on ruskean sävyinen. Nooan viittaan on sekoitettu vihreää. Tausta on sinertävä. Alle on tekstattu *Noak.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 65 × 25 cm.

232. AATAMI JA EEVA. Pitkäpartainen Aatami seisoo lapio kädessä takanaan Eeva, jonka käsi on Aatamin olkapäällä. Aatamin puku on ruskea, Eevan hame vihertävä. Taivas on harmaassa pilvessä. Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 65 × 25 cm.

233. RANTSILAN KAPPALAISEN ABRAHAM LAURININ KUVA on maalattu seinään saarnatuolin portaiden kohdalle (kuva 252). Seurakunnan paimen istuu punaisella veralla päällystetyn pöydän ääressä viistoon vasemmalle kääntyneenä. Hänen tummaa papinpukuaan koristaa valkoinen kaularöyhelö. Vasen käsi lepää pöydällä ja oikea on pöydälle asetetun punakantisen kirjan päällä. Väritys perustuu pääasiallisesti mustaan, harmaaseen, pöytäliinan punaiseen sekä kasvojen ja käsien ruskean eri asteisiin. Maalattu liimaväreillä. Korkeus 120 cm.

Kuivaniemen kirkko

Seurakunnan toinen kirkko rakennettiin 1761—1762. Rakennusmestarin nimeä ei mainita. Sen sijaan on varma tieto siitä, että Heikki Väänänen rakensi kirkon viereen kellotapulin 1775 (Tilit 1775, Kuivaniemi KA; Pettersson 1962, s. 157). Tähän kirkkoon Mikael Toppelius maalasi pari taulua. Kirkko kuitenkin purettiin, kun nykyinen kirkko rakennettiin 1874 (Lindberg 1934, s. 120).

234. JEESUS RISTILLÄ (kuva 256) on kehystetty taulu. Ristin vasemmalla puolella on Johannes ja oikealla Maria Magdaleena. Taustasta erottuu hämärästi tummia henkilöhahmoja. Oikealla ristin yläpuolella on aurinko.

Jeesuksen huolellisesti muotoiltu vartalo on vaalean punainen. Johanneksen ja Maria Magdaleenan ihokkaat ovat raikkaan vihreitä ja viitat sinooperin punaisia. Vaatteiden poimujen valokohtia on korostettu valkoisella ja varjoja syvennetty ruskealla ja mustalla.

Värit ovat tummuneet ja halkeilleet. Mustan puukehyksen alareunaan on vasemmalle tekstattu *Johannes* ja oikeaan alareunaan *Maria Magdalena.* Maalauksen taakse on kirjoitettu: *Olof Remes 22/2 juni i Göje an. 1800.* Maalattu öljyväreillä puupohjalle. 40 × 35 cm. Kuivaniemen kirkon seinällä.

235. JEESUS KANTAA RISTIÄ (kuva 257) on kehystetty taulu. Jeesus kulkee ristiä kantaen oikealle kasvot suoraan katsojaa kohti. Häntä seuraa pari itkevää naista, ja heistä vasemmalle seisoo sotilas keihäineen oikealle kääntyneenä. Taustalla on uteliasta kansaa ja keihäillä varustettuja sotilaita. Kulkue on juuri tullut vasemmalta kaupunginmuurin portista.

Henkilöiden ihonväri on punaisen ruskea. Jeesuksen punaista ihokasta verhoaa sininen viitta. Häntä seuraavien naisten viitat ovat sinisiä ja päähineet valkoisia. Vasemmalla olevan sotilaan viitta on punainen, turbaani sininen. Kaupunginmuurin portti on ruskea. Vaalean sinisellä taivaalla on valkoisia pilviä. Värityksen yleisvaikutelma on punertava ja hailakan sininen. Mustan kehyksen yläraunaan on tekstattu: *Ihminen muistele syndis pääl', jongs tähden Jumalan poika tääl, Syndyi mailman miehex, hän puhtast neitzest miehuden ott, se poikans synnitä mailman tuott etz.* (V:n 1778 virsikirjasta n:o 141: 1). Kehyksen alareunassa on teksti: *Mats Henrikin Poika Kacko Lahjoittanut Wuonna 1820 Kirkon Kaunistukseksi.* Maalauksen takana: *Maalattu 1820 Michael Toppeliukselda.* Maalattu öljyväreillä kankaalle. 45 × 68 cm. Taulu on Kuivaniemen kirkon seinällä.

Nurmeksen kirkko

Nurmeksen kolmas kirkko rakennettiin 1759—64. Se oli puinen ristikirkko. Vielä säilynyt, Simo Jylkän johdolla pystytetty tapuli valmistui 1773. Kirkko todettiin 1843 liian ahtaaksi, minkä jälkeen isompi empiretyylinen puukirkko rakennettiin 1853—56. Se paloi 1891 ja korvattiin 1893—96 nykyisellä uusgoottilaisella tiilikirkolla (Lindberg 1934, s. 181—182; Saloheimo 1953, s. 345—347, 364—367, 569—577).

236. GETSEMANESSA (kuva 258). Verta hikoileva Jeesus on polvillaan vasemmalle kääntyneenä kädet rinnalle ristittyinä. Hänen takanaan oleva voimakassiipinen enkeli viittaa oikealla kädellään tulvehtivaan valoon sekä tukee vasemmalla kädellään Jeesusta olkapäästä. Opetuslapset nukkuvat ryhmässä taustassa oikealla.

Jeesuksen ihokas on ruusunpunainen ja sitä verhoaa sininen viitta. Enkelin puku on heleän vihreä. Värityksen yleissävy on sinertävän vihreä ja siitä erottuu punertavia sävyjä. Ekspressiivinen siveltimen käyttö johtunee siitä, että taulu on maalarin vanhuudenkaudelta. Oikeassa alareunassa on signeeraus: *Maalattu Michael Toppelilda 1803.* Alle on tekstattu: *Ja cuin JEsus sangen suuresa ahdistuxesa oli, rucoili hän hartamin. Ja oli hänen hikensä nijn cuin*

weren pisarat, jotca maan päälle putoilit. Luc: 22:W:44. (V:n 1758 Raamatussa ''— ja cuin hän sangen —''). Taululla on yksinkertainen punaiseksi maalattu puukehys ja sen nykyinen kunto on huono. Maalattu öljyväreillä kankaalle. 150×80 cm. Nurmeksen kirkon sakaristossa.

Jalasjärven kirkko

Seurakunnan nykyinen puukirkko rakennettiin 1799—1800 Salomon Köykkä-Köhlströmin johdolla. Se on malliltaan ristikirkko, jonka länsisakaraan liittyy tapulin muotoinen torni. Sisätilaa (kuva 259) kattavat tasalakiset puuholvit (Klemetti 1927, s. 208—211; Lindberg 1934, s. 64).
Mikael Toppelius koristi maalauksillaan kirkon vuonna 1805. (Tilit 1805, Jalasjärvi KA).
237. JEESUS RISTILLÄ (kuva 260) on alttaritaulu. Jeesus on kuvattu suoraan edestä katse ylös kohotettuna. Hänen kumpikin jalkansa on naulattu erikseen. Ristin juurella näkyy pääkalloja ja käärme. Vasemmalla Maria Magdaleena on polvistunut Jeesuksen jalkojen juureen. Hänen pukunsa erikoispiirteistä mainittakoon rinnan kohdalta vaakasuoraan leikattu avara kaula-aukko sekä auki viilletyt hihat. Takana vasemmalla seisoo nuorekas Johannes osoittaen sormellaan Maria Magdaleenaa vasemmalla selin katsojaan seisovalle roomalaiselle sotilaalle. Tämän asuna on haarniska, töyhtökypärä sekä puolisääreen ulottuvat jalkineet, ja oikeassa kädessä hänellä on pitkä keihäs ja vasemmalla kupeella leveä käyrä miekka. Johanneksen takana seisoo parrakas mies. Kauimpana vasemmalla on ristiinnaulittu pahantekijä. Oikealla lähinnä ristiä on kolme surevaa naista sekä lähinnä maalauksen reunaa toinen pahantekijä ristillä. Taustalta häämöttää liikehtiviä turbaanipäisiä juutalaisia.

Jeesuksen ruumis on punertavan ruskea ja hänen lannevaatteensa valkoinen. Magdaleenan päähine on valkoinen, puku punainen. Johannes on punaisessa ihokkaassa, jota verhoaa sininen viitta. Sotilaan haarniska on ruskea, kypärä teräksen harmaa, hame valkoinen ja jalkineet ruskeat. Naiset oikealla ovat valkoisissa päähineissä sekä sinisissä ja punaisissa viitoissa. Taustalla on tumman sininen taivas. Alhaalla oikeassa laidassa on seuraava signeeraus: *Maalattu an: 1805 d. october Michael Toppelilda.*

Alimmaksi on tekstattu seuraavat säkeet:

Carta woit cadotuxen, jos tätä tutkit
täällä,
Oikian teet catumuxen. Uskoin
Christuxen päällä,
Elät ain jumalisest, niin lähdet
tääld autuaallisest
nouse ylös ja walwo ja ole aina
walmis.
(Vuoden 1778 virsikirjasta n:o 276:10).

Maalausta ympäröi puusta veistetty ja kullattu rokokookehys, jonka yläosassa on säteiden ympäröimä kolmio.

Taulun nykyinen kunto on huono. Värit ovat tummuneet ja maalauksen kangas on uurtunut alla olevan laudoituksen rakojen kohdalta. Maalattu öljyväreillä kankaalle. Leveys on 243 cm.
238. EHTOOLLINEN (kuva 260), Ristiinnaulitun alapuolella oleva predellakuva, on tavanmukainen Mikael Toppeliuksen sommitelma. Jeesus on pöydän takana keskellä pitäen oikeassa kädessään kalkkia, vasen käsi siunaavassa asennossa. Neljä apostoleista istuu katsojan puolella pöytää. Juudas pitää rahakukkaroa kädessään ja on kääntänyt päänsä levottomasti Jeesuksesta.

Sivellintekniikka vaikuttaa välinpitämättömältä. Kuvaa reunustaa osaksi kullankeltaisella maalattu rokokookehys. Värit ovat pahoin tummuneet. Maalattu öljyväreillä kankaalle. 68×230 cm.
239. AARON on kuvattu mustalla ja harmaalla alttarin vasemmalle puolelle valkaistuun seinään. Hän on Kiimingin Aaronin tavoin ylipapin juhlapuvussa suitsutusastia oikeassa kädessään. Yläosaan on kirjoitettu *Herran Pyhys.* Alle on kirjoitettu *Aron.* Maalattu liimaväreillä. (Aaronia ei näy kuvissa 259 ja 260).
240. MOOSES on maalattu mustalla ja harmaalla alttarin oikealle puolelle valkaistuun seinään. Mooseksen päätä ympäröi sädekehä. Hänen oikeassa kädessään on sauva ja vasemmalla kädellään hän pitää kiinni laintauluista. Hänen yllään on väljä vyötäisiltä sidottu viitta. Maalattu liimaväreillä. (Mooses näkyy kuvassa 259).
241. Alttarin yläpuolelle seinään katon rajaan Mikael Toppelius on maalannut vihreällä viisi liljanlehdistä muodostettua ryhmää, joista keskimmäisen sisästä tulee esille kultainen kuusilehtinen ruusu (kuva 259). Maalattu liimaväreillä.
242. Alttarin yläpuolelle holviin on maalattu kaksi punaviittaista enkeliä. He pitävät käsissään pergamenttinauhaa, johon on kirjoitettu *Mailman Syndein Edestä* (kuva 259). Maalattu liimaväreillä.

Kauhajoen kirkko

Kauhajoen ristikirkon rakensi Salomon Köykkä-Köhlström 1783. Hän teki samalla kirkon saarnatuolin. Kirkosta ei kuitenkaan tullut pitkäaikaista, sillä se poltettiin 1808. Mikael Toppelius koristi kirkon maalauksillaan 1805—1806 (Tilit 1783,

1797—1800, 1805—1806, Kauhajoki KA; Lindberg 1934, s. 88; Meinander 1900, s. 43—45).
243. VIIMEINEN TUOMIO oli perimätiedon mukaan maalattu kirkon läntisen ristisakaran päätyseinään.

Uusikaarlepyy, Mathesiuksen perheen muotokuvia

Viisi signeeramatonta, paperille maalattua akvarellimuotokuvaa, v:sta 1910 Kansallismuseon omistuksessa (Inv. n:o 5734:1—5). Nervanderin arvion mukaan Toppeliuksen maalaamat n. 1803 (Nervander 1900, s. 61—62), Meinanderin käsityksen mukaan ehkä vähän myöhemmin (Meinander 1931, s. 135—136).
244. GEORG MATHESIUS (1732—1816), Uudenkaarlepyyn kirkkoherra, puolivartalokuvana (kuva 261) mustaan papinpukuun puettuna viistoon oikealle kääntyneenä. Mustan kalotin alta näkyy pitkä, harmaa tukka. Oikea käsi on papintakin poveen työnnettynä. Anatomisia virheitä on nimenomaan hennoksi piirretty käsivarsi. Varjostuksessa tavoiteltu jonkinlaista valohämyä pistetekniikalla, jota on käytetty oikeassa ohimossa, poskessa ja leuan alla. Piirustus on muuten herkkä, värit kuulakkaat. Ohuelle paperille tehty akvarelli, 15×13 cm.
245. KATARINA MATILDA BRUNELL, kirkkoherra Georg Mathesiuksen puoliso (1738—1813), rintakuva (kuva 262) melkein profiilissa vasemmalle kääntyneenä. Päässä on punakuvioinen, edestä pitsitetty tykkimyssy ja hartioilla kuviollinen šaali. Piirustus on jotakuinkin varmaa, värit kuulakkaita. Kasvojen varjokohtia on elävöitetty ruskeilla pisteillä. Ohuelle paperille tehty akvarelli, 15×13 cm.
246. NILS MATHESIUS, Uudenkaarlepyyn kirkkoherran Georg Mathesiuksen poika (1772—1822), puolivartalokuva (kuva 263) profiilissa vasemmalle kääntyneenä. Hänellä on musta papin virkapuku ja musta kalotti. Piirustus on anatomisesti virheellinen, käsivarsi on jäänyt heikoksi. Nuoren papin kalpeat kasvot ovat kuitenkin herkät ja ilmeikkäät. Ohuelle paperille tehty akvarelli, 15×13 cm.
247. MARIA ELISABET JUTHE, Nils Mathesiuksen puoliso (1782—1857), puolivartalokuva (kuva 264), profiilissa oikealle kääntyneenä. Käherretty otsatukka, avokaulainen pitkähihainen puku sekä kaulassa ja korvissa olevat korut herättävät mielenkiintoa. Pitkänenäinen nainen, jonka ilme on kova, jopa kylmä. Ohuelle paperille tehty akvarelli, 15×13 cm.
248. MARIA ELISABET JUTHE, rintakuva (kuva 265), hiukan oikealle kääntyneenä. Tukkalaite on sama kuin profiilikuvassa. Avokaulaista pukua verhoaa vihertävä takki. Taustaa on kevyesti sivelty vesivärillä, kun sitä profiilikuvassa on varjostettu vain lyijykynällä. Huulensa tiukasti yhteen puristaneen nuoren rouvan kauniit kasvot puhuvat päättäväisyydestä ja älykkyydestä. Ohuelle paperille tehty akvarelli, 15×13 cm.

Vähäkyrö, Forsmanin perheen muotokuvia

Viisi signeeramatonta, paperille maalattua akvarellimuotokuvaa, joissa malleina ovat olleet Vähänkyrön rovasti Johan Forsman ja hänen neljä aikuista tytärtään. Ostettu tri Th. Stolpelta Saarijärveltä 1919 Antellin kokoelmiin Kansallismuseoon (MV:n kuva-arkisto 24.4.1919). Perimätiedon mukaan "erään Topeliuksen" maalaamat. Tekotapa lähes samanlainen kuin Mathesiusten muotokuvissa. Meinanderin käsityksen mukaan Mikael Toppeliuksen maalaamat (Meinander 1931, s. 135—136, 312—313).
249. JOHAN FORSMAN (1759—1818), Vähäkyrön kirkkoherra, puolivartalokuvana (kuva 266) profiilissa vasemmalle kääntyneenä. Suorakaiteinen kehysviiva. Ohuelle paperille tehty akvarelli, 20,5×16 cm.
250. EBBA KRISTINA FORSMAN, rovasti N.A. Stolpen puoliso (1787—1834), rintakuvana (kuva 267) profiilissa vasemmalle kääntyneenä. Soikeat kehysviivat. Ohuelle paperille tehty akvarelli, 20,5×17,01 cm.
251. GUSTAVA ELISABET FORSMAN (1785—1849), pää profiilissa (kuva 268) oikealle kääntyneenä. Ohuelle paperille tehty akvarelli, 20,4×16,8 cm.
252. JOHANNA MAGDALENA FORSMAN, luutn. G.J. von Essenin puoliso (1789—1827), rintakuvana (kuva 269) vasemmalle kääntyneenä. Ohuelle paperille tehty akvarelli, 20,1×16,1 cm.
253. LOVISA MARGARETA FORSMAN (1791—1873), rintakuvana (kuva 270) suoraan edestä. Ohuelle paperille tehty akvarelli, 20,5×16,2 cm.

Tyrnävän kirkko

Tyrnävän toinen kirkko rakennettiin 1664 (Inv. 1826, Tyrnävä KA). Se oli torniton pitkäkirkko. Sisäkatteena oli puuholvi (Lindberg 1934, s. 280). Kellotapulin rakensi Heikki Väänänen 1762 (Pettersson 1962, s. 157). Tässä kirkossa Mikael Toppelius koristi 1820 seiniä, saarnatuolin sekä maalasi alttarin, penkkejä, ikkunankehyksiä ja ovia (Tilit 1820—1821, Tyrnävä KA). Kirkko paloi 1865 (Lindberg 1934, s. 280). Siinä tuhoutuivat Toppeliuksen maalaukset.
254. JEESUS RISTILLÄ, alttaritaulu, on ollut eräs Mikael Toppeliuksen Tyrnävän kirkon maalauksista (Inv. 1826, Tyrnävä KA).
255. SAARNATUOLIN MAALAUKSET, Mikael Toppelius 1820 (Tilit 1820, Tyrnävä KA).

Revonlahden kirkko

Vuonna 1775 rakennettu Revonlahden kirkko on malliltaan tasavartinen ristikirkko. Ristisakaroissa on korkeat tasalakiset puuholvit, jotka ristikeskuksessa liittyvät välittömästi toisiinsa (kuva 271). Kellotapuli on rakennettu 1782 (Inv. 1933, Revonlahti KA; Lindberg 1934, s. 227—228). Kirkko on perusteellisesti korjattu ja entistetty 1957—1959.

Mikael Toppelius maalasi alttariseinään triptyykin (kuva 272) Getsemanessa, Jeesus ristillä ja Jeesus nousee haudasta sekä koristi saarnatuolin 1821.

256. GETSEMANESSA (kuva 273) on vasemmalla sakaristoon vievän oven päällä. Jeesus on esitetty hiukan etuviistoon vasemmalle polvistuneena, kädet koholla. Asento ja ylössuuntautuvien kasvojen ilme vaikuttavat sisäisellä voimallaan. Hänen takanaan vasemmalla lentää valoa säteilevä enkeli kirkkaista pilvistä. Nukkuvien opetuslasten ryhmä on taustalla oikealla.

Jeesus on hohtavan punaisessa ihokkaassa ja sinisessä viitassa. Pukuun lankeaa enkelistä kirkasta valoa. Enkelin puku on hohtavan valkoinen, siivet harmaat. Opetuslasten puvuissa näkyy himmeän ruskeita, sinisiä ja punaisia sävyjä. Maa on maalattu ruskealla ja vihreällä. Taustalla on tumman vihreitä puita. Maalauksen alle hirsiseinään on tekstattu: *O ihminen! Muistel syndis pääll, Jong tähden Jumalan Poica tääll, Syndyi mailmaan Miehex, Hän puhtast Neitzest miehuden ott', Se Poicans synnitä Mailman tuott' Meill' tuli hän wälimiehex, Cuollet hän herätt' haudoistans,* —— (teksti jäänyt ovenkehyksen alle) *Ja ristin pääl Hengens cannoi.* (Vuoden 1778 virsikirjasta virsi 141, 1. säkeistö). Maalattu öljyväreillä kankaalle. 153×151 cm.

257. JEESUS RISTILLÄ JA EHTOOLLINEN on kaksiosainen, samalle kankaalle maalattu työ (kuva 274). Yläosa esittää Jeesusta ristillä ja alaosa Ehtoollista.

Jeesus riippuu ristillä kahden pahantekijän välissä. Maria seuralaisineen on ristin juurella oikealla ja Johannes vasemmalla. Maria Magdaleena on vasemmalla ristin juureen polvistuneena.

Pyhä Ehtoollinen noudattaa sommittelultaan Lohtajan Ehtoollista. Värit ovat tummuneet. Ristiinnaulitun samoin kuin pahantekijäin iho on punaisen ruskea. Sieltä täältä tumman ruskeasta taustasta tulee näkyviin punaisia, sinisiä ja keltaisia värejä. Dramaattisesti läikehtivä valo on maalattu valkoisella. Muodon hallinta on heikkoa, siveltimen käyttö sen sijaan on useissa kohdin reipasta ja ilmeikästä. Maalattu öljyväreillä kankaalle. Ohut puukehys. Päällekkäisten kuvien yhteinen korkeus on 302 cm ja leveys 197 cm. Ehtoollisen alle hirsiseinään on tekstattu: *Karta woit kadotuxen, Jos tätä tutkit täällä. Oikian teet katumuxen, luotat Christuxen päälle: Elät aina jumalisest Nijn lähdet tääld autuallisest: Nouse ylös ja walwo Ja ole aina walmis.* (Vuoden 1778 virsikirjasta n:o 276:10).

258. JEESUS NOUSEE HAUDASTA on maalattu alttarin oikealle puolelle valeoven yläpuolelle (kuva 275). Kirkastettu Jeesus keskellä on kuvattu ilmaan kohoamassa. Alhaalla vasemmalla kalliohaudan avoimen oven edessä istuu enkeli hohtavassa puvussa. Sotilaat pakenevat sikin sokin oikealle.

Värit ovat tummuneet. Jeesuksen ja sotilaiden iho on punaisen ruskea. Tummasta ruskeansävyisestä taustasta näkyy sotilaiden ruskeita haarniskoja, harmahtavia kypäriä, punaisia viittoja ja hameita. Muotojen hallinta on haurasta ja epävarmaa, siveltimen käyttö sen sijaan monissa kohdissa ilmeikästä. Maalattu öljyväreillä kankaalle. Ohut puukehys. 153×151 cm. Maalauksen alle hirsiseinään on tekstattu: *Jesus nous cuolluis ylös Halleluja Kiitos Luojan. Woiton cans palais Helwetist, Nous cunnian cansa cuolluis, Pirun riisui, saalin ryöwäis, Taiwaan owen eteem awais.* (Teksti on muodostettu seuraavista vuoden 1778 virsikirjan säkeistöistä: Osa on virren 159 1. säkeistöstä: "Jesus nous cuolluist ylös, Halleluja, Kihtos Luojan." Osa virren 161 2. säkeistöstä: "—— Woiton cans palais helwetist; Nous cunnian canssa cuolluist, Pirun rijsui, saaliin ryöwäi, Taiwan owen eteem awais").

259. KYLVÄJÄ (kuva 276) on maalattu harmaalla ja ruskealla sakaristoon johtavan oven vasemmalle puolelle valkaistuun hirsiseinään. Kylväjä astuu viistoon oikealle sirottaen siemeniä vasemman käsivartensa varassa riippuvasta juurikorista. Hänen yllään on vyötäisiltä kiinni sidottu polvien yläpuolelle ulottuva rohdinmekko. Rohdinhousut on sidottu säärien kohdalta nauhoilla. Jalassa lyhytvartiset pieksukengät. Taustalla oikealla on kevyesti hahmoteltuja pensaita. Tyylitelty kaislakasvi reunustaa maalausta. Alareunaan on tekstattu: *Catso P. Mattheuksen Ewangel. k:13.* Maalattu liimaväreillä. 175×90 cm.

260. SEURAKUNNAN OPETTAJAT (kuva 277) on harmaalla ja mustalla liimavärillä valeoven oikealle puolelle tekstattu kronologinen luettelo seurakunnan papeista. Sitä ympäröi kaislakasvia muistuttava kehys.

Pullean saarnatuolin (kuva 278) peileihin on punaruskein, mustin, harmain ja valkoisin värein kevyesti luonnostellen maalattu pyhien miesten rintakuvia symboleineen. Maalaukset ovat vasemmalta oikealle lueteltuina seuraavat:

261. NOOA on pilvien keskelle luonnostellen maalattu rintakuva. Hänen edessään on arkin rakentamiseen kuuluvia tarvikkeita. Kuvan alapuolelle on tekstattu *Patriarcon Noac.* Maalattu öljyväreillä. 88×50 cm.

262. MATTEUS on pilvien keskelle luonnosteltu rintakuva. Matteuksen symboli enkeli on hänen edessään. Kuvan alapuolelle on tekstattu *P. Mattheus Ewang.* Maalattu öljyväreillä. 80×50 cm.
263. MARKUS on rintakuva (kuva 279). Evankelista on pilvien keskellä puolittain kääntyneenä oikealle pitäen kirjaa kädessään. Hänen symbolinsa siivekäs leijona makaa hänen edessään. Maalauksen alapuolelle on tekstattu *P. Marcus.* Maalattu öljyväreillä. 88×50 cm.
264. JEESUS KRISTUS (kuva 280) on esitetty rintakuvana pilvien keskellä. Hänen päänsä on sädekehän ympäröimä. Oikeassa kädessään hän pitää ristiä ja vasen käsi on kohotettuna. Sen kämmenessä näkyy naulanreikä. Edestä pilvien keskeltä erottuu vasemmalta maapallo. Maalauksen alapuolelle on tekstattu *Christus JEsus Mailman Wapahtaja.* Maalattu öljyväreillä. 88×50 cm.
265. LUUKAS (kuva 281) on esitetty rintakuvana pilvien keskellä. Hänen kädessään on avoin kirja ja hänen edessään näkyy pilvien keskeltä siivekkään härän etuosaa. Maalauksen alapuolelle on tekstattu *P. Lucas.* Maalattu öljyväreillä. 88×50 cm.
266. EVANKELISTA JOHANNES (kuva 282) on esitetty pilvien keskellä rintakuvana. Hänen oikea kätensä piirtää avoimeen kirjaan. Edessä oikealla on symbolina kotka. Maalauksen alapuolelle on tekstattu *P. Johannes Ewangel.* Maalattu öljyväreillä. 88×50 cm.

Saarnatuolin porraskaiteessa on vasemmalta oikealle lukien seuraavat maalaukset:

267. MOOSES (kuva 282) on esitetty kokovartalokuvana pilvien palteella istumassa. Vasemmalla puolella ovat laintaulut. Vasen käsi on kohotettuna rinnalle. Kuvan alapuolelle on tekstattu *Moses.* Maalattu öljyväreillä. 78×50 cm.
268. AARON (kuva 282) on esitetty kokovartalokuvana. Hän seisoo ylipapin juhlavaan asuun pukeutuneena heiluttaen oikeassa kädessään pitkissä ketjuissa riippuvaa suitsutusastiaa ja kohottaen vasemman kätensä siunaavaan asentoon. Kuvan alapuolelle on tekstattu *Aron.* Maalattu öljyväreillä. 78×50 cm.
269. JOHANNES KASTAJA (kuva 282) on esitetty kokovartalokuvana. Hän seisoo pilvien ympäröimänä valuttaen oikeasta kädestään vettä ja kohottaen vasemman kätensä rinnan kohdalle. Kuvan alapuolelle on tekstattu *Johannes Kastaja.* Maalattu öljyväreillä. 78×50 cm.
270. Saarnatuolin taakse hirsiseinään on maalattu sininen raskas verho, jonka hapsut ja kiinnitysnyörit ovat kullankeltaiset. Koristeleikkauksilla varustetun katoksen taakse seinään on kuvattu pilviä, joiden välistä pistää teräviksi tyyliteltyjä keltaisia auringonsäteitä (kuva 278). Muodon hallinta on heikkoa; sivellin on jo ollut epävarmassa kädessä. Kokonaisuus antaa kuitenkin hyvän käsityksen maalarin dekoratiivisista pyrkimyksistä.

Lumijoen majatalo

271. PARATIISIN Mikael Toppelius oli maalannut Lumijoen majatalon seinään. Siinä oli kuvattu kaksi pientä alastonta poikaa luistelemassa jäällä sekä lappalainen peskeineen ja pulkkineen (Wacklin II, s. 67). Maalaus on kokonaan hävinnyt.

Kiteen kirkko

272. Kirkkomaalari mainitsee työskennelleensä myös Kiteellä rovasti Winterin aikana. (Min vandringslista). Kiteellä hoiti papintehtäviä kappalainen Henrik Winter, k. 1780 (Kansallinen elämäkerrasto V, s. 634). Että Kiteen kirkossa todella olisi ollut Toppeliuksen maalauksia, niistä ovat tohmajärveläiset maininneet (Pitäjänkok.ptk. 17.8.1783, Tohmajärvi KA). Kuitenkaan Kiteen kirkonarkistosta ei löydy merkintää Mikael Toppeliuksen työskentelystä kirkossa.

Viitteet

ALKUSANAT

1 Wacklin II, s. 65—68; Halila 1966, s. 14—15; Afzelius 1956, s. 258—259; Schück-Warburg 1927, s. 115.
2 Aspelin, J.R., 1898, s. 17—22.
3 Nervander 1899 b, s. 9—45.
4 Nervander 1905, s. VI.
5 SMY:n pöytäkirja 8.9.1898, MV. Förslag till anordnande af en Finska Fornm. för:ns värksamhet representerande utställning vid världsexpositionen i Paris 1900. Historisk afdelning:
56. M. Toppelius, Johannes, På predikstol i Siikajoki, akvarell.
57. M. Toppelius, Vägen till Golgata, väggmåln. i Haukipudas, fotogr.
58. M. Toppelius, Helvetet, Haukipudas, akvarell (stort format).
59. M. Toppelius, Kristus i Getsemane, altartafla i Lochteå, akvarell.
60. M. Toppelius, Nedtagning fr. korset, väggmålning i Kempele, fotogr.
6 SMY:n pöytäkirja 10.10.1898, MV.
7 Rinne 1903, s. 9; Suomen paviljonki maailmannäyttelyssä Pariisissa 1900, s. 9.
8 Aspelin, Eliel, 1891, s. 42—44.
9 Nervander 1905 b; Nervander 1905 a; Nervander 1905 c.
10 Öhquist 1912, s. 154—166; Meinander 1900, s. 43—45; Meinander 1903, s. 348; Meinander 1927, s. 135—140; Meinander 1931, s. 135—136; Okkonen 1955, s. 252—259.

I POHJANMAA 1600- JA 1700-LUVULLA

Talouselämä

11 Gallén 1968, s. 1—38.
12 Kaila 1931, s. 9—10; Virkkunen 1953, s. 90.
13 Tegengren, Jacob 1949, s. 19; Luukko 1971, s. 52.
14 Kaila 1931, s. 9—10; Mickwitz-Möller 1951, s. 10.
15 Mäntylä 1971, s. 13, 19.
16 Luukko 1954, s. 380—381.
17 Luukko 1954, s. 417; Virrankoski 1973, s. 289—332; 339—346; Vilkuna 1974, erit. s. 15—114.
18 Luukko 1954, s. 431—433, 437—441; Virrankoski 1973, s. 332—338; Vilkuna 1974, s. 317—333.
19 Luukko 1954, s. 445.
20 Luukko 1954, s. 447.
21 Luukko 1954, s. 462.
22 Virrankoski 1973, s. 223—243; Koskimies 1956, s. 22—23.
23 Kaila 1931, s. 22.
24 Virrankoski 1973, s. 249—260; Halila 1954, s. 229.
25 Halila 1954, s. 235—236; Pylkkänen 1970, s. 17.
26 Kaila 1931, s. 33.
27 Halila 1954, s. 293.
28 Halila 1954, s. 242—243.
29 Halila 1954, s. 189.
30 Halila 1954, s. 309.
31 Kaila 1931, s. 274.
32 Bergh 1961, s. 281. Tukholmaan muuttajien kotipaikkana v. 1664—1779 mainitaan 246 kaupunki- ja maalaiskuntaa. Kaupungeista Turku oli ensimmäisenä (643 muuttanutta), toisena Oulu (491 muuttanutta).
33 Ehrensvärd 1882, s. 6, 21.
34 von Linné 1889, s. 190.
35 Sirelius 1921, s. 196.
36 Sirelius 1921, s. 277; Vuorela 1949, s. 25—26; Pettersson 1958, s. 430—431; Valonen 1963, s. 433—435.
37 Halila 1954, s. 30—31, 38.
38 Cederberg 1941, s. 296—297.
39 Cederberg 1947, s. 180.
40 Hjelt 1896, s. 84—85; Sirén 1950, s. 161—167.
41 Wirilander 1960, s. 745—747.
42 Wallin, Väinö, 1893, s. 88—93; Ajo 1947, s. 23—24, kuva 2; Wirilander 1960, s. 511—522.
43 Ovaskainen-Nieminen-Jauhiainen 1945, s. 35—38.
44 Halila 1954, s. 281—283; Ajo 1947, s. 23—24, kuvat 2 ja 3.
45 Halila 1953, s. 64.

Pohjois-Pohjanmaalle perustetaan uusia seurakuntia

46 REA n:ot 53, 111, 224, 225, 227, 231; Luukko 1954, s. 205—206, 256—260; Pirinen 1962, s. 97—98, 225—229; Gallén 1968, s. 131—133, 163—166.
47 REA n:ot 441, 664, 665; FMU III n:o 2544; FMU V n:o 4190; Luukko 1954, s. 261—262, 268; Pirinen 1962, s. 101—102, 104, 106—107, 170.
48 Luukko 1954, s. 262; Pettersson 1971, s. 8—9; Virrankoski 1956 a, s. 65; Virrankoski 1956 b, s. 325—326.
49 Luukko 1954, s. 260, 263; Olofsson 1962, s. 158—159, 205—206; Leinberg 1906, s. 158; Beskow 1952, s. 30.
50 Luukko 1950, s. 185; Snellman 1887, s. 250.
51 Virrankoski 1956 b, s. 321—322; Pirinen 1962 b, s. 235—236.
52 Leinberg 1906, s. 148; Luukko 1954, s. 659; Matinolli 1969, s. 384.
53 Luukko 1954, s. 660—661; Pettersson 1971, s. 8—9.
54 Leinberg 1906, s. 150; Luukko 1954, s. 661.
55 Leinberg 1906, s. 142; Luukko 1954, s. 661—662, 735.
56 Leinberg 1906, s. 156—158; Luukko 1954, s. 663—664.
57 Virrankoski 1956 b, s. 342—355; Vilkuna 1956, s. 515; Virrankoski 1973, s. 663.
58 Matinolli 1969, s. 393—395, 399—400, 405—406; Virrankoski 1973, s. 663—664.
59 Leinberg 1906, s. 141, 150—151; Virrankoski 1973, s. 664—665; Rov. tark. ptk. 21.12.1691 Paavola. Rov. tark. ptk. 1687—1703. Pyhäjoki KA; Rov. tark. ptk. 29.11.1691 Vihanti. Rov. tark. ptk. 1687—1703. Pyhäjoki KA; Thomas Stenbäckin muistiinpanot Raahesta ja Salosta. Saloinen KA; Söderhjelm 1911, s. 50.
60 Leinberg 1906, s. 145—146; Virrankoski 1973, s. 661, 665, 666; Virkkunen 1953, s. 459—460, 465; Parvio 1959, s. 175, 180; Pettersson 1962, s. 147—148; Mathesius 1734, luku 3 § 4 ja 7; De fatis Ostrobothniae notandis. VA; Snellman 1887, s. 266—269; Leinberg 1893, s. 292; Pohjanmaan läänin maaherra kuninkaalle 31.1.1691. RVA; Cajanus 1936, s. 24—25, 51, 57.
61 Codex Peitzius. Alceniuksen kok. VI. VA; De fatis Ostrobothniae notandis. VA; Mathesius 1734, luku 2 § 4; Leinberg 1906, s. 143; Parvio 1959, s. 175; Virrankoski 1973, s. 667; Vartiainen 1931, s. 107—110, 147.
62 Leinberg 1906, s. 152—153; Parvio 1959, s. 172, 175; Leinberg 1902, s. 47; Virrankoski 1973, s. 666—667; Katselmusptk. 11.8.1783 (Ylikiiminki). Yli-intendentti

kuninkaalle 16.12.1785. RVA; De fatis Ostrobothniae notandis. VA; Hiereulogia Ostrobotnica. VA; Snellman, A.H. 1887, s. 254.

63 Virrankoski 1973, s. 668; Mathesius 1734, luku 3 § 1; **Leinberg 1906, s. 153—154; De fatis Ostrobothniae notandis. VA; Castrén, Zach. 1894,** s. 300.

64 Virrankoski 1973, s. 718, 721—722, kartta 4 (Pohjanmaan ja Lapin raja); De fatis Ostrobothniae notandis. VA; Beskow 1952, s. 72; Itkonen 1955, s. 198; Fellman Isak 1910, s. 53—54, 75, 87—89; Leinberg 1900, s. 438—447, 452—453; Snellman, A.H. 1887, s. 244; Pettersson 1970, s. 83—85; Inv. 1750, 1764, 1781. Sodankylä KA.

65 Leinberg 1906, s. 157—158; Mähönen 1966, s. 5—6; Mäntylä 1971, s. 13, 19, 32.

66 Virrankoski 1973, s. 668.

67 Virrankoski 1973, s. 718, 721; vrt. Beskow 1952, s. 30—31, 36.

68 Karjalainen 1926, s. 349—355; Jutikkala 1942, s. 439; Halila 1954, s. 38—39.

69 Forsman 1900, s. 103.

70 Pohjanmaan läänin maaherra kuninkaalle 18.3.1763. RVA; Johan Mathesiuksesta ks. Halila 1954, s. 90, 108, 141, 143, 153, 181, 257, 639, 662; vrt. myös Matinolli 1969, s. 410.

71 Pohjanmaan läänin maaherra kuninkaalle 3.2.1763. RVA; Halila 1954, s. 487—488.

72 Pohjanmaan läänin maaherra kuninkaalle 27.6.1750. RVA; "—— at i synnerhet med tidelags synder är therstädes innom tvänne åhrs förlop tvänne öfver 20:n åhr gamla ynglingar och bröder från Ortieby therstädes beträdde, hvilcka hvar thera ganska ringa, och så godt som intet förstådt sin Christendom ——".

73 Forsman 1900, s. 221; Halila 1954, s. 499—500.

74 Leinberg 1906, s. 148; Tuulasvaara 1960, s. 283, 285.

75 Leinberg 1906, s. 149; Matinolli 1969, s. 394, 409—410, 415—416; Halila 1954, s. 491—492.

76 Leinberg 1906, s. 150; Calamnius 1914, s. 133; Halila 1954, s. 493—494.

77 Leinberg 1906, s. 147; Halila 1954, s. 492—493.

78 Leinberg 1906, s. 141—142, 146; Halila 1954, s. 484, 491; Matinolli 1962, s. 252.

79 Leinberg 1906, s. 143; Halila 1954, s. 487.

80 Leinberg 1906, s. 144; Halila 1954, s. 487—489.

81 Leinberg 1906, s. 152—153; 1691 tehty saarnahuone oli todellisuudessa Ylikiimingissä. Virrankoski 1973, s. 667; Halila 1954, s. 485, 490; Suomenmaa IX:1, s. 352.

82 Leinberg 1906, s. 153—154; Halila 1954, s. 483.

83 Leinberg 1906, s. 155; Inventarium över Kittilä bönehuset **25 Martii 1823. Documenter angående Sodankylä Prästegårds** och Kyrkans tillhörigheter samt Pastoris Rättigheter. Sodankylä KA.

84 Leinberg 1906, s. 156; Halila 1954, s. 481—483.

85 Leinberg 1906, s. 157—159; Halila 1954, s. 490; Beskow 1952, s. 86, 124—126.

Papisto

86 Luukko 1954, s. 267—269.

87 Suolahti 1917, s. 475; Wilskman, Atle, 1912, p. 567; Luukko 1946, s. 54; Blomstedt 1969, s. 45—50.

88 Bergholm 1901, s. 475; Luukko 1954, s. 666.

89 Bergholm 1901, s. 802; Luukko 1954, s. 670—671.

90 Bergholm 1901, s. 853.

91 Suolahti 1917, s. 40; Luukko 1946, s. 31—32, 21—22, 96, 90, 56; Wilskman, Atle, 1918, p. 15—18.

92 Suolahti 1917, s. 43; Wilskman, Atle, 1912, p. 567; Luukko 1946, s. 54.

93 Bergholm 1901, s. 802.

94 Suolahti 1917, s. 42.

95 Heikinheimo 1955, s. 202; Luukko 1946, s. 29.

96 Suolahti 1919, s. 29; Luukko 1946, s. 8—9.

97 Suolahti 1917, s. 44; Luukko 1946, s. 234.

98 Suolahti 1919, s. 107; Jokipii 1960, s. 136.

99 Suolahti 1917, s. 46; vrt. Luukko 1946, s. 30; Luukko 1954, s. 670.

100 Juva 1929, s. 387—399.

101 Luukko 1946; Åström 1947; Åström 1948.

102 Cederberg 1947, s. 489—490.

103 Cederberg 1947, s. 490.

104 Cederberg 1947, s. 491.

105 Heikel 1940, s. 119; Annerstedt 1913, s. 43—45.

106 Forsman 1900, s. 95.

107 Koskimies 1956, s. 79.

108 Helander 1901, s. 17—18.

109 Heikel 1940, s. 127—128, 134—138, 149—150, 166—167.

110 Forsman 1900, s. 77.

111 Råberg 1902, s. 37—39.

112 Lilja 1947, s. 1—3.

113 Kirkkoneuvoston ptk. 30.9.1766. Paavola KA. "—— i dennas mårgon spelt Cort ——."

Kirkkoneuvoston ptk. 10.12.1769. Paavola KA. "—— dessa personers stora sjiäla wåda emedan de som redan **wid mogna åhr ei allenast äro stadde uti en swår okunnighet** och hedniskt mörcker mit uti Christendomens klara ljus ——."

Pitäjänkok. ptk. 3.7.1786. Pudasjärvi KA. § 13. "Den husbonde som på helgodag tillåter dants i sitt hus, plicktar trettio två skillingar äfwen så hwar och en dantsare. Med lika plickt anses äfwen både den som i sitt hus tillåter kortspel på söcknedag, så som och den som på söcknedag kortspelar. Sker detta på helgodag hänwises målet till wederbörlig domstol. De som ei förmå erlägga Plickten sättas i stocken twenne söndagar." Pöytäkirjan allekirjoittanut Joh. Frosterus.

Kirkonkok. ptk. 6.6.1759. Tyrnävä KA. "—— Prost och kyrckioherde förestälte nödwändigheten af ungdomens **tidiga underwisning, at rent lära läsa i bok och förswarligen** förstå sin Christendom ——."

Rovastintark. ptk. 24.6.1786. Muhos KA. "—— medan tillika de öfriga församlingens ledamöter examinerats i Christendoms kunskapen, då pluraliteten ibland mängden befants läsa samt hafwa i sin Christendom en wacker och nöjaktig insikt; hwaröfwer wisitator gladdes ——."

114 Ruuth 1929, s. 271.

115 Heikkinen 1969, s. 74.

116 Frosterus 1791, s. 103—104.

117 Vasenius 1912, s. 103.

118 Heikel 1940, s. 120.

119 Cederberg 1928, s. 276.

120 Tarkiainen 1941, s. 3—4; Sarajas 1956, erit. s. 197—200, 284—295; Hautala 1960.

121 Cederberg 1947, s. 433.

122 Palmén 1909, s. 129—130.

123 Cederberg 1947, s. 443.

124 Forsman 1900, s. 95.

125 Pleijel 1935, s. 390; Pleijel 1938, s. 69, 82.

126 Schück-Warburg 1927, s. 122.

127 Pylkkänen 1970, s. 134—137.

128 Palmén 1910, s. 77—78; Suolahti 1906, s. 109.

129 Gezelius 1740; Lagus 1965, s. 31—32.

Pohjois-Pohjanmaan rakennusmestareita, kirkkoja ja kellotapuleita 1600- ja 1700-luvulla

130 Meinander 1902, s. 2; Okkonen 1955, s. 214.
131 Lars Petterssonin tiedonanto.
132 Klemetti 1927, erit. s. 50—52, 54 jne.
133 Ks. esim. Gardberg 1957, erit. s. 50—95, 126—148.
134 Klemetti 1927, s. 51—52; Pettersson 1970, s. 81—82; Pettersson 1971, s. 12; Mäntylä 1971, s. 160, 164—165.
135 Meinander 1902, s. 2; Pettersson 1959, s. 103; Pettersson 1970, s. 81.
136 Hamberg 1955, s. 218—220; Pettersson 1958b, s. 162—167; Pettersson 1970, s. 82; Kronqvist, Alatornion kirkkoa koskeva raportti 30.7.1928. MV.
137 Pettersson 1971, s. 8—10.
138 Viittaan tässä Lindbergin Suomen kirkot -teokseen **(Lindberg 1934) ja Lars Petterssonin antamiin lisätietoihin.** Ks. myös Pettersson 1970, s. 83—84.
139 Pettersson 1958 b, s. 163, 166—167; Pettersson 1970, s. 81—82.
140 Virkkunen 1953, s. 472—473; Kirkonk. ptk. Domenica Cantate 1728. Oulu KA; Tilit 1633 alkaen. Oulu KA; Pettersson 1962, s. 194.
141 Pettersson 1962, s. 200—203.
142 **Pettersson 1962, s. 182—183, 194—195, 202—203;** Pettersson 1970, s. 81; Pettersson 1973, s. 472—473.
143 Pettersson 1962, s. 195; Pettersson 1973, s. 472—473; Hofrén 1962, s. 68—80; Lindberg 1934, esim. Iisalmi, Pielavesi, Nurmes, Tohmajärvi.
144 Pettersson 1962, s. 196; Pettersson 1973, s. 472—473; Rov.tark.ptk. 20.1.1740 Pulkkila. Pulkkila KA. Mainitaan kesällä 1739 tehty Pulkkilan tapuli ja verrataan Junnon palkkiota siihen, mitä Rantsila on joutunut maksamaan tapulinsa rakennusmestarille; Tilit 1751-1821. Rantsila KA. Tapulia ei ole rakennettu tässä vaiheessa.
145 Pettersson 1962, s. 157, 196; Pettersson 1973, s. 470—472; Tilit 1752-54. Vihanti KA; Inv. 1825 ja 1827. Vihanti KA. **Rakennusvuosi olisi 1735 tai 1736, mikä ei tunnu uskottavalta.**
146 Pettersson 1962, s. 156—158.
147 Puurunen 1969, HYTHL.
148 Tilit 1759. Paavola KA. Tapulin rakennusmestari Anders Brofall saa palkkionsa Paavolan uudesta tapulista ja sitä **paitsi kyytimaksun kahdesta edestakaisesta matkasta** Iisalmen ja Paavolan välillä; Pettersson 1962, s. 160.
149 Pettersson 1961, s. 169—174.
150 Åkerblom 1941, s. 421.
151 Roos 1931, s. 2.
152 Hülphers 1922, s. 209—210.
153 Tilit 1695-98. Kokkola KA; Lilius 1967, s. 109.
154 Codex Peitzius. Alceniuksen kokoelma VI. VA; Mathesius **1734, luku 3 § 8; Muistoteksti kuorin poikittaisessa sidehirressä,** ilmeisesti v:lta 1772; Inv. 1826 alkaen. KA.
155 Raast. ptk. 24.4.1695, 22.6.1695, 26.8.1695, VA; Tilit 22.8.1695, 1696—1699. KA.
156 Raast. ptk. 26.1.1698, 20.3.1699. VA.
157 **Kirkkoneuvoston ptk. Dnca qvasimodogeniti 1707.** Uusikaarlepyy KA.
158 Pettersson 1962, s. 158—159, 196.
159 Roos 1931, s. 19—23.
160 Pettersson 1962, s. 159.
161 Lars Petterssonin tiedonanto.
162 Beskow 1952, s. 74—78, 81—84, Hamberg 1955, s. 211—214, 222—226; Pettersson 1959, s. 106; Pettersson 1962, s. 160; Pettersson 1973, s. 481; Pettersson 1975, s. 136—156; Matinolli 1969, s. 406 (Oulainen); Paalasmaa 1945, s. 66—69 (Paavola).
163 Klemetti 1927, s. 76—80, 186; Lindberg 1934, s. 260; Pettersson 1959, s. 106; Pettersson 1962, s. 160.
164 Klemetti 1927, s. 202; vrt. Halila 1954, s. 507.
165 Lindberg 1934, s. 227—228; Klemetti 1927, kuvat 563, 564.
166 Pettersson 1953, erit. s. 30—34; Pettersson 1961, s. 187—188, kuvat 10, 30.
167 Pettersson 1959, s. 105; Pettersson 1973, s. 469—470.
168 Pettersson 1962, s. 160.
169 Klemetti 1927, s. 207, kuvat 418, 419; Lindberg 1934, s. 64.
170 Wilskman, Sven 1781—82, s. 135—140; Klemetti 1927, s. 99—101; Stavenow 1927, s. 239—240; Pettersson 1962, s. 151.
171 Wilskman, Sven 1781—82, s. 1026—1027; Klemetti 1927, s. 101—102; Fogelmarck 1957, s. 42, 513—514; Pettersson 1962, s. 151—152; Pettersson 1973, s. 475.
172 Pettersson 1973, s. 475, 477.
173 Rinne 1912, s. 32—42, erit. s. 33 ja 39, kuvat 6—7; Halila 1953, s. 62, 64.
174 Nordlund 1928, s. 90—93; Pettersson 1974, s. 140.
175 **Halila 1953, s. 553—556, 64; Westerlund 1959, HYTH L,** erit. s. 58, 65—76, 79, kuvat 9—11; Wacklin I, s. 7; Wacklin 1966, s. 5. Sara Wacklin katsoi Oulun uuden **kivikirkon kauneuden perustuvan sen koristelemattomuuteen** ja yksinkertaisen suurpiirteiseen hahmoon.
176 YIV kuninkaalle 1.11.1775. RVA; Smeds 1928, erit. s. 6—8.
177 Åkerblom 1928, s. 166—168; Klemetti 1927, s. 212—239.
178 Pettersson 1959, s. 107.
179 YIV kuninkaalle 12.5.1785. RVA; YIV kuninkaalle 19.1.1786. RVA; Tilit 1786-1787. Saloinen KA. — Vrt. Fogelmarck 1957, s. 174, 176—177.
180 YIV kuninkaalle 16.2.1785. RVA; Inv. 1836. Ylikiiminki KA; Klemetti 1927, s. 189—190; Lindberg 1934, s. 312.
181 Klemetti 1927, s. 220, kuva 436; Lindberg 1934, s. 257.
182 Klemetti 1927, s. 220, kuva 435 a; Lindberg 1934, s. 210.
183 **YIV kuninkaalle 22.3.1786. RVA; YIV:n originaalipiirustus v:lta 1786, KD 39/143 1820. VA; YIV:n piirustuksen** kopio ja siinä Rijfin lisäys torniksi 1.6.1798. YIV:n arkisto. RVA; Klemetti 1927, s. 225—227, kuva 444; Klemetti 1936, s. 55, kuva 64; Cajanus 1927, s. 51—72.
184 **Jaakko Rijfin piirustukset Alatornion kirkon laajentamiseksi** 10.11.1792. YIV:n arkisto. RVA; Klemetti 1927, s. 223, kuva 442 a; YIV kuninkaalle 9.7.1793. RVA; YIV:n piirustukset Alatornion kirkon laajentamiseksi 1793. YIV:n arkisto. RVA; Rinne 1912 a, s. 69; Pitäjänkok. ptk. 18.3.1797. Alatornio KA.
185 Tilit 1803-1806. Sotkamo KA; Inv. 1841. Sotkamo KA; Klemetti 1927, kuvat 680—681.
186 Klemetti 1927, s. 198—205; Pettersson 1973, s. 481.
187 Pettersson 1973, s. 480—481; Pettersson 1975, erit. s. 131—136.
188 Nikander 1930, s. 259—260; Pettersson 1975 s. 144.
189 Puurunen 1969, HYTHL, s. 6—11.
190 Suomen maanmittarit 1628—1928, s. 12.
191 Klemetti 1927, s. 184, kuva 362; Puurunen 1969, HYTHL, s. 3.
192 Klemetti 1927, s. 184—185, kuvat 363, 365.
193 Wilskman, Atle, 1912, p. 262; Meinander 1931, s. 146; Åström 1949, s. 34—35; Halila 1953, s. 89, 285, 298, 301, 324, 639.
194 Klemetti 1927, s. 189—190, kuva 373.
195 Tilit 1777, 1782. Kemi KA.
196 Tilit 1780, 1781. Tornio KA; Hülphers 1797, s. 136; Pettersson 1958 b, s. 163; Pettersson 1970, s. 82.
197 Rov. tark. ptk. 21.—22.2.1813; Inv. 13.2.1827; Pitäjänkok.

ptk. 8.11.1789, 4.4.1790, 20.2.1791; Tilit 1791—1793; kaikki Enontekiö KA. — Lindberg 1934, s. 26.

198 Beskow 1952, s. 124—126.

199 Pitäjänkok. ptk. 8.11.1789. Enontekiö KA. Pajalan pappilassa pidetyn kok. ptk. 9.2.1807. Tornion rovastikunnan arkisto. Asia koskee kirkon kunnostamista ja tässä yhteydessä mainitaan, että 1795 oli rakennusmestarina ollut Eric Lanto; Luleå stift i ord och bild. Stockholm 1953. Kuva s. 750. Pajalan kirkko rakennettiin 1797, seuraava 1869—71.

200 Ks. esim. Virrankoski 1973, s. 523—531, 661—673; Halila 1954, s. 113—146, 494—502; Kuusanmäki 1962, s. 474—594; Kuusanmäki 1966, s. 461—491; Hallbäck 1973, s. 35—40.

201 Pettersson 1962, s. 152—153.

Oulun porvariston harrastuksia

202 Halila 1954, s. 300; Mäntylä 1971, s. 90.

203 Pohjanmaan läänin maaherra kuninkaalle 31.10.1744. RVA; Halila 1954, s. 262—263.

204 Brenner 1963, 1964, 1966. Useat porvarit omistivat varastoaittoja Pohjanmaan jokien suilla; Halila 1954, s. 262, 284.

205 Karjalainen 1926, s. 224.

206 Halila 1954, s. 299—301.

207 Aunola 1967, s. 15.

208 Fellman, J. 1906, s. 347—348; Halila 1954, s. 301.

209 Halila 1954, s. 308.

210 Halila 1954, s. 312.

211 Kreander 1788, s. 4; Halila 1954, s. 332—333, 338—339; vrt. lisäksi s. 76—77.

212 Halila 1954, s. 340—345; Karjalainen 1926, s. 55; Hanho 1915, s. 197.

213 Karjalainen 1926, s. 64, 68; Halila 1953, s. 412—413, 425—435; Halila 1954, s. 345—348.

214 Brenner 1963, 1964, 1966. Havaintoja perunkirjoituksista.

215 Halila 1953, s. 191—202; Halila 1954, s. 292—297.

216 Ks. esim. tilit 1762, 1763. Hailuoto KA; Tilit 1760. Kempele KA.

217 Halila 1953, s. 189, 271—284.

218 Halila 1953, s. 227—263.

219 Halila 1953, s. 595—712, erit. s. 596 ja 598 sekä 779.

220 Brenner 1964, n:o 605, s. 274.

221 Brenner 1964, n:o 650, s. 296.

222 Brenner 1964, n:o 662, s. 304.

223 Brenner 1964, n:o 738, s. 333.

224 Brenner 1963, n:o 21, s. 6; Virkkunen 1953, s. 545.

225 Brenner 1963, n:o 55, s. 16; Virkkunen 1953, s. 546.

226 Brenner 1963, n:o 373, s. 161.

227 Brenner 1964, n:o 446, s. 201.

228 Virkkunen 1953, s. 546, liite s. 14 kirjan lopussa; Brenner 1963, n:o 108, s. 34—36. Brenner ei mainitse vaskipiirrossarjaa.

229 Brenner 1966, n:o 984, s. 420.

230 Brenner 1966, n:o 1339, s. 531.

231 Aspelin 1942, s. 209.

232 Brenner 1963, n:o 435, s. 192.

233 Brenner 1964, n:o 605, s. 273.

234 Brenner 1964, n:o 869, s. 380; Wilskman, Atle, 1912, p. 260.

235 Brenner 1966, n:o 1367, s. 541.

236 Åström 1948, s. 133—135; Halila 1953, erit. s. 630—631.

237 Wilskman, Atle, 1912, p. 271; Meinander 1931, s. 142—146; Okkonen 1955, s. 269—270; Lindström 1959; Nordenstreng—Halila 1974, s. 142.

238 Åström 1948, s. 54—55; Halila 1953, erit. s. 693—695; Heikinheimo 1955, s. 780.

239 Koskimies 1956, s. 79; Luukko 1946; Åström 1947; Åström 1948; Åström 1949.

240 Halila 1953, erit. s. 539, 597, 672—673; Heikinheimo 1955, s. 341.

241 Brenner 1963, 1964, 1966, n:o 108 ja liite s. 567—572, n:o 227 ja liite s. 576—577, n:o 290 ja liite s. 577—582, n:o 473 ja liite s. 597—600, n:o 730 ja liite s. 600—605, n:o 833 ja liite s. 605—608, n:o 1101 ja liite s. 611—613, n:o 1227 ja liite s. 616, n:o 1427 ja liite s. 619—621.

242 Brenner 1963, 1964, 1966. Perunkirjoituksista tekemiäni havaintoja; Halila 1953, s. 667—668.

II MIKAEL TOPPELIUKSEN EDELTÄJIÄ JA AIKALAISIA

Mustasaari, Hailuoto, Isokyrö ja Vöyri

243 Rinne 1912, s. 11—12; Wennervirta 1937, s. 139—140, 197.

244 Pettersson 1971, s. 8—9, kuvat 64—68; Stigell 1974, s. 57, 83, kuva 23:20.

245 Pylkkänen 1954, s. 44—75; Pylkkänen 1955, s. 40—44.

246 Lars Petterssonin tiedonanto.

Varhaisia 1600-luvun maalauksia

247 Pettersson 1971, s. 10 ja vastaavat kuvat; Lars Petterssonin tiedonanto.

Christian Wilbrandt

248 Pettersson 1971, s. 11—12 sekä vastaavat lähteet ja kuvat; Pettersson, Målaren Christian Wilbrandts kyrkinteriörer. Esitelmä pohjoismaisessa ikonografiasymposiumissa, Bårdshaug 23.8.1972. HYTHL; Pettersson, Pyhämaan uhrikirkon maalausten syntyongelmia. Esitelmä Pyhämaan uudessa kirkossa 16.6.1974. HYTHL; vrt. myös Nikula 1967, s. 99—101, 110, 112.

249 Aspegren 1766, s. 70—71; Gardberg 1951, s. 16.

Kemi

250 Leinberg 1907, s. 47; Codex Falander. Alceniuksen kokoelma VI. VA; Lars Petterssonin tiedonanto; Pylkkänen 1955, s. 46, 115, kuva 54; Hirn 1970, kuva 103, s. 136.

Hans Burchard, Johan Svart, Abraham Barckman ja Anders Jöransson

251 Aspelin, J.R. 1942, s. 216—219; Vartiainen 1931, s. 110, 336, 408; Jokipii 1960, s. 161; vrt. myös Tegengren, Helmer 1943, s. 362—363.

252 Aspegren 1766, s. 76; Aspelin, J.R. 1942, s. 298.

253 Lars Petterssonin tiedonanto.

254 Mickwitz-Möller 1951, s. 37.

255 Tilit 1676—1677. Kokkola KA; vrt. Mickwitz-Möller 1951, s. 153.

256 Aspelin, J.R., 1942, s. 276—278; Hedman 1928, s. 37 (225);

257 Tilit 1682—85. Oulu KA; Snellman, Johannes 1737, § 8.

258 Lars Petterssonin esittämä käsitys.

259 Koskimies, Juho 1908, s. 144—145.

260 Aspelin, J.R., 1942, s. 277.

261 Aspelin, J.R., 1942, s. 276—277; Hedman 1928, s. 37 (225).

262 Aspelin, J.R., 1866, s. 219, 225; Klockars 1930, s. 68, 135, 184.
263 Seppälä 1937, kuva s. 35.

Lauri Gallenius ja Tornion kirkon maalaukset

264 Aspelin, J.R. 1942, s. 207—213.
265 Meinander 1927, s. 114—115; Mähönen 1968, erit. s. 155; Pettersson 1971, s. 12—13.
266 Ks. erit. Aspelin, J.R. 1942, s. 209—210.
267 KM inv. n:o 3742:1, saatu 8.5.1899; Mähönen 1968, s. 153—154, kuva s. 154.
268 Pettersson 1971, s. 13, alaviite 49 lähteineen.
269 Pettersson 1971, s. 12—13 lähteineen; Hirn 1970, kuva 105.
270 Pettersson 1971, s. 13, alaviitteet 50—51.
271 KM inv. n:o 4582:2, saatu 26.2.1905; Mähönen 1968, s. 153—154, kuva s. 155.
272 Pohjanmaan hist. museo, Vaasa, inv. n:o 485, saatu 1897; Aspelin, J.R. 1942, s. 213; Mähönen 1968, s. 153.
273 KM inv. n:o 3672:1—7, saatu 1899; Aspelin, J.R. 1942, s. 212; Roos 1931, s. 29; Mähönen 1968, s. 153; Pettersson 1971, s. 13, alaviite 47.
274 Aspelin, J.R. 1942, s. 208, 212.
275 Aspelin, J.R. 1942, s. 211; Luukko 1946, s. 233—234.
276 Åström 1947, s. 192.
277 Aspelin, J.R. 1942, s. 210, 212; Brenner 1963, s. 138.
278 Mähönen 1968, s. 155; Kysymyksessä oli nimenomaan Pietarsaaren kaupunki.
279 Brenner 1963, s. 138; Pettersson 1971, s. 13 ja alaviite 46; Petterssonin käsityksen mukaan Raahen Emmaus-taulu voisi perustua Merianin samaan aiheeseen. Kts. Meinhold 1965, kuva s. 255.
280 Emil Nervanderin selostus Haapaveden kirkosta. SMY:n VII taidehistoriallisen retkikunnan raportti 1899. MV. Selostus koskee Haapaveden saarnatuolimaalauksia, jotka ilmeisesti ovat Carl Christoffer Stadighin käsialaa v:lta 1835. Pettersson 1973, kuvat s. 487, 493, s. 493—497.
281 Pettersson 1971, s. 13, alaviite 50.
282 Cleve 1951, s. 42.
283 Mähönen 1968, erit. s. 153—155, 161—162; Vrt. Mäntylä 1971, s. 161—164, idästä toisen holvin maalarina voisi tulla kysymykseen torniolainen Pentti Laurinpoika.
284 Mähönen 1968, s. 160—161; Svärdström 1949, s. 40—56.
285 Petterssonin huomautus. Ks. Sjöblom 1947, useat kuvat.

Diedrich Möllerum

286 Aspelin, J.R. 1942, s. 169, 222—225.
287 Nervander 1899, s. 20; vrt. esim. Meinander 1921, s. 225—227; Meinander 1927, s. 114; Beskow 1952, s. 56, kuva 30.
288 Nervander 1899 a, s. 55; vrt. Aspelin, J.R. 1942, s. 298.
289 Meinander 1921, s. 224—231.
290 Meinander 1931, s. 33—34, kuva 21.
291 Meinander 1931, s. 85—86, kuvat 124—125.
292 Meinander 1932, s. 140—142; Peldanien muotokuvat ostettiin v. 1964 Antellin kokoelmiin Kansallismuseoon.
293 Åkerblom 1941, s. 436.
294 Appelgren, A. — Rosenholm, G. 1948, kuva s. 45. — Tieto, että taulu perustuisi Leonardon samanaiheiseen maalaukseen, on ilmeinen erehdys.
295 Byström 1955, s. 20—30, erit. s. 24.
296 Byström 1955, kuva s. 45.
297 Bergman 1953, s. 639; Hülphers 1789, s. 163. Råneån kirkossa Blixin ja hänen rouvansa muotokuvat.
298 Mäntylä 1971, s. 165—167 alaviitteineen.

Margareta Capsia

299 Aspegren 1766, s. 71; Aspelin, Eliel 1896, s. 128; Aspelin, J.R. 1942, s. 175, 249—251, 295, 320; Öhquist 1912, s. 131, 136—137; Meinander 1927, s. 119, 128—129; Meinander 1931, s. 129—131; Okkonen 1955, s. 259, 269; Åkerblom 1950, s. 443.
300 Cleve-Rácz 1968, kuva 205; Lars Petterssonin havainnot syksyllä 1974.
301 von Malmborg 1961, erit. s. 9, 13, 27, 31 ja kuvat 59, 60, 80, 91.
302 Meinhold 1965, kuva s. 241.
303 Maalauksen tekijästä ks. Kajanti 1974 ja Rubensin Ristiltäotto-aiheesta esim. Rosenberg 1911, Tafel 60, 61, 72 sekä Burchardt 1938, Tafel 219, 223.

Olof Ekelund

304 Aspelin, J.R. 1942, s. 295; Hedman 1928, s. 225—226; Pettersson 1973, s. 469.
305 Virrankoski 1961, s. 266.
306 Tilit 1726, 1739, 1740. Kokkola KA; Tilit 1726, 1727. Kälviä KA; Appelgren, Kari 1974, s. 13; Tilit 1727. Liminka KA; Tilit 1727, 1737. Kalajoki KA.
307 Pettersson 1973, s. 469.
308 Tilit 1730, 1740. Sievi KA; Tilit 1732. Kemi KA; Tilit 1732. Tyrnävä KA.
309 Nordlund 1928, s. 68; Nikula 1975, s. 27, 41—42.
310 Ringbom 1922, s. 297; Inv. 1874. Kristiinankaupunki KA; Lars Petterssonin tiedonannot.
311 Appelgren, Kari 1974, s. 13.
312 Hedman 1928, s. 226.

Petter Bergström

313 Ehrnrooth 1970, s. 243—260 ja siinä mainitut lähteet. — Vrt. myös Halila 1953, s. 375—376.

Daniel Hjulström

314 Meinander 1902, s. 124, 138—139; Nervander 1905, s. 40, 153, 192—193; Schalin 1907, s. 79; Aspelin, J.R. 1942, s. 296.
315 von Stiernman 1882, s. 132—135.
316 von Stiernman 1882, s. 135—138.
317 Beskrifning öfver Närpäs Moderkyrka med Alle dess tillhörigheter. Käsikirjoitus. Närpiö KA; vrt. Nordlund 1928, s. 56—60, 67—70.
318 Nordlund 1928, s. 70, 78—81, 87—88; vrt. Appelgren, Kari 1974, s. 35 ja alaviite 47; Nikula 1975, s. 27—28, 45.
319 Nordlund 1928, s. 87—88.
320 Kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1749—60 ja tilit 1749—60. Uusikaarlepyy KA. Ellei toisin ilmoiteta, lähteinä ovat olleet kirkkoneuvoston kokousten ao. pöytäkirjat.
321 Tilit 1749, 1750; piispantarkastusptk. 19.2.1751. Uusikaarlepyy KA.
322 Tilit 1749. Uusikaarlepyy KA.
323 Sopimuksen päivämäärä ja sisällön eräitä kohtia kirkkoneuv. ptk. 8.4.1750. Uusikaarlepyy KA.
324 Tilit 1749—51. Uusikaarlepyy KA.
325 Kirkkoneuvoston ptk. 18.6.1758 ilmoittaa sopimuksenteon päiväksi 11.5.1758, mikä todennäköisesti on erehdys.
326 Tilit 1757. Uusikaarlepyy KA.
327 Tilit 1758. Uusikaarlepyy KA.
328 Schalin 1907, s. 79.
329 Appelgren, Kari 1974, erit. s. 14—15, 34—38.
330 Appelgren, Kari 1974, s. 38.

331 Appelgren, Kari 1974, s. 34—37.
332 Appelgren, Kari 1974, s. 37 ja alaviite 65; vrt. myös Burchardt 1938, kuvat 216, 219, 223.
333 Appelgren, Kari 1974, s. 14—15.
334 Appelgren, Kari 1974, s. 35.
335 Aspelin, J.R., 1942, s. 296; Appelgren, Kari 1974, s. 38 ja alaviite 47 lähteineen.
336 Ruuth, J.W. 1897, s. 309; Ruuth, J.W. 1899, s. 328.
337 Ruuth, J.W. 1958, s. 525—526.
338 Ruuth, J.W. 1958, s. 525.
339 Ruuth, J.W. 1958, s. 525. — Maaherra G.A. Piper rakennutti Korsholmaan uutta tiilistä residenssiä juuri näinä vuosina. Ks. Åkerblom 1941, s. 282, 299.
340 Ruuth, J.W. 1958, s. 522—523.
341 Ruuth, J.W. 1958, s. 525—526.
342 Ruuth, J.W. 1899, s. 349, 415, 420.
343 Nervander 1905, s. 40—41, 86—88, 153, 192—194; Aspelin, J.R. 1942, s. 296.
344 Salovaara 1953, s. 17.
345 Salovaara 1953, s. 17—18.
346 Salovaara 1953, s. 18.
347 Nervander 1905, s. 193—194.
348 Nervander 1905, s. 192—193.
349 Wennervirta 1953, s. 70, 74; Cranachilla Wennervirta tietysti tarkoittaa Lucas Cranach vanhempaa.
350 Lähinnä tulevat kysymykseen Kristiinankaupunki, Vaasa ja Pori.

Johan N. Backman sekä Johan ja Emanuel Alm

351 Aspelin, J.R. 1942, s. 282—283; vrt. myös Meinander 1902, s. 142—143, 145.
352 Pylkkänen 1951, s. 81—86.
353 Wegelius, Marja Leena, Pohjalainen kirkkomaalari Johan N. Backman. Taidehistorian pro gradu -tutkielma 1967. HYTHL. Erit. s. 4—49; vrt. myös Nikula 1967, s. 102—112.
354 Appelgren, Kari 1974 ja siinä mainitut lähteet. Isokyrön maalaustyön osalta ks. myös Pylkkänen 1954, s. 30—31.
355 Appelgren, Kari 1974, s. 10, 95 (alaviite 23).
356 Aspelin, J.R. 1942, s. 214; Virrankoski 1961, s. 514; Appelgren, Kari 1974, s. 95.
357 Aspelin, J.R. 1942, s. 214; Virrankoski 1961, s. 512—513; Appelgren, Kari 1974, s. 95.
358 Aspelin, J.R. 1942, s. 214; Appelgren, Kari 1974, s. 95.
359 Aspelin, J.R. 1942, s. 214; Meinander 1931, s. 134—135, 401; Virrankoski 1961, s. 467, 519, 527; Appelgren, Kari 1974, s. 95.
360 Appelgren, Kari 1974, s. 9.

Erik Westzynthius vanhempi ja nuorempi

361 Aspelin, J.R. 1942, s. 307; Wilskman, Atle 1912, p. 571—572, 581—582; Tuulasvaara 1960, s. 166, 349—350; Ylivieskan kirkon tileissä Westzynthius v. 1742 ja 1752 mainitaan maalarinkisällinä, v. 1746, 1748 ja 1755 ylimalkaan maalarina. Ylivieska KA.
362 Thomas Stenbäckin muistiinpanot Raahesta ja Salosta (n. 1757—73). Saloinen KA; Aspelin, J.R. 1942, s. 307—308.
363 Tilit 1749. Alavieska KA; Aspelin, J.R. 1942, s. 308; Öhquist 1912, s. 133; Meinander 1927, s 130; Okkonen 1955, s. 251—252, kuva 235; Tuulasvaara 1960, s. 316.
364 Aspelin, J.R. 1942, s. 308; Öhquist 1912, s. 133; Meinander 1927, s. 130—131.
365 Tilit 1740, 1745. Sievi KA; Tilit 1752. Toholampi KA; Tilit 1754. Kälviä KA; Tilit 1747. Pyhäjoki KA; Tilit 1748, 1752. Ylivieska KA; Tilit 1750. Alavieska KA; Tilit 1753. Lohtaja KA; Tilit 1745. Kalajoki KA; ks. myös Pettersson 1973, s. 503.
366 Ks. Meinhold 1965, esim. kuvat s. 122, 202, 207, 210.
367 Wilskman, Atle 1912, p. 581; Aspelin, J.R. 1942, s. 173, 283, 308; Björkman 1935, s. 174; Nikander 1945, s. 90; Björkman 1930, rekisteri s. 272—276; Meinander 1927, s. 131; Pettersson 1973, s. 488, alaviite 105 a.
368 A.V.F. 1897, s. 27—28; Nervander 1901, s. 2—5; Aspelin, J.R., 1942, s. 308; Öhquist 1912, s. 133; Meinander 1927, s. 131; Okkonen 1955, s. 252; Matinolli 1969, s. 408—409; Ehtoollinen, KM inv. n:o 3264:3.
369 Ks. esim. Meinhold 1965, kuvat s. 24, 176, 253.
370 Meinander 1927, s. 131.
371 Tilit 1768, 1773. Kaarlela KA; Tilit 1769, 1771—1773, 1785. Kokkola KA; Tilit 1773—1774. Kalajoki KA; Tilit 1783. Alavieska KA; Tilit 1786. Haapavesi KA; ks. myös Pettersson 1973, s. 484, 488—489.
372 Roos 1931, s. 38.

Emanuel Granberg ja Paltamon kirkon maalaukset

373 Aspelin, J.R. 1942, s. 199, 201; Nervander 1901, s. 3; Åström 1947, s. 79—80, 294; Luukko 1946, s. 197, 166; Åström 1948, s. 61; Halila 1953, s. 585.
374 Aspelin, J.R. 1942, s. 199.
375 Nervander 1899 a, s. 55; vrt. myös Nervander 1901, s. 8.
376 Ks. esim. Halila 1954, s. 422—423, 425—426, vrt. myös s. 343, luutn. Karl Granberg.
377 Hofrén 1925, s. 2; Ehrnrooth 1973, s. 16.
378 Aspelin, J.R. 1942, s. 199—200; Nervander 1901, s. 2—3, 5—8
Tilit 1773. Muhos KA. "Åt Emanuel Granberg i Contant som kyrckans målning och hwitlimming enligt dess däråfgifne qvitto 122:—." — —" af Lagmans nembdemans Pehr Gestis Förskrifning till kyrckan stor 300 dr som transporteradt på Emanuel Granberg äfwen för dess beswär wid kyrckans målning och hwitlimming 120:—."
Tilit 1774. Muhos KA. "till voluntairen Granberg resten af dess arfwode för kyrckio målningen enligt qvitto 58:—."
Tilit 1778. Muhos KA. "Förärt åt Fri Voluntairen Herr Emanuel Granberg efter slutad kyrckomålning 3:16:—."
Inv. 1828. Muhos KA; Inv. 1895. Muhos KA. Maalaukset peitettiin v:n 1872 korjauksessa; Pettersson 1962, s. 214, 220.
V. 1959 saatiin esille mm. eteläseinän Daavid ja Goljat sekä pohjoisseinän Viimeinen tuomio.
379 Ks. myös Aspelin, J.R. 1942, s. 200 ja Nervander 1901, s. 5.
380 Nervander 1901, s. 3, 5—7.
381 Nervander 1901, s. 5—8.
382 Öhquist 1912, s. 133—135; Meinander 1927, s. 131—132; Okkonen 1955, s. 252.
383 Vrt. keskenään Meinander 1927, kuva 132 ja Burchardt 1938, kuva 190; ks. Meinhold 1965, kuvat s. 110 ja 40.
383a Ks. s. 202 ja viite 758.
384 Nödiga anmärkningar rörande ändringar som i denne Församling sig i sednare tider tildragit. Inv. 1827 ja 1836. Tilikirja 1774—1780. Vihanti KA; Tilit 1787. Vihanti KA; Aspelin J.R. 1942, s. 200—201; Vihannin sakariston laipiossa olevat, Aspelinin mainitsemat maalaukset ovat ilmeisesti lautoineen päivineen edellisestä kirkosta siirretyt. Lars Petterssonin huomautus.
385 Aspelin, J.R. 1942, s. 200—201.
386 Nikula 1944, s. 52; Öhquist 1912, kuva s. 134; Meinander 1927, s. 132.
387 Aspelin, J.R. 1942, s. 199; vrt. myös Nervander 1905, s.

117; Wacklin I, s. 6; Wacklin 1966, s. 4, 331.

388 Emil Nervanderin selostus Paltamon kirkosta. SMY:n VII taidehistoriallisen retkikunnan raportti 1899. MV.

389 Nervander 1905, s. 142—152, 159—162; Nervander 1905 b, s. 72—80, 94—96; Nervander 1905 c, s. 76—84, 99—101.

390 Öhquist 1912, kuvat 113—115; Meinander 1927, s. 139—140; kuva 138; Okkonen 1955, s. 257—258; Pettersson 1959, s. 109, 111.

391 Tilit 1778. Paltamo KA. "För Målningar enl. Räkning af d 25. Jan. 78 åt Herr Hand. Jac Sporman 21/14/—. — — — Åt Målaren E. Granberg på hans arwode 26/32/—"
Tilit 1779. Paltamo KA. "Åt Målaren E. Granberg på hans arwode 8/—/—"
Tilit 1781. Paltamo KA. "Åt Herr Handelsman Sporman enl. räkning och qwit af d 9. Febr. 1782 för Färgor etc. 8/32/—. — — — Åt E. Granberg på dess arwode enl. qwit. af d 9. Julii. 20. Julii och 25. Aug. in suma 12/—/—. Åt Lustberg på Granbergs wägnar enl. Soknestämans beslut af d 9. Martii 1781 12/44/—. Åt Pehr Korhonen På Granbergs wägnar 6/38/8"
Piispantark. ptk. 20.1.1781. Paltamo KA. 14 §: "Kyrkan uppsatt af tre 1726, är i godt stånd och som bäst under målning och dekoration".
Tilien ja piispantarkastuspöytäkirjan valossa Granbergin maalaustyö täytynee ajoittaa n. v:iin 1778—81. Pitäjänkokousten pöytäkirjoja näiltä ja lähivuosilta ei ole säilynyt; Emil Nervanderin selostus Paltamon kirkosta. SMY:n VII taidehistoriallisen retkikunnan raportti 1899. MV.

392 Muhoksen sakariston maalauksissa henkilöiden monet anatomiset yksityiskohdat, kädet, jalat, pään ja kasvojen muoto ym. muistuttavat läheisesti Paltamon kuvien vastaavia kohtia. Samoin kasvojen ja pukujen varjostukset ovat Paltamon maalauksille analogisia. Vihannin Ristiinnaulitun rokokookehyksen ja Paltamon kuvien kehysten välillä on huomattavaa yhtäläisyyttä. Granbergin kiinnostus pienten yksityiskohtien kuvaamiseen tulee esille myös Paltamon maalauksissa.
Jo lisensiaattityössäni toin esiin käsityksen, että Paltamon maalaukset olisivat Granbergin käsialaa. Ks. Mähönen, Mikael Toppelius, oululainen kirkkomaalari. Taidehistorian lisensiaattitutkielma 1963. HYTHL. S. 30—40.
Sittemmin on Daisy Fränti pro gradu-työssään esittänyt lisätodisteita Granbergin osuudesta. Ks. Fränti, Paltaniemen kirkko ja tapuli. Taidehistorian pro gradu -tutkielma 1967. HYTHL. S. 26—29, 48.
Vrt. myös Hirn 1970, s. 137.

393 Nordlund 1928, s. 93.

394 Kristiinankaupungin maistraatin pöytäkirja 15.11.1784, § 106. Ruotsin kauppakollegion tuomiokirja-arkistoa. Maistraattien tuomiokirjat. Ma Tk 5. VA. "Till Magistraten ingafs och uplästes en af Målare lärlingen Emanuel Granberg undertecknad ansökning att warda till Målare Professionens idkande här i staden antagen, efter den här förut warande målaren som icke länge sedan aflidit, hwarande i stället för andra bewis om hans i denna Profession giorda framsteg, finnas bilagde 2^ne^ Bibliska Historie målningar, til utseende såsom med bläck eller Touche nogranntt aftagne jemte utfästelse att framdeles ifrån Paldamo Sokn, hwars kyrcka han skall målat och utzirat deröfwer insända ytterligare bewis." Päätökseksi tuli: "Att som efter afledne Målaren Johan Birat ingen annan hos Magistraten sig än anmält till Målare Professionens idkande här i staden; Så lemnas Sökanden Emanuel Granberg härigenom tilstånd att sig härstädes infinna till ytterligare profs afläggande af de framsteg han deri wunnit, och att då tillika behöriga bevis öfwer sin insigt upwisa hwarefter om hans ytterligare antagande närmare Utslag följa skall."
Huomioni kiinnitti tähän asiakirjaan fil. lis. Ilkka Mäntylä Lars Petterssonin välityksellä.

395 Nervander 1905, s. 145—152, 159—162; Nervander 1905 b, s. 73—80, 94—96; Nervander 1905 c, s. 77—84, 99—101.

396 Vrt. Emil Nervanderin selostus Paltamon kirkosta. SMY:n VII taidehistoriallisen retkikunnan raportti 1899. MV.

397 Nervander 1905, s. 146.

398 Merianin osalta ks. esim. Meinhold 1965, kuva s. 26 Karkoitus paratiisista, kuva s. 27 Kain surmaa Aabelin, kuva s. 47 Jaakob painii enkelin kanssa, kuva s. 130 Eliaan taivaaseenlähtö, kuva s. 195 Evankelista Johannes, kuva s. 252 Kristuksen hautaanlaskeminen.

399 Aspelin, J.R. 1942, s. 173.

400 Aspelin, J.R. 1942, s. 201.

401 Aspelin, J.R. 1942, s. 296.

402 Nervander 1901, s. 3.

403 Meinander 1927, s. 131; Okkonen 1955, s. 252; Kojonen 1971, n:o 7629, s. 604.

404 Nervander 1905, s. 79—81, kuva s. 80; Nervander 1905 b, s. 55; Nervander 1905 c., s. 57—58; vrt. myös Stavenow 1927, kuva 22.

405 Öhquist 1912, s. 161, kuvat 118—119; Meinander 1927, s. 136.

406 Tilit 1719—1810. Sotkamo KA.

407 Halila 1953, s. 376; Brenner 1964, n:o 550, s. 247; Valtakunnan linnoitustoimen (Fortifikationen) henkilöluetteloista Mattlinia ei toistaiseksi ole löytynyt; Sotkamon kirkkoa ja saarnatuolia koskevia arkistotietoja sekä Mattliniin liittyviä kirjallisuusviitteitä olen saanut Lars Petterssonilta.

408 Inv. 1841. Sotkamo KA.

409 Nervander 1905, s. 147; vrt. esim. Meinhold 1965, kuvat s. 194—195.

Thomas Kiempe

410 Ehrnrooth 1973, 2. 14—15.

411 Ehrnrooth 1973, s. 17—19.

412 Ehrnrooth 1973, s. 16—17.

413 Ehrnrooth 1973, s. 22—38, 114—119.

414 Ehrnrooth 1973, erit. s. 45.

415 Ehrnrooth 1973, s. 133—134, 157.

416 Ehrnrooth 1973, s. 135—137.

417 Ehrnrooth 1973, s. 139—142.

418 Ehrnrooth 1973, s. 119—130, 99—111.

III MIKAEL TOPPELIUKSEN ESIVANHEMMAT

419 Nyberg 1950, s. 7—8. Limingassa tila oli keskikokoinen ¾ manttaalia. Sen tulot oli 1600-luvun puolivälissä läänitetty Ture Ribbingille, myöhemmin sotaväelle.
Limingan tullin seudun asemakaavallisesta tilanteesta isoonvihaan mennessä ks. Virkkunen 1953, kartat s. 112 ja 113 välissä sekä s. 125—134.

420 Virkkunen 1909, s. 111—115; Nyberg 1950, s. 8.

421 Nyberg 1950, s. 7—8. Velkariita isän ja pojan välillä. V. 1655 valitus tupakkakomppanian kauppamiehiä vastaan väärien vaakojen käytöstä. Muuan Simo Sälli oli heinäniityllä lyönyt Jaakko Laurinpojan otsaan suuren verihaavan.

422 Virkkunen 1909, s. 113—116; Nyberg 1950, s. 8—9. Noitajutussa tuli todistuksia kaikkiaan 11. Oikeus tuomitsi Klaara Juhontyttären kuolemaan, koska hän oli harjoittanut noituutta ja näin tehnyt syntiä Jumalan majesteettia

vastaan. — — Hovioikeuden päätöksestä ei ole tietoa.

423 Virkkunen 1909, s. 114—117; Nyberg 1950, s. 10—11; Brenner 1963, n:o 95, s. 30.

424 Nyberg 1950, s. 11—12. Kaupungissa paloi poroksi lähes 150 taloa, niiden joukossa myös Toppeliuksen talo ja suuri osa sen irtaimistoa, ruokatavaraa, hopeaa, kuparia ja rahaista rahaa. Vahingot arvioitiin 1500 taalariksi.

425 Nyberg 1950, s. 13.

426 Virkkunen 1909, s. 116—117; Nyberg 1950, s. 12. Kristoffer Zebulon oli pestautunut kapteeni Jakob Sturen palvelukseen mutta sittemmin asettunut Ouluun.

427 Aspelin, J. R. 1942, s. 212; Nyberg 1950, s. 3.

428 Nyberg 1950, s. 14—16. Venäläinen aapinen, jossa Kristoffer Toppeliuksen nimikirjoitus, on prof. Paul Nybergin omaisten hallussa.

429 Virkkunen 1909, s. 118; Nyberg 1950, s. 16—18.

430 Bergholm 1901, s. 802—816; Nyberg 1950, s. 17—18.

431 Nyberg 1940, s. 5. Toppeliuksen sukupuu on prof. Paul Nybergin omaisten hallussa; Nyberg 1950, s. 2—3.

IV MIKAEL TOPPELIUKSEN ELÄMÄNVAIHEET

Oulu

432 Nervander 1905, s. 6. Tämän mukaan Mikael Toppelius olisi syntynyt 10.7.1734; Nyberg 1950, s. 18. Mikael Toppelius syntyi 10.(11.?)8.1734; Oman muistiinmerkinnän mukaan: "Anno 1734, d: 10 augusti kl 12 om natten är jag till värdenes lif född och kallad af dop Fadren Michael min kärlige Fader Christopher Toppelius och Modern Margareta Lithovia." Topeliana, HYK; Suomen Sukututkimusseuran kokoelmat, Oulu 1. Syntyneet 1722—1754, s. 20. VA. "11.8.1734 Besök: Christopher Toppelius, Margareta Lithovia, Michael."

433 Geom: Charta öfwer Uleåborgs Stad uti Österbottns Norra Höfdinge Döme Afmätt tillfölje af Lagman och vice Landshöfdingen Välborne Herr Johan Mathesii Utslag af den 2: Februarii 1763 i Maji Månad samma År af Commissions Landtmätare Herr Mart. Haxell och Tillökningen År 1780 af Ordinarie Landtmätaren Herr Lars H: Uhlbrandt. Afcopierad år 1798 af C.W. Balk. Commiss. Landtm. Karttakokoelma. Kaupungit ja kauppalat. Sign. Oulu 1/2 D 19/12. VA.

Geometrisk Charta öfwer Uleåborgs Stad — — — af Commissions Landtmätaren Mårten Haxell, och renoverad i Julii Månad År 1815 af G.D. Andersin. Karttakokoelma. Kaupungit ja kauppalat. Sign. Oulu 9/2 D 19/12. VA.

Näissä kartoissa Toppeliusten alkuperäinen tontti on numerolla 237 ja v. 1789 ostettu numerolla 232 (mitkä vastaavat numeroita 19 ja 14).

Ks. tuonnempana sivu 77 sekä viitteet 510—512; Snellman, P.W. 1939, kuva s. 126 (Mårten Hackzellin asemakaavaehdotus v:lta 1763, jossa Toppeliusten tontit ovat numeroilla 19 ja 14; Halila 1953, s. 74—80, 95, karttaliite kirjan lopussa.

Että Limingankatu ja Torikatu tarkoittavat samaa väylää ilmenee mm. perunkirjoitusten tiedoista. Ks. esim. Brenner 1963, n:o 285, s. 122, n:o 413, s. 182; Brenner 1964, n:o 465, s. 210, n:o 560, s. 254, n:o 746, s. 336; Brenner 1966, n:o 888, s. 389, n:o 981, s. 418, n:o 1042, s. 436, n:o 1117, s. 459, n:o 1265, s. 508.

Toppeliusten talon myöhemmistä vaiheista ks. esim. Kalajoki 1964, s. 90, 92—93. Nykyisen päärakennuksen alakerta on v:n 1822 kaupunginpalon jälkeiseltä ajalta mutta kuitenkin 1820-luvulta, yläkerta n. v:lta 1840. Vrt. myös Nyberg 1940, kuva s. 24 ja Nyberg 1950, kuva s. 32—33 välissä. Nykyinen uusrenessanssivuoraus ilmeisesti v:n 1867 jälkeiseltä ajalta. — Palon jälkeisessä, C.L. Engelin laatimassa asemakaavassa Toppeliusten tontti tuli keskimäiseksi kolmesta keskenään samankokoisesta tontista. Ks. esim. Routavaara 1945, s. 23, kartat s. 24—25 ja 40—41.

434 Nyberg 1950, s. 18.

435 Nervander 1905, s. 7; Halila 1953, s. 582—593.

436 Nervander 1905, s. 7. "pinxit Michael Toppeliuxelda".

437 Min vandrings lista. Topeliana. HYK.

438 Halila 1953, s. 548—549.

439 Nervander 1905, s. 6. Lauri Gallenius oli naimisissa Kristoffer Toppeliuksen tädin, Walborg Zebulonin kanssa; ks. myös Aspelin, J.R. 1942, s. 212; Isonvihan jälkeen olivat sekä Lauri Gallenius että Kristoffer Toppelius työskennelleet Oulun kirkossa. Ks. Halila 1953, s. 548—549 ja Pettersson 1971, s. 13, viite 50.

440 Ks. myös Halila 1953, s. 675—676.

441 Alkuperäinen Min vandrings lista löytyi uudelleen 1965. Topeliana. HYK.

Iisalmi

442 Nervander 1905, s. 11; Rissanen 1927, s. 278—279.

443 Nervander 1905, s. 11.

444 Kansallinen elämäkerrasto II, s. 403.

445 Rissanen 1927, s. 279.

Tukholma

446 Min vandrings lista. Topeliana, HYK.

447 Min vandrings lista. Topeliana, HYK; Nervander 1905, s. 12—13.

448 Lindblom 1925, s. 28—114; Stavenow 1927, s. 54—55, 71—76, 99; Lindblom 1941, s. 1—130; von Malmborg 1971, s. 71—72, 89—97.

449 Lindblom 1925, s. 75, 93, 97, 99—100; Stavenow 1927, s. 58—59; Lindblom 1941, erit. s. 12—13, 22, 25, 59, pl. 1, 4—5, 13, 24—27, 44—47, 50—51; von Malmborg 1971, erit. s. 72—74, 76, 78, 80, 86, 94, 97, 99.

450 Lindblom 1925, s. 67, 74, 101, 103—104; Stavenow 1927, s. 66—68; Lindblom 1941, erit. s. 6, 16—22, 37, pl. 8—12, 15, 57; von Malmborg 1971, s. 66—67, 72, 76, 82.

451 Lindblom 1925, s. 73, 75—78, 105; Stavenow 1927, s. 59, 63, 68—74; Lindblom 1941, s. 7, 23—33, 41—46, 76—77, pl. 17—23, 26, 29—31, 33; von Malmborg 1971, s. 72, 79, 82, 91, 94, 96.

452 Looström 1887, s. 35—55, 71—72, 96; Stavenow 1927, s. 61; Karling 1970, s. 26.

453 Looström 1887, s. 56—59, 87—88; Lindblom 1924, s. 82—83.

454 Looström 1887, s. 90, 94, 111—113, 139—156; Karling 1970, s. 27—28; Appelgren, Kari 1974, s. 9.

455 Looström 1887, s. 43—45, 59, 75—77, 114, 215, 223; Lindblom 1924, s. 82; von Malmborg 1971, s. 77, 81—82.

456 Kjellberg 1974, erit. s. 35—287; vrt. yllä s. 14 fysiokratiaa koskevat tiedot.

457 Fogelmarck 1972, s. 43—94; Setterwall 1972, s. 19—24; von Malmborg 1971, s. 242—252.

458 Johan Paschin elämäkertatietojen yleispiirteet ks. Svenskt konstnärslexikon IV, s. 368 ja siinä mainitut lähteet; vrt. myös Nervander 1905, s. 19—26.

459 Looström 1887, s. 48.

460 Lindblom 1924, s. 105; Lindblom 1941, s. 25—27.

461 Svenskt konstnärslexikon IV, s. 368; von Malmborg 1971, s. 193, 196.

462 Nisser 1947, erit. s. 22, 28—30, kuvat 6—7, 9—12.

463 Looström 1887, s. 48—51.
464 Looström 1887, s. 82—83.
465 Strömbom 1915, s. 14, 230; Stavenow 1927, s. 204—206, kuva 101; vrt. Nervander 1905, s. 13, 20.
466 Svenskt konstnärslexikon IV, s. 368; Selling 1937, s. 165.
467 Selling 1937, s. 179—181, kuvat 7, 144—146, 148.
468 Selling 1937, s. 165, 167, 177, kuvat 138, 140.
469 Selling 1937, s. 203, 205, kuvat 166—168.
470 Selling 1937, s. 182; Fogelmarck 1972, s. 76, 80, 85.
471 Selling 1937, s. 177, 181—182.
472 Lindblom 1941, s. 32.
473 Lindblom 1924, s. 102—110, kuvat 17—21, 26—27; Stavenow 1927, s. 72—74; Lindblom 1941, s. 23—29, pl. 17—27; von Malmborg 1971, s. 94, 96.
474 Lindblom 1924, s. 85—87.
475 Lindblom 1924, s. 110—115, kuvat 28—35; Stavenow 1927, s. 73—74, kuva 16; Lindblom 1941, s. 29—32, pl. 17; von Malmborg 1971, s. 96—97.
476 Lindblom 1924, kuva 17; Stavenow 1927, s. 74, kuva 17; Lindblom 1941, s. 31—32, pl. 18—19; von Malmborg 1971, s. 96.
477 Lindblom 1941, s. 8—9.
478 Biografinen nimikirja (1879—83), s. 701—702; Nervander 1905, s. 14—19.
479 Lindblom 1924, s. 87—88.
480 Looström 1887, s. 78; Nervander 1905, s. 18.
481 Looström 1887, s. 71—72.
482 Looström 1887, s. 77—80; Nervander 1905, s. 18—19.
483 Min vandrings lista. Topeliana, HYK; Nervander 1905, s. 33—34.
484 Looström 1887, erit. s. 96—97 (Hoffman), s. 90—91, 96—97 (Hesselius), s. 61, 98, 101 (Hilleström), s. 101—102 (Floding), s. 104—105 (Gillberg); Nervander 1905, s. 26—28; Svenskt konstnärslexikon III, s. 158—159 (Hoffman), s. 125 (Hesselius), s. 137—141 (Hilleström), II s. 207—208 (Floding), s. 291—292 (Gillberg).
484a Nordisk familjebok 7, p. 1157—1159 (exlibris) ja vastaava liitekuva; Nordisk familjebok 9, p. 562—563; vrt. myös Carlander 1904, s. 561—564, 828; Hultmark—Hultmark—Moselius 1944, s. 101—103; Svenska män och kvinnor 3, s. 11; Svenskt biografiskt lexikon 16, s. 726—728.

Paluu Pohjanmaalle

485 Tilit 1751—54. Kemi KA.
486 Bergholm 1901, s. 656. Daniel Idman, s. 1719, Iin kirkkoherrana v:sta 1753.

Ammattimaalari

487 Nyberg 1950, s. 19; Anomuskirje Oulun pormestarille 8.3.1762. Topeliana, HYK.
488 Vasenius 1912, s. 96.
489 Looström 1887, s. 40—41.
490 Halila 1953, s. 382—383.
491 Ehrnrooth 1973, s. 16.
492 Steneberg 1955, s. 18—19.
493 Virkkusen kirjeet, Lauri Gallenius 12.5.1739. OMA.
494 Halila 1953, s. 83, 376—377.

Avioliitto ja perhe

495 Nervander 1905, s. 41—42.
496 Suomen Sukututkimusseuran kokoelmat, Oulu 2, Rippikirjat 1755—1790, s. 18. VA. "Hustru Maria Magd. Ucklawitz f. 1745."
497 Vasenius 1912, s. 97.
498 Nyberg 1940, s. 9.
499 Vasenius 1912, s. 97.
500 Nyberg 1940, s. 7.
501 Suomen Sukututkimusseuran kokoelmat, Oulu 2, Rippikirjat 1755—1790. VA; Nervander 1905, s. 42—48; Kansallinen elämäkerrasto V, s. 450—456.

Kuparikaivoksen osakkaana

502 Relation om Bärgwärcket i Finland Åhr 1768, 1769, 1770. Vuoriarkisto. VA; Hultin 1896, s. 277—278; Johan Waara ja Gustav Skogman ottivat Mikael Toppeliuksen ja Jakob Bergbomin Iinattivaaran osakkaiksi 14.12.1767 päivätyllä sopimuskirjalla. Topeliana, HYK. Sopimuskirjassa Mikael Toppeliuksen ja muiden allekirjoittaneiden sinetit. Toppeliuksen sinetissä puun rungolla istuva orava, jolla on käpy käpälien välissä; Mikael Toppeliuksen omakätinen tarkastuskirja Iinattivaaran kaivoksesta 6.—20.4.1798. Topeliana, HYK.
503 Min vandrings lista. Topeliana, HYK; Nervander 1905, s. 61—62; vrt. myös Schalin 1905, jossa yksityiskohtaisia tietoja Toppeliuksen osuudesta Iinattivaaran yrityksessä. V:n 1768 matkasta s. 253.
504 Nervander 1905, s. 62; Nyberg 1950, s. 21.
505 Topelius 1854, s. 271—273.
506 Nyberg 1950, s. 21.

Taloudellinen asema

507 Brenner 1964, n:o 560, s. 254.
508 Nyberg 1950, s. 20.
509 Lagfarts Protocoller 1764—1769, 3.3.1767. OMA.
Henrik Tiheen myi veljeksille maalari Michael ja Kristoffer Toppeliukselle 1 tynnyrinalan maata Limingan tulliportin ulkopuolelta maksaen kolmesataa taalaria kuparirahaa. Ensimmäinen lainhuuto kiinnitykseen on annettu Oulussa 3.11.1767.
Lagfarts Protocoller 1764—1769, 11.1.1768. OMA. Henrik Oihén myi maalari Michael Toppeliukselle ja hänen veljelleen Kristoffer Toppeliukselle tynnyrinalan maata Limingan tulliportin ulkopuolelta kolmensadan kuparitaalarin hinnasta. Ensimmäinen lainhuuto kiinnitykseen on annettu Oulussa 11.1.1768.
510 Lagfarts Protocoller 1775—1782, 12.8.1776. OMA.
"Halfwa Gården som Handelsmans Enckan Madame Anna Schulin under den 20 jan. 1774 å Handlanden Zachris Toppelii auction inköpt med tillhörig åbygnad för 1340 kpmt och hwilken bemälte Encka under den 28 Februarii samma åhr på målaren Michel Toppelius Transporterat för samma Summa 1340 dl kmt, bliwit nu målaren Toppelius till säkerhet andra resan klanderlöst upbuden. Uleoborg 30.9.1776." Ensimäinen lainhuuto kiinnitykseen annettiin Oulussa 12.8.1776.
511 Lagfarts Protocoller 1775—1782, 2.7.1781. OMA. Mikael Toppelius osti Johan Nylanderilta Anttila-nimisen pellon Limingan tullin ulkopuolelta pinta-alaltaan 21 kapanalaa maksaen siitä "Sexton Rd och Trettio Twå och Specie (16:32)." Ensimmäinen lainhuuto kiinnitykseen annettiin Oulussa 2.7.1781.
Lagfarts Protocoller 1775—1782, 3.6.1782. OMA.
Mikael Toppelius sai kiinnityksen Johan Bryggmanilta ostamaansa Laiha- eli Kuokkapeltoon. Pellon hinta oli "4 RD. Specie." Ensimmäinen lainhuuto kiinnitykseen annettiin Oulussa 3.6.1782.
Lagfarts Protocoller 1788—1789, 2.3.1789. OMA. "Medels Fritalig afhandling af d. 13. Januari Innevarande år

har Siöman Friedric Krokström uplåtit des Gårdstomt N:o 14 i 4de qvarteret med herå befintelig åbyggnad, å målaren Michael Toppelius, emot det denna sistnämnda icke allenast afstått till Krokström i första qvarteret ägande gård N:o 48 utan och derjemte förbundit sig att på de i afhandlingskrifte betala mellangift 33 Rd. 16 sh. Specie — — ." Ensimmäinen lainvahvistus kaupalle annettiin Oulussa 2.3.1789.

512 Maria Magd. Ocklawitzin perunkirjoitusasiakirja 22.1.1808. OMA. —
Mikael Toppeliuksen oma perunkirjoitusasiakirja v:lta 1824 sisältyy luetteloiden mukaan HYK:n käsikirjoituskokoelman Toppelius-aineistoon, mutta se on ollut kadoksissa ainakin v:sta 1964.

513 Maria Magd. Ocklawitzin perunkirj.asiakirja 22.1.1808. OMA.

Hirninapelto, Limingan tullin ulkopuolella	1 tynn.	9 ¾	kapanalaa
Kuokkapelto, Limingan tullin ulkopuolella	1 tynn.	16 ¾	kapanalaa
Anttilankuja, Limingan tullin ulkopuolella		20	kapanalaa
Åritkarö, Limingan tullin ulkopuolella	1 tynn.	5 ½	kapanalaa
Jukurinsuo Limingassa Limingan niityllä, "bekommen genom öfvergånget Storskifte i stället för Jukurin perä och Wesikarin mettä ängar inalles om"	5 tynn.	18	kapanalaa

514 Maria Magd. Ocklawitzin perunkirj.asiakirja 22.1.1808. OMA

"Hvarjehanda husgeråd.

Ett st. Två skivadt Brunmåladt Bord	— 32 —
Ett st. gammal vägguhr	3 — —
Ett st. gammal Brunmåladd furu Birou	3 — —
1 st. gulmåladt mjölk skåp	— 12 —
1 st. Brunmåladt Bord med matskåp under	— 24 —
1 st. Brunmålad Såffa	— 32 —
6 " gamla Brunmålade trästolar	— 18 —
1 " målare Sten, med alla till sagde målare hörande verktyg	2 — —
1 " 6 kans gryta	— 12 —
1 par Tenn Ljusstagar	— 12 —

515 Mantals Längd öfwer Uleåborgs Stad 1767, 4de Qvarteret. OMA.

"N:o 19 Handlanden Zach: Toppelius	1	
Målaren Mich: Toppelius och Hustru	1	1
Pigan Marja		1."

Mantals Längd öfwer Uleåborgs Stad 1774, 4de Qvarteret. OMA.

"N:o 19 Handlanden Zach: Toppelius	1	
Målaren Mich: Toppelius och Hustru	1	1
Pigan Walborg		1
Madam Margareta		1."

Mantals längd öfwer Uleåborgs Stad 1783, 4de Qvarteret. OMA.

"N:o 19 Målaren Michel Toppelius och Hustru	1	1
Son Carl, dreng Michel	1	1
Pigor Brita och Ingrid		2."

516 Upbörds Bok i Uleåborgs Stad 1778, 1785, 1789, 1790, 1791. OMA.

Mikael Toppelius maksoi 1778 veroa	1 : 21 : 6 ½
Samana vuonna kauppias Johan Niska maksoi veroa	9 : 16 : 6 ½
ja kauppias Matts Nylander	5 : 10 : 11 ½
Vuonna 1785 M. Toppelius maksoi veroa	4 : 1 : 4
Samana vuonna kauppias Johan Niska maksoi veroa	20 : 42 : 11
ja kauppias Matts Nylander	6 : 27 : 1
Vuonna 1789 M. Toppelius maksoi veroa	9 : 23 : 11
Vuonna 1790 M. Toppelius maksoi veroa	13 : 4 : —
Vuonna 1791 M. Toppelius maksoi veroa	12 : 29 : 1."

517 Auction Protocoller, 27.2.1787, Målaren Michel Toppelius. OMA.

518 Vasenius 1912, s. 96.

519 Lections Designationer och Tabeller Öfwer Ungdomen Jämte Examen Protocoller 1801—1825. OMA. "1802—1803 Gustaf Toppelius, Föreld. målare. Föd. 1786, Wilkor, Fattig."
Nervander 1905 b, s. 48—49.

520 Dahl 1926, s. 30; Nervander 1905, s. 43—47.
Johan Gabriel toimi ensin opettajana Uudessakaarlepyyssä ja sitten Ilmajoen kappalaisena v:sta 1802. Valistuneena pappismiehenä hän innokkaasti puuhaili yhteiskunnallisten ja taloudellisten rientojen edistäjänä. Hän avioitui Laihian rovastin G. Forsmanin tyttären Anna Kristinan kanssa. Zakarias, opiskeltuaan Tukholmassa ja Upsalassa, valmistui lääkäriksi. Hän toimi Uudenkaarlepyyn lääkärinä sekä hoiti v:sta 1812 sikäläistä piirilääkärinvirkaa. Hänen puolisonsa Katarina Sofia Calamnius oli kauppiaan tytär Uudestakaarlepyystä.
Tarkiainen 1934, s. 122. Zakarias Topelius teki runonkeräysmatkoja aina Vienan Karjalaan saakka viittoen näin tietä Elias Lönnrotille. Nervander 1905, s. 47—48. Gustav Toppelius valmistui lääkäriksi ja hänestä tuli Oulun kaupunginlääkäri. Hän sai professorin arvon jo 1816 tunnustukseksi esitelmistä, joita hän oli pitänyt käytännöllisen lääketieteen alalta Tukholman Karoliinisen sairaalan apuopettajana. Rokotusmatkoillaan hänkin keräsi runoja. Gustav Toppelius oli naimisissa Maria Calamniuksen, Zakariaan kälyn kanssa. Hänen mainitaan olleen ihanteellismielisen. Gustav Toppeliuksen käytännöllisistä toimista mainitaan Oulun jälleenrakentaminen v. 1822 sattuneen palon jälkeen, köyhäinhoidon uudistamispuuhat, hädän lieventäminen katovuosina, Oulun Säästöpankin perustaminen ym. Oulun Viikkosanomat ja Joukahainen kertovat hänen suomalaisuusharrastuksistaan. Hänen poikansa tohtori Oskar Toppelius (1828—1904) peri isänsä ihanteellisen luonteen. Hänen harrastuksensa kohdistuivat suomen kieleen. Pohjanmaan suomalaisille kansanopistoille ja kansakouluille hän teki lahjoituksia.
Nyberg 1950, s. 62—63. Margareta Toppeliuksen tiedetään viettäneen nuoruutensa parhaat vuodet eräässä Tukholman ylhäisistä perheistä. Sakari Topelius kertoo hänen olleen mukana naamiaisissa, joissa Kustaa III ammuttiin. Tämä on romanttisoitua runoilijan kertomaa.

Nervander 1905 b, s. 44—45 ja Nervander 1905 c, s. 46—47. Myöhemmin Margareta hoiti Johanna Lisan kanssa Oulun kaupungin kirjastoa, joka oli sijoitettu Toppeliuksen tontin perälle rakennettuun pieneen tupaan. Brita Kajsa ja Johanna Lisa pitivät myös pientä kauppaa, jossa myytiin rommeja, viinejä, portteria, sokeria, kahvia, siirappia ym. Näitä nautintoaineita veljet lähettivät Ruotsista sisarten Oulusta toimittamaa voita ja lohta vastaan. Beata Kristina hoiti puutarhaa sekä osallistui peltotöihin.

Runoniekka

521 Min vandrings lista. Topeliana, HYK; Nervander 1905, s. 36, 49, 167. Mikael Toppeliuksen oletettavasti läheisiin ystäviin kuuluivat Isak Erwast Kemistä ja Johan Wegelius Oulusta, runoilija Henrik Lyra Kiuruvedeltä, tieteellisiä tutkimuksia harrastava rovasti Daniel Idman Iistä, Kuopion kirkkoherra Henrik Porthan (H.G. Porthanin setä) sekä Uudenmaan ja Hämeen läänin salpietarikeittimön johtaja Abraham Argillander, joka oli von Linnén, Rosen von Rosensteinin ja ruotsalaisen kemistin J.G. Walleriuksen oppilas. Argillander oli naimisissa rovasti Helsingiuksen tyttären kanssa.
522 Nyberg 1950, s. 28.
523 Cederberg 1947, s. 498—500.
524 Cederberg 1924, s. 169.
525 Mikael Toppeliuksen kirje Zakariaalle 28.12.1820. Topeliana, HYK. Tämä on säilyneistä kirjeistä viimeisin.
526 Achrenius 1766, s. 32—34.
527 Suomalainen virsikirja 1732, virsi 407.

Kuolema

528 Bidrag till Mikael Toppelii biografi. FM 1901, s. 14 (kuolinpäivä 21.12.1821 johtunee painovirheestä); Nervander 1905, s. 66 (kuolema olisi todettu varhain aamulla 28.12.1821); Suomen Sukututkimusseuran kokoelmat, Oulu 1, Kuolleet 1792—1830, s. 367. VA. Toppeliuksen kuolinajaksi on merkitty 27.12.1821; Toppeliuksen kuolemaan liittyneistä yliluonnollisista piirteistä vrt. Koskimies, Rafael 1956, s. 178—198.
529 Hautausmaasta ks. Halila 1953, s. 576; Oulun hautausmaa, kartta s. 7, kuva s. 15.

Luonteenpiirteitä

530 Wacklin II, s. 65—68.
531 Ks. esim. Auction Protocoller, 27.2.1787, Målaren Michel Toppelius. OMA. Myytiin mm.:
Silfer sedon 3 ¾ lod,
Gull ring,
Spanskt rör,
Gula sova,
Blått Sidentygs Cheps,
Gul Galonen,
Blåa Frack,
Öfre Klänning,
Under Klänning,
Skin Mössa,
Nyt Lakan,
Hufwuddynor,
Tenn talrikor,
Tenn fat,
Tenn ljusstakar.
Auction Protocoller, 20.2.1789. Afl. Regements Fältskiären Ståhlbergs Encke Fru. OMA. Mikael Toppelius on huutanut sieltä "Puder ask".
532 Nyberg 1950, s. 25.
533 Alkuperäiset kirjeet löytyivät uudelleen 1965. Topeliana, HYK. Vrt. Nervander 1905, s. IV ja 168—188.
534 Suomen Sukututkimusseuran kokoelmat, Oulu 2, Rippikirjat 1755—1790. VA. Niissä mainitaan kirkkomaalarin käyneen ripillä vaimonsa ja lastensa kanssa 24.1., 17.5., 20.6.1772, 1.5., 6.11., 7.11.1773, 14.5., 19.11.1774, 25.2., 15.12.1776, 30.11.1777 jne.
535 Hjelt 1896, s. 114, 461.
536 Viljanen 1964, s. 706—708.
537 Halila 1953, s. 530, 533. Johan Herman Carger toimi v:sta 1804 Oulun välskärinä ja 1805—1817 Oulun piirilääkärin apulaisena. Hän oli saanut Greifswaldissa lääket. tohtorin arvon. Tri Carger toimi mm. Oulun sairaalan ja Kajaanin pataljoonan lääkärinä. Suomen sodassa hän oli Oulun sotasairaalan lääkärinä. Oulun piirilääkäriksi hänet nimitettiin 1817. Kirjeessä puhutaan myös asessori Cargerista. Tällä tarkoitettaneen Kristian Herman Cargeria, joka oli Johan Cargerin isä ja josta tuli Oulun piirin lääkäri 1774. Hänenkin poismenostaan kirkkomaalari puhuu.
538 Halila 1953, s. 533.
539 Viljanen 1964, s. 712—713.
540 Danielson 1896, s. 302—304. Ruotsalaisen lääkärin C.A. Dahlgrenin kertoman mukaan lääkäri Fåhre ei vanhuuden takia voinut asiallisesti valvoa alaisiaan, huolimattomia sairashuoneen lääkäreitä Grundellia ja Ruthia.
541 Nyberg 1950, s. 25.
542 Halila 1953, s. 441. Peltoviljelijöitä oli Oulussa seuraavasti:

	v. 1751	v. 1780
I kaupunginosassa	68	70
II kaupunginosassa	83	99
III kaupunginosassa	45	50
IV kaupunginosassa	102	132

543 Nyberg 1950, s. 23.
544 Nyberg 1950, s. 25—26.
545 Suomalainen virsikirja 1732, virsi 407.
546 Ks. luku V Työskentelyn pääkohdat (Pielavesi ja Tohmajärvi, viitteet).
547 Suomen sodan aikana ja sen jälkeen rukiin hinta Toppeliuksen kirjeiden mukaan vaihteli seuraavasti:

4. 3.1808 13 taalaria tynnyri
25. 4.1808 15 taalaria tynnyri
2.10.1809 20—30 taalaria tynnyri
27. 2.1810 18—20 taalaria tynnyri
19. 7.1810 12 taalaria tynnyri.

548 Hytönen 1905, s. 10—13.
549 Auction Protocoller, 15.9.1766, Hedmans sterbhus. OMA.
Den gudfr siäla — tröst
och Christendoms Com Bok : Mich. Toppel.
Auction Protocoller, 1.6.1786, afledne Borgmästaren Degerman. OMA
Baumeisteri Philosophia : M. Toppelius.
Auction Protocoller, 27.2.1787, genom auction följande lös öre persedlar, som målaren Mickel Toppelius frivilligt til försälgning uppgifvit. OMA.

Fransk Vocabulaire
Benzelii Postilla
Christendoms och Gudachtighets öfning
gl. Latinsk Vocabulaire och Gramatica
En rätt wäg til det ewiga lifwet
Kingos Sjunge Chor
Exercitie Reglemente
1 swensk Psalmbok
1 gl. Finsk d:o

Orbis Pictus
Achrenii Andeliga Historier på finska
Svebelii Cateches Finsk
d:o på Swenska
1 swensk d:o
Bönebok för Skriftebarn
1. urgl. Finsk Psalmbok.

Näistä Henrik Grönroos on 12.10.1965 identifioinut seuraavat:

Adami, Johan Samuel (Misander), Gudi helgade sabbathsro, bestående uti gudeliga betraktelser öfwer alla sön- och högtidsdagars evangelier, hela året igenom; allom fromom christnom, i synnerhet dem på landet boende eller resande, til tjenst och nytto författad. Göteborg 1736. Esipuheen allekirjoittanut Jacob Benzelius.

Jersin, Jens Dinesen (1587—1634, tansk. piispa), Vera via vitae, En rätt väg til det ewiga lijfwet. Stockholm 1683.

Kingo, Thomas (1634—1703, tansk. piispa), Andelige siunge-chor. Stockholm 1689.

Comenius, Johan Amos (—1670), Orbis sensualium pictus... Aboae 1684.

Achrenius, Abraham, Hengelliset historiat eli oikian herätyxen ja hengellisesti ahdistettuin tilain eli Murhellisten sieluin rucouxen hartauden esimerkit... Turusa 1761.

Svebilius, Olaus, Yxinkertainen ulostoimitus, Lutheruxen Wähän Catechismuxen ylitze, kysymysten ja wastausten cautta edes pandu ... Stockholmisa 1746.

Auction Protocoller, 26.6.1788, Apotekar Julin. OMA.
Beskrifning öfwer Turkiska Keijsare:
Mich: Toppelius.
Majfartii Himmelska Jerusalem,
Weisens Hof Meister.
Mich: Toppelius.

Näistä Henrik Grönroos on 12.10.1965 identifioinut seuraavat:
Meyfart, Johann Matthaeus (1590—1642), Das erste Buch von dem Himmlischen Jerusalem, auff historische weise... aus den... Contemplationen, ... Vätter und Männer beschrieben... 1—2. Nürnberg 1633.
Ruotsalaisesta käännöksestä ei ole tietoa.

Weise, Christian, Der kluge Hoff-Meister, Das ist kurtze und eigentliche Nachricht, wie ein sorgfältiger Hoffmeister seine Untergebenen in den Historien unterrichten,... Weissenfels 1676.
Weisen teos käännetty ruotsiksi: Kloke Hofmästare,... Stockholm 1734.

Auction Protocoller, 20.2.1789, afl. Regements Fältskiären Ståhlbergs Encke Fru. OMA.
Medico Physicum: Mich. Toppelius.
4 små Böcker: Mich. Toppelius.

Auction Protocoller, 13.—14.2.1794, afl. Lands Camreraren E. Tulindberg. OMA.
Förråd eller Samling af allehanda Historiska, Moraliska och andra ämnen 1[a] del. (Kokoelman oikea nimi täsmälleen näin. Julkaisija C.C. Gjörwell. Ainoastaan 1 osa ilmestynyt: 1—3 Stycket, Stockholm 1759—60).
Proyarts Beskrf. Om Loango och Kakongo:
Mich. Toppelius.
(Abbé Proyart, Rese-beskrifning, innehållande märkwärdiga underrättelser om Loango Kakongo, och flere afrikanska riken. Upsatt efter apostoliske missioners föreståndares dagböcker, af M:r Abbé Proyart, Stockholm 1780).

Auction Protocoller, 12.6.1798, afl. Secret. H. Bergenklinga tillhöriga Böcker. OMA.
Hübners Geographie 5te uplag
: Målaren M: Toppelius.
(Ruotsinkielisenä: Hübner, Johan, Ett uttåg af Herr Joh. Hübners Frågor, öfwer then nya och gamla geographien, in til närwarande tider continuerat. Stockholm 1726. 5. painos?).
English Miscellaries.
: Mich. Toppelius.
(English miscellanies, from the best and most renowned authors. Uppsala 1774).

Auction Protocoller, 31.7.1800, framl. vice Borgmästaren och Rådmannen Nils Celsii qwarlåtenskap. OMA.
Tarnovi Tyska Preik.
: Mich. Toppelius.
(Tarkoittaa todennäköisesti Rostockissa 1600-luvun alussa eläneen teologian professori Paul Tarnowin saarnaa tai puhetta, joka myöhemmin pietistien keskuudessa herätti suurta huomiota. Tarnowin puhe julkaistiin Hallessa 1699: Rede von dem neuen Evangelio, dass es eine Ursache alles Unheils in der Christenheit sey.
Ilmestyi ruotsiksi käännettynä nimellä: Tahl om det falska ewangelio eller evangelii skändliga missbruk, som är en orsak til all oreda uti christenheten. Stockholm 1727).
Matias Lungwitii Tyska Postilla, 2 band, Latinsk Postilla
: Mich. Toppelius.

Auction Protocoller, 14.8.1800, framl. Kong. Revision Secret. och Borgmästaren Carl Jac. Fagerström. OMA.
in fol. 4. Carta Reale di sua maesta il Re de Sardegna et Italienska och Spanska Turin 1767.
Pap Band.
: Mich. Toppelius.
4:o 5. Genwäg till Svenska Bruks Bokhålleriet af Christ. Godwillig.
: Mich. Toppelius.
(Gyllenböök, Carl Gustaf, Kort genwäg doch tydelig Anledning till det swenska bruks-bokhålleriet. Af Christian Godwillig. Stockholm 1741. Andra delen: Underwisning om swänska bruksbokhålleriet. Stockholm 1740).

Auction Protocoller, 10.1.1805, Försåldes... af P(etter) A (Enqwist)s Enka. OMA.
Christelig resa till Evigh.
Stats Historier
Stats Kundskapen
Latinsk Gramatica
Psalmbok
Naturforskaren
Tollesons Predik.
Gust. Ad. Historia med flera
Sveriges krigs rätt
Kundgjörelser
: Målar Toppelius.
(Bunyan, John, En christens resa till den saliga ewigheten, 1727 ... Hübner, Johan, Kort inledning til den politiska Historien. Stockholm 1721. Woltemat, Henr. Julius, Anwisning til hela statskundskapen. Det är: aldrakortaste beskrifning af en stat i gemen, samt af de märkwärdigaste, så wäl i äldre tider, som uti Julii månad år 1741, florerande staters tilstånd. Stockholm och Upsala 1742.

Den enfaldiga natur-forskaren. Utg. af Johan Fischerström. Del 1—2. Stockholm 1768—1772).

Auction Protocoller, 22.5.1805, Afledne Doctor Westzynthii Sterbhus. OMA.

Ermisch Blumen Lese 3ne band.
: Mick: Toppelius.

Auction Protocoller, 1.6.1809, Afl. Skräddaren Anders Gallenii ... OMA.

Diverse gamle Böcker: Målaren Topelius.

550 Nyberg 1950, s. 27.

551 Mikael Toppeliuksen viitteessä 549 esitellyn kirjakokoelman pietistiset kirjat:
Jens Dinesen Jersin, Vera via vitae, Stockholm 1683; Thomas Kingo, Andelige siunge-chor, Stockholm 1689; Abraham Achrenius, Hengelliset historiat eli oikian herätyxen..., Turusa 1761; Johann Matthaeus Meyfart, Das erste Buch, von dem Himmlischen Jerusalem..., Nürnberg 1633; Pehr Tolleson, Christeliga prädikningar, Göteborg 1802—1803; Joh. Bunyan, En christens resa till den saliga ewigheten, 1727.
Vrt. Kansanaho 1947, s. 134.

552 Vasenius 1912, s. 191.

553 Nervander 1905 b, s. 106.

V TYÖSKENTELYN PÄÄKOHDAT

Iisalmi

554 Meinander 1931, s. 135.

555 Nervander 1905, s. 10.

Hailuoto

556 Strandberg 1832—1834 II, s. 181. Jacob Falander, maisteri 1745, rovasti joitakin vuosia ennen kuolemaansa 1779.

557 Pettersson 1971, s. 14.

558 Tilit 1756. Hailuoto KA. Mikael Toppeliukselle maksettiin työstä 350 taalaria.

559 Pettersson 1971, s. 14.

560 Tilit 1762. Hailuoto KA. Kellotapulin maalaamisesta maksettiin Mikael Toppeliukselle 51 taalaria; Tilit 1760. Hailuoto KA. Väänäselle maksettiin kellotapulin rakentamisesta 202 taalaria; Pettersson 1971, s. 15.

Leppävirta, Kuopio, Pieksämäki ja Pielisjärvi

561 Kansallinen elämäkerrasto III, s. 243—244.

562 Krogiuksen kirje kuninkaalle 7.7.1751. Krogius-suvun kokoelmat 1. VA. "— — Ty jag hafwer mist min hörsel och måhl före med åht alla tänder utfallande, är lahm på högra armen hufvudet darrande och eljest ganska matt och det myckna onda iag i min elänliga lifstid utstått — —." Tarkoitus oli, että hänen poikansa Samuel nimitettäisiin Pieksämäen kirkkoherraksi.

563 Ks. yllä s. 40 ja viitteet 343—350; Tilit 1759. Pieksämäki KA. Toppeliukselle maksettiin kyyti Mikkelistä Pieksämäelle tekemään sopimusta kirkon maalaamisesta; Tilit 1762. Pieksämäki KA. Hjulströmille ja Toppeliukselle maksettiin kirkon maalaustöistä seurakuntalaisten myöntämänä lisäpalkkana 271 taalaria.

564 Vrt. Wennervirta 1953, s. 51; Nervander 1905, s. 40—41; Nervander 1905 c, s. 41—43; Pettersson 1953, s. 33—34. Lehterit ovat olleet nykyisillä paikoillaan kirkon valmistumisesta lähtien.

565 Wennervirta 1953, s. 72.

566 Nervander 1905, s. 192—193; vrt. yllä s. 40.

567 Tarkastuskertomus 22.2.1971. Pieksämäki. MV.

568 Cederberg 1928, s. 133—134.

Oulunsalo

569 Merenheimo 1910, s. 269—270; vrt. yllä s. 29.

570 Tilit 1756, 1760. Oulunsalo KA.

571 Tilit 1762. Oulunsalo KA. "För Kläck Stapel målning till Christ. Toppelius enligt dess qvittence 150 dal., för färgors rifning till drengen 20 d." — Tilikirjaan on erehdyksessä merkitty Christ. Toppelius, joka kuitenkin tarkoittaa Mikael Toppeliusta. Christ. Toppelius, Mikaelin isä, kuoli jo 1760.

572 Tilit 1763. Oulunsalo KA. Saarnatuolin teosta maksettiin Jaakko Suonperälle 500 taalaria sekä kyytirahaa 50 taalaria; Tilit 1764. Oulunsalo KA. Mikael Toppeliukselle (eikä Christ. Toppeliukselle) maksettiin työstä 455 taalaria.

Pielavesi

573 Teräksinen 1936, s. 3—4; Nervander 1900, s. 59—60; Nervander 1899 b, s. 17—18.

Paavola

574 Tilit 1755—1759. Paavola KA. V. 1759 jokainen talo vapaaehtoisesti osallistui kellotapulin kustannuksiin, näin saatiin kokoon 224 taalaria. Kellotapulin rakentajalle Anders Brofallille maksettiin 220 taalaria. V. 1762 kirkonkello hankittiin Tukholmasta ja se maksoi 4790 taalaria. Tämän rahoittamiseksi olivat talolliset uudisasukkaita myöten keränneet 4254 taalaria.

575 Tilit 1764. Paavola KA. Värejä hankittiin Tukholmasta kirkkoherra Esaias Ravanderin ja seurakuntalaisten yhteisestä päätöksestä kirkon ja saarnatuolin maalaamiseen.

576 Tilit 1765. Paavola KA. Mikael Toppeliukselle maksettiin kirkon koristelutöistä palkkaa 690 taalaria ynnä edestakainen kyytimaksu Oulusta Paavolaan 25 taalaria.

577 Nervander 1899 b, s. 37.

578 Niemi, Restauroimisraportti 9.7.1946, Paavola. MV.

Pudasjärvi

579 Tilit 1783, 1792, 1798. Pudasjärvi KA.

Pulkkila

580 Frankenhaeuser, Kertomus Muinaistieteelliselle toimikunnalle 18.12.1907, Pulkkila. MV; Nervander 1899 b, s. 37—43.

Lohtaja

581 Tilit 1769. Lohtaja KA. Matti Hongalle maksettiin kirkon ja kellotapulin rakentamisesta 680 taalaria 24 äyriä; Luukko 1957, s. 359—361.

582 Bergholm 1901, s. 1711. Jakob Frosterus tuli papiksi Lohtajalle 1755, siellä hän myös kuoli 1778. Hän julkaisi: Kaksi jumalista virttä, Turku 1755, Neljä jumalista virttä, Turku 1762; Luukko 1957, s. 422—424.

583 Tilit 1770. Lohtaja KA.

584 Tilit 1771, 1774. Lohtaja KA. Mikael Toppeliukselle maksettiin työstä kahdessa erässä 400 taalaria, yhteensä 800 taalaria; vrt. myös Luukko 1957, s. 377.

Siikajoki

585 Bergholm 1901, s. 815. Kirkkoherra Esaias Ravander s. Ilmajoella 1710, pappina Siikajoella v:sta 1763, kontrahtirovasti 1773, k. 1775.
586 Tilit 1766. Siikajoki KA. Jaakko Suonperä teki saarnatuolin omin eväin ja omin tarveainein ja hän sai siitä 550 taalaria.
587 Tilit 1765—1767, 1769—1772. Siikajoki KA.
588 Viini- ja oblaattitilit 1772. Siikajoki KA. Mikael Toppeliukselle maksettiin 9.1.1773 palkkaa 1200 taalaria.

Lapinlahti

589 Pöytäkirja 20.3.1905, Lapinlahti. MV.

Kannus (Ylikannus), Georg Forsmanin muotokuva

590 Alcenius 1960, n:o 966, s. 287; Seppälä 1937, s. 40.

Haukipudas

591 Bergholm 1901, s. 480. Erik Abrahaminpoika Frosterus, s. 1713 Oulussa, k. 1788 Haukiputaalla. Haukiputaan kappalainen v:sta 1737. Hän julkaisi De hälsosamma ords eftersyn, Stockholm 1773, suomeksi Niiden terveellisten sanojen muoto, Vaasa 1783.
592 Tilit 1774, Haukipudas KA.
593 Oulun läänin henkikirjat — manttaaliluettelot 9472/1774. VA. Johannes Jussila omisti 1/2 manttaalin, Jaakko Rehu 1/6 manttaalin tilan. Tiloihin kuului etuisuuksia lohenkalastukseen ym.
594 Tilit 1794—1807. Haukipudas KA. Kaikkina mainittuina vuosina on tilikirjassa suunnilleen seuraavan sisältöinen merkintä: "fodran hos Målaren Michel Toppelius enligt förnyad revers af d. 10. aug. 1791 50 daler."
595 Maria Magdalena Ocklawitzin perunkirjoitusasiakirja 22.1.1808. OMA.
596 Tilit 1798. Haukipudas KA. Ammattimaalauksesta maksettiin Toppeliukselle 25 taalaria, hänen täysihoidostaan lukkarille 5 taalaria.

Toholampi

597 Tilit 1778. Toholampi KA. Mikael Toppeliukselle maksettiin työstä 400 taalaria; Inv. 1839. Toholampi KA. Selostus sisätilan maalauskoristelusta ja muistoteksteistä.

Kiiminki

598 Min vandrings lista. Topeliana, HYK.

Piippola

599 Kirkonkok. ptk. 5.4.1779. Piippola KA.
600 Tilit 1779. Piippola KA. Mainitaan vain Toppeliuksen maalanneen saarnatuolin ja saaneen siitä palkkaa 8 riikintaalaria 16 killinkiä. — Kustaa III:n rahanuudistus oli toimeenpantu 1776.

Ilmajoki

601 Bergholm 1901, s. 1012. Salomon Hannelius, s. 1722 Ilmajoella Hannukselan talossa, tuli 1750 Ilmajoelle apulaispapiksi ja myöhemmin kirkkoherraksi, k. 1796; Tilit 1764—1765. Ilmajoki KA. Kirkonrakentaja Matti Hongalle maksettiin palkkaa 913 taalaria.
602 Tilit 1765—1766. Ilmajoki KA. Johan Alm maalasi mm. numerotaulut, kukon, lipun, alttarikaiteen ym. — Appelgren, Kari 1974, s. 38—40. — Vrt. yllä s. 42.
603 Tilit 1777. Ilmajoki KA.
604 Vanha kronikka. Ilmajoki KA; Appelgren, Kari 1974, s. 38—40.
605 Inv. 1836. Ilmajoki KA.
606 Tilit 1780. Ilmajoki KA.
607 Vanha kronikka. Ilmajoki KA. Mainitaan Toppeliuksen työn vieneen 13 viikkoa.
608 Vanha kronikka. Ilmajoki KA; Tilit 1780. Ilmajoki KA. Sopimuksen mukaan Toppeliukselle maksettiin kirkon koristelutöistä palkkaa 1500 taalaria.
609 Tilit 1781—1782. Ilmajoki KA; Pylkkänen 1954, s. 30. Kirkon maalaaja esiintyy myös pitäjännikkari Abraham Runströmin nimellä; vrt. myös Appelgren, Kari 1974, s. 87. Abraham Runström käytti vielä Uudessakaarlepyyssä nimeä Abraham Eliasson.

Tohmajärvi

610 Pitäjänkok. ptk. 12.11.1769. Tohmajärvi KA.
611 Heikinheimo 1955, s. 799.
612 Pitäjänkok. ptk. 16.12.1781. Tohmajärvi KA.
613 Pitäjänkok. ptk. 1.1.1782. Tohmajärvi KA.
614 Pitäjänkok. ptk. 17.8.1783. Tohmajärvi KA.
615 Pitäjänkok. ptk. 2.11.1783. Tohmajärvi KA. Mikael Toppeliukselle maksettiin työstä 1300 taalaria sekä kyytimaksuja 200 taalaria, yhteensä 1500 taalaria eli 83 riikintaalaria 16 killinkiä specie.
616 Pitäjänkok. ptk. 15.8.1784. Tohmajärvi KA. Maalausten maksamisesta päätettiin "— — at alla som hafwa fylt sine Sexton åhr Ware sig man eller Qvinhjon utan afseende om de begått Herrens Nattward eller icke, endast at de äro friske och kunna något förtjena, in til dess de fylt sine 60 åhr, skola taga del i betalningen i lika mån, och fördelar Pastor utgift sedan han öfwerräknat betalarenas antal i församlingen, samt får rätta summan igen på arfwode i kyrckan.
Emot det som mäst alle hemmans brukare och Crono Torpare i Moderkyrcko gjället hit in til arbetat en dag wid kyrckan med ställningar upförande, Wäggar spjelckande m.m. förutan hela Orgamo by, beslöts at samma by betalar til Pastor et Lispund fisk för hvarje gård til någon såfwell hjelp för Toppelii samt dess lärgosses underhållande i Kost, qvarter m.m. under denne målningens tid"; Cederberg 1908, s. 75—76.
617 Pitäjänkok. ptk. 29.10.1786. Tohmajärvi KA.

Kempele

618 Tilit 1760, 1769, 1775—1776, 1782—1783. Kempele KA.
619 Tilit 1785. Kempele KA. "Oct. 24 til Målaren Michel Toppelius för kyrckans målande enligt accord 16:32:—; Suomen Sukututkimusseuran kokoelmat, Kempele, Syntyneet 1734—1850. VA. Georgius (Jöran) Möller Kempeleestä, s. 1741.
620 s. Suomen maanmittarit 1628—1928, n:o 222, s. 24, n:o 73, s. 9; Suomen Sukututkimusseuran kokoelmat, Kempele, Kuolleet 1734—1850. VA. Maanmittari Magnus Gustaf Fillmerin leski Brita Maria Fillmer kuoli 29.9. ja haudattiin 8.10.1795; Tilit 1798, 1802. Kempele KA.

Rantsila

621 Tilit 1781—1782, 1784—1785. Rantsila KA; Pettersson 1975, s. 135—136.

622 Tilit 1787—1788, 1794. Rantsila KA. Johan Amström oli Hailuodon pitäjännikkari Johan Kangas. Lars Pettersson tiedonanto 9.2.1973.
623 Bergholm 1901, s. 505. Christfrid Ganander, s. 1741 Haapajärvellä, maisteri 1766, Rantsilan kappalainen v:sta 1775, k. 1790.

Messeniuksen muotokuvan korjaus

624 Virkkunen 1953, s. 486; von Bonsdorff 1971, erit. s. 11—12, 18—22, kuvat 1 ja 6.

Kuivaniemi ja Nurmes

625 Inv. 1847. Kuivaniemi KA.
626 Oulun läänin henkikirjat — manttaaliluettelot 9587/1801. VA. Matti Kakko omisti 1/4 manttaalin kruununtilan.

Jalasjärvi

627 Tilit 1805. Jalasjärvi KA. Mikael Toppeliukselle maksettiin kirkon malauksesta palkkaa 50 riikintaalaria.

Kauhajoki

628 Tilit 1783, 1797—1800. Kauhajoki KA.
629 Tilit 1805—1806. Kauhajoki KA. Mikael Toppeliuksen perimä palkkio oli 193 riikintaalaria 16 killinkiä.

Tyrnävä

630 Tilit 1820. Tyrnävä KA. Mikael Toppelius asui apulaisensa Gustav Toppeliuksen kanssa kellonsoittaja Brändholmin luona. Mikael Toppeliuksen palkka sekä kyytimaksut olivat yhteensä 82 riikintaalaria 12 killinkiä: Bergholm 1901, s. 1313. Gustav Toppelius, s. 1806, k. 1872, oli suutarinvanhin Oulussa, samalla hänen mainitaan toimineen rokottajana.
631 Inv. 1826. Tyrnävä KA.

Uusikaarlepyy, Mathesiuksen perheen muotokuvia

632 Kansallinen elämäkerrasto IV, s. 40. Georg (Yrjö) Mathesius opiskeli v:sta 1749 Upsalassa ja v:sta 1754 Turun akatemiassa. Hän oli H. G. Porthanin kotiopettajana ja sitten hänen aikalaisiaan Pohjalaisessa osakunnassa. Georg Mathesiuksen kirjoituksia taloustieteen alalta painettiin, mutta laaja Biblisk Manna-Spegel jäi kuitenkin painamatta. Hänen poikansa Nils Mathesius oli Uudenkaarlepyyn kappalaisena ja kuoli 1822. — Nervander 1900, s. 61—62; Meinander 1931, s. 135—136.

Vähäkyrö, Forsmanin perheen muotokuvia

632a Kansallinen elämäkerrasto II, s. 122; Åström 1948, s. 56; Meinander 1931, s. 135—136, 312—313.

Revonlahti

633 Lindberg 1934, s. 227—228.
634 Tilit 1819. Revonlahti KA.
635 Tilit 1820. Revonlahti KA.
636 Inv. 1819. Revonlahti KA.
637 Inv. 1888. Revonlahti KA.
638 Meinander 1927, s. 140.

VI AMMATTIMAISTA MAALARINTYÖTÄ

639 Pettersson 1962, s. 194—196.
640 Min vandrings lista. Topeliana, HYK.
641 "Tämä kellotapuli on maalattu Michael Toppeliukselda 1756", teksti Iisalmen tapulin sisäseinässä.
642 Tilit 1762. Oulunsalo KA; Tilit 1762. Hailuoto KA.
643 Kirkonkok. ptk. 9.5.1763. Oulu KA.
644 Tilit 1766. Paavola KA.
645 Tilit 1782, 1798. Pudasjärvi KA.
646 Tilit 1799. Haukipudas KA.
647 Ks. yllä s. 20.
648 Tilit 1756. Hailuoto KA.
649 Tilit 1764. Oulunsalo KA.
650 Tilit 1765. Paavola KA.
651 Viini- ja oblaattitilit 1772. Siikajoki KA.
652 Tilit 1779. Piippola KA.
653 Pitäjänkok. ptk. 2.11.1783. Tohmajärvi KA.
654 Tilit 1785. Kempele KA.
655 Tilit 1796. Rantsila KA.
656 Tilit 1820 ja inv. 1826. Tyrnävä KA.
657 Inv. 1888. Revonlahti KA.
658 Halila 1953, s. 83, 376—377.
659 Hoppe 1933, kuva s. 13.

VII TOIMINTA-ALUETTA JA TYÖKOHTEITA KOSKEVIA HAVAINTOJA

660 Ks. esim. Halila 1954, s. 498—500.

VIII MIKAEL TOPPELIUKSEN TAITEEN ANALYYSIA

Tekniikka

661 Ks. esim. Wennervirta 1937, s. 163—164.
662 Ks. esim. Pettersson 1953, s. 39.
663 Nordberg 1944, erit. s. 58—62.
664 Erixon 1930, s. 199; Schnell 1965, s. 102.
665 Pettersson 1971, s. 11.
666 Reseptit. Topeliana, HYK.
I-mustaa josta herra Scheffer on huomauttanut — jos tämä aine ensin keitetään väriomenoiden kera ja sitten vihtrillin kera, niin siitä tulee vain noenruskeata. Jos 100 naulaa sellaista seosta keitetään 8 naulan viinikiven kera ja 16 naulaa vihreätä vihtrilliä 2 tuntia, huuhdotaan ja sitten yhtä kauan keitetään sianpuolanvarsikeiton kanssa, niin siitä tulee melkein täysin mustaa.
II Valkoisen lasivernissan resepti

Kumilakkaa	8 luotia
Santarakkapihkaa	4 luotia

Santarakkapihka on ensin keitettävä lipeässä ja sitten kuivattava hyvin.

Valkoisia mastiki-jyviä	4 luotia
Kumiliimaa	3 luotia
Valkoista virakkahartsia	2 luotia

667 Mikael Toppeliuksen kirje Gabriel Walleniukselle 3.2.1781. Pitäjänkok. ptk. 16.12.1781. Tohmajärvi KA.
668 Kivi on taiteilija rouva Greta Schalinin hallussa Turussa.
669 Kiimingin ja Haukiputaan maalausten hahmotus on suoritettu ohuella siveltimellä vaalean ruskeaa väriä käyttäen. Pudasjärven tapulissa hahmotus on tehty vaalean keltaisella värillä.
670 Dekoraation palmetti on ruskea, leijonat vaalean ruskeat ja pohja kuulakkaan sininen. Tätä koristetta pidetään Mikael Toppeliuksen tekemänä.

Kirkkorakennus Toppeliuksen ajan uskonnollisessa maailmankatsomuksessa

671 Hamberg 1955, erit. s. 13—24; Parvio 1959, s. 161.
672 Suomen kielen muistomerkkejä III, 2, s. 161.
673 Kircko-Laki ja Ordningi 1688, XXVII Lucu, § II.
674 Roos 1931, s. 4.
675 Virkkunen 1953, s. 475.
676 Meinander 1921, s. 225, 227; Airas 1925, s. 12—15.
677 Söderhjelm 1911, s. 17—18.
678 Virkkunen 1953, s. 505.
679 Luther 1566, s. 216.
680 Liakka 1934, s. 482—483.
681 Helasvuo 1952, s. 134.

Maalausten sijainti Toppeliuksen koristamissa kirkoissa

682 Vrt. esim. Wickberg 1944, s. 4—10.
683 Ks. yllä s. 18, viite 109 sekä Hallbäck 1947, s. 175—176.
684 Kansallinen elämäkerrasto III, s. 243—244; Paul Krogiuksen kirjeet piispa Ericus Benzeliukselle 14.10.1722, 18.5.1724, 18.1.1725, 14.2.1730 sekä tri Petrus Fileniukselle 15.5.1742. Krogius-suvun kokoelmat 1. VA.
685 Vrt. Puukko 1937, s. 198—222.
686 Nervander 1899 b, s. 37.
687 Vrt. Josephson 1948, s. 47; Kitson 1958, s. 37.
688 Bergroth 1903, s. 329; Room. 3:21, 4:5.
689 Käsi-Kirja 1757, s. 6; Nikolainen 1951, s. 389.
690 Biblia pauperum 1471, kuva 3; Pylkkänen 1959, s. 38, 51.
691 Haapa 1952, s. 251.
692 Haapa 1952, s. 21.
693 von der Gabelentz 1912, kuvat 22—24, 26.
694 Hallbäck 1947, s. 166; Pylkkänen 1959, s. 20—21.
695 "Sillä koska kuolema on tullut ihmisen kautta, niin myöskin kuolleitten ylösnousemus on tullut ihmisen kautta. Sillä niin kuin kaikki kuolevat Aadamissa, niin myös kaikki tehdään eläviksi Kristuksessa."
696 von der Gabelentz 1912, kuva 2.
697 von der Gabelentz 1912, kuva 33.
698 Nikolainen 1951, s. 56.
699 von der Gabelentz 1912, kuva 23.
700 Wennervirta 1937, s. 86—87 (Finström), s. 182 (Taivassalo), s. 200 (Rymättylä); Pylkkänen 1959, s. 57.
701 Wennervirta 1937, s. 128 (Espoo), s. 129 (Siuntio), s. 136 (Inkoo).
702 Aspelin, J. R. 1942, s. 282—283.
703 Aspelin, J. R., 1942, s. 184—187; Ehrnrooth 1973, s. 56, kuva 39.
704 Iso tietosanakirja IV, s. 496.
705 Ks. esim. Grotenfelt 1914, s. 644; Wickberg 1944, s. 4.
706 Lindwall 1968, s. 352, 361.
707 Vrt. Okkonen 1952, s. 132—133, kuvat s. 124, 126.
708 Lindblom 1944, s. 420.
709 Vrt. Forsman 1900, s. 225.

Dekoraatiota ja ornamentiikkaa

710 Lindblom 1944, s. 529.
711 Sirelius 1921, s. 333, 345, 452—453.
712 Hoppe 1933, s. 13; Hirn 1948, s. 14, 38—39, 55, 57—58.
713 Koskimies, Rafael 1956, s. 79—81.
714 Lindblom 1929, s. 19.
715 Steneberg 1955, s. 140—146.
716 Vrt. Lindblom 1929, s. 199—206.

Kuva-aiheita ja niiden ikonografiaa sekä sommittelun esikuvia

717 Pylkkänen 1954, s. 51, 53—54.
718 Cleve 1933, s. 53—55.
719 Hallbäck 1950, s. 309.
720 Hallbäck 1947, s. 179—189.
721 Hallbäck 1956, s. 34—39.

V:n 1642 Raamatun kuvia Toppeliuksen maalausten esikuvina

722 Puukko 1946, s. 134—146.
723 Svärdström 1949, s. 41—45.
724 Puukko 1946, s. 148—149.
725 Piirros Asikkalan kirkon maalauksesta Rebekka kaivolla. MV.
726 Künstle 1928, s. 290—294. Daavid ja Goljat -aihetta käsitelty Domitillan katakombissa, Anconan tuomiokirkossa olevassa sarkofagissa, Milanon P. Ambrosiuksen kirkon oven Daavid-kuvasarjassa, Psalttarien miniatyyrimaalauksissa esim. Psalterium aureumissa.
727 Wölfflin 1908, s. 29; Hausenstein 1956, s. 13—14.
728 Künstle 1928, s. 280—281. Kain ja Aabel-aiheita mm. S. Vitalen mosaiikeissa Ravennassa.
729 Künstle 1928, s. 288.
730 Tikkanen 1898, s. 33—36.
731 Künstle 1928, s. 285—286.

Sacra Scriptura Loquens in Imaginibus

732 Allgemeine Deutsche Biographie 1896, Weigel, Chr.
733 Weigel 1695, s. 1—4.

Matthaeus Merianin grafiikka

734 Eckardt 1887, s. 8—20.
735 Meinhold 1965, s. 17; Merian 1625—1627, nimilehti.

Brosamerin grafiikka

736 Collijn II, s. 195, III, s. 105—107; Pylkkänen 1954, s. 53—54.
737 Künstle 1928, s. 440—446; Bönbok 1590, s. 53.
738 Künstle 1928, s. 427—431.

Rubensin taiteen piiriin kuuluva grafiikka

739 Evers 1942, s. 30—45.
740 Rosenberg 1888—1890, s. 100—102.
741 Tolvanen 1947, s. 158.
742 Ks. yllä s. 25, viitteet 228, 230.
743 Künstle 1928, s. 521—527.
744 Achrenius 1766, s. 63; Tarkiainen 1940, s. 71—83.
745 Rooses 1886—1892, s. 100—101, kuva 23.
746 Rooses 1886—1892, s. 108—109, kuva 26.
747 Evers 1942, s. 227—228.
748 Neg. 3749. MV.
749 Rosenberg 1888—1890, s. 129—130.
750 Neg. 675. MV.
751 Vaskikäärme maalattu Rubensin esikuvan mukaan Sköldingen kirkkoon Ruotsissa. ATA.
752 Lübke 1893, kuva s. 57, kuninkaan ottelu yksisarvisen kanssa.
753 Mitchell 1919, s. 34—40, pl. VII; Lübke 1893, kuva 377.

754 Rooses 1886—1892, s. 220; Rosenberg 1888—1890, s. 16—17. Nimilehti paavi Urbanus III:n 1634 ilmestyneisiin runoihin. Rubens piirsi itse luonnoksen, sen kaiversi Cornelis Galle.
755 Wennervirta 1937, s. 209.
756 Künstle 1928, s. 476—480.
757 Rosenberg 1888—1890, s. 48.
758 Muhoksen Ristiltäotto ks. Emil Nervanderin selostus Muhoksen kirkosta. SMY:n VII taidehistoriallisen retkikunnan raportti 1899. MV; Aspelin, J. R. 1942, s. 299. — Teijon maalauksesta ks. Riska—Sinisalo 1968, s. 86—87, kuva 11; neg. 21413. MV. — Ristiltäotto maalattu Rubensin esikuvan mukaan mm. seuraaviin Ruotsin kirkkoihin: Alingsås (Länsi-Göötanmaa) 1700-l., Dörby (Smool.) 1843, Kalmarin tuomiokirkko, Sjösås (Smool.), Skatelöv (Smool.), Trehörna (Itä-Göötanmaa), Örebron Nikolainkirkko (Närke) 1788, Östra Ryd (Upl.) 1704, Vaxholm (Upl.), Åsbräcka (Länsi-Göötanmaa). ATA.

Georg Engelhardt Schröderin ja Mikael Toppeliuksen Pyhän Ehtoollisen yhteinen esikuva

759 Looström 1887, s. 18—20.
760 Nervander 1905, s. 28.
761 Künstle 1928, s. 413—425.
762 Wennervirta 1937, s. 103, 145, 207.
763 Ks. yllä s. 30, 34, 36—37.

Muita maalauksia ja esikuvia

764 Jönköpings Posten 24.12.1949. Johan P. Kinnerus on tehnyt Brandstorpin kirkon kattomaalaukset 1748. Hän on itse kustantanut osan maalauksista. Syntiinlankeemus on itäsivulla. Taustassa neljä jokea.
765 Rooses 1886—1892, s. 92—93, kuva 103.
766 Biblia 1758, s. 194.
767 Kansan Kuvalehti 1.8.1930, n:o 31, s. 20—22.
768 Schuler 1845, kuva Enkeli ilmestyy Marialle.

Väriasteikko

769 Lindblom 1929, s. 19.
770 Hernmarck — Stavenow — Munthe 1943, s. 87—91.
771 Hausenstein 1956, s. 16.

Omaa synteesiä

772 Riitta Pylkkäsen tiedonanto 20.1.1963.
773 Hausenstein 1956, s. 22; Schönberger — Soehner [1959]. kuvat 244—245.
774 Riitta Pylkkäsen tiedonanto 20.1.1963.
775 Ks. esim. Lindwall 1968, s. 24—25, 196—199.
776 Wacklin II, s. 67—68.

Lähteet

PAINAMATTOMAT

Suomi:

Alatornio KA
Pitäjänkok. ptk. 18.3.1797
Alavieska KA (OMA)
Tilit 1732—1750, 1783
Enontekiö KA (OMA)
Inventaarioluettelo 13.2.1827
Pitäjänkok. ptk. 8.11.1789, 4.4.1790, 20.2.1791
Rov.tark.ptk. 21.—22.2.1813
Tilit 1791—1793
Haapavesi KA (OMA)
Tilit 1786
Hailuoto KA
Tilit 1756, 1762, 1763
Haukipudas KA(OMA)
Tilit 1762, 1774, 1794—1807
Viini- ja oblaattikirja 1743—1750, 1750—1757

Helsingin yliopiston kirjasto, käsikirjoituskokoelma (HYK)
TOPELIANA (TOPELIUS-AINEISTO)
M. Toppeliuksen merkintä syntymäajastaan 10.8.1734
M. Toppeliuksen anomuskirje Oulun pormestarille 8.3.1762
Sopimusasiakirja, jossa Mikael Toppelius hyväksytään Iinattivaaran kaivoksen osakkaaksi 14.12.1767
M. Toppeliuksen tarkastuskirja Iinattivaaran kaivoksesta 6.—20.4.1798
M. Toppeliuksen kirjeet pojalleen Zakariakselle 18.1.1799, 15.12.1807, 4.3.1808, 25.4.1808, 14.9.1808, 19.1.1809, 2.10.1809, 10.10.1809, 27.2.1810, 30.3.1810, 26.4.1810, 19.7.1810, 27.5.1813, 19.9.1814, 14.3.1815, 28.12.1820
Kaksi maalireseptiä
Min vandrings lista I—II

Helsingin yliopiston taidehistorian laitos (HYTHL)
FRÄNTI, DAISY, Paltaniemen kirkko ja tapuli. Taidehistorian pro gradu -tutkielma 1967
MÄHÖNEN, REINO, Mikael Toppelius, oululainen kirkkomaalari. Taidehistorian lisensiaattitutkielma 1963.
PETTERSSON, LARS, Målaren Christian Wilbrandts kyrkinteriörer. Esitelmä pohjoismaisessa ikonografiasymposiumissa, Bårdshaug 23.8.1972.
PETTERSSON, LARS, Pyhämaan uhrikirkon maalausten syntyongelmia. Esitelmä Pyhämaan kirkossa 16.6.1974.
PUURUNEN, RAIJA, Pudasjärven kirkko. Proseminaariesitelmä 8.2.1969.
WEGELIUS, MARJA LEENA, Pohjalainen kirkkomaalari Johan N. Backman. Taidehistorian pro gradu -tutkielma 1967.
WESTERLUND, JORMA, Oulun kivikirkko. Taidehistorian pro gradu-työ 1959.

Iisalmi KA
Pitäjänkok. ptk. 12.10.1777
Ilmajoki KA
Inventaarioluettelo 1836
Tilit 1764-1765, 1766, 1777, 1780, 1781, 1782
Vanha kronikka
Jalasjärvi KA
Tilit 1805
Kaarlela KA
Tilit 1768, 1773
Kalajoki KA (OMA)
Tilit 1727, 1737, 1745, 1773—1774
Kauhajoki KA
Tilit 1783, 1797—1800, 1805—1806
Kemi (maaseurakunta) KA (OMA)
Tilit 1732, 1751—1752, 1753, 1754, 1777, 1782

Kempele KA (OMA)
Tilit 1760, 1769, 1775, 1776, 1782, 1783, 1785, 1798, 1802
Kiiminki KA
Kiimingin kirkon pohjapiirustus v:lta 1760
Kokkola KA
Tilit 1676—77, 1695—98, 1726, 1739, 1740, 1769, 1771—1773, 1785
Kristiinankaupunki KA
Inventaarioluettelo 1874
Kuivaniemi KA (OMA)
Inventaarioluettelo 1847
Tilit 1762, 1775
Kälviä KA
Tilit 1726, 1727, 1754
Liminka KA (OMA)
Tilit 1727
Lohtaja KA
Tilit 1753, 1768—1771, 1774
Muhos KA (OMA)
Inventaarioluettelot 1828, 1895
Rovastintark.ptk. 24.6.1786, 22.1.1808
Tilit 1773—1774, 1778

Museovirasto (MV), Helsinki

Historian toimiston kuva-arkisto
Asikkala, kirkko
Piirros maalauksesta Rebekka kaivolla
Muhos, kirkko
Emanuel Granbergin maalaus Vaskikäärme, neg. n:o 675
Teijo, kirkko
Alttaritaulu Ristiltäotto, neg. n:o 21413
Tenhola, kirkko
Viimeinen tuomio, neg. n:o 3749

Historian toimiston topografinen arkisto
Alatornio, kirkko
J. Kronqvist, Raportti 30.7.1928
Hailuoto, kirkko
O. Niemi, Restauroimisraportti 30.8.1950
Kempele, kirkko
O. Niemi, Restauroimisraportti 7.8.1939
Tarkastuskertomus 25.8.1954 ja 8.9.1954
Lapinlahti, kirkko
Toppeliuksen maalausten lahjoittamista Valtion historialliseen museoon koskeva pöytäkirja 20.3.1905
Leppävirta, kirkko
Raportti saarnatuolin maalauksista
Paavola, kirkko
O. Niemi, Restauroimisraportti 9.7.1946
Pieksämäki, kirkko
Tarkastuskertomus 22.2.1971
Pulkkila, kirkko
C. Frankenhaeuserin kertomus 18.12.1907
Siikajoki, kirkko
Inventointikertomus 185/1887
O. Niemi, Restauroimisraportti 20.—25.8.1939

Suomen Muinaismuistoyhdistyksen arkisto
Pöytäkirjat 1894—1900
Suomen Muinaismuistoyhdistyksen I taidehistoriallisen retkikunnan raportti 1871 (Västanfjärdin kirkko)
Suomen Muinaismuistoyhdistyksen VII taidehistoriallisen retkikunnan raportti 1899
Emil Nervanderin selostus Haapaveden kirkosta
Emil Nervanderin selostus Muhoksen kirkosta
Emil Nervanderin selostus Paltamon kirkosta

Närpiö KA
Beskrifning öfver Närpäs Moderkyrcka med Alle dess tillhörigheter ——— (osittainen jäljennös v:lta 1901. MV).
Oulainen KA
Tilit 1780—1782
Oulu KA (OMA)
Kirkonkok. ptk. 9.5.1763
Tilit 1639, 1658, 1682—1685, 1695—1699

Oulun maakunta-arkisto (OMA), Oulu

Auction Protocoller (OKA)

15.9.1766	Hedmanin kuolinpesän huutokauppa
1775—1786	Mikael Toppeliuksen huutokauppa
1.6.1786	Degermanin kuolinpesän huutokauppa
27.2.1787	Mikael Toppeliuksen vapaaehtoinen huutokauppa
26.6.1788	Apteekkari Julinin huutokauppa
20.2.1789	Leskirouva Ståhlbergin kuolinpesän huutokauppa
13.—14.2.1794	E. Tulindbergin huutokauppa
12.6.1798	Sihteeri H. Bergenklingan kuolinpesän huutokauppa
31.7.1800	Raatimies Nils Celsiuksen kuolinpesän huutokauppa
14.8.1800	Kunink. revisionisihteeri Carl Fagerströmin kuolinpesän huutokauppa
10.1.1805	Enqwistin lesken huutokauppa
22.5.1805	Tri Westzynthiuksen kuolinpesän huutokauppa
1.6.1809	Räätäli Anders Galleniuksen kuolinpesän huutokauppa

Lagfarts Protocoller 1764—1769: 3.3.1767, 11.1.1768
Lagfarts Protocoller 1775—1782: 12.8.1776, 2.7.1781, 3.6.1782
Lagfarts Protocoller 1788—1789: 2.3.1789
Lections Designationer och Tabeller Öfwer Ungdomen Jämte Examen Protocoller 1801—1825
Mantals längd öfwer Uleåborgs Stad 1767, 1774, 1783
Ocklawitz, Maria Magdalena, perunkirjoitusasiakirja 22.1.1808
Oulun maistraatin kirje maaherralle 21.1.1783
Upbörds Bok i Uleåborgs Stad 1778, 1785, 1789, 1790, 1791
Virkkunen,, A.H., kirjeet
Kirje 12.5.1739 (Lauri Gallenius)

Oulunsalo KA (OMA)
Inventaarioluettelo 1772, 1872
Tilit 1756, 1760, 1762—1764
Paavola KA (OMA)
Kirkkoneuvoston ptk. 30.9.1766, 10.12.1769
Tilit 1755—1759, 1764—1766
Paltamo KA (OMA)
Piispantark.ptk. 20.1.1781
Tilit 1778—1781
Pieksämäki (maaseurakunta) KA
Tilit 1759, 1762, 1775
Piippola KA (OMA)
Kirkonkok. ptk. 5.4.1779
Tilit 1779
Pudasjärvi KA (OMA)
Pitäjänkok. ptk. 3.7.1786
Tilit 1764—1765, 1782—1783, 1792, 1798
Pulkkila KA (OMA)
Kirkonkok. ptk. 27.2.1810
Urakkasopimus 24.3.1768 saarnatuolin rakentamisesta
Pyhäjoki KA (OMA)
Rovastintarkastuspöytäkirjoja 1687—1703
Tilit 1747
Rantsila KA (OMA)
Tilit 1781—1782, 1784—1785, 1787—1788, 1794, 1796
Revonlahti KA (OMA)
Inventaarioluettelo 1819, 1888, 1933
Tilit 1819, 1820
Saloinen KA (OMA)
Thomas Stenbäckin muistiinpanot Raahesta ja Salosta (n. 1757—1773)
Tilit 1786—1787

Sievi KA (OMA)
Tilit 1730, 1740, 1745
Siikajoki KA (OMA)
Tilit 1765—1767, 1769—1773
Viini- ja oblaattitilit 1772—1773
Sodankylä KA (OMA)
Inventarium över Kittilä bönehuset 25 Martii 1823. Documenter angående Sodankylä Prästegårds och Kyrkans tillhörigheter samt Pastoris Rättigheter
Sotkamo KA (OMA)
Inventaarioluettelo 1841
Tilit 1719—1810
Suomen valtionarkisto (VA), Helsinki
Alceniuksen kokoelma VI
Codex Fahlander
Codex Peitzius
Hiereulogia Ostrobotnica
Karttakokoelma, kaupungit ja kauppalat
Oulu 1/2 D 19/12
Oulu 9/2 D 19/12
KD 39/143 1820
Ruotsin YIV:n originaalipiirustus Kemin kivikirkkoa varten v:lta 1786
Kristiinankaupungin raast. ptk. 26.1.1698, 20.3.1699

Krogius-suvun kokoelmat 1
Paul Krogiuksen kirjeet piispa Ericus Benzeliukselle 14.10.1722, 18.5.1724, 18.1.1725, 12.2.1730
Paul Krogiuksen kirje tri Petrus Fileniukselle 15.5.1742
Paul Krogiuksen kirje kuninkaalle 7.7.1751
Oulun läänin henkikirjat-manttaaliluettelot 9472/1774, 9587/1801
Oulun raast. ptk. 24.4.1695, 22.6.1695, 26.8.1695

Ruotsin kauppakollegion tuomiokirja-arkistoa
Maistraattien tuomiokirjat (Ma Tk 5)
Kristiinankaupungin maistraatin pöytäkirja 15.11.1784

Suomen Sukututkimusseuran kokoelmat
De fatiis Ostrobothniae notandis
Kempele, Syntyneet 1734—1850
Kuolleet 1734—1850
Oulu 1, Syntyneet 1722—1754, 1792—1822
Vihityt 1724—1754, 1792—1850
Kuolleet 1687—1754, 1792—1830
Oulu 2, Rippikirjat 1755—1790
Pietarsaaren kaupunki, Kuolleet 1694—1820

Vuoriarkisto
Relation om Bärgwärcket i Finland Åhr 1768, 1769, 1770

Tohmajärvi KA
Muinaistieteelliselle toimikunnalle 1886 lähetetyn, kirkkoa koskevan selostuksen konsepti
Pitäjänkok. ptk. 12.11.1769, 16.2.1781, 1.1.1782, 17.8.1783, 2.11.1783, 15.8.1784, 29.10.1786, 1.7.1849
Toppeliuksen kirje Gabriel Walleniukselle 3.2.1781, sisältyy pitäjänkok. ptk. 16.12.1781

Toholampi KA (OMA)
Inventaarioluettelo 1839
Tilit 1752, 1764—1765, 1778
Tornio KA
Tilit 1780, 1781
Tornion rovastikunnan arkisto (OMA)
Pajalan pappilassa pidetyn kokouksen ptk. 9. 2. 1807
Tyrnävä KA (OMA)
Inventaarioluettelo 1826
Kirkonkok. ptk. 6. 6. 1759
Tilit 1732, 1820—1821
Uusikaarlepyy KA
Kirkkoneuvoston pöytäkirjoja 1693—1760
Piispantarkastusptk. 19. 2. 1751
Tilit 1747—1800

Vihanti KA (OMA)
Inventaarioluettelo 1827 ja 1836, Tilikirja 1774—1780
Nödiga anmärkningar jne. Tilikirja 1774—1780
Tilit 1787
Ylivieska KA (OMA)
Tilit 1742, 1746, 1748, 1752, 1755

Ruotsi:

Antikvariskt-topografiska arkivet (ATA), Tukholma
Ristiltäotto maalattu Rubensin esikuvan mukaan mm. seuraaviin Ruotsin kirkkoihin: Alingsås (Länsi-Göötanmaa) 1700-l., Dörby (Smoolanti) 1843, Kalmarin tuomiokirkko, Sjösås (Smool.), Skatelöv (Smool.), Trehörna (Itä-Göötanmaa), Örebron Nikolainkirkko (Närke) 1788, Östra Ryd (Uplanti) 1704, Vaxholm (Upl.), Åsbräcka (Länsi-Göötanmaa).
Vaskikäärme maalattu Rubensin esikuvan mukaan:
Sköldinge (Södermanlanti)

Ruotsin valtionarkisto (RVA), Tukholma
Pohjanmaan läänin maaherrojen kirjelmiä kuninkaalle:
31. 1.1691, Kempeleen kirkonrakennustyöstä
31.10.1744, Oulun porvarien lohipato-osuuksien vuokraamista talollisilta ym.
22. 5.1746, anomus kolehdin keräykseen Pyhäjärven kirkon korjausta varten
28. 4.1747, anomus kolehdin keräykseen Ylikiimingin kirkon korjausta ja kellotapulin rakentamista varten
11.11.1748, anomus kolehdin keräykseen Sievin kirkon korjausta varten
6. 6.1750, anomus kolehdin keräykseen Kuhmoniemen kappelin perustamista varten
27. 6.1750, Kuhmoniemeen anotaan kirkkoa
15. 9.1755, anomus kolehdin keräykseen Paavolan ja Siikajoen kirkkojen rakentamista varten
16. 6.1761, anomus kolehdin keräykseen Ilmajoen kirkon korjausta varten
3. 2.1763, valitetaan pitkiä kirkkomatkoja Pohjanmaalla
18.3. ja 9.4.1763, anotaan lupaa Kärsämäen kappelin perustamiselle
28. 9.1763, Oulun porvarit anovat kivikirkkoa
15.12.1766, Lohtajalle anotaan ristikirkkoa.
23.2. ja 4.3.1767, anomuksia Lohtajan kirkon rakentamisesta.

Yli-intendentinvirasto (YIV) kuninkaalle
16.2.1785, Ylikiimingin kirkko
12.5.1785, Saloisten tapuli
19.1.1786, Saloisten tapuli
22.3.1786, Kemin kirkko
9.7.1793, Alatornion kirkko

Yli-intendentinviraston (YIV) arkisto
YIV:n piirustus Alatornion kirkon laajentamiseksi 1793
Jaakko Rijfin piirustukset Alatornion kirkon laajentamiseksi 10.11.1792
YIV:n piirustus Kemin kirkoksi (kopio) ja siinä Jaakko Rijfin lisäys torniksi 1.6.1798.

ACHRENIUS, SIMO, 1766 — Uudet Hengelliset runot läsnäolevaisista ja tulewaisista tiloista. Turku.

AFZELIUS, NILS, 1956 — Bellman och Wallenberg. Ny illustrerad svensk litteraturhistoria II. Stockholm.

AIRAS, KAARLO, 1925 — Tornion kirkko. Tornio.

AJO, REINO, 1947 — Liikennealueiden kehittyminen Suomessa. Fennia 69, N:o 3. Helsinki.

ALCENIUS, ELIAS ROBERT, 1960 — Genealogia Sursilliana. Faksimile vuoden 1850 painoksesta. 2 uusintapainos. Oulu.

Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig 1896.

ANNERSTEDT, CLAES, 1913 — Uppsala universitets historia III:1, Uppsala.

APPELGREN, A. — ROSENHOLM, G., 1948 — Solf kyrka och dess minnen. Vasa.

APPELGREN, KARI, 1974 — Johan Alm. Hantverksmålare i Vasa på 1700-talet. Folklivsstudier X. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland Nr 457. Helsingfors.

ASPEGREN, HANS HENRIC, 1766 — Beskrifning Öfwer Pedersöre Sokn i Österbotn II. Åbo.

ASPELIN, ELIEL, 1891 — Suomalaisen taiteen historia pääpiirteissään. (Liite W. Lübken Taiteen historian suomennokseen). Helsinki.

ASPELIN, J. R., 1866 — Kertomus Maalahden pitäjästä. Suomi. Kirjoituksia isän-maallisista aineista. Toimittanut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Toinen Jakso. Helsinki.

ASPELIN, J. R., 1898 — Muistokirjoitus Sakari Topeliuksesta. Suomen Muinaismuistoyhdistys. Helsinki.

ASPELIN, J. R., 1942 a — Muistoonpanoja taiteilijoista Suomessa ennen aikaan. Opuscula Aspeliniana I (Historiallinen Arkisto VIII, 1884). Helsinki.

ASPELIN, J. R., 1942 b — Eräs kirkkomaalaaja 100 vuotta takaperin. Opuscula Aspeliniana I (SM 1898). Helsinki.

ASPELIN, J. R., 1942 c — Konsthistoriska minnesteckningar. 1. Emanuel Granberg. Opuscula Aspeliniana I (FM 1898). Helsinki.

ASPELIN, J. R. 1942 d — Lauri Gallenius, pohjalainen kirkkomaalari isonvihan aikana. Opuscula Aspeliniana I (SM 1899). Helsinki.

ASPELIN, J. R., 1942 e — Taiteen vainiolta. Opuscula Aspeliniana I (SM 1899). Helsinki.

ASPELIN, J. R., 1942 f — Några konstnärsminnen. Opuscula Aspeliniana I (FM 1899).

ASPELIN, J. R., 1942 g — Margareta Capsius, Finlands äldsta kända kvinnliga artist. Opuscula Aspeliniana I (FM 1900).

ASPELIN, J. R., 1942 h — Abraham Barckman. En österbottnisk konterfejare. Opuscula Aspeliniana I (FM 1902). Helsinki.

ASPELIN, J. R. 1942 i — Johan Backman. Pohjalainen kirkkomaalari. Opuscula Aspeliniana I (SM-FM 1903). Helsinki.

ASPELIN, J. R., 1942 j — Det kyrkliga konstmåleriets utöfvare i vårt land. Opuscula Aspeliniana I (SM-FM 1907). Helsinki.

ASPELIN, J. R., 1942 k — Kyrkomålaren Erik Westzynthius d.ä. Opuscula Aspeliniana I (SM-FM 1908). Helsinki.

AUNOLA, TOINI, 1967 — Pohjois-Pohjanmaan kauppiaiden ja talonpoikain väliset kauppa- ja luottosuhteet 1765—1809. Historiallisia tutkimuksia LXXII, julkaissut Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.

A. V. F., 1897 — Oulaisten kirkon vanhat maalaukset. SM 1897. Helsinki.

BERGH, VOLMAR, 1961 — Tukholman suomalaisista menneinä vuosisatoina. Historiallinen arkisto 57. Toimittanut Suomen Historiallinen Seura. Turku.

BERGHOLM, AXEL, 1901 — Sukukirja. Suomen aatelittomia sukuja I. Kuopio.

BERGMAN, EVA, 1953 — Äldre silver och textilier i Luleå stift. Luleå stift i ord och bild. Stockholm.

BERGROTH, ELIS, 1903 — Suomen kirkko, sen kehitys, sen vaikutus kansaan ja sen suhde valtioon I. Porvoo.

BESKOW, HANS, 1952 — Bidrag till studiet av Övre Norrlands kyrkor. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Del 79:1. Lund.

BIBLIA PAUPERUM 1471 Deutsche Ausgabe. Weimar 1906.

BIBLIA, Se on: Coco Pyhä Ramattu Suomexi. Stockholm 1642.

BIBLIA, Se on: Coco Pyhä Ramattu Suomexi. Turku 1758.

Bidrag till Mikael Toppelii biografi. FM 1901.

Biografinen nimikirja. Elämäkertoja Suomen entisiltä ja nykyajoilta. Toimittanut Suomen historiallinen seura. Helsinki 1879—83.

BJÖRKMAN, HJ., 1930 — Gårdar och gårdsägare i Gamlakarleby på 1700-talet. Suomen Sukututkimusseuran vuosikirja XIII 1929. Helsinki.

BJÖRKMAN, HJALMAR, 1935 — Boupptеckningar i Gamlakarleby stad 1697—1800. Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja XI. Helsinki.

BLOMSTEDT, YRJÖ, 1969 — Westzynthius-suvun alkupolvista muutama lisätieto. Genos 1969. Turku.

BONSDORFF, BENGT von, 1971 — Bilden av Johannes Messenius. FM 1971.

BRENNER, ALF, 1963 — Oulun kaupungin perunkirjoituksia 1653—1750. Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja XXV:1. Tampere.

BRENNER, ALF, 1964 — Oulun kaupungin perunkirjoituksia 1750—1779. Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja XXV:2. Tampere.

BRENNER, ALF, 1966 — Oulun kaupungin perunkirjoituksia 1779—1800. Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja XXV:3. Tampere.

BURCKHARDT, JACOB, 1938 — Erinnerungen aus Rubens. Vienna.

BYSTRÖM, ENGELBERT, 1955 — Kyrkobyggnader. Råneå socken 1654—1954. Luleå.

Bönbok, then hela Catechismus medh Christi Pino. Rostock 1590.

CAJANUS, K. I., 1927 — Piirteitä Kemin maaseurakunnan kirkkojen historiasta. Tornio.

CAJANUS, K. I., 1936 — Kempeleen seurakunnan vaiheita. Oulu.

CALAMNIUS, R., 1914 — Tietoja Piippolan seurakunnan vaiheista. Jouko II, Pohjalaisen Osakunnan kotiseutujulkaisu. Helsinki.

CARLANDER, C. M., 1904 — Svenska bibliotek och ex-libris II. Stockholm.

CASTRÉN, ERIC, 1776 — Kort beskrifning om Pudasjärvi Socken i Österbotten. Åbo Tidningar n:ot 10—13 1776. Åbo.

CASTRÉN, ZACH., 1894 — Vanhan ajan muistoja Kemin, Tervolan ja Simon seurakunnista. SMYA XIV. Helsinki.

CEDERBERG, A. R., 1908 — Mikael Toppeliuksen maalauksia Tohmajärven kirkossa. SM 1908.

CEDERBERG, A. R., 1924 — Kahdeksannentoista vuosisadan miehiä. Jyväskylä.

CEDERBERG, A. R., 1928 — Jaakko Stenius vanhempi. Kappale 18:nnen vuosisadan suomalaista sivistyshistoriaa. Suomen kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia XXIV. Helsinki.

CEDERBERG, A. R., 1941 — Suomen kirkko ja Ruotsin hallitus vapaudenajalla. Esitelmä Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikokouksessa 19.1.1931. Suomen kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja 1939—1940. Helsinki.

CEDERBERG, A. R., 1947 — Suomen historia vapaudenajalla II. Porvoo.

CLEVE, NILS, 1932 — Predikstolar och predikstolskonst i Finland intill år 1700. Historiska och litteraturhistoriska studier 8. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCXXIX. Helsingfors.

CLEVE, NILS, 1933 — Barockmålningarna i Asikkala gamla kyrka. Kulturhistorisk årsbok 1933. Centralutskottet för hembygdsforskningen i Finland. Ekenäs.

CLEVE, NILS, 1951 — Pohjois-Suomen vanhat kirkot kunniaansa. Kaltio n:o 2, 1951. Oulu.

CLEVE, NILS — RÁCZ, ISTVÁN, 1968 — Suomen rokokoon ja uusklassillisuuden taideaarteita. Helsinki.

COLLIJN, ISAK, — Sveriges bibliografi intil år 1600 I—III. Uppsala 1927—1938.

DAHL, ALEXANDER, 1926 — Kort historik över Uleåborgs pedagogi och dess efterföljare Trivialskolan, Högre elementarskolan, Elementärläroverket och Lyceet i Uleåborg. Tammerfors.

DANIELSON, JOH. RICH., 1896 — Suomen sota ja Suomen sotilaat vuosina 1808—1809. Helsinki.

ECKARDT, H., 1887 — Matthaeus Merian. Skizze seines Lebens und ausführliche Beschreibung seiner Topographia Germaniae. Basel.

EHRENSVÄRD, AUGUSTIN, 1882 — Anteckningar under en resa i Finland år 1747. Utg. R. Hausen. Helsingfors.

EHRNROOTH, ANNABRITA, 1970 — Kyrkomålarna Petter Bergström, Petter Bryström och målaren Roström från Piteå. Norrbotten 1970, årsbok för Norrbottens museum. Luleå.

EHRNROOTH, ANNABRITA, 1973 — Målaren Thomas Kiempe. SMYA-FFT 76. Helsingfors.

EDWARDS, RALPH, 1951 — A history of the English Chair. Victoria and Albert Museum. London.

ERIXON, SIGURD, 1930 — Tova, en målad timmersal. Svenska kulturbilder III—IV. Stockholm.

EVERS, HANS G. 1942 — P. P. Rubens. München.

FELLMAN, ISAK, 1910 — Handlingar och uppsatser angående finska Lappmarken och lapparne II. Helsinki.

FELLMAN, J., 1906 — Anteckningar under min vistelse i Lappmarken I. Helsingfors.

FMU — Finlands medeltidsurkunder, samlade och utgivna genom Reinh. Hausen, I—VIII. Helsingfors 1910—1935.

FOGELMARCK, STIG, 1957 — Carl Fredrik Adelcrantz arkitekt. Uppsala.

FOGELMARCK, STIG, 1972 — Byggnaderna. Kina slott på Drottningholm. Av Åke Setterwall, Stig Fogelmarck, Bo Gyllensvärd. Med bidrag av Sten G. Lindberg, Peter Stenberg, Walter Bauer. Malmö.

FORSMAN, JUHO RUD., 1900 — Kaarle Fredrik Mennander ja Hänen Aikansa. Turku.

[FROSTERUS, JOHANNES,] 1791 — Hyödyllinen huvitus luomisen töistä, yksinkertaisille avuksi Jumalan hyvyyden tuntoon ja palvelukseen. Turku.

GABELENTZ, HERMANN von der, 1912 — Die Biblia pauperum und Apokalypse. Strassburg.

GALLÉN, JARL, 1968 — Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland, Nr 427:1. Helsingfors.

GARDBERG, C. J., 1951 — Pedersöre kyrka under medeltiden. FM 1951.

GARDBERG, CARL JACOB, 1957 — Med murslev och timmerbila. Drag ur det finländska byggnadshantverkets historia. Med byggare i 800 år. Helsingfors.

GEZELIUS, J. S:R, 1740 — Lasten paras tavara. Stockholm & Turku.

GROTENFELT, A., 1914 — Maailmankuvan laajeneminen. Maailmanhistoria IV. Porvoo.

HAAPA, ESKO, 1952 — Markuksen evankeliumi. Suomalaisen Uuden Testamentin selitys. Helsinki.

HALILA, AIMO, 1953 — Oulun kaupungin historia II 1721—1809. Oulu.

HALILA, AIMO, 1954 — Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721—1775. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V. Oulu.

HALILA, AIMO, 1966 — Sara Wacklin ja hänen pohjalaismuistelmansa (johdanto). Sara Wacklin, Sata muistelmaa Pohjanmaalta. Suomentanut Katri Ingman-Palola. Porvoo.

HALLBÄCK, SVEN AXEL, 1947 — Det efterreformatoriska dekorativa kyrkomåleriet på 1600- och 1700-talen i Sverige I. Göteborg.

HALLBÄCK, SVEN AXEL, 1950 — Det efterreformatoriska dekorativa kyrkomåleriet i Finland. Några anteckningar delvis i jämförelse med liknande svenskt måleri. Fornvännen 1950.

HALLBÄCK, SVEN AXEL, 1956 — Christian von Schönfeldt — kyrkomålaren. Institutet för västsvensk kulturforskning. Skrifter 1. Vänersborg.

HALLBÄCK, SVEN AXEL, 1973 — Studier av relationer mellan profan slottskonst och dekorativt kyrkligt måleri 1527—c:a 1800. Vänersborg.

HAMBERG, PER GUSTAF, 1955 — Tempelbygge för protestanter. Uppsala.

HANHO, J. T., 1915 — Tutkimuksia Suomen metsätalouden historiasta 19. vuosisadalla I. Helsinki.

HAUSEN, REINH., 1881—1883 — Bidrag till Finlands historia I. Helsingfors.

HAUSENSTEIN, WILHELM, 1956 — Vom Genie des Barock. München.

HAUTALA, JOUKO, 1960 — Christfrid Ganander ja hänen Mythologia Fennicansa. Christfrid Ganander, Mythologia Fennica. 3. p. Turku.

HEDMAN, KARL, 1928 — Hantverkare i Vasa från stadens grundläggning år 1611 till näringsfrihetens införande år 1869. Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja VII. Helsingfors.

HEIKEL, IVAR A., 1940 — Helsingfors universitet 1640—1940. Helsingfors.

HEIKINHEIMO, ILMARI, 1955 — Suomen elämäkerrasto. Porvoo.

HEIKKINEN, ANTERO, 1969 — Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640—1712). Historiallisia tutkimuksia LXXVIII, julk. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.

HELANDER, B. H., 1901 — Piirteitä neologian vaikutuksesta Suomen kirkollisiin ja uskonnollisiin oloihin 18:nnen vuosisadan keskivaiheilta 19:nnen vuosisadan keskivaiheille. Helsinki.

HELASVUO, J. T., 1952 — Räisälän seurakunta. Räisälän historia. Piirteitä Räisälän vaiheista 1865—1944. Turku.

HERNMARCK, CARL — STAVENOW, ÅKE — MUNTHE, GUSTAF, 1943 Senbarock, Fredrik I:s stil och rokoko, 1700—1780, II. Stockholm.

HIRN, MARTA, 1948 — Suomenlinna halki kahden vuosisadan. Porvoo.

HIRN, MARTA, 1970 — Kuvia katoavasta Suomesta. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen taidehistoriallisten retkikuntien piirroksia ja akvarelleja vuosilta 1871—1902. Tapiola.

HJELT, OTTO E. A., 1896 — Naturhistoriens studium vid Åbo universitet. Åbo universitets lärdomshistoria 6. Naturalhistorien. Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland XXXII. Helsingfors.

HOFRÉN, MANNE, 1925 — Norrländska konstprovinser. Tidskrift för konstvetenskap 1924—1925. Lund.

HOFRÉN, MANNE, 1962 — Norrländska studier. Nordiska Museets handlingar:56. Kalmar.

HOPPE, RAGNAR, 1933 — Målaren Elias Martin. Stockholm.

HULTIN, TEKLA, 1896 — Historiallisia tietoja Suomen vuoritoiminnasta Ruotsin vallan aikana. Suomen Teollisuushallituksen tiedonantoja 26. Helsinki.

HULTMARK, EMIL — HULTMARK, CARNA — MOSELIUS, CARL DAVID, 1944 Svenska kopparstickare och etsare 1500—1944. Uppsala.

HÜLPHERS, ABRAH. ABR:SON, 1789 — Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland. Femte Samlingen om Westerbotten 1 Bandet. Westerås.

HÜLPHERS, ABRAH. ABR:SON, 1797 — Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland. Femte Samlingen II Bandet om Westerbottens Städer. Westerås.

HÜLPHERS, ABRAH. ABR:SON, 1922 — Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland. Femte Samlingen. 3 Bandet om Lappmarken. Stockholm.

HYTÖNEN, VILJO, 1905 — Suomen paloviinakysymys Aleksanteri I:n aikana. Helsinki.

ILONIEMI, B. G., 1915 — Kuopion kirkko 1815—1915. Kuopio.

Iso tietosanakirja IV, X. Helsinki 1932, 1936.

ITKONEN, TUOMO, 1955 — Piirteitä Suomen lappalaisten käännyttämisestä ja sen taustasta. Novella plantatio. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 56. Forssa.

JOKIPII, MAUNO, 1960 — Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat II. Historiallisia tutkimuksia XLVIII:2. Julkaissut Suomen historiallinen seura. Forssa.

JOSEPHSON, RAGNAR, 1948 — Barocken. Bonniers konsthistoria. Stockholm.

JUTIKKALA, EINO, 1942 — Suomen talonpojan historia. Porvoo.

Jönköpings Posten 24.12.1949 (Johan Kinnerus teki Brandstorpin kirkon kattomaalaukset 1748).

KAILA, E. E., 1931 — Pohjanmaa ja meri 1600—1700-luvuilla. Helsinki.

KAJANTI, CAIUS, 1974 — Margareta Capsia — Lohjan kirkon vanhan alttaritaulun tekijä. Länsi-Uusimaa 10.8.1974.

KALAJOKI, ATTE, 1964 — Vanhinta Oulua. Pohjois-Pohjanmaan Maakuntaliiton Vuosikirja 1963—1964 XX. Oulu.

Kansallinen elämäkerrasto I—V. Porvoo 1927, 1929, 1930, 1932, 1934.

Kansan Kuvalehti 1.8.1930, n:o 31, (kuva munkkimaalari Jean Andrayn teoksesta Jeesus nousee haudasta).

KANSANAHO, ERKKI, 1947 — Hallen pietismin vaikutus Suomen varhaisimpaan herännäisyyteen. Helsinki.

KARJALAINEN, A., 1926 — Oulun kaupungin kauppa- ja meriliikenne vuosina 1721—1765. Jyväskylä.

KARLING, STEN, 1970 — Konstakademierna. Konsten i samhället. Utgiven av Sven Sandström. Lund.

Kempeleen kirkko vihitty uudelleen. Uusi Suomi 18.7.1955.

Kircko-Laki ja Ordningi, Jonga ... Cuningas ... Carl yxitoistakymmenes ... Wuonna 1686 on andanut coconpanna, ja Wuonna 1687 prändistä uloskäydä... Wuonna 1688 Suomexi käätty. Turusa [1688].

KITSON, MICHAEL, 1968 — Barokin aikakausi. Maailmantaide. Helsinki.

KJELLBERG, SVEN T., 1974 — Svenska Ostindiska Compagnierna 1731—1813. Malmö.

KLEMETTI, HEIKKI, 1927 — Suomalaisia kirkonrakentajia 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo.

KLEMETTI, HEIKKI, 1936 — Suomalaisia kirkonrakentajia 1800-luvulla. Porvoo.

KLOCKARS, JOHANNES, 1930 — Första boken om Malax. Wasa.

KOJONEN, EERO, 1971 — Sursillin suku Genealogia Sursilliana. Täydentänyt ja toimittanut Eero Kojonen. Tapiola.

KOSKIMIES, JUHO, 1908 — Lapuan pitäjän historia. Oulu.

KOSKIMIES, RAFAEL, 1956 — Porthanin aika. Helsinki.

KREANDER, C., 1788 — Inledning Till Österbottns Mineral-Historia. Stockholm.

KUUSANMÄKI, LAURI, 1962 — Pitäjän itsehallinto. Suur-Jämsän historia II. Hämeenlinna.

KUUSANMÄKI, LAURI, 1966 — Pitäjän itsehallinto. Hämeen historia III:1. Hämeenlinna.

KÜNSTLE, KARL, 1928 — Ikonographie der christlichen Kunst I. Freiburg im Breisgau.

Käsi-kirja 1757 — Käsi-kirja, jossa käsitelty on, cuinga Jumalan-palvelus... meidän seuracunnisam pidettämän ja toimitettaman pitä. Turusa 1757.

LAGUS, GABRIEL, 1965 — Ruumissaarnoista 1600-luvulla. Suomen Sana. Kansalliskirjallisuuden valiolukemisto. 12. Porvoo.

LEINBERG, K. G., 1893 — Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet II. Jyväskylä.

LEINBERG, K. G., 1900 — Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet IV. Helsingfors.

LEINBERG, K. G., 1902 — Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet V. Helsingfors.

LEINBERG, K. G., 1906 — Finlands territoriala församlingars namn, ålder, utbildning och utgrening. Helsingfors.

LEINBERG, K. G., 1907 — Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet VII. Helsingfors.

LIAKKA, NIILO, 1934 — Ilmajoen pitäjä, piirteitä sen synnystä. Vaasa.

LILIUS, HENRIK, 1967 — Renlundin museotalo Kokkolassa. SM 1967.

LILJA, EINAR, 1947 — Den svenska katekestraditionen mellan Svebilius och Lindblom. En bibliografisk och kyrkohistorisk studie. Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 16. Stockholm.

LINDBERG, CAROLUS, 1934 — Suomen kirkot. Maamme kirkkorakennuksia käsittelevä tietoteos. Helsinki.

LINDBLOM, ANDREAS, 1924 — Jacques-Philippe Bouchardon och de franska bildhuggarna vid Stockholms slott under rokokotiden. Uppsala.

LINDBLOM, ANDREAS, 1925 — Stockholms slott genom seklerna. Uppsala.

LINDBLOM, ANDREAS, 1929 — Rokokon. Bonniers konsthistoria. Stockholm.

LINDBLOM, ANDREAS, 1941 — Frihetstidens och den äldre gustavianska tidens rumsinredningar. Stockholms Slotts Historia III. Från Fredrik I till Gustaf V. Stockholm.

LINDBLOM, ANDREAS, 1944 — Sveriges konsthistoria från forntid till nutid II. Från Gustav Vasa till Gustav III. Stockholm.

LINDSTRÖM, AUNE, 1959 — Isak Wacklin. Ateneumin taidemuseo. Museojulkaisu 1—2/1959. Helsinki.

LINDWALL, BO, 1968 — Barockens epok. Levande konst genom tiderna utgiven av Ragnar Josephson. Stockholm.

LINNÉ, CARL von, 1889 — Caroli Linnaei Iter Lapponicum Dei Gratia institutum 1732. Carl von Linnés ungdomsskrifter samlade af Ewald Ährling och efter hans död med statsunderstöd utgifna af K. Vetenskaps-Akademien. Andra serien. Stockholm [1889].

LOOSTRÖM, LUDVIG, 1887 — Den svenska konstakademien under första århundradet af hennes tillvaro 1735—1835. Stockholm.

Luleå stift i ord och bild. Stockholm 1953.

LUNDBERG, ERIK, 1940 — Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000—1400. Stockholm.

LUTHER, MARTIN, 1566 — Betbüchlin mit dem Calender und Passional. Wittenberg.

LUUKKO, ARMAS, 1946 — Pohjalaisen osakunnan nimikirja I. Album nationis ostrobotniensis 1640—1713. Vaasa.

LUUKKO, ARMAS, 1950 — Keskiaika ja 1500-luku. Etelä-Pohjanmaan historia II. Helsinki.

LUUKKO, ARMAS, 1954 — Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin keskiaika sekä 1500-luku. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia II. Oulu.

LUUKKO, ARMAS, 1957 — Suur-Lohtajan historia vuoteen 1809. Suur-Lohtajan historia I. Esihistoriallisesta ajasta Suomen sotaan. Keski-Pohjanmaan historiasarja 3. Kokkola.

LUUKKO, ARMAS, 1971 — Vaasan historia I 1606—1721. Vaasa.

LÜBKE, WILHELM, 1893 — Taiteen historia I. Helsinki.

MALMBORG, BOO von, 1961 — Martin Mijtens d.ä. En konstnär från Sveriges storhetstid. Malmö.

MALMBORG, BOO von, 1971 — De kungliga slotten I. Slott och herresäten i Sverige. Malmö.

MALMBORG, BOO von, 1971a — De kungliga slotten II. Slott och herresäten i Sverige. Malmö.

MATHESIUS, P. N., 1734 — D.D. Dissertatio Geographica de Ostrobotnia. Upsaliae.

MATINOLLI, EERO, 1962 — Utajärven kirkollinen elämä ja koululaitos. Utajärven vaiheita. Helsinki.

MATINOLLI, EERO, 1969 — Suur-Pyhäjoen historia uuden ajan murroksesta 1860-luvulle. Suur-Pyhäjoen historia vanhimmista ajoista 1860-luvulle. Kokkola.

MEINANDER, K. K., 1900 — Målningar af Michael Toppelius i södra Österbotten. FM 1900.

MEINANDER, K. K., 1902 — Några kyrkor i svenska Österbotten. Kalender utgifven af Svenska folkskolans vänner 1902. Helsingfors.

MEINANDER, K. K., 1903 — Den konsthistoriska utställningen i Ateneum. Finsk Tidskrift 1903.

MEINANDER, K. K., 1921 — Tornion kirkon kaunistelu ja irtaimisto. Tornio 1621 12/5 1921. Oulu.

MEINANDER, K. K., 1926 — Den äldre bildkonsten. L. Wennervirta, Finlands konst från förhistorisk tid till våra dagar. Helsingfors.

MEINANDER, K. K., 1927 — Vanhempi kuvaamataide. L. Wennervirta, Suomen taide esihistoriallisesta ajasta meidän päiviimme. Helsinki.

MEINANDER, K. K., 1931 — Porträtt i Finland före 1840-talet I—II. Helsingfors.

MEINANDER, K. K., 1932 — Ett prästpar från 1690. Genos 1932.

MEINHOLD, PETER, 1965 — Matthaeus Merian. Die Bilder zur Bibel. Herausgegeben und eingeleitet von Peter Meinhold. Hamburg.

MERENHEIMO, J. N., 1910 — Oulunsalon uhrikirkko. Jouko. Pohjois-Pohjalaisen osakunnan kotiseutututkimuksia I. Helsinki.

MERIAN, MATTHAEUS, 1625—1627 — Historiae Sacrae Veteris et Novi Testamenti. Amstelaedami.

MICKWITZ, AXEL—MÖLLER, SYLVI, 1951 — Kokkolan kaupungin historia I. Turku.

MITCHELL, H. P., 1919 — Some enamels of the school of Godefroid de Claire — III. The Burlington Magazine. Number CXCVI. Volume XXXV. London.

MÄHÖNEN, REINO [1966] — Alatornion kirkko. Kaleva [Oulu].

MÄHÖNEN, REINO, 1968 — Tornion kirkon sisäkatteen kupujen maalauksista. Tornionlaakson vuosikirja 1968. Tornio.

MÄHÖNEN, REINO, 1969 — Hailuodon vanhan kirkon saarnatuolin maalaukset. Kaleva 8.1.1969. Oulu.

MÄNTYLÄ, ILKKA, 1971 — Tornion kaupungin historia 1. osa 1621—1809. Tampere.

NERVANDER, EMIL, 1899 — Från Brahestad och Torneå. Suomen Matkailijayhdistyksen vuosikirja 1899. Helsinki.

NERVANDER, EMIL, 1899a — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen seitsemäs taidehistoriallinen retkikunta. SM 1899.

NERVANDER, EMIL, 1899b — Taidetta etsimässä. Nuori Suomi. Päivälehden joulualbumi IX 1899. Helsinki.

NERVANDER, EMIL, 1900 — Joitakuita muotokuvia Michael Toppeliukselta. SM 1900.

NERVANDER, EMIL, 1901 — Nyligen uppdagade målningar af Erik Westzynthius och Emanuel Granberg. FM 1901.

NERVANDER, EMIL, 1905 — Michael Toppelius och hans kyrkomålningar. SMYA-FFT XXIII. Helsingfors.

NERVANDER, EMIL, 1905a — Michael Toppelius och hans kyrkomålningar. Helsingfors.

NERVANDER, EMIL, 1905b — Den finska kyrkomålaren Michael Toppelius och hans verk. Folkupplysningssällskapets skrifter 133. Helsingfors.

NERVANDER, EMIL, 1905c — Suomalainen kirkkomaalari Michael Toppelius ja hänen teoksensa. Suomensi Edvard Richter. Kansanvalistus-seuran kustantama. Helsinki.

NIKANDER, GABRIEL, 1930 — Lovisa stads historia I 1745—1808. Lovisa.

NIKANDER, GABRIEL, 1944 — Gamlakarleby stads historia II, 1714—1808. Åbo.

NIKANDER, GABRIEL, 1945 — Kokkolan kaupungin historia II, 1714—1808. Turku.

NIKOLAINEN, AIMO, 1951 — Luukkaan evankeliumi. Suomalaisen Uuden Testamentin selitys III. Helsinki.

NIKULA, SIGRID, 1944 — Kyrkorna och deras skrud. Särtryck ur Kimitobyggdens historia, del I. Åbo.

NIKULA, SIGRID, 1967 — Kyrkor och kapell. Karleby sockens historia I. Åbo.

NIKULA, SIGRID, 1975 — Närpes kyrka och kyrkogård. Särtryck ur Närpes i går och i dag. Åbo.

NISSER, W., 1947 — Hörle bruksherrgårds byggnadshistoria. Konsthistorisk tidskrift. Årgång XV 1946. Stockholm.

NORDBERG, TORD O:SON, 1944 — Södra Råda gamla kyrka. Svenska fornminnesplatser. Vägledningar utgivna genom Kungl. Vitt. Hist. och Antikvitets Akademien N:o 4. Stockholm.

NORDENSTRENG, SIGURD — HALILA, AIMO 1974 Haminan historia I. Mikkeli.

Nordisk familjebok 7, 9. Stockholm 1907, 1908.

NORDLUND, K. J., 1928 — Blad ur Närpes historia I. Vasa.

NYBERG, PAUL, 1940 — Topeliuksen kuvaelämäkerta. Porvoo.

NYBERG, PAUL, 1949 — Zachris Topelius. En biografisk skildring. Helsingfors.

NYBERG, PAUL, 1950 — Z. Topelius. Elämäkerrallinen kuvaus I. Porvoo.

OKKONEN, ONNI, 1952 — Taiteen uudestisyntyminen. Renessanssin taiteen luomishistoriaa 1300-luvulta 1500-luvulle. Porvoo.

OKKONEN, ONNI, 1955 — Suomen taiteen historia. Toinen painos. Porvoo.

OLOFSSON, SVEN INGEMAR, 1962 — Övre Norrlands medeltid. Övre Norrlands historia I. Umeå.

Oulun hautausmaa. Toimittanut: Olavi Airas, Lauri Sutela. Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva. s.a.

OVASKAINEN, KIELO — NIEMINEN, TOINI — JAUHIAINEN, V., 1945 Suolanhakumatkat. Kuopion Isänmaallisen Seuran toimituksia 8. Kuopio.

PAALASMAA, VÄINÖ, 1945 — Paavolan pitäjän menneisyyttä. Oulu.

PALMÉN, E. G., 1909 — Anders Chydenius. Historiallinen Aikakauskirja 7. Helsinki.

PALMÉN, E. G., 1910 — Pappissäädyn valtiollinen toiminta vapauden aikana. Esitelmä Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikokouksessa 19 p. tammik. 1909. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Pöytäkirjat Liitteineen IX 1908—1909. Jyväskylä.

PARVIO, MARTTI, 1959 — Isaacus Rothovius Turun piispa. Forssa.

PETTERSSON, LARS, 1953 — Pieksämäen kirkko ja tapuli. Pieksämäen kirkko 1753—1953. Pieksämäki.

PETTERSSON, LARS, 1958a — Suomen kansanomainen rakennustaide. Oma maa IV. Porvoo.

PETTERSSON, LARS, 1958b — Tornion kirkko ja kellotapuli — Torneå kyrka och klockstapel. Arkkitehti — Arkitekten 9—10/1957. Helsinki.

PETTERSSON, LARS, 1959 — Kirkot ja kirkkotaide. Oma maa VI. Porvoo.

PETTERSSON, LARS, 1961 — Die Problematik der Doppelkreuzkirchen von Hamina. Sitzungsberichte der Finnischen Akademie der Wissenschaften 1959. Helsinki.

PETTERSSON, LARS, 1962 — Utajärven kirkko ja tapuli. Utajärven vaiheita. Helsinki.

PETTERSSON, LARS, 1970 — Peräpohjolan puukirkkoja. Kaunis Suomi 2. Porvoo.

PETTERSSON, LARS, 1971 — Hailuodon palanut puukirkko ja sen maalaukset. SMYA-FFT 73. Helsinki.

PETTERSSON, LARS, 1973 — Haapaveden kirkot. Haapavesi ennen ja nyt II. Haapaveden kirja. JYY:n kotiseutusarja N:o 9. Pieksämäki.

PETTERSSON, LARS, 1975 — Simon Silvénin suunnitelma Haapaveden kirkoksi. Investigatio memoriae patrum. Libellus in honorem Kauko Pirinen. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 93. Rauma.

PIRINEN, KAUKO, 1962a — Kymmenysverotus Suomessa ennen kirkkoreduktiota. Historiallisia tutkimuksia LV. Julkaissut Suomen Historiallinen Seura. Forssa.

PIRINEN, KAUKO, 1962b — Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 62. Pieksämäki.

PLEIJEL, HILDING, 1935 — Svenska kyrkans historia V. Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680—1772. Uppsala.

PLEIJEL, H., 1938 — "Stortron" och de religiösa rörelserna. Frihetstidens kultur. Svenska folket genom tiderna 6. Redigerad av Ewert Wrangel. Malmö.

PUUKKO, A. F., 1937 — Profeettain suhde valtioon. Sana ja kirkko. Helsinki 1937.

PUUKKO, A. F., 1946 — Suomalainen Raamattumme. Helsinki.

PYLKKÄNEN, RIITTA, 1951 — Kirkkomaalari Johan Backmanin perunkirjoitusluettelo. SM 1951.

PYLKKÄNEN, RIITTA, 1954 — Isonkyrön vanha kirkko. Kytösavut VI. Vaasa.

PYLKKÄNEN, RIITTA, 1956 — Säätyläispuku Suomessa vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550—1620. SMYA-FFT 55. Porvoo.

PYLKKÄNEN, RIITTA, 1959 — Lohjan Pyhän Laurin kirkko. Lisiä Lohjan pitäjänkertomukseen 43. Lohja.

PYLKKÄNEN, RIITTA, 1965 — Vanhat tuolimme. Porvoo.

PYLKKÄNEN, RIITTA, 1970 — Barokin pukumuoti Suomessa 1620—1720. SMYA-FFT 71. Helsinki.

REA — Registrum ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas svartbok med tillägg ur Skoklosters Codex Aboensis, utg. genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1890.

RINGBOM, ANNA-LISA, 1922 — Bidrag till Kristinestads gamla kyrkas historia. Arkiv för svenska Österbotten I. Vasa.

RINNE, JUHANI, 1903 — Vuosikertomus Suomen Muinaismuistoyhdistyksen 33:lta toimintakaudelta 7.5.1902 — 7.5.1903. Helsinki.

RINNE, JUHANI, 1912 — Mustasaari-Vasa ruinkyrka. Bidrag till Vasa stads historia I. Helsingfors.

RINNE, JUHANI, 1912a — Regeringens vård om Finlands allmänna byggnader före 1809. SM-FM 1912.

RISKA, TOVE — SINISALO, ANTERO, 1968 — Perniön rovastikunta I. Suomen kirkot 5. Helsinki.

RISSANEN, SANTERI, 1927 — Iisalmen pitäjän historia. Kuopio.

ROOS, S. J., 1931 — Jakobstads kyrka och församling 1731—1931. Jakobstad.

ROOSES, MAX, 1886—1892 — L'oeuvre de P. P. Rubens I—V. Anvers.

ROSENBERG, ADOLF, 1888—1890 Der Kupferstich in der Schule unter dem Einflusse des Rubens. Wien.

ROSENBERG, ADOLF, 1911 P. P. Rubens. Des Meisters Gemälde in 551 Abbildungen. Dritte Auflage. Klassiker der Kunst V. Stuttgart und Leipzig.

ROUTAVAARA, REINO, 1945 Ensimmäinen 50-vuotiskausi 1845—1895. Oulun kaupungin säästöpankki vuosina 1845—1945. Oulu.

RUUTH, J. W., 1897 Björneborgs stads historia. Helsingfors.

RUUTH, J. W., 1899 Porin kaupungin historia. Helsinki.

RUUTH, MARTTI, 1929 Åbo Tidningar Porthanin aikaisen valistususkonnollisuuden kuvastimena. Historiallinen Aikakauskirja 27. Helsinki.

RÅBERGH, HERMAN, 1902 En sedebild ifrån 17:de århundradets senare häft. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran pöytäkirjat liitteineen II. 1898—1902. Borgå.

SALOHEIMO, VEIJO, 1953 Nurmeksen historia. Kuopio.

SALOVAARA, NIILO, 1953 Pieksämäen kirkon rakentaminen ja korjaukset. Pieksämäen kirkko 1753—1953. Pieksämäki.

SARAJAS, ANNAMARI, 1956 Suomen kansanrunouden tuntemus 1500—1700-lukujen kirjallisuudessa. Porvoo.

SCHALIN, ZACHRIS, 1905 Inattivaara kopparbruksförsök i Österbotten på 1700-talet. Teknikern 1905. Femtonde årgången. Helsingfors.

SCHALIN, Z., 1907 Om Nykarleby kyrkas bildskrud, målarena D. Hjulström samt J. och E. Alm. SM-FM 1907.

SCHNELL, IVAR, 1965 Kyrkorna i Södermanland. Nyköping.

SCHULER, CARL, 1845 Die Heiligen Schriften des Neuen Testaments in Hundert Biblischen Kupfern dargestellt. Zweite Auflage. Freiburg.

SCHÜCK, HENRIK — WARBURG, KARL, 1927 Illustrerad Svensk Litteraturhistoria III. Frihetstiden. Tredje fullständigt omarbetade upplagan utgiven av Henrik Schück. Stockholm.

SCHÖNBERGER, ARNO — SOEHNER, HALLDOR, [1959] Die Welt des Rokoko. Kunst und Kultur des 18. Jahrhundets. München.

SELLING, GÖSTA, 1937 Svenska herrgårdshem under 1700-talet. Nordiska Museets Handlingar: 7. Stockholm.

SEPPÄLÄ, SANTERI, 1937 Laihian kirkot ja katsaus niiden kalustoihin. Laihia. Laihian historiatoimikunta ja Laihianpäivätoimikunta. Vaasa.

SIRELIUS, U. T., 1921 Suomen kansanomaista kulttuuria II. Helsinki.

SIRÉN, OSVALD, 1950 Kinas trädgårdar och vad de betytt för Europa II. Stockholm.

SJÖBLOM, AXEL, 1947 David Klöcker Ehrenstrahl. Malmö.

SMEDS, KARL, 1925 Munsala kyrka. En historisk redogörelse till des 150-årsfest. Vasa.

SNELLMAN, A. H., 1887 Oulun kihlakunta, muinaistieteellisiä ja historiallisia lehtiä. SMYA-FFT IX. Helsinki.

SNELLMAN, JOHANNES, 1737 Dissertatio Historica de Urbe Uloa I. Aboae.

SNELLMAN, P. W., 1939 Kertomus Oulun Kauppaseuran ja Oulun Kauppiaiden Eläkelaitoksen toiminnasta vuosina 1771—1939. Oulu.

STAVENOW, ÅKE, 1927 Carl Hårleman. En studie i frihetstidens arkitekturhistoria. Uppsala.

STENEBERG, KARL ERIK, 1955 Kristinatidens måleri. Malmö.

STIERNMAN, A. A. von, 1882 — Presterskapets redogörelser om forntida minnesmärken i Finlands kyrkor. Samlade af A. A. von Stiernman. Utgifna af R. Hausen. Bidrag till kännedomen af Finlands natur och folk. Utgifna af Finska Vetenskaps-Societeten. Trettioåttonde Häftet. Helsingfors.

STIGELL, ANNA-LISA, 1974 — Kyrkans tecken och årets gång. Tideräkningen och Finlands primitiva medeltidsmålningar. SMYA-FFT 77. Helsingfors.

STRANDBERG, CARL HENRIC, 1832—1834 — Åbo stifts herdaminne I—II. Åbo.

STRÖMBOM, SIXTEN, 1915 — Porträttmålaren Lorens Pasch d.y. Hans liv och konst. Stockholm.

SUOLAHTI, GUNNAR, 1906 — Suomalaisen rococoajan kodeissa. Historiallinen Aikakauskirja 4. Helsinki.

SUOLAHTI, GUNNAR, 1917 — Pohjanmaan pappissuvut. Suomen Sukututkimusseuran vuosikirja I. Helsinki.

SUOLAHTI, GUNNAR, 1919 — Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo.

Suomalainen virsikirja 1701 — Usi suomenkielinen wirsi kirja. Turku 1701.

Suomalainen virsikirja 1732 — Uusi suomenkielinen wirsi kirja. Stockholmisa ja Turusa 1732.

Suomalainen virsikirja 1778 — Uusi suomenkielinen wirsikirja. Stockholmisa 1778.

Suomalainen virsikirja 1791 — Uusi suomenkielinen wirsikirja. Turusa 1791.

Suomen kielen muistomerkkejä III, 2. Julkaissut Martti Rapola. Helsinki 1926.

Suomen maanmittarit 1628—1928. Helsinki 1929.

Suomen paviljonki maailmannäyttelyssä Pariisissa 1900. Helsinki 1900.

Suomenmaa. Maantieteellis-taloudellinen ja historiallinen tietokirja. IX:1. Oulun lääni, eteläosa. Porvoo 1929.

Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok 3. Stockholm 1946.

Svenskt biografiskt lexikon under redaktion av Erik Grill. Band 16. Stockholm 1966.

Svenskt konstnärslexikon I—V. Malmö 1952, 1953, 1957, 1961, 1967.

SVÄRDSTRÖM, SVANTE, 1949 — Dalmålningarna och deras förlagor. En studie i folklig bildgestaltning 1770—1870. Nordiska Museets Handlingar: 33. Lund.

SÖDERHJELM, ALMA, 1911 — Raahen kaupunki 1649—1899. Helsinki.

TARKIAINEN, V., 1934 — Suomalaisen kirjallisuuden historia. Helsinki.

TARKIAINEN, V., 1940 — Simo Achrenius, suomalainen runoilija 1700-luvun jälkipuoliskolta. Historiallinen Arkisto 47. Helsinki.

TARKIAINEN, V., 1941 — Kristfrid Ganander, Porthanin työtoveri. Virittäjä 1941. Helsinki.

TEGENGREN, HELMER, 1943 — Kronoby sockens historia. Åbo.

TEGENGREN, JACOB, 1949 — Vanha Vaasa. Vaasa, vanha ja uusi kaupunki. Helsinki.

TENA, VEIKKO, 1935 — Piirteitä Rantsilan seurakunnan kirkkojen vaiheista. Oulu.

TERÄKSINEN, AUGUST, 1936 — Eräitä piirteitä Pielaveden pitäjän historiasta. Kuopio.

TIKKANEN, J. J., 1898 — Taru ykssarviaisesta. SM 1898.

TOLVANEN, JOUKO, 1947 — Piirrostaide. Helsinki.

TOPELIUS, ZACHRIS d.ä., 1854 — Johan Julin. Finlands Minnesvärda Män I. Helsingfors.

TUULASVAARA, JAAKKO, 1960 — Suur-Kalajoen historia II. Keski-Pohjanmaan historiasarja 2. Kokkola.

TUULSE, ARMIN, 1958 — Gustav Vasas reformationstavlor. Malmö.

WACKLIN, SARA, I—III — S.E.W-n. Hundrade minnen från Österbotten I—III. Stockholm 1844—1845.

WACKLIN, SARA, 1966 — Sata muistelmaa Pohjanmaalta. Ikivihreitä muistelmia I. Suomentanut Katri Ingman-Palola. Johdannon kirjoittanut Aimo Halila. Porvoo.

WALLIN, SIGURD, 1933 — Nordiska museets möbler från svenska herremanshem II. Stockholm.

WALLIN, VÄINÖ, 1893 — Suomen maantiet Ruotsin vallan aikana. Kuopio.

VALONEN, NIILO, 1963 — Zur Geschichte der finnischen Wohnstuben. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 133. Helsinki.

VARTIAINEN, A., 1931 — Kajaanin kaupungin historia I. Isonvihan loppuun. Kajaani.

VASENIUS, VALFRID, 1912 — Zacharias Topelius ihmisenä ja runoilijana I. Helsinki.

WEIGEL, CHRISTOPHER, 1695 — Sacra Scriptura Loquens in Imaginibus. Nürnberg.

WENNERVIRTA, L., 1926 — Nyare bildkonst. L. Wennervirta, Finlands konst från förhistorisk tid till våra dagar. Helsingfors.

WENNERVIRTA, L., 1927 — Uudempi kuvaamataide. L. Wennervirta, Suomen taide esihistoriallisesta ajasta meidän päiviimme. Helsinki 1927.

WENNERVIRTA, L., 1937 — Suomen keskiaikainen kirkkomaalaus. Porvoo.

WENNERVIRTA, L., 1953 — Mikael Toppelius ja Pieksämäen kirkon koristelu. Pieksämäen kirkko 1753—1953. Pieksämäki.

WICKBERG, NILS ERIK, 1944 — Barocken och nutiden. Finsk Tidskrift T. CXXXVI. Åbo.

WICKBERG, NILS ERIK, 1959 — Suomen rakennustaidetta. Helsinki.

VILJANEN, T. A., 1964 — Sotatoimet Etelä-Suomessa Porin ja Kuopion tasalle. Suomen sota vv. 1808—1809. Suomen historian käsikirja I. Toimittanut Arvi Korhonen. Toinen painos. Porvoo.

VILKUNA, KUSTAA, 1956 — Kallan kalastajayhdyskunta. Suur-Kalajoen historia I. Keski-Pohjanmaan historiasarja I. Kokkola.

VILKUNA, KUSTAA, 1974 — Lohi. Kemijoen ja sen lähialueen lohenkalastuksen historia. Keuruu.

WILSKMAN, ATLE, 1912—1918 — Släktbok I—II. Helsingfors.

WILSKMAN, SVEN, 1781—82 — Swea rikes ecclesiastique werk, i alphabetisk ordning sammandragit utur lag och förordningar I—II. Örebro.

WIRILANDER, KAARLO, 1960 — Savo kaskisavun kautena 1721—1870. Savon historia III. Kuopio.

VIRKKUNEN, A. H., 1909 — Toppelius-suvun esi-isät Oulussa. Lisiä perhemuistoihin. Ernst Gustaf Palmén 1849 26/11 1909. Historiallisen aikakauskirjan juhlajulkaisu. Historiallinen aikakauskirja 7. Helsinki.

VIRKKUNEN, A. H., 1953 — Oulun kaupungin historia I. Kaupungin alkuajoilta isonvihan loppuun. Toinen painos. Oulu.

VIRRANKOSKI, PENTTI, 1956a — Eräkausi ja keskiaika. Suur-Kalajoen historia I. Keski-Pohjanmaan historiasarja I. Kokkola.

VIRRANKOSKI, PENTTI, 1956b — Uskonpuhdistuksesta isoonvihaan. Suur-Kalajoen historia I. Keski-Pohjanmaan historiasarja I. Kokkola.

VIRRANKOSKI, PENTTI, 1961 — Kokkolan pitäjän yläosan historia. Kaustisen, Vetelin, Halsuan ja Perhon vaiheita esihistoriallisesta ajasta 1860-luvulla. Keski-Pohjanmaan historiasarja V. Kokkola.

VIRRANKOSKI, PENTTI, 1973 — Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III. Oulu.

Virsikirja kts. — Suomalainen virsikirja.

VUORELA, TOIVO, 1949 — Etelä-Pohjanmaan kansanrakennukset. Kyrönmaa VI. Vaasa.

WÖLFFLIN, HEINRICH, 1908 — Renaissance und Barock. München.

Åbo Underrättelser 18.6.1927 (Rest. i Idensalmi kyrka).

ÅKERBLOM, K. V., 1928 — Österbottniska kyrkobyggmästare. Kalender utgiven av Svenska folkskolans vänner 1928. Borgå.

ÅKERBLOM, K. V., 1941 — Korsholms historia I. Vasa.

ÅKERBLOM, K. V., 1950 — Pedersöre storsockens historia I. Jakobstad.

ÅSTRÖM, SVEN-ERIK, 1947 — Pohjalaisen osakunnan nimikirja II. Album nationis ostrobotniensis 1721—1770. Vaasa.

ÅSTRÖM, SVEN-ERIK, 1948 — Pohjalaisen osakunnan nimikirja III. Album nationis ostrobotniensis 1771—1808. Vaasa.

ÅSTRÖM, SVEN-ERIK, 1949 — Pohjalaisen osakunnan nimikirja IV. Upsalan yliopistossa opiskelleet pohjalaiset 1714—1828. Lisäyksiä ja oikaisuja osiin I—III. Vaasa.

ÖHQUIST, JOHANNES, 1912 — Suomen taiteen historia. Helsinki.